
ONSE · HULPE · IS · IN · DEN · NAME · DES · HEEREN ·

C H W van den Berg

„ONS PROGRAM"

DOOR

DR. A. KUYPER.

Vierde, door den Auteur herziene druk.

BOEKHANDEL
AMSTERDAM. VOORHEEN PRETORIA.
HÖVEKER & WORMSER.

TYP. — P. A. GEURTS — NIJMEGEN.

VOORREDE.

Het boekdeel, dat hier volgt, maakt geen hooger aanspraak, dan herdruk te bieden van gesorteerde, geparagrafeerde en geregistreerde courant-artikelen, verzameld met het tweeledig doel, om aan wie van antirevolutionairen huize is, de welgegrondheid, den samenhang en de profijtelijkheid voor het leven van zijn politieke geloofsartikelen te toonen, en om aan dengeen die van andere herkomst zijn mocht, het lichter te maken, dat hij ons streven en bedoelen versta.

De onbillijkheid zelve zou het dus zijn, indien men dezen arbeid mat naar hooger maatstaf. Naar een hooger maatstaf, die volledigheid tot eisch zou moeten stellen, waar onvolledigheid der materie in de afpaling zelve van ons bestek lag. Die naar schoolsche scherpte van begripsomschrijving zou doen zoeken in een artikelenreeks, die èn om het orgaan waarvoor ze bestemd èn om de lezers waarvoor ze geschreven was, op het zorgvuldigst alle schoolsche dorheid mijden moest. Of ook, die juridische formuleering van termen zou vorderen in opstellen, door iemand, die geen jurist is, geschreven, niet met een abstract wetenschappelijk, maar populair en practisch doel.

Zelfs dient er rekening meê gehouden, dat deze korte opstellen eerst van lieverleê het licht zagen met uitzicht op een meer dan ephemeridisch bestaan. Aanvankelijk toch bestond plan noch toeleg, om iets anders te leveren dan een korte serie van vluchtige toelichtingen op het „Program”, die in een twee à drietal maanden af kon loopen. En eerst toen het Volkspetitionnement deze serie brak, en er zich in de door die volksbeweging opgewekte stemming van alle kanten een belangstelling in zulk een systematische toelichting van het „Program” openbaarde, als waarop eerst geen schijn van hope bestond, is het denkbeeld gerijpt, om door meerdere uitbreiding en eenigszins nauwkeuriger behandeling iets saâm te stellen, dat de moeite van een herdruk althans eenigermate loonen kon.

Toch onderstelle daarom niemand, dat deze herdruk op onze volgreeks den ijk poogt te zetten van éénig geldende of alléén rechtzinnige uiteenzetting der antirevolutionaire leer.

Zulk een beweren toch zou, op politiek gebied, zichzelf weêrleggen en, met het oog op de realiteït, belachelijk zijn.

Veeleer stelt de schrijver niemand dan zichzelf voor wat hij neêrschreef

aansprakelijk; behoeft het wel niet gezegd, dat de aaneensluiting van de Kiesvereenigingen op het „Program", en *niet* op deze toelichting, moet volgen; en begrijpt ieder, dat zoomin onze als eenige andere Staatspartij ooit een allen in alles bevredigende en daardoor in alles bindende détailformuleering van haar beginselen ook maar zou *kunnen* geven [1]).

Indien de hoofddenkbeelden van het „Program" zelf maar beleden worden, verblijve dan ook aan een ieder onzer geestverwanten het onverkorte recht, om in de uitwerking er van „zijns eigen weegs" en dus c. q. ook een geheel *anderen* weg dan wij te gaan. Mits hij ook op zijn standpunt zich dan slechts de moeite gunne, die wij op het onze namen: t. w. om voor vriend en vijand rekenschap te geven van den grond waarop hij zijn beginselen rusten doet; van den samenhang dien hij weeft tusschen die beginselen en zijn inzichten over de hoofddeelen van het Staatsbeleid; en van den trant waarin hij zich de practische toepassing van zijn beginselen denkt.

Niet dat men *anders*, maar dat men *willekeurig*, en dus onredelijk, zou oordeelen, komt ons ongeoorloofd voor. Alleen het „*stat pro ratione voluntas*" mag op geen terrein van wetenschap, dus ook niet op dat der Staatkunde, toegelaten.

Maar voor het overige blijve de vrijheid van beweging een iegelijk onverlet. Zelfs kan een blijvende schakeering onder ons (gelijk onder alle Staatspartijen) recht op zelfstandig bestaan erlangen, en door critiek ons veelszins baten; zoodra men maar eens voorgoed aflaat van het pogen, rechts om *conservatieve*, of links om *radicale* denkbeelden, zonder zweem van organisch verband, zonder bewijs van antirevolutionaire herkomst, of ook zonder schijn van hoogere wijding, rauwlings te koppelen aan het beginsel dat ons allen saâm heilig is, en dus op aller naam staat geboekt.

Immers, steeds is door ons de stelling gehandhaafd, dat we niet tegenover de liberalisten òf conservatieven, maar dat we tegenover *beiden saâm;* als staande beî staatsrechtelijk op den bodem der revolutie; met ernst en beslistheid positie nemen. Hieruit echter volgt dan ook, dat, gelijk zich op het terrein der revolutie een schakeering vertoonde, en vertoonen moest, van mannen, die het meer met den *Staat* hielden (conservatieven), en van anderen die meer op de *Maatschappij* steunden (liberalen); er zoo ook op ons, daar tegenover liggend, erf, zich van lieverleê een kleurverschil moet en zal openbaren, waarin geheel dezelfde onderscheiding terugkeert. Met *Da Costa* noemden we die twee uiteensplijtende stukken meest met den naam van „*droite*" en „*gauche*"*;* onszelven dan tot de laatste bekennend; maar even deswege bereid, met deze naverwante groep rekening te houden, zoodra ze zich slechts legitimeerde in herkomst en aan ons volk aansloot in bedoelen.

Van de politieke lijn, waarlangs de „Veldheer" eens zijn Gideonsbende

[1]) Zoo b. v. weet ieder, dat de H.H. Prof. Gratama en Jhr. Mr. De Savornin Lohman liefst elk denkbeeld van een publiekrechtelijk karakter der Kerkgenootschappen opzij zagen gezet, (Cf. Gratama, *Verband tusschen Godsdienst en Recht*, Prot. Bijdragen, 1872 en '73; en De Savornin Lohman, *Gezag en Vrijheid*, p. 235 en volgende) waaraan wij vasthielden. Weet men, omgekeerd, dat enkele juristen onder ons nog altijd meer tot de monarchische opvatting van Von Stahl overhellen, dan tot onze meer Calvinistische zienswijze. En weet men ook, dat op koloniaal terrein in en buiten de Kamer door enkelen onzer geestverwanten meer conservatieve denkbeelden worden beleden.

leidde, week de door ons gegeven uiteenzetting niet dan hoogst zelden, en dan nog uiterst omzichtig, noch ooit anders dan in den weg van wettige ontwikkeling, af. Een ontwikkeling, en hier lette men op, die in het eigen optreden van den stichter onzer groep reeds valt op te merken, voor wie de *Nederlandsche Gedachten*, in haar eerste en in haar tweede verschijning ten tooneele, ietwes nauwkeuriger met elkaâr vergelijkt.

Gelijk elk man van dieperen zin, zoo was ook deze „Evangeliebelijder" geen doctrinair, maar „man van beginsel", en daarom even onlosmakelijk aan dat beginsel gebonden, als van zijn tijdelijken verschijningsvorm los.

Ten onrechte ziet bekrompener oordeel dan ook voor keer van inzicht aan, wat èn in '48 èn in '66 èn in '74 slechts een vergroeien was van wat, juist wijl het groeikracht in zich droeg, niet kon blijven wat het was.

En wie nu, op dezen ontwikkelingsgang in de beide seriën der *Nederlandsche Gedachten* zelven het oog vestigend, de punten van afwijking en verschil tusschen 1834 en 1874 in kaart brengt, zal bevinden, dat het hier door ons gebodene slechts wettige voortzetting is van hetzelfde proces, en zich dus steeds aan 1874, en nooit aan 1834 bij voorkomende afwijking, aansluit.

Ten overvloede mag hier nog bijgevoegd, dat, toen door den schrijver dezer artikelen, vóór hij naar het Binnenhof ging, een schets, in substantie neêrkomend op wat nu „Ons Program" bevat, aan den auteur van beide seriën der *Nederlandsche Gedachten* was voorgelegd, dit ontwerp (détailpunten nu daargelaten) den toen nog krachtigen en zeer scherp toezienden grijsaard volkomen bevredigde.

En hiermeê nemen we, na nog een kort bescheid over den zegelstempel, die op het titelblad is afgedrukt, van den lezer oorlof.

Deze stempel is namelijk niet het gewoonlijk gekozen oud-Hollandsch muntmerk van den ouden Staten-gulden, met het „*Hac nitimur, Hanc tuemur*" tot omschrift, maar de Hollandsche maagd van onze oude duiten, met de spreuk „*Auxilium nostrum in nomine Domini,*" d. i. „Onse hulpe is in den Name des Heeren!"

Die keuze mocht niet anders uitvallen.

Immers het muntmerk van „*Hac nitimur, Hanc tuemur*" dagteekent eerst van 30 December 1680; toen het schoonste tijdperk onzer historie reeds achter ons lag; toen hooger zin uit 's lands raadzaal reeds wijken ging; en de val zich reeds voorbereidde, die, door den Spaanschen successieoorlog verhaast, reeds kort daarna de onheilspellende teekenen vertoonde, wier volle uitwerking weinig meer dan een enkele eeuw toeven zou.

De Staten-gulden met het „*Hac nitimur, Hanc tuemur*" vertolkt dan ook geenszins den ootmoedigen zin onzer vaderen uit hun worsteltijdperk, maar eer de koeler deftigheid van klassiek gevormde, ietwes zelfgenoegzame maecenaten.

Uitdrukkelijk blijkt toch uit de resolutie der Staten van Holland en West-friesland van 30 December 1680: 1^{0}. dat het vrouwebeeld op den Staten-gulden, *niet* de Hollandsche maagd, maar de heidensche godin *Pallas* is, d. i. Minerva, de godin der wijsheid, met de speer zwaaiende, als beeld van

de krijgsgodin, wier kracht en heul in schrander doorzicht schuilt (van *πάλλειν, vibrare hastam*); en 2°. dat op de kolom niet stellig van een Bijbel blijkt, maar alleen van een boek, hetwelk, in verband met het Minerva-beeld, eer aan een boek van wetenschappen denken doet. Of, in trouwe, is „een heidensche godin die op den Bijbel leunt" dan niet een volstrekt ondenkbare figuur?

Het citaat der bedoelde resolutie luidt als volgt:

> *De Heeren Gedeputeerden der Stad Dordrecht, hebben ter vergaderinge geëxhibeert twee Staten-guldens, gemunt tot Dordrecht voornoemt, in dit loopende jaar* 1680; *de eene volgens voorige Resolutie van Haar Edele Groot Mogende, voerende het Waapen van deese Provincie, in een Schild aan de eene zijde met de gewoonlijke Inscriptie,* Vigilate Deo confidentes, *en aan de andere zijde een leeuw buiten het Schild, met de Inscriptie* Moneta nova argentea comitatus Hollandiae; *en de andere, hebbende aan de eene zijde een Pallas, voerende in haar regter hand een speer, rustende op een boek, en hebbende boven aan het einde een hoed, en houdende in haar linker hand het waapen van deese Provincie, met de Inscriptie van* Hac nitimur illam tuemur, *en aan de andere zijde het waapen van deese Provincie in een Schild, met de voorz. Inscriptie* Vigilate Deo Confidentes; *verzoekende voorts te weten na wat Stempel de voorsz. Penningen sullen werden gemunt: — waarop gedelibereert zijnde, is goedgevonden en verstaan, dat de voorsz. Penningen sullen moogen werden gemunt na den voorsz. eersten Stempel, en ook na den voorsz. tweeden Stempel, mits dan in dien voorschreven tweeden Stempel die veranderinge sal moeten geschieden, dat de voorsz. Pallas sal blijven voeren de voorsz. speer, met den hoed booven op, dog dat de voorsz. speer sal rusten op de aarde, en niet op het voorsz. boek, en dat aan de andere zijde, daar de speer staat, sal zijn deese Inscriptie,* Hanc tuemur, *en dat aan de zijde, daar de voorsz. Pallas het waapen van de Provincie voert, het selve waapen weg genoomen, en in de plaats van dien gesteld zal worden, een colomne koomende tot omtrent de hand van de voorsz. Pallas, en booven op die een boek, en dat de voorsz. Pallas sal werden gefigureert, de hand houdende of steunende op het voorsz. boek, leggende op de voorsz. colomne, met de Inscriptie aan de zijde van de voorsz. colomne,* Hac nitimur; *dat voorts aan de andere zijde, in plaatse van het waapen van deese Provincie, staande in een schild, geset sal worden het waapen van deese Provincie, en boven aan, in plaats van de voorsz. Inscriptie* Vigilate Deo confidentes, *de woorden* Moneta nova argentea comitatus Hollandiae, *met het jaar in dewelke de voorsz. Penningen gemunt sullen zijn* [1]).

En nu heeft wel ons Christenvolk deze min Christelijke idée der Staten vroom vertolkt, door er den Bijbel *van te maken*; maar dit neemt niet weg, dat dit muntmerk toch in ander bedoelen zijn oorsprong neemt, en dat

[1]) Resol. Staten van Holland 30 Dec. 1680, p. 661.

dus ons Christelijk publiek wel zal doen, met voortaan zich aan een te sterk beroep op dit „vrome" muntmerk te spenen.

En dit te meer daar *de Pallas* van 1680 het Hollandsche wapenschild verloor; een hinderlijk trotsche en wulpsche figuur vertoont en door het kruis op het boek zich min aanbeveelt dan verdacht maakt.

Wel mag men van „*Hac nitimur, Hanc tuemur*" blijven spreken, mits men dan doele, niet op den Staten-gulden, maar op den rekenpenning van 1574.

Op dien rekenpenning namelijk vindt men onderaan een Bijbel liggen, waarop een kolom rust, die omklemd wordt door zes handen, en op wier top de hoed der vrijheid rust. En dat nu op dezen penning het onderaan neêrliggend boek metterdaad de Bijbel is, blijkt uit het opschrift dat er bijstaat, d. i. *Religio* (godsdienst). Een penningmerk dat nog te edeler wijding kreeg, toen Maurits het in 1590 slaan liet op den gedenkpenning van de verrassing van Breda.

Maar wil men, gelijk wij bedoelden, niet den muntslag van een reken- of gedenkpenning, maar van de nationale munt, dan is er geen keuze meer, en *moet* men wel „de Hollandsche maagd in den tuin" nemen.

Die munt toch is schoon en zinrijk.

Een weerlooze maagd, door niets dan een lagen tuin beschermd, en die toch rustig neêrzit, wijl ze met den vinger wijzen mag naar de Zonne der gerechtigheid, die boven haar straalt, terwijl ze ootmoedig belijden durft: „Onse hulpe is in den Name des Heeren!"

Die penning is van 1574 [1]); uit het hardste en benardste van onze worsteling tegen Rome en Spanje; en alleen het merk van dien penning kan dus symbool van een streven zijn, dat ook nu nog, in aansluiting aan der vaderen bedoelen; zij het ook in merkbaar gewijzigden vorm, weerstand wil tegen elk kerkelijk en geestelijk despotisme, dat de consciëntie aan iets anders poogt te onderwerpen dan aan het Woord van den levenden God!

'S-GRAVENHAGE, 8 Maart 1879. K.

Bij deze tweede of Volks-uitgave van „Ons Program" heb ik slechts de dubbele opmerking te voegen: 1°, dat de Bijlagen hier zijn weggelaten, om het boek lager op prijs en daardoor onder bereik van wijder kring te brengen; en 2°, dat de artikelen „Antirevolutionair óók in uw Huisgezin," op wier uitgave men sterk aandrong, er in zijn opgenomen.

AMSTERDAM, 18 Juni 1880. K.

---

[1]) Wel is „de maagd in den tuin" reeds van middeleeuwsche herkomst, maar geheel anders gebeeld. Toen toch zag ze voor zich uit; had ze een zwaard in de hand; was er geen *Sol justitiae* boven haar; droeg ze een trotsch *matrone*-gewaad; en ging ze uit zonder omschrift. Inderdaad is onze nederige stedemaagd, die, weerloos neêrzittend, op God vertrouwt, dan ook de zinrijke schepping van onze Hervormde vaderen, toen hun zelf het water tot aan de lippen was gekomen.

INHOUD.

ANTIREVOLUTIONAIR ÓÓK IN UW HUISGEZIN.

HET PROGRAM.

ARTIKEL 1.

De antirevolutionaire of Christelijk-historische richting vertegenwoordigt, voor zooveel ons land aangaat, den grondtoon van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572, zijn stempel ontving; en wenscht dit, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm, die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen.

ARTIKEL 2.

Noch in den volkswil, noch in de wet, maar alleen in God vindt zij de bron van het souvereine gezag, en verwerpt mitsdien eenerzijds het beginsel van volks-souvereiniteit; terwijl zij anderzijds de souvereiniteit van Oranje eert, als onder de leiding Gods in onze geschiedenis geworteld; door de mannen van 1813 in den Nederlandschen staat tot ontwikkeling gebracht; en door de grondwet als zoodanig bevestigd.

ARTIKEL 3.

Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen van Gods Woord; zóó evenwel, dat het staatsgezag noch rechtstreeks noch door de uitspraak van eenige kerk, maar alleen in de consciëntie der overheidspersonen, aan de ordinantiën Gods gebonden zij.

ARTIKEL 4.

De overheid, zoo leert ze, is als dienaresse Gods, in eene Christelijke

en dus niet-godsdienstlooze natie, gehouden tot verheerlijking van Gods naam, en behoort diensvolgens: *a.* uit bestuur en wetgeving alles te verwijderen, wat den vrijen invloed van het Evangelie op ons volksleven belemmert; *b.* zichzelve, als daartoe in volstrekten zin onbevoegd, te onthouden van elke rechtstreeksche bemoeiing met de geestelijke ontwikkeling der natie; *c.* alle kerkgenootschappen of godsdienstige vereenigingen, en voorts alle burgers, onverschillig welke hunne denkwijze aangaande de eeuwige dingen zij, te behandelen op voet van gelijkheid; en *d.* in de consciëntie, voor zoover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist, een grens te erkennen voor haar macht.

Artikel 5.

Zij belijdt, dat de overheid regeert bij de gratie Gods, en, hieraan hare regeeringsmacht ontleenende, het recht heeft, den eed te vragen; en ter vrijlating van den dag des Heeren, en alzoo mede in 's volks belang, na wijziging der bestaande Zondagswet, zoowel zelve zooveel doenlijk in al haar vertakkingen op dien dag behoort te rusten, als in haar concessiën aan maatschappijen van vervoer geheelen of gedeeltelijken stilstand van zaken voor dien dag heeft te bedingen.

Artikel 6.

Op zichzelf geen enkelen staatsvorm den eenig bruikbaren keurende, erkent zij het aan de grondwet gebonden koningschap, gelijk zich dit ten onzent geleidelijk uit de republiek der vorige eeuw heeft ontwikkeld, als den voor Nederland meest geschikten regeeringsvorm.

Artikel 7.

De grondwet, gelijk die in 1848 gewijzigd is, aanvaardt zij als uitgangspunt om langs wettigen weg tot een hervorming van onze staatsinstellingen naar eisch der Christelijk-historische beginselen te geraken.

Artikel 8.

Zij verlangt daartoe bevestiging van den rechtmatigen volksinvloed, die, krachtens den zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, door

de Staten-Generaal, naar eisch van onze historie, op het staatsgezag wordt uitgeoefend.

ARTIKEL 9.

Het verwerpen van begrootingen, om redenen buiten die begrootingen gelegen, keurt ze, tenzij in zeer buitengewone omstandigheden, als machtsoverschrijding af.

ARTIKEL 10.

Zij wil dat de gewestelijke en gemeentelijke autonomie, voor zoover deze niet strijdt met de eischen der staatseenheid en de rechten van de enkele personen niet onbeschermd laat, door decentralisatie worde hersteld.

ARTIKEL 11.

Opdat de Staten-Generaal in de natie wortelen; het volk niet slechts in naam vertegenwoordigen; en in hun saamstelling niet langer een krenking van het recht der minderheden opleveren; eischt zij de invoering van een ander kiesstelsel en, ter voorbereiding daartoe, verlaging van den census.

ARTIKEL 12.

Zij wil dat de staat (voor zoover ontstentenis van veerkracht bij de burgerij hiertoe niet noodzaakt) het beginsel late varen, alsof de overheid geroepen zou zijn om van harentwege onderwijs te doen geven; voorkome dat de overheidsscholen, voor zoover noodig, tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt worden; en alzoo ook in zake onderwijs aan alle burgers, onverschillig welke hunne godsdienstige of paedagogische zienswijze zij, gelijke rechten gunne.

ARTIKEL 13.

[Van den souverein wil zij, dat door eene onafhankelijke rechtspraak, die onder ieders bereik valle en in verband sta met het zedelijk rechtsbesef der natie, volgens wetten, die op de eeuwige rechtsbeginselen rusten, 1e beslissing uitga voor alle geschillen van partijen, zoowel van

burgerrechtelijken als van administratieven aard; ten 2e vonnis kome tegen een iegelijk, die zich vergrijpt aan de gemeene orde der dingen; en ten 3e voltrekking van straf aan den gevonniste volge, niet slechts om de maatschappij te beschermen of den overtreder te beteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid. Desnoods door de doodstraf, waartoe het recht in beginsel aan de overheid toekomt.]

Artikel 14.

[Op de overheid, zoo oordeelt ze, rust de plicht om te waken voor de publieke eerbaarheid op den weg en in publieke plaatsen; de gelegenheid tot het gebruik van sterkedrank te beperken; den uitstal te verbieden van onzedelijke boek-, plaat- of prentwerken; verleiding van minderjarigen tot onzedelijke daden strafbaar te stellen en met de hoererij op geenerlei wijze, noch preventief noch beschermend, en derhalve anders dan werend, in aanraking te treden. Onder dien verstande echter, dat ze zich bij elken maatregel, die uit deze verplichting voortvloeit, stiptelijk verre houde van wat tot het terrein des huiselijken levens behoort.]

Artikel 15.

[In het belang der openbare gezondheid acht ze, dat de overheid te waken heeft tegen vervalsching van levensmiddelen; tegen verontreiniging van den publieken weg en tegen vergiftiging van den dampkring of het water; zorg heeft te dragen voor zindelijkheid in haar eigen huishouding; en een eerbare begrafenis der lijken; en voorts bij het zich vertoonen van besmettelijke ziekten (behoudens de vrije beschikking van een iegelijk over zijn eigen lichaam en zijn eigen consciëntie) al zulke maatregelen heeft te nemen, als strekken kunnen en onmisbaar zijn om te voorkomen, dat iemand, onwillens of onwetens, met de smetstof dezer ziekten in eene voor hem gevaarlijke aanraking zou treden.]

Artikel 16.

Zij wenscht dat bij het financieel beheer van den staat de verhouding tusschen overheid en burgers niet die van verdrag, maar een zedelijk

organische zij, en dat het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven geregeld worde, niet door drukkende vermeerdering van de lasten der natie noch door bezuiniging op het noodige, maar door beperking van staatsbemoeiing; en dat voorts ons belastingstelsel hervormd worde in den zin, dat de ontwikkeling van het volksleven minder schade lijde, de hooge opbrengst der middelen niet eenige maatstaf; de druk minder ongelijkmatig zij; en de kosten van inning afnemen.

Artikel 17.

Kracht tot handhaving van onze nationale zelfstandigheid zoekt zij in de versterking van het rechtsbesef; in de bevordering van kennis onzer historie; in de bevestiging van onze volksvrijheden; in eene ervarene diplomatie; en voorts in eene wettelijke organisatie van de doode en levende strijdkrachten te land en te water, die, na verbetering van het scheeps- en kazerneleven, met prijsgeving der plaatsvervanging, bovenal kracht zoeke in het moreel van den soldaat.

Artikel 18.

Voor zooveel het koloniale vraagstuk aanbelangt, belijdt zij, dat de baatzuchtige neiging van onze staatkunde, om de koloniën voor de kas van den staat of van den particulier te exploiteeren, dient plaats te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting; en diensvolgens in de lijn, herhaaldelijk door anti-revolutionaire staatslieden, wier inzicht op bestudeering der quaestie gegrond was, aangegeven, alle belemmering voor de vrije prediking van het Evangelie dient opgeheven; bij het lager onderwijs het bijzonder initiatief van het Europeesch bestanddeel aanvankelijk dient gesteund; tegenover het Mahomedanisme het Christelijk karakter der natie niet verloochend; en zoo de politieke als sociale en oeconomische verhouding in overeenstemming gebracht worde met den eisch der Christelijk-historische beginselen.

Artikel 19.

Zij erkent de noodzakelijkheid om ook door middel van onze wetgeving, beter dan thans, er toe mede te werken, dat de verhouding tusschen de verschillende maatschappelijke standen zooveel doenlijk beantwoorde aan de eischen van Gods Woord.

Artikel 20.

Zij verklaart dat noch voor het rijk in Europa noch voor de Indiën, door de overheid eene staatskerk, van wat vorm of naam ook, mag worden in stand gehouden of ingevoerd; dat het den staat niet toekomt, zich met de inwendige aangelegenheden der kerkgenootschappen in te laten; en dat, ter bevordering van een meer dan dusgenaamde scheiding tusschen staat en kerk, de verplichting, uit art. 168 der grondwet voor de overheid voortvloeiende, na uitbetaling aan de rechthebbenden van het rechtens verschuldigde, dient te worden opgeheven.

Artikel 21.

Dat zij, om deze beginselen ingang te doen vinden, de zelfstandigheid van hare partij handhaaft; zich bij geen andere partij laat indeelen; en slechts dán samenwerking met andere partijen aanvaardt, indien die door een vooraf wel omschreven program, met ongekrenkt behoud van hare onafhankelijkheid, kan worden verkregen. Reden waarom zij bij eerste stemming gemeenlijk met een eigen candidatuur aan de staatkundige verkiezingen deelneemt en, bij herstemming, zich voorbehoudt te handelen naar omstandigheden.

(Dit Program werd den 1sten Januari 1878 door het Centraal Comité, dat van anti-revolutionaire zijde bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer van raad pleegt te dienen, in het licht gezonden. Het Comité besloot, voortaan dit Program, waaraan in substantie de HH. Mr. B. J. L. Baron De Geer van Jutfaas, Hoogleeraar in de Rechten te Utrecht, Mr. B. J. Gratema, Hoogleeraar in de Rechten te Groningen, en Jonkheer Mr. A. F. de Savornin Lohman, Raadsheer te 's Hertogenbosch, hun goedkeuring hechtten, en dat door verscheiden kiesvereenigingen werd overgenomen, aan het verkiezingswerk ten grondslag te leggen.

Het was namens het Centraal Comité geteekend door de HH. Dr. A. Kuyper, *Voorzitter;* J. A. Wormser, *Secretaris;* en E. W. Heyblom, *Thesaurier*).

HET PROGRAM VAN ACTIE BIJ DE STEMBUS VAN 1888.

EERSTE GEDEELTE.

1. In zake het kiesrecht: wegneming van het onrecht, thans in het behoud van de vijf meervoudige districten gelegen; invoering van eene kieswet op billijker en minder beperkten grondslag; en herziening van het kiesrecht van de gemeenteraden (grondslag van het kiesrecht en recht der minderheden).
2. Ter eerbiediging van den dag des Heeren betere verzekering van de Zondagsrust.
3. Het openstellen van de gelegenheid tot het optreden van Kamers van arbeid op corporatieven grondslag ter voorlichting van de overheid; en het beschermen van den arbeid door de wet.
4. In zake het onderwijs: schoolgeldheffing van wie betalen kan; inkrimping van de rijksinrichtingen voor middelbaar onderwijs, en van die voor de opleiding van onderwijzers; bezuiniging op de uitgaven der drie Rijks-universiteiten; herstel van gewetensvrijheid op schoolgebied voor den arme; en opheffing van den vaccinedwang, althans voor de vrije scholen.
5. Regeling bij de wet van de uitbetalingen, die geschieden krachtens art. 171 (168) van de Grondwet, mede ter bevordering van rechtsgelijkheid.
6. Gelijkmaking van den belastingdruk voor de verschillende bestanddeelen van het nationaal vermogen; vermindering van den druk der accijnsen (o. a. zout en zeep); en herziening van onze handelstarieven, ook in verband met de handelspolitiek van andere Mogendheden.
7. Verbetering van het leven in de kazerne, zoo in Nederland als in de Koloniën; afschaffing van de plaatsvervanging, mits onder behoud van de noodige vrijstellingen; en betere regeling van de militaire rechtsverhoudingen.

8. Breking met het dusver ten opzichte van den opium gevolgde stelsel; wegneming van hinderpalen, aan de Zending in den weg gelegd; opheffing van de staatskerk in de koloniën; bevordering van de vrije ontwikkeling van handel, landbouw en nijverheid, mede ter wegneming uit de koffiecultuur en de landrente van den daarin voor de bevolking gelegen druk; eenheid van tolgebied tusschen het Rijk in en buiten Europa; en herziening van de comptabiliteitswet.

TWEEDE GEDEELTE.

1. Herziening van het Grondwetsartikel regelende het kiesrecht door alleen aan gezinshoofden (mits natuurlijk geen vrouwen) het kiesrecht toe te kennen.
2. Herziening van de Grondwetsartikelen regelende de vaststelling van het budget, ten einde te geraken tot splitsing van de uitgaven in vaste en jaarlijksche, met behoud van het recht voor de Staten-Generaal, om tot wijziging der eerste het initiatief te nemen, en de laatste, evenals de middelen daarvoor, aan de Kroon te ontzeggen.
3. Herziening van de Grondwetsartikelen regelende de verhouding van den Staat en de Kerk, teneinde den financieelen band tusschen den Staat en de Kerkgenootschappen los te maken.
4. Herziening van het Grondwetsartikel regelende het onderwijs; b. v. in den zin, waarin dit in Juni 1887 door het votum der Tweede Kamer reeds was aangewezen.

HET PROGRAM VAN ACTIE BIJ DE STEMBUS VAN 1891.

Nog even beslist van oordeel, dat onze staatkundige toestand dringend eene meer afdoende Grondwetsherziening eischt, al ware het slechts om de samenstelling der Eerste Kamer te verbeteren en de rechten der minderheden duurzaam te waarborgen, spreekt de Antirevolutionaire partij bij de stembus van 1891 als hare overtuiging uit, dat 's lands belang het meest gebaat zal worden, zoo in de nieuwe parlementaire periode onze politieke gedragslijn in dezer voege bepaald wordt:

1. Voortzetting van de poging om een einde te maken aan de overheersching, waarmeê *het Liberalisme* in zijn onderscheidene schakeeringen, bijna heel deze eeuw lang, ons Christenvolk verdrukt heeft, en bij vernieuwing dreigt te verdrukken; en zulks door, in zoover onze beginselen dit gedoogen, het thans zittende Kabinet te steunen.

2. Bevestiging van *onze constitutioneele vrijheden* door invoering nu reeds voor zoover de door de Grondwet gestelde grenzen dit gedoogen, van een kiesstelsel op den algemeenen grondslag van een kiesrecht der gezinshoofden.

3. Herstel, voor zooveel dit aan de Overheid staat, van *den Godsdienstvrede* in het land, door de uitvoering van Art. 20 van het Antirevolutionair program, zoo spoedig mogelijk, bij organieke wet voor te bereiden.

4. Voortgaande vrijmaking van *het Onderwijs*, ook op Middelbaar en Hooger gebied en op dit laatste meer bepaaldelijk door wijziging van de wetsbepalingen, waarbij de Godgeleerde faculteit en de bevoegdheden, uit de Academische graden voortvloeiende, geregeld zijn.

5. Rechtverschaffing aan den stand onzer *Landbouwers en Arbeiders*, door naast de Kamers van Koophandel en Nijverheid, thans ook Kamers van Landbouw en van Arbeid in te stellen, teneinde, deze Kamers gehoord, aan beide deze takken van ons volksleven zoodanige bescherming bij de Wet te verleenen, als door de tijdsomstandigheden wordt geëischt.

6. Herziening van onze *Finantiëele wetgeving* door het heffen van eene degressieve belasting op het roerend vermogen; de afschaffing van de staatsloterij en van de accijnzen op zout en zeep; wijziging van de patentwet; de versterking van onze tarieven; en wijziging van de mutatierechten, met inachtneming van het aantal jaren, dat sinds de laatste mutatie verliep.

7. Stuiting van *het Militarisme* door betere regeling van de rechtspositie van den soldaat, en wegneming uit het kazerneleven van wat met godsdienst, zedelijkheid en welvoegelijkheid in strijd is; en zulks zoowel in Nederland als in de Koloniën.

8. Sneller en goedkooper rechtsbedeeling, vooral in het belang van den minder gegoede; regeling van het reclamerecht voor den ondergeschikte en invoering van de administratieve rechtspraak.

9. Eindelijke invoering van *eene Christelijke staatkunde in onze Koloniën* door vrijlating der zending; betere regeling van den rechtstoestand der inlandsche Christenen; opheffing der Indische staatskerk; afschaffing van de opiumpacht; en verbetering van het zedelijk en maatschappelijk lot der aan ons Rijk onderworpene bevolking.

Ten slotte verklaart de Antirevolutionaire partij alleen daarom van de gemeentelijke financiën, van den vaccinedwang en van de afschaffing der plaatsvervanging in dit Program te zwijgen, dewijl over deze onderwerpen reeds voorstellen van wet bij de Staten-Generaal aanhangig zijn gemaakt.

HET PROGRAM VAN ACTIE BIJ DE STEMBUS VAN 1897.

I. In zake de SOCIALE QUAESTIE.

A. Voor *Arbeid* en *Landbouw* beide:

1. Ministerie van Arbeid en Landbouw (met Handel en Nijverheid).

B. Voor wat *den Arbeid* aangaat:

1. Verplichte pensioenregeling voor loontrekkende personen met aanvankelijke ondersteuning uit 's Rijks schatkist.
2. Regeling van het Arbeidscontract.
3. Maatregelen ter verbetering van den woningtoestand.
4. Wet regelende de onteigening in het belang der Gemeenten ten behoeve harer bevolking.
5. Uitbreiding en wijziging van het tarief van invoerrechten op bewerkte artikelen.

C. Voor wat *den Landbouw* aangaat:

1. Oprichting van Kamers van Landbouw, alsmede van een Raad van Landbouw, door de landbouwers zelven gekozen.
2. Nadere regeling van het Pachtcontract.
3. Afschaffing van den accijns op het Geslacht.
4. Tijdelijke tegemoetkoming aan den graanbouw door premieverleening in verband met heffing van invoerrechten.

II. In zake ONDERWIJS.

A. Lager Onderwijs:

1. Verhooging van de Rijksuitkeering aan Gemeentebesturen en Schoolbesturen.
2. Regeling van Jaarwedden en Pensioenen.
3. Examen-Commissiën van Overheidswege, onderscheiden naar de opvoedkundige beginselen, waarvan de onderscheidene groepen van scholen uitgaan.
4. Losmaking van het Vaccine-vraagstuk van de School.
5. Bevordering van het Ambachtsonderwijs in verband met de invoering van het leerlingenstelsel.

B. Middelbaar Onderwijs:

1. Herziening van de wet op het Middelbaar Onderwijs, o.m. leidende tot:
   a. Gelijkstelling van de diploma's der Overheids- en der Vrije Scholen.
   b. Rijksuitkeering aan de Vrije Scholen op voet van die aan Gemeentescholen.

C. Hooger Onderwijs:

1. Afschaffing van het privilegie, toegekend aan de diploma's der Overheidsscholen.
2. Rijksuitkeering aan de Vrije Gymnasia op den voet van die aan de Gemeente-Gymnasia.

III. In zake JUSTITIE.

1. Herstel van het recht der Overheid om den moordenaar aan het leven te straffen.
2. Opheffing van het verbod van onderzoek naar het vaderschap.
3. Bescherming van het verwaarloosde kind.
4. Herziening van de militaire rechtsbedeeling.
5. Nadere voorziening tegen de vervalsching van waren en oneerlijke concurrentie.

IV. In zake DE KOLONIËN.

1. Onttrekking van de inlandsche Christenen aan het Mohammedaansche recht.
2. Bevordering van de Kerstening van Indië:
   a. door het beschikbaarstellen van vaste uitkeering aan de Bijzondere Scholen, en
   b. door het steunen van de Medische Zending.
3. Tegengaan van de vergiftiging der bevolking door den Opium.

V. In zake de DEFENSIE.

1. Bezuiniging op het beheer.
2. Organisatie bij de wet van onze levende strijdkrachten, overeenkomstig art. 17 van ons Program van Beginselen; en in afwachting hiervan voorziening in de behoefte aan bezettingstroepen.
3. Voortgaande verbetering van het kazerne- en scheepsleven.

INLEIDING.

---

§ 1. **Stembus-program.**

Een program kan van drieërlei natuur wezen; naar gelang het een program van beginselen is; of wel als stembus-program, en dus c. q. als program van Actie, zich aandient; of ook een program van regeering wil zijn.

Elk dezer drie verschillen in uitgangspunt en omvang, naar inhoud en doel.

Een Stembus-program, om met het meer bekende te beginnen, heeft geen ander doel, dan om bij een aanstaande verkiezing leuze van vereeniging of slagboom ter afwering te zijn.

Stelt men zich tot oogmerk van een te ondernemen electoralen veldtocht: hereeniging van wat uiteenviel, dan dient natuurlijk zúlk een seinvlag in top geheschen, die aan elk der uiteenwijkende groepen een ongezocht aanknoopingspunt biedt en alzoo teeken wordt van ralliëment.

Beoogt men daartegen uitzuivering van wat wel samen ging, maar zonder saâm te hooren, dan spreekt het vanzelf, dat, omgekeerd, een seinvlag van zeer scherpe kleuren aan de lijn moet, die den echten vrienden weêr geestdrift in de borst kan doen ontgloeien, maar de halfslachtige, de hybridische bijloopers, onder een bedenkelijk hoofdschudden, het eerste hoekje het beste om doet slaan.

Reeds hieruit volgt, dat een stembus-program zoo kort en beperkt van omvang behoort te zijn, als slechts even doenlijk is.

Liefst één enkel woord, dat ieder onthoudt en in den mond houdt. Een Shibbôleth!

Moet het zijn, dan een volzin. Desnoods een zinsneê. Kan het niet anders, dan een trits van zinsneden. Maar ook dan nog, élk woord scherp geteekend; élke volzin streng gekozen; elke zinsneê doorzichtig als glas.

Van een politieke geloofsbelijdenis is bij zulk een program geen sprake.

Om een klank die weêrklinken, om een kreet die door merg en been

kan dringen, is het te doen; om verstandhouding, niet op alle, zelfs niet op de meeste, maar uitsluitend op die punten, wier beslissing elk ander belang op dat oogenblik overschaduwt.

Er mag derhalve niets in aangeroerd, dan wat in zeer strengen zin aan de orde in het land is; en van wat men aldus aanroert, mag hoogstens nog wat onder ieders bereik valt, als het ware uit de publieke consciëntie vertolkt in het program.

Uitgangspunt alzoo: de actueele toestand der natie; omvang: wat aan de orde in het land is; inhoud: wat in de publieke consciëntie rijpte; en doel: ééne enkele stembus, — ziedaar dus de geboorteacte en zedelijke missie beide omschreven, van wat op losser of op vaster voet, bij élke stembus, élke staatsgroep hoort hoog te houden: haar electoraal program.

Een „ephemeride” alzoo; reeds krachtens haar geboorteacte bestemd om met de stembus, die ze diende, te verdwijnen. Een vluchtig, hoog-etherisch verschijnsel, dat slechts door geestelijke traagheid bij twee verkiezingen of meer zichzelf gelijk kan blijven. Een welks aard noch doel doorzien of gekend is, door wie, ter tentoonstelling van eigen onkunde, óns, antirevolutionairen, onze wispelturigheid op het stuk van Stembus-programmen verwijt.

§ 2. **Regeerings-program.**

Van geheel ander kaliber is een Regeerings-program; reeds in zijn naam zelf aanduidend, dat het alleen voor staatslieden en niet voor het volk, en onder de staatslieden nog alleen voor dezulken bestemd is, die voor de moeilijke regeeringstaak aan hun talent een zedelijken ernst paren, die correctief kan zijn voor hun anders zondige ambite.

Doel van een regeerings-program kan òf zijn de verovering, òf, kwam men er bij verrassing in, de inbezithouding van het regeerkasteel.

Het strekt om vertrouwen te winnen, om aanhang te werven, om verdeelde groepen te vereenigen, maar dat alles steeds onder uitzicht op het zeer nuchtere en practische resultaat, dat de opstellers ministers mochten worden en de toezeggers in de artikelen de uitvoerders van het program.

Een pensum; een welomschreven dagtaak; een gearresteerde lijst van werkzaamheden; of, wil men, een agenda die vooruit de beslissing bepaalt, — is de korte inhoud, dien ge in elk deugdelijk regeeringsprogram zult terugvinden.

Zulk een program te stellen, is daarom in zeer hooge mate een kunst, wijl met duizend oogen van alle zij vooraf wel dient toegekeken, of wat men belooft, ook houdbaar zij.

Voorzichtigheid, het uiterste der voorzichtigheid, om schijnbaar veel en toch, welbezien, niet dan een minimum van het mogelijke te beloven, is daarom bij het opmaken van deze ministerieele agenda de hachelijkheid.

Immers, zulk een agenda behoeft geen luidklinkende woorden of kreten voor het hart in te houden, maar wél een juist afgebakende, scherpbelijnde oplossing aan te bieden voor de quaestiën, die men belooft aan te zullen vatten en tegelijk het onderling wel accordeeren van deze oplossingen te doen uitkomen.

Het kan zooveel of zoo weinig omvangen als men zelf verkiest, mits het althans die quaestiën niet liggen laat, wier afdoening de publieke opinie met onstuimigheid eischt, en door wier gisting de verhouding der partijen beheerscht wordt.

Lang behoeft het niet te leven, maar het heeft, krachtens zijn oorsprong, toch op zoovéél jaren levens recht, als noodig zijn om zijn opstellers in het kabinet en door dat kabinet hun voorstellen tot parlementaire afdoening te brengen.

Uitgangspunt alzoo: de actueele gisting in de hoogere politieke kringen; omvang: door de publieke openie en eigen ondernemingsmoed bepaald; inhoud: juist afgebakende oplossing van de quaesties, die men aanvat; en doel: verovering of inbezithouding van het ministerie, — ziedaar den aard van een Regeerings-program.

§ 3. **Program van Actie.**

Een middenvorm tusschen het stembusprogram en het Regeerings-program is het Program van Actie.

Doelt het Stembus-program uitsluitend op de kiezers, en kan een Regeerings-program alleen door hen, die als ministers optreden, of in den Raad der kroon staan geroepen te worden, als leiddraad voor eigen handelingen bij het gemeen overleg met de Staten-Generaal, worden opgesteld, een Program van Actie daarentegen is van gemengd karakter.

Het wordt noodzakelijk zoodra eene staatkundige partij den electoralen veldslag tegemoet gaat met de mogelijkheid in het verschiet, dat de door haar gekozen geestverwanten, of bij de stembus gesteunde bondgenooten, in de Tweede Kamer tot de meerderheid zullen behooren, en derhalve enkele staatslieden van haar eigen richting kunnen geroepen worden, om een deel der verantwoordelijkheid te dragen voor het Regeerings-beleid.

In zulk een geval toch is er nog geen Regeerings-Program, dat, uitgaande van de eigen beginselen der partij, de gezindheid der kiezers bepalen kon; en toch is het eisch van zulk een toestand, dat de mannen, die

naar het parlement gaan, ook over de vragen van practisch staatsbeleid, die aan de orde staan te komen, een eensgezinde overtuiging bezitten, en dat zij, die in den Raad der Kroon worden geroepen, vooraf weten, voor welke maatregelen ze op den steun van zulk eene partij in het parlement kunnen rekenen.

Zoo brengt dan de aard van een Program van Actie met zich, dat het, in aansluiting aan de beginselen, die tot de formatie van zulk eene partij geleid hebben, zonder in technische bijzonderheden af te dalen, zulk een gedragslijn voor de komende parlementaire periode afbakene, dat het met opzicht tot de vraagstukken, die aan de orde zijn, voor vriend en tegenstander duidelijk zij, in welke richting men de oplossing van deze vraagstukken wenscht.

Nooit echter mag het daarom zich aanbieden als een verkapt Regeerings-Program. Dit toch ware de orde omkeeren en de majesteit der kroon te na komen. Het is en moet blijven een program, dat in de eerste plaats met de gezindheid der kiezers rekent, en dus in zijn bepalingen niet verder gaat dan het politiek besef der kiezers dit gedoogt. Wat buiten den kring van de denkbeelden en overtuigingen der kiezers ligt, is in zulk een program contrabande. Uit dien hoofde drage het in zijn omschrijving steeds een meer algemeen karakter, en worde de nadere begrips-bepaling, even als de regeling der uitvoering steeds overgelaten aan het Regeerings-Program, dat, zoo men slaagt, vanzelf op het Program van Actie volgen moet.

En ook, het zij niet eng, maar ruim.

Niet een zoo kort mogelijke opsomming van wat onverwijld en strikt noodig is, zoodat het een agendum zou zijn voor wat aanstonds, in de aangewezen volgorde, ter hand ware te nemen; maar veel eer omgekeerd eene eenigszins breede opsomming van wat aan de orde kan komen; edoch zoo, dat de keuze van wat hier uit aan de orde zal komen, verblijve aan de Raadslieden der kroon of aan het initiatief der Kamerleden.

Anders toch zouden het de kiezers zijn, die aan de regeering haar taak voorschreven; waar goede constitutioneele beginselen niet anders toelaten, dan dat de kiezers uitspreken, wat door hen wordt gewenscht.

Zoo ligt het dus in den aard zelve van zulk een program, dat het, als met het oog op een enkele parlementaire periode opgesteld, wel bijna nimmer na afloop van zulk een periode door de wetten die in het Staatsblad kwamen, zal zijn uitgeput.

§ 4. **Program van beginselen.**

En vraagt men nu ten slotte, wat een Program van beginselen is, dan zal ons blijken, dat ook dit soort van manifesten geheel op zichzelf staat.

Van uw beginselen kunt ge dan slechts een program geven, als de beginselen van anderen zich tegen de uwe overstellen. In Engeland b. v. is een program van beginselen zoowel voor de Tories als voor de Whigs vooralsnog ondenkbaar, wijl beiden op de basis van het compromis van 1688 staan. En zoo ook konden onze Dagblad-conservatieven daarom nooit met een program van beginselen tegen het liberalisme optreden, overmits beide groepen uitspruitsels waren van den éénen tronk, dien men in 1848, onder algemeene verbroedering, aan de koestering van onze nationale aarde had toevertrouwd.

Ziet ge u daarentegen door uwe overtuiging genoodzaakt, oppositie in het generaal te maken, niet tegen deze of gene wetsbepaling, maar tegen den geheelen geest, tegen de leidende gedachte, tegen het geheele streven, dat zich in schier alle wetsbepalingen en in schier alle maatregelen van uw gouvernement uitspreekt, dan is het leveren van een program van beginselen niet aanstonds, maar toch van lieverleê u ten plicht.

Niet aanstonds, want in den aanvang weet ge nog niet, hoe ge het hebt. Ge merkt wel: zóó kan het niet! maar ge weet u nog geen rekenschap te geven van de oorzaak, die achter dit alles schuilt. Ge weet door de voelhorens van uw politiek instinct, dat er overal wat hapert, maar ge zijt u, door stil nadenken, noch van den aard noch van den omvang noch van den samenhang van het kwaad, vooralsnog bewust geworden.

Vandaar dat zulke partijen dan ook onveranderlijk beginnen met een man tot hun program te kiezen of, liever nog, als program den man aan te nemen, dien God Almachtig hun het fijnst bewerktuigd om het scherpst het kwaad te speuren, als denkkracht en levensmacht beide schonk. Zoo onze Groen!

Maar van lieverleê ontwaakt het bewustzijn dan toch! Door struikelen leert men loopen. Door opmerken wordt men wijs. Er ontstaan indrukken. De indrukken, voor zoover ze een meer algemeen karakter dragen, zamelt men op. Van de werking dier indrukken zoekt men de wet na te speuren. Alzoo klimt men van de verschijnselen tot de oorzaken op. En bevindt men nu, dat achter die telkens weêrkeerende indrukken altijd dezelfde onderling verwante oorzaken spelen, dan dringt men nog verder tot de grondoorzaak van al deze oorzaken door, en komt zoodoende, niet met opzet, maar vanzelf en ongemerkt, tot een zich bewust worden van zijn standpunt en zijn stelsel.

Er moet voor een program van beginselen alzoo vooreerst een moedergedachte, een grondbegrip, een worteldenkbeeld zijn, dat in het oog loopend verschilt van het worteldenkbeeld, waaruit anderen leven.

Van dat worteldenkbeeid moet in de tweede plaats aangetoond, dat het op onmiddellijke wijze aansluit aan den diepsten levensgrond van het volk en in de historie van dat volk zijn waarmerk vindt.

Ten derde moeten alsdan uit dat worteldenkbeeld de afgeleide denkbeelden worden losgewikkeld, die doen zien, waarom men op juridisch, financieel terrein enz., indien men logisch en aan zijn beginsel trouw blijft, aldus en niet anders kan oordeelen.

Terwijl eindelijk, ten vierde, voor die zeer enkele quaestiën, waaromtrent reeds genoegzame overeenstemming van inzichten verkregen werd, dat resultaat in algemeenen vorm mag geboekt.

Hieruit volgt dat een program van beginselen van tamelijk wijden omvang kan wezen en minder op kortheid dan op volledigheid van betoog bedacht hoort te zijn.

Volgt ook, dat het minder met de bestaande overtuigingen dan met de logica van het beginsel rekent, en niet slechts de reeds gerijpte vruchten, maar ook de nog nauwelijks gezaaide planten meêtelt.

Volgt evenzeer, dat het niet bestemd is voor de groote menigte, die op resultaat afgaat en om geen oorzakelijk verband zich bekommert, maar voor de leidslieden des volks, voor hen die tot zelfstandig optreden geroepen worden.

Of, wilt ge, kort gezegd, een program van beginselen is de aanleg van een jong en nieuw plantsoen, waarvan, als pas de stekken zijn uitgezet, nog slechts de kenner zien kan wat er uit worden zal; waarin, als het opgroeit, nog heel wat te besnoeien, bij te poten en in te boeten zal vallen; en waarvan eerst een volgend geslacht de vrucht zal genieten, als het in zijn dreven omwandelt of zich verkwikt in zijn schaduw, — maar dat niettemin, wijl plichtsbesef en niet utiliteit ons den weg afpaalt, reeds nu moest afgewerkt.

Uitgangspunt alzoo: de grondoorzaak wier miskenning onze ergernis wekt; omvang: al datgene waarvan nu reeds de samenhang met die grondoorzaak wordt doorzien; inhoud: de antithese in haar algemeensten vorm; en doel: ontwikkeling van politiek bewustzijn; — ziedaar hoe het bij een program van beginselen moet zijn.

Daar nu de anti-revolutionaire partij op dit oogenblik voor geen verkiezing staat en het Centraal Comité eerst na afloop van een algemeene verkiezing haar ontwerp-program rondzond; en er alzoo van een Stembusprogram ten deze geen sprake kan zijn;

daar voorts het denkbeeld zelfs om het regeerkasteel te veroveren, door geen echt antirevolutionair, onder de tegenwoordige omstandigheden, ook

maar een oogenblik gekoesterd wordt; en er alzoo aan geen Regeerings-program bij dit stuk te denken valt;

zoo volgt hieruit, dat het ontwerp-program van het Centraal Comité beschouwd wil en moet worden als, en dan ook werkelijk is, een Program van beginselen, met al de energie waartoe zulk een program zich leent, maar ook met de schaduwzij die er onafscheidelijk van is; een program, gelijk de heer Groen van Prinsterer alleen dáárom nooit gaf, dewijl het eerst door zijn sterven noodzakelijk werd; edoch zoo niettemin volkomenlijk met zijn streven saamvallend, dat hij nog vóór de pen aan zijn eens zoo krachtige hand ontviel, de hoofdlijnen van dit program beaamde.

(22 April '78).

EERSTE HOOFDSTUK.

ONZE RICHTING.

> De antirevolutionaire of Christelijk-historische richting vertegenwoordigt, voor zooveel ons land aangaat, den grondtoon van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572, zijn stempel ontving; en wenscht dit, overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, te ontwikkelen.
>
> (Program Art. 1.)

I.

ONZE NAAM.

§ 5. **Antirevolutionair.**

De richting die we voorstaan, draagt twee namen. Ze wordt òf de „antirevolutionaire òf de Christelijk-historische" genoemd, al naar gelang men het oog vestigt op *wat ze bestrijdt*, of wel uit wil drukken *wat ze beoogt*.

Krachtens haar oorsprong is antirevolutionair haar *eerste* naam. Want ze trad op om iets wat haar ergernis en aanstoot gaf, om iets dat haar indruiste tegen wat recht en heilig is, te bestrijden.

Alzoo is ze van huis uit een *militante* partij, die, geen vrede hebbend met de bestaande orde van zaken, daarop critiek uitoefent, die bestrijdt en poogt te wijzigen.

Wat ze bestrijdt, noemt ze kortweg de *revolutie*, daarmeê doelend op het staatsrechtelijk en sociaal systema, dat in de Fransche revolutie zich belichaamd heeft; en dus niet, gelijk ons ten onrechte wordt nagegeven, op elke stoornis die soms door onregelmatigen volksinvloed in den geregelden loop der zaken wordt te weeg gebracht.

We erkennen dat er oogenblikken zijn, waarin de natuurlijke hoofden

des volks zelfs de roeping hebben om aan een goddelooze tyrannie waardoor het volk omkomt, een einde te maken, en eeren mitsdien onzen opstand tegen Spanje, Engelands omwenteling onder Willem III, Amerika's afval van Groot-Brittanje en onze omwenteling van 1813.

In dit alles toch zien we geen verwoesting, maar herstel van het volksorganisme; geen onderstbovenkeering, maar vernieuwde bevestiging van den nationalen rechtstoestand; en als onmiddellijk gevolg, geen afval van den Heilige, maar veeleer een tijdelijken terugkeer tot God.

Wat we daarentegen wel en krachtens ons beginsel, hardnekkig en zonder kwartier bestrijden, is de poging om in en om den mensch, eerst in zijn hoofd en hart, en dan om hem in zijn huis en land, de gedaante der dingen algeheellijk te veranderen; een staat van zaken in het leven te willen roepen, die vlak het tegendeel is van wat tot dusver alle eeuwen door geloofd, geliefd en beleden is; en als gevolg van dien nieuwen toestand ons te voeren naar eene volkomene emancipatie der volkeren van onder het souverein gezag en de rechts-autoriteit van den almachtigen God.

Voor zoover nu de Fransche revolutie van 1789 van die bewuste poging de eerste, de machtigste en de brutaalste uiting was, hebben we er niets op tegen, om, in Burkes voetspoor tredend, zeer bepaaldelijk deze monstrueuse omwenteling tot het mikpunt en doelwit te kiezen voor ons schot.

Slechts zij, ter voorkoming van misverstand, een iegelijk, 't zij meê- 't zij tegenstander, die dit lezen mocht, wel instantelijk gebeden, het verschil in het oog te houden, dat ook hier tusschen het alles beheerschende van deze blijvende idée en de snel voorbijgaande uiting van deze idée in die ééne gebeurtenis bestaat.

Als idée toch leidt de revolutie er toe, om geheel het rad onzes levens te revolveeren, alzoo dat alsnu boven komt wat onder was en naar omlaag kentert wat eerst aan den hoogen kant van het rad werd gezien. Zoo breekt ze den band die ons aan God en zijn Woord bond, om beiden aan onze critiek te onderwerpen. Ontbindt den knoop van het huiselijk leven, om die door conventioneele, vaak diep zondige, verhoudingen te vervangen. Zet u een geheel nieuw stel van algemeene begrippen in het hoofd. Rangschikt op geheel andere wijs de connexiteit uwer zedelijke denkbeelden. Stemt in den tegenovergestelden toon van vroeger het klavier van uw hart. En wijl, bij den zóó „anders geworden mensch," nu ook eene andere wereld hoort, komen achter de Encyclopaedisten dan de Jacobijnenmutsen en barricadehelden aan, en doen met dolk en toorts en breekijzer u precies hetzelfde aan huid en huis,

wat de wijsgeeren, vrij wat schuldiger, eerst met de pen en passer en scalpeermes aan uw hart en hoofd hadden gedaan, en nog driester aan het hart en hoofd van uw kinderen doen willen.

§ 6. Christelijk-historisch.

Intusschen, te weten waartegen men streed, was niet genoeg. Om dien strijd met hope op welslagen te voeren, diende men zich ook allengs bewust te worden van het heilig palladium, waarvoor men het zwaard had aangegord, en om dát nu aan te duiden, noemde men zich Christelijk-historisch. Immers de Revolutie-theorie is in haar beginsel anti-christelijk en daarom van veel erger natuur dan het systema, waárop de Heidensche levens- en wereldbeschouwing rustte.

Daarom moest de naam van Christelijk weer opgenomen en in dezen naam van „Christelijk" school niet slechts een Evangelische leus, maar ook de zeer bepaalde belijdenis: Dat men den ontredderden toestand, waarin de achttiende eeuw Europa aan haar opvolgster had overgeleverd, niet aan het mislukken van de proefneming met het Christelijk beginsel, maar aan een zeer ergerlijke afwijking van dat beginsel heeft te wijten.

Den in 1789 bestaan hebbenden toestand keuren we, al was er ook overdrijving in de van revolutionaire zij gegeven schildering, onvoorwaardelijk af. We stemmen volmondig toe, dat het zóó niet kon of mocht blijven. En eerbiedigen zelfs, ook in de onheilige en schandelijke beroering, waarin al het schuim van boozen menschelijken hartstocht naar boven is gekomen, een verborgen leiding Gods, om Europa van dien misstand te bevrijden.

Maar als nu de revolutionairen zeggen: „Voorheen was alles Christelijk: dus heeft uw Christendom aan dien toestand schuld gehad; daarom is afval van dat Christendom en overgang tot onze humaniteitsbegrippen het eenig redmiddel, dat duurzaam waarborg biedt!" — dan komt al wat in ons is tegen zulk een lastering op en mainteneeren we, op grond der historie en door vergelijking van die historie met den eisch des Evangelies, dat deze goddelooze tyrannie, dat dit gestoelte der schandelijkheid en geheel deze den mensch onwaardige toestand, waarin men verzonken lag, er nooit had kunnen komen, indien men niet juist omgekeerd den kandelaar des Evangelies telkens weêr onder de korenmaat verborgen had, en dat in schier alle landen van Europa.

Mainteneeren we tegenover een ieder dat een afdolen op de glibberige paden der humaniteits-philosophie, in steê van het kwaad te stelpen, integendeel den vloed van ongerechtigheid op nog schrikbaarder wijs door dijk en dam zal doen breken, en ons eerlang voor een tweede

catastrophe zal plaatsen, die van 1789 en 1793 nog den bloedrooden luister zal doen tanen.

En mainteneeren we op grond van de belijdenis en de ervaring van ons eigen hart, op grond van wat we in eigen huis en leven waarnamen, als ook gefluisterd wordt door de historie, dat er ook nu voor de krankheid van Europa's volkeren geen andere genezing is, dan onder de vleugelen van den Man van smarte.

Staat alzoo „Christelijk" tegenover „humaniteits"-begrip, de bijvoeging historisch duidt aan, dat onze toestanden niet naar willekeur door ons kunnen geschapen worden, maar het noodwendig product zijn van een verleden, dat, onafhankelijk van onzen wil en buiten ons toedoen, geschapen is door Hem, in wien we leven, ons bewegen en zijn.

Wie het recht der historie eerbiedigt, stelt zich onder een wet; erkent dat zijn wil aan dien der vorige geslachten en het belang van de geslachten, die daarna komen zullen, gebonden is. Kortom, met het waarmerk der historie op mijn arbeid, is de eerst voor mijzelven geroofde kroon weer afgelegd, en kniel ik, met de vaderen die vóór ons waren, met hen, die om mij zijn, en met wie we dus den toon zullen aangeven, als „de stofjes aan de weegschaal" in het majestueus geheel neer, om eere te geven, niet aan het schepsel dat niets is, maar aan Hem, wiens heiligen voetstap ge ruischen hoort heel het pad der historie door!

§ 7. **Verschil tusschen beide.**

Uit deze korte uiteenzetting blijkt alzoo, dat „antirevolutionair" en „Christelijk-historisch" woorden van bijna gelijke beteekenis zijn, en dat het onbekendheid met den zin dezer termen verraadt, indien men voorwendt wel „Christelijk-historisch" te willen heeten, maar niet „antirevolutionair."

Slechts zóóveel mag toegegeven, dat er duurzaam meer inhoud ligt in een naam die positief uw streven uitdrukt, dan in een term die slechts aangeeft waartegen ge u keert. Toegegeven óók, dat èn Christelijk èn historisch beide namen van bekenden, van goeden, van geliefden klank zijn [1]), en die meer dan het uitheemsche en koude „antirevolutionair" het innerlijk leven van uw gemoed aanspreken. Waarbij nog zij opgemerkt, dat „Christelijk-historisch" een naam van altijddurende geldigheid zou blijven, ook indien het zich denken liet, dat na tenonderbrenging der revolutie, de „anti-revolutionaire naam" vanzelf wegviel.

De beweegreden die er niettemin toe brengt, om niet zelden aan den

---

[1]) „Christelijk" beteekent hier te lande in historischen zin, al wat op de basis staat van de „Christelijk Gereformeerde religie".

naam van „antirevolutionair" voorkeur te geven, schuilt hierin, dat hij, naar ons aller onmiddellijk besef, veerkrachtiger en klemmender is.

Zegt iemand u: „Ik ben „antirevolutionair!" dan weet ge terstond wat ge aan hem hebt, terwijl ge bij „Christelijk-historisch" nog altijd een vraag op de lippen overig houdt.

Er is, laat ons het niet verhelen, meer moed toe noodig om „antirevolutionair" te zijn!

Och, „Christelijk" en ook „historisch", mits er nu verder maar niets bij worde bepaald, dat willen de lieden onzer eeuw u nog wel laten. Dat kunt ge nog zonder eenige consequentie hoegenaamd zijn. Onder niets dan dien titel wil zelfs een volbloed radicaal u nog wel als „een object voor indrukken vatbaar", toelaten in zijn eerekring.

Maar komt ge er voor uit, dat ge „antirevolutionair" zijt, d. w. z. dat ge u met kloeken zin, welbewust en zonder schromen, tegen de thans heerschende begrippen, tegen de in gang zijnde ontwikkeling der rechtstheorieën overplaatst; dat ge derhalve de lijnen van uw „Christelijk" en uw „historisch" ook op politiek en sociaal gebied hebt doorgetrokken, en er eene eere in stelt, tot die groep in den lande gerekend te worden, wier onderdrukking, kon het zijn wier vernietiging, hun toeleg is, — dan voor u in politieken zin la mort sans phrase, dan voelt men in u tegenstand en prikkelt ge door dien tegenstand anderen tot verzet.

(24 April '78).

II.

DE GRONDTOON VAN ONS VOLKSKARAKTER.

§ 8. Drie grondtypen van nationaliteit.

Drieërlei nationale tint worstelt in den schoot van ons volksbestaan om den voorrang.

De Roomsche, wier beeld en utopie in den alouden tijd onzer grafelijke regeering ligt.

De revolutionaire, wier ideaal en type de model-staat van onze Fransche of Duitsche doctrinairen vormt.

En tusschen die beide in, de Christelijk-puriteinsche, die ónze richting vertegenwoordigt en wier bloeitijd saâmvalt met het glorietijdperk onzer republiek.

In elk dier drie vertoonde zich aldoor hetzelfde Nederlandsche volkskarakter, maar telken male spelend in een anderen grondtoon, naar

gelang van het beginsel waardoor het in gisting geraakte en het doelwit dat het zich koos.

Het bleef het oude, zelfde Nederlandsche volk, dat nimmer werd uitgeworteld, maar èn in de 16de eeuw èn aan het eind der vorige, onderging dit volk een merkbare wijziging en vernieuwing in zijn aard en eigendommelijkheid, een verandering die al naar uw sympathieën vielen, door u als verjonging en veredeling geloofd, of wel als verbastering en ontaarding gewraakt zal worden.

Het zwakst werd de „Roomsche" nationale type ontwikkeld, wijl in Romes bloeitijd de eenheid der natie pas even ontlook en nog onmachtig bleek om een, allen omvattend, volksbesef, door één nationalen wil, tot één nationale daad te bezielen.

Meer invloed gewon de „liberalistische" grondtoon, dien men sinds 1793 aan ons volkskarakter opdrong, wijl de eenheid der natie toen juist hechter dan ooit geconsolideerd werd en de stelselmatige slooping van onze vrijheden en privilegiën, naar buitenlandsch voorbeeld, juist toen eerst recht begon. Meer invloed ook, wijl reeds in de periode onzer republiek een machtige groep toen den weg had op gewild, die nu eerst, onder Fransche auspiciën, ongehinderd kon ingeslagen. Meer invloed bovenal, overmits de Roomsche bevolking, uit natuurlijke reactie tegen het anti-Roomsch karakter onzer vroegere republiek, aanvankelijk de revolutionairen hielp.

Maar het rijkst ontwikkeld, het schitterendst uitgebroken, tot nationaliteit in vollen zin gerijpt, was alleen die „Christelijk-puriteinsche" type, die ons volkskarakter aannam tijdens onze republiek. De Roomsche type had men op de pas één geworden natie nog slechts even kunnen afdrukken. De revolutionaire type werkt nog geen volle 80 jaren. Terwijl alleen de Christelijk-puriteinsche type ruim twee eeuwen had om haar luister te ontplooien.

Het tijdsgewricht, waarin die grondtoon bovenkwam, was dan ook het heldentijdvak van onze natie of, wil men, in ons volksbestaan dat mysterieuse oogenblik, waarin al de verborgen schatten van een nationaal leven opeens aan het licht treden, en alles in dat leven groot schijnt geworden en de natie dáárom verre zichzelve overtreft, wijl het onderling vertrouwen de uitwerking van de nationale kracht nogmaals verdubbelt.

Een feit is het, dat Nederland op èlk gebied en èlk terrein van menschelijken arbeid, van menschelijke studie en van menschelijk leven toen het grootst, toen het meest zichzelf geweest is.

Heel Europa erkent aan de hand der historie, dat we destijds het fijnst

en het edelst bewerktuigde landsdeel van heel dit werelddeel vormden. En zóó overmachtig zelfs is de overweldigende indruk, dien de gedachtenis dier toenmalige grootheid nòg uitoefent, dat onze „revolutionairen", met de traditiën van hun eigen voorvaderen (de Septembriseurs en Montagnards en Sansculottes) tamelijk wel verlegen, bij voorkeur zich sieren met wat uit de „garderobe" van ónze historie dieflijk ontstolen werd, en doen voorts als leken een Marnix van toen en een Kappeyne van onze dagen als twee droppelen waters op elkaâr.

§ 9. **Weer-opleving der Gereformeerde volkstype.**

Die puriteinsche volkstype intusschen heeft men in het laatst der vorige eeuw uit ons wapenschild weggenomen, en het feit moet erkend, dat aanvankelijk, vooral door de aanhechting van Noord-Braband en Limburg, de aanslag tegen de heerschappij van deze volkstype maar al te uitnemend scheen gelukt.

Toch bleek alras, dat te vroeg victorie had geblazen, wie meende dat het leven van weleer nu ook, ganschelijk verstikt en vertreden, onmachtig tot eenige nationale beweging neêrlei.

Integendeel, zóó was niet èn door den Réveil èn onder den invloed der Scheiding èn door de reactie tegen het modernisme, de gehechtheid aan het geloof der vaderen weêr bovengekomen, of aanstonds bleek, dat hiermeê ook de oude sympathieën terugkeerden en de sociale en politieke denkbeelden van weleer weêr heimwee wekten in het hart.

Neen, waarlijk, onze partij is geen „schoolpartij", bestemd om weg te vallen zoodra de schoolquaestie van het tapijt komt.

En evenmin zijn we een „groep orthodoxen", wier politieke sympathieën nog geboren moeten worden, en die slechts als kerkelijke fractie bestaan.

Veeleer omgekeerd ligt de kracht van onze partij juist daarin, dat we ons erfgenamen weten van een politiek streven, dat eenmaal de bewondering van Europa wekte, Nederland oppermachtig had gemaakt, en nog, mits naar den aard der tijden ontwikkeld, de belofte der toekomst heeft.

Groen doorzag het dan ook uitnemend wel, dat zijn kracht minstens evenzeer in de Vaderlandsche geschiedenis als in ons schoolwezen lei, en dat de school, die hij tijdelijk de „Christelijk-nationale" doopte, duurzaam dan alleen bloeien kon, indien ze op den wortel dezer puriteinsche historie werd geënt.

§ 10. **Constitutioneel karakter der Gereformeerde type.**

Die puriteinsche type van ons volkskarakter nu was gevormd in den opstand tegen Spanje, na reeds voor te zijn bereid door de gisting der Hervorming. Het was alzoo reeds wordende van circa 1520 af, kwam tot zelfbewustzijn in 1568, en gaf het eerst in 1572 dat sein tot een afbreken der bruggen en een verbranden der schepen, waardoor het overgaan van een volk tot eene nieuwe levensrichting tot een onherroepelijk besluit wordt.

Die type nu staat daarom zedelijk zoo hoog, wijl heel het nationale leven er door in dienst gesteld werd van één heilig en verheven doel.

Terecht is opgemerkt, en wij herhalen het, dat hier te lande de kerk niet in den staat gesticht werd, maar omgekeerd, de republiek der Nederlanden veeleer als schutsmuur om de reeds bestaande kerk, en dus tot haar behoorende, werd opgetrokken.

Roeping van onze republiek was derhalve, met haar legers en vloten en haar handelsinvloed, allerwegen in Europa en in de werelddeelen daarbuiten, den loop voor het Evangelie vrij te houden en evenzoo op haar eigen erf den loop voor dat Evangelie vrij te laten naar ieders consciëntie en ieders hart.

Burgervrijheid niet als doel, maar als voertuig en uitvloeisel van die veel hoogere vrijheid, die aan de consciëntie toekomt, was het destijds ons volk bezielend ideaal.

En zoo wist men waarvoor men leefde; wist men waarvoor men bestond.

Er werd hier geloofd. Er werd gebeden. Er werd gedankt. En de zegen daalde mildelijk neder en er heerschte alom in den lande welvaart, volksgeluk en vreê!

Oranje was de „geestelijke vader", waaruit deze volkstype gegroeid, en juist daardoor bewaard was voor die excessen links en die excessen rechts, die bij een gelijksoortig streven in Westminster en Nieuw-Engeland tot zoo geheel ander resultaat leidden.

Oranje toch was meer dan de enkele helden, die den naam van dat huis hoog hielden. Er lag in Oranje voor ons volksbesef een mysterie; een „star der hope" waarop men veilig afdreef; een tresoor, om het kort saâm te vatten, dáárom van zoo uitnemende waarde, wijl hij ons in zoo wonderbare diepte van fonkeling zoo blijkbaar beschikt was van den Heere!

En het „hac nimitur", d. i. het vóór alle dingen steunen op de welbewuste macht van God in zijn heilig Woord, om, eerst daarop

leunend, met het „hanc tuemur” de vrijheid een goed van hooge waardij te achten, drukte zinrijk kort en, op de munt geslagen, voor een koopmansvolk als niet overtollige waarschuwing, zoo heerlijk uit, dat die tresoor van Oranje ons beter zijn moest, dan al de specerijschat van Insulinde.

§ 11. **Ontwikkeling dezer type in de antirevolutionaire richting.**

Een metterdaad verheffend standpunt neemt de antirevolutionaire partij derhalve in, als ze verklaart, „den grondtoon van ons volkskarakter te vertegenwoordigen, gelijk dit, onder Oranjes auspiciën en onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572 zijn stempel ontving”; maar toch, practisch wordt dit standpunt eerst door onmiddellijke bijvoeging: „dat ze dit overeenkomstig den gewijzigden volkstoestand, in een vorm die aan de behoeften van onzen tijd voldoet, wenscht te ontwikkelen.”

We weigeren met de revolutionairen meê af te dolen naar hun ongoddelijken Machtsstaat; we weigeren evenzeer met Rome terug te gaan naar de Middeleeuwen; en zullen tegenover beider vereende of afzonderlijke pogingen om de puriteinsche type uit ons volkskarakter uit te roeien, met hand en tand die ernstige volkstype allerernstigst blijven verdedigen.

Maar niet door repristinatie.

Niets wenschen we uit den boedel van het verleden terug, dat op de proef onbruikbaar bleek; waar we uit zijn gegroeid; of dat niet meer past op onze toestanden.

Geen onzer die er aan denkt, de oude onbeholpen verroeste staatsmachine van vroeger, waar geen rad meer goed van liep, uit het museum van oudheden weêr terug te brengen naar onze ministerieele bureaux.

We aanvaarden evenzoo zonder „geestelijke terughoudinghe” het feit dat Noordbraband en Limburg, thans deelen van ons land geworden, meê constitutieve elementen van de nationaliteit der toekomst zullen zijn.

En, wat alles afdoet, we reageeren zelven sterker dan iemand tegen het denkbeeld om weêr een Gereformeerde Staatskerk op te richten, en eischen integendeel consequente doorzetting van het beginsel, dat de staat niet zélf drijven zal „de religie die zalig maakt.”

Maar de hoofdzaak, waarop we staan, en waarvan we niet kunnen aflaten, is deze: 1. Nederland worde ook als staat niet vijandig tegenover den levenden God gesteld; 2. Nederland ruile de puriteinsche regeeringsbeginselen niet weêr uit voor de Roomsche; 3. Nederland geve zijn vaderlandsche instellingen niet voor het namaaksel van den vreemde prijs.

Dát drieledig doel was het, waarvoor onze vaderen, door Oranje geleid.

tegen Rome en tegen Spanje en evenzoo tegen de Remonstranten en tegen de Staten gestreden hebben.

Dát drieledig doel wenschen ook wij nog in onze dagen vast in het oog te houden. Edoch onder de bijvoeging, die ter voorkoming van misverstand onverwijld dient te volgen: dat de wijze, waarop onze vaderen dat doel trachtten te verwezenlijken, de onze niet meer ganschelijk zijn kan.

De eisch, dien wij thans onszelven dienen te stellen, is, dat we aan zóódanige regeeringsdenkbeelden ingang zoeken te verschaffen, die én Roomsch, én Puritein, én Revolutionair als burgers, met gelijke plichten en gelijke rechten, elk op zijne wijze en voor zijn deel en in zijne mate doen bijdragen tot de vorming van een hoogere volkstype, waardoor de eenheid van het nationaal bewustzijn weêr kan worden hersteld.

(26 April '78).

III.

ONZE RICHTING IN HET BUITENLAND.

§ 12. In Roomsche landen.

Zeer terecht verklaart het Program, dat de antirevolutionaire partij slechts voor zooveel ons land aangaat, de volkstype van ons puritanisme uit de 16de en 17de eeuw vertegenwoordigt, en dat ze derhalve, de grenzen eenmaal over, allerminst nog aan zoo enge begripsbepaling te binden is.

Buiten onze grenzen regelt de antirevolutionaire partij haar betrekkingen eensdeels naar de positie, die men in het buitenland tegenover de Revolutie innam; en ten andere naar de gelukkiger of min gelukkige wijze, waarop de belijdenis van het Evangelie met de handhaving der consciëntievrijheid in overeenstemming werd gebracht.

Vooral sinds het laatste vierde onzer eeuw dient ook dat tweede er bij gevoegd, opdat we niet, de revolutie ontloopend, Rome in handen vallen.

Gelijk men toch weet, scheen het na 1815 langen tijd metterdaad alsof alle Christelijke elementen in Europa, 'tzij die in de Roomsche kerk nog verbleven, of in den boezem der Hervormde kerken bloeiden, tegen het ongoddelijk drijven der revolutie gemeenschappelijke zaak konden maken.

De Roomsche woordvoerders stelden zich uiterst gematigd aan. Ze legden, voor als na, den klemtoon meest op de belijdenis van den Chris-

tus, om ongemerkt het specifiek Roomsche meer op den achtergrond te doen treden. Van alle kanten kwamen ze met een innemend gelaat en met open armen op u aanloopen, om met u saâm den strijd voor scepter en altaren te strijden. Hun politieke tolken schikten zich op uiterst gelukkige wijze in de vereischten, voor het welslagen van deze verzoening noodig. En zoo te goeder trouw, ja, zoo verleidelijk en vertrouwen inboezemend was hun optreden, dat oude Protestantsche woordvoerders in een aaneensluiting der slagorden heil meenden te zien, en vooral in Duitschland onder den naam van „antirevolutionaire politiek" en in Frankrijk onder den naam van „legitimisme" een stelsel van staatkunde aanbevalen, dat, op terugdringing van de revolutie en gelijkstelling der beide confessiën gegrond, basis scheen op te leveren voor een moderne reconstructie van den Christelijken Staat. Stahl, en meer nog dan Stahl, Von Gerlach, waren de talentvolle pleitbezorgers van het waagstuk, dat in de prachtige illusie school.

Ook ten onzent werd een deel der belijders van den Christus na de reactie van 1813 door deze al te goeddenkende theorie aangestoken, en zijn in sommige achterhoeken van den lande, alsook bij sommige verachterden in het midden des lands, nog de sporen aanwijsbaar van de politieke spierverlamming, waarmeê deze bedenkelijke theorie haar blinde volgelingen strafte. Maar niet genoeg kan juist daarin dan ook de scherpte van Groens blik en de nationale tact van zijn Nederlandsch gevoel geroemd worden, dat hij, zonder ooit Burke of Gentz, Von Haller of Leo, of ook Von Stahl en Von Gerlach te copieeren, steeds krachtiger heendrong naar dat beter en meer puriteinsche standpunt, waarop men aan den Christusbelijder in Rome ten deele de hand reikt; maar het ultramontaansche in zijn politiek blijft bestrijden.

In het buitenland daarentegen kwam men tot die ontnuchtering eerst, toen Rome ten laatste zelve het masker liet vallen en ieder zich overtuigen kon, hoe de Jezuieten, terwijl Roomsch en Hervormd zich goed en wel op de grenzen schenen te verbroederen, in alle stilte, op het onmerkbaarst, achter ons om, het op onze vernietiging hadden toegelegd en ons meê hadden gebruikt, om Rome ten slotte met de brutaalste driestheid haar onloochenbare triomf te doen celebreeren.

§ 13. **Tegen Meiwetten.**

Bijna nergens gaan nu dan ook de orthodoxe Hervormden en de Roomschen meer hand aan hand. Van Frankrijk weet ieder dit, en in Duitschland heeft de Germania de verdoolde „Evangelischen" reeds als een „uitgeknepen citroen" weggeworpen. De partij van de Reichs-

bote heeft aan versmelting met Rome tot ééne partij zelfs nooit gedacht; en met Von Gerlach kan men veilig zeggen, dat de laatste apostel ten grave is gedaald van een politieke hope, die, hoe schoon ze ook ons toelachte, toch door Rome's trouweloosheid voor onze Duitsche vrienden nooit iets dan wreede teleurstelling gebaard heeft.

Is hiermeê duidelijk uitgesproken, dat we, sinds Rome de vlag van het ultramontanisme opstak, ophielden aan ééne groote „antirevolutionaire wereldpartij," uit orthodoxe Roomschen en orthodoxe Hervormden bestaande, te gelooven, toch leide men daaruit allerminst af, dat deswege elke door Rome thans ondernomen worsteling ons onverschillig zou laten.

Integendeel, in haar strijd tegen de ook o. i. door en door onrechtvaardige Meiwetten, heeft de Duitsche Centrums-partij onze besliste sympathie. Rome's ijveren, èn in Frankrijk, èn in Duitschland, tegen de godsdienstlooze volksschool en het godsdienstlooze socialisme, is een meeijveren voor wat, eer Rome nog gesproken had, ook door ons allerwegen was geproclameerd. De invoering van vrije universiteiten in Frankrijk, al kwam ze van Roomsche zij, heeft onze warme instemming. En zelfs als in de republieken van Zuid-Amerika een wat te star en te manlijk ultramontanisme genezing zoekt aan te brengen in den normaal geworden burgerkrijg, wenschen we allerminst, om het waarschijnlijke van een min prijslijke nevenbedoeling, het loffelijke in dit streven te miskennen.

Maar onze geestverwanten erkennen we in de ultramontaansche partij nergens, zoomin aan deze als aan gene zijde van den Oceaan. We waren nooit één, we zijn het niet en zullen het nooit worden, en doen zich al soms gevallen voor, waarin we, als in de bovengenoemde, met Rome tegen de revolutie zouden kiezen, er zijn er andere, en van niet minder aanbelang, waarin we even beslist tegen Rome veeleer aan het liberalisme onze sympathie zouden gunnen; ook daarbij intusschen meer op een veilig sturen van het eigen scheepke door deze „Scylla en Charibdis" bedacht, dan door verwantschap en beginsel gedreven.

§ 14. In Protestantsche landen.

Neen, als geestverwanten erkennen we slechts twee soorten van politieke partijen: 1. de zoodanige, die in landen bloeien, waar de Fransche revolutie nooit doordrong, en 2. dezulke die, waar deze revolutie insloop, zich tegen haar keeren op den grondslag van Gods Woord.

Tot de eerste categorie nu behooren de politieke partijen in Engeland en de Vereenigde Staten.

In geen dier beide landen is de oude maatschappij losgeschroefd, om er een nieuwe, naar Fransch model, voor in steê te brengen.

In beide landen staat de overheid nog op de basis van Gods Woord en van de historische rechten, die in den oorsprong van het verleden der natie wortelen.

Alleen de radicalen in Engeland, vooral de Birmingham-club, maken hierop een uitzondering.

Vraagt men ons nu, of dan in de Engelsche politiek onze sympathieën voor de Tories of Whigs zijn, dan is uit onze „gaucherie", — gelijk men het genoemd heeft, reeds af te leiden, dat we meer naar de „Whigs" overhellen, en komen we er voor uit, dat voor zooveel de toestanden van verschillende volken zich vergelijken laten, de binnenlandsche politiek van Forster en Gladstone vrijwel hetzelfde bedoelt, als wat de antirevolutionairen beoogen in Nederland.

Hiermeê rijmt, dat het Nieuws v. d. Dag er nog onlangs op wees, hoe volstrekt niet een liberaal als Gladstone op een Hollandschen liberalist geleek; alsook dat de echte puriteinen in Engeland, schier als één man, op Forsters hand zijn.

Forster nu, weet men, is de man van de Engelsche schoolwet.

In Amerika spreekt het vanzelf, dat we vóór de „republikeinen" en tegen de „democraten" partij kiezen. De republikeinen zijn de geesteskinderen der oude „Pelgrims-vaders"; de helden van den Slavenoorlog, Rome's tegenstanders, en de tolken van dien echten burgergeest, die vooral in Nieuw-Engeland ontloken is.

En wat de tweede categorie betreft, houde men voor Duitschland wel in het oog, dat niet de Kreuzzeitung, maar de Reichsbote met zijn veel zuiverder toon het blad van onze sympathieën is. Daarmeê is allerminst ontkend, dat de Kreuzzeitung deze drie laatste jaren zich op kloeke wijze gewroken heeft op den zedelijken val, die in 1866 Bismarcks roekeloos optreden haar berokkende; maar tot ons leedwezen mag niet verzwegen, dat deze terugkeer tot betere paden nog nooit beslist en energiek genoeg was, om, wat karakter betreft, de Kreuzzeitung met de Reichsbote te doen concurreeren. Vooral sedert de „Christelijke socialisten" de koe bij de horens hebben gevat, beweegt zich de antirevolutionaire partij in Duitschland op vrijer en op vaster banen en komt ze van den smaad der „Jonkerpartij" eenigszins los.

Voor de eigenlijk Roomsche landen staan we bijna onaandoenlijk. Vooral nu in Frankrijk zelfs een De Broglie als „complotteur" van het tooneel is gejaagd en een Gambetta, eenmaal meester van den toestand,

de kalmste man ter wereld blijkt; nu op de constitutioneele kleurverbleekers ook nu niet viel te rekenen en de legitimisten door hun bond met Plomplomb ellendiglijk om hun eere kwamen, — nu wendt, wie Frankrijk en zijn God liefheeft, liefst met deernis het oog van zulk een schouwtooneel van menschelijke zelfverlaging af, zich verliezend in het heerlijk heimwee naar wat dat Frankrijk had kunnen zijn, indien het eens niet naar de Sorbonne, maar naar den man van Genève had geluisterd!

Ditzelfde geldt, mutatis mutandis, ook voor Oostenrijk en Italië, voor Spanje en België! Wel weten we, dat de clericale partijen in deze landen meest de prediking van het Evangelie verhinderen willen, terwijl de radicalen ons te dien opzichte meest genegen zijn; maar welbezien is dit voor deze exclusief Roomsche landen een zoo bijna niet meêtellende quaestie, dat het uiterst oppervlakkig zou zijn, daarnaar onze sympathieën te regelen. En te minder mogen we dit, wijl een misbruik, als door de Antwerpsche Godloochenaars van den Geuzen-naam, en door de deftige Brusselsche radicalen van onzen Marnix van St. Aldegonde gemaakt is, maar al te schreiend toont, op wat ergerlijke wijs we ons met soortgelijke „geestverwanten" compromitteeren.

Dat wij ten slotte de handelingen van het Russische gouvernement niet zelden gunstiger beoordeelen, verklaart zich gereedelijk uit de omstandigheid, dat elke poging om Rusland naar den revolutionairen modelstaat om te scheppen, dusver steeds met beslistheid is tegengestaan. De zich hierin uitsprekende overtuiging: „dat Rusland op eigen paden een eigen regeeringsvorm te zoeken heeft, zonder zich door andere utopieën te laten verleiden", is een door en door antirevolutionaire gedachte, die een streng veroordeelen b. v. van wat in Polen geschied is, zeker allerminst uitsluit. Voeg daarbij dat Rusland èn in Europa èn in Azië steeds als patroon van het Christelijk geloof tegenover den Islam stond, en door zijn Caesaropapie in den Czaar een niet te versmaden geestelijk tegenwicht tegen den Paus van Rome oplevert, en onze lezers zullen het plaatsen kunnen, hoe een machtig rijk met zoo gewenschte merkteekenen steeds aan al wat antirevolutionair was, zekere mate van sympathie inboezemde, en zoo ook nu in zijn worsteling gedragen werd door den zedelijken steun van Gladstone en Forster, van de republikeinen in Amerika, van de antirevolutionaire partij in Duitschland, en dat zoo ook al wat Christelijk-nationaal in ons eigen land heette, zonder afspraak, als een eenig man, voor Rusland partij koos.

(29 April '78.)

TWEEDE HOOFDSTUK.

HET GEZAG.

> Noch in den volkswil noch in de wet, maar alleen in God vindt zij de bron van het souvereine gezag, en verwerpt mitsdien eenerzijds het beginsel van volkssouvereiniteit; terwijl zij anderzijds de souvereiniteit van Oranje eert, als onder de leiding Gods in onze geschiedenis geworteld; door de mannen van 1813 in den Nederlandschen staat tot ontwikkeling gebracht; en door de grondwet als zoodanig bevestigd.

I.

SOUVEREINITEIT.

§ 17. **Absoluut gezag.**

Souverein in absoluten zin is alleen zulk een gezag, waar geen gezag boven is; dat steeds beveelt en nooit gehoorzaamt; noch beperking toelaat noch mededinging gedoogt; en één is voor al wat ademt.

Souverein in volstrekten zin ben ik alleen over datgeen, waarmeê ik doen kan wat ik wil, en omdat ik als mensch nooit of nimmer, tegenover niets en in geen enkel geval, zulk een onbepaalde almacht bezit, kan er bij mij, als mensch, ook nimmer van een oorspronkelijke souvereiniteit sprake wezen.

Omdat ik naar hartelust op het stuk papier, dat voor mij ligt, teekenen of schrijven kan wat ik wil, ben ik toch tegenover dat stuk papier nog geen souverein. Want dat papier is òf hard òf zacht, òf vezelig òf glad, het heeft een bepaalde dikte en lengte, en wat dies meer zij, en aan al die eigenschappen ben ik gebonden; ze beperken mijn macht en dwingen mij, dat ik er mij naar schik. Om souverein in degelijken zin te zijn, zou ik in dit geval dus èn dat papier, èn die schrijfpen, èn dien

inkt zelf hebben moeten maken, en ze telkens voor elk gegeven geval weêr moeten maken, om ze elk oogenblik juist te doen beantwoorden aan mijn doel en elken hinder voor het doorzetten van mijn wil te verwijderen. Maar ook al stelt ge dat mogelijk, dan nog zou mijn souvereine macht tegenover dat stuk papier niet absoluut zijn, wijl ik bij het maken er van mij gebonden zou vinden aan de gemeenlijk daarvoor gebruikte grondstoffen en in zwang zijnde instrumenten, en ik dus niet zelden, gelijk dit den besten fabrikant overkomt, mijn poging om nóg een verbetering aan te brengen of nóg een fout te doen verdwijnen, zou zien afstuiten op de grenzen van wat mogelijk is. Ook die grondstoffen en die instrumenten zou ik derhalve geheel in mijn macht en bedwang moeten hebben. En neem nu eens aan, dat ook dat ondenkbare zich denken liet, en dat voor de pen en voor den inkt dezelfde vrijmacht van scheppende bewerking te mijnen dienste stond, dan zou ik, om absoluut souverein alleen nog maar voor het machinale schrijven te wezen, bovendien nog naar eigen wensch en lust de wetten moeten kunnen vaststellen en wijzigen, die het kleven van den inkt aan de penstift en het uitvloeien van het vocht op het papier beheerschen.

§ 19. **Alleen denkbaar in God.**

Dit nu, van dit speciale geval op het algemeen overgebracht, toont derhalve, dat voor een absolute souvereiniteit over eenig voorwerp vereischt worden: 1. dat ik dit voorwerp geheel in mijn bezit hebbe, 2. dat ik het zelf gemaakt hebbe naar eigen goedvinden, 3. dat het in het leven roepen van de grondstoffen, waaruit het gemaakt is, aan mijn vrijmacht hange, en 4. dat het aan mij sta, de wetten te bepalen, die zijn werking beheerschen en zijn verhouding tot andere voorwerpen regelen zullen.

Wijl nu nooit of nimmer eenig mensch, van wat talent of naam of macht ook, over zulk een mogendheid beschikt heeft of beschikken kan, volgt hieruit, dat nooit een eenig vorst naar recht en in der waarheid absoluut souverein over zijn volk, nooit een eenig vader naar recht en in der waarheid absoluut souverein over zijn gezin, nooit een eenig veehoeder naar recht en in der waarheid absoluut souverein over zijn ooilam of zijn rund heeft kunnen zijn. En dat alzoo de vorsten, die zich desniettemin zulk een recht hebben aangematigd, dit niet dan tegen recht, door misbruik van geweld, en met verwoesting van de geestelijke bewerktuiging van hun volkeren hebben gedaan. Dat de vaders, die desniettemin zulk exorbitant recht over vrouw en kroost en dienstpersoneel hebben uitgeoefend, dit nooit hebben kunnen doen, dan te spijt van

recht en billijkheid, en ten koste van de fijnere bewerktuiging van de edeler deelen van het familieleven. En dat zelfs evenzoo de woestaard, die zich aan zijn eigen rund of lam vergreep, daardoor een hoogere rechtsordening geschonden heeft en, om den souverein over zijn dier te kunnen spelen, zichzelf tot den rang der ellendelingen heeft verlaagd.

Souvereiniteit over landen en volken onderstelt souvereine macht over de gezinnen en dus over de personen die deze volken uitmaken, en kan derhalve alleen berusten bij zulk een, die deze volken, deze gezinnen, deze personen in het aanzijn riep. In het aanzijn riep naar zijn vrijmachtig welbehagen, zonder aan iets gebonden te zijn dan aan wetten en ordeningen, die hij zelf vooraf, naar den eisch van zijn eigen wezen, bepaald had. Bepaald had voor hun vleesch en bloed, maar ook voor hun hart en hoofd, voor hun smaak en gevoel, voor hun zedelijke en godsdienstige ontwikkeling. Zóó dat èn het bezit van hun geheelen persoon zijns was, èn hun schepping uit hem èn uit hem de stoffe voor hun zinlijk zoowel als geestelijk wezen, èn van hem evenzeer de wetten, die den oorsprong, het bestaan en de ontwikkeling van geheel de menschelijke persoonlijkheid beheerschen.

Bij wien nu anders, zoo bidden we u, kan hiervan sprake zijn, dan bij den hoogen, den heiligen, den almachtigen God?

Voorts wordt souvereine macht uitgeoefend in het huis van uw buurman links en in het huis van uw buurman rechts, en beider eenheid wordt gevonden in den burgemeester van uw dorp. Maar naast dat dorp ligt een ander dorp, en voor de vereeniging van het in die beide uitgeoefend souverein gezag, verwijst men u dus vanzelf naar het gewestelijk bestuur. Maar ook uw gewest is door ándere gewesten omringd en voor de eenheid ook van deze moet er dus bijgevoegd dat het naar al die gewesten vloeit van éénen rijkstroon, gelijk het uit de hoofdsteden dier gewesten afvliet naar de gemeentehuizen. Maar zie, nu kunt ge dan ook op aarde niet verder; nu stuit ge; nu loopt ge vast. Immers, naast en om úw land liggen ook andere landen, waar souverein gezag uitgeoefend wordt, evenals in het uwe; doch als ge nu op aarde naar het vereenigingspunt ook van die laatste lijnen zoekt, ziet ge u hopeloos te leur gesteld. En zoo moet ge wel hooger op naar een macht, waaraan gelijkelijk al deze landen onderworpen zijn! En nu, aan wien anders zou die alle volken beheerschende macht toekomen, dan aan den Heere, onzen God?

Voeg er nog dit bij.

Wat op dit oogenblik in de verschillende landen en volken bestaat, is zoo geworden en gekomen door wat er vroeger is geschied. Het ge-

slacht dat tegenwoordig leeft, miste elke vrije beschikking en was, goedschiks, kwaadschiks, wel gedwongen, om de landserfenis te aanvaarden invoege als een vroeger geslacht die ten deele verrijkt, ten deele bedorven had. En ook dat vroeger geslacht ging daarbij niet naar louter willekeur te werk, maar vond zich op zijn beurt in zijn vrijheid van beweging belemmerd door wat een nog vroeger geslacht had gedaan. En zoo, al doorgaande en al opklimmende, leest men aan de hand der historie van een gestadige, nooit rustende wijziging, die het politiek souverein gezag, in elk land en bij alle volken, ondergaan heeft en waarvoor slechts al die geslachten saâm verantwoordelijk staan.

Zoek ik dus ook hier weêr naar den oorsprong van het souverein gezag, dan moet ik ook hier natuurlijk een macht vinden, die al deze geslachten saâm kon beheerschen; een macht die heel de historie van ons volk en van andere natiën in haar hand had; een macht i. é. w. niet voor een énkele eeuw, maar van álle eeuwen; en ook hier vragen we weêr: in wien anders zou zulk een macht rusten kunnen dan in God?

Kort saâmgevat: het souverein gezag in politieken zin, dat op aarde onder de volken wordt uitgeoefend, moet in juiste harmonie saâmwerken met de wetten die het menschelijk leven beheerschen; met de wetten die lucht en land en stroom en het leven van het dier regelen in hun machtsontwikkeling; met de wetten die de historie van óns volk en van andere natiën geleid hebben; en eerst wanneer geheel dit samenstel van wetten — daaronder begrepen, die voor ons denkend (de logica), willend (de zedelijkheid), gevoelend (de aesthetica) en eeuwig (de godsdienst) leven — in juist en behoorlijk verband op elkaâr werken, loopt geheel het rad des levens majestueuslijk om de spil der souvereiniteit.

§ 20. **Alle souverein gezag uit God af te leiden.**

Uit dien hoofde belijden wij dan ook van heeler harte, wat de apostel van Jezus elk Christen op de lippen leî; t. w. dat alle macht die er is, van God kwam of, om de woorden van het Program te gebruiken, dat „de bron van het souvereine gezag niet in wet of volkswil ligt, maar in God."

En waarlijk, men moet òf al bitter slecht doordenken, òf zal wel eerlijkheidshalve dienen toe te geven, dat slechts de Godloochenaar ons de waarheid van dit uitgangspunt kan betwisten.

Immers, wie God niet loochent, moet wel belijden dat Hij de Almachtige is, en dat dit samenstel der dingen, dat we de wereld, en

dat andere samenstel, dat we op die wereld ons land, ons volk of ons rijk noemen, van Hem afhangt.

En hoe, zoo vragen we, wil men nu toch op politiek terrein een gezag constitueeren, dat over recht en onrecht beslissen zal; wat burgerlijk slecht en burgerlijk goed is, zal uitmaken; dat over uw bezit, over uw huis in sommige gevallen, soms zelfs over uw persoonlijke vrijheid, — ja, bij loting over het leven van uw kinderen zal te zeggen hebben; — en dat toch niet aan God ontleend, niet van God ontvangen, niet uit Hem gevloeid en geweld zal zijn?

Maar immers, dan krijgt ge een Goddelijke macht naast uw God of liever nog, dan houdt wat ge uw God noemt, op waarlijk God te zijn Want zie, met de ééne hand uw recht van den staat, en met de andere in tijd van krankheid uw redding van uw God te vragen, dat is geen godsdienst van gezonde mannen! Dat is met woorden spelen in gezonde dagen, om, als men ziek ligt, te spelen met zijn eigen hart. Poëzie! geen werkelijkheid waarmeê we het leven doorkomen. Of wilt ge: goddelooslijk als burgers ons aanstellen, om straks even onmanlijk in onze vroomheid te zijn.

II.

HAAR HISTORISCHE ONTWIKKELING.

§ 21. **Souvereiniteit in elken levenskring.**

Daarom dan is de bron van alle souverein gezag alleen in den levenden God te zoeken, wijl Hij alleen over alle schepsel en alle orde der dingen en alle rijk der natuur de oppermachtige beschikking heeft of om een woord der Schrift te bezigen, „omdat de grondvesten des aardrijks des Heeren zijn en Hij de wereld daarop gezet heeft!"

Uit die bron vloeit nu het souverein gezag naar al het geschapene uit. Volstrekt niet alleen op staatkundig, maar op élk gebied.

Er wordt gezag uitgeoefend door de natuurwetten op de stof. In die stof door de sterkere op de zwakkere elementen. Gezag geoefend door klimaat en bodem op de plantenwereld, en in die plantenwereld door de wetten die haar leven beheerschen. Gezag geoefend ook door de natuur op de dieren; in die dierenwereld door het ééne dier op het andere; in de huishouding van sommige hunner door aanvoerders; en op alle door

den mensch. En evenzoo nu grijpt er beheersching, machtsuiting, gezagsoefening plaats door en onder menschen, en in die menschenwereld weêr op elk terrein.

Er is een gezag, een macht, waaraan ons lichaam en in dat lichaam bloed en zenuwen te gehoorzamen hebben, op straffe van verarming en verzwakking. Er bestaat op het gebied van het denken een gezag van de denkwet, een macht der logica, die de vorming van elk oordeel moet beheerschen. Er wordt gezag geoefend door het talent op het gebied der wetenschap, door het genie op het gebied der kunsten. Gezag is onmisbaar en bestaat bij elke handeling van menschen, 't zij ze voor nijverheid of landbouw, voor zeemanschap of koophandel saâmwerken. En al deze soorten van gezag nu worden (wat het wezen der zaak aangaat) ingesteld, in stand gehouden en geoefend, noch door overeenkomst noch door wettelijke bepalingen, maar „alleen door God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde."

Men kan noch mag met zijn lichaam leven naar welgevallen, maar moet God daarin gehoorzamen. Men kan noch mag denken naar willekeur, maar moet dit doen gelijk God de macht tot oordeelvorming oplegt. En zoo ook op het gebied van studie en bedrijf, blijft ons niet anders over dan de wetten en verhoudingen op te sporen, die God daarin gelegd heeft.

Gezag in gelijken zin nu bestaat ook op zedelijk en evenzeer op geestelijk terrein. Het zedelijk leven is, evenals het lichamelijke leven, onderworpen aan wetten en invloeden, die God en niet de mensch bepaalt, en, op straffe van zedelijk te vergaan, is ieder en een iegelijk gehouden, die wetten op te volgen en aan die invloeden te gehoorzamen. Een regel, nog sterker doorgaand voor onze geestelijke, eeuwige ontwikkeling, die, uiteraard van Gods raad en besluit en van de door Hem gestelde voorverordineeringen en geestelijke wetten afhankelijk, in den meest volstrekten zin aan zijn absolute souvereiniteit is onderworpen.

§ 22. **Souverein gezag in den politieken levenskring.**

De politieke souvereiniteit staat dus volstrekt niet op zichzelf, maar is slechts één der schalmen in de groote keten, die heel de schepping innerlijk saâmhoudt en haar door de ordinantiën Gods doet bestaan.

Desniettemin valt er tusschen al deze en tusschen het souverein gezag op politiek terrein dit verre van onbelangrijk verschil op te merken, dat op staatkundig terrein de macht om deze hoogste macht met bewustheid en door opzettelijke wilsuiting uit te oefenen, door God overgedragen wordt op een mensch.

Een Rafaël oefende evenzeer souverein gezag uit als een Bismarck thans, maar met dit zeer aanmerkelijk verschil, dat Rafaël dit onbewust en vanzelf, en Bismarck slechts door een opzettelijke daad doet.

Op elk ander terrein des levens oefent men slechts gezag door de ordeningen Gods onbewust te laten werken en er zelf een schakel in te zijn; maar op staatkundig terrein is de souverein zelf bekleed met de wetgevende d. i. r e c h t s b e p a l e n d e macht en komt het hem toe, het aldus vastgestelde recht, als eenig geldend recht, met den sterken arm te mainteneeren.

We herhalen dus wat we in den aanvang van dit artikel zeiden: Er vloeit souverein gezag uit God Almachtig n a a r a l l e d e e l e n v a n z ij n s c h e p p i n g, naar al het geschapene; naar dampkring en bodem, naar plant en dier, naar 's menschen lijf en ziel, en in die ziel naar zijn denkend, gevoelend en willend leven; en voorts ook naar de maatschappij in al haar organische kringen van studie of bedrijf; en ten laatste eindelijk naar het geslacht, naar het huisgezin, naar de samenwoning in dorpen en steden, en eindelijk, als naar den kring die dit álles omvat en volledig beveiligen moet, n a a r d e n s t a a t.

Reeds hieruit blijkt derhalve, dat het politiek gezag slechts optreedt n a a s t m e n i g e r l e i a n d e r g e z a g, dat in natuur en geesten-wereld, in maatschappij en gezin, even absoluut en heilig bestaat.

Elke poging van het politiek gezag om op een dier andere terreinen zelf ten principale te willen heerschen, is derhalve schending van Gods ordinantiën, en het verzet daartegen geen misdaad, maar plicht.

En ook, indien in eenig land het politiek gezag wettelijk de grenzen afbakent, waar het andersoortig souverein gezag ophoudt en het zijne begint, dan is dit allerminst een b e p e r k i n g van die souvereiniteit, maar slechts een aanwijzing van haar natuurlijke grenzen.

Terwijl omgekeerd iets prijs te geven, 't zij aan de maatschappij, 't zij aan het gezin, 't zij aan de natuur, van wat naar Gods indeeling tot het politiek gezag behoort, geen daad ware te achten van liberaliteit, maar van heiligschennis.

En geheel de leer der souvereiniteit hangt dus maar daaraan, dat men: 1. wel inzie hoe er souverein gezag op élk gebied des levens heerscht; 2. dat men het politieke souverein gezag wel i n z ij n e i g e n a a r d i g e n a t u u r doorgronde; om alsdan 3. alles er onder te brengen wat er wel, en alles er uit te scheiden wat er niet toe hoort.

§ 23. **Historische wording van het politiek souverein gezag.**

De wijze nu waarop God Almachtig het souverein politieke gezag over-

draagt, kan velerlei zijn. Somtijds geschiedt dit door verjaring na gewelddadige verovering. Soms door schikking en overeenkomst. Soms ook door geregelde opdracht, 't zij bij acclamatie door het volk, 't zij in plechtige vergadering van zijn hoofdlieden. En eindelijk, wat de individueele dragers der Kroon aangaat, meest door vererving na versterf.

Geen dezer middelen ligt buiten het Goddelijk bestel. Ook ten deze gaat zijn heerschappij door de zonden der volken en de misdaden der machthebbers heen. En dan mag en moet telkens, bij overgangen, de machthebber als drager der souvereiniteit worden aangezien, zoodra hij door erkenning of vreeze, zijn invloed ver genoeg kan doen reiken, om wat hij tot recht stempelt, rechtsverbindend te doen zijn voor de consciëntie der natie.

Wie ten gevolge van deze gebeurtenissen drager der souvereiniteit wordt, doet niets ter zake. Het souverein politiek gezag kan uit God Almachtig afvloeien zoowel naar het hart van een enkel man als naar een stamhuis van helden: maar het kan ook op een instelling nederdalen waarvan de Consuls of de Dictators of de Exarchen of, wil men, de Presidenten der Republiek, slechts de tijdelijke dragers zijn. Ja, zelfs zoo weinig is men hierbij aan een enkel individu gebonden, dat het souverein gezag, gelijk in onze aloude republiek, op de Staten van het land kan rusten, of zelfs, gelijk in meer dan één land van Amerika, kan gelegd zijn op de kiezers zelven.

Maar men lette er wel op, dat alleen dan, wanneer volmondig erkend en beleden wordt: „Dit souverein gezag is uit God en niet uit den mensch," de verwoestende gronddwaling van de Volkssouvereiniteit hierbij ten volle overwonnen blijft en uitgebannen.

Want beeldt het volk zich in, dat het de souvereiniteit verleenen kan, dan beschouwt het zich zelf ook als oppermachtig; wil heerschen in steê van te gehoorzamen; en gaat naar het woord van Ezechiël „zitten in Gods stoel."

En of men nu al voor die „Volkssouvereiniteit met open vizier" den bedekten vorm van een „Contrat social" of van „de wet" in steê brengt, hiermeê roeit ge den wortel der goddeloosheid niet uit.

Ook bij de theorie van het „Contrat social" blijft het schepsel spreken: „Ik doe deze dingen bij de gratie van mijn eigen welbehagen," en legt daarmeê den grondslag voor een Staat, die eindigen moet met tegen God en zijn Woord over te staan.

En wat men, in fatsoenlijker vorm, thans van „de wet" als bron van het gezag bazelt, ach, ook dit is natuurlijk niets dan een fictie om aan den te weinig aristocratischen volkswil te ontkomen. Want wat toch is

„die wet," waarbij men dan zweren zal, naar het eigen zeggen dezer heeren, anders dan de uitspraak in behoorlijken vorm van wat het „pays légal," d. i. het mondig gekeurde volk, heeft gewild?

Tegenover deze fictiën en gedrochtelijke theorieën handhaven we daarom met ernst en beslistheid deze drie stellingen: 1. het politiek gezag vloeit, evenals het souverein gezag, op elk gebied uit den levenden God; 2. voor de overdraging van dit gezag bezigt de Heere in het verloop der geschiedenis zoowel de gerechtige als de ongerechtige daden der menschen; en 3. de overdraging heeft plaats aan enkele individuën, aan stamhuizen, aan instellingen, of aan de natie zelve.

§ 24. Omwenteling.

En vraagt men nu ten slotte, of dan b. v. de Bulgaarsche natie haar souvereiniteit niet eerlang aan haar eventueelen vorst zal opdragen, en of er alzoo niet telkens oogenblikken zijn, dat, òf bij de stichting van nieuwe staten; òf bij omwenteling, een nieuw souverein gezag door het volk wordt in het leven geroepen, dan stemmen we dit voor den vorm toe, maar loochenen het in beginsel.

Of als een executeur den boedel van den verstorvene liquideert en verdeelt, is hij dan voor die weken of maanden bezitter geweest? Een bezitter die alsnu uitdeelt? Of ook, krasser nog, als ge een brieventasch met banknoten op straat vindt en die na vele dagen aan den eigenaar terug bezorgt, zijt gij het dan, die uit uw bezitsmacht hem alsnu die schatten geeft?

Maar immers niemand denkt er aan, zulk een ongerijmdheid te beweren. En waarom dan, zoo bidden we u, iets anders dan een executeursbemoeiïng te zien in het overdragen of opdragen van de souvereiniteit door een natie aan een vorstentelg?

Omdat de natie namens den Almachtigen God dit kleinood aan den Vorst overbrengt, schuilt daarom soms bij den boodschapper en lasthebber de volmacht van het gezag?

En wees men ons ook dan nog b. v. op toestanden, als onder de Commune te Parijs hebben bestaan, met de strikvraag, of ook dát dan uitoefening der souvereiniteit was, dan wagen we de wedervraag, of als ge weg zijt, en van u zelven ligt, en als een onzinnige ijlt in uw koortsen, gij er dan nog zijt en als mensch uitkomt..

En nu, evenals dan een ieder zou antwoorden, dat in zulk een ijlen niet de bewuste mensch maar zijn losgelaten zinnen aan het woord zijn, — zoo oordeelen ook wij van de Commune en soortgelijke

toestanden, dat dit niet de uitoefening van souverein gezag, maar een krank en doodelijk ijlen van zijn ingedrongen spotbeeld was.

(3 Mei '78.)

III.

HAAR RECHTSGROND TEN ONZENT.

§ 25. De souvereiniteit van Oranje krachtens de historie.

Ook in ons land, gelijk in elken staat, werkt een politiek souverein gezag. Dat souvereine politiek gezag bepaalt ook ten onzent wat recht en wat onrecht zal zijn; bestrijdt dat onrecht en handhaaft dat recht, des noods met geweld; treedt als vertegenwoordiger en in naam der natie op bij het Buitenland; en zoekt voorts in den lande de gelegenheden en voorwaarden te bestendigen, te verbeteren, te vermeerderen, waardoor het Nederlandsche volksleven, en in dat volksbestaan het menschelijk leven, bloeien kan.

Bij wie nu berust deze uit God gevloeide staatkundige souvereiniteit? Deze oppermacht bij de gratie Gods?

En dan stemt ieder toe, dat hierop niet kan geantwoord: bij den wilden volkshoop. Ook niet: bij de kiezers. Stellig niet bij het Ministerie. Evenmin bij de Staten-Generaal. En dat te beweren: de souvereiniteit ligt in de wet, even ongerijmd is, als te zeggen dat de nachtegaal in zijn slag zit, daar immers juist de souverein de wet moet geven.

Reeds hieruit volgt feitelijk dat de souvereiniteit, die toch ergens zijn moet, geen andere rustplaats voor het hol van haren voet kan hebben, dan het Stamhuis van Oranje.

Een voorloopige slotsom, waarmeê het verhaal der historie ten volle accordeert.

In 1813 toch is, onder ieders gedoogen, en met een enthousiasme dat elk protest, stel het ware geuit, in een „God wil het!" zou gesmoord hebben, de stamhouder van Oranje uitgeroepen tot Souvereinen Vorst.

Deze gebeurtenis boekte de Grondwet van 1814 in dezer voege: „De souvereiniteit der Vereenigde Nederlanden is en blijft opgedragen aan den Prins van Oranje-Nassau, om door zijn wettige nakomelingen te worden bezeten erfelijk."

Hiervoor in de plaats schreef men in de Grondwet van 1815: „De Kroon der Nederlanden is en blijft opgedragen aan den Prins van Oranje-Nassau, om door zijn wettige nakomelingen te worden bezeten erfelijk."

Waaruit blijkt, dat „Kroon" in 1815 geheel hetzelfde bedoelde wat „Souvereiniteit" in 1814 wilde, en men slechts ter voorkoming van misverstand, en om elk absolutisme af te snijden, alsnu deze onbetwiste „Souvereiniteit" met den naam van „Kroon" bestempelde.

Een opvatting van het in 1815 gebeurde, die zelfs nog in 1848 door het toenmalige Kabinet gedeeld werd, toen het in zijn programma van 13 Mei deze woorden ten beste gaf: „De natie gevoelt diep, dat, evenals zij hare zelfstandigheid verschuldigd is aan het regeerend geslacht, die zelfstandigheid gehecht blijft aan het behoud van de souvereiniteit in dat huis."

Daar nu in ditzelfde jaar de toen herziene Grondwet nogmaals dezelfde formule: „De Kroon is en blijft opgedragen," letterlijk overnam, is het o. i. boven alle verdenking zeker, dat de Grondwetgever, zóó in 1815 als in 1848, evenals in 1814, slechts het geven van staatsrechtelijken vorm bedoeld heeft aan het historische feit, dat in 1813 voldongen werd.

De Grondwet draagt niets op, maar constateert integendeel dat de Souvereiniteit, de Kroon, reeds eer de Grondwetgever aan het woord kwam, „opgedragen was," niet om door de Grondwet weêr ontnomen, gewijzigd of overgedragen te worden, maar om „opgedragen te blijven."

§ 26. **De souvereiniteit van Oranje in 1813.**

En nu de historische gebeurtenis van 1813.

Waren Van Hoogendorp, Van der Duin, Van Stirum, De Kemper en Falck in het bezit der souvereiniteit, en togen ze als een tijd geleden de „Grandes" van het trotsche Spanje, de landen door *à la recherche d'un prince?* [1])

Zoo weinig, dat voor den troon der Nederlanden, toen die werd opgericht, Oranje *jure suo* geen candidaat, maar pretendent, ja, meer dan *pretendent*, de eenig *rechthebbende* en alleen *verkiesbare* was.

Om u hiervan te overtuigen, behoeft ge slechts een lijst voor u zelven op te maken van de buitenlandsche prinsen, of ook van de binnenlandsche grooten, die nevens en onder Oranje, we zeggen niet met kans van slagen, veel min schijn van recht, maar dan toch welstaanshalve als serieuse candidaten destijds waren te noemen geweest.

[1]) Om een vorst te zoeken.

En beseft ge dan onmiddellijk, dat die lijst onder den Oranjenaam geheel in blanco zou hebben moeten blijven, — erken dan ook dat het Driemanschap koos zonder keuze te hebben, en aldus slechts op de ontwijfelbare aanduiding afging, die in den toenmaligen toestand, als slotsom van ons historisch en staatsrechtelijk verleden, onmiskenbaar sprak.

Toch school in wat door de mannen van 1813 tot stand kwam, wat „Ons Program" zeer terecht „een ontwikkeling" noemt van het in dien toestand gegevene.

Drieërlei toch was in dien toestand geboden.

Vooreerst de onmogelijkheid om de staatsregeling van de Utrechtsche unie te herstellen.

Ten andere de noodzakelijkheid om ter bedwinging van de factiezucht tot den eenhoofdigen, erfelijken regeeringsvorm te komen.

En ten derde de plicht der dankbaarheid, om dit eenhoofdig gezag op te dragen aan het Huis van Oranje.

Maar dit drieledig resultaat der historie nu is door de mannen van 1813 in dier voege ontwikkeld, dat ze voor dat eenhoofdig bestuur den vorm van het Koningschap kozen, en van meet af op dat Koningschap den Nederlandschen stempel drukten, door het als schild voor, niet als bolwerk tegen de rechten en vrijheden der natie te stellen.

Of hiermeê onberispelijk is gehandeld en niet te veel werd toegegeven aan het verleidelijk denkbeeld om „een Koning als andere volken te hebben," kome later ter sprake.

Thans slechts zóóveel.

Door een iets minder hoogen titel zou het Huis van Oranje allicht aan luister gewonnen en de staatsmanswijsheid dier dagen misschien het middel gevonden hebben, om reeds in de Grondwet van 1814 te brengen, wat thans zelfs in '48 nog onbereikbaar bleek. Een staatsrechtelijke winste, die ons met de autocratische illusiën van '20 waarschijnlijk de ontreddering van '30 en de radeloosheid van '48 zou hebben gespaard.

§ 27. **De souvereiniteit van Oranje als mysterie.**

Maar hoofdzaak is en blijft, dat deze souvereiniteit van Oranje, nu daargelaten de wijze waarop ze staatsrechtelijk belichaamd en geformuleerd werd, naar luid „Ons Program", „onder de leiding Gods in onze historie is geworteld."

Van de leiding Gods mag en moet hier gesproken worden, omdat het scheppen van groote mannen, meer dan iets anders, een onmiddellijke machtsdaad van den Vader der geesten is.

Komt hier nu bij, gelijk in het onderhavige geval, dat in eenzelfde familie een volgreeks ontstaat zonder wederga, als in de personen van den Zwijger, van Maurits, van Frederik Hendrik en van Willem den Derde, om nu slechts de starren van de eerste grootte te noemen, onder de bewondering van geheel Europa ten tooneele trad; — bij, dat deze volgreeks van geestelijke eminentiën telgen zijn uit een prinselijk huis, dat den luister van een doorluchten naam aan de glorie van karakter en persoonlijkheid kon toevoegen; — bij óók, dat deze groep van helden en genieeën, door één grootsche gedachte bezield, aan één zelfde levenstaak zich heeft toegewijd; — en wil dan bovendien het geval, gelijk hier, dat deze schitterende heldengroep telkens het zinkend vaderland voor den ondergang behoedt, ja, het uit die inzinking opheft tot eertijds nooit gekende macht en glorie; en alsnu, prinsenhuis en nationale eere samenhuwend, in den strijd voor het heiligst ideaal wederzijds de innigste lotgemeenschap door het plengen van het edelst bloed bezegelt, — dan, ja, zijn we nog argeloos, nog superstitieus, nog verouderd genoeg, om in de opkomst van zulk een stamhuis, dat in zedelijken zin toon, wet en leiding aan het nationale leven gaf, een langzaam arbeiden van de Voorzienigheid Gods te eeren, teneinde zich een drager van zijn souverein gezag in deze landen te bereiden.

Feller tegenstand dan tegen Oranje ten ontzent opgezet, stelselmatig aangekweekt en met het meesterlijkst talent georganiseerd is, brak tegen geen vorstenhuis in Europa los. En als dan desniettemin, te spijt van dien tegenstand, in weerwil van de ongunst der tijden, zelfs onder nazaten die hun groote voorvaderen niet evenaren konden, de zedelijke macht, de invloed, de hoogheid en het aanzien van zulk een huis toch aldoor stijgt, al beslister in zijn onmisbaarheid erkend en zonder opzet of intrigue door den natuurlijken loop der gebeurtenissen tot de erfelijkheid van het stadhouderschap verheven wordt, — is dan, zoo vragen we, „wortelen in onzen nationalen levensbodem” een te sterke uitdrukking voor de historie, die Oranje in de historie dezer landen had doorleefd?

Vraagt men dan ook, of we het stamhuis van Oranje dus met den stralenkrans van het mysterie willen omringen, dan antwoorden we zonder aarzeling: met het mysterie, ja, van een hoogere leiding dan in de leiding der menschen aanwijsbaar is; en van een verborgene macht, die, bij het gestadig wisselen van personen en gebeurtenissen, met ons volk steeds één grootsch doel voor oogen had en hield, en niet ophield ons voor de bereiking van dat doel ook met de eminentie dezer prinsen te verrijken. Een mysterie, indien men ons de bekentenis dan afperst, waarin nóg het geheim van het „Oranje boven!” ligt,

en dat, ook voor de toekomst, wat ook wegvalle, nog hope geeft op nationaal geluk.

Een geloof (want dit is het) dat intusschen allerminst wegneemt, dat we op staatsrechtelijk terrein volkomen nuchteren blijven en scherp wenschen toe te zien, dat de politieke oppermacht, die aan Oranje werd opgedragen, naar Groens geestige uitdrukking, niet in een souvereiniteit „als in China, in Japan, of ook in Rusland thuis behoort," ontaarde, maar blijve wat *hier* alleen viel op te dragen: „over Nederland een echt Nederlandsche Souvereiniteit."

(6 Mei '78.)

DERDE HOOFDSTUK.

DE ORDINANTIËN GODS. [1])

> Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen van Gods Woord; zóó evenwel, dat het staatsgezag noch rechtstreeks noch door de uitspraak van eenige kerk, maar alleen in de consciëntie der overheidspersonen, aan de ordinantiën Gods gebonden zij.

I.

ALLEEN TE KENNEN UIT GODS WOORD.

§ 28. Alle rechtsbepaling gebonden aan Gods wil.

De overheid heeft de bevoegdheid, om te bepalen wat recht in den lande zijn zal, en den plicht om dat recht, desnoods met geweld, te handhaven.

Hieruit ontstaat de vraag, naar welken maatstaf de overheid bij dit vaststellen van het recht behoort te werk te gaan.

Aan willekeur denkt hierbij niemand.

Een gouvernement dat grillige verordeningen in het leven riep, zijn luimen tot wet stempelde en van invallen rechtsbepalingen maakte, oordeelde zich zelf en hield geen stand.

Wat recht is, mag en moet de overheid bepalen, maar ze kan dat

[1]) Ordinantie: niet Ordonnantie: een ten onrechte door *Van Dale* overgeslagen woord. „Ordonnantie" is van lateren. Franschen oorsprong en beperkter van begrip. Cf. KILLAEN *in voce:* „Ordinancie" i. e. *a.* ordo, series, modus, norma; *b.* ordinantio, instructio, digestio dispositio; *c.* constitutio, decretum, placitum, sancitum, lex. Ook de staten-overzetters houden zich constant aan dezen vorm. Cf. Job 38 : 33; Ezech. 43 : 11, 18; Ps. 119 : 91; Rom. 13 : 2. Voor het engere begrip van menschelijk bevel heeft de Staten-overzetting daarentegen „Ordonnantie" in Hand. 16 : 4.

alleen doen door uit te gaan van de onderstelling, dat dat recht op zich zelf, buiten haar toedoen, eer zij nog gesproken heeft, reeds *bestaat*, en dat haar werkzaamheid zich uitsluitend bepaalt tot *het juist weêrgeven in 's lands wet* van wat objectief recht is naar den eisch der *beginselen*.

Die beginselen te kennen, is derhalve voor den souverein uitgangspunt van allen goeden wetgevenden arbeid en, naar gelang zijn inzicht in die beginselen juister en vollediger is, waarborgt hij aan zijn staatsinstellingen een te duurzamer bestaan en heiliger karakter.

Kennis dier beginselen nu is, naar onze overtuiging, noch zuiver noch in vollen omvang te verkrijgen dan door de studie van Gods Woord en het onderzoek naar Gods ordinantiën.

De maatstaf toch, door anderen aan de hand gedaan, om wat recht en onrecht is te toetsen, bevredigt ons niet; en noch in de *historie*, noch in de *rechtswetenschap*, noch in de *stelsels der philosofen* is, voor zoover we oordeelen kunnen, een betrouwbaar uitgangspunt voor de kennis der ware, deugdelijke, eeuwige *rechtsbeginselen* geboden.

Niet in de *historie*! Want al stemmen we voetstoots toe, dat in de zeden, gewoonten en usantiën van een volk zich het nationale *rechtsbesef* uitspreekt, en elke wetgeving zonder basis zou zijn, die met dit historisch verleden niet rekende, — zoo kan toch dààrom reeds de historie nooit toetssteen voor de beginselen zijn, wijl ze wel een gestadige *toepassing* gaf, maar nooit die *beginselen zelven* formuleerde; en, ook al leverde dit geen bezwaar op, niets ons bij die toepassing zekerheid biedt tegen verbastering en ontaarding.

Evenmin kunnen we afgaan op de *rechtswetenschap*! Want wel geven we toe, dat er in het rechtsbewustzijn der natiën een gestadige ontwikkeling plaats grijpt, en de rechtswetenschap door het nasporen dezer ontwikkeling ten deel de lijnen kan ontdekken, waarlangs het recht zich uit zijn beginselen beweegt. Maar toetssteen voor die beginselen zelven kan evenwel het aldus gewonnen resultaat dáárom nooit wezen, wijl bij den *zondigen* mensch ook de ontwikkeling van zijn rechtsbesef *gestoord* is, en de uitkomst bij de niet-Christelijke volken van ons werelddeel (het oude Rome niet uitgezonderd) dan ook volstrekt onbevredigend is gebleven, b. v. voor de rechten der *menschelijke persoonlijkheid*.

En om eindelijk bij de *philosophie* heul te zoeken, is zoo juist de gronddwaling der revolutionairen, dat we slechts op de willekeurige stelsels van *Rousseau* en de *Encyclopaedisten*, later van de democraten, toen van de fatsoenlijke constitutioneelen, en nu weer van de radicale socialisten en doctrinairen van alle gading behoeven te wijzen,

om te herinneren waar men aanlandt, indien de mensch zich vermeet om beginselen te decreteeren, in stee van die op te sporen, en Gods schepping saam wil persen in het keurslijf van een menschelijke theorie.

Neen, zoodra er van recht sprake is, moet ge partij kiezen vóór of tegen den levenden God. Want dit spreekt vanzelf: Leeft die God, en zijn wij en is ons volk en zijn alle natiën der aarde Hem onderworpen, dan komt de vaststelling van wat recht of onrecht is, ook aan Hem alleen toe.

Men kan niet een man uit één stuk, een doordenker en moedig karakter zijn, en zich toch laten verleiden om zijn consciëntie in tweeën te splitsen, om nu voorts in de ééne helft zijn God te belijden en in de wederhelft voor een recht te buigen dat buiten dien God omgaat.

Dat laat zich noch denken voor de rede noch rijmen voor de consciëntie. Het ééne sluit het andere eenvoudig uit.

Is God werkelijk God, dan gaat van Hem ook alle rechtsbepaling uit en blijft ons niets anders, dan met heiligen eerbied naar den weg te vragen die ons tot de meest zuivere kennis leiden kan van wat God Almachtig, krachtens den aard van zijn hoogheerlijk Wezen, tot recht voor heel zijn schepping, tot eeuwig recht voor alle creatuur gestempeld heeft.

§ 29. **Gods ordinantiën over de natuur en het menschelijk leven.**

Mogen we nu dit „ordinantiën Gods" noemen, dan volgt hieruit, dat er ordinantiën Gods zijn voor den bodem en het klimaat; ordinantiën Gods voor de producten en hulpbronnen van ons land; en ordinantiën Gods voor de dieren waarover we heerschappij ontvingen. Maar ook ordinantiën Gods voor ons menschelijk leven, zoo voor ons lichaam als voor onzen geest, voor de ontwikkeling van onze menschelijke vermogens, voor de verhoudingen van bloedverwanten en magen, voor handel en bedrijf, voor onze roeping en bestemming als natie, kortom dat er een wil, een bevel, een ordinantie des Heeren is voor alles waarbij onder menschen zich twee meeningen tegelijk als mogelijk voordoen, om alsdan krachtens de vaste beginselen, die uit zijn heilig Wezen voortvloeien, de ééne mogelijkheid goed, de andere af te keuren.

Nu ware het voor ons natuurlijk het gemakkelijkst, indien het God beliefd had, om al deze ordinantiën in duidelijke uitspraak mede te deelen.

Maar dit wilde Hij niet, en het voegt ons, in dat willen te berusten.

Integendeel, verreweg de meeste dier ordinantiën kunnen slechts uit de zaken zelven worden opgemaakt, en voor wat het natuurlijke en stoffelijke leven van mensch en dier aangaat, is empirisch onderzoek schier het eenig mogelijke; maar, haasten we ons er bij te voegen,

wijl hier geen menschelijke wil en dus ook geen zonde storend in het spel komt, ook bijna altijd voldoende.

Voor de eigenlijke moeilijkheid komen we eerst dan te staan, als we tot dat ander deel van het te regelen leven naderen, waarin die menschelijke wil wèl meêspreekt en het, behalve op de waarneming van zichtbare feiten, ook op een zichtbare conclusie aankomt.

Dan toch is het noodwendig gevolg van onzen zondigen toestand, dat we telkens verkeerd waarnemen, onjuiste gevolgtrekkingen maken, en ondanks de beste bedoelingen, afdolen van het spoor der gerechtigheid.

Ook zoo blijft er dan onder de volken en vorsten nog wel een natuurlijke Godskennis werken, en een zedewet in de consciëntiën spreken, en een algemeen besef van wat schandelijk is de deugd beveiligen, maar hoe hoog ook deze steunsels der gerechtigheid te waardeeren zijn, tot de juiste kennis van Gods hoogere ordinantiën voeren ze niet.

Dit blijkt genoegzaam uit de geschiedenis der uitnemendste onder de volken der oudheid en nog uit den diep ellendigen toestand van het menschelijk leven b. v. in China, in Siam of Beludchistan.

§ 30. **Er is een openbaring van Gods wil.**

Bestond er nu geen openbaring, dan zouden ook wij desniettemin een soortgelijken toestand voor lief moeten nemen, en met berusting de gevolgen hebben te dragen, die de zonde als verdeelende, verduisterende en verstorende macht op elk gebied van het menschelijk leven, en zeker niet het minst op het terrein van het recht, na zich sleepte.

Maar zie, nu is het immers juist onze belijdenis als Christenen, dat er zulk een „openbaring" wèl is. Dat de verdeelde en afgedoolde volken niet aan zich zelf zijn overgelaten. Dat God Almachtig op bijzondere wijze, ter keering van de gevolgen der zonde, zich wel terdege op velerlei wijs en in velerlei tijden aan ons geopenbaard heeft, en dat er alzoo een „Woord Gods" in engeren zin aanwezig en onder ons bereik is, waarin over die eeuwige beginselen een zeer aanmerkelijk licht wordt verspreid en waarin tot op een zeer belangrijke hoogte die ordinantiën Gods voor ons menschelijk leven zijn aangeduid.

En nu begrijpen we volkomen, dat er mannen zijn, die deze openbaring niet als van God afkomstig met geestdrift en dankzegging belijden, maar wat we niet begrijpen is, dat men dat Woord Gods wèl aanvaardende, en aanvaardende in zijn hoogheilige beteekenis, desniettemin zijn landsbestuur en wetgeving en rechtspleging buiten de in dat Woord Gods geopenbaarde ordinantiën wil laten omgaan.

Dit, we aarzelen niet het uit te spreken, is erger dan inconsequentie;

is een zeggen te belijden, als men toch niet belijdt; een onzedelijke halfheid, die aan allen manlijken ernst gespeend is; of, wilt ge, een spelen met het heilige, den man van karakter onwaard.

Wij, antirevolutionairen, althans, wenschen aan zoo dubbelhartig en halfslachtig bedrijf niet medeplichtig te worden, en stellen er deswege onze eere in, tegenover de heerschende begrippen onze overtuiging steeds scherper in de richting van deze stellingen te ontwikkelen: 1. Alle recht dat op aarde gelden zal, moet getoetst aan het recht; 2. Het recht bepaalt God alleen naar den aard van zijn heilig Wezen; 3. Voor zooveel het „menschelijk leven" betreft, is de zuivere kennis en vastheid van deze ordinantiën door de zonde te loor gegaan; 4. De natuurlijke Godskennis en het natuurlijk rechtsbesef, hoe hoog ook te waardeeren, zijn dientengevolge onvoldoende om ons de eeuwige beginselen te doen kennen; 5. Door de bijzondere, bovennatuurlijke openbaring van Gods Woord is op belangrijke wijze licht over die beginselen verspreid, óók wat het burgerlijk leven aangaat; en deswege is het onze roeping, om ook op staatkundig terrein de eeuwige beginselen van dat Godswoord te belijden.

(8 Mei '78.)

II.

WERKENDE DOOR DE CONSCIENTIE DER OVERHEID.

§ 31. De Heilige Schrift als oorkonde dier openbaring.

Bekleedt God de overheden met souvereine macht, om te bepalen wat recht zal heeten; en wil Hij dat zij dit doen zullen, niet naar luim of willekeur, maar overeenkomstig de eeuwige beginselen, die door Hem zelf vastgesteld en verordend zijn, dan dient uitgemaakt, langs welken weg de overheid kan te weten komen, welke die eeuwige beginselen zijn.

Ware nu dit samenstel der dingen gebleven wat het oorspronkelijk was; had geen zonde den gang van dit heerlijk organisme verstoord; en liep het nog gelijk God het in den aanvang had doen loopen, — dan kon het antwoord op die vraag luiden: De aardsche souverein kent die eeuwige beginselen uit wat hij om zich ziet, uit den gang van het leven, uit den eigen loop der dingen!

Gelijk een ervaren werktuigkundige de beginselen, waarnaar een uurwerk

is saamgesteld, vanzelf te weten komt, als hij dit uurwerk uit elkander neemt; of ook een scheikundige de samenstelling van een voorwerp, ook zonder bijgevoegde verklaring, leert kennen door ontleding, — geheel op dezelfde wijze zou dan de souverein door eenvoudige waarneming van het leven den rechten gang van dit leven, d. i. de beginselen waarnaar het recht loopt, kennen leeren.

Zoo oordeelen, nu de erkentenis van de zonde almeer wegvalt, dan ook de meesten.

Evenwel, dáarom, van naderbij bezien, te zonderlinger, overmits er, indien er geen zonde bestond en alles wèl liep, ganschelijk geen overheid zou zijn.

Werkte alles vanzelf, welnu, dan zou het ook vanzelf werken, en noch leiding noch terechtzetting door een macht van buiten behoeven.

In dien zin hebben onze Hervormers zeer juist ingezien, dat de overheid er alleen om den wille der zonde is, en dat dientengevolge alle politiek zich deelt in twee breede stroomen, naar gelang ge, met de eeuwen die achter ons liggen, de zonde der personen en der volkeren belijdt, dan wel, met onze eeuw, die zonde slechts als het nóg niet rijp zijn van de aldoor rijpende vrucht wegcijfert.

Wij, die onze overtuiging geweld zouden aandoen, indien we het ontzaglijke feit van de zonde, als van een zeer positief, alles verstorend en verwoestend bederf, verzwakten, zijn derhalve ook verplicht, voor de overheid een anderen weg te openen, die haar tot kennis van de ordinantiën Gods leiden kan.

Dit nu deden we door de verwijzing naar wat voor het onvrije (d. i. stoffelijke) leven, ja, nog uit de natuur, maar voor het vrije (d. i. zedelijke) leven (en daarop komt het hier toch voornamelijk en bijna geheel aan) uit Gods Woord van die heilige ordinantiën kenbaar is.

Maar ook hiermeê is de oplossing der moeilijkheid nog niet gevonden.

Ze zou dit zijn, indien de Heilige Schrift op de manier van een wetboek ware ingericht, zoodat men, de verschillende titels en artikelen opslaande, in verklarenden vorm daarin de bepalingen gereed vond, die voor de betrekkingen van overheid en onderdaan, en van die onderdanen onderling, behooren te gelden.

Zoo intusschen is de Heilige Schrift niet.

Ze is geen repertorium van wetsbepalingen, maar de gewaarmerkte oorkonde van één machtige levensopenbaring, die een geschiedenis van eeuwen omvat, en waar de ordinantiën Gods, d. i. zijn eeuwige en onveranderlijke beginselen, wel in zijn, maar meest in vermengden vorm, of, wilt ge, als gouderts verscholen in de mijn.

§ 32. De uitlegging der Heilige Schrift. Theocratie.

Dit nu doet een andere, niet minder gewichtige vraag rijzen, namelijk: op welke wijze de overheid zal te weten komen, welke die eeuwige beginselen zijn, die Gods Woord ons voorlegt.

Drie antwoorden zijn op die vraag denkbaar.

Vooreerst kan men zeggen: Dat aan te wijzen, is de taak der kerk! en, gelijk men weet, gaf Rome dit antwoord metterdaad.

Rome heeft nooit ontkend, dat aan de overheid in eigen sfeer zekere zelfstandigheid van oordeel toekwam, maar zoo dikwijls er van de eerste, eeuwige beginselen sprake was, zich steeds, ook ten aanzien van de overheid, het recht van beslissing voorbehouden.

Let wel, voorbehouden niet slechts in den aannemelijken zin, dat ze haar beslissing aanbeval en aandrong, maar zich gereserveerd als uitoefening van een haar toekomend gezag, dat, wel feitelijk op zij kon gezet, maar, naar geestelijk recht, nooit straffeloos kon geschonden.

Denk aan Syllabus en Encycliek!

Tegen deze oplossing der quaestie nu plaatsen wij ons lijnrecht over.

Wij verlangen niet dat eenige Gereformeerde kerk het recht ontvange, om ten behoeve van de overheid in een land als het onze uit te maken, welke op politiek terrein de Goddelijke ordinantiën naar luid van het Woord zijn.

Een gevoelen te hebben, staan we aan de kerk toe. Het recht om binnen haar geestelijke sfeer haar gevoelen te propageeren, blijft onbetwist. Zelfs belet niets, dat de kerk, bij voorkomende zaken, haar bede of haar beklag ook over politieke zaken bij de overheid indiene.

Maar nooit of nimmer kan, zonder schromelijke verwarring van beider levenssfeer, aan de kerk het recht worden toegekend om jure suo vast te stellen wat voor den staat zal gelden.

Zulk een theocratie in een gemengde gemeenschap wenschen we niet, maar bestrijden we veeleer met alle macht.

En we doen dit op grond van deze beide afdoende redenen: 1. dat dit Roomsche Staatsrecht, waar het ingang vond, steeds op tyrannie en volksbederf uitliep, en 2. wijl de kerk de gave mist, die vereischt is om voor de burgerlijke saamleving wetten te geven, die kennis van en zin voor dat leven verraden.

§ 33. Caesaropapie.

Een tweede antwoord kan zijn: laat de overheid zelve kerk zijn! Een oplossing onder den naam van Caesaropapie bekend en

vooral in Rusland tot eere gekomen. De Czaar in dat rijk is Keizer en Paus, d. i. Souverein en Opperpriester, of wil men Overheid en Kerk saâm in één persoon.

Dit voorkomt de botsing.

Aan de kerk blijft dan haar invloed, maar ze kan dien niet oefenen dan door den souverein, en heeft dus slechts een invloed in schijn.

Metterdaad is het dan ook in Rusland de Czaar, die, òf zelf òf door zijn organen, bepaalt wat als Goddelijke ordinantie in zijn rijksgebied zal gelden en dient de kerk slechts om dit te sanctionneeren bij den eenvoudigen leek.

Op gewijzigde schaal is deze caesaropapie ook door de Protestantsche vorsten ingevoerd, met name in Duitschland, en, toen ten onzent de gebeurtenissen van 1816 gaande waren, moet tot onze schande gezegd, dat zelf onze uitnemendste predikanten destijds verre van ongezind waren, om Willem den Eerste bij zijn bedenkelijke schreden op dezen caesaropapistischen weg te volgen.

Ook dit stelsel nu verwerpen we met stellige beslistheid, wijl het tot het geestelijk versterf der kerk moet leiden en juist hierdoor de geestelijke kennis van Gods Woord ook voor de overheid doet te loor gaan.

Alle caesaropapie onttrekt aan de kerk van Christus haar vrijheid van beweging en daarmeê een van haar onmisbare levensconditiën; toovert haar herders en leeraars om in een soort geestelooze, trotsche hoogheden; en stelt kerk en kerkbestuur vijandig tegenover elkaâr.

Dit verzwakt de kerk; doet ze kwijnen; en verdooft haar den levensgeest!

Zie maar eens wat er aan levenskracht nog in de Grieksche kerk schuilt! Hoe ellendig zwak de Evangelische kerken in Duitschland staan! Ook, hoe doodend voor de Nederlandsche Hervormde Kerk ten onzent deze teedere omhelzing van de o, zoo Christelijk gezinde overheid gewerkt heeft.

Kwijnt nu de kerk, dan gaat hiermeê ook die frissche, geestelijke dampkring te loor, waarin alleen een goede uitlegging van het Woord Gods gedijen kan, en komt men, of tot het Byzantijnsche letterkauwen, of, gelijk ten onzent, tot het desnoods door een Jood doen opleiden van de volksjeugd tot „Christelijke” deugd.

En wijl we nu een bezielend leven en niet de dorheid willen, en naar Gods heerlijke ordinantiën en niet naar uitgeholde woorden of, leeggeboorde termen zoeken, ijveren we ook tegen deze tweede schier nog ellendiger oplossing uit overtuiging en met kracht.

§ 34. **De consciëntie der overheid.**

Van antirevolutionaire zij gaf men daarom steeds, gelijk ook nu het Centraal-Comité, het derde antwoord: door de consciëntie der overheid zelve.

We verhelen ons zelven volstrekt niet, dat hierbij de mogelijkheid bestaat, dat de consciëntie der overheid voor de invloeden van Gods Woord geheel ongenaakbaar zij. Het kan zijn, dat de overheid, zelfs van een gedoopte natie, òf geheel afvalle van het geloof en zich driestweg tegen de Christelijke belijdenis keere, òf wel, onder een soort Christelijk masker, en nog vinniger en gevaarlijker, wijl bedekter, strijd voere tegen wat bij Gods Woord leeft. Maar dit bezwaar kan ons dáárom niet ophouden, wijl deze mogelijkheid evenzeer bij de twee vorige oplossingen bestaat, en dan slechts een nog veel afschuwelijker, nóg stuitender, nóg walgelijker karakter verkrijgt.

Dit bezwaar wortelt dan ook niet in het stelsel, maar in de ellende onzer toestanden, en is, uitzonderingen nu daargelaten, van tweeën één: òf de natuurlijke kastijding, waardoor een natie, die Gods Woord vergat, weêr naar dat Woord wordt teruggedreven, of, als de belijders van Gods Woord in die natie slechts een kleine minderheid vormen, de van God hun geboden prikkel om voor uitbreiding van invloed te ijveren.

Hoe we ons voorts deze werking van Gods ordinantiën op de consciëntie der overheid voorstellen, toone ons slotartikel.

(10 Mei '78.)

III.

NAAR EIGEN TRANT EN ONDER SOCIALE INVLOEDEN.

§ 35. **Het feit der zonde.**

Michelet schreef in zijn keurig geschrift „Nos fils" zoo waar en juist: „De groote tweesprong van het leven ligt bij de erkenning of loochening van het feit der zonde. Op dien tweesprong moet ge kiezen, en naar gelang ge dan rechts van de erkenning, of links van de loochening van dit feit uitgaat, landt ge bij gansch andere kusten aan."

Dit beamen we volmondig.

Ook op politiek terrein.

Ziet ge in den mensch wel terdege een zondaar, dan kan er van een opmaken van de eeuwige rechtsbeginselen uit zijn zondig besef ook geen sprake wezen, en bestaat er aan een direct Woord Gods, ter aanduiding van de rechtsbasis, onafwijsbare behoefte.

Maar ook, is de mensch u nog slechts een onontwikkelde, dan, het spreekt vanzelf, kan zijn rechtsbesef, hoewel nog niet volkomen helder, toch juist en vertrouwbaar wezen, en behoeft ge dáárom geen buitengewoon „Woord Gods" meer, wijl ge het dan hebt in het woord des menschen.

En nogmaals keert dezelfde tegenstelling terug onder hen, die anders in het aanvaarden van „Gods Woord" als regel van gedrag, óók op politiek terrein, eenstemmig zijn.

Immers ook dan weêr vindt men eenerzijds hen, die het eerst beleden feit der zonde straks weêr uit het oog verliezen, gelijk Rome en de caesaropapisten; terwijl anderzijds de verdedigers van het Protestantsche staatsrecht, ook bij de raadpleging van Gods Woord, met dit feit blijven rekenen.

Veronachtzaamt men op zijn verderen weg de diepe beteekenis van het feit der zonde, gelijk de theocraten, dan acht men den zondaar alleszins geschikt en bekwaam, om tot vaste, juist omschrevene, scherp belijnde kennis te geraken van wat over het burgerlijk leven in Gods Woord geopenbaard is; laat dit aldus door een geestelijke kaste of een kliek van hoftheologen vaststellen; en wrijft dusdoende de teedere kiemen dezer beginselen met zijn stramme juristenvingeren dood.

Maar wil men dit niet en blijft men ten einde toe in het oog houden, dat men met zondaren te doen heeft; met een zondaar op den troon; met zondaren in de raadszaal; met zondaren in het studeervertrek; maar met zondaren ook bij de stembus en om den huishaard, — dan moet men, of men wil of niet, wel tot de volmondige bekentenis komen, dat het Woord Gods, hoe volkomen in zich zelf ook, juist omdat het slechts zondaren vindt, in de diepte van zijn beginselen nooit volkomen kan worden verstaan, en dat het stelliglijk, en met zekerheid, en eens voorgoed, voor alle eeuwen en voor alle landen, muurvast opmaken en formuleeren en decreteeren van de rechtsbeginselen of ordinantiën, ons in dit Woord geopenbaard, kortweg tot de onmogelijkheden behoort.

Uit dien hoofde weigeren wij dan ook, ons door een schijn-zekerheid te laten blinddoeken, die geen zekerheid hoegenaamd oplevert, en leggen we ten deze, met bescheidener resultaat tevreden, dan Czaar of Paus beoogt, ons neder bij de werking, die op de consciëntie der overheidspersonen door dat Woord wordt uitgeoefend.

§ 36. **Taakverdeeling.**

Met overheidspersonen bedoelen we, in dit verband, den souverein met al zijn onderhebbende landsdienaren, zoodat al aanstonds de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat een, zelfs naar de consciëntie verstompt, souverein, door deze hiërarchie van landsdienaren, een recht uit Gods Woord in zijn landswetten deed boeken, dat hij zelf nooit zou gevonden hebben.

Bedoelen we ook, dat de consciëntie der landsdienaren bij de toepassing en uitvoering der wetten, ook een wet, die onbezield was, met de eeuwige rechtsbeginselen bezielen en doortrekken kan.

Ja, bedoelen we evenzeer, dat in geheel dit regeeringslichaam, met al zijn vertakkingen, zich allengs een traditie voor de consciëntie kan vormen, die bij de keuze van nieuw personeel op heilig rechtsbesef letten doet, en bij de vestiging van de algemeene begrippen, die op de bureelen zullen gelden, een komend geslacht doet voortspelen in den eens aangegeven toon.

Hiermeê is volstrekt niet bedoeld, dat elk bureelist voor zijn te verrichten taak telkens den Bijbel zou naslaan.

Aan zoo oppervlakkige opvatting denken we niet!

Dat elk bureelist in zijn huis bij den Bijbel leve, om daarin voor zich zelf het leven zijner ziel en de wijding van zijn levenstaak te vinden, uitnemend; maar de taak om uit Gods Woord de rechtsbeginselen op te delven en op het hun speciaal toebetrouwde deel van den staatsdienst toe te passen, gaat de krachten van den gewonen bureelist en ambtenaar zoo verre te boven!

Dat zou tot een zeer ziekelijk dilettantisme leiden, dat, evenals in Barebones parlement, zich zelf, na korte proefneming, executeerde!

Neen, ook hierbij blijve een iegelijk in zijn orde.

Rechtshoogleeraren, politieke philosofen en de denkers onder onze staatslieden, zien zich hierbij den zwaarsten arbeid aangewezen en moeten, op streng wetenschappelijke wijze, worstelen om aan de beginselen die ze voor het hooger forum bepleiten, het waarmerk te toonen van hun oorsprong uit Gods Woord.

De practische staatslieden, volkstribunen en leiders der publieke opinie, moeten, met die beginselen gewapend, rustelooze critiek oefenen over het ongerechtige in den bestaanden toestand, en dien toestand naar eisch der ordinantiën Gods pogen te beteren.

Terwijl eindelijk aan de ambtenaren en bureelisten geen hooger eisch te stellen is, dan dat ze, zelf in dien kring van gedachten ingeleid en in

dien dampkring ademende, ook bij hun werk met hun consciëntie zullen zijn, opdat bij uitvoering en instructie de geest dezer hoogere beginselen niet uit het staatsorganisme te loor ga.

§ 37. **Kerk en Pers.**

En vraagt men nu ten slotte, op welke wijs deze werking van Gods Woord op de consciëntie der overheidspersonen toegaat, dan moet tusschen een rechtstreekschen en zijdelingschen invloed wel onderscheiden.

Rechtstreeks werkt deze invloed, doordien de verantwoordelijke overheidspersonen, die op den hoogsten sport der ladder staan, zelf, met eigen oog, 't zij in het studeervertrek, 't zij in het Kabinet, uit Gods Woord saamlezen, wat ze straks op katheder of tribune als stelsel van regeerkunst bepleiten zullen.

De zijdelingsche invloed daarentegen is velerlei en wordt geoefend door de kerk, door de pers, door den volksgeest en door den geest van Europa.

Over de afbakening van het terrein der kerk spreken we later. Hier komt alleen de roeping der kerk te berde, om, voor zoover de overheidspersonen tot haar kring behooren, zeer bijzondere geestelijke zorg aan deze uitnemende leden te besteden. Voorts om door het kweeken van degelijke, principieele theologische studie, de studie van Gods Woord ook voor den staatsgeleerde mogelijk te maken. En niet het minst om, door het tegengaan van spiritualistische eenzijdigheid, de gronddwaling uit te roeien, als ging de burgerlijke samenleving den Christen niet aan.

Na de kerk komt de pers, een soort middenpersoon, of, wil men, nietofficieele tolk tusschen natie en overheid. Immers, fluistert die tolk dag aan dag van een politiseeren buiten den Christus, een afgaan op eigen inzicht, en een voor het hoofd stooten van Gods Woord, dan neemt hierdoor ongemerkt de gevoeligheid van de consciëntie der overheidspersonen op dit stuk af, en krijgen ook zij „het dolen lief op eigen paden!" Maar staan er in die pers organen op, die de belijdenis van Gods Woord weer aandurven, de beginselen van dat Woord op politiek terrein weer aanbevelen, en volk en vorst op hun gehoudenheid aan de Goddelijke ordinantiën wijzen, — dan wordt almeer de consciëntie der overheidspersonen eerst gestooten, straks geprikkeld, en komen ook in hun overleggingen de ordinantiën Gods weer tot macht.

Niet minder sterk wordt de consciëntie der overheidspersonen in de derde plaats bearbeid door den volksgeest.

Zit er in het volk ernst, dan kan de overheid den luchthartige niet spelen. Een volk, dat naar God vraagt, is niet te regeeren, tenzij de souverein zich regeeren late door Gods Woord.

De geest van volk en overheid zijn wel onderscheiden, maar toch niet hermetisch in afzonderlijke kamers afgesloten en doordringen alzoo elkaar weerkeerig.

Weet dus een overheid dat ze, bij regeling van de wetten, naar den eisch van Gods Woord, op onwil en verzet zal stuiten, dan is ze zelve licht geneigd, mee af te dolen en te wierooken voor de goden van den dag. Terwijl, omgekeerd, een volk dat in zijn volkszangen en volksleuzen, in bid- en nationale vierdagen, in zijn petitionnement en bij de stembus, steeds kiest voor wat den levensernst verhoogt en het volksleven adelt en de glorie van den Almachtige bedoelt, — dan ook vanzelf aan de overheid aanleiding geeft, om, al ware het slechts ter bevrediging der natie, weer te vragen naar de ordinantiën Gods.

§ 38. **De geest in Europa.**

Eindelijk maakten we ook nog gewag van den geest van Europa, een factor waarop gemeenlijk veel te weinig wordt gelet.

Want zie, wat te Parijs, te Berlijn, te Londen gedacht, gezonnen, geloofd wordt heeft op geheel de Europeesche pers en letterkunde, en door haar op onze eigene pers en litteratuur, zulk een volstrekt overwegenden invloed, dat er letterlijk een omgaan van de opinie, een verloopen van kleur in kleur, een kentering van de heerschende begrippen in alle kleinere landen is waar te nemen, zoodra een der groote wereldsteden daarin voorgaat. Denk b. v. nu nog laatstelijk aan de Meiwetten en het veld winnen van het staatsabsolutisme.

En dat is volkomen natuurlijk.

Immers, de invloedrijke personen in ons eigen land lezen bijna niet anders dan boeken uit den vreemde. Uit den vreemde zijn de hulpmiddelen voor hun studie; is de lectuur van hun uitspanningsuren; zijn de modellen die ze nabootsen; zelfs in onze grootere pers vindt men bijna niet anders dan den weerklank van wat de groote bladen in Frankrijk, Duitschland of Engeland inhouden. En zelfs in onze salons, en in de boudoirs onzer dames, en op onze gymnasiën en hoogere burgerscholen, is het altijd weer een uitheemsch product dat den geest boeit en bezig houdt. Och, ons eigen, inheemsch, Hollandsch geestesleven is zoo klein. Klein van omvang en vaak kleiner van karakter. Daar ligt geen verweer, geen bestand tegen den machtigen stroom van buiten in. We drijven meê.

Gaat nu die stroom, gelijk thans, bijna geheel tegen den Christus en zijn Woord in, dan is het natuurlijk, dat de algemeene begrippen, ook ten onzent steeds meer verbasteren en de consciëntie der overheidspersonen eer ten kwade dan ten goede aandoen.

Maar stel, omgekeerd, dat deze machtige stroom, met zuivere wateren in de richting van Gods Woord liep, dan zou de werking op de overheids-consciëntie metterdaad een onberekenbare zijn, en de invloed, die het *verste* kwam, weldra desniettemin de *machtigste* blijken.

Welke aanduidingen nu hierin voor de plichten der Christenheid op politiek, op journalistisch of ook op internationaal gebied liggen, zou allicht stoffe tot een hoogst belangrijke studie opleveren, maar ligt ditmaal buiten ons bestek.

Onze taak was het, uiteen te zetten, hoe wij, antirevolutionairen, ons den zeer wezenlijken invloed van *Gods Woord* op het staatsleven wenschen, zonder dat aan het recht der vrije consciëntie of der *vrije wetenschap* worde te kort gedaan, en ons loon zou reeds overvloedig wezen, indien we hopen mochten, in die poging althans eenigermate te zijn geslaagd! (17 Mei '78.)

VIERDE HOOFDSTUK.

DE OVERHEID.

> De overheid, zoo leert ze, is als dienaresse Gods, in eene Christelijke en dus niet-godsdienstlooze natie, gehouden tot verheerlijking van Gods naam. Program § 4*a*.

I.

DE STAAT EEN ZEDELIJK ORGANISME.

§ 39. **Eene heerschappij hebbende Overheid.**

De antirevolutionaire partij belijdt, dat er een Overheid is, en hecht er aan, dat ook in onze Grondwet deze term, deze uitdrukking, dit woord van „overheid" nog voorkomt.

Met dezen titel van „overheid" duidt ze aan, wat onze vaderen gewoon waren, met een aan het Latijn ontleende uitdrukking, den magistraat te noemen, d. i. een macht in den lande, die recht heeft om te bevelen en recht om gehoorzaamheid af te eischen.

Dus aan het hoofd van den Staat, niet een stel „ambtenaren", een hiërarchie van „aangestelden" of „zaakbezorgers", naar het ellendig stelsel waarin men zelfs den koning „den eersten ambtenaar van het gemeenebest" dorst noemen, maar „een over ons gestelde macht," die we te eerbiedigen hebben.

Ja, zóó ver trekt dit de antirevolutionair, dat z. i. zelfs in staten met republikeinschen regeeringsvorm, de gekozen president, zoodra hij eenmaal zijn waardigheid aanvaardt, zelfs tegenover degenen die hem kozen, met een niet aan hen, maar aan God ontleende macht heeft op te treden.

Dit raakt het beginsel van gezag.

Zijn de regeeringspersonen een soort eminente huisbedienden in de gemeenebestelijke huishouding; bruikbare mannen, die men aanstelt om in 's lands dienst te arbeiden, gelijk men artsen en heelmeesters en ziekenverzorgers aanstelt in een nosocomium; of wil men, met een onedeler, meer modern beeld, een soort *gérants* van een wereldhôtel, met hun staf van chefs en oberkellners en kellners en facteurs onder zich, dan, het spreekt vanzelf, is er van gezag geen sprake.

Er bestaat dan dienstbetrekking, arrangement, overeenkomst, afspraak, contract; maar van magistrale hoogheid is schijn noch schaduw meer aanwezig.

Het samenleven in een zelfden Staat wordt dan een soort maatschap, een sociëteit van vennooten, allen op zich zelf staande individuen, die eerst, door zich te verbinden en op bedingen aaneen te sluiten, den Staat *maakten*.

Men gehoorzaamt dan, wijl er toch orde moet zijn. Uit zelfbeheersching evenzeer als uit zucht naar zelfbehoud. Niet wijl het zedelijk zoo over ons verordend is, maar omdat het, jammerlijkerwijze, anders nu eenmaal niet gaat.

En daartegenover nu belijdt de antirevolutionair, dat de Staat is een *zedelijk organisme*, en bedoelt hiermeê, dat de verschillende betrekkingen, die zich in het staatsleven openbaren, niet door afspraak tot stand gekomen, maar als een macht buiten ons, over ons, verordend zijn, en wel met een heilig doel.

§ 40. **De Staat een organisme.**

Een organisme vormt elk *levend voorwerp*, en de eigenaardigheid van een organisme is, dat al de deelen en ledematen en gewrichten en verbindingen, waaruit het is saâmgesteld, in kiem reeds aanwezig zijn eer men ze nog waarneemt, en bij voortgaande ontwikkeling vanzelf en geleidelijk dien vasten vorm aannemen, waarin de kracht van het geheel zich openbaren zal.

En evenzoo, dat de krachten, die in deze ledematen zullen werken, en de wetten waaraan die krachten zullen gehoorzamen, buiten den wil of het toedoen van dit levende voorwerp, zóó vanzelf vaststaan, dat ze zich, hoe ook gewijzigd naar de omstandigheden, altijd weêr als identieke krachten en wetten vertoonen zullen.

Zedelijk nu wordt zulk een organisme, indien het doel, waarmeê dit organisme geschapen werd, niet in het stoffelijke, in het aardsche, in het vergankelijke ligt, maar in het edele en hooge en heilige.

Het menschelijk hart b. v. is een organisme, wijl het bestaat uit ele-

menten, die het niet zelf koos, maar kreeg, en gehouden is te werken met krachten, en te gehoorzamen aan wetten, die het, zijns ondanks, volgen moet, en het geheel van al zijne deelen, zal het wel zijn, richten op een éénig doel.

Maar ook, het menschelijk hart is een zedelijk organisme, omdat het doel, waartoe dat menschelijk hart alzoo gecomponeerd werd en de beschikking ontving over de krachten die het in zich vond, niet is een voorbijgaand genot, noch ook een oogenblikkelijke schittering, maar een ontwikkeling, die, wortelend in het heilige Gods, vér over de grenzen van dit leven uitgaat.

Zoo nu ook is voor ons de Staat daarom een organisme, overmits de personen, en het onderscheid van die personen en hun verbindingen, en de daaruit ontstaande betrekkingen, en alle sociale krachten, die in deze personen schuilen, óók in verband met den bodem waarop ze leven, en geheel de stoffelijke omgeving waarmeê te rekenen valt, vooreerst niet toevallig bijeenkwamen, maar in hun oorsprong op elkaâr zijn aangelegd; en krachtens hun aard en wezen aldus bijeen hooren; en dat voorts de wetten, waaraan het leven en de ontwikkeling van dit geheel gehoorzaamt, niet naar willekeur konden worden vastgesteld, maar in den aard van het staatsleven, behoudens de noodige correctieven, gegeven zijn.

Niet een bijeenvoeging, maar één levend geheel is alzoo voor onze overtuiging dat nationaal leven, dat in den Staat tot zijn vaste uiting komt, maar zóó dat de gezinnen en maagschappen en geslachten, en dorpen, en steden, en neringen, en bedrijven, en zeden, en gewoonten, en rechtsusantiën, niet mechanisch in elkaâr gezet, maar organisch, evenals de celgroepen in het menschelijk lichaam, aldus gevormd zijn door een natuurlijken drang, die, ook bij ontaarding en afwijking, toch generaallijk een hoogere aandrift gehoorzaamde.

Maar, en dit mag nimmer weggelaten, aldus, naar den wil van een hoogere, alles voor elkaâr bestemmende macht geworden zijn, met een zedelijk doel.

De Staat is maar niet, opdat er een Staat zou zijn.

De Staat is niet „Selbstzweck", d. i. heeft niet zijn bestaansreden en het doel van zijn aanzijn in zich zelf.

Integendeel, ook dat staatsleven is slechts middel ter voorbereiding van dat gemeenschapsleven van nog hoogere orde, dat nu reeds kiemt, en eens volheerlijk zich openbaren zal in het Koninkrijk Gods.

In dat Koninkrijk zal de harmonie volkomen zijn, en elke strijd tusschen de rijkste ontplooiïng van de vrije persoonlijkheid en de heerlijkste ontwikkeling van het innigst verbonden gemeenschaps-

leven, volstrektelijk en algeheellijk zijn opgeheven in de aanbiddinge Gods. En om dát voor te bereiden, en aan de komst van dát Koninkrijk meê te arbeiden, heeft het staatsleven de roeping, nu reeds dien hoogeren vorm van gemeenschapsleven aan te bieden, die doen kan wat noch het gezin noch de familie vermag, t. w. een terrein en levenskring ten behoeve van de menschelijke persoonlijkheid op te leveren voor de zoo min mogelijk belemmerde ontwikkeling van de alzijdige krachten die in haar sluimeren.

§ 41. **De Staat een zedelijk organisme.**

Nu zijn daarin natuurlijke trappen.

Er zijn staten waarin dit naastbijgelegen doel nog slechts in zeer beperkte mate bereikt werd. In andere kwam men een schrede verder vooruit. Er zijn er onder de constitutioneel geregeerde landen, waar reeds aanvankelijk een zeer gewenschte levenstoestand bereikt werd. Maar ook zelfs in de keurigst geregeerde landen van de twee eenig hier meêtellende werelddeelen, is, van wat het staatsleven in zijn ideale ontplooiïng worden moet, nog nooit meer dan de morgenschemering begroet.

Maar langs welke nu nog onbekende paden en nu nog onvoorziene en dies onbegrepen worstelingen het staatsleven zich naar dat ideaal ook toe bewege, toch kan het aan zijn einddoel reeds nu ten deele beantwoorden, èn door zijn ongelooflijken invloed op de enkele personen, èn door den eerbied dien het wekt voor de wet.

In welken zin we dit laatste bedoelen, zal later blijken; thans is het ons genoeg, indien men slechts inziet, hoe uit dit erkennen van den Staat als een zedelijk organisme, vanzelf de erkenning van de overheid, als rechtens macht over ons hebbende, volgt.

En dit, dunkt ons, kan geen onzer lezers moeilijk vallen.

Immers, in élk organisme bestaat er onder de leden, waaruit het is saâmgesteld, verschil tusschen de macht die aan het éene, en de macht die aan het andere lid is toegekend.

De twijg heeft macht over het blad dat er aan wiegelt; de tak over de twijgen; over die takken wederom de stam; terwijl in dien stam de vezelen de schors, en de weeke sappen in het hart de vorming dier vezelen beheerschen.

In veel sterker mate en met nog veel scherper onderscheiding weet en ziet ieder, dat bij het paard de hersenen en zenuwen over den kop heerschen, en die kop over alle spieren van heel het prachtige lichaam macht en bedwang heeft.

En zoo mogelijk nog in nóg absoluter zin bevindt elk in zijn eigen persoon, dat het éene deel van zijn lichaam uitnemender, sterker en invloedrijker is dan het andere, en dat hart en hoofd heel onzen persoon (althans in normalen toestand) omleiden naar onzen wil.

Dit nu op de sociale organen overbrengend, vindt ook het kind bij zijn opgroeien in het familie-organisme, zijn vader als hoofd en bestierder aanwezig. Aanwezig als een macht waaronder hij geboren is; die er was eer hij het levenslicht zag; en waaronder hij zich dus niet gesteld heeft, maar is geworden.

En evenzoo nu spreekt het ook vanzelf, dat er ook in het rijkbewerktuigde organisme van het volksleven sommige bijna invloedlooze, en naast die weêr invloedrijke, en invloedrijker en boven die weêr nóg machtiger leden moeten zijn, terwijl er eindelijk, wáár ook, één alles beheerschend lid moet wezen, dat macht over álle deelen heeft, en het geheel weet te stieren en te leiden.

Zonder dit zou de Staat zelfs geen organisme wezen kunnen, en die twee: de Staat een zedelijk organisme, en aan het hoofd van dien Staat een gezaghebbende Overheid, zijn dus de beide, op elkaâr sluitende, grondwaarheden, die van het wezen van den Staat onafscheidelijk zijn. (20 Mei '78.)

II.

REGEEREN.

§ 42. **Regeeren.**

Aan de Overheid komt het toe, heerschappij te voeren. Ze heeft een heerschende, niet een bedienende macht ontvangen. En ze mist derhalve karakter, werpt zich zelve weg en verzaakt haar roeping, indien ze den hoogen moed mist, om met bevelende autoriteit en dwingend gezag op te treden.

En, let wel, dit belijdt de anti-revolutionair, niet wijl zijn stelsel het nu eenmaal zoo eischt en de weêrlooze bevolking er dan maar aan moet opgeofferd. Maar, integendeel, overmits naar zijn innigste overtuiging alleen de handhaving van die autoriteit het volk gelukkig maakt en prijsgeving er van het nationale leven doet kwijnen.

Elke regeeringsvorm, hoe tyranniek en despotisch ook, is nog altijd

verre verkieslijk boven volslagen regeeringloosheid. En regeeringloosheid, men weet het, kan niet alleen ontstaan door een revolutie met petroleum en straatsteenen op het plein van het paleis, maar evenzeer door een revolutie met leuzen en ideeën in kabinet en parlement!

Regeeren is geheel iets anders dan administreeren, en de ontaarde constitutioneele toestanden, waarin we van lieverleê geraken, leiden er al meer toe, om juist dat administreeren op den voorgrond en het eigenlijk gezegde regeeren, als ongeoorloofde machtsoverschrijding of overtollige weelde, op den achtergrond te schuiven.

En dit nu verheft de maatschappij niet, maar richt haar ten gronde.

Geen ongelukkiger gezin dan zulk een, dat met een zwakkeling tot vader, aan een span niet ongelijk is, dat zonder teugels voortholt. En zoo ook geen rampzaliger volk dan dat, zonder gezag of autoriteit, aan zich zelf overgelaten, de zenuw van zijn volkskracht almeer voelt verslappen.

Immers, door dit laten glippen van de hooge autoriteit op den troon, snijdt men in het hart des volks het besef van plicht bij den wortel af en knakt daardoor de zedelijke veerkracht der natie.

Bij verreweg het grooter deel der onderdanen ontbreekt een zelfstandig zedelijk leven. Men moge dit betreuren, maar neemt met die leedbetuiging het feit niet weg. En dat feit is geen ander, dan dat de zondige neiging om eigen lust te volgen, voor het zinlijke te leven en zich in het minst niet om de hoogere belangen van het geheel te bekreunen, verreweg den meesten inwoners van ons goede land ten prikkel en drijfveer is. Een feit, dat men korter ook alzoo kan formuleeren: tot het standpunt om zijn plicht te doen „om Gods wil" klom nog slechts de kleine kern der natie op.

En juist nu omdat dit zwichten voor de onmiddellijke autoriteit Gods, bij alle volkeren en natiën, de uitzondering der edeler geesten is, mag noch kan de middellijke vorm van die autoriteit in het optreden der overheid ontbreken, of alle plichtsbesef verslapt.

En vergeet het niet; „verslapping van het plichtsbesef" is een euvel dat zich aanstonds als de moeder van vele andere kwaden in den gang van het nationale leven openbaart.

Werkt toch de prikkel van het heilige „moeten", of ook van het nog heiliger „niet mogen" bijna onmerkbaar flauw, dan slaat de volksontwikkeling hiermeê vanzelf uit haar zedelijk spoor en wordt arm aan machtige, aan weldadige, aan degelijke karakters.

En wijl men dan toch leven moet en voor dat leven een uitweg moet vinden, grijpt dan de droeve overgang plaats naar een geheel andere levens-

beschouwing, die heel het nationale leven straks van den zedelijken kant om doet slaan: bij de zinlijke naturen naar genotzucht en bij de fijnere geesten naar overschatting van intelligentie en kunst. Een droef proces, dat we thans bezig zijn ook ten onzent te doorloopen, en dat in de leuzen van „volksvermaak" en „volksverlichting" zijn schreiend arme leuzen vindt; arm, wijl ze omgaan buiten het hart.

§ 43. **Tyrannie.**

Op herstel van het gezag dringt daarom de anti-revolutionaire partij aan. Op een weer installeeren van de overheid als met autoriteit bekleed. Op terugkeer naar die begrippen van een heerschappij-voerend bewind, die een volk, wil het zijn zedelijk karakter handhaven, niet missen kan.

En hier dringt onze partij op aan, niet om tyrannie in te voeren, maar juist om tyrannie te stuiten.

Immers, een wel opgevoed kind vindt er niets ergerlijks, niets vernederends in, bijaldien vader of moeder, die over hem gesteld zijn, hem iets gelasten of bevelen.

Dat noemt hij geen tyrannie, maar uitoefening van hun recht.

En dat wekt niet zijn wrevel, maar zijn gevoel van plicht.

Maar weet ge wanneer die wrevel met onbedwingbare kracht hem uit het hart en het bloed naar het aangezicht vliegt? Het is als een paar broeders of zusters, die in niets zijn meerderen zijn, bij absentie van vader, er lust aan hebben, „eens den baas over hem te spelen", hun heerschzucht aan hem te koelen en hem te behandelen alsof hij hun mindere en onderhoorige ware.

Zie, daar kan het beste kind niet tegen.

Daar komt al wat aan karakter en rechtsbesef in zijn hart is, met weerzin en wrok tegen op.

Dat voelt hij als tyrannie; als tyrannie van het ergerlijkst kaliber; als een kwaad dat hij dulden kan noch wil.

En dat nu juist is, helaas, de droeve toestand, waarin we op politiek terrein geraakten.

Bij absentie van een overheid die regeert, hebben ook in onze maatschappij „de broertjes en zusjes aan den éénen kant" gecomplotteerd om over de „andere broertjes en zusjes", die ze niet zetten kunnen, den baas te spelen, en, wijl ze òf meerderen òf de sterkeren, òf de brutaleren waren, de anderen er onder te houden, ze te tyranniseeren en te onderdrukken.

De macht die de overheid liet glippen, heeft alzoo de minst consciën-

tieuse groep burgers opgeraapt, om ze alsnu tegen medeburgers, die in alles „huns gelijken” waren, uit te spelen.

Geheerscht wordt er derhalve toch!

Maar nu in dier voege, dat de heilige regeeringsautoriteit in zeer onheilige partijtyrannie ontaardt en de heerschappij der over ons gestelde machten, in steê van het zedelijk leven te kweeken, den volksaard bederft, de burgers tegen elkander opzet en het vuur van wrok en wrevel voedt.

Juist om dááraan een einde te maken, en aan dien ondraaglijken moedwil voortaan elke kans te benemen, roept derhalve onze partij weêr om een overheid. Om een overheid die het heet én het is. Om een macht, die we als over ons staande erkennen, wijl we weten dat ze over allen staat, en haar bedwang, naar recht en op conditie van gelijkheid, beurtelings aan de „complotteerende” en beurtelings aan de „geplaagde” onder de broêrtjes en zusjes doet gevoelen.

§ 44. **De Overheid dienaresse Gods.**

Maar, en dit verlieze men nimmer uit het oog, zulk een overheid wenschen we alleen dan, indien ze op wil treden als dienaresse Gods.

Over ons, mits onder Hem, en derhalve met ons aan dien Eéne onderworpen, die, wijl Hij God is, alleen onder allen het recht om recht af te dwingen, aan zich zelven ontleent en dus aan anderen geven kan.

Zoo blijven dan de personen der overheid voor ons geheel gewone menschen, die uit zich zelf niet het minste zelfs niet over den minsten der onderdanen te zeggen hebben, en in zich zelf van rechtswege in hun eigen nietigheid nederliggen naast den daglooner en den bedelaar.

We verwerpen uit dien hoofde en bestrijden derhalve elk denkbeeld en elke gedachte, alsof een koning, als mensch en dus als zondaar, een ander, beter, hooger soort wezen dan de gewone mensch zou zijn, met verontwaardiging en ergernis. Komen we er tegen op, zoo dikwijls men voor vorsten en prinsen Gods heilige wet terugschuiven en voor hen een afzonderlijke levensnorma vast wil stellen. En laten ook nu nog, zoomin als onze vaderen, af van de besliste overtuiging, dat zelfs de machtigste potentaat op aarde, wat zijn persoon als mensch aangaat, wél gehoorzamen, nooit bevelen kan.

Bevelen kan alleen God, en de mensch slechts in zóóverre, als hij door God en van zijnentwege en onder verantwoordelijkheid aan zijn heilige vierschaar, met gezag en heerschappij bekleed is.

Bekleed, hetzij als vader en man in het huisgezin, waar hij als hoofd des gezins bij de gratie Gods, niet slechts mag maar moet bevelen.

Hetzij als kapitein aan boord, naar luid van wat nog in onze scheepsbrieven staat: „Ik N. N., naast God schipper van mijn schip.” Hetzij eindelijk als koning in het rijksbewind, indien hij drager der kroon is, niet door complot of krachtens volkskeuze, maar (overeenkomstig zijn eigen en zijns volks belijden) eeniglijk bij de gratie Gods!

(22 Mei ’78).

III.

HET GELOOF DER NATIE.

§ 45. Het geloof der natie.

Dienaresse Gods is de overheid feitelijk altijd. Bij alle natiën. In den persoon van alle vorsten en machthebbers. Alle eeuwen door. In dien zin namelijk, dat ze, ’tzij willens en wetens, ’tzij tegen wil en dank, van God afhankelijk blijft; van Hem alleen haar heerschappij ontving; en zijn raadslagen dient.

Maar bevatten we de bedoeling van het Centraal Comité wèl, dan reikt de strekking van „het Program” bij het gebruiken van dien term „dienaresse Gods” vèrder, en stelt zij den eisch: dat de overheid haar roeping om God te dienen erkennen en zich, plichtshalve, uit gehoorzaamheid, als dienaresse Gods gedragen zal. Vandaar de opzettelijke bijvoeging, „dat ze gehouden is, als overheid in een Christelijke en dus niet-godsdienstlooze natie, Gods naam te verheerlijken.” .

Vooral op die inlassching: „in een Christelijke en dus niet-godsdienstlooze natie” komt het hier aan.

Immers, bij een volk, dat in zijn bestaan als natie vreemd aan den waarachtigen God was gebleven, kon van een „dienen Gods” in engeren zin voor de overheid geen sprake wezen. Plichtsvervulling wordt voor de overheid, ook bij den besten, in eigen geloof gewortelden toeleg, eerst mogelijk gemaakt door het geloof der natie. Een schakel in het geheel van het anti-revolutionaire stelsel, waarop niet genoeg kan worden gelet.

Niet zelden toch wordt ons, en, ons dunkt, niet zonder schijn van recht, b. v. door den liberalist, de zeer ernstig gemeende vraag voor de voeten geworpen: „Waartoe toch een afzonderlijke staatspartij gevormd en niet liever voetstoots u bij ons aangesloten? Welbezien wilt ge toch immers hetzelfde als wij.”

Wel haast men zich, er dan bij te voegen, „dat ongetwijfeld het dogmatisch uitgangspunt lijnrecht tegenovergesteld en het historisch inzicht geheel verschillend is, maar, zoo herneemt men, voor de praktijk des levens kan dit toch geen principieele tegenwerking rechtvaardigen, en op practisch gebied zijt ge voor vrijheid en ontwikkeling, voor recht en beginselvastheid gelijk wij."

Daarop nu is onzerzijds steeds tweeërlei geantwoord.

Vooreerst, dat onze eischen ongetwijfeld op tal van punten accordeerden met de theorie der liberalisten, maar, wijl de liberalisten in de toepassing telkens hun eigen beginselen met voeten treden, niet met hun practijk, b. v. in de schoolquaestie.

Maar ook ten tweede, dat, naar de zinspreuk „duo cum faciunt idem non est idem" (al doen twee hetzelfde, dan is het daarom nog hetzelfde niet) liberalist en anti-revolutionair steeds gescheiden lagen door het geloof.

Twee ramtorens — niet waar? — kunnen in een zeeslag op elkaâr inbonzen, elkander beuken en rammeien en in den grond zien te boren, die desniettemin precies eender zijn gebouwd. Niets belet zelfs dat ze op eenzelfde werf, door denzelfden bouwmeester, naar hetzelfde model zijn vervaardigd. Het laat zich uitnemend denken, dat de machinerieën, die aan beide monsters stuwkracht in de lendenen moeten blazen, van een zelfde type en van dezelfde ijzerfabriek herkomstig zijn. Ja, zoover kan de gelijkheid gaan, dat zelfs de stukken, die deze ramschepen voeren, in eenzelfden moedervorm gegoten zijn, met metaal uit een zelfden gloeioven gevloeid.

En toch staan die twee scherp en lijnrecht tegenover elkaâr, alleen.... ja, alleen.... omdat daarboven in den top een anders gekleurde wimpel van den steng waait en daarbinnen in dat torentje een man zit met andere insignes op den rand van zijn kraag.

Zoo nu ook ware het denkbaar, dat het scheepke, door de liberalisten in zee gebracht, en dat andere, waarvan wij aan het optuigen zijn, zoo volmaakt op elkaâr geleken, dat men met den besten wil ze niet uit elkaâr kon kennen; en dat toch beide tot een worsteling op leven en dood waren geroepen, enkel om de vlag die over en weêr in top werd geheschen, en die bij ons de niet twijfelachtige kleur toont van het geloof.

§ 46. **Geloof in nationalen, niet kerkelijken zin.**

Maar — en dat schijnt men maar niet te willen verstaan — dit spreken op politiek gebied van „geloof" heeft met onze confessie van de

mysteriën der zaligheid niets ter wereld uitstaande, en is bedoeld als een zuiver staatkundig begrip.

Immers, zoomin de hovenier tuinieren kan zonder rekening te houden met den aard van den bodem, waarin zijn planten wortelen; zoomin de melkboer ons deugdelijke zuivel kan bereiden, indien hij niet let op den bodem, waarop zijn koeien grazen; zoomin een bouwmeester een hecht en wel doortimmerd huis kan zetten, tenzij hij zich schikt naar de soort van bodem, waarin zijn bouwerf viel, — evenmin kan ook een overheid het volk, en in dat volk het recht, doen bloeien, tenzij er rekening worde gehouden met den levensgrond, waarin die natie wortelt en waarop dat recht gefundeerd staat.

Die levensgrond nu is bij een Christelijke natie, zoowel voor haar eigen existentie, als voor de basis van het recht: het geloof.

Voor de basis van het recht. Want als de huidendaagsche politieken ons telkens weêr voordreunen, dat het op het bevestigen van „den rechtsstaat" aankomt, eischt de eerlijkheid toch, dat men nu verder ons ook aangeve: waar de spil van dat recht is te zoeken; en dàn immers bleek op overtuigende wijs, in ons hoofdstuk over de Ordinantiën Gods, dat er (voor wie het feit der zonde nog niet loochenen durft) ter bepaling van wat recht; recht naar den eisch der eeuwige beginselen; is, geen andere toetssteen aanwijsbaar blijft dan in het geloof.

Maar nu ten tweede, t. w. dat dit geloof ook tevens de levensgrond is, waarin de natie wortelt.

Dit doelt natuurlijk niet op de uitwendige verschijning van het volk, op het lichaam, op de voeding, op het klimaat of wat dies meer zij. Wel staat ook dit er meê in verband, gelijk bij zware pestilentie of cholera-epidemieën onmiddellijk uitkomt. Maar toch raakt dit alles nog te uitsluitend het lagere, dierlijke leven, om voor de natie als natie te beslissen.

Neen, haar levensgrond kan een ontwikkelde natie alleen hebben in haar edeler, in haar bewust, in haar zedelijk leven.

En nu van tweeën één.

Nu staat òf dat nationale leven op den bodem der autonome zedelijkheid [1]), òf wel ze belijdt dat de drijfkracht van het zedelijk leven uitgaat van den levenden God.

In het eerste geval ligt dan zeer zeker de diepste levensgrond der natie in de philosophie, maar ook, in het tweede geval, even onbetwistbaar in het geloof.

[1]) Een zedelijkheid die bloeien kan zonder godsdienstigen wortel.

§ 47. Geloof aan den levenden God.

Immers, het lijdt geen tegenspraak, dat men onmogelijk een God belijden en tegelijk in iets anders dan dien God zijn levensgrond kan hebben.

God als „God” wil nu eenmaal voor ieders besef zeggen: „de diepste Oorsprong”, de „Sprinkader des levens”, „aller werkingen diepste Wezensgrond”; en dies is het feitelijk God Almachtig in zijn goddelijke qualiteit wegcijferen, indien men niet erkennen wil of durft, dat de bodem, de grond, het terrein zelf, waarop ons edeler, bewust, zedelijk leven tiert, is het geloof in zijn aanwezen en in zijn alomtegenwoordige werking.

En vandaar dan nu ook het beweren der anti-revolutionairen, dat in ditzelfde geloof de zenuw ligt van het staatkundig organisme, waardoor de overheid de natie regeert.

Stel toch dat ge te doen hadt met een natie, die niet geloofde in den levenden God, die dus ook niet geloofde dat ze in haar consciëntie, om zijnentwil, tot onderwerping aan het door Hem vastgestelde recht en tot gehoorzaamheid aan de van zijnentwege geboden ordinantiën gehouden was; door wát motief, zoo vragen we, meent ge dan toch wel, dat zulk een volk zou te regeeren zijn?

Wijs, om u bij die vraag uit de klem te redden, niet op de heidensche natiën, want bij die alle heeft de gebondenheid van het recht aan het bijgeloof in heur goden gehangen, — en immers naar die afgoden wilt ge toch niet terug? Eer zelfs kon dat feit nog tegen u gekeerd door de eenvoudige herinnering, hoe, toen bij deze volken „de goden” vielen en „de levende God” hun plaats nog niet had ingenomen, alle autoriteit, zoo in Athene als in Rome, over den kop ging en het volk volstrekt onregeerbaar bleek.

En wat men dusver van „philosophische natiën”, dat is bij een bestuur van opzettelijk ongeloovige levenskringen, die nu eens naar hartelust te werk konden gaan, b.v. onder de Sansculottes en de Communards, te aanschouwen kreeg, was ongetwijfeld leerrijk, maar voor u geen argument.

Immers, toen bleek feitelijk, dat er, bij wegvalling van het geloof, in letterlijken zin om een natie tot gehoorzaamheid te dwingen, niets overbleef dan het geweld.

Het geweld van de guillotine of van het peletonsvuur, maar dat, wijl het geweld is, nooit regeeren, hoogstens worstelen kan; worstelen tot een nóg geweldiger, in de forsche gestalte van een Buonaparte of in de dichte rijen der Versaillianen, ter vernietiging van deze politieke onnatuur optreedt.

Maar hier volgt dan ook logisch uit, dat er geen ander cement is om de muren van het staatsgebouw vast en saâm te houden, dan het geloof. Het geloof, dat er een God is, die het recht verordend heeft, waaraan men zich heeft te onderwerpen en een overheid heeft ingesteld, die men te gehoorzamen heeft.

Wordt dit element in het nationale besef gemist, dan valt er aan geen regeeren meer te denken. Wordt dit element in het nationale leven verzwakt, dan wordt het regeeren moeilijk. En alleen waar dat geloofselement nog drijfveer van het nationale leven is, kan een krachtige regeering bestaan.

Dan toch vindt de overheid in die natie voorhanden: 1. een personeel voor haar ambtenaren, die uit rechtsbesef het recht handhaven; gehoorzaamheid eischen zonder zich zelf te verheffen, en die de grenzen eerbiedigen, door God aan hun gezag gesteld. Maar ook 2. in die natie zelve een geneigdheid om te gehoorzamen, uit plicht, zonder vreeze; een buigen voor het recht om Gods wil; en een nobele levenssfeer, waarin het recht kan opbloeien.

Wordt nu eerst hierdoor haar optreden als „dienaresse Gods" mogelijk; is eerst hiermeê aan de voorwaarden voldaan, waaronder een optreden als „dienaresse Gods" voor de overheid alleen denkbaar is; en zijn eerst aldus de onmisbare gegevens aanwezig, om tot een regeeren, dat regeeren, in hoogeren zin, heeten mag, te geraken, dan is hiermeê, bedriegen we ons niet, ook bewezen wat te bewijzen viel: dat namelijk in de vlag van het geloof op het politieke scheepke geen draad, hoe ragfijn ook, van kerkelijk spinsel geweven werd. (27 Mei '78.)

IV.

EEN CHRISTELIJKE NATIE.

§ 48. Christelijk, in tegenstelling met het niet-Christelijke.

De Staat is een „zedelijk organisme." Deswege heeft de Staat evenals elk hooger organisme, een „hoofd." Dat „hoofd" van den Staat noemen wij, wijl er gezag en heerschappij van uitgaat: „de overheid." En wijl beide, èn dat „organisme" èn dat er toe behoorend „hoofd" door God alzóó in die onderlinge betrekking zijn geplaatst, behoort niet slechts die Staat God Almachtig te eeren, maar mag ook die overheid niet anders dan als „dienaresse Gods" worden beschouwd.

Tot dit punt aangekomen, hebben we alsnu in ons voorlaatste artikel uiteengezet, hoe van deze zedelijke, nobele opvatting van het staatsleven dán alleen sprake kan zijn, als er „geloof" in het hart der natie zit. En is ten andere aangetoond, dat dit woord „geloof" in dit verband allerminst op eenige „kerkelijke confessie" doelt, maar uitsluitend ziet op het vaste besef, dat er eeuwige, onwrikbare, wijl in Gods wil en wezen gegronde rechtsbeginselen zijn, en, daarmeê samenhangend, op de diepgewortelde overtuiging, dat men de overheid „gehoorzamen" moet, niet wijl ze anders met geweld er toe dwingt; noch ook wijl er zonder dat geen orde denkbaar is; maar eeniglijk en alleen overmits God Almachtig ons deze gehoorzaamheid oplegt.

Of dit nu vooralsnog ook op òns staatsleven van toepassing is, zal bewezen zijn, indien ten slotte nog door ons is duidelijk gemaakt, in welken zin we meenen, met goed en deugdelijk recht, voor ons volk nog den eeretitel te kunnen handhaven van een „Christelijke natie" te zijn.

Dit nu kan niet moeilijk vallen.

Immers, ons volk als natie rekent nog met het geloof, of het doet dit niet.

Doet het dit wèl, dan zal het niemand in den zin komen, daarbij aan het geloof der Bouddhisten òf Mohamedanen òf Joden te denken, en komt alleen het geloof, waarvan de wortel in Christus ligt, naar ieder toestemt, ten deze in aanmerking.

Dit vereenvoudigt de quaestie.

Zoo toch komen we voor deze scherpgeteekende vraag te staan: Berust het nationale leven van ons volk op metaphysische onderstellingen, die God Almachtig loochenen, of wel op de zoodanige, die God als „God" in zijn glorie en majesteit, naar Christelijken zegstrant eeren?

Dit nu kàn niet beslist door hoofdelijke stemming, en mag niet uitgemaakt worden bij „den tel."

Voor elk zedelijk organisme geldt als regel, dat bij quaestiën van karakter en overtuiging alleen de edeler deelen recht van beslissing hebben en men zich in niets aan de neiging der min edele deelen stoort.

Als de martelaar op de houtmijt klimt, stemmen al de leden en de deelen van zijn persoonlijkheid, zijn verbeelding en zijn verstand incluis, tegen: wijl ze voor de pijn ineenkrimpen en het vuur schuwen en voor den dood terugdeinzen; en beslist alleen de zedelijke wil, die een hooger beginsel eert en dies aan een hoogere wet gehoorzaamt. En al stemden dan ook alle overige leden tegen, de bloedgetuige geeft zich in den dood, en een ieder die het aanziet jubelt, dat die „mensch", die „persoon", dat „organisme" zich heerlijk in zijn „Christelijk" karakter heeft geopenbaard.

Evenzoo nu doet het er derhalve ook niet toe, of in het „zedelijk" organisme van den Staat, op den tel af, sommige, vele of zelfs de meeste ledematen en deelen zich persoonlijk van geen levensbetrekking op den Christus bewust zijn, wijl men, voor de vraag die ons thans bezig houdt, alleen te letten heeft op de aandrift van de edeler deelen, die aan het nationaal geheel gang geven.

§ 49. **Christelijk, in zijn hoogere nationale levensrichting.**

Onder „edeler" deelen nu kan men, zoomin als ergens waar de geheele mensch in het spel komt, zoo ook niet bij het nationale leven, allermeest „de knappe koppen", de mannen der „intelligentie", de „aristocratie der zich zelf behagenden", of, wil men, het „denkend deel der natie" verstaan. De natie is geen „intellectueel" maar een „zedelijk" organisme, en is dus krachtens deze haar natuur gehouden, ook het edele of min edele karakter van haar deelen allereerst naar „zedelijken" maatstaf te beoordeelen.

Erasmus van Rotterdam was duizendmaal knapper man dan Jan de Bakker, en toch was niet deze treffelijke eminentie op intellectueel gebied, maar de man van het „Gevangenpoortje" tolk van wat destijds het nationale leven bewoog. Een eeuw verder was Huig de Groot, het „Delftsche orakel" bijgenaamd, zeker tweemaal zoo intelligent als Bogerman, en toch stond ook deze „vader van het volkenrecht" buiten den stroom van het nationale leven. Nog later won Spinoza het ongetwijfeld zeer verre van Witsius in vlucht en stoutheid van gedachte, maar zonder in het nationale streven, dat Witsius zoo heerlijk vertolkte, ook maar de zolen zijner voeten te hebben nat gemaakt. En zoo nu ook is het onloochenbare feit, dat de loochenaars van den Christus, de bestrijders van de Openbaring, de zelfgenoegzame denkers, ook thans, zelfs in nog veel sterkere mate, de overmacht van intelligentie en geleerdheid op hun zij hebben, nog allerminst een afdoend bewijs, dat daarom ook de stroom van het nationale leven reeds van den Christus is afgeleid en vliet uit de philosophie.

Om dit uit te maken, dient op geheel andere teekenen gelet. Dient de natie niet als aggregaat, d. i. bij den tel, maar als samenhangend geheel, d. i. als organisme, bezien. Dient dat organisme bezien, niet slechts gelijk het nu zich vertoont, maar in zijn samenhang met het leven van die vroegere eeuwen, toen het zijn duidelijksten stempel ontving en zijn karakter zich vormde. En dient eindelijk bij die aldus begrepen natie gelet op haar levensuiting in haar beste oogenblikken, op het lied waarin ze haar verborgen leven uitstort; op de drijf-

veeren die ook nu nog haar het machtigst bewegen; en op de algemeene begrippen die onder haar gangbaar zijn.

En billijkt men nu (gelijk we meenen dat men eerlijkheidshalve zal moeten doen) dien aldus aangegeven maatstaf, welnu, dan zij de vraag geoorloofd, of de Nederlanders uit hun barbaarschen staat niet eerst allengs tot nationale bestanddeelen zich ontwikkelden, toen de afgoden hier vielen en het Kruis tot volkssymbool werd? Gevraagd of uit deze elementen niet toen eerst een energiek nationaal geheel is ontstaan, toen in den strijd voor het Evangelie de worsteling tegen Spanje haar toewijding ontving? Gevraagd, of niet alle machtige commotiën van het nationale leven ten onzent steeds het belang der „Christelijke religie" tot middelpunt hadden? En evenzoo gevraagd, wat het heden aanbelangt, of ons volk in momenten, als 1813 en 1830 te beleven gaf, of ook, als gevaar en epidemie den schrik om het hart deden slaan, niet steeds zich den „kreet naar God" liet ontglippen, eer men er zelf op bedacht was? Gevraagd ook, of Bilderdijk, of Da Costa, of Beets, of Ten Kate niet onze beste dichters zijn, en tevens mannen die van den Christus niet aflieten, en of in den stroom die daarnaast loopt, Tollens en De Genestet, die ongetwijfeld primeeren, niet evenzoo gedurig weer de snaar plachten te betokkelen van het godsdienstig gevoel? Gevraagd niet minder, of niet èn 1853 met zijn April-beweging èn evenzoo sinds 1857, vooral bij het groote Volkspetitionnement van 1878, de school-quaestie, het onweersprekelijk bewijs leveren, dat de strijd om de „Christelijke religie" en den Bijbel, nog altijd het gevoeligst het nationale leven raakt? Ja, gevraagd ten slotte, of de algemeene begrippen over huislijk samenzijn en huwelijk en kinderplicht en vrouwewaarde en wat dies meer zij, niet nog altijd, zelfs bij wie persoonlijk afvielen, nader aan de „grondwet Christi" dan aan de excentrieke dogma's van philosofen als Van Houten staan?

En indien nu een ander dan een toestemmend antwoord zich op deze reeks van vragen ter nauwernood denken laat, is dan hiermeê, zoo vragen we, het pleit niet als voldongen te beschouwen en het karakter van ons volksleven niet als „Christelijk" gevindiceerd?

Als „Christelijk" gevindiceerd, zelfs in dien zin, dat, ook al drong het ongeloof nog veel verder door dan thans, en al nam de afval nóg schrikbarender proportiën aan, dit „Christelijk" karakter der natie niettemin ongekrenkt en onaangetast zou blijven, zoolang het aan de liberalistische leiders in pers en parlement nog niet gelukt was, een anderen „nieuwmodischen" levensvorm voor den ouden in de plaats te stellen en dien aldus gevonden vorm met een nieuwen geest te bezielen?

Tweeërlei zij, ter voorkoming van misverstand, hierbij ten slotte nog opgemerkt:

1o. dat we, van politieke zij dit vraagstuk beziende, met opzet van de Christelijke kerken en haar invloed en haar doop en haar wortel in het leven der natie gezwegen hebben.

En 2o. dat de quaestie der Joden, die men vaak als argument tegen het „Christelijk karakter" der natie bezigt, op het door ons ingenomen standpunt geheel wegvalt. Eerst als men „bij den tel" gaat rekenen, komen ook deze eenlingen in aanmerking. Voor de natie als „zedelijk organisme" in haar karaktervorming, rekenen ze niet meê.

(30 Mei '78).

VIJFDE HOOFDSTUK.

GEEN „ÉTAT ATHÉE".

> De overheid, zoo leert ze, is als dienaresse Gods, in eene Christelijke en dus niet-godsdienstlooze natie, gehouden tot verheerlijking van Gods naam, en behoort diensvolgens: *a.* uit bestuur en wetgeving alles te verwijderen, wat den vrijen invloed van het Evangelie op ons volksleven belemmert; *b.* zichzelve, als daartoe in volstrekten zin onbevoegd, te onthouden van elke rechtstreeksche bemoeiing met de geestelijke ontwikkeling der natie; *c.* alle kerkgenootschappen of godsdienstige vereenigingen, en voorts alle burgers, onverschillig welke hunne denkwijze aangaande de eeuwige dingen zij, te behandelen op voet van gelijkheid; en *d.* in de consciëntie, voor zoover die het vermoeden van achtbaarheid niet mist, een grens te erkennen voor haar macht.

I.

DRIE STELSELS.

§ 50. **Ignoreeren van den Godsdienst.**

Zoo zagen we dan: wat de overheid is, te weten: „dienaresse Gods"; en staan thans voor de vraag: Wat heeft de overheid te laten en te doen, om in dit dienen van den Almachtigen God getrouw te worden bevonden?

Bijna eensluidend met het „Program", is hierop ons erachtens te antwoorden: De overheid heeft tegenover God Almachtig rechtstreeksche en zijdelingsche plichten.

De rechtstreeksche zijn òf van negatieven òf van positieven aard.

Negatief is de overheid gehouden: *a.* tot vrijlating van het Evangelie, *b.* tot vrijlating van de geestelijke volksontwikkeling, *c.* tot vrijlating van de eerediensten, en *d.* tot vrijlating van de consciëntie.

Positief daarentegen is de overheid verplicht: *a.* het wetsstandpunt te handhaven, *b* den eed te eeren, en *c.* één dag in elke week Gode te wijden.

We ontveinzen ons niet, dat in deze korte aanduidingen het onderscheid tusschen het staatsleven, gelijk onze liberalisten dit wenschen in te voeren, en gelijk wij, anti-revolutionairen, ons dit voorstellen, zeer scherp uitkomt.

Dit zal men het best inzien, indien men zich de moeite geeft, even in te denken, wat de liberalisten willen.

Hún Staat is los van God, een état athée.

Dat wil volstrekt niet zeggen, dat ze, hoofd voor hoofd, eene oneerbiedige positie tegenover God Almachtig wenschen in te nemen, maar bedoelt enkel, dat h. i. de godsdienst op het terrein van het gemoedsleven thuis hoort en dat de Staat als politieke macht elke aanraking met dit intieme leven zooveel mogelijk vermijden moet.

Ideaal zou h. i. de toestand eerst dan zijn, indien men het in de staatsbureaux zóóver kon brengen, dat er nooit of nimmermeer van God of godsdienst of kerk in de regeeringskringen sprake viel.

Wat van dien aard nog bleef, dient, zullen ze consequent zijn, allengs weg te vallen.

Weg te vallen het koningschap „bij de gratie Gods." Weg te vallen het aanroepen van Godes heiligen naam in de troonrede. Weg te vallen het toebidden van Godes heilige hoede bij de inzending van wetsontwerpen. Weg te vallen de officieele Zondag. Weg te vallen elke betrekking met de kerk. Weg te vallen de eed. Enz.

Dit geldt zoowel van liberalisten als conservatieven. Niet indien men op hun zeggen of beweren, maar wel indien men op de beginselen van hun politiek stelsel afgaat. In die beginselen toch is, zoomin bij den conservatief als bij den liberaal, plaats voor een „dienen van God", en hoogstens door inconsequentie, door partijbelang, of, wat wel het God-onteerendst is, door de Hobbesiaansche theorie, laat men dan God Almachtig, gelijk het niet onwaar is uitgedrukt, dienst doen als „de onzichtbare rijkspolitie, die den volkshoop verschrikt."

De gronddwaling, waarvan dit politieke stelsel uitgaat, is de bewering, dat het eigenlijk niet is uit te maken of er een God is. Dat derhalve objectief in zake den godsdienst niets valt vast te stellen, en geheel deze trek van het menschelijk gemoedsleven thuis hoort op het subjectieve, persoonlijke, hoogstens huiselijke en kerkelijke terrein.

Het moderne subjectivisme, de onware theorie alsof het godsdienstig gevoel een soort apart vermogen was, dat evenals muzikaal gehoor slechts in enkelen helderder uitkwam, en, daarmeê saamhangend, de valsche voorstelling alsof we wel weten kunnen wat de mensch van God denkt, — maar niet of en wat God is, — moest met logische noodwendigheid tot dit God-looze politieke systeem leiden. Een systeem,

waarin noch voor een gebed in de raadsvergadering, noch voor een biddag van het volk plaats blijft, en alles wat staat is, als staat, den levenden God heeft te ignoreeren.

§ 51. **Staatskerk.**

Daartegenover nu stelt de anti-revolutionaire partij haar zeer stellig beweren, dat de godsdienst niet enkel subjectief, maar wel terdege allereerst objectief is; dat de wetenschap, dat er een God is en dat we met dien levenden God te doen hebben, wel terdege vast staat en erkend moet worden, onafhankelijk van ons gevoel; en dat derhalve ook de Staat, als „de zedelijke organisatie van het volksgeheel" met deze grond- en sprinkader van alle zedelijk leven wel terdege te rekenen heeft.

Ze grondt dit beweren niet op de geopenbaarde, maar op de natuurlijke godskennis (de theologia naturalis), die is op te maken uit wat van God gezien wordt in de schepping; vooral in den mensch; niet het minst ook in het volksorganisme zelf.

Hierbij betreedt ze met bewustheid het spoor onzer Gereformeerde godgeleerden, die aan deze „natuurlijke godskennis," juist ter wille van wat buiten het Koninkrijk der hemelen viel, steeds onverbiddelijk vasthielden, en tevens werd ze hierbij, om ook dit er nog bij te voegen, nog onlangs door de voorlezingen van Max Müller over den godsdienst volkomen in het gelijk gesteld.

Wel deze natuurlijke, niet de geopenbaarde godskennis, heeft een voor een iegelijken mensch dwingend karakter. De zekerheid aangaande de eerste eischt niet wat de zekerheid aangaande de tweede eischt, t.w. een bovennatuurlijke verlichting.

Om die oorzaak is de niet-belijdende overheid wel bevoegd en verplicht, in volstrekten en rechtstreekschen zin, de eerste (natuurlijke), maar niet de tweede (geopenbaarde) godskennis, als officieel richtsnoer voor haar optreden te nemen.

Dit laatste zou alleen dan kunnen, indien er een buitengewone macht, een bovennatuurlijk orgaan bestond, om in elk gegeven geval met stellige zekerheid uit te maken, wat de geopenbaarde godskennis eischt.

Maar dit orgaan ontbreekt. En moest ontbreken, omdat hierdoor òf de Staat vergeestelijkt òf de godsdienst verwereldlijkt zou worden.

Pogingen om desniettemin zulk een orgaan in het leven te roepen, gelijk Rome aanwendde, leden dan ook jammerlijk schipbreuk en bedierven Staat en Kerk beide.

Wat van verschillende natuur is, kàn nu eenmaal niet dooreengemengd.

De „Staat" is niet het „Koninkrijk Gods" en het „Koninkrijk Gods" kan zich niet persen laten in de enge vormen van het staatsleven. En elk streven om in dien zin een „Christelijken Staat" te doen herleven, verwerpen we dan ook met beslistheid, evenals we ons met bewustheid tegen mannen als Rothe keeren, die in hun theorieën, zonder lijnen of grenzen, de kerk in den Staat en daarna den Staat in het Godsrijk doen uitvloeien.

Zulke ongezonde begripsverwarringen mógen niet toegelaten, wijl ze alle helderheid van begrip en voorstelling benevelen en het afgematte denken doen terugzinken in de verborgenheden van het „onbewuste" leven en het beweeglijk „gevoel."

En dat mag niet. Want we hebben, bij wat we doen, ons verstand, ons denken, onze rede te gebruiken, en voor de wetten van ons denken kon zulk een chaotische dooreenwarring niet bestaan.

§ 52. **Staat en Kerk in levende correspondentie; elk wortelend op eigen beginsel.**

De Staat is voor deze tegenwoordige aardsche bedeeling en heeft voor de eeuwige huishouding der menschheid hoogstens een voorbereidend karakter; terwijl het omgekeerd tot het wezen van het Koninkrijk Gods behoort, zijn doel en geaardheid aan de toekomende bedeeling te ontleenen en het aardsche, gelijk het nu is, hoogstens voor het diepere en eeuwige te gebruiken.

Hierdoor ontstaan twee verschillende reeksen van gedachten, die steeds verder uiteengaan, en dus ook in onze voorstelling niet mogen vermengd worden.

De overheid wortelt rechtstreeks in het natuurlijk leven en heeft als zoodanig, d. i. rechtstreeks, dus ook geen andere dan een natuurlijke godskennis; terwijl het Koninkrijk Gods een bovennatuurlijk Rijk is, waaraan dienovereenkomstig dan ook onverduisterd de bovennatuurlijke godskennis schittert.

Door deze natuurlijke godskennis weet de overheid: 1. dat er een God is; 2. dat deze levende God het lot van al het geschapene, dus ook van den Staat, regelt; 3. dat deze albesturende Voorzienigheid gerechtigheid wil en dies een wreker is van het onrecht; en 4. dat er onder menschen zonde werkt, waarvan alleen hooger tusschenkomst kan verlossen.

En op grond nu van deze geheel uit de natuurlijke godskennis verkregen wetenschap komt de Staat er toe, in zijn publieke handelingen God te eeren; Godes heiligen naam in staatsacten aan te roepen; den eed te heiligen; een rustdag Hem te wijden; bij nationale rampen bid-

dagen te houden; gerechtigheid tot met den zwaarde te oefenen; en den loop van het Evangelie vrij te laten.

Drie stelsels alzoo.

1. De God-looze Staat der liberalisten, die, en de natuurlijke en de geopenbaarde godskennis verwerpend, het ignoreeren van den levenden God tot leus kiest.

2. De theocratie der Roomschen en inconsequente Protestanten, die den Staat als Staat rechtstreeks beide èn op de natuurlijke èn op de geopenbaarde Godskennis doen rusten, en derhalve den Staat als actief bevorderaar doen optreden van het Koninkrijk Gods, gelijk b. v. in de middeleeuwen allerwegen en nog ten deele in Pruisen.

En eindelijk 3, de politieke en toch den levenden God belijdende Staat der Gereformeerde of Puriteinsche volkeren, die den Staat rechtstreeks alleen op de natuurlijke godskennis bouwen; en dientengevolge de overheid in de sfeer der natuurlijke godskennis actief, maar in de sfeer der geopenbaarde godskennis slechts passief als dienaresse Gods laten optreden, gelijk b. v. in de Vereenigde Staten van Amerika, waar men eenerzijds als overheid bidt, biddagen uitschrijft, den zevenden dag eert enz., en toch anderzijds zich neutraler tegenover de kerken onderling gedraagt dan eenig land van Europa [1]. (3 Juni '78.)

II.

DE ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE STAATSBEGINSEL.

§ 53. Indifferentisme.

Het verschil tusschen de positie, door de liberalisten en ons, op staatkundig terrein, tegenover den godsdienst ingenomen, is derhalve geen minder dan dat onze tegenstanders den godsdienst in al zijn levensuitingen met achterdocht als een gevaarlijken indringer bespieden, terwijl hij ons daarentegen een van onze maagschap en een huisgenoot is, op wiens bijzijn en invloed we prijs stellen.

Beiden oordeelen we, dat de overheid zich zooveel mogelijk van alle inmenging in zaken, „de zaliging der ziele" rakende, te onthouden heeft; maar bij de liberalisten steunt dit oordeel op de overweging, dat de over-

[1]) De voorstelling der Gereformeerde dogmatici van een overheid als dienaresse Gods in de kerk kan hier buiten aanmerking blijven, als alleen geldende voor landen van onvermengde bevolking en voor natiën, die eigenlijk niets dan een kerk willen zijn, met een politie voor de burgerlijke orde er in.

heid te goed is voor den godsdienst, en bij ons op de overtuiging dat de godsdienst te goed is voor de overheid.

Die ons bestrijden, manen tot onthouding, omdat inmenging de overheid zou bederven. En wij sporen tot niet-bemoeiïng aan, overmits inlating met dit heiligste den godsdienst zelf zou doen verbasteren en ontaarden.

Onderschatting van, zooal niet minachting voor het Christelijk geloof drijft den liberalist, terwijl ons juist liefde en eerbied beweegt.

Of, wil men, korter gezegd: tot onthouding raadt de liberalist, om den invloed van het geloof binnen zoo eng mogelijke perken op te sluiten, en wij, juist omgekeerd, om den heiligenden invloed van het geloof zoo zuiver, zoo krachtig, zoo ver mogelijk te doen werken.

Gevolg hiervan is dan ook, dat een liberalist eigenlijk zijn staatsinrichting schikt en aanlegt op een atheïst.

We weten wel beter, dat de meeste liberalen nog geen atheïsten zijn en zelfs op vroomheid nog eenigen prijs stellen, — maar, hoe betrekkelijk waar dit ook in het private leven moge zijn, op staatkundig terrein is een atheïst hun ideaal.

Zie, op een natie van enkel atheïsten zou hùn staatsideaal eerst recht heerlijk passen!

Dan was men af van al die netelige, splinterige quaestiën! Dan langer geen moeite met consciëntie-eisch en gemoedsbezwaar! Dan geen beletsel meer tegen eene, alle kinderen opnemende, volstrekt neutrale staatsschool! Dan geen last meer van processies of volkspetitionnementen! Dan, kortom, geen enkele storing meer van de geregelde trillingen van den zuiver magnetisch-liberalistischen stroom.

§ 54. **Gereformeerd beginsel.**

Wij daarentegen willen onzen staat zóó inrichten, dat het politieke leven en het volksleven op elkaâr sluiten. En wijl we nu niet een volk van atheïsten, maar een „Christelijke natie" zijn, wenschen we aan den Staat ook zulk een regeling te geven, die practisch op dien toestand past, d. w. z. een inrichting, waarin de Christen zich thuis en op zijn plaats gevoelt en die den atheïst steeds aan het onloochenbare feit herinnert, dat niet de Christen, maar hij de uitzondering is, en er dus óók wel op hem, ja, maar toch niet dan bij exceptie is gerekend.

Een stelling, waarbij we uitgaan van het notoire feit, dat de staatsregeling niet op blinde, noch op doove, noch op kreupele lieden is aangelegd, maar zich regelt naar den gewonen mensch, die ziet, hoort en loopt; en, evenals in casu aan de atheïsten, zoo ook wel àan de blinden,

de dooven en kreupelen een zoo goed mogelijke existentie verzekert, maar eene existentie die dan toch steeds het karakter van uitzondering blijft dragen, en nimmer regel kan worden.

Zelfs gaan we hierin zóóver, dat we weigeren zouden, ter wille van den atheïst den Staat van directe geloofspropaganda af te houden, indien (wat we ontkennen) het geloof van dien aard was, dat het staatspropaganda verdroeg.

Leerde de historie, dat staatsbemoeiïng om het geloof uit te breiden en zuiver te houden, doel trof, dan zou de eere Gods en de behoudenis van zondaren ons zoo boven alles gaan, dat we geen oogenblik aarzelen zouden, zelf de staatsmacht te hulp te roepen.

Gods eere toch en de glorie van zijn naam staan zoo oneindig hoog boven alle constitutie en parlementair belang en conventioneelen vorm, dat aarzeling zonde zou zijn, indien men wist dat staatsdwang die eere kon verhoogen.

En zoo ook, de „zaligheid der zielen”, de „behoudenis van zondaren”, het „in aanraking brengen van den zinlijken mensch met de hoogere levenskrachten des hemels”, is een zoo eminent heilig belang, dat we er voetstoots alle politieke belangen voor zouden prijsgeven, indien gebleken was, dat staatsbemoeiïng dit doel kon helpen bereiken.

Men verdenke ons dus waarlijk niet van schroomvallig onze denkbeelden te verbergen of door halfgeloof en halfslachtigheid te heulen met ons vreemde theorieën.

Neen, wij resolveeren het rad des levens nimmer, en staan beslist en schrap tegen elke revolutie, die dat rad kenteren doet.

Wat boven was, blijft ook bij ons boven, en hoog blijft ons de naam van God Almachtig boven álle schepsel, ook boven de schepping van den Staat, zweven, als al te zaâm slechts instrumenten, die strekken moeten tot zijn prijs en eer.

§ 55. **Dwang onprofijtelijk gebleken.**

Baatte dus staatsdwang, we zouden geen oogenblik voor staatsbemoeiïng (mits het persoonlijk en huiselijk leven ongedeerd bleef) terugdeinzen.

En dat we hiervoor nu wél terugbeven, ja, er uit alle macht tegen protesteeren, en met allen invloed, waarover we beschikken, ons stellen tegen hen, die nog in staatsbemoeiïng ten deze heil zoeken, is dan ook eenig en alleenlijk om de alles afdoende reden: dat staatsbemoeiïng met de behoudenis van zondaren steeds gebleken is de eere Gods te ver-

lagen in steê van te verhoogen, en het leven der vroomheid te verstikken in plaats van te doen tieren.

De proef is genomen.

Genomen eeuwenlang; bij alle volkeren; onder alle hemelstreken; op allerlei wijs; onder alsoortige omstandigheden; genomen óók met list en bijbedoeling, maar toch meest met oprechtheid en ernst; ja, zóó genomen, dat zelfs de slachtoffers (gelijk o. a. Servet) de billijkheid van den maatregel erkenden; al wraakten ze ook de juistheid der toepassing.

En van al deze proefnemingen nu is het stellige, ontwijfelbare en niet te wraken resultaat dit geweest: dat Gods naam er op steeds ergerlijker wijze door beroofd is van zijn glorie; dat de zaliging der zielen er op ongelooflijke manier door verhinderd is en gestoord; dat het godsdienstig en zedelijk leven der volkeren er door achteruit gezet in plaats van vooruitgeholpen is; en dat het Evangelie, in steê van er aan invloed door te winnen, er steeds meer zijn gezegende werking door inboette en verloor.

Indien er dan ook éénig resultaat der historie voor ons vaststaat, dan is het dit. Indien we van éénige les der geschiedenis vrij durven uitspreken, dat er van vergissing geen sprake meer kan zijn, dan geldt dit, dunkt ons, wel het overtuigendst van dézen buit der waarheid. Ja, indien men nog zal weten kunnen, dat men iets weet, dan is het wel deze al te duur, helaas! en tot den jammerlijken prijs van veel kostelijk en veel heilig bloed gekochte wetenschap: dat dwang tegen den aard van alle hooger leven, en dies het heftigst tegen het karakter van het Christelijk geloof, indruischt.

§ 56. **Gereformeerde theorie en practijk.**

Het is dan ook op dien grond en uit dien hoofde, dat we ons van Godswege verplicht en genoopt hebben gezien, om op dit zeer gewichtig en hoogst aangelegen punt, in den zin van consequenter ontwikkeling [1], af te gaan van de gedragslijn, die door onze politieke vaderen, wel zelden anders dan met mate in de practijk gevolgd werd, maar toch onveranderlijk als goed en deugdelijk in theorie is aangeprezen.

Hun stelsel toch (wel niet voor ons land, maar dan toch in abstracto door artikel 36 van de Nederlandsche Confessie vertolkt) ontaardt, zoodra men het op landen van gemengde bevolking wil toepassen, weêr geheel,

---

[1]) Cf. Dr. A. Kuyper. Het Calvinisme oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden. 1875, Amsterdam

in het door Rome uitgedachte, door Rome ingevoerde en tot op den huidigen dag door Rome gehandhaafde systeem.

Zelfs het ter dood brengen van ketters is, zij het ook met velerlei beperking, nog in de 17de eeuw door den hoogleeraar Maresius, op grond dezer theorie aan de overheid als plicht voorgehouden.

Daar behoeft dan ook niet over gedisputeerd. De kennis der historie kent ook deze historie . . . . we zeggen niet onzer schande, maar dan toch onzer kortzichtigheid en onzer verblinding.

Immers, in de practijk hebben alle Gereformeerde volken en kerken en overheden en canonisten, met Voetius aan het hoofd, tegen dit door henzelven nog in abstracto beleden stelsel practicaal geprotesteerd en gereageerd.

Volgens de les van hun stelsel te handelen, was toch van den aanvang af voor hen zeer hooge uitzondering. Zelfs de plakkaten tegen Rome bleven meestal vogelverschrikkers van papier. En indien men vraagt, wat uit de godsdienstige geschiedenis der Gereformeerde volkeren in Zwitserland, Holland, Schotland, Engeland en Amerika als historisch resultaat op dit stuk te voorschijn kwam, dan is het geen ander, dan een steeds onbeperkter huldigen van de exceptie op de beledene theorie, en een steeds milder eeren van de vrijheid der consciëntie en van de vrijheid der religie op alle manier.

Hiertoe moest het komen, wijl de Gereformeerde volkeren den wil in zich droegen om hun protest tegen menschelijk gezag in zaken van geloof door te zetten, en niet genoeg kan er op gelet, hoe de Engelsche revolutiën der 17de eeuw, dank zij vooral de energie der Independenten, deze vrucht der consciëntievrijheid aan den stam van het kerngezonde, nog echt Gereformeerde leven hebben geplukt.

Zonder verbloeming of poging om den aftocht te dekken, breken we dus in dit opzicht met de gebrekkige staatstheorie onzer politieke vaderen; keuren af wat zij krachtens die verkeerde theorie, in strijd met hun eigen beginsel, te Genève, in Engeland, en ten deele ook hier te lande bedreven hebben; en aanvaarden, voor wat ons aangaat, met ernst en uit volle overtuiging in concreto dit andere beginsel: Van Staatswege niets minder maar ook niets meer dan vrijheid voor de ontwikkeling van het geloof.

(6 Juni '78).

III.

DE VRIJE LOOP VAN GODS WOORD.

§ 57. **Het Evangelie ga vrij uit.**

De overheid staat alzoo buiten het terrein van den geopenbaarden godsdienst. Zij bezit qualitate qua wel de „natuurlijke godskennis", maar niet rechtstreeks de „bovennatuurlijke." Waaruit voortvloeit dat zij tegenover de „bovennatuurlijke openbaring" slechts plichten in negatieven zin heeft, en alleen krachtens de „natuurlijke godskennis" tot het nakomen van positieve verplichtingen gehouden is.

Ze weet, juist door de „natuurlijke godskennis", dat deze godskennis niet genoeg is; dat ze veeleer een bijzondere openbaring postuleert; en dat de onderdanen, die ze regeert, als menschen, als wezens van hoogere bestemming, als geschapen voor meer dan één leven, nog een andere leiding, nog een andere hulpe, nog een ander licht, dan zij geven kan, behoeven.

Ze weet ook als historische overheid van een Christenvolk, dat dit hoogere licht niet bij Confusius, niet bij Buddha, ook niet bij Darwin is te zoeken, maar alleen bij Jezus Christus, of, wil men, in het „eeuwig Evangelie."

Maar op de vraag, langs welken weg dit Evangelie tot het volk moet gebracht en welke plichten dit Evangelie aan het volk oplegt, heeft zij, als overheid, geen beslissend antwoord.

Immers, ze is buiten machte, zelve een antwoord te vinden, daar het Evangelie buiten haar sfeer en boven haar bereik ligt. En een antwoord van anderen overnemen, kan ze evenmin, daar die antwoorden uiteenloopend zijn en zij de geestelijke bevoegdheid mist om te kiezen.

Op dien grond beleden we derhalve, dat de overheid in staatsrechtelijken zin zich niet anders dan negatief ten opzichte van het Evangelie gedragen mag.

Ze kan er niet voor, maar mag er veel minder nog iets tegen doen.

Haar houding moet die van eerbiedige bejegening en welwillendheid zijn, maar niet een welwillendheid, die juist uit vromen eerbied weigert, iets te doen wat ze niet kan.

Dienovereenkomstig spreekt het „Program", o. i. volkomen juist, ten deze van vierderlei verplichting.

a. Het Evangelie hebbe zijn vrijen loop!

De overheid moet aan de prediking van het Evangelie geen moeilijkheden in den weg leggen. Geen beperking of belemmering mag er zijn

voor de vrije verkondiging van het Woord. Een iegelijk brenger van de Blijde Boodschap moet het in alle gedragingen aan de overheid en haar dienaren kunnen aanzien, dat ze het Evangelie ten vriend en nimmer ten vijand wil zijn; en daarom, verre van den weg voor Gods Woord te versperren, veeleer de paden effent voor zijn loop.

Hiertegen kan rechtstreeks en zijdelings overtreden.

Rechtstreeks heeft de overheid in 1816 door haar curateele over de Ned. Herv. Kerk dit machtige lichaam, dat ter verspreiding van het Evangelie in het midden der natie stond, met volstrekte machteloosheid geslagen; en in een bureaucratisch skelet doen verdorren, wat eens een levend lichaam was.

Rechtstreeks ook heeft de overheid, door aan de hoogescholen voor schier alle vakken van wetenschap bij voorkeur bestrijders van het Evangelie te benoemen, en het ontstaan van vrije Evangelische hoogescholen, zooveel aan haar stond, onmogelijk te maken, den loop van het Evangelie èn onder de hoogere ambtenaren èn onder de klassen der intelligentie, op zeer stuitende wijze belemmerd.

En evenzoo heeft ze zijdelings door haar koelheid en stugheid, ja — waarom het niet uitgesproken? — door de onheuschheid vaak van haar ambtenaren, alomme den indruk gevestigd, dat zij den vrijen gang van het Evangelie liever niet ziet dan wel.

Dit nu mag o. i. niet geduld en moet veranderd.

Geen gunst, maar ook geen tegenwerking.

Gods Woord hebbe van overheidswege zijn vrijen loop.

§ 58. **Geen contra-Evangelie.**

b. Er worde van staatswege geen contra-Evangelie ingevoerd en beschermd.

Men kan het Evangelie op tweeërlei wijs bestrijden: òf door het Evangelie zelf aan te tasten; òf door een Humaniteits-Evangelie, of welk ander stelsel ook, er tegenover te plaatsen; en ook door dit laatste te doen, stelt de Staat zich aan het Evangelie van Christus tot vijand.

Dan neemt men wel den glimp aan van onzijdig te zijn, maar graaft feitelijk een mijn, die op verzwakking van de kracht van Jezus' Evangelie is aangelegd.

Men bereikt dan hetzelfde doel, dat men met cordate, openlijke bestrijding zou beoogen, maar nu langs bedekten weg, zonder zich zelf bloot te geven, in schijnheiligen trant.

Dat we hieraan intusschen ook ten onzent toe zijn, behoeft nauwlijks gezegd.

Klaar als de dag toch weet een ieder, dat uit de kringen onzer intelli-

gentie en geleerdheid in de grootere steden, met steeds beslister energie, de poging is uitgegaan, om aan het historische Christendom den voet te lichten en het te doen verdringen door een soort van philosophische moraal, die als twee druppelen water gelijkt op de ideeën in de intelligente kringen van Rome en Athene gangbaar, toen Jezus in Bethlehem geboren werd.

Volgens ons stelsel nu, had de overheid deze samenzwering tegen het historisch Christendom wel volkomen vrij moeten laten, maar toch met leede oogen moeten aanzien en nimmer mogen begunstigen.

Maar zie, in steê van deze eenig passende houding, heeft de overheid in deze landen zich van meet af voor deze vijanden van het historisch Christendom partij gesteld; schier alle plaatsen en betrekkingen van invloed hun in handen gespeeld; hun denkbeelden almeer in 's lands wetten opgenomen; en, last not least, de millioenen uit gemeentekas en 's lands schatkist voor hen beschikbaar gesteld, om, door middel der openbare school, met hope op welslagen, deze stelselmatige ondermijning van het Christendom te kunnen doorzetten.

§ 59. **Gelijk recht voor allen.**

c. Er zij gelijk recht op godsdienstig terrein voor allen.

Hoezeer ook met voorliefde voor het Evangelie bezield, mag de landsoverheid zich toch nimmer door die sympathie laten verleiden, om predikers, die het Evangelie bestrijden willen, te bannen of te binden.

Wil een Jood tegen den Messias der Christenen opkomen, of een Mohammedaan tegen de Heilige Schrift, of een Darwinist tegen het denkbeeld van creatie, of ook een positivist tegen den wortel, die voor alle heiligheid in het geloof ligt, dat moet hun vrij staan.

Vrij, wijl de overheid, eenmaal de hand aan het wieden slaande, zoo licht de tarwe voor onkruid aanziet. Vrij ook, omdat deze bestrijders, indien ze teruggeslagen werden, den roem niet moesten houden, dat ze, onzedelijk verwonnen, slechts weken voor geweld. Maar vrij bovenal wijl het Christendom zelf dit gestadig duel met de kampioenen uit andere legerkampen noodig heeft en zijn zedelijke meerderheid juist toonen moet door de overwinning in een zuiver geestelijken strijd.

Maar ook de vereeniging van geestverwanten tot zulk een doel moet vrij gelaten. Zelfs of zulk een vereeniging den naam van kerk of gemeente of genootschap aanneemt, moet den Staat om het even zijn. Ja, al wilde zich een kerk van atheïsten vestigen, men zou ze moeten laten begaan. Geen protectie, maar ook geen preventie of repressie. Men late groeien

wat groeien wil en kan; en aan de Christuspredikers en Christusbelijders, desnoods aan de Christelijke martelaren, verblijve de eere, om de innerlijke leêgheid van het niet-Christelijke geestesleven te bewijzen.

Ge moet de vrijheid voor den ongeloovige zoowel als voor den geloovige aandurven, of de kracht, waarop ge leunen wilt, blijkt nog een andere te zijn dan die van het geloof.

En geldt dit ten opzichte van de bestrijders van het Evangelie, dan natuurlijk in nog veel strengeren zin van de verschillende, uiteenloopende, soms zelfs bizarre vormen, waaronder de prediking van het Evangelie optreedt.

Een Baptist moet door de overheid niet voorgetrokken boven een Irvingiaan en een Irvingiaan niet boven een Remonstrantschgezinde. Tusschen kerk en kerk, onder wat leus of formulier ook optredende, kieze de overheid nimmer partij.

Aan de Roomschen mag niets gegund, wat men aan de Gereformeerden onthouden zou, en evenmin mag aan de pauselijk geloovigen ooit een druk, overlast of verkorting van rechten worden aangedaan, die wij voor ons zelven niet zouden gedoogen.

Zelfs indien Rome nog tienmaal sterker en grievender dan dusver ons tergde en hoonde, dan zou het nog voegen, stiptelijk kalm en koel van hoofd te blijven, en nooit een stroobreed af te wijken van ons beginsel dat niet-inmenging van de overheid tot richtsnoer stelt op het terrein van den geopenbaarden godsdienst.

Eindelijk, ook voor wat uw huiselijk en burgerlijk leven aangaat, moeten „alle burgers, onverschillig welke hun zienswijze aangaande de eeuwige dingen zij, behandeld op voet van gelijkheid", d. w. z. niemand mag per se om wat hij gelooft of niet gelooft, b. v. van het bekleeden van posten of betrekkingen worden uitgesloten, en zelfs voor den atheïst moet op het stuk van den eed naar een middel worden gezocht, om zijn geestelijke blindheid zooveel mogelijk schadeloos voor hem zelven op politiek terrein te maken. Zoo komt het dan ook volstrekt niet te pas, onze geestverwanten, omdat ze orthodox zijn, stelselmatig uit alle hoogere schoolbestuur te weren, en staat op het desaangaande nog onlangs door liberale bladen verdedigde stelsel het smadelijk merk van hooggaande illiberaliteit.

En eindelijk *d.* Er worde nimmer geweld gedaan aan de consciëntie.

Er zij vrijheid van propaganda; vrijheid van belijdenis; vrijheid van eeredienst; maar bovenal de wortel van al deze vrijheden, t. w. de vrijheid der consciëntie.

Hierover, als van te wijden omvang, in een slotartikel afzonderlijk.

(13 Juni '78).

IV.

DE VRIJHEID VAN CONSCIËNTIE.

§ 60. De consciëntie souverein in eigen kring.

In de consciëntie alzoo — en alleen dit punt bleef nog ter bespreking over — ligge voor de staatsmacht een onoverschrijdbare grens.

De grenzen der staatsmacht liggen in den wil Gods. De overheid heeft zóóveel macht als God haar opdraagt. Niets meer. Maar ook niets minder. En ze zondigt, zoowel door een deel der haar toegekende macht ongebruikt te laten, als door een deel van het haar niet toegekende te nemen.

Er is maar één macht zonder grens: de macht Gods. Deswege almacht geheeten. Reden waarom men dan ook geen „oratorische phrase" gebruikt, maar slechts een zuiver logisch begrip aangeeft, indien men van „staatsapotheose," d. i. van „staatsvergoding" en van het drijven van „staatsalvermogen" beticht een iegelijk, die aan den Staat het recht toekent, om bij de uitoefening van zijn macht te doen alsof er voor hem geen grenzen bestonden.

Immers, zoodra men niet meer van „God" spreekt, maar van een „instelling door Hem in het leven geroepen," doelt men op een deeling van macht die plaats greep.

God riep instellingen van allerlei orde in het leven, en aan elk van die schonk Hij een zekere mate van macht. Hij heeft alzoo de macht, die Hij uit te reiken had, verdeeld. Hij gaf niet aan één enkele instelling al zijn macht, maar aan elk dier instellingen die macht, die met háár aard en roeping overeenkwam.

Door dit deelen van de macht ontstonden de grenzen, gelijk door het splitsen van het communaal bezit eener dessa de grenzen der sawahs ontstaan.

Gold het dus hier, gelijk bij de verdeeling van Java's bodem, een handtastelijke, stoffelijke zaak, dan zou er over de grenzen der staatsmacht geen geschil kunnen bestaan.

Eens voorgoed zou God alsdan de grenzen voor de macht van elk zijner instellingen hebben kunnen afbakenen; ons een beschrijving van die afbakening hebben kunnen meêdeelen; en bij elk voorkomend geschil zou een opslaan van dit goddelijk „kadaster," als we ons zoo mogen uitdrukken, de zaak beslechten.

Maar dit is niet het geval.

De verschillende organisatiën toch, welke God, die der persoonlijkheid vooraan, door zijn scheppingsvermogen in het leven riep en aan welke Hij macht toebedeelde, zijn bijna alle, geheel of ten deele, van zedelijken aard. Er is een eigen leven der wetenschap; een eigen leven der kunst; een eigen leven van de kerk; een eigen leven van het huisgezin; een eigen leven van stad of dorp; een eigen leven van den landbouw; een eigen leven van de nijverheid; een eigen leven van den handel; een eigen leven van de barmhartigheid, en wat niet al.

Welnu, naast al deze en nog zooveel andere goddelijke organisatiën staat nu óók de organisatie van den Staat.

Niet er boven, maar er naast. Want elk dezer organisatiën bezit „een souvereiniteit in eigen kring," d. w. z. ontleent de macht, waarover ze beschikt, niet aan een goedheid van den Staat, maar ontving die rechtstreeks door de goedheid Gods.

De vader heeft macht over zijn kind, niet omdat de Staat hem die macht toekent, maar bij de gratie Gods; en in den Staat blijft geen ander recht dan om hoogstens dat door God aan dien vader verleende recht te codificeeren, en, waar de vader de rechten, die God ook aan dat kind als menschelijke persoon verleend heeft, zou willen krenken, den toestand te herstellen, gelijk die door God is gewild.

Slechts hierdoor is de Staat van al deze overige organisatiën onderscheiden, dat alleen de overheid een publieke macht heeft, terwijl alle overige organisatiën, op zich zelven, van private natuur zijn.

Welke de geaardheid van dit onderscheid is, stippen we later aan. Voor wat ons nu bezig houdt, volsta de opmerking, dat alleen de overheid de macht ontving, om èn de organisatiën, èn dus ook de personen, bij geschil over recht, tot wat háár voorkomt recht te zijn, desnoods met het geweld van den sterken arm en, moet het, met het zwaard te dwingen; en tevens — en hier vooral lette men op — de verplichting ontving, om zooveel mogelijk voor deze organisatiën en personen in te springen, waar deze hun natuurlijke levenstaak geheel of ten deele ongedaan mochten laten.

§ 61. **De consciëntie grens voor de staatssouvereiniteit.**

Drie gevallen toch komen bij deze organisatiën (en personen) in het werkelijke leven voor.

Of de ééne overschrijdt de haar gestelde grens en benadeelt dusdoende de andere. In dit geval moet de overheid den indringer terugdringen.

Of de ééne vult slechts aan wat de andere ongebruikt en ongedaan liet.

Dan heeft de overheid slechts door regeling tegen wanorde en vermenging te waken.

Of eindelijk, er blijft door één of meerdere organisatiën ongedaan, wat een ander niet aanvult, en dan dient de overheid, zoover het onmisbare dingen geldt, zich te beraden, hoe ze zelve in zal springen, en ondershands de energie der burgerij weer zoo zal prikkelen, dat dit inspringen slechts tijdelijk zal behoeven te zijn.

Hieruit vloeit voort, dat een overheid tweeërlei taak heeft. Een normale en een abnormale. De normale is, om haar eigen akkerveld te bebouwen; en de abnormale, om ook de hand aan de naast liggende velden te slaan, voor zoover en voor zoolang de buurlieden die braak doen liggen en verwaarloozen.

In een pas opkomende maatschappij zal de Staat dus bijna alles hebben te doen. Naar gelang daarentegen in die maatschappij de veerkracht van de burgerij ontwaakt, zal de overheid steeds meer van abnormalen arbeid ontlast worden. En goed zal het dan eerst zijn, indien de veerkracht der burgerij, naar alle zijden krachtig uitgebroken, voor den Staat de mogelijkheid schept, om niets extra's te doen en zich uitsluitend te bepalen tot het onder den ploeg brengen van den hem zelf toebedeelden akker.

Bestond er nu een nog hoogere rechter op aarde die, zelf er niet in betrokken, bij voorkomende geschillen tusschen den Staat en de overige organisatiën (of personen) uitspraak kon doen, en tevens politiemacht had om tot nakoming van die uitspraak te dwingen, dan kon uit deze negotiorum gestio (zaakwaarneming) nimmer moeilijkheid ontstaan.

Maar die hoogere rechter bestaat op aarde niet. Bij geschillen van dien aard is de overheid dus rechter en partij tevens, en daarmeê nu is vanzelf de bron geopend voor die heillooze onbillijkheid en machtsoverschrijdingen, die de overheid zich telkens ten laste laat komen.

Ze maakt, wijl ze in zondige personen belichaamd optreedt, telkens misbruik van het haar bij uitsluiting toegekend privilegie om met geweld te dwingen.

En dat wel op drieërlei manier: 1. door den schijn aan te nemen, als had ze bevoegdheid om aan die andere organisatiën macht te verleenen; 2. door bij geschillen tusschen deze organisatiën onderling, wie haar genegen is, te begunstigen; en 3. door van lieverleê bezitsrecht te doen gelden op zoo menigen akker, dien ze slechts als zaakwaarneemster bebouwt.

En tegen dit drieledig misbruik nu is geen ander kruid gewassen dan de strikte en algeheele eerbiediging van de vrijheid der consciëntie.

Het rechtsbewustzijn doet iets. Maar sterker dan ooit bleek in onze dagen, hoe de staatsmacht over huismiddeltjes beschikt om zelfs dit heilig besef te verstompen.

Iets doet de Grondwet, als stamboek onzer burgerrechten. Maar men weet hoe Grondwets-interpretatie als toovermiddel dienst doet om de Grondwet te vernietigen.

Iets doet ook de publieke opinie. Maar de Meiwetten en de Socialistenwetten toonen te over, hoe in drie jaren tijds één energiek overheidspersoon geheel de publieke opinie van een land kan omzetten.

En daarom is het eenig steunpunt, dat bij slot van rekening tegenover de staatsmacht onverwinbaar en onbedwingbaar bleek: de consciëntie.

§ 62. **De consciëntie voor dwang ongeschikt.**

De consciëntie, wijl deze intiemste uiting van het leven der menschelijke persoonlijkheid: 1. weet dat ze haar macht onmiddellijk van God ontving; 2. bij geschillen, die voorkomen, op onbedwingbare wijs tegen elke onrechtvaardige beslissing revolteert; en 3. de overheid rusteloos in haar bezit stoort, indien ze, als haar toebehoorende, aan zich trok een akker, dien ze slechts onder zich had om te bebouwen.

Deze uitnemendheid nu ontleent de consciëntie dááraan, dat ze, van oogenblik tot oogenblik, rechtstreeks de aanraking aan 's menschen ziel is van Gods heilige tegenwoordigheid.

In de citadel van zijn consciëntie teruggetrokken, gevoelt en weet dus de mensch, dat Gods almacht voor hem aan de poorte waakt.

In zijn consciëntie is hij dies onaantastbaar.

Onaantastbaar vooral daarom, overmits, durft de overheid dan toch nog haar „misbruik van geweld" doorzetten, het ten slotte op den martelaarsdood aankomt, en in dien dood de overheid het aflegt en de consciëntie triomfeert.

Uit dien hoofde is de consciëntie het schild der menschelijke persoonlijkheid, de wortel van alle burgervrijheden, de bron van het nationaal geluk.

En nu weten we zeer goed, dat in onze zondige toestanden ook ten opzichte dier consciëntie twee verkeerdheden kunnen voorkomen: 1. dat men zijn consciëntie misbruikt als huichelachtig voorwendsel, en 2. dat de consciëntie dwaalt in wat ze wil. En we begrijpen dan ook uitnemend dat de overheid, o, zoo gaarne van die omstandigheid gebruik zou maken om ook dat laatste bolwerk, dat haar dusver weêrstond, te overrompelen, door ons diets te maken, dat te zwichten voor een zoo onzekere consciëntie, haar eere te na komt.

Maar al geven we het bestaan dezer moeilijkheid volkomen toe, dan aarzelen we toch nog geen oogenblik, om liever noodeloos tienmaal voor een verkeerde consciëntie uit den weg te gaan, dan ook slechts één enkel maal een goede consciëntie te onderdrukken.

Tienmaal beter een Staat, waarin enkele zonderlingen een tijdlang door misbruik van de consciëntievrijheid zich zelf belachelijk kunnen maken, dan zulk een, waarin men, om deze excentriciteiten te voorkomen de consciëntie zelve dorst aanranden.

En daarom staat het bij ons bovenaan, als heilige, als onomstootelijke regel: zoodra een onderdaan zich op zijn consciëntie beroept, wijke de overheid uit eerbied voor het heilige terug.

Dan dwinge ze nooit.

Noch tot de eedsaflegging. Noch tot den krijgsdienst Noch tot schoolbezoek. Noch tot vaccinatie, of wat dies meer zij.

Want, in trouwe, als het op een strijd van het vaderland voor zijn vrijheid aankomt, zal uw onafhankelijkheid tienmaal beter beveiligd zijn door een krachtig consciëntieleven in de natie, dan door een honderd Mennonieten meer in het gelid.

Slechts éène uitzondering maakt dan ook „ons Program", en, naar ons voorkomt, niet ten onrechte: „Ge moet bij uw beroep op de consciëntie geen vermoeden van onachtbaarheid tegen u hebben!"

Een zwendelaar, een roekelooze deugniet, een gewetenlooze booswicht moet het recht niet hebben, om zich, ter verdrukking van „de lieden van consciëntie" op dat forum te beroepen.

Dit beperkt; maar met een beperking, die niet onbillijk mag heeten.

Immers, van niemand wordt te veel gevergd, indien men eischt, dat hij, om zijn consciëntierecht ongekrenkt te bewaren; het er voor zal over hebben, om van al wat schandelijk is, af te staan.

(17 Juni '78.)

ZESDE HOOFDSTUK.

„BIJ DE GRATIE GODS."

> Zij belijdt, dat de overheid regeert bij de gratie Gods en, hieraan hare regeeringsmacht ontleenende, het recht heeft, den eed te vragen en, ter vrijlating van den dag des Heeren, en alzoo mede in 's volks belang, na wijziging der bestaande Zondagswet, zoowel zelve zooveel doenlijk in al haar vertakkingen op dien dag behoort te rusten, als in haar concessiën aan maatschappijen van vervoer geheelen of gedeeltelijken stilstand van zaken voor dien dag heeft te bedingen.
> (Program, Art. 5.)

I.

HET WETSSTANDPUNT.

§ 63. **De overheid handhaafster van Gods wet.**

In de vijfde paragraaf van het „Program" wordt drieërlei verplichting aan de overheid opgelegd: het gezag uit te oefenen; den eed als cement van het staatsgebouw te handhaven; en den dag des Heeren vrij te laten; — en wel zoo, dat de bevoegdheid tot elk dezer drie ontleend wordt aan haar regeeren „bij de gratie Gods."

Zoo toch luidt deze paragraaf:

„Zij belijdt dat de overheid regeert bij de gratie Gods en, hieraan de [plicht tot uitoefening der] regeeringsmacht ontleenende, het recht heeft, den eed te vragen; en ter vrijlating van den dag des Heeren, en alzoo mede in 's volks belang, na wijziging der bestaande Zondagswet, zoowel zelve zooveel doenlijk in al hare vertakkingen op dien dag behoort te rusten, als in haar concessiën aan maatschappijen van vervoer geheelen of gedeeltelijken stilstand van zaken voor dien dag heeft te bedingen."

Beginnen we met de eerste verplichting: de uitoefening van regeeringsmacht krachtens de gratie Gods.

Deze verplichting kan in korter vorm aldus geformuleerd: de overheid moet optreden als handhaafster van Gods wet.

Het wetsstandpunt, niet dat der genade, is haar krachtens aard en roeping aangewezen, en ze berokkent aan de natie onberekenbaar nadeel, indien ze, haar eigen wetssfeer verlatende, overtreedt op het terrein van zielszorg en sentimentaliteit.

Ze mag niet doen wat de overheid langen tijd zich aanmatigde, om zich namelijk als priesteresse in Christus' kerk, als huisverzorgster van het Koninkrijk Gods op te werpen, en inmiddels de zenuw van recht en wet te laten verslappen door een mengen in het staatsrecht van begrippen, die ontleend zijn aan het Genade-verbond.

Maar ze mag evenmin doen wat de overheid zich, sinds het veldwinnen der revolutie-begrippen, almeer veroorloofde, met namelijk voet te geven aan het denkbeeld, alsof alle recht slechts conventioneel was, de gehoorzaamheid aan de wet slechts gevolg van vrijwillige toestemming kon zijn, en derhalve niet handhaving van het recht, maar verbetering van den schuldige, bij de rechtspleging op den voorgrond moest staan.

Bij beide afwijkingen toch houdt de overheid op, souverein in eigen sfeer te zijn; is haar slapheid oorzaak dat het rechtsbesef afstompt en uitslijt, en komt het gezag om zijn waardigheid en eer.

Zeer zeker moet er óók een propaganda zijn voor het Koninkrijk Gods en moet er óók gearbeid worden aan de verbetering van den misdadiger, maar noch het één noch het ander ligt op den weg der overheid.

Zij, de overheid, heeft haar eigen roeping en eeretaak, en voor die eigenaardige roeping is haar een eigen terrein, een eigen levenssfeer, en in die sfeer ter doelsbereiking een eigen instrument aangewezen.

Vandaar dat haar standpunt geen ander mag noch kan zijn, dan het standpunt der wet, en, wijl ze niet uit eigen hoofde, maar bij de gratie Gods regeert, van de wet Gods.

§ 64. **Meer bijzonder van de zedewet.**

Met „wet Gods" bedoelen we intusschen niet de „wet der tien geboden" in formeelen zin, maar „de algemeene zedewet" die vóór den val in zonde den mensch was ingeprent, en ook na dien val, hoezeer ook verzwakt, nochtans zoo scherp, zoo sterk en zoo duidelijk zelfs bij de meest verwilderde volken en bij de meest ontaarde personen spreekt, dat Paulus getuigen kon: „De heidenen, de wet niet hebbende, zijn zichzelven eene wet, als die betoonen het werk der wet geschreven in hunne

harten, hun geweten medegetuigende en de gedachten onder elkander hen beschuldigende of ook ontschuldigende."

Zelfs Calvijn, in zijn uiteraard zeer theocratisch opstel over den Staat, wees er steeds op, dat de overheid ook in heidensche landen deze algemeene wet Gods handhaaft en tot richtsnoer kiest. En hoe weinig het zich formeel plaatsen op het standpunt van de geopenbaarde wet der tien geboden voor de overheid (anders dan door den persoonlijken invloed der overheidspersonen) doenlijk is, kan niet duidelijker blijken, dan wanneer men eens nagaat, wat onze oude theocraten wel gemaakt hebben van de straffen, door de overheid te stellen op de overtreding van het tiende gebod: „Gij zult niet begeeren!"

Bovendien, in verband met wat we bij de toelichting der derde paragraaf gezegd hebben, maakt het voor ons ternauwernood eenig verschil uit, of men de „geopenbaarde", dan wel de „algemeene" zedewet aan de overheid ter handhaving voorlegt.

Immers, in een Christennatie zal van zelf, naar mate de kerk van Christus het godsdienstig bewustzijn hoog houdt, de inspraak der zedewet in het hart uitgezuiverd en verscherpt zijn, naar en door dat hoogere standpunt, dat de tien geboden innemen.

Maar ook al kon dit, bij achteruitgang van het kerkelijk leven, allengs minder waar worden, zou toch ons dit niet verleiden mogen, om, uit grond van utiliteit, afwijking van den eenig goeden weg te gedoogen.

Men moet ook in staatszaken eenmaal weten wat men wil, en wel en duidelijk voor zich zelf uitmaken, of men de overheid officiëel en en corps al dan niet als uitlegster en handhaafster der geopenbaarde waarheid zal doen optreden.

Maar welke keuze men ook doe, men doe dan ook naar wat men zegt te willen, en zij consequent.

Acht men de overheid wel rechtstreeks tot handhaving van de geopenbaarde Godskennis te kunnen verplichten, dan legge men ook geheel de openbaring voor rekening der overheid; niet slechts die van de Sinaïtische wet, maar dan ook de openbaring van het Evangelie, en dus óók de propaganda voor het Godsrijk, d. w. z. men keere dan terug tot de strenge theocratie en met haar tot de Roomsche staatsrechtelijke beginselen.

Maar wil men dat niet, dan doe men ook niet halverwege, wat men in beginsel zegt af te keuren, maar kieze met heldere bewustheid en niet weifelende beslistheid, cordaat en manlijk, het standpunt dat er tegenover staat, en houde dit, op welke bezwaren men ook stuiten moge, ten einde toe vast.

Men erkenne dan, dat de overheid wel voor de natuurlijke, maar

(althans rechtstreeks en anders dan door de persoonlijke consciëntie) niet voor de geopenbaarde Godskennis verantwoordelijk is, en winde er dan ook geen doekjes om, dat de overheid niet formeel als handhaafster van de Sinaïtische geboden, maar wel als handhaafster van die diepere zedewet heeft op te treden, die, naar luid Romeinen II, aan aller consciëntie ten grond ligt en, in de tien geboden slechts met goddelijke zekerheid bevestigd, met het oog op het Evangelie verscherpt en naar Israëls behoefte is uitgedrukt.

De wet dus, doch die wet zoomin in den allerconcreetsten vorm van het goddelijke Sinaïtische decreet, als, gelijk men thans wil, in den vorm van het menschelijk goeddunken.

Vooral dit laatste nimmer.

Slechts als wet Gods heeft de wet kracht om te eischen en te dwingen, en zeer te recht heeft daarom het „Program" er dan ook aan herinnerd, dat de overheid, ja, wel het wetsstandpunt heeft te handhaven, maar dat doen mag noch kan anders dan „bij de gratie Gods."

Kort saâmgevat, dient derhalve aan deze stelling vastgehouden: De overheid, als dienaresse Gods optredend, heeft zich te plaatsen op het wetsstandpunt en alzoo de autoriteit der wet te handhaven, op grond van haar regeeren bij de gratie Gods, naar het richtsnoer van de algemeene zedewet, en onder verplichting aan de geopenbaarde waarheid slechts in zóóverre, als ze zelve die belijdt in de consciëntie.

§ 65. **Ter eere Gods en ten bate van kerk en Godsrijk.**

Op dit handhaven van het wetsstandpunt leggen we een zeer bijzonderen nadruk.

Immers, alleen zóó komt God tot zijn eere.

Op het wetsstandpunt zegt men u: Gij zijt uw eigen heer en meester niet. Er is een macht boven u. Een macht, die ook gaat over uw zedelijk leven; en die, niet naar het u gevalt, maar naar den onveranderlijken maatstaf van het eeuwig recht, u de wet stelt, op grond van die wet u rekenschap afeischt, en bij overtreding straft. Wil men, in eminent practischen vorm de groote prediking van het: „Gij zijt menschen, en Ik ben uw God!"

Voorts, alleen zoo wordt geheel het leven een voorbereiding voor het Koninkrijk Gods.

De wet is „de tuchtmeester tot Christus," en alleen als de overheid krachtig en energiek het wetsstandpunt handhaaft, komt over de zielen die heilzame vrees, die ze ten laatste buigen doet voor de volheid der

Sinaïtische geboden en alzoo in dat besef van zonde en ellende drijft, waaruit ze roepen zullen om verlossing.

Hieruit volgt, dat de overheid juist hierdoor oneindig meer dan door kleine douceurs de volvoering van de grootsche taak der Kerk mogelijk maakt.

Zorgt de overheid, dat de wet weer als wet in het land leeft en dus het besef van een ons beheerschend heilig recht weer wortelen kan in de volksconsciëntie, dan eerst, maar dan ook zeker, ontstaat er in de geesten die ontvankelijkheid en vatbaarheid voor den schrik des Heeren, dat men, van alle schijnvroomheid en dwergendeugd afziende, die andere en betere aspiratiën van het hart laat opwerken, die op het Evangelie zijn aangelegd en dorsten doen naar verzoening.

En eindelijk, iets waar men vooral niet te weinig aan hechte, door zelve de wet als wet Gods te handhaven en weer eerbied af te dwingen voor een recht, dat van God komt, prent de overheid het wetsstandpunt van een hoogere macht die beveelt, en een lagere macht die te gehoorzamen heeft, weer zoo diep in het volksleven, dat, ongemerkt en vanzelf, de tucht zich in de huisgezinnen herstelt; de eerbied voor de ouders toeneemt; het ontzag voor wie meerder en hooger is weer wordt opgebouwd; de grijsheid weer tot eere onder de jongeren van jaren kan komen; en er i. é. w. weer kracht, weer ernst, weer levensenergie in al die banden van het maatschappelijk leven vaart, die nu hun elasticiteit verloren en weigeren te werken, omdat de overheid ophield de wet hoog voor het volksbewustzijn te doen staan als een wet Gods!

(19 Juni '78.)

II.

DE EED.

§ 66. De eed misplaatst in het revolutionaire staatsrecht.

De eed is misplaatst in een Staat naar liberalistisch model, maar hoort in het antirevolutionaire staatsrecht thuis.

Wel weten we, dat de meeste liberalistische Grondwetten den eed nog handhaven, maar dit is een inconsequentie; een nog terugdeinzen voor de gevolgen van zijn eigen stelsel; en een vasthouden aan den ouden sleur.

Het dringen en drijven van dien kant is dan ook, om telkens weer iets op de heerschappij van den eed af te dingen.

Eerst heeft men den eed geknakt door de aflegging er van zoo plomp en oneerbiedig mogelijk te maken.

Toen door hem zoo dikwijls te herhalen, dat hij voor tal van overheidspersonen een zinledige formule is geworden.

En nu is men er reeds aan toe, het van ieders goeddunken afhankelijk te stellen, of men den eed nog aan wil houden of hem laten vervallen.

Wint men dit proces en wordt het beginsel van „eed of belofte", nu in onze wetgeving ingevoerd, ook doorgevoerd, dan zal het gebruik ongemerkt den eed in onbruik brengen, en de dag komende zijn, dat men ook dit overblijfsel van vroegere bekrompenheid uit onze wetgeving overbrengt naar de bewaarplaats van onze historische antiquiteiten.

Dat het, komt er niets tusschen beide, dezen loop dan ook met den eed nemen moet, volgt uit het liberalistische beginsel.

Reeds daarom, wijl in een staatsrecht, dat „met God niet te rekenen" tot uitgangspunt kiest, het inlasschen van een beroep op Gods naam uiteraard een klinkklare ongerijmdheid, een innerlijke tegenspraak, en een vergrijp tegen de harmonie van het geheel is.

Maar ook nog om een andere reden.

Immers, we toonden het meermalen uitvoerig aan: de liberalistische Staat gaat altijd uit van het contract. Het kiest zijn uitgangspunt in 's menschen vrijen wil. Het eert het geestelijk vaderschap van Pelagius en heeft daarom, ook bij ons te lande, den Remonstrantschen, d. i. half-Pelagiaanschen Huig de Groot tot wetenschappelijk patroon.

Door contract ontstond de Staat. Door contract de overheid. Door contract het huwelijk. Door contract de dienstbetrekking. Door contract wat niet al!

'sMenschen wil en woord is dus voor dezen Staat de oorsprong aller dingen, en nu voelt men toch, dat het niet aangaat aan 's menschen wilsuiting, d. i. aan zijn woord, eenerzijds een zoo alles beheerschend gewicht te hechten, dat er elke rechtsbetrekking uit geboren wordt, — en dan aan den anderen kant, in ondergeschikte belangen, zulk een wantrouwen in dat woord van den mensch te betoonen, dat het nog de bevestiging behoeven zou door een eed.

In zooverre onze Grondwet en ons staatrecht dan ook den eed niet slechts nog dulden, maar er zelfs den band tusschen den koning en zijn volk nog op rusten doen, is ons staatsrecht niet liberalistisch, maar nog wel ter dege antirevolutionair.

§ 67. De eed eisch van het antirevolutionaire staatsrecht.

Immers erkent en belijdt men, gelijk wij, dat de overheid slechts als

dienaresse Gods macht heeft, om, binnen de door God bepaalde grenzen, onder verantwoording aan zijn hooge Majesteit, het door God gegeven recht onder menschen, die Hij geschapen heeft, te handhaven, — dan volgt hieruit onmiddellijk, dat elke betrekking tusschen overheid en onderdanen tevens en op hetzelfde oogenblik een betrekking is, waarin ze beiden tot God staan.

Voor de rechtbank treedt de overheid niet slechts in betrekking tot den schuldige en benadeelde, maar tevens en op hetzelfde oogenblik tot dien God, wiens recht ze heeft te handhaven. En ook, de klager of getuige treedt voor de rechtbank niet slechts in betrekking tot de overheid, maar tevens en op hetzelfde oogenblik tot dien God, door wien hem het recht, dat hij zegt verkort te zijn, verleend was.

En evenzoo, zoo dikwijls de overheid van soldaat of ambtenaar beloften afneemt van trouw, of ook de koning in betrekking van constitutioneel vorst tot zijn volk treedt, wordt er niet maar een contract gesloten, maar grijpt er tevens erkenning van een verband plaats, dat van Godswege in den loop der gebeurtenissen gelegd was, en verbindt men zich over en weêr tot nakoming van die verplichtingen, waartoe men van Godswege gehouden is.

En uit dien hoofde nu, wijl èn bij de rechtbank èn bij het leggen van verband tusschen overheid en onderdaan, altijd en onveranderlijk aan de betrekking tusschen twee personen een betrekking van beiden tot den levenden God ten grondslag ligt, is het goed, is het naar recht, is het plichtmatig, dat men beiderzijds tegenover elkander die betrekking tot den levenden God als grondslag van zijn handeling ook plechtig erkenne, en zich niet verbinde aan elkander, maar over en weêr verbinde aan Hem, die het hart kent.

Daarom gedoogen we den eed niet slechts, maar eischen zijn instandhouding als het cement van den Staat.

§ 68. **Het verbod van eedzwering.**

Jezus' verbod om te zweren raakt dezen burgerlijken eed niet in het minst. Dat verbod toch werd gegeven aan den engen kring van zijn volgelingen en geldt dus voor de kerk, op wier terrein dan ook nooit de eedzwering mag worden toegelaten. Maar niet voor de burgerlijke saâmleving tegenover de overheid, gelijk Jezus dan ook zelf den eed voor Cajaphas heeft afgelegd.

Dat kán niet anders.

Is de eed een elkaâr over en weêr herinneren dat men, wat men doet, onder verantwoordelijkheid aan den levenden God doet, dan kán er na-

tuurlijk van dien eed ook geen sprake zijn in de kerk, d. i. op een terrein waarop men geacht wordt met bewustheid voor het aangezicht des Heeren te staan. Maar mag noch kan die eed ter zijde geschoven in een burgerlijke saâmleving, waarin de ruwen en zinlijken met de geestelijken en godvruchtigen ondereen zijn gemengd. Vooral niet bij de rechtbank, waar elke klacht en elke zaak, die op de rol komt, gedurig aan het niet-leven in Gods gemeenschap herinnert

Bij de Wederdoopers, die Staat en Kerk verwarden, was deze dwaling dan ook begrijpelijk, maar voor ons, die Staat en Kerk als twee geheel uiteenloopende levenskringen onderscheiden, zou deze dwaling onvergeeflijk zijn.

§ 69. **De eed en de atheïsten.**

Op handhaving van den eed dringen we dan ook zeer beslistelijk aan, edoch onder de volgende bedingen:

1. dat de eed op zoo plechtig mogelijke wijze worde afgenomen en dat aan elke eedsaflegging op zijn minst vooraf ga, zoowel de ondervraging of de persoon die den eed zal afleggen, in den levenden God gelooft, als de voorlezing van een kort formulier, waarin op duidelijke wijze is uiteengezet wat de eed is;

2. dat de eed niet dan in de gewichtigste gevallen worde afgenomen en niet door te veelvuldig gebruik van zijn kracht en ernst worde beroofd;

3. dat aan leden van kerkgenootschappen of vereenigingen, die uit, zij het ook verkeerd begrepen, eerbied voor God en zijn Woord het afleggen van den eed als voor den Christen ongeoorloofd beschouwen, vergund zij den eed door een belofte te vervangen, indien ze vooraf voldoen aan deze drie voorwaarden: *a.* dat zulkeen overlegge het statuut van zijn genootschap, waaruit blijkt dat dit genootschap uit eerbied voor God en Zijn Woord den eed afkeurt; *b.* overlegge een schriftelijke verklaring, dat hij dit bezwaar van zijn genootschap op dezelfde gronden als zijn genootschap deelt; en *c.* overlegge een schriftelijk getuigenis, dat de belofte, die hij wenscht te doen, hem persoonlijk tegenover God op geheel dezelfde wijze bindt, al hij gebonden zou zijn, indien de eed hem vrij stond.

en 4. dat van atheïsten, d. i. van dezulken, die niet onvoorwaardelijk verklaren in den levenden God te gelooven, geen eed worde afgenomen, noch ook een belofte als onder § 3 is aangegeven, maar dat men met deze exceptioneele lieden in dezer voege te werk ga, dat hij, ten genoege van de overheid zich bereid verklare, om, voor geval deze dit eischt, door een achtbaar persoon (tegenover wien evenzeer aan de overheid het recht tot wraking behoort te blijven, en van wien vooral bewezen is dat hij

den betrokkene genoegzaam van nabij en lang genoeg gekend heeft) onder eede te doen verklaren, dat bij hem geen vermoeden tegen de waarheidsliefde van dezen atheïst in de aanhangige zaak bestaat.

Men ziet, dat het alleszins onze bedoeling is, de atheïsten als *exceptiën* te doen uitkomen en in het belang van den Staat te waken, dat er ook bij den Godloochenaar steeds borgstelling besta van iemand die wèl in God gelooft.

En dit is billijk.

Immers er zijn *uiterst weinig* atheïsten.

Als niet tot eenig kerkgenootschap behoorende, komen op onze bevolkingsregisters, na aftrek van de Darbisten en andere Christelijke kringen, hoogstens een twee, driehonderd personen voor.

Die exceptie telt bijna niet meê.

En wou men er op wijzen, dat er toch vele atheïsten in de kerkgenootschappen schuilen, dan luidt ons antwoord: „Een man, die oneerlijk genoeg is, om als atheïst toch den schijn aan te nemen van God te eeren in een kerk, verdient allerminst dat ge vertrouwen zult stellen in zijn waarheidsliefde en in de trouw van zijn woord."

Wij gelooven dan ook niet, dat dit aantal aanmerkelijk is, en blijven het er uit dien hoofde voor houden, dat de atheïsten zóó luttel in aantal zijn, dat hun groepje bijna de moeite van een exceptie te maken niet loont.

Doch ook zoo, liever te veel dan te weinig doende, hebben we ook voor deze exceptioneelen onder de burgers de methode aangegeven, om het onbetwistbaar recht van den Staat zoo na mogelijk met hun particulier belang in overeenstemming te brengen. (21 Juni '78).

III.

DE SABBATHSRUSTE.

§ 70. **Sociale agitatie voor zevendaagsche rust.**

Terecht, naar ons voorkomt, geeft „Ons Program" aan de Zondagsquaestie een plaats, niet bij het sociale vraagstuk, maar in het artikel dat van de verplichtingen der overheid jegens God handelt.

De instelling toch van een rustdag, zonder meer, laat zich uitnemend wel ook in een Staat van Godloochenaars denken. Ook deze atheïstische burgerij immers zou door den arbeid van lieverleê uitgeput raken, en wie

aan het einde van zijn kracht komt, zoekt ongezocht in rust het natuurlijk middel tot krachtsherstelling.

Alleen over de vraag of men dan om de zes of om de zeven of om de tien dagen eens „luieren" zou, kon dan verschil bestaan, en men weet hoe de Fransche revolutie, om toch maar elk Schriftuurlijk merk uit het maatschappelijk leven als een giftige smetstof weg te wisschen, metterdaad weken van tien dagen had gemaakt, om het „zes dagen zult gij arbeiden" in een arbeidsperiode van negen dagen te verkeeren.

Zulk een dag van „niets-doen" begint dan ook bij de uiterste linkerzij onzer liberalisten allengs weêr in zwang te komen, en, nadat men een halve eeuw op de bespottelijkheid van het Sabbathisme gesmaald en zich aan het ergerlijke van een officieelen Zondag te goed heeft gedaan, komen thans de sociaal-democraten in Duitschland en de Aart Admiraals en tutti quanti ten onzent, weêr met aandoenlijke artikelen over stilstand van den arbeid op Zondag aanloopen, die de groote liberalistische dagbladen dan als proeven van spiksplinternieuwe wijsheid voor hun lezers opvijzelen.

Welnu, voor die beweging, het moet ons van het hart, hebben we bitter weinig eerbied. Wie het op orde houden van het arbeidsinstrument, dat we ons lichaam noemen, hooger stelt dan de eere van den levenden God, moet het ons dan ook ten goede houden, dat we van de hoogheid van zijn ideaal al een zeer lagen dunk koesteren. Een ongunstige dunk, die volstrekt niet wordt weggenomen door wat men dan, om de wolkjes met goud en zilver te randen, er van het bezoeken van musea, de kweeking van huiselijk leven en hoogere vorming bijvoegt. Immers, de proef op de som toont, dat al deze moderne ornamenteering op niets anders uitloopt dan op meer komedies en meer treinen en meer concerten en meer café's en meer kroegen, en dat de hoogere bezieling, die men buiten God zoekt, niet uit „den Geest" komt, maar uit den „zoeten wijn".

§ 71. **Sabbathsviering om Gods wil.**

Slechts in één opzicht nemen we van deze nieuwe agitatie met dankbaarheid nota, voor zoover ze namelijk op onomstootelijke wijze ons recht doet uitkomen, om de Zondagsheiliging af te leiden uit de „natuurlijke godskennis", op welker basis ook de overheid staat.

Er blijkt toch uit, dat in de schepping zelve van den mensch de ordinantie van den zevendaagschen rustdag, als we ons zoo mogen uitdrukken, gedeponeerd is. „Zijn onzienlijke dingen," zegt Paulus, „worden, van den beginne der schepping aan, uit zijn schepselen verstaan en doorzien." En zoo wordt ook hier uit de gesteldheid van dat schepsel dat we mensch

noemen, van den beginne „verstaan en doorzien", dat de Heere voor dát schepsel een zevendaagsch rusten gewild had. Daarbij komt dat door de overlevering uit het Paradijs bij schier alle volkeren de heugenis van dezen rustdag gebleven is. Nog toont de uitkomst, dat de volken, die streng den Sabbath houden, het veerkrachtigst en het kloekst zijn. En, gelijk men weet, is eveneens door het Sinaïtisch gebod de ordinantie van Sabbath te vieren niet op Gods verborgen wil gefundeerd, maar daarop, dat de Heere in zes dagen den hemel en de aarde had gemaakt, nu rustende ten zevenden dage, — en voorts den mensch schiep naar zijn gelijkenis en zijn beeld.

Op dien grond dan houden ook wij staande, dat de overheid zich wel terdege van Godswege onder de verplichting bevindt, om telkens den zevenden dag te eeren.

Dat die „zevende dag" bij ons de Zondag is, volgt uit de historie.

Door die historie werd onze natie een „Christen"-natie, en wijl nu onder Christenen de dag der Opstanding het symbool des nieuwen levens werd, zou zich aan die historie en daarmeê aan den volksaard vergrijpen, wie, uit bitterheid tegen het geloof, aan het instellen, wel van een zevendaagsche ruste, maar op een anderen dag dan Zondag, dacht.

De kinderachtige bedenkingen, dat men dan eigenlijk den Zaterdag en niet den Zondag moest heiligen, en wat dies meer zij, raken ons dus volstrekt niet.

Zelfs al plaatsten we de overheid, wat we niet *doen*, ook officieel op de basis der bijzondere openbaring in de Schrift, dan nog zou men in een Gereformeerd land dienen te weten, dat de ceremonieele wet is afgedaan en alleen de moreele, ook in het vierde gebod, bleef.

Maar op ons standpunt kan zelfs die opmerking achterwege blijven, daar wij de Zondagsheiliging van overheidswege slechts op deze drie gronden baseeren: 1. de natuurlijke godskennis; 2. de historie eener Christen-natie, en 3. de invloed van het Woord Gods, en dus ook van de tien geboden, op de consciëntie der overheidspersonen.

Zoo sta dan op den voorgrond, dat de Staat met de heiliging van den Zondag allereerst een acte van eerbiedenisse jegens den levenden God heeft te doen, en eerst daarna, in de tweede plaats, door diezelfde instelling, tegelijk, in het volksbelang moet handelen.

Gods eere hoog te houden sluit altijd in zich, dat het volksbelang tevens gediend wordt, maar voor de opvatting van heel dit stuk, waaraan we toe zijn, hangt er alles aan, dat men, op het voetspoor der Revolutie, het rad des levens ook hier niet kenteren doe, maar boven late wat boven zijn moet, t.w. de eere Gods.

§ 72. Uitvoering van dit beginsel.

Neemt nu de overheid tegenover de Zondagsheiliging dát standpunt eenmaal in, dan komt in de tweede plaats de vraag: Wat kan de Staat doen, om ten deze zich van zijn plicht te kwijten?

En dan veroorloven we ons te wijzen op deze punten:

1. De overheid late den zevenden dag vrij voor den ongestoorden arbeid der kerk in bedehuis, lokaal of huisgezin.

Zelve is ze onmachtig om het volk geestelijk voedsel toe te dienen, maar juist daarom ligt het op haar weg, de gelegenheid te openen, dat anderen dit kunnen doen.

Daartoe is een open dag noodig.

Een dag dat niets stoort of afleidt en men er zich van heeler harte aan geven kunne.

Niet lichaamsrust, niet familieleven, maar kweeking van godsvrucht onder het volk, blijve steeds hoofddoel, en het andere volge, maar sta niet op den voorgrond.

Het lichaam rust dan vanzelf, en het familieleven wordt zelfs door een leêgen Zondag eer verwoest dan gebouwd, indien de wortel van de vreeze Gods in het hart der natie verdorren gaat.

Vrijlating alzoo van den dag des Heeren. Een „non dies" volgens het Amerikaansche systeem, d. w. z. een dag waarvan de overheid erkent, dat hij de hare niet is, dat hij haar niet toekomt, dat ze er niet over te beschikken heeft.

Een dag, die, juist om de overige zes voor de maatschappij te mogen besteden, vrij moet blijven voor den dienst van God.

2. Onthouding van eigen arbeid of bemoeiing zij dien dag voor de overheid regel.

De overheid bestaat uit menschen en gebruikt menschen, en ook die menschelijke personen hebben een rekening met hun God.

Ze mag dus niet rust van anderen vorderen, tenzij ze zelve met onthouding van arbeid voorga.

In haar bureelen, op haar kantoren, voor haar baliën, maar ook bij haar industriëele ondernemingen van posterij en telegraaf en spoordienst; ook bij haar schutterijen en militaire exercitiën; ook, zooveel doenlijk, zelfs bij haar politie.

Dit corps levende personen mag niet als instrument misbruikt, maar moet als mensch, in zijn gebondenheid aan Gods eer, geëerd worden.

Dat dit niet doenlijk is in absoluten zin, weten we.

Er moeten ook op Zondag wachten betrokken, politiedienst gedaan, enz.

We weten ook, dat plotselinge invoering van een Zondags doode post en stomme telegraaf op te sterke tegenkanting zou stuiten.

Maar dit alles betreft de *modus quo* en den weg dien men gaan zal, — niet het einddoel dat men heeft na te streven, en dat wit is: *volstrekte onthouding*.

3. *Sluiting van wat anders alleen door vergunning der overheid geopend wordt en met het doel van den Zondag in strijd is.*

Tooneelvoorstellingen, spelende kermistroepen, publieke casino's en concerten enz. hooren op den Zondag niet thuis.

En evenzoo mag een *license* voor huizen van ontucht, van spel en drinkgelag nooit een patent voor meer dan zes dagen, nimmer een patent ook voor den Zondag zijn.

Sluiting onder kerktijd beteekent niets. Want vooreerst is er tegenwoordig den heelen dag door dienst. En ten tweede, het denkbeeld dat hierbij ten grondslag ligt: „Eerst naar de kerk en dan naar het kapelletje," is eener Christelijke overheid onwaardig.

4. Nog gestrenger toepassing dan anders van wat verordend is ter instandhouding van de *openbare eerbaarheid en zedelijkheid*.

Burengerucht, vechterij en volksoploop komt op Zondag niet te pas.

Dronken langs straat slenteren, liederlijke deunen op straat zingen, onbeschaamdelijk tot ontucht verlokken, en wat dies meer zij, mag nooit, maar stellig niet op Zondag, toegelaten.

Een volk dient geregeerd.

Niet in huis.

Daar zij het zelf aan zijn God verantwoordelijk.

Maar wel op den publieken weg, waarvoor de verantwoordelijkheid rust op den Staat.

5. Verbod van Zondagsarbeid in alle *werkplaatsen van nijverheid of verkoop*, die met patenten van den Staat en dus onder zijn vergunning geopend zijn.

Dit moet, reeds om het gedruisch en rumoer dat vele fabrieken veroorzaken; om de onstichtelijke vertooning van vele winkels; om het onhebbelijke van slagersmanden met lillend, bloederig vleesch dwars door een kerkgaande menigte te zien heenkarren; en wat ongerijf het doorarbeiden van de nijveren en de handelaars gemeenlijk meer veroorzaakt.

Maar toch meer nog om de verplichting die op de overheid rust, voor den werkman, tegenover mogelijke hebzucht van den patroon, de ordinantiën, van Godswege voor al wat mensch heet gesteld, te handhaven.

En ten 6de eindelijk, temperin g van het publiek vervoer bij beding van concessie.

Opbouwing in de vreeze Gods eischt kalmte, en kalmte sticht ge niet, maar ge neemt ze weg, door het volk juist op Zondag meer dan ooit naar alle vier hoeken van den wind te laten uiteenstuiven.

Dan is men 's Maandagsmorgens niet uitgerust, maar meer vermoeid dan ooit.

Dan keert men 's Maandags tot zijn beroep terug, niet ernstiger, maar lichtzinniger dan te voren.

Dan heiligt ge door uw Zondag het volk niet, maar maakt het gemeen los van zinnen en aan tucht en orde ontwend.

Dat, om ook dit uit „Ons Program" nog op te nemen, de tegenwoordige Zondagswet bij het overtreden op dit edele standpunt zou moeten wegvallen, spreekt vanzelf.

Evenzeer behoeft nauwlijks herhaald, dat slechts bedachtzame, geleidelijke overgang de volkszeden ten deze zou kunnen reformeeren.

En dat, bij zulk een Zondagheiliging, ook voor den werkman nog een halve weekdag van ontspanning noodig zou zijn, kome later bij de sociale quaestie ter sprake.

Nu worde er voor de volledigheid nog slechts aan toegevoegd, dat we het aanhouden van de algemeene Christelijke feestdagen uit een historisch oogpunt niet ongeraden achten, maar ze toch nimmer in de verste verte op één lijn wenschen te plaatsen met de heiliging van den dag des Heeren.

(2 Juli '78).

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE STAATSVORM.

> Op zichzelf geen enkelen staatsvorm den eenig bruikbaren keurende, erkent zij het aan de grondwet gebonden koningschap, gelijk zich dit ten onzent geleidelijk uit de republiek der vorige eeuw heeft ontwikkeld, als den voor Nederland meest geschikten regeeringsvorm.
>
> (Program Art. 6.)

§ 73. Elke staatsvorm bruikbaar.

Wat we over den staatsvorm te zeggen hebben, kan in een enkel artikel worden afgehandeld.

Slecht op tweeërlei toch is te wijzen, t. w.: 1. op de betrekkelijke onverschilligheid van den vorm dien ge voor uw staatsleven kiest; en 2. op de voorkeur, thans ten onzent toe te kennen aan het constitutioneele koningschap.

Wat nu het eerste aangaat, is van antirevolutionaire zijde steeds volgehouden, dat de staatsvorm er op zich zelf niets toe deed, en zich een democratie zoowel als een republiek, of ook een republiek evengoed als een monarchie liet denken, waarin God metterdaad tot zijn eere kwam en de regeeringsvorm feitelijk bevorderlijk bleek aan het waarachtig volksgeluk.

Deze overtuiging vloeit voort uit ons vast geloof aan de vrijmacht Gods en vindt haar bevestiging in de lessen der historie.

Gods vrijmacht behoort vrij te blijven ook bij de keus der middelen. Niet aan die middelen toch, maar aan zijn doel er meê hangt het.

Hij, niet de overheid, is onze eigenlijke regent en beheerscher, en gelijk het nu in een monarchie tamelijk wel om het even is, of de vorst zijn heerschappij uitoefent door ambtenaren, die den titel van grootviziers of van raden of van geëmployeerden dragen, zoo is het ook in de groote goddelijke monarchie voor op zich zelf onverschillig te houden, of deze Heer der heeren zijn bewind over ons wil uitoefenen door ambtenaren,

die (van zijnentwege macht hebbende en door Hem aangesteld) den titel dragen van vorst, of zitten als grootmogenden, of het machtwoord spreken in de volksvergadering.

En de ervaring bevestigt dit.

Immers, er zijn monarchieën geweest (en nog) die tierden en bloeiden. Andere waarin het leven stilstond. En weêr andere, waarin de monarchie een plage bleek en een bezoeking.

En evenzoo weet de historie (en weet het heden nog) u van republieken te verhalen, die in glorie blonken; van republieken die een erbarmelijk schouwspel boden; en van republieken ook, die land en volk bedierven.

En datzelfde geldt eindelijk evengoed van de democratieën, die u om strijd aan den roem van Athene, aan de nationale zwakheid van het huidig Zwitserland, en den gruwel der Communards herinneren.

Een feit, waaruit met juistheid mag worden afgeleid, dat het bij al deze lotswisselingen nimmer absoluut aan den staatsvorm heeft gelegen, maar steeds afhing en nog afhangt van de personen die regeerden, van het volk dat te regeeren viel, en van de omstandigheden die dat regeeren licht maakten of bemoeilijkten.

§ 74. **De doctrinairen.**

Er dient derhalve geprotesteerd, zoowel tegen de doctrinaire r o y a l i s t e n als tegen de nog onverdraaglijker doctrinaire z e l f r e g e e r d e r s.

De doctrinaire r o y a l i s t e n, d. w. z. zij, die uit beginsel het koningschap voor den eenig goeden regeeringsvorm verklaren, wijl dit de eenhoofdigheid van het gezag en de erfelijkheid in de geslachtslinie verzekert, drijven een „droit divin", dat in het volk de menschenwaarde te na komt, om in den vorstelijken persoon een meer dan menschelijke waarde te kunnen eeren.

Ze kweekten hierdoor ongemerkt een geest van slaafsche vleierij en onmanlijke buigzaamheid; geven door het eeren van de hofkringen, zonder een critiek van het hofleven aan te durven, voedsel aan een zedelijk bederf, dat van boven af het volk ontheiligt; en werken, zonder het zelf te weten, op het stuk van gezag een m i l i t a i r i s m e, en op het stuk van de sociale belangen een w e e l d e d i e n s t in de hand, die den kloeken burgergeest knakken moet.

Maar erger nog maken het de doctrinaire r e p u b l i k e i n e n, die u willen inprenten, dat het noch bij u noch elders ooit goed kan zijn of komen, zoolang ge de éene, heilige, algemeene republiek niet als p a n a c é voor alle burgerkwalen aanvaarden durft.

Dit stelsel toch is de consequente, logische doorvoering van het zelfgenoegzame revolutie-beginsel, dat den volkeren leert den teugel van alle gezag zich van den hals te werpen, om geen andere stuur of leiding te eeren, dan die ze zelven pasklaar maakten, en aldoor blijven maken, voor het eeuwig leven van hun Staat.

Van deze doctrinaire republiek nu willen we niets ter wereld weten. Ze is ons de incarnatie van het ons vijandig beginsel. En we achten haar, in politieken zin, volstrekt onbestaanbaar met de hoogheid van de eere Gods.

Wel zeggen we met Calvijn, dat ook ons, indien er dan in het afgetrokkene te kiezen viel, de voorkeur aan de republiek schijnt toe te komen, „wijl, om der zonde wille, in veler handen het gezag veiliger is te achten dan in die van een enkelen persoon", — mits men daarbij slechts in het oog houde, dat Calvijn zijn republiek steeds tegenover de absolute monarchieën dier dagen plaatst, en in den grond weinig anders dan ons getemperd koningschap heeft bedoeld.

§ 75. **De staatsvorm voor ons land.**

En hiermeê vanzelf tot het tweede punt komende, en aldus aan de vraag toe: „welke regeeringsvorm voor ons land voorkeur verdient?" dan schromen we geenszins uit te spreken, dat een instandhouding van het erfelijk stadhouderschap, onder betere grondwettige waarborgen dan eertijds bestonden, ons evenzoo lief zou zijn geweest als de koninklijke titel.

Aan titels hechten we bijster weinig.

Landjes als België, Beieren, Wurtemberg, Saksen en het onze, zijn zelfs misschien voor den luister van het koningschap wel wat klein.

Bovendien, van al de weelde en den glans van een hofstoet, die bij een koning niet mag ontbreken, is voor den standaard van het zedelijk leven zelden veel heil afgevloeid.

De bevolking eener hofstad staat in karakter gemeenlijk achter bij die van andere steden.

En, wat vooral bij ons weegt, de schoone naam van Oranje had wellicht meer eigenaardigen, meer historischen, en daardoor meer gewijden luister ontleend aan het blijven dragen van zijn historisch gewaad.

Maar nu door de mannen van 1813; en op hun initiatief destijds door de natie; en op de roepstem der natie door Oranje zelf; anders is geoordeeld, — nu bestaat er ook voor den antirevolutionair geen de minste verhindering, om aan het grondwettig „koningschap" zijn onverdeelde

sympathie te geven, en alsnu te oordeelen, dat elke poging om in den aldus bestaanden toestand verandering te brengen, een smaad voor onze Oranjevorsten, een loswrikken van de vastheid van ons staatsgebouw, en aldus een vergrijp tegen het nationale leven zou zijn.

Voorts zou een republiek; die alsnu, onder den invloed der thans heerschende begrippen, vanzelf in den revolutionairen vorm zou optreden; ons dáárom thans geen degelijke regeering kunnen leveren, wijl ze onmiddellijk in een partijbewind ontaarden zou, en aldus het toch reeds zoo ontzenuwde rechtsbesef; en daarmeê de levensvoorwaarde voor een deugdelijke volksregeering; terstond zou ondermijnen.

En wie dwaas genoeg was om voor ons land van een democratischen regeeringsvorm ook maar te droomen, — in ernst, hij zou geheel voorbijzien, dat zonder een krachtigen publieken geest zich geen democratisch volksbestuur denken laat, en dat toch public spirit in politieken zin lijnrecht indruischt tegen den zin en den volksaard van de Nederlandsche natie.

Uit dankbaarheid en liefde, zoowel als uit politieke en historische overtuiging, scharen we ons uit dien hoofde bij hen, die, zoolang Oranje ons van God gegund blijft, van niets anders dan het grondwettig koningschap weten willen.

In de Germaansche periode waren ook onze voorvaderen democraten; republikeinen zijn ze in het beste tijdperk onzer geschiedenis geweest; en thans zijn we constitutioneele monarchalen geworden, — niet uit voorkeur, maar wijl èn de feilen van het verleden èn de loop der historie, ons met noodzakelijkheid op dit kruispunt van den weg deden uitkomen.

Zoo zij er dan een koningschap, grondwettig in zijn machtsoefening, gelijk het grondwettig van karakter is en constitutioneel in zijn oorsprong was.

Maar dan zij en blijve het ook een grondwettig koningschap, met een koning, niet maar in naam, maar met een koning die, de souvereiniteit dragend, recht kan doen onder zijn landzaten, en die dus ook waar partijtyrannie het recht verkrachten zou, dat recht weet te beveiligen achter zijn koninklijk schild.

Duitsche hofideeën hooren hier niet thuis, en nog minder zullen hier ooit inheemsch worden de extravagantiën der Stuarts.

Elk valsch royalisme, elk pogen om een soort „kingsfriends" hier te doen inwoekeren, moet met hand en tand tegengestaan.

Oranje, eens de stichter onzer glorieuse en schoone republiek, en, tegen Filips' absolutistische monarchie, de pleitbezorger onzer burgervrij-

heden, kan noch zal ooit in Nederland een andere kroon dragen, dan die het eikenloof, als symbool des burgerlijken levens, gestrengeld heeft om het gouden diadeem.

Daar stond Groen steeds op.

Tot onze blijdschap speelt ook het „Program" uit dienzelfden toonaard.

Wij spraken nooit anders.

En heeft men onlangs, naar aanleiding van het Volkspetitionnement goedgevonden; nú van liberalistische, gelijk eertijds van conservatieve zijde; ons te verdenken van sympathie voor het aanwenden van ongrondwettige middelen; zelfs van lust in een gewelddadigen staatsgreep; dan heeft hiermeê slechts aan de fierheid van zijn eigen naam als Nederlander te kort gedaan, wie een ernstige groep uit het Nederlandsche volk van zoo misdadige bedoeling dorst verdenken.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

DE GRONDWET.

> De grondwet, gelijk die in 1848 gewijzigd is, aanvaardt zij als uitgangspunt, om langs wettigen weg tot een hervorming van onze staatsinstellingen naar eisch der Christelijk-historische beginselen te geraken.
>
> (Program Art. 7).

I.

HAAR AANVAARDING.

§ 76. **Een Grondwet noodig.**

We aanvaarden de Grondwet, maar om die te herzien.

We aanvaarden ze, èn wijl deze grondwet ons beter dunkt dan haar voorgangster, èn wijl het geheel harer bepalingen voor ons geen beletsel aanbiedt om haar te bezweren.

Ook de antirevolutionaire partij wil een Grondwet. En wel geen Charter, maar een Constitutie in echten zin. Niet als vage theorie voor alle natiën en volken, maar als eisch van ons Nederlandsch volksbestaan en uit de historie van dat volksbestaan geboren.

We zijn geen voorstanders van een Grondwet, in absoluten zin. Bij natiën, die nog zeer laag staan, is ze ondenkbaar. Zelfs nu zou ze in Rusland nog een hors d' oeuvre zijn. En Turkije heeft, door in zijn stervensure nog een Grondwet in te voeren, zich tot een spot gemaakt voor gansch Europa.

Ja, sterker nog, dient erkend, dat er volken zijn, die wel een geoctroyeerd Charter maar geen Grondwet dragen kunnen.

Het verschil tusschen deze beide bestaat, gelijk bekend is, hierin, dat een Charter geoctroyeerd wordt door een absoluut monarch, die, zonder daartoe verplicht te zijn, uit louter goedgunstigheid, geheel ongehouden en ongedwongen, zijn eigen macht voor zooverre bindt als hem goeddunkt en aan zijn onderdanen zóóveel vrijheid (onder recht meest van herroeping, en dus slechts tijdelijk) gunt, als gevalt aan zijn koninklijk believen.

Een Grondwet of Constitutie daarentegen is de wederzijdsche erkenning door twee partijen van de haar reeds toekomende of alsnu verworven rechtstitels, en het regelen op de basis dier rechtstitels van de wederzijdsche verhouding.

Er kan dus van een Grondwet geen sprake zijn, tenzij de drager van het souverein gezag en de vertegenwoordiging van het volk zich als twee onderscheidene machten in het rijk ontwikkeld hebben, die door het verloop der historie, en als resultaat van heur onderlinge worstelingen, allengs, bij benadering althans, aan de afbakening der grenzen toekwamen, die het souvereine staatsgezag en de sociale macht der volksvertegenwoordiging elk bepalen tot heur eigen terrein.

Maar ook, omgekeerd, waar, gelijk ten onzent, het sociale leven niet nog in embryonischen toestand schier onbewust voortleeft, maar reeds eeuwen her tot krachtige, tot edele, tot zelfbewuste ontwikkeling kwam, en dus alle gegevens voorhanden zijn om de grens tamelijk juist af te bakenen, die zal aanwijzen waar het souvereine staatsgezag eindigt en de sociale souvereiniteit der maatschappelijke levenskringen begint, daar m o e t er een Grondwet zijn; hetzij onder den naam van Privilegiën of onder dien van Constitutie; en is elke poging om tot het geoctroyeerde Charter terug te keeren, verraad aan land en landshistorie beî.

§ 77. **De Grondwet van '48 beter dan die van '15 of '40.**

En evenmin als we een leven zonder Grondwet denkbaar achten, even weinig lust zouden we hebben aan terugkeer naar de Grondwet van 1815 (of 1840).

De rolle onzer rechten en vrijheden toch, die in 1815 ons werd uitgereikt, was ver van compleet en, evenmin als die van '48, zuiver op het stuk van beginselen.

Ze was incompleet, want, vergeleken bij onze aloude privilegiën, sprak ze van inkrimping eer dan van uitbreiding onzer nationale rechten en burgerlijke vrijheden.

Ze zag het volk voor een zeer onmondig volk aan, en schikte zich zoo al niet in toon dan toch in strekking, meer naar het model der

Duitsche „Verfassungen” dan naar de politieke geaardheid van de Nederlandsche natie.

Meer zelfs dan men vermoedt, heeft ze dan ook bijgedragen om het politieke weefsel van ons volksorganisme te verstoren, en ons terug te leiden naar dien chaotischen toestand, waarin, gelijk we thans zoo bitterlijk tot onze schâ en schande ondervinden, de nationale veerkracht zich doelloos uitput in het pogen om weêr stuur en gang te krijgen en te ontkomen aan het euvel der partijtyrannie.

Wel erkennen we dankbaar, dat de uitnemende eigenschappen van onzen eersten koning veel van het hieruit ontspruitend kwaad aanvankelijk temperden; maar evenmin mag toch verzwegen, dat ook bij dezen koning, tegenover het onmiskenbaar vele goede, niet weinig bedenkelijks in het regeeringsbeleid overstond, en dat in elk geval een dertig jaren van gemis aan politieke ontwikkeling; vooral na het politiek bederf der Fransche overheersching; een schade aan onze constitutioneele regeerkracht berokkenden, die we nog lang niet te boven zijn.

Men zou zich dus zeer vergissen, door te meenen, dat ons verzet tegen de Grondwet van '48 zijn oorsprong had in meerdere voorliefde voor de vroegere meer vrije absolutistische constitutie.

Zelfs zou het voor ons de vraag zijn, of we; beide constitutiën genomen gelijk ze daar liggen; indien we te kiezen hadden, niet tot den laatsten man toe die van '15 verwerpen zouden, als op de proef onprofijtelijk gebleken en voor vrije volksontwikkeling ongeschikt.

Althans vergeten mogen we nimmer, dat onder de Grondwet van 1815 de hardste slagen aan de macht van het Christelijk geloof in den lande zijn toegebracht; dat de weêrontluiking van het Christelijk element met een eigen organisatie onder het vigeeren van die Grondwet steeds is tegengehouden; en dat zelfs de school van 1806, bij ontstentenis van positieven zin in den kring onzer machthebbenden, van achteren bezien nog wel zoozeer de moeder der neutrale Staatsschool is gebleken, als van de vrije school die den Christus eeren kan.

Niet *dat* men de Grondwet van 1815 herzag, maar dat men ze niet *in beteren geest* herzag, is dan ook de oorzaak onzer klachte.

Wat bestond, kon niet blijven, maar het had door *beter* dan nu kunnen vervangen worden; en tegen den geest, die *dit betere* tegenhield, heeft Groen voor nu dertig jaren zijn beste kracht versleten en blijven wij in onze mate ijveren, aan zijn geest getrouw.

§ 78. **Eed op de Grondwet voor den Antirevolutionair geoorloofd.**

En dit brengt ons op het derde punt, dat we aanstipten: „als geheel

genomen, legt ze ons aan den eed op haar bepalingen geen beletsel in den weg!"

Ook een antirevolutionair kan met goede consciëntie en volkomen te goeder trouw, zonder reservatio mentalis van wat aard ook, onze Grondwet bezweren.

Beter zelfs nog dan menig atheïst.

Immers, de belijdenis van God Almachtig, als bron van alle gezag, is in onze Grondwet nog zoo kras en sterk ingevlochten, dat we ons moeilijk een voorstelling vormen van een Godloochenaar, die, als minister, kamerlid of ambtenaar, die Grondwet bezweren kan, en toch eerlijk man blijft voor zijn eigen besef.

Maar ook afgezien van de uitnemende, zeer beslist antirevolutionaire bestanddeelen, die nog in goeden getale in onze Constitutie zijn uitgesproken, steunt ons beweren dat elk antirevolutionair den eed op onze Grondwet af kan leggen, eenvoudig op de drieledige overweging: 1. dat men de Grondwet bezweert, niet met uit- maar met insluiting van het artikel, dat den weg aanwijst om haar nogmaals te herzien; 2. dat men bij de uitvoering der Grondwet wel aan haar, maar niet aan haar liberalistische interpretatie gebonden is; en 3. dat onze politieke belijdenis allerminst diametraal tegen haar grondgedachte overstaat.

Over elk dezer drie slechts een kort woord tot toelichting.

§ 79. **Herzienbaar.**

Ten eerste: de herziene Grondwet kan weêr worden herzien. Of ze nu herzien zal worden hangt niet enkel van u, maar in veel sterkere mate van andere factoren af. Ge begaat dus noch een onzedelijke daad noch ook ge raakt met u zelf in tegenspraak, indien ge uw eed op de Grondwet aflegt, en voorts van al uw invloed, ook van den invloed door dien eed verkregen, gebruik maakt om tegen haar te ageeren.

Dit is zoo waar, dat de mannen van '47, die met geen ander doel aan het bewind kwamen dan om de Grondwet van '40 op zij te schuiven, juist om dit te kunnen doen, begonnen zijn met die aloude Grondwet te bezweren, zonder dat het iemand in den zin kwam, dit af te keuren.

Wij nu verkeeren in geen ander geval.

Ook wij maken geen geheim van de zeer ernstige bedenkingen, die we tegen de Grondwet van '48 koesteren.

Bedektelijk drijven wij niets.

Die ons den eed op de Grondwet afneemt, weet dat we voornemens zijn, haar niet ongemoeid te laten.

En mits we haar, zoolang ze vigeert, gehoorzamen, moet men ons

dus wel onverkort en onverlet ons recht laten, om gebruik te maken van de constitutioneele middelen, ons door die Grondwet zelve geboden om haar slotartikelen te gelegener tijd in toepassing te brengen.

§ 80. **De Grondwet, niet haar interpretatie bezworen.**

Ten tweede. Men bezweert de Grondwet, niet een interpretatie ervan.

Ook op art. 194 kan daarom een antirevolutionair met goede consciëntie den eed afleggen, omdat hij, ook afgezien van zijn recht om tot herziening van dit artikel meê te werken, in niets en door niets gehouden is, om in dit veelzeggend artikel te lezen, wat de liberaal er in legt.

Zelfs aan de historische interpretatie, gelijk men die gemeenlijk opvat, bindt ons onze eed niet.

Immers, het leveren van een historische interpretatie, die afgaat op wat in zeker verslag, of zekere rede, of zeker vlugschrift is gezegd, zonder rekening te houden met den geest, waarin ze goed is gestemd, ook door die onzekere stem, zonder wier medewerking ze intusschen nooit wet was geworden, is, zoo al geen historievervalsching, dan toch een schrijven van de historie met zoo aanmerkelijke lacunes, dat de mazen van het net te wijd worden om er eenigen eed in te vangen.

Althans zoolang ons het recht niet wel kan betwist worden, om tegenover de gangbare interpretatie, eveneens, ja in strengeren zin nog, ónze historische interpretatie over te stellen, zullen we ons tevens veroorloven, in het plechtig oogenblik van eedzwering ons liever wat óns waar dunkt te herinneren, dan wat steeds afstuitte op ons protest.

§ 81. **Haar beginsel nog ten deele antirevolutionair.**

En ten derde. We staan niet diametraal tegen het beginsel der Grondwet over.

Onze positie is een geheel andere dan die van Rome.

Voor ons bestaat er geen Syllabus, en meer dan één artikel dat door den Syllabus in onze Grondwet is afgekeurd, wordt door ons, als goede staatsrechtelijke gedachte, in strijd met dien Syllabus beleden en verdedigd.

Hóe nu onze Roomsche staatslieden hun trouw aan den Syllabus met hún eed op de Grondwet rijmen, verklaren ook wij nog niet te kunnen doorzien. Ook niet indien we aan het negatief karakter van dit Pauselijk actestuk volle recht doen weêrvaren.

Zelfs zouden we, voor wat ons aangaat, meenen, dat onze eed min waar zou zijn, indien we, houdende wat de Syllabus houdt, niettemin

onze Grondwet, met het doel ook om haar uit te voeren en toe te passen, bezworen.

Maar in dat geval verkeeren wij niet.

Veel in de Grondwet, ook na haar herziening in 1848 en 1887, is eer antirevolutionair dan liberalistisch. Het liberalistische, dat er in voorkomt, draagt schier nergens het merk van staatsalvermogen en treedt meest op in getemperden vorm. En waar het onzuivere beginsel nog het gevaarlijkst binnensloop, hechtte het zich meest aan zoodanige punten van staatsbeleid, die zich toch door geen wet laten dwingen, maar, met of tegen de geschreven wet, eenvoudig beheerscht worden door de practijk.

II.

HAAR HERZIENING.

§ 82. **Oirbaar en raadzaam.**

Ons pleit gaat: 1. voor generale Grondwetsherziening, 2. langs wettigen weg, 3. in den geest der Christelijk-historische beginselen.

Gelijk men weet, deelen onze Roomsch-Katholieke landgenooten onzen wensch naar generale Grondwetsherziening niet. Zij zijn het, die in '48 de nu geldende Grondwet met behulp der liberalisten doordreven, en er dus zorg voor droegen, dat de hoofdbepalingen er van strookten met hún inzichten; hetzij door hun positief een wettelijk voordeel te verzekeren, hetzij door de levensontwikkeling van het Protestantsche element in de natie te fnuiken. Hoe zou het dan anders kunnen, of de Roomsche staatslieden hebben hun eigen maaksel lief en stellen prijs op het behoud van een hún gunstige positie?

Toch is het gunstige van deze positie niet van dien aard, dat zich dááruit alleen reeds Romes onverzettelijke tegenzin tegen elk denkbeeld van Grondwetsherziening zou verklaren. Er komt dan ook ongetwijfeld bij, dat de Roomsche staatslieden, bij een overgieten van de Grondwet in nieuweren vorm, naar de ongunst der tijden, pogingen van ongeloovige zij duchten, om haar bepalingen nóg radicaler te maken, en niet minder pogingen van antirevolutionaire zij, om aan Rome haar in '48 verworven gelijkheid van rechten weêr, op de eene of de andere manier, te ontfutselen.

Ons komt deze vrees intusschen ongegrond voor.

Voor wat de antirevolutionairen aangaat, weet men, al ware het slechts door „Ons Program," dat we het „gelijk recht voor allen" eer nog wenschen te versterken dan in te krimpen. En al ontkennen we niet, dat er in sommige afgelegen streken nog eens stemmen opgaan, om aan den Staat weêr als vanouds officieel een kerkelijk-Gereformeerd karakter te geven en de Roomschen buiten de gemeene wet te plaatsen, toch kunnen we verzekeren, dat deze verdoolde stemmen van een onherroepelijk voorbijgegaan verleden met den dag zwakker worden; bij wat invloed onder ons heeft, uit beginsel worden tegengestaan; en nauwelijks de waarde meer bezitten van meê te tellen bij een quaestie van algemeene politiek.

En wat de andere beduchtheid voor herziening in nóg radicaler geest betreft, dan stemmen we volmondig toe, dat het politieke vlak ten onzent daar wel heen helt, maar zij, met een beroep op '48, toch de vraag geoorloofd, of men dan in ernste waant, door weêrstandsbieding en lijdelijk verzet dat gevaar het profijtelijkst te zullen bezweren.

Veeleer komt het ons voor, dat de helling naar het radicalisme toch niet is tegen te houden en dat elk passief verzet ten leste toch het gewonnen moet geven; terwijl men, omgekeerd, door actief optreden en het stellen van program tegenover program, in de beslissende ure een stem meê in het kapittel krijgt en, door vooraf zich in de discussie te mengen, meê de richting dier discussie bepaalt.

Juist omdat we derhalve Rome toegeven, dat het toch én naar herziening én zeer zeker naar herziening in radicaler geest helt, dunkt het ons raadzaam, van meet af aan de daartoe leidende beweging deel te nemen, en juist daardoor aan de radicalen de alleenheerschappij te betwisten bij de beslissing die komt.

§ 83. **Generaal, niet partiëel.**

Dat we nu, alzoo tot Grondwetsherziening radende, het denkbeeld van partiëele herziening lieten varen en ons verklaarden voor een generale wijziging, raakt uiteraard slechts een quaestie van opportuniteit.

Bleek het alsnog doenlijk, om door drie of vier partiëele herzieningen de ergste hindernissen uit de Grondwet te verwijderen, ons zou dit wel zijn.

Maar nu het derde eener eeuw verliep, zonder ons ten deze ook maar iets verder te brengen (immers de herziening in 1887 gaf zoo goed als niets) en de algemeene politieke toestand slechts door combinatie van belangen een ernstige

politieke handeling mogelijk schijnt te maken, geven we aan „het meerdere opeens" de voorkeur.

En dat wel ook om déze reden, wijl er, welbezien, tusschen de verschillende partiëele wijzigingen, die men verlangt, een onmiskenbaar onderling verband bestaat. Bij elke discussie, die tot op den bodem gaat, bespeurt ge tèlkens weêr, dat er aan den geest zelven van onze Grondwet iets hapert, en dat dit fundamenteel gebrek zich schier in elke hoofdbepaling laat gevoelen. Voegt men daar nu bij de slechte redactie van onze Grondwet, die telkens een vrijbrief leent aan de schromelijkste willekeur, dan zal men begrijpen, waarom o. i. een doortastende herziening van heel dit staatsstuk verre preferent is.

§ 84. **Geen staatsgreep.**

Dat we, ten tweede, geen Grondwetsherziening wenschen, dan in den wettigen weg, is allerminst een zinledige en dus overtollige bijvoeging.

Vooreerst niet, wijl de contrarevolutionairen, met wie men ons vaak verwart, en daaronder zelfs een zoo gevierd theoloog als Martensen in zijn Ethik, wel terdege een coup d'état geoorloofd keuren. En ten andere overmits het in waarheid al den schijn heeft, als ware er zonder Constitutie-breuk in ernst aan geen herziening der Constitutie te denken.

Tegenover het eerste nu stellen we eenvoudig onze verklaring, dat we niet contrarevolutionair zijn en eedbreuk in den koning minstens even sterk als in zijn onderdanen verfoeien. Wel erkennen we, dat de consciëntie van den vorst niet aan de partij-interpretatie der heerschende côterie gebonden is, en de koning dus voor zichzelf heeft te beslissen, in welken zin en tot op welke hoogte hij zijn consciëntie ook aan het twijfelachtige in de Grondwet gehouden keurt. Maar voor zoover de Grondwet helder, duidelijk en ondubbelzinnig spreekt, zou breuke van den daarop gezworen eed in ons oog eenvoudig zijn een misdaad.

Neteliger is de tweede quaestie, vooral door Busken Huet te berde gebracht: zal zonder Constitutie-breuk een eenigszins afdoende herziening der Constitutie mogelijk zijn?

Zit het slot, door Thorbecke op de Grondwet geschoven, er niet zoo vast ingeroest, dat weêr-ontsluiting zonder geweld ondenkbaar is?

En dan antwoorden we: in den gewonen loop der dingen zeer zeker ja! Twee derden in de Tweede en de Eerste Kamer te vinden, die herzien en op gelijken voet herzien willen, is (daar zulk een herziening altijd op vermindering van macht voor de tegenwoordige beschikkers moet uitloopen) eenvoudig een reiken met zijn handen aan de lucht.

Daar hoeft geen woord over verspild.

In normalen zin komt het daar nooit toe.

Maar als ge u herinnert, dat in '48 geen twee op de tien die voor de herziening stemden er ook voor waren, ook door de historie u laat gezeggen, hoe er af en toe in élk volk schuddingen van den nationalen geest voorkomen, die alles meêsleuren; en hoe zelfs door een commotie van buiten af de normale verhoudingen binnenslands (ook blijkens '48) geheel uit heur voegen kunnen geraken, — dan zal dit u althans, naar we meenen, duidelijk zijn, dat Grondwetsherziening zeer wel langs wettigen weg kan komen, al komt ze langs dien weg niet normaal.

§ 85. **Herziening in Christelijk-historischen geest.**

Met de bijvoeging eindelijk: naar Christelijk-historische beginselen, bedoelen we allerminst een omwerking van de Grondwet in een, ons privilegiën gunnenden, zin.

Het staatsleven wordt ook o. i. in zijn hartader vervalscht, zoodra het aan één enkele partij, welke ook, gelukt, privilegiën te haren gunste in de Grondwet te bedingen, of ook 's lands Constitutie een codificatie te doen zijn van haar speciaal politiek program.

Daarom onderscheide men hier wel.

De antirevolutionaire partij heeft hare denkbeelden over een staatsinrichting, zooals ze die wenschen zou, indien alle burgers van het land op haar zij, met haar in elk opzicht eenstemmig, en dus geesteskinderen waren van Calvijn. Maar ze heeft ook hare denkbeelden, hoe naar recht en billijkheden het bestek van den Staat moet ingericht bij politiek gemengde bevolking, — en alleen die laatste; niet die eerste; denkbeelden, wenscht ze over te boeken in de Grondwet. En ze acht dit daarom met te vaster vertrouwen te mógen eischen, wijl ze overtuigd is, dat juist in de Gereformeerde landen zich allengs dát eenig goede staatsrecht ontwikkeld heeft, waardoor aan bevolkingen van gemengden aard een blijvende modus vivendi geboden wordt.

In geen enkel opzicht alzoo privilegie, en niets dan gelijk recht voor allen bedoelende, maakt ze voorshands slechts een uitzondering voor den atheïst.

Met den atheïst staat het haars bedunkens als met de dooven en blinden. Zij zijn exceptiën, waarnaar de wet zich niet kan regelen.

De Nederlandsche Staatswetten rekenen bij elke bepaling op normale personen; en bevatten zelfs nimmer eenige voorziening, hoe dooven of blinden schadeloos kunnen gesteld worden voor hun politieke achterstelling.

Hetzelfde geldt van ongeneeslijke kranken, van kreupelen en krankzinnigen.

Elk Nederlander, zegt de Grondwet, is tot elke staatsbetrekking benoembaar. Maar zou een blinde minister kunnen zijn, een kreupele generaal der cavallerie?

Zoo nu ook, en erger nog, staat het met den atheïst.

Er zijn nog veel minder atheïsten dan blinden en dooven en kreupelen. En nu willen wij nog niet eens zoo onbarmhartig zijn, als onze Staatswet dusver was, en gaarne, gelijk we bij den eed daarvan een proeve gaven, ook voor den atheïst een zoo goed mogelijke positie scheppen. Mits — en daarvan kunnen we niet aflaten — de regel ga naar wie in God gelooft, en wat exceptie is, dan ook uitzondering blijve.

Werden de atheïsten talrijker; en hielden ze dus op exceptie te zijn; dan, maar ook dan eerst, zou dit anders kunnen worden.

Maar aan dat geval zijn we vooralsnog niet toe.

En vraagt men nu ten slotte, welke bepalingen der Grondwet we bij eventueele herziening het meest op het oog hebben, dan sommen we kortelijk déze onderwerpen op: Samenstelling der Staten-Generaal; verhouding tusschen de souvereine overheid en de volksvertegenwoordiging; organisatie der gemeenten; defensie; verhouding tusschen Kerk en Staat; en onderwijs.

Wat we te dien aanzien wenschen, zal vanzelf blijken bij de toelichting der speciale artikelen van „Ons Program", waaraan we, nu de historische, dogmatische en philosophische punten hiermeê ten einde zijn, reeds in ons volgend Hoofdstuk, handelende van de Volksvertegenwoordiging, toekomen.

NEGENDE HOOFDSTUK.

VOLKSINVLOED.

> Zij verlangt daartoe bevestiging van den rechtmatigen volksinvloed, die, krachtens den zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, door de Staten-Generaal, naar eisch van onze historie, op het staatsgezag wordt uitgeoefend.
> (Program Art. 8.)

I.

DE GECONCENTREERDE NATIE.

§ 86. **Staat en Maatschappij.**

In Art. 8 schreven de stellers van „Ons Program", dat de antirevolutionaire richting „bevestiging wil van den rechtmatigen volksinvloed, die, krachtens den zedelijken band tusschen kiezers en gekozenen, door de Staten-Generaal, naar eisch van onze historie, op het staatsgezag wordt uitgeoefend."

Hierin liggen drie gedachten, die achtereenvolgens toelichting eischen: 1. de Staten-Generaal is geen overheid, maar de geconcentreerde natie; 2. de Staten-Generaal behoort te bestaan, niet uit „mannen van vertrouwen", maar uit dragers van beginselen; en 3. uitbreiding van volksinvloed op de overheid, niet vestiging van een parlementaire regeering, moet, naar eisch der historie, doel zijn van der Staten arbeid.

Punt 1 omschrijft het antirevolutionaire beginsel in tegenstelling met het valsch-Constitutioneele, door liberalisten en conservatieven om strijd gehuldigd. Punt 2 wijst op onze tegenstelling met de conservatieve partij. En eindelijk, punt 3 op onze positie tegenover de liberalisten.

Onze liberalisten en conservatieven belijden beiden, als echte kinderen der revolutie, dat de Staten-Generaal recht heeft op een aandeel van de

macht, die tot de attributen van de overheid behoort. De staatsmacht, aldus leeraren deze wijzen, splitst zich in een wetgevende, een uitvoerende en een rechtsprekende macht; en van deze drie komt aan de eigenlijke landsregeering alleen de uitvoerende macht in uitsluitenden zin toe; wordt de wetgevende macht gelijkelijk gedeeld tusschen landsregeering en Staten-Generaal; en wordt de rechtsprekende macht, onder zekere bedingen, door de landsregeering te stellen, uitgeoefend door een zelfstandig, rechtsgeleerd corps.

Naar deze voorstelling is derhalve een deel der wetgevende macht, en aldus een deel der souvereiniteit, bij schikking overgedragen op de Staten-Generaal, is hiermeê aan de Staten-Generaal in zekeren zin het karakter van overheid verleend; en de souvereine macht der overheid alzoo niet één gebleven, maar gesplitst.

Gelijk men weet, is deze kapitale fout ook in onze vigeerende Grondwet geslopen, waarvan artikel 104 aldus luidt: „De wetgevende macht wordt gezamenlijk door den Koning en de Staten-Generaal uitgeoefend." Een allerfataalste bepaling, waarvan, de eerste gelegenheid de beste, afdoende herziening moet worden beproefd, en waartegen nu reeds, ook voor de ooren van het volk, niet luide genoeg kan worden geprotesteerd.

Het is onwaar, het is een pure fictie en een onderstbovenkeering van alle gezonde begrippen, om de Staten-Generaal in het gestoelte der landsoverheid te laten plaats nemen.

Immers, beiden, èn overheid èn volk, worden, door zoo tegennatuurlijke vermenging, van hun eigenaardig karakter beroofd en gerukt uit hun onderling verband.

§ 87. **Dualisme van souvereiniteit en natie.**

Dit in te zien, valt niet moeilijk.

Zoodra toch de Staten-Generaal met overheidsmacht bekleed wordt en zich dientengevolge als overheid begint te gedragen, wordt ze lid van de firma, wier handelingen ze juist contrôleeren moest. In plaats van de rechten des volks te verdedigen, zal zij er dan vanzelf op uit zijn om, ten koste van het volk, haar eigen macht uit te breiden. En het einde zal derhalve zijn, dat een lichaam, dat optrad om voor het volk bij den Koning te pleiten, zich al meer verloopt in een pleidooi tegen vorst en volk beiden, ten behoeve van eigen parlementair gezag.

Gevolg hiervan is, dat men ten slotte niets overhoudt dan een oppermachtige, despotieke, parlementaire overheid, en daaronder een volk,

dat elk recht van repraesentatie mist; alleen met dit verschil, dat die overheid vroeger de Koning was, en nu al meer een partijchef wordt, die 's Konings naam eenvoudig als schild ter dekking van eigen willekeur en partij-tyrannie, misbruikt.

Maar, omgekeerd, raakt ook het overheidsgezag zelf er meê onder den voet.

Immers, voor een koning of voor een souverein staatslichaam heeft het volk eerbied en elk burger ontzag. Daar is men genegen, het hoofd voor in den schoot te leggen. Daarin erkent men zijn meerdere en gehoorzaamt men den drager van goddelijke autoriteit.

Maar als die overheid een vermenging van koning en volksrepresentante wordt, en, dusdoende innerlijk gedeeld, met een valschelijk aangematigd gezag optreedt, dan slijt in het hart des volks ook de eerbied voor zulk een door en door vervalschte overheid ganschelijk uit.

Ja, erger nog, dan ontstaat in den boezem der misleide natie een onbedwingbaar gevoel van wrevel en een niet te onderdrukken geroep om wraak tegen een zoo karakterloos college, dat, onder belofte van 's volks rechten te verdedigen opgetreden, eenmaal op het kussen, die, ten prijs van goed en bloed verworven, rechten aan een nieuw-modisch despotisme opoffert en ten behoeve van eigen machtsontwikkeling verraadt.

Een advocaat die, door u zelven gekozen, om uw goed en deugdelijk recht tegen de stoute eischen van het openbaar ministerie te bepleiten, met dat openbaar ministerie, ten eigen profijte, heulen ging, zou immers een man zijn naar wien ge niet meer luisteren woudt, maar van wien ge u hoe eer hoe liever ontsloegt?

Langs twee wegen werkt derhalve deze verkeerde liberalistische voorstelling van de Staten-Generaal aan het bederf van onze politieke toestanden: vooreerst doordien ze het volk berooft van een pleitbezorger bij de overheid; en ten tweede doordat ze de overheid den eerbied in het hart des volks doet verliezen, die den grondslag uitmaakte van haar gouvernementeelen invloed.

Niet genoeg kunnen we er dan ook op aandringen, dat onze geachte medestrijders in de antirevolutionaire pers en onder de antirevolutionaire Kamerleden er toch het hunne aan mogen doen, om de inzichten van ons volk ten aanzien van dit hoogst gewichtig punt tot klaarheid te brengen, en een iegelijk te doen inzien dat een Staten-Generaal, die, in plaats van de volksrechten te bepleiten, overheid wil spelen, haar plicht en roeping verzaakt en elke aanspraak verbeurt op onze achting.

Te doen inzien, dat we in het allerminst niet te kort doen aan den eerbied jegens de over ons gestelde machten, indien we zonder sparen

en onverbloemd het crediet van zulk een aan haar roeping ontaarde Staten-Generaal pogen af te breken; en dat wel om de eenvoudige reden, dat zoomin als een door u zelf gekozen advocaat macht over u heeft, zoomin ook de Staten-Generaal „een over u gestelde macht” is.

Maar dan ook door, na wegneming van het wanbegrip, ons volk weêr te doen inzien, wat het gezonde en eenig goede begrip ten deze is, opdat de antirevolutionaire denkbeelden vaster wortel mogen schieten.

En dat gezonde en eenig goede begrip is, dat men aan de Staten Generaal het karakter toekenne van te zijn de pleitbezorgster van de volksrechten, of, wil men, de geconcentreerde natie.

§ 88. **Ontwikkeling van het constitutioneele leven.**

Tijdens het Volkspetitionnement is de bedoeling van déze uitdrukking zoo herhaaldelijk uiteengezet, dat we ter toelichting van dit denkbeeld alsnu met een korte resumtie kunnen volstaan.

Volgens de antirevolutionaire beginselen staat namelijk de zaak alzoo: Er is een volk, en er is over dat volk een overheid, aangesteld door een macht buiten dat volk, t. w. door God.

Die overheid is souverein en haar souvereiniteit is volstrekt ondeelbaar.

Nu ten onzent de Koning souverein is, is het dus ook die Koning en hij alleen, die èn de wet geeft èn recht spreekt èn als uitvoerende macht regeert.

Of de Koning dit door andere personen, als zijn organen, laat doen, die hem vervangen, doet niets aan het beginsel af. Hij en hij alleen blijft de souverein, die de wet tot wet maakt; het recht recht in den lande doet zijn; en gebieden kan onder verbintenis tot gehoorzaamheid.

Nu is intusschen de macht dier souvereine overheid èn in stoffelijken èn in zedelijken zin gebonden aan de gesteldheid van het volk dat zij regeert.

Het is er meê als met den arts bij een kranke.

Heeft een arts met een klein kindeke te doen, dat nog niet spreken kan, dan kan er ook geen sprake van zijn, dat hij dit kindeke zou hebben te raadplegen. Immers, hij kan wel vragen, maar dit kindeke antwoordt hem niet. Hij kan wel spreken, maar zijn patient begrijpt hem niet. En uit de gesteldheid van het voorwerp zelf, dat aan zijn zorg is toevertrouwd, volgt derhalve met noodwendigheid, dat hij, zonder in overleg te treden, eenvoudig handelt naar eigen goedvinden en op eigen verantwoordelijkheid; zoo ge wilt, als absoluut despoot.

Staat hij daarentegen tegenover een volwassen persoon, dan zou

het alleronverantwoordelijkst zijn, indien de arts hem niet ondervroeg en geen rekening hield met wat zijn patient hem te zeggen weet èn over zijn gewaarwordingen èn over de ziekteverschijnselen èn over de waargenomen werking der medicamenten.

En trof het zoo, dat hij met een kranke te doen had, die niet slechts volwassen was, maar ook eenige kennis van het menschelijk lichaam, kennis van ziekten en kennis van medicatie had, dan spreekt het wel vanzelf, dat hij zijn zieke niet alleen uithooren, maar ten deele zelfs aan zijn gesprek den vorm zou geven van een consulteeren.

Welnu, zoo en niet anders staat het nu ook met de overheid tegenover het volk.

Is een volk nog geheel onmondig, zonder nationaal zelfbewustzijn of politieken geest, dan kán de overheid eenvoudig niet anders dan absoluut regeeren en is elk spelen met constitutioneele vormen slechts de roekelooze poging, om zich van een deel harer verantwoordelijkheid te ontslaan.

Schiet een natie daarentegen in politieke ontwikkeling op; ontwaakt ze tot zelfbewustzijn; raakt ze in staat zich zelf waar te nemen; en is ze bij machte zich rekenschap te geven van wat ze ervaart; — dan is elk despotisme ongerijmd geworden en is de overheid *eo ipso* gehouden, om de natie uit te hooren, teneinde te weten te komen, wat ze dragen kan; en alsdan daarnaar haar bestuursmaatregelen in te richten.

En heeft men, eindelijk, gelijk ten onzent, met een volk te doen, dat, nog verder voortgeschreden, zelfs in staat is om over eigen toestand en krankheid, over herkomst en toekomst na te denken, dan spreekt het vanzelf, dat dit rekenen met het volk nog verder behoort te gaan en overgaat in een consulteeren.

Om dit echter te kunnen doen, moet het volk *een orgaan* hebben. Een arts ondervraagt niet uw been of uw arm, uw lichaamsdeelen stuk voor stuk, maar u, en luistert naar wat *uw mond*, als spreekorgaan van heel het lichaam, hem meêdeelt.

Zoo dus ook ondervraagt de overheid niet burger voor burger, maar de natie als eenheid. En wijl nu die natie als eenheid te wijd verspreid en te groot is, om zelve op te treden, wordt ze geconcentreerd in haar vertegenwoordiging, om door de Staten-Generaal *als orgaan* aan de overheid te zeggen, wat ze gevoelt, wat ze denkt, en wat haar dunkt het raadzaamst te zijn.

Zal het goed, zal het normaal, zál het naar eisch van Gods recht en 's volks welzijn toegaan, dan dient derhalve de Staten-Generaal *ten eerste* zóó te worden saâmgesteld, dat ze metterdaad de gewaarwordingen der natie getrouwelijk kan weêrgeven; en *ten andere* steeds in

zulk een positie tegenover de overheid te staan, dat èn de eerbied dien het volk den Koning toedraagt, èn de tukheid van dat volk op vrije levensbeweging, spreken door haar mond.

Wijl we nu zulk een Staten-Generaal niet hebben, is het de plicht van elk antirevolutionair, onze aan haar wezen en bestemming allerjammerlijkst ontaarde Staten-Generaal zóó principieel, zóó volhardend en zonder sparen te bestrijden, tot zij eindelijk onder den toorn der volksconsciëntie bezwijke, en er alzoo weêr een vrij erf kome, waarop een in historischen zin goede Staten-Generaal, van echt kaliber, in naam der natie zal kunnen spreken.

II.

DRAGERS VAN BEGINSELEN.

§ 89. **Mandat impératif. Mannen van vertrouwen.**

De Staten-Generaal is geen „overheid", geen „over ons gestelde macht", geen „deel van de Regeering", maar pleitbezorgster bij de overheid, naast de gestelde machten, tegenover de Regeering, van de rechten en vrijheden der natie, — dus luidde dan onze eerste stelling.

De tweede, waar we thans aan toekomen, is deze: De leden der Staten-Generaal worden niet gekozen als „honorable personen", die vertrouwen inboezemen, maar als „dragers van beginselen."

„Personen van vertrouwen" wil al wat conservatief in den lande was of is, van Thorbecke tot de Dagblad-redactie. „Dragers van beginselen" daarentegen eischt geheel de antirevolutionaire partij. Er is intusschen nog een derde denkbaar, waar het liberalisme, in zijn ziekteverloop, bij moet aankomen, en dat men gewoon is te noemen het mandat impératif.

Ter voorkoming van verwarring dient dus eerst met eenige juistheid omschreven, wat met elk dezer drie benamingen wordt bedoeld.

„Mandat impératif" beduidt „dwangbevel", en bedoelt in het onderhavige geval, dat een lid der Staten-Generaal spreekt en stemt als „lasthebber van het volk", niet om zijn eigene overtuiging te doen uitkomen, maar overeenkomstig hetgeen zijn kiezers bevalen en gelastten. Dit „mandat impératif" onderstelt derhalve, dat alle vraagstukken, waar-

over zal te beslissen zijn, vóór de verkiezing aan de kiezers bekend zijn, en dat deze in clubs of officieele bijeenkomsten uitmaken, in welken zin van hunnentwege over deze of die zaak zal worden gestemd; om eerst daarna over te gaan tot de keuze van een persoon, die zich alsnu verbinden wil, om zich onvoorwaardelijk aan deze beslissing te houden. Onderstelt alsmede, dat, komen er vraagstukken voor, die tijdens de verkiezing niet aan de kiezers bekend waren, de gekozen afgevaardigde alsdan tusschentijds ruggespraak houde met zijn lastgevers, om te vernemen in welken zin zij wenschen dat er gestemd zal worden. Ja, onderstelt zelfs, dat een afgevaardigde desnoods, tegen zijn eigen overtuiging in, in den geest en volgens den last van zijn kiezers stemmen zal, niet wijl consciëntieverkrachting lofwaardig is, maar wijl een Kamerlid in dit stelsel niets dan orgaan, eenvoudig machine is, en derhalve geen consciëntie als zoodanig bezit.

Vlak hiertegenover staan de conservatieve „personen van vertrouwen", wier portret Thorbecke zoo uitnemend in schets bracht door zijn korten, afgebeten volzin: „zonder eenigen band met de kiezers." Naar luid dit stelsel komt het er voor de kiezers maar op aan, in of buiten hun district een man van onafhankelijk fortuin, van respectabel karakter en van degelijke bekwaamheid te vinden, van wien men in algemeenen zin nog wel niet weet, maar ten minste onderstellen mag, dat zijn sympathieën naar denzelfden kant uitliggen als die van zijn kiezers. Die kiezers worden dan geacht van regeeringszaken niet het minste verstand te hebben, en als „goedige kinderen" deze hooge belangen eenvoudig over te laten aan de meerdere wijsheid en het doorzicht van hun beschermheer. Het komt dus volstrekt in dit stelsel niet te pas, om iemand, eer men hem kiest, te vragen wat hij denkt of wil; veelmin om hem op bepaalde punten een verklaring te ontlokken; en nog minder kan er sprake van zijn, om hem, is hij eenmaal gekozen, met zijn kiezers voeling te doen houden. Immers: „zooals de heeren het wijzen, zoo zal de kiezer het prijzen" is voor dit verouderd systeem de ouderwetsche leenspreuk. Niet slechts „ruggespraak" toch, maar ook „samenspraak" met de kiezers is in dit stelsel verboden waar. Want welbezien is elk „spreken" met invloed een contradictio in terminis voor een kiezerspersoneel, dat, staatkundig onmondig gehouden, zoowel tot het vormen van een eigen meening als tot het uitspreken er van onbekwaam wordt geacht.

§ 90. **Dragers van beginselen.**

In geen dier beide stelsels zich kunnende vinden, eischt nu tegenover

die beiden de antirevolutionaire partij, dat het Kamerlid, als „drager van een beginsel", in een „zedelijk verband" tot zijn kiezers zal staan.

Hierbij wordt uitgegaan van de onderstelling, dat er met elkander strijdige staatkundige beginselen zijn, die elkander de beheersching van 's lands toekomst betwisten, dat voorts het kiezerspersoneel, in algemeenen zin zich van de strekking dezer beginselen bewust, door gesprekken, door lezingen, door meetings, door staatkundige geschriften en door de dagbladpers, zich, aan de hand van zijn politieke leidslieden, een meening vormt over de richting, waarin 's lands zaken moeten gestuurd worden; en eindelijk dienovereenkomstig zijn vertrouwen alleen aan zulk een candidaat schenkt, van wien het vooraf bekend is of ook staande zijn candidatuur bekend wordt, dat hij als tolk dezer meening zal optreden.

Op welke wijze „de aldus gevormde meening" in de wetten van den Staat kan belichaamd worden, moet hij weten. Dat ligt buiten de competentie zijner kiezers. Bij het volk huist politiek instinct, geen politieke rechtskennis. En de afgevaardigde eerbiedigt derhalve ten volle het zedelijk verband, waarin hij tot zijn kiezers staat, indien slechts uitkomt, dat hij metterdaad beoogt wat zij bedoelen; en dat bedoelt krachtens de drijfkracht van het hún heilige beginsel.

Zag hij zich daarentegen, ten gevolge van sinds zijn verkiezing ingetreden verandering van overtuiging, door eed en geweten verplicht anders in de Kamer te stemmen, dan hij wist dat door zijn kiezers verwacht werd, dan zou hieruit de verplichting voor hem voortvloeien, om óf deze afwijking ter voldoening van zijn kiezers toe te lichten, òf wel, door neêrlegging van zijn mandaat het heilig karakter van elk zedelijk vertrouwen te eeren.

Op het advies van Mr. Groen van Prinsterer, heeft de antirevolutionaire partij onder het volk zich dan ook aldoor stiptelijk aan dit laatste stelsel gehouden.

Ze stond er op, dat niet alleen in de Kamer, maar ook onder het volk, zich de publieke opinie vormen zou; gaf zich bij elke verkiezing rekenschap van de hoofdquaestie, waarin het haar heilig beginsel aan de beslissing der stembus werd onderworpen; en eischte van de candidaten, die ze aanbeval, dat ze althans over die hoofdquaestie zich onbewimpeld zouden verklaren.

Die verklaring vroeg ze niet bij bekende candidaturen. Groen behoefde geen keur. Een candidaat, wiens gevoelen door geschriften of door de dagbladpers notoir was, kon zonder visitatie de grenzen passeeren. En

zelfs een Kamerlid, dat weinig sprak, maar dan toch door te stemmen van zijn meening had doen blijken, ging vrij door.

Maar als men stond tegenover een „nieuw man"; een aan het volk onbekenden candidaat; die nog nooit in duidelijke woorden over het hoofdpunt van den politieken strijd zijn meening had uiteengezet; en van wien men dus alles goeds onderstellen mocht, maar toch eigenlijk niets wist; — dan, nog in '77 bleek het te Delft, is onze partij steeds onverbiddelijk bevonden, en weigerde zij, waar verklaring geweigerd werd, zelfs aan een overigens uitmuntend geleerde haar steun.

Zoo streng hield ze zelfs aan dien „zedelijken band tusschen kiezers en gekozene" vast, dat ze met Mr. Groen van Prinsterer geen oogenblik aarzelde te erkennen, dat prijsgeven van dezen band een „doorsnijden zijn zou van de zenuw van het constitutioneele staatsleven."

§ 91. **Zedelijke band tusschen souverein en natie.**

En vraagt men nu ten slotte, waarom en op wat gronden we aldus oordeelen, dan luidt ons antwoord kort en bondig: wijl zonder dien zedelijken band elke samenhang ontbreekt tusschen het politieke leven in de regeeringskringen en het nationale leven in den boezem des volks.

Er is, we geven het grif toe, een toestand denkbaar, waarin zulk een samenhang niet bestaat noch bestaan kan. Ons gouvernement in Atjeh moet zelf weten wat het doet en kan het nationale leven der Atjehers niet tot uitdrukking brengen. Zoo vergaat het den Russen in Polen, den Oostenrijkers in Bosnië, den Pruisen in menige streek van den Elzas en den Franschen in Algerië. Er leeft dan wel een streven in den boezem van deze overwonnen volkeren, maar zoo verward, zoo uit het spoor geloopen, zoo aan allen band van orde en regelmaat ontsprongen, dat de volkskringen en de regeeringskring cirkels zijn, die elkaâr wel snijden, doch voorshands niet dekken kunnen.

Maar wat ons in het diepste der ziel tegenstaat, is, dat men dezen onbeholpen, primitieven en buitengewonen toestand toe wil passen op constitutioneel geregeerde volken, wier voorrecht, krachtens de constitutie, juist in een goed georganiseerd verband tusschen volk en vorst bestaan moet.

In zulke landen toch gaat het niet aan, aan zekeren intelligenten kring de Staatsmanskunst als een soort geïsoleerd monopolie over te laten, en van het volk te eischen, dat het zich uitsluitend met zijn sociale en huiselijke aangelegenheden zal bemoeien.

Veeleer moet integendeel bij elk ontwikkeld en aanrijpend volk de

politiek van zijn land afgeleid zijn uit vaste beginselen, die niet als afgetrokkenheden in de lucht zweven, maar wortelen in den bodem van het volksleven.

Ons denken is nu eenmaal geen simplicie-kast met schotjes en laadjes, waarin we een geïsoleerd hokje voor politiek en een ander voor de sociale en een derde voor geestelijke vragen zouden hebben.

In ons denken hangt àlles saâm, en ons diepste levensbeginsel is niets dan de wortel, waaruit al de volheid van onze gedachten opschiet, over welk terrein des levens die zich dan ook uitbreiden.

Uw politieke denkbeelden hangen saâm met uw sociale inzichten; uw sociale inzichten met uw gedachten over het huiselijk leven; die weêr met uw kerkelijke overtuiging; die kerkelijke overtuiging met uw geestelijk belijden; en die geestelijke belijdenis met den stand van uw hart tegenover uw God.

En juist ómdat die samenhang onloochenbaar is, moet dus ook elk stelsel, dat de politiek van dezen wortel in het nationale levensbeginsel losmaakt, er onverbiddelijk toe leiden, dat „Regeering en Kamers" een côterie, los van het volk, buiten het volk, en over de natie heerschende, worde, die aldus de eerste levensvoorwaarde voor een gezonde volksexistentie eenvoudig onvervuld laat.

§ 92. **Politieke ontaarding.**

Dit kwaad, schiet het wortel, straft zich zelf dan ook op alle manier.

Slechts op een vijfvoudig nadeel zij hier gewezen.

1. Een partij, die „personen van vertrouwen", geen „dragers van beginselen" kiest, is onmachtig tot het wekken van een publieken geest.

Zie dit aan de conservatieven, die willoos en machteloos in den lande staan; en evenzoo aan de Torbeckianen, die, nog zoo pas na Thorbeckes dood, in de Kamer reeds tot een tiental geslonken zijn, en buiten de Kamer, allerwegen, in pers en club, reeds lang zijn overvleugeld.

2. Door „personen van vertrouwen", op den voorgrond te schuiven, vult ge uw Kamer met leden van een maatschappelijken stand, die in fortuin rijk, maar aan studie meest arm is, en onttrekt daardoor aan 's lands beheer de vruchten van de wetenschappelijke ontwikkeling.

3. Het in naam vasthouden aan de Constitutie en toch afsnijden van elken band tusschen kiezers en gekozenen leidt tot volslagen demoraliseering van onze politieke personen, die bij de stembus tóch als „dragers van beginselen" paradeeren, en daarentegen, eenmaal gekozen, wedijveren in de behendigheid, om het zuiverst zich van dezen zuurdeesem der beginselen te zuiveren.

4. In dit stelsel speelt men met het begrip „geweten", zeggende dat men zonder ruggespraak „naar eed en consciëntie" moet stemmen, alsof met een nauwe consciëntie 's volks welzijn te behartigen, zonder een letten op zijn heiligste wenschen en dus ook zonder aansluiting aan zijn levensbeginselen, ook maar denkbaar zou zijn.

En 5, eindelijk. Zulk een stelsel was dan misschien nog denkbaar, ja, vóór het uitbreken der revolutie, toen àl de politieke strijd om een „meer of min" ging en men aan de hoofdzaak allen saâm vasthield; maar werd het toppunt van ongerijmdheid, nadien door die revolutie eenmaal een scheur in heel het leven van volk en huis, van hoofd en hart is getrokken, en de strijd tusschen de elkaâr vijandige beginselen een strijd werd op leven en dood.

III.

ONZE VOLKSVRIJHEDEN.

§ 93. Parlementair Kabinet.

Thans blijft nog de vraag over: in welken zin de antirevolutionaire partij „uitbreiding verlangt van den rechtmatigen volksinvloed."

Zeggen we, om dit voor vriend en vijand duidelijk te maken, eerst, wat we daarmeê niet bedoelen.

En dan sta hier, kort en bondig, ons welbewust protest tegen het liberalistische drijven, om ons, onder de hand en ongemerkt, met de weldaden te zegenen van een parlementair kabinet.

Een „parlementair ministerie" is ons een klinkklare ongerijmdheid; een onderstbovenkeering van de eerste beginselen van ons publiek recht; en niet minder vlak het tegendeel van wat men onder „bevestiging der volksvrijheden" pleegt te verstaan.

Gelijk men toch weet, bedoelt men met een parlementair ministerie, dat het zwaartepunt van het regeerbeleid uit 's konings kabinet verplaatst worde naar de Tweede Kamer.

De zaak zou zich, schoot zulk een ministerie wortel, dan in dezer voege moeten toedragen:

In de Tweede Kamer heeft de liberalistische coalitie de meerderheid.

Die meerderheid vergadert buiten de Kamer in haar club. Die club heeft een bestuur. Dat bestuur maakt met de clubleden de zaken pasklaar: bezet in de Kamer de centrale sectie en de commissiën, naar vooruit afgesproken plan; doet zwijgen of spreken, naar het der côterie gevalt; en brengt in de wetsvoorstellen alle veranderingen, die der club goeddunken, op straffe van den minister af te maken, die de partijbewindvoerders durft weêrstaan.

Schikt nu een kabinet zich in dezen afhankelijken toestand, zoo is het wel.

Dan toch zijn er in de werkelijkheid twee ministeriën. Het ééne in het verborgen, dat eigenlijk meester is van den toestand, het land regeert en zijn wil voorschrijft. En het andere voor den vorm, om den arbeid te verrichten, en als instrument dienst te doen waardoor men den koning dwingt.

Komt daarentegen het kabinet in verzet tegen de club, dan teekent de club onverwijld het zedelijke en politieke doodvonnis van den ongehoorzame en executeert de weerspannigen op staanden voet.

En ontstaat er nu, op die wijs, een ministerieele crisis, dan moet de koning, zoo eischt men, den president van de liberalistische club verzoeken om een onderhoud en van dien machthebber vernemen, wie, naar de club beslist heeft, thans als ministers zullen optreden.

Dan krijgt Zijne Majesteit een gereed gemaakt lijstje, waar hij eenvoudig zijn naam onder heeft te plaatsen, op straffe van, waagde hij het een ander te benoemen, zóó lang gedwarsboomd en tegen den muur van een afgestemd budget te worden gedrongen, tot hij, uit radeloosheid, ten leste de acte van onderwerping met zijn koninklijk handschrift onderteekent.

Zóó en niet anders is de bedoeling van het „se soumettre ou se démettre", door Gambetta in zijn overmoed aan Mac-Mahon toegeroepen, en het eerst op Nederlandschen bodem; dus op monarchaal terrein; door Kappeyne van de Coppello, onder het daverend handgeklap van heel het liberalistische land herhaald.

§ 94. **Partij-souvereiniteit.**

Tegen dit gansche stelsel nu, niet slechts in zijn ergerlijke uitspattingen, maar ook in zijn gematigden vorm, komt de antirevolutionair in verzet.

In verzet, wijl het de letter en den geest der Grondwet weêrspreekt; met de beginselen van ons historisch staatsrecht in strijd; en een slag in het aangezicht is, zoowel van de souvereiniteit der overheid, als van

het Huis van Oranje, dat metterdaad betere dingen aan Neêrlands volk verdiend heeft.

In verzet evenzeer, omdat dusdoende de leugen tot in het hart van onze staatsinstellingen sluipt. Alles een fictie wordt. Zùs schijnt en geheel anders is. En het dan nog verre de voorkeur zou verdienen, de maskers te laten vallen, en franchement revolutionair, ter plaatse waar zulks behoort, een voorstel in te dienen tot afschaffing van het koningschap.

Maar in verzet bovenal, omdat, gaat het dien weg op, de volksrechten onverdedigd blijven en de invloed van de natie op het beleid der zaken al meer wordt verlamd.

Bij zulk een staat van zaken toch, komt heel het schoone spel, kort gezegd, hierop neêr:

Er is een liberalistische côterie in den lande, die èn in het land èn onder de kiezers de minderheid uitmaakt, maar die desniettemin, door een ongerechtig kiesstelsel en een nog misdadiger districtsverdeeling, meerderheid in de Kamer weet te worden.

En, van die valschelijk aldus geroofde meerderheid misbruik makend, strekt dan alle arbeid der Staten-Generaal tot geen ander doel, dan om deze „côterie" over de natie te laten heerschen; de stem der natie zelve te smoren; en het arme volk, ten koste van zijn eigen belastingpenningen, te vervormen en om te gieten naar een uitheemsch, onpractisch model, dat lijnrecht èn tegen zijn historische traditiën èn tegen zijn hoogere belangen indruischt.

§ 95. **Uitbreiding van volksprivilegiën.**

Dat dus niet! Maar wat dan wel?

Ons dunkt, onder drieërlei hoofd kan wat eisch voor de constitutioneele volksontwikkeling is, worden saâmgevat.

Ter uitbreiding van den rechtmatigen volksinvloed moet: 1. de volksvertegenwoordiging in toenemende mate de zuivere uitdrukking worden van het nationale leven.

Naar gelang de Staten-Generaal in dit opzicht aan nationaal karakter wint, in diezelfde mate moet zij ook winnen aan zedelijken invloed.

Voor een Staten-Generaal, als we nu hebben, heeft het volk zélf geen achting. Hoe zou dan de koning aan zulk een parlement een zedelijke autoriteit toekennen, en anders er voor uit den weg gaan, dan waar het, de basis van het recht verlatende, met geweld dwingt?

Maar laat dat anders worden; laat de Kamer weêr heel het volk

achter zich krijgen; en vanzelf, zonder eenig vertoon van macht, zal haar zedelijk prestige elk kabinet afhouden van wat tegen den volks*aard* en het volks*besef* ingaat.

Tot dat karakter nu kan de Staten-Generaal ten onzent alleen geraken door èn op groote schaal het kiezerspersoneel zoover doenlijk uit te breiden, èn bij de samenstelling der Kamers de minderheden tot hun recht te doen komen.

Daarover dus nader, als we aan het desbetreffend hoofdstuk van deze volgreeks toe zijn.

Moet 2. *de bemoeiïng der regeering met wat niet noodwendig staatszaak is, afnemen.*

Als het kind nog in de wieg ligt, doet de moeder voor het kind nog *alles*. Begint het te loopen, dan *mindert* die taak reeds. Kan het alleen uitgaan, dan krijgt het zelf reeds een aanmerkelijk aandeel in wat voor zijn belangen te doen is En komt het eindelijk tot eigen verdienste, dan ontstaat er een gezonde *deeling* tusschen de *overheids*rechten der ouders en de *huiselijke* rechten van het kind.

Zoo nu moet ook op staatkundig terrein de overheid, bij pas optredende volken, eenvoudig beginnen met alles te doen, zonder iets aan de natie over te laten. Begint het volk zich te ontwikkelen, dan laat de overheid van lieverleê een en ander schieten, dat ook buiten haar om kan gaan. En komt die ontwikkeling tot genoegzame rijpheid, dan ontstaat er een natuurlijke *deeling* tusschen sociale, kerkelijke, huiselijke en plaatselijke belangen aan den *eenen* en de overheidsrechten aan den *anderen* kant, die eindigen moet met de behartiging der eerste geheel van de schouders der overheid af te nemen en haar *alleen* te laten optreden als souverein.

Het liberalisme daarentegen wil het juist omgekeerd; beschouwt de volken als steeds onmondiger; en breidt daarom de staatsmacht steeds uit.

Gaat nu elke aanwinst van staatsmacht uiteraard van den volksinvloed af, dan is het duidelijk, hoe ook hier zich de tegenstelling tusschen de liberalisten en de Christelijk liberalen, d. z. de antirevolutionairen, scherp afteekent, daar wij er juist op uit zijn, om wat *niet* van nature taak der overheid is, dan ook allengs aan de overheid te *ontnemen*.

We stippen, om er op terug te komen, voorshands slechts vluchtig deze drie punten aan: Uitbreiding van plaatselijke en gemeentelijke autonomie; vrijmaking van de school, en vrijmaking der kerk.

En ten 3. *moet het heffen van belasting voor de overheid steeds meer bemoeilijkt worden en niet dan onder*

inwilliging van het volk zelf, en behoudens zijn contrôle, mogelijk zijn.

Over haar geld heeft de natie zelve te zeggen.

Bij „tol en cijns" toch, komt het eerst en het scherpst het verschil tusschen recht en willekeur uit.

De grens tusschen despotie en nationale overheid loopt door de beurs der ingezetenen.

Immers, staat het aan de overheid vrij, naar eigen goeddunken uit die beurs te nemen, dan is het met alle vrijheid gedaan.

Zal er daarentegen recht gedaan en de vrijheid gehandhaafd worden, dan moet de gezamenlijke „huisgezinde" door heel het land, niet dan op verzoek en na toestemming, tot vrijwilligen afstand van een deel van zijn goed gehouden zijn.

Zoo gold het dusver in alle constitutioneel geregeerde Staten.

Zoo was het ten onzent van oudsher usantie.

Zoo moet het blijven, zal er waarborg zijn tegen het weêr insluipen van despotie.

En wijl het nu thans gedurig voorkomt, dat er belastingen worden uitgeschreven, waar niet het volk in zijn organisch geheel, maar alleen een côterie over gehoord is, dunkt ons de ure gekomen, dat de stemme des volks zich, met de stem van staatsrecht en historie, weêr luide hooren late, om het voortkankeren van dit kwaad langs wettigen weg te stuiten.

TIENDE HOOFDSTUK.

BUDGETWEIGERING.

> Het verwerpen van begrootingen, om redenen buiten die begrootingen gelegen, keurt zij, tenzij in zeer buitengewone omstandigheden, als machtsoverschrijding af. (Program, Art. 9.)

I.

HET STELSEL DER REVOLUTIE.

§ 96. **Afstemming met politieke bedoeling.**

Geheel het staatkundig vraagstuk van onzen tijd concentreert zich in de quaestie van het budget.

Hoort het zoo, dat de Staten-Generaal het recht heeft, om telken jare door eenvoudige afstemming van de Wet op de Middelen, den koning naar haar hand te zetten, dan (laat men er toch geen doekjes om winden) dan houden we geen monarchie anders dan in naam over, en leven we feitelijk in een gekroonde republiek. En dat nog wel; verschalke het uw opmerkzaamheid niet; in een republiek, niet gelijk eertijds hier te lande bestond, maar in een republiek van zuiver revolutionairen oorsprong.

De koning is dan een lasthebber van de volksvertegenwoordiging; rekenplichtig intendant van de hoogmogende heeren; staande onder hun rechtsmacht en hun feitelijk bedwang.

Toch wil het liberalisme het zóó. Niet alleen hier te lande, maar in álle rijken. Het budgetrecht is voor het liberalistisch scheepke het heilig plechtanker. Zonder het recht om naar goedvinden het budget te weigeren, achten ze heel het constitutioneele staatsrecht het aanzien niet waard

En, wat zeer opmerkelijk is, ook in dit uiterst gewichtige punt van ons constitutioneele staatsrecht trekken de echte conservatieven met de liberalisten steeds volmaakt één lijn.

Immers, de coryphæën uit de betere periodes van het conservatisme hebben er reeds strak en stijf op gestaan, dat vooral dit ingrediënt bij de bereiding van het gerecht onzer volksvrijheden niet ontbreken mocht, en, wat erger is, ze hebben, door feitelijk het budget af te wijzen, practisch hun meening te dien aanzien bezegeld.

Zelfs mag niet verheeld, dat, onder de oudere antirevolutionairen hier te lande, Groen van Prinsterer met zijn bestrijding van deze theorie tamelijk wel alleen stond, en het gedurig beleven moest, dat zijn beste vrienden door de zoo verleidelijke theorie onzer revolutionairen werden verlokt.

Het verleidelijke van het geval bestond voor die vrienden namelijk hierin, dat hun afstemming van het budget bijna altijd ministers trof, van wie te vermoeden viel, dat de koning ze niet ongaarne verwisselen zou; en dat, uit dien hoofde, budget-weigering in steê van zich tegen den koning te keeren, vaak een acte van loyauteit aan den koning scheen.

Onder zóó schoonen schijn verborg zich het verraderlijk beginsel!

§ 97. **Exceptioneele gevallen.**

Ziehier hoe „Ons Program" zich ten opzichte van deze quaestie uitlaat in Art. 9:

„Het verwerpen van begrootingen, om redenen buiten die begrootingen gelegen, keurt ze, tenzij in zeer buitengewone omstandigheden, als machtsoverschrijding af."

De bedoeling van dit artikel is duidelijk.

Verwerpen mag men een begrooting, wijl zonder het recht tot verwerping het recht tot aannemen geen zin heeft. Zoo echter, dat deze aanneming of verwerping steeds een administratief karakter drage, en dus zaak blijve van contrôle en geldelijk beheer.

Dit veronderstelt derhalve, dat wie af denkt te stemmen, den minister aanstipt in welk artikel zijn bezwaar schuilt, en zich hiermeê alzoo tevens bereid verklaart om vóór te stemmen indien de minister aan dit bezwaar tegemoet komt.

Elke andere verwerping der begrootingswetten daarentegen keurt het onvoorwaardelijk af, tenzij, en dit is geen doorboring maar integendeel een bevestiging van den regel, in zeer buitengewone gevallen.

Een koning kan, de voorbeelden bestaan er van, er toe verlokt worden,

door een coup d'état, met militair geweld, openlijk de door hem bezworen Grondwet op flagrante wijze te schenden.

Busken Huet heeft er ook onzen Koning reeds toe opgeroepen. En zoo zwak zit de liberalistische partij in den zadel, dat ze nog onlangs in een officiëel staatsstuk de leiders onzer partij van soortgelijk drijven verdacht.

Maar wat bovenal stuitend is: Martensen, de bekende Deensche prelaat, heeft in zijn Ethik, „onder sommige omstandigheden", den coup d'état zelfs in beginsel bepleit.

Er moet derhalve ook met de mogelijkheid van een coup d'état wel terdege gerekend worden; en dan dunkt ons, ware weigering van alle betaalmiddel, uit noodweer, volkomen aan haar plaats.

Zoo ook kan een slecht koning een onzedelijke figuur uit de club zijner gunstelingen als tyran met 's volks belangen laten spelen.

Of ook, er kon door een minister een toon tegen de Kamer worden aangeslagen, die aan zinsverbijstering deed denken, en dat de koning het niet zag of niet zien wilde.

Welnu, in al zulke „zeer buitengewone" gevallen, waartegen noch een motie, noch een adres aan den vorst, noch rechtsvervolging verweer bood, zou afstemming van het budget, niet als theoretisch recht, maar als middel tot zelfbehoud in een toestand, die met opheffing van het recht gelijk stond, ook naar onze overtuiging plichtmatig zijn.

§ 98. **Budgetweigering treft niet den Minister maar den Koning.**

Maar in den normalen toestand komt ons elke budgetweigering voor, een principieele aanranding van de rechten des konings en, wat meer nog zegt, van de goddelijke rechten der overheid te zijn.

Bestaan er moeilijkheden, dan kan de Kamer bij motie aan elken minister des konings haar vertrouwen ontzeggen. Ze kan, indien zijn wetsvoordrachten haar tegen zijn, die afstemmen. Ze kan ook bij „eerbiedig adres" verzoeken, dat de koning zulk een minister ontsla. Ja, ze kan, bestaan er termen voor, zelfs den weg van rechten tegen den schuldige inslaan. Maar het raderwerk van Staat doen stilstaan, dat mag ze niet.

En ze mag dat niet, om de eenvoudige reden, dat ze dan niet meer tegen één of meer ministers, maar tegen den koning zelf ageert.

Immers, is de koning op haar hand, en geldt het slechts de verwijdering van een minister, dan zal een adres met verzoek om den ongewenschten persoon te ontslaan, den koning niet ongevallig, maar bij uitstek welkom zijn.

Wijst de koning daarentegen zulk een adres af en handhaaft hij met voorbedachten rade zijn minister tegen den wil der Kamer, dan treedt de

budgetweigering natuurlijk eo ipso in het licht van dwang, niet den Minister aangedaan, maar uitgeoefend op den Koning zelven.

Zoo weinig is het liberalistische stelsel dan ook zelfs met de grond-denkbeelden van onze Grondwet in overeenstemming, dat over het Budget in onze Grondwet niet onder de rubriek van de politieke macht der Kamer, maar onder een afzonderlijken, administratieven titel gehandeld wordt (Art. 119—122).

Zoozeer druischt dit revolutionaire systema zelfs nog tegen het thans geldend staatsrecht in, dat men, om zich uit de ongelegenheid te redden, een soort crediet-wetten heeft uitgedacht, die elke grondwettige basis missen en slechts als schutting dienst doen, om de aan de pui van ons staatsgebouw gepleegde braak voor het oog van den voorbijganger te verbergen.

Ja, zoo weinig zijn onze liberalisten zelven nog bij het „hakken met dit bijltje" op hun gemak, dat ze nog nooit tot budgetweigering in vollen omvang voort dorsten schrijden, maar steeds à petit feu, minister voor minister, van kant hielpen, tot het Kabinet zijn evenwicht verloor, vanzelf topzwaar werd, en viel.

Hieruit leide men intusschen niet af, alsof we wilden ontkennen dat ook metterdaad in onze Grondwet het valsche beginsel insloop. Integendeel behoort juist onder het vele, dat we tegen onze Grondwet hebben, onder anderen dit: dat het de geheele budgetquaestie verward heeft.

Slechts zóóveel wilden we aantoonen, dat de liberalistische theorie in onze grondwettige bepalingen nog allesbehalve consequent is doorgevoerd, en we ook ten opzichte van dit onderwerp in onze eerste Staatswet geen belichaming van een beginsel vinden, maar het lapwerk van een vergelijk.

Om nu èn tegenover deze halfslachtigheid van onze Grondwet èn tegenover de revolutionaire practijk van liberalist en conservatief, met eenige helderheid en toch beknopt, het antirevolutionaire standpunt uiteen te zetten, strekke drieërlei.

Eerst willen we, nu bleek wat het Fransche revolutionaire systema beoogt, daartegenover de theorie der Engelsche staatslieden plaatsen

Dan, aan deze theorie aansluitend, het ideaal omschrijven dat óns het meest toelacht.

En ten slotte de verhouding aangeven, waarin dit antirevolutionaire systeem tegenover het systema van onze Grondwet staat.

II.

DE ENGELSCHE PRACTIJK.

§ 99. Gewone inkomsten.

Wat is, zoo luidde onze eerste vraag, ten aanzien van het budget, de practijk der Engelsche staatslieden? En we deden die vraag, overmits men tamelijk algemeen in den waan verkeert, dat het in Engeland ongeveer op dezelfde wijze met het budget toegaat, als in de constitutioneele Staten van het vasteland.

Dit nu is een dwaling, en om onze lezers te overtuigen, dat het dit is, wijzen we kortelijk op de volgende zes punten.

§ 100*a*. Doorloopende uitgaven.

De Kroon geniet in Engeland de vrije beschikking over de „ordinary revenue" (gewone middelen) en is alleen voor de „extra ordinary revenue" (buitengewone inkomsten) afhankelijk van het Parlement.

Van de gewone middelen is zij aan het Parlement zelfs geen rekenschap schuldig.

De koning int en besteedt die gelden zonder iemands contrôle of advies.

En nu weten we uitnemend goed, dat deze „gewone middelen" allengs in het cijfer verre zijn komen achter te staan bij de „buitengewone," maar als beginsel van staatsrecht blijft het niettemin hoogst opmerkelijk, dat alleen de „aides et benevolences," gelijk men het met een Franschen term in Engeland uitdrukt, door het Parlement worden bewilligd.

§ 100*b*. Het Parlement laat zich met het financieel beheer der Kroon op tweeërlei wijs in, t. w. òf door bepalingen van onbepaalden duur, òf door besluiten die slechts voor één enkel jaar geldig zijn.

Dit maakt dus dat er een dubbele lijst van inkomsten en evenzoo een dubbele lijst van uitgaven bestaat.

Op de beide eerste staan de uitgaven en inkomsten die het Parlement eens voorgoed bewilligd heeft; en op de andere lijst komen alléén die uitgaven en inkomsten voor, die met dat bepaalde jaar afloopen.

Voor zooveel de inkomsten betreft behooren ca. 75 pCt. tot de eerste en slechts ca. 25 pCt tot de tweede lijst. En voor wat de uitgaven aangaat, is de Regeering te allen tijde bevoegd, op eigen verantwoor-

ding uit te betalen wat noodig is *a.* voor de staatsschuld, *b.* voor de civiele lijst, *c.* voor de salarieering der rechtelijke macht, en *d.* voor alle jaarwedden die bij Parlements-acte zijn vastgesteld.

§ 101. **Buitengewone budget.**.

„Budget" heet in Engeland niet de geheele begrooting, maar alleen de voorslag van den minister voor de dat jaar extra-ordinaire en nog niet bewilligde middelen.

De gang van zaken is namelijk deze:

Het Parlement begint met door een vast „Committee of supply" de voorstellen te doen onderzoeken, die de Kroon voor dat jaar voor de uitgaven deed, en neemt daartoe het eerst onderhanden de geldaanvragen voor leger en vloot.

Deze aanvragen worden in comité-generaal, meest door de referendarissen der onderscheidene bureaux, en niet door den minister toegelicht.

En eerst als nu de uitgaven voor oorlog en marine door het Lagerhuis zijn vastgesteld, dient de Kroon bij het Parlement een aanvrage in om „aides et benevolences," teneinde die uitgaven te ontdekken.

Deze „wet op de middelen," of, gelijk de Engelschen het noemen, „act towards making good the supply granted to her Majesty," wordt dan insgelijks in handen van een vaste commissie gesteld, die den naam draagt van „Committee of ways and means."

Op het rapport van deze commissie besluit dan het Lagerhuis, *a.* hoeveel van de toegestane uitgaven uit het consolidated fund zal bestreden worden, en *b.* door welke verhooging van bestaande of uitschrijving van nieuwe belastingen het tekort zal worden gedekt.

„Consolidated fund," is de opbrengst van alle vroeger reeds wettiglijk bewilligde belastingen, die weleer aparte fondsen vormden, maar thans in één kas zijn saâmgesmolten. Vandaar de naam.

Bij deze wet op de middelen wordt dan tevens in den vorm van een derde bill bepaald, voor welken post van uitgaaf de gelden zullen besteed worden, zonder dat recht van overschrijving is toegestaan. Dit noemt men the appropriation-act, of overgezet: de wettelijke bepaling van het doel waarvoor zekere somme gelds besteed zal worden.

Uit het Lagerhuis gaan deze drie „acts" dan naar het Hoogerhuis, en nadat ook dit Huis èn de supply (of uitgaven) èn de means (of middelen) èn de appropriation (of afpassing van beide) heeft goedgekeurd, is de Kroon tot innen en uitgeven bevoegd.

§ 102. **Appropriation-act.**

Uit het bovenstaande blijkt derhalve, dat op Engelschen bodem de behandeling der staatsbegrooting in meer dan één opzicht zeer wezenlijk van de ten onzent gevolgde handelwijze afwijkt.

Immers, stelt men al dat de begrooting, met name de „appropriation-act", door het Parlement werd afgestemd, dan nog zou de Kroon desniettegenstaande *a.* de vrije beschikking houden over de „gewone inkomsten", *b.* kunnen innen al wat aan belasting door vroegere wetten was vastgesteld, en *c.* kunnen uitbetalen wat voor staatsschuld, civiele lijst en tractementen verschuldigd is.

Of, wil men, anders gezegd, het hoofdverschil bestaat hierin, dat men ten onzent telken jare de geheele begrooting, zoo van uitgaven als ontvangsten, aan de goedkeuring der Kamers onderwerpt, terwijl in Engeland de jaarlijksche goedkeuring niet meer vereischt wordt voor wat reeds bij andere wetten was bewilligd.

En uit dit schijnbaar ondergeschikt verschil nu vloeit niets meer of minder dan dit kolossale onderscheid voort: dat in Engeland bij afstemming der begrooting het raderwerk van den Staat toch eenigermate kan blijven loopen, terwijl het ten onzent in zulk een geval terstond hokt.

Waarbij dan nog gevoegd moet, dat de gewoonte om de uitgaven met de zaakkundige referendarissen te bespreken, ten gevolge heeft, dat er in Engeland schier nooit een politiek conflict bij de lijst van uitgaven komt en zelden bij het aanwijzen der middelen, maar dat de politieke daad eerst bij de appropriation-act aan de orde is, en derhalve niet op een enkel minister, maar steeds op het Kabinet als zoodanig, d. i. op de macht der Kroon, is gemunt, hetzij dan dat deze macht terug moet gedrongen, waar ze de wettige grens wilde overschrijden, of wel in andere richting moet geleid, om de nationale toekomst niet te bederven.

§ 103. **Mutiny-act.**

De acte van dwang, die, ten gevolge van vroegere bloedige conflicten, op de Kroon door het Parlement kan worden uitgeoefend, ligt dan ook slechts zeer ten deele in de stemming over de begrooting, en moet hoofdzakelijk in een geheel andere bill worden gezocht, de zoogenaamde Mutiny-act.

In Engeland namelijk wordt het staande leger niet meê door loting gevormd, maar bestaat uitsluitend uit voor soldij en door handgeld aange-

worven troepen. Er is ook wel een „militia", maar deze doet alleen dienst in de graafschappen en kan niet dan door een afzonderlijke acte van het Parlement voór een oorlog worden aangewend.

Dit staande leger echter zou, juist wijl het buiten de natie staat, een gevaar kunnen opleveren voor de volksvrijheden, en om dit af te wenden, is bepaald, dat het Parlement nooit langer dan voor één jaar zijn toestemming voor de aanwerving geeft.

Loopt het jaar dus om, zonder dat er een nieuwe wet tot stand kwam, die recht tot aanwerving voor het daarop volgende jaar verleent, dan is geheel het staande leger eo ipso ontbonden en de Kroon dus ontwapend.

En moet nu ten slotte bij dit alles nog in het oog gehouden, dat het Engelsche Parlement, hoe tuk en naijverig ook op zijn rechten, niet dan uiterst zelden en in zeer buitengewone omstandigheden het budget geweigerd heeft, om redenen van politieken aard.

Men heeft in Westminster dit machtig wapen steeds als een wapen geëerd, waarmeê niet de partijzucht naar hartelust en moedwillig spelen kon, maar dat in de hand van vrije en vroede mannen strekken moest, om het insluipen te voorkomen van politiek geweld en tyrannie.

Want er school meer dan bezonnenheid in dit soberlijk omgaan met het budget; er stak een beginsel in. Het beginsel namelijk dat het Parlement het Huis van het volk moet blijven en dat de overheidsmacht alleen uitstralen kan uit het Paleis van de Kroon.

En, let nu wel op: het gevolg van deze geheel andere theorie en nog veel sterker verschillende praktijk, is geen minder, dan dat, terwijl hier te lande de Tweede Kamer met haar eigen figuur verlegen raakt, heel het volk van Engeland zijn Parlement nog looft en eert; — dan dat, terwijl hier de staatsmacht steeds drukkender wordt, overzee de volksvrijheden zich steeds meer uitbreiden; en — dan dat evenzoo, terwijl hier geheel ons staatsrecht almeer spaak loopt, het zich in Engeland historisch, consequent en in nationalen geest blijft ontwikkelen.

III.

HET VOOR NEDERLAND WENSCHELIJKE.

§ 104. Nationaal karakter.

We aarzelen geen oogenblik om, bij de keuze tusschen het Fransche en het Engelsche „systeem van Budget", voor het laatste te kiezen; al voegen we er aanstonds bij, dat nabootsing ten onzent van de bijzonderheden, die in het Engelsche staatsrecht door de gewoonte geijkt zijn, zichzelf zou veroordeelen.

Eerbied voor de historische ontwikkeling van het volksleven eischt, dat men voor de eigenaardige karaktertrekken van élk volk een open oog hebbe, en sluit derhalve elke namaak op het gebied van wetgeving voor de volken onderling uit.

De Nederlandsche wetgeving behoorde zich, zou het wel zijn, alleen uit het verleden van het Nederlandsche volk zelf te ontwikkelen; en waar, gelijk ten deze, door revolutionair bedrijf de draad der nationale ontwikkeling roekeloos is doorgesneden, mag men aan het voorbeeld van verwante volken wel algemeene gezichtspunten ontleenen en winste doen met de door hen opgedane ondervinding; maar behooren toch deze generale denkbeelden ook zoo nog in een vorm te worden gegoten, die bij de nationale eigendommelijkheid past.

Houdt men dit in het oog, dan mag ten onzent op niet meer dan op de volgende vier punten worden aangedrongen.

§ 105. Wet of besluit?

Ten eerste: Het toestaan der geldmiddelen geschiede van den kant der Staten niet in den vorm van een wet, maar in dien van een besluit der Staten-Generaal.

Dit punt stellen we, als van het uiterste gewicht, op den voorgrond, wijl het stelsel van begrootings wetten niets dan heillooze belichaming is van de verkeerde, onhistorische en valsche voorstelling, die het liberalisme ons opdringt aangaande onze Staten-Generaal.

Op het voetspoor toch van de Fransche revolutionairen hebben onze liberalisten de oude Nederlandsche Staten omgetooverd in een stel van „twee Kamers", saâm uitmakende „een onderdeel van onze wetgevende macht."

Beide ten onrechte.

Onze Staten-Generaal moeten, naar de zeer juiste opmerking van Maurice, geen „Kamers” zijn, maar, wil men hun dan een naam geven, „een Huis”.

Ze moeten een vertegenwoordiging zijn van het volk; tribunaat van 's volks begeeren; en pleitbezorgers van 's volks rechten bij, naast en tegenover de Kroon.

Om dat te kunnen zijn, is derhalve een zelfstandige positie hun onmisbaar; en om die zelfstandige positie met eere in te nemen en met vertoon van karakter te bewaren, moeten onze Staten-Generaal dus ook à part wonen, d. i. „een eigen huis hebben”.

Naar het Fransche, revolutionaire systeem daarentegen zijn de Staten zelven ten deele dragers van de overheidsmacht; arbeiden ze dus met die overheid aan eenzelfde taak; en komen dienovereenkomstig dan ook bij de overheid inwonen, d. w. z. ze zien zich in het gebouw van Staat slechts een tweetal Kamers toegewezen.

Zóó zegt Maurice, komt tot in de benaming van „Huis” en „Kamer” het allesbeheerschende verschil uit tusschen de echt-Germaansche opvatting van het parlement als de geconcentreerde, zelfstandig optredende natie, en de Fransch-revolutionaire beschouwingswijze, die, haar ten gelieve, de souvereiniteit in drie stukken snijdt; en ze alsdan indeelt bij de dragers van de souvereine macht.

Nu komt het natuurlijk niet in ons op, de Engelsche benaming van „Huis” ten onzent te willen invoeren, maar wel wenschen we de Fransch-revolutionaire benaming van „Kamers” te brandmerken, en ons parlement weêr te doen worden, wat het altijd was en naar Nederlandsche traditiën steeds had behooren te blijven, een samenkomst van Staten.

Ook in dien naam van „Staten” toch ligt op schoone wijs, in deugdelijk Hollandsch, het denkbeeld van zelfstandigheid uitgesproken, en derhalve, mits men in dien schoonen naam weêr leven blaze en hem spreken late, een protest tegen het valsche, liberalistische begrip.

Doch hiermeê hangt dan ook ten nauwste de aan deze Staten toe te wijzen werkkring saâm.

In het Fransche stelsel van onze liberalisten kan onze „Kamer” niets doen dan „wetgeven”.

Er zijn dan naar luid dat systeem, in het éene, groote gebouw van Staat verscheidene verdiepingen en kwartieren. Er is een kwartier gereed gemaakt voor de administratie; een ander kwartier voor het algemeen bestuur; weêr een ander voor zaken van defensie; ook een voor de rechtspleging; en zoo ook zijn er een paar Kamers afgezonderd voor het maken van wetten.

Welnu, in die kamers zijn nu onze Staten-Generaal ingekwartierd; waaruit dus volgt, dat ze welbezien eigenlijk niets anders kunnen doen, dan wetten en altijd wetten maken en al wat ze doen in den vorm van wetten gieten.

Zelfs of een motie geoorloofd is, komt aan sommigen twijfelachtig voor; maar overigens is, buiten het recht van zich te adresseeren aan den Koning, een enquête in te stellen, leden voor den Hoogen Raad voor te dragen, en ministers in staat van beschuldiging te stellen, elke vrijheid van beweging tot een acte, die niet op „wettenmakerij" uitloopt, hun ganschelijk afgesneden.

Ze zijn nu eenmaal een nabootsing van de „Chambre législative" en in het maken van wetten moet daarom dan ook al hun macht en al hun glorie opgaan.

Tot welke ongerijmdheden dit leidt, bleek nog onlangs, toen 's Konings huwelijk bij de Staten aan de orde kwam.

Immers, zoo ooit, dan had men hierbij met een handeling te doen, waarin niet Koning en Kamer een gemeenschappelijke daad voltrokken, maar waarin Koning en Natie tegenover elkander stonden.

De Koning wil huwen en wenscht aan zijne gemalinne de eere van Koningin; aan eventueel uit den echt met haar geboren kinderen, dynastieke rechten; en na zijn sterven aan zijn weduwe recht op 's lands pensioen te verzekeren.

Daartoe nu is noodig, dat de natie verklare in de voorgenomene echtverbintenis geen bedreiging te zien van de nationale belangen.

Dit kán de natie niet anders verklaren dan door haar Staten-Generaal, en naar eisch van recht zou dus de loop der zaak deze behooren te zijn, dat de Koning bij de Staten-Generaal aanklopte, om van die Staten-Generaal bewilliging op zijn huwelijk te erlangen.

Maar zie, dit kan nú niet.

De Staten-Generaal zijn nu eenmaal deel der „wetgevende macht", kunnen uit dien hoofde niet anders dan „wetgeven"; en zijn dus wel verplicht om ook deze bewilliging in den vorm van een wet te gieten. Een ongerijmdheid, waardoor men tot het potsierlijke resultaat komt, dat „Wij Willem III, bij de gratie Gods Koning der Nederlanden", den Raad van Staten gehoord, en in gemeen overleg met de Staten-Generaal, aan „Wij Willem III, Koning der Nederlanden" verlof geeft om prinses Emma van Waldeck, onder genot van dynastieke rechten, te huwen.

Maar diezelfde ongerijmdheid, die in deze huwelijksvergunning zichzelf voor elk die oogen heeft op de kaak stelt, vervalscht bijna geheel den werkkring der Staten-Generaal en met name hun bemoeienis met het budget.

Een wet toch, dit gevoelt ieder, is een rechtsbepaling, 't zij dan gebod of verbod, waardoor een nog onzekere rechtsverhouding in den lande blijvend geregeld wordt.

Maar een wet, zooals onze begrootingswetten, voor één jaar, of zooals bij de credietwetten voor vijf en twintig weken, in trouwe, wat is dat voor een „wet"? Wat heeft dat met een „wet" te maken? Wat kan dat voor een „wet" ooit anders dan de belachelijke fictie zijn?

Bovendien, let er op, voor wie wordt dan die „wet" als wet nog gegeven, en wie zijn bij wetsschennis de strafbare personen? Antwoord: één enkel man in Nederland, t. w. de betrokken minister.

En wat nog dwazer en ongerijmder is, die wet komt dan in tal van gevallen nog eens wet maken wat reeds wet was, of zelfs reeds in de Grondwet stond, als b.v. in de begrootingswet nogmaals zes ton aan den Koning wordt toegekend, die hem reeds gewaarborgd was bij onze eerste wet van Staat.

We aarzelen dan ook geen oogenblik het uit te spreken, dat onze begrootingswetten schier elk kenmerk van wat een „wet" tot wet maakt, missen, en niets anders dan besluiten van de Staten zijn, maar die men, om de valsche deeling der machten vol te houden, te kwader ure in den wetsvorm gegoten heeft.

Ook deze fictie dient derhalve te verdwijnen, en ze zal dit vanzelf, zoodra men in ons publieke recht weêr erkennen zal, dat onze Staten-Generaal geen „Wetgevende Kamers", maar „Staten ter representatie van het volk" zijn.

Dringt eenmaal weêr het besef door, dat volk en overheid twee zijn, dan zal men ook ongedwongen weêr tot het inzicht komen, dat er bij, naast, en desnoods tegenover het Paleis van de Kroon, een Huis van het volk staat, of, wil men, dat „Koning" en „Staten" niet slechts in oorsprong onderscheiden zijn, maar ten einde toe onbekwaam blijven tot vermenging van hun macht en hun arbeid.

En dan — behoeft het nog aanwijzing? — zullen deze Staten, kort en goed, over alle ding dat van hun competentie is, verhandelen en besluiten, zonder zich langer door den fictieven wetsvorm te laten binden.

Ze zullen dan niet langer, gelijk nu, slechts door 's Konings mond in een wetsartikel, maar ook tot den Koning in een zelfstandig besluit naar buiten kunnen spreken, en als de Koning vraagt: „Staten van mijn land! verzetten zich tegen dit mijn voorgenomen huwelijk geen nationale belangen?" dan zullen die Staten zelven, en niet de Koning voor hen, in het Staatsblad zeggen: „Neen, Sire! God Almachtig zegene uw echt!" En evenzoo als de Koning door zijn ministers vraagt: „Staten van mijn

land! kan de zoo en zooveel beloopende millioen schats mij voor deze en die uitgaven worden toegestaan?" dan zullen die Staten zelven den Koning, en niet de Koning zichzelven in het Staatsblad, het antwoord geven en in naam der natie bewilligen wat haar Koning vraagt.

§ 106. Gewoon en buitengewoon budget.

Ten tweede: De Koning stelle, in den vorm van een wet, na verkregen bewilliging der Staten-Generaal, vast, wat alle jaren te innen en te betalen valt, en in den vorm van besluit, evenzeer na verkregen bewilliging der Staten-Generaal, wat boven en behalve het reeds wettelijk vastgestelde, nog uit te geven of te heffen is voor één enkel jaar.

Vaste belastingen regelen op blijvenden voet geldelijke rechtsverhoudingen tusschen overheid en burgers; tusschen burgers en burgers onderling; en evenzoo tusschen de natie en het buitenland.

Niets dus natuurlijker, dan dat deze bij een wet worden vastgesteld, en evenzoo, dat ze geen wettelijk bindende kracht kunnen erlangen, tenzij de natie, die men belasten zal, er op wettige wijs in bewilligd heeft.

Maar een ander geval is het, indien voor de extra-behoeften van één enkel jaar, hetzij opcenten op de bestaande belastingen, of een elastiek recht op kapitaal of inkomen geheven wordt, of ook door biljetten op 's lands kas tijdelijk fictief kapitaal geschapen moet worden.

Dán toch heeft men niet met een blijvende regeling, maar slechts met een tijdelijke voorziening te doen en kan er van een wet dus geen sprake zijn.

Maar ook al treedt voor deze extra-voorziening dan de vorm van besluit in de plaats, toch eischt het duur verworven recht der natie, dat vooral deze extra-heffingen nooit buiten haar bewilliging kunnen omgaan, en behoort derhalve voorafgaande goedkeuring der Staten, onverbiddelijke voorwaarde voor de geldigheid van zulk een besluit te zijn.

Ongeveer evenzoo staat het ook met de uitgaven.

Er zijn vaste uitgaven, die op duurzamen voet door de wet geregeld behooren te worden, en andere uitgaven, die, als gedurig wisselend in cijfer, of ook niet strikt noodzakelijk, telken jare wijziging kunnen ondergaan, en dus, voor elk jaar afzonderlijk, bij besluit moeten worden vastgesteld.

Van de Grondwet zwegen we met opzet, omdat o. i. de Grondwet hoogstens minima van jaarwedden mag vaststellen en dan nog alleen voor de leden der koninklijke familie en de leden der Staten.

De Grondwet is, hoe ook bezien, een wederzijdsche vaststelling van

rechten, die over en weêr, door den Koning en de Staten, elkander gewaarborgd worden. Dientengevolge is het dus volkomen goed gezien, dat de koning ééns voorgoed weten moet, op welk inkomen hij vast en minstens rekenen kan. En aanvaardt men het o. i. verkeerde systeem, dat ook de leden der Staten-Generaal uit 's lands kas putten, dan spreekt het vanzelf, dat ook het cijfer van de hun toekomende gelden in de Grondwet hoort.

Maar alle overige bepaling van tractement valle uit de Grondwet weg, als niet het verdrag tusschen partijen rakende; en zelfs voor partijen gelde het aangewezen cijfer slechts als laagste bedrag, waar men wel boven, niet onder mag gaan.

Voor de organieke wetten verblijve dus de taak, om voor de verschillende ambten en betrekkingen, i. e. w. voor alles wat den koning tegenover derden bindt, vaste cijfers als minima te bepalen; tot zelfs voor de officieren van zee- en landmacht.

Maar wat niet een vaste uitgave is, of ook niet tegenover derden bindt, of eindelijk boven de minima zou gaan, dat worde elk jaar opnieuw vastgesteld, en wel vastgesteld bij besluit.

Edoch, ook dit niet, dan beide malen na verkregen bewilliging der Staten-Generaal. Want het is een recht der natie tegenover den koning niet slechts om niet te geven dan wat toegestaan is, maar ook te weten, dat wat toegestaan is, voor het aangegeven doel worde besteed.

De beide nog overige punten, handelende *a.* van „het verzet op het stuk der geldmiddelen, niet tegen een minister, maar tegen de Kroon", en *b.* van „het slechts voorwaardelijk karakter dat aan dit verzet toekomt", bespreken we in een afzonderlijk hoofdstuk.

IV.

(Vervolg.)

§ 107. **Actie tegen de dienaars der Kroon.**

Naar luid de dusver door ons ontwikkelde denkbeelden, zou derhalve de Regeering eens voorgoed, d. i. zoolang de desbetreffende wetten van kracht bleven, het recht ontvangen, om de vaste belastingen te innen en daaruit zóóveel te betalen, als noodig was om de wettelijk vastgestelde verplichtingen aan derden te kwijten.

Voor alles wat niet, op regelmatige wijze, door een wet was vastgesteld zou ze daarentegen jaarlijks de toestemming van de Staten-Generaal behoeven, zoowel wat de inning als de besteding van gelden betrof.

Stel nu, dat onder de heerschappij van zulk een stelsel, om goede redenen van Staat, verzet tegen de landsoverheid noodig scheen, dan zou dit verzet, dus besloten we ons vorig hoofdstuk, *a.* een verzet tegen de Kroon, niet tegen den minister, moeten zijn, en *b.* tegen de Kroon steeds voorwaardelijk van karakter dienen te blijven.

Wat nu dit eerste (of in samenhang met ons vorig hoofdstuk) derde punt aangaat, zoo is dan:

ten derde, verzet bij de behandeling der geldmiddelen, om politieke beweegredenen, wel geoorloofd tegen den koning, maar niet tegen een minister.

Op zichzelf wraken we natuurlijk verzet tegen een minister des konings volstrekt niet.

Integendeel, we eischen dat de Staten-Generaal de ministers des konings, behoudens allen eerbied voor hun persoon en ambt, zeer scherp zullen contrôleeren en wel terdege er voor durven uitkomen, als zulk een minister òf beginselen huldigt die verderfelijk zijn, òf maatregelen neemt die schade brengen aan volk en land.

Maar voor die broodnoodige contrôle ligt, in politieken zin, het wapen niet bij de schatkist.

Daartoe is het wapen aan de Staten-Generaal in handen gegeven 1. door het recht van interpellatie; 2. door het recht tot niet-bewilliging van wetsvoorstellen; 3. door het recht tot het uitbrengen van een afkeurende motie; en 4. blijft een minister ook daar nog ongevoelig voor, dan in een rechtstreeksch adres aan den koning met verzoek om den raadsman zijner kroon te ontslaan; om nu; ten 5de, van het recht tot in staat van beschuldiging stellen niet eens te gewagen.

Immers, bij het verzet van de Staten-Generaal tegen den minister zijn slechts twee gevallen denkbaar: òf de koning is wel genegen om zijn minister los te laten, òf hij is het niet.

Is hij het wel, dan is een adres ter doelsbereiking volkomen afdoende. En is hij het niet, dan volgt hieruit ook eo ipso, dat de tegenstand, waarmeê de Staten-Generaal te doen heeft, wel schijnbaar van den minister komt, maar eigenlijk huist bij den koning zelf.

Maar is dit zoo, welnu, dan worde de strijd ook met open vizier gestreden en behooren Staten-Generaal en volk eenerzijds, en van den anderen kant Kabinet en Kroon, beiden, van meet af, helder in te zien dat de worsteling geen persoonlijke voorkeur betreft, maar wel terdege gaat om de afbakening van de rechtsgrenzen van het gezag.

Verzet tegen dat gezag door weigering van gelden kan derhalve, naar logische denkmanier, nooit geoorloofd of plichtmatig zijn, tenzij de strijd tusschen Staten-Generaal en Koning op dit ééne, zeer kritieke punt is aangekomen.

Voor elk ander opkomend verschil staan ter bijlegging kleinere, minder gewelddadige en minder ver strekkende middelen ten dienste, en wie nu zou het niet dwaas keuren, indien men bij muiterij b. v. van een volkshoop tot „vuren" aanstonds last gaf, zoolang van verzet tegen „eenvoudige arresteering" nog zelfs geen sprake viel?

Eerst als de koning verklaart: Ik dek mijn minister! komt dus feitelijk de strijd om het gezag aan de beurt; en eerst dan komt bij tekortschieting van de gewone middelen van verweer ook de weigering van gelden aan de orde.

Is dit juist gezien (en metterdaad, we kunnen nauwelijks gissen wat er tegen in ware te brengen) dan volgt hier ook uit, dat de verwerping van een „begrooting voor uitgaven", tenzij om financieele redenen, niet kán plaats grijpen; en dat de politieke daad op financieel terrein eigenlijk nooit anders moest vallen, dan bij het besluit over de middelen.

Met de gewone verhooging of uitbreiding van belastingen heeft deze voorslag natuurlijk niets gemeen. Ook afgezien van de oogenblikken van crisis en conflict, zal het te allen tijde de plicht van goede en getrouwe Staten-Generaal blijven, om bij elke nieuwe aanvrage die van de zijde der Kroon om hooger belasting uitgaat, ook weêr nieuwe bedingen in het belang van de rechten der natie en de vrijheden des volks te stellen. Een plicht, het zij in het voorbijgaan gezegd, waarvan bij onze tegenwoordige Kamers de heugenis zelfs verloren schijnt.

Neen, wat we over verzet spraken, slaat alleen op die zeldzaam voorkomende, maar dan toch denkbare en soms onontwijkbare gevallen, waarin de Staten-Generaal voor de vraag komen te staan, of ze den koning nog langer de middelen mogen verstrekken, om te doen, wat naar hun stellig inzien de natie bederft.

Onder die denkbare gevallen wezen we reeds op een coup d'état; we voegen er thans bij: het willen ondernemen van een verderfelijken oorlog, of ook het duurzaam ten dienste stellen van het gezag aan de ondermijning van de nationale beginselen.

§ 108. **Tegen de Kroon slechts voorwaardelijk verzet.**

Doch, en ziehier het laatste punt, waarop we wezen: ten vierde, dat verzet zij steeds voorwaardelijk.

Zulk een botsing toch, als waarop we doelen, mag niet het spel van toeval of van moedwil zijn.

Een afstemmen van begrootingen, als ten onzent lange jaren in zwang was, discrediteert de Staten-Generaal, en bevestigt dus niet de macht, die desnoods de overheid weêrstaan moet, maar breekt haar af.

We eischen daarom als eerste voorwaarde, dat er, bij zulk een forsch verzet tegen de Kroon, bezonnenheid en dies voorafgaande waarschuwing zij.

Als men den koning voor een afgestemd budget wil plaatsen, is het billijk dat de koning in juiste, welomschreven bewoording, wete, wat de Staten-Generaal van hem verlangt.

Er ga dus aan zulk een verzet vooraf het indienen van een eerbiedig Adres, waarin duidelijk de eischen geformuleerd zijn. Er worde, na de indiening van zulk een adres, aan den koning tijd tot overweging gelaten. En ook, indien men er eindelijk toe overgaat, de koorden der beurs voor hem toe te halen, geschiede dit in den regel niet op ruwe, brutaal dwingende wijze.

Veel van dat brutale valt reeds weg, indien althans de verplichtingen aan derden, gelijk in ons denkbeeld ligt, duurzaam kunnen gekweten worden; het plotseling stilstaan van het raderwerk van Staat niet tot oogenblikkelijk beslissen noopt; en dus aan den koning de gelegenheid niet wordt benomen, om met de geformuleerde eischen tot zijn volk te gaan, en aldus door nieuwe verkiezingen te onderzoeken, of de eischen der Staten-Generaal metterdaad door het kiezerspersoneel worden gesteund.

En mocht dan onverhoopt, ook na deze bezonnene en eerbiedige wijze van handelen, de koning niettemin in zijn opzet volharden, dan zullen de Staten-Generaal o. i. te onderzoeken hebben, in hoeverre dit verzet hun voorkomt uit 's konings zedelijke overtuiging voort te spruiten, of wel geen edeler oorsprong te hebben dan willekeur en partipris.

Dit leidt ons vanzelf tot de tweede voorwaarde, waaraan we dit verzet binden, t. w. dat men den koning nooit dwinge, om te handelen in strijd met zijn geweten.

Ook in den constitutioneelen Staat blijft de koning een menschelijk persoon.

Hij is geen automaat, maar een persoonlijk wezen.

Er is dus in hem niet slechts motie, maar ook consciëntie, en een consciëntie die ons om eerbiediging vraagt.

Een koning te willen dwingen, dat hij teekene en dus uitvoere, wat hij onrecht en van Godswege ongeoorloofd acht, is onzedelijk en in de hoogste mate afkeurenswaard.

Stelt dus een koning tegenover de scherp geformuleerde eischen der Staten-Generaal een non-possumus, op grond van zijn geweten, dan mogen de Staten wel hun goedkeuring weigeren aan wetten, die verder organiseeren zouden, wat zij afkeuren, maar niet den koning tegen den muur dringen en hem dwingen door de dommekracht van het geld.

En mocht men nu oordeelen, dat hiermeê aan een boozen koning het middel in handen was gespeeld, om consciëntiebezwaar te veinzen, of er voor aan te zien, wat slechts de hallucinatie van een kranken geest was, welnu, dan zien we er ter ontzenuwing van deze tegenwerping in het minst geen bezwaar in, aan de Staten-Generaal nog daarenboven de geheel exorbitante macht toe te kennen, om desnoods de inning van alle belasting op een gegeven oogenblik te stuiten.

Mits, en hier zij men zoo goed op te letten, mits niet telken jare een halfdroomerige Staten-Generaal, zoo eens op goed geluk af, door stemming uitmake, of men de sluizen voor den goudstroom niet eens dicht zou draaien; maar zulk een maatregel alleen mogelijk zij op expresselijk daartoe door een behoorlijk aantal leden, onder de vereischte waarborgen, genomen initiatief; na voorafgaande waarschuwing aan den koning; en evenzoo niet dan na b.v. drie stemmingen, die minstens drie dagen uit elkaâr liggen.

En op deze bedingen leggen we te meer nadruk, omdat ons streven allerminst strekt om de volksvrijheden aan autoritaire wilkeur op te offeren, maar wijl er ernst bij het behandelen van ernstige zaken behoort te zijn; en wijl men tot zulk een coup niet moet kunnen komen, dan na èn koning èn natie behoorlijk te hebben ingelicht; na alle minder gewaagde wegen te hebben afgeloopen; en zich aldus zelven helder en klaar rekenschap te hebben gegeven van den hoogernstigen stap, waartoe men besluiten wil.

Dat nu ook onder deze bedingen desniettemin onrecht denkbaar is en aan een koning, dien men misverstond, tegen zijn consciëntie in, geweld kon aangedaan worden, geven we toe, maar dat dit ons stelsel zou veroordeelen, meenen we te mogen betwijfelen.

Immers, volmaakt is geen enkel stelsel, en stellen we al voor een oogenblik, dat een koning waarachtiglijk zich om der consciëntie wille verzet had en dan toch met dwang bejegend wordt, — ons dunkt dan zou het nederleggen der kroon voor zulk een edel vorst een waarlijk niet te zwaar offer zijn, om voor zijn God zuiver te blijven staan; en zou dus de Staten-Generaal slechts voor het oog van dienzelfden God hebben te beslissen, of op het afpersen van dit hoogste offer de zegen des Almachtigen volgen kon.

§ 109. **Thans te volgen gedragslijn.**

Blijkt uit het bovenstaande ten duidelijkste, dat de regeling, die thans in onze Grondwet voor de behandeling van het budget is voorgeschreven, met de beginselen van het antirevolutionair staatsrecht in strijd is, wijl ze de machten vermengt en den ernst uit het beleid van zaken bant, dan heeft uiteraard de vraag, welke gedragslijn onder de bestaande regeling te volgen zij, slechts ondergeschikte waarde.

Niet onjuist liet ze anders zich wellicht in deze vier trekken aanduiden:

a. dring rusteloos aan op het schrijven in onze Grondwet van een andere regeling, die beter met uw beginselen strookt;

b. oefen uw verzet tegen het persoonlijk beleid van de heeren ministers nooit bij de eindstemming over hun begrooting, maar bij hun overige wetsvoorstellen, en voorts door interpellatie, door motie, door adres aan de Kroon of door aanklacht;

c. is verzet tegen de overheid noodig, ga dan tot dwang niet dan in het uiterste geval, na uitputting van alle overige middelen, en nooit tegen 's konings consciëntie, over;

en *d.* moet ge dwingen, oefen dan dien dwang, door afstemming van de wet op de middelen, niet op een enkelen minister, maar, in alle ministers samen, op de Kroon.

ELFDE HOOFDSTUK.

DECENTRALISATIE.

> Zij wil dat de gewestelijke en gemeentelijke autonomie, voor zoover deze niet strijdt met de eischen der staatseenheid en de rechten van de enkele personen niet onbeschermd laat, door decentralisatie worde hersteld.
>
> (Program Art. 10.)

I.

HET SYSTEEM VAN CENTRALISATIE.

§ 110. **Hoe de revolutie tot landindeeling komt.**

Er zijn twee manieren om een land en volk te beschouwen.

Dit hangt er maar van af, of ge een volk aanziet als iets dat geworden en gegroeid en er dus naar Gods bestel alzoo gekomen is; of wel, dat ge u inbeeldt, dat het aan de meerderheid der individuen toekomt, om elk oogenblik van hun „land en volk" te maken wat ze willen.

Dit laatste was de ongerijmde voorstelling van de wijzen der Fransche revolutie, en die in beginsel altijd, *mutatis mutandis*, door onze liberalisten is gecopieerd.

Zoo was in hun oog Frankrijk b.v. niets dan een „stuk van den aardbol met levende wezens er op, die men menschen pleegt te noemen." Een ongedeeld, onverbrokkeld en aaneenhoorend erf, dat men wel kon, maar niet behoefde in te deelen, en dat, als men het indeelde, evengoed in tien als in twintig, in twintig als in tachtig stukken, kon geknipt worden, zonder dat men bij dat knippen op iets anders hoefde te letten dan op uitgestrektheid en zielental. Zoo ongeveer moesten de brokstukken *gelijk* uitvallen, en om dat doel te bereiken, stoorde men zich aan traditie noch volkszeden, maar knipte met de revolutionaire schaar eenvoudig dwars en schuins door alle historische geledingen heen.

Dusdoende kreeg men dan ook geen provincie, maar een departement, d. w. z. een afdeeling, een ruit, een brokstuk van het éene en ondeelbare erf, dat, zonder zweem van zelfstandigheid, eenvoudig als middel ter „vergemakkelijking van het landsbestuur" recht van bestaan had.

En toen nu ook die departementen voor rechtstreeksch bestuur nog te uitgebreid bleken, verknipte men op dezelfde manier het departement nog weêr eens in onderdeelen, die men communes noemde. En paste, waar ook die communes nog te groot bleken, het verknippingssysteem nog eens ten derden male toe, om die communes nog weêr in arrondissementen te splitsen; en vond dan eindelijk in dat laatste onderdeel als eenheid, het „ondeelbare" wezen, d. i. het individu „mensch."

Zoo had men dus eerst een stuk aardbol, versneed dat bolle erf in „afdeelingen" (departementen); deelde die afdeelingen nogmaals in „onderdeelen" (communes); en splitste dan ook die onderdeelen nog soms in „afrondingen" (arrondissementen); zich daarbij natuurlijk het recht voorbehoudend, om morgen desnoods geheel die indeeling weêr af te schaffen, of wel anders te doen uitvallen, of ook nog verder voort te zetten, al naar gelang de lasthebber van de meerderheid der inviduen het mocht willen.

Het eenige waarop men bij die indeeling dan nog soms lette, was een hooge bergrug of een breede rivier. Want nu er toch ergens grenslijnen moesten vallen, vond men voor de contrôle der ambtenaars die berg- en waterlijnen het geschiktst.

In dit stelsel heeft de indeeling van een land dus geen andere oorzaak, dan dat het land te groot is, om opeens, in zijn geheel, gelijk het daar ligt, naar behooren geadministreerd te worden. Was er een geslacht ambtenaren te vinden geweest, dat met reusachtig talent het geheel ineens op orde had kunnen houden, dan zou dit verre de voorkeur hebben verdiend. Maar nu dat slag wonder-ambtenaren niet bestond, moest men, naar het „verdeel en heersch", het land wel „klein maken" om er heer in te blijven, en splitste het dus in zoo groote deelen en zoo kleine brokstukken, als gevoegelijk door eenzelfde stel ambtenaren kon verzorgd worden.

§ 111. **Neiging tot centralisatie.**

Hieruit vloeit voort, dat er naar dit systema drieërlei soort van bestuurshandelingen zullen zijn; *a.* de zoodanige die men voor heel het land opeens kan doen; *b.* dezulke die men hoogstens voor een streek van het groote erf opeens kan waarnemen; en *c.* de kleinere

zaken die dagelijksch toezicht eischen en dus over niet meer vierkante mijlen kunnen loopen, dan één man op een dag kan overzien. Of korter gezegd, aan den éénen kant een reeks dingen die voor heel het land opeens worden bezorgd; en aan den anderen kant een menigte zaken waarvoor men een apart stel ambtenaren in elk onderdeel van het land behoeft. Dingen dus die centraal en dingen die niet-centraal worden afgedaan. Landszaken of zaken van landsdeelen.

Deze splitsing van de regeeringszaken doet dan vanzelf de vraag ontstaan, wat wél, wat niet centraal zal worden behandeld, en naarmate men dan zooveel mogelijk op de schouders van het centraal-bestuur laat rusten, of wel zooveel mogelijk op de niet-centrale besturen afschuift, ontstaat er centralisatie of decentralisatie van beheer.

Regel is en moet daarbij in dit stelsel zijn, dat alles wat centraal behandeld worden kan, ook centraal moet behandeld worden. Het bestuur door de niet-centrale onderdeelen is slechts een noodzakelijk kwaad. Beter ware dat men er buiten kon, en slechts omdat het voorshands niet anders kan, behelpt men zich er meê. Maar het ideaal, zeer verre bet beste, het doel waarnaar men streeft, zal altijd zijn, zich van die ondergeschikte landsbesturen los te maken, en alles zelf te doen; uit het eene middelpunt tot aan alle punten van den omtrek; door ééne wilsuiting voor heel het land.

De webbe, met de spin in het saâmloopingspunt van alle draden gezeteld, ziedaar voor den idealen toestand, waarheen men met dit stelsel op weg is, het juist gekozen beeld.

Krachtens zijn beginsel dringt derhalve dit stelsel der revolutie, dat in hoofdzaak door onze liberalisten gevolgd wordt, naar al sterker centralisatie, zoodra de mogelijkheid er toe slechts blijkt.

Nu de spoorwegen, de betere regeling van de post, en de door de telegraaf versnelde gemeenschap, de armen van het centraal bestuur in staat stellen steeds verder te reiken, kan er ook almeer uit stadhuis en prefectuur naar de landsbureaux overgebracht.

Bovendien, ook de kunst, om de spin haar webbe na te spinnen, leert gaandeweg aan. De ambtenaar komt verder in de routine en het individu-burger maakt vorderingen in plooibaarheid. Zoo wordt het noodzakelijk kwaad der onderbesturen steeds tot enger afmetingen beperkt. Ze kunnen nog wel niet wegvallen, maar verliezen toch gaandeweg hun beteekenis. En zoodoende komt men ongemerkt steeds het hooggeloofde ideaal naderbij van één „peuple d'administrés" in het „éene en ondeelbare Frankrijk."

§ 112. **Bestuurcolleges en administratieve indeeling.**

Uit den aard der zaak volgt hieruit bij de toepassing van dit stelsel tweeërlei.

Vooreerst, dat de hoofden van deze ondergeschikte regeeringscolleges door de centrale overheid worden aangesteld.

Immers, is zulk een lager college niets dan een noodhulp, om de anders eindigende kracht van het centraal-bestuur verder te leiden, of, wil men, een verlengstuk om den te korten arm van de centrale overheid verder te doen reiken, dan spreekt het wel vanzelf, dat de gezaghebbende man in zulk een college eenvoudig plaatsvervanger van den Vorst is.

Eigenlijk moest elke departementale vergadering en elke raad „der gemeente" door de centrale overheid zelf gepresideerd worden; maar, nu dát niet kan, vermenigvuldigt de koning zich door commissarissen en burgemeesters, die derhalve ook door hem worden benoemd.

„Le roi se multiplie!" De koning verveelvoudigt zich, om overal tegelijk te wezen, is van dit systeem het bestuursgeheim.

En ten andere volgt uit de toepassing van dit stelsel, dat men voor elken tak van bestuur zooveel mogelijk een afzonderlijke indeeling maakt.

In historische landen doet de éene gewestelijke indeeling te gelijkertijd dienst èn voor de administratie, èn voor de rechtspraak, èn voor de militiezaken, èn voor de verkiezingen èn voor het onderwijs, èn voor wat niet al.

Maar in het stelsel der revolutie mag dit volstrekt niet. En dat wel om drie volkomen geldige redenen:

Te weten *a.* omdat men voor militiezaken b. v. een veel grooter stuk van het land opeens „behandelen" kan en dus met een indeeling op veel kleiner schaal rond komt; *b.* wijl deze ondergeschikte colleges zoo ondergeschikt mogelijk moeten blijven, en ze dus veel te machtig zouden worden, indien men al deze zaken tegelijk onder hun toezicht plaatste; en *c.* overmits het telkens bij deze onderverdeelingen moet uitkomen dat ze slechts ter behulp, en niet wezenlijk, zijn, zal „de ondeelbaarheid van het éene rijk" geen schade lijden.

Zoo komt men er dus toe, om opzettelijk voor zaken van het leger het land weêr op heel andere wijze in districten en commandementen te verdeelen; voor de rechtspraak nogmaals op andere wijs het land te verknippen in arrondissementen en kantons; en zoo voor elken tak van bestuur altijd weêr een andere dispositie van de legkaart uit te denken, die meer bijzonder bij den aard van dat belang past.

§ 113. **Volksvrijheid.**

Van zelfbeheer of volksinitiatief is blijkbaar, uitgezonderd het uitgangspunt, op de gansche linie van dit revolutionaire stelsel geen sprake. En het kan dit ook niet zijn!

Voor het individu-burger toch is slechts één enkele daad weggelegd: hij kiest.

„Burger" en „kiezer" zijn in dit systema elkaâr volkomen dekkende begrippen.

Want, ja, aan dat individu-burger wordt een wil toegekend en ter beschikking aan dien wil zelfs de hoogste souvereine macht aangeboden, — maar, en ziehier het fatale van dit gansche stelsel, dit zelfde individuburger kan van dien wil slechts éénmaal om de vier jaar gebruik maken; en het gebruik maken van dien wil heeft geen ander gevolg, dan om plotseling alle hem geboden macht op een ander over te dragen en hem zelf te verlagen tot een aan handen en voeten gebonden willoos wezen, wien men den slavennaam gunt van „administré."

Een burger is heer van het land en kan dus kiezen, maar, zoodra glijdt zijn stembiljet niet in de sleuf van de stembus, of hij is heer-af en zijn gekozene is meester van zijn lot geworden.

En nu stemmen we wel voetstoots toe, dat, behalve in de dagen der eerste opwinding, dit stelsel schier nooit in al zijn gestrengheid is toegepast, en dat met name de liberalisten ten onzent heel wat water in hun wijn hadden te mengen, om hun plan te kunnen doorzetten; maar voor wat het beginsel raakt, doet dit niets af.

Want vooreerst houde men wel in het oog, dat deze afwijkingen van het juiste model niet voortvloeiden uit de overtuiging dat het zoo beter was; maar eenvoudig uit de onmogelijkheid om naar het juiste model te werken. Het model zelf was daartoe te onpractisch; het stuitte te zeer af op de eischen der werkelijkheid, en verried, zoodra men aan het toepassen ging, te zeer zijn tegennatuurlijken aard.

Bovendien zij men er niet blind voor, hoe nog onlangs de liberalistische excessen in Genève nog wel terdege de verwezenlijking van deze zelfde volstrekte centralisatie bedoelden.

En lette men er vooral op, hoe de liberalistische constitutiën, zelfs in haar gematigdsten vorm, ons steeds en allerwegen de notae necessariae, de beslissende kenmerken van dit centraliseerend stelsel, voorhouden, en er blijkens de ervaring in alle landen van Europa toe meêwerkten, om de centralisatie van alle macht en alle bestuur en alle regeeringswerking in steeds wijder proportiën te begunstigen.

Hoe nu tegen dit geheele stelsel, en de noodlottige gevolgen waartoe het leidde, de organische beschouwing der Christelijk-historische Staatsleer lijnrecht over staat, toone een volgend hoofdstuk.

Slechts moest, om wat ten deze „antirevolutionair" is te doen uitkomen, het systeem, dat we niet dulden kunnen en dus uit beginsel bestrijden, vooraf kortelijk geschetst.

II.

HET SYSTEEM VAN DECENTRALISATIE.

§ 114. **Organische vorming van een rijk.**

Een land één doorloopend stuk grond; dat stuk grond bewoond door individuen; die individuen zooveel mogelijk, van uit één middelpunt, allen op eenzelfde wijze bestuurd; slechts voor zooveel dit niet kán, dat centraal-bestuur door hulpbesturen bijgestaan; en voor die hulpbesturen van allerlei aard het land, naar de potloodstreep valt, versneden in departementen en arrondissementen, in districten en kantons, in ressorten en commandementen, — ziedaar dan van het revolutionaire systema in korte trekken gedachten gang en leidend denkbeeld beî.

Tegenover dát systema nu staat lijnrecht het stelsel der antirevolutionaire Staatsleer over; zóó scherp over, dat we op elk punt dit systema vlak in het aangezicht weërspreken moeten; en, om de lijnen van ons eigen stelsel zuiver te trekken, bijna met het eenvoudig omkeeren van dit zonderling gedachtenbeleid kunnen volstaan.

Volgens de door ons beleden beginselen toch is het volstrekt onwaar, dat men ooit of ergens (het geval van landverhuizing, kolonisatie en land-aanwinning nu daargelaten) zoo maar eens een land voor het verdeelen zou vinden; een volk zou te maken hebben, en voor dat aldus gefabriceerde volk een bestuur zou hebben te tooveren.

Wij beweren, en heel de historie staaft daarbij onze meening, dat er, bij de niet-nomadische volken althans, niet eerst een volk is, dat men dan vervolgens in deelen versnijdt, maar dat omgekeerd die kleinere deelen er eerst zijn en dat die kringen van kleiner omvang vervolgens het grootere volk vormen en uitmaken. Niet dus de deelen uit het volk,

maar het volk uit de deelen. Of, wil men, niet door deeling van het volk de provincie ontstaan, maar uit de in elkaâr groeiing van provinciën de natie.

En dit blijft zoo, ook al daalt men een trap lager af.

Immers, ook een provincie is in den regel niet ontstaan doordien men een strook lands eerst bezet en vervolgens ingedeeld heeft, maar er zijn groepen van menschen geweest die zich hier en ginds hadden neêrgezet, en die eerst daarna, van lieverleê, 'tzij vrijwillig, 'tzij gedwongen, in regeeringsverband met elkaâr traden. Dat wil dus zeggen, dat ook de gemeenten niet ontstaan zijn doordien men de provincie, op goed geluk af, in vierkantjes of rondetjes heeft ingedeeld, maar dat omgekeerd de provincie er gekomen is, doordien men de reeds bestaande heerlijkheden, landsstaten en gemeenten in verband heeft gezet.

Ja, zelfs indien men nog een sport lager op de ladder gaat en van de gemeenten op de gezinnen of familiën komt, ook dan nog blijft het waar, dat de gemeente uit de gezinnen of familiën is saâmgesteld, en niet het gezin uit de gemeente is gesneden. Waar, dat het gezin er eerst is geweest en de gemeente eerst daarna uit de gezinnen kon gevormd worden. Waar eindelijk, dat, al viel het gemeenteverband weg, er nog altijd gezinnen zouden overblijven, maar dat, ontbond zich het huisgezin, eo ipso ook de gemeente zou vervallen zijn.

§ 115. **Huisgezin en individu.**

Maar hier maken we dan ook halt.

Lager dalen we niet af, en wie met hetzelfde denkbeeld nu ook van het gezin op het individu wilde komen, zou deerlijk den bal misslaan.

Immers, zoodra men bij het gezin is aangeland, heeft men de laatste schakel bereikt, en zou een willen voortzetten van ditzelfde ontledingsproces op de enkele personen, geheel faliekant uitkomen en blijken in strijd te zijn met de gegevens der natuur.

Want zie, of ge al eenige personen bijeenvoegdet, dit zou wel tot een „bij elkaâr wonen" en dus tot een „gesticht" of „kazerne" of „hôtel garni", maar nooit tot een „huisgezin" leiden. Om tot een huisgezin te komen, kunnen slechts twee, en dan nog wel ongelijksoortige, personen in een van hún wil onafhankelijk en vooraf door God verordend verband treden, en moet nu voorts het huisgezin, door de scheppingskracht van dienzelfden God, uit deze twee worden voortgebracht.

Niet bij het individu, gelijk voor de mannen der revolutie, maar bij het huisgezin, ligt voor ons besef dus de eenheid.

Verder gaan we bij onze ontleding niet.

En we mogen dit niet, om de eenvoudige reden, dat het niet van den wil van een individu afhangt, of hij in het verband van het huisgezin zal staan, maar dat hij, willens of niet willens, reeds door zijn geboorte; doordien hij er is; in familieverband gevonden wordt. Immers, hoe zwak ge dien band u ook denken wilt, ieder heeft toch een moeder en kon zonder die moeder er eenvoudig niet zijn.

Bij overgang van het huisgezin op de individuen komen we dus met een verband in aanraking, dat, van 's menschen wil of toedoen geheel onafhankelijk, op, om en over hem gelegd werd, zonder dat hij er zelf van wist, en dat, met zijn existentie zelve gegeven, aldus voor hem besteld was door zijn God.

En evenzoo, bij den kring van het huisgezin aangekomen, staan we voor een levenskring, die niet door bijeenvoeging ontstond van wat er reeds was, maar die gevormd is door nieuwe productie, door nieuw geboren worden, door een komen van wat er niet was.

Zoowel wat het verband als wat de verbonden deelen betreft, hebben we bij het huisgezin dus rechtstreeks met den levenden God te doen. En het was juist dit onloochenbaar stuiten op Gods heerlijk werk, dat de mannen der Revolutie niet konden uitstaan, en waarom ze, in driftigen aanloop, over den slagboom van het huisgezin heensprongen, om dan toch eindelijk in het ondeelbaar „individu" de lang gezochte verheerlijking te vinden van 's menschen hooggeloofden, over alles souvereinen, ja waarlijk vrij gedroomden wil.

De dubbele ordinantie èn van de inzetting des huwelijks èn van de geboorte uit een moeder, is derhalve het zich naar links en naar rechts uitbreidend fundament, waarop de antirevolutionaire Staatsleer onwrikbaar staat, en het zijn juist deswege deze beide ordinantiën, waartegen de macht uit de diepte, èn door het goddeloos verzinsel van het „vrije huwelijk", èn door de nog goddeloozer verzinning van de „preventieve gemeenschap", even schandelijk als demonisch reageert.

§ 116. **Grenzen der staatsmacht.**

Wat hieruit tevens voor den aard van het landsbestuur volgt, behoeft ternauwernood aanwijzing.

Immers, om hier achter te komen, behoeft ge uzelven nu slechts deze drie vragen voor te leggen:

1°. Rust de verantwoordelijkheid voor de goede orde in een huisgezin op het familiehoofd of op het hoofd van den Staat? Zijt gij, vader, slechts geroepen om zóóveel in uw huisgezin op orde te houden, als de regeering ongeordend laat? Of wel is omgekeerd de regeering dán slechts

gerechtigd in uw gezin tusschen beide te komen, indien gij op ergerlijke wijze uwe roeping tegenover uw gezin veronachtzaamt? Korter gezegd: vult, op het stuk van huiselijk beheer, gij den Staat aan, of de Staat u?

2°. Ontvingt ge de macht om in uw huiselijken kring gezag uit te oefenen van den Staat, of wel bezit ge die bij de gratie Gods?

En 3°. Hebt ge als vader gezag over uw kinderen ontvangen, doordien ze u dat met meerderheid van stemmen opdroegen, of wel bezat ge dat gezag over uw kinderen reeds onafhankelijk van hun toestemming, eer ze zelf hun zin of neiging u uiten konden? Stelden ze u als vader aan, en bezitten ze dus ook het recht om u als vader af te zetten; of wel waart, zijt en blijft ge hun vader door het feit zelf van hun geboorte, zonder meêtellen zelfs van hun wil?

Nu antwoordt ge op elk dezer vragen, en moet ge wel antwoorden, als volgt:

a. Vult gij den Staat of wel de Staat u in uw huisgezin aan? Antw. De Staat mag in mijn gezin eerst dan tusschen beide treden, als ik mijn plicht als natuurlijk hoofd des huisgezins verwaarloos.

b. Ontvingt ge het gezag over uw gezin van den Staat of van God? Antw. Ik zou souverein over mijn gezin zijn en blijven, ook al viel de Staat weg, en sta dus als familiehoofd bij Godes gratie.

En *c.* Stelden uw kinderen u aan, of hebt ge macht over hen, onafhankelijk van hun toestemming? Antw. Als vader heb ik het recht mijn kinderen te bevelen, onder verantwoording niet aan hen, maar alleen aan God.

En brengen we deze uitkomst nu in verband met wat we zoo straks vonden over de aaneenschakeling van de levenskringen van gezinnen tot gemeenten, van gemeenten tot gewesten, en van gewesten tot een Staat, dan komen we immers ongezocht tot twee conclusiën, die geheel het revolutionaire systema tuimelen doen.

Dan toch blijkt:

Vooreerst, dat het centrale landsbestuur slechts datgene mag doen en overnemen, wat en voor zoolang het in de kleinere levenskringen niet behoorlijk verzorgd wordt.

Liep het in een Staat goed; denkt ge u een volk zooals het zijn moet; droomt ge u in een normalen toestand, dan zou de taak van het landsbestuur dus uitsluitend in twee dingen bestaan: 1. in het verzorgen van de dingen die uit de verbinding der provinciën tot één Staat rechtstreeks voortvloeien; en 2. in het verdedigen van de rechten der individuen tegenover het gezin, van het gezin tegenover de gemeente,

en van de gemeente tegenover het gewest, zoo dikwijls misbruik van macht insloop.

Staat het nu echter zoo, dat er in de ondergeschikte levenskringen nog veelszins een tekort van energie te betreuren valt, dan is het landsbestuur verplicht en gerechtigd, bovendien in gewest, gemeente en gezin nog al datgeen te verzorgen, wat op geen manier onverzorgd kan blijven en desniettemin dusver onverzorgd of kwalijk verzorgd bleef.

Maar, en dit doet alles af, bij die laatste taak is het centrale landsbestuur zaakwaarnemer, plaatsvervanger, en dus niets dan „tijdelijk curator."

Een „tijdelijk curator", en diensvolgens gerechtigd tot uitvoering van het volstrekt noodzakelijke; gehouden om zich terug te trekken, zoodra veerkracht tot zelfbestuur weêr voldoende zal geprikkeld zijn; en derhalve verplicht om de zaakwaarneming zóó aan te leggen, dat deze veerkracht niet verzwakke, maar winne.

En ten andere, dat de indeeling, waarmeê men rekent, niet met passer en liniaal gemaakt, maar uit de historie en de werkelijkheid genomen behoort te zijn, en dient te strekken om in elken levenskring het daar thuis hoorend leven te voeden.

Is er eerst vanzelf een gezin, ontstaat uit gezinnen de gemeente vormen die gemeenten zich tot gewesten; en wordt eerst allengs uit zulk een groep gewesten de hoogere staatseenheid geboren, — dan heeft het landsbestuur ook nooit iets in te deelen of te versnijden, maar slechts de indeelingen en groepeeringen te eerbiedigen, die ze vindt.

De Fransche Grondwet zegt, echt revolutionair: „Frankrijk is verdeeld in 86 departementen"; de onze daarentegen in antirevolutionairen toon: „Het koninkrijk der Nederlanden bestaat uit de navolgende gewesten."

§ 117. **Neiging tot decentralisatie.**

Welnu, in dat „is verdeeld in" of „bestaat uit" ligt ál het onderscheid. „Versnijding in atomen" of „organische inverbandzetting van het organisch gewordene", ziedaar de geheel verschillende wortels van de twee elkaâr uitsluitende systemen.

Immers, aanvaard ik deze beide denkbeelden: ten eerste, dat het centrale landsbestuur het bestuur van gewest, gemeente en gezin aanvult, en niet het bestuur van gewest, gemeente en gezin aanvulling is van het centrale landsbestuur; en ten tweede, dat een land niet versneden kan worden in willekeurig getrokken kringen, maar organisch samengesteld is uit levenskringen die er jure suo zijn en door den loop der historie in

onderling verband kwamen, dan is voor een iegelijk die doordenkt, hiermeê het pleit der decentralisatie ook beslecht.

Dan toch is centraliseering van alle macht in het éene landsbestuur een aandoen van geweld aan de ordinantiën, die God voor volk en huisgezin gaf; een vernielen van de natuurlijke geledingen, waardoor een natie levenskracht uitoefent. Daardoor een verstoren van de veerkracht in de enkele levenskringen en bij de enkele personen. En dientengevolge de oorzaak van een langzaam ontbindingsproces, dat noodzakelijkerwijs op de demoraliseering en de ontzenuwing van overheid en volk beiden uitloopt.

In wat kwaden reuk, door veel misbruik en lang lasteren, dan ook de „nationale trots" en het enge „provincialisme" en de stedelijke „bekrompenheid" en de zoo gevreesde „huisbakkenheid" mogen gekomen zijn, en met wat luidruchtigheid en zelfbehagen men daartegenover ook de „algemeene menschenmin" en de verheffende kracht van het „cosmopolitisme" en het ondoorgrondelijke mysterie van de „staatseenheid" en den ruimen blik der mannen van „de wereld" moge geloofd hebben en nog loven, -- wij blijven, des ondanks, de oude paden, wijl ze paden naar Gods bestel zijn, liefhebben, en handhaven met al wat van antirevolutionairen huize is, tegenover de fictie van den alles mogenden, alles doenden en alles bedervenden Staat, de zelfstandigheid, die als bron van nationale veerkracht, door God zelf aan gezin en gemeente en gewest, naar het aloude recht van deze landen, gegeven is.

III.

VOORDRACHT VAN BESTUURSHOOFDEN.

§ 118. **Regelen voor decentralisatie.**

In den aangeduiden zin wil dan ook „Ons Program" „dat de gewestelijke en gemeentelijke autonomie door decentralisatie zal hersteld worden."

Dit nu kan o. i. niet zonder het geleidelijk toepassen van deze vier beginselen geschieden:

a. de benoeming van de bestuurshoofden in gemeente en gewest geschiede uit een voordracht;

b. al wat binnen den kring van gewest of gemeente afloopt, worde

door het gemeentelijk of gewestelijk bestuur dan ook afgehandeld;

c. de indeeling van gemeente of gewest gelde zooveel doenlijk voor alle takken van bestuur;

en *d.* men regele de administratieve rechtspraak zelfstandig, en make ze daardoor onafhankelijk.

§ 119. **Onze Commissarissen des Konings en ingezette burgemeesters.**

Naar het thans staat, is de burgemeester der gemeente en het hoofd van het gewest een koninklijk inspecteur; en dat Thorbecke dit gewild heeft, blijkt wel ten duidelijkste uit den onvaderlandschen titel, door hem voor de hoofden van het gewestelijk bestuur uitgedacht, t. w. dien van „Commissaris des Konings."

Een Commissaris des Konings toch is in leelijk Hollandsch hetzelfde wat de prefect in Frankrijk is: een van buiten ingekomen, over de provincie gesteld, uitvoerder van 's konings wil en wet.

En evenzoo is op gemeentelijk terrein, in goed maar misbruikt Hollandsch, de „Burgemeester" niets dan een Commissaris des Konings in het klein, die, bóven de gemeente gesteld, tegenover haar, waakt voor 's konings rechten.

Uit liefde voor de monarchie schiep men die inrichting niet.

Feitelijk toch geschiedt èn de benoeming van een provinciaal commissaris èn van een burgemeester door den tijdelijken Minister van Binnenlandsche Zaken, die daarbij weder in verre de meeste gevallen te rade gaat met de politieke en personeele belangen van zijn partij.

Komen er commissarisschappen open te vallen onder conservatieve ministeriën — en dat trof nog al eens zoo — dan benoemt de koning voor deze hooge waardigheid mannen, die zich voor de conservatieve partij verdienstelijk hebben gemaakt. En vallen er omgekeerd vacaturen tijdens de liberalisten aan de beurt zijn om het land te regeeren, dan krijgt men benoemingen, gelijk onlangs te Zwolle en te Leeuwarden, van mannen die gezien zijn onder de leiders der radicale partij.

We keuren dit niet af, maar constateeren het feit slechts, opdat de schijn van monarchale loyauteit ten deze niemand op het dwaalspoor brenge, en ieder klaar inzie, hoe het commissariaat in de provincie al meer ontaardt in een eerepost voor verdienstelijke partijleden, en, erger nog, het burgemeesterschap in negentig van de honderd gemeenten een middel van propaganda dreigt te worden voor beginselen, die in de gemeenten niet zijn gewild.

Bedenkt men nu, hoe in het gewestelijk bestuur Gedeputeerde Staten álles, de Staten zelven schier niets hebben te zeggen; en hoe deze

Gedeputeerde Staten op hun beurt weêr de frères-compagnons van den commissaris zijn; dan behoeft het toch wel geen breed betoog, om te doen inzien, hoe geheel dit vertoon van gewestelijk bestuur eigenlijk op niets anders uitloopt dan op een onderbureau van het departement van Binnenlandsche Zaken, dat met tien stevige koorden aan het centrale landsbestuur en met hoogstens één enkelen dunnen draad aan de bevolking der provincie is verbonden.

Verreweg de meeste inwoners der provincie komen dan ook hun levenlang nooit te weten, wie die groote man met dien Franschen titel in de hoofdstad der provincie is. Ze gevoelen geen betrekking op dezen titularis en hebben dus ook geen hart voor zijn persoon. Of, die het is, het blijft; dan wel een ander in zijn plaats komt, is hun volmaakt onverschillig. En tot zulk een laagte kan die onverschilligheid zelfs afkoelen, dat men ten slotte een ex-provinciaal aan het hoofd der provincie kan zetten, zonder dat het iemand deert.

Voegt men daar nu bij, dat dit onderbureau van Binnenlandsche Zaken, deze succursale van het landsbestuur, bijna niets mag doen, en wat het dan nog doen mag, nooit doen kan, dan onder de hooge goedkeuring van boven, dan begrijpt ieder, dat in onze Provinciale wet niet slechts de autonomie niet tot haar recht komt, maar dat er ganschelijk van autonomie geen sprake in is; en dat veeleer kennelijk de toeleg bij het opstellen dier wet bestond, om de historische onderscheiding der provinciën zooveel mogelijk uit te wisschen en het gewestelijk bestuur om te zetten in een bureau van informatie en expeditie, plus een bureau van contrôle om den duim te houden op het gemeentelijk bestuur.

§ 120. **Provincialisme.**

Volgens ónze beginselen nu moet deze toeleg bestreden, wijl de provinciale eigenaardigheid niet moet uitslijten, maar naar heur aanleg moet worden ontwikkeld.

Wij wenschen niet het pittige begrip van een Zeeuw of een Fries, tegen het vage, zwevende begrip van een . . . „Nederlander" uit te ruilen.

Voor ons besef is niemand Nederlander dan doordat hij Zeeuw, Fries, Hollander enz. is; en ook dat weêr alleen doordien hij zich voelt inwoner van Middelburg of Leeuwarden of Amsterdam, of in wat plaats zijn geslacht ook gevestigd en zijn werkkring gevallen is.

Tegen wat provincialisme zien we dus volstrekt niet op, maar wenschen het veeleer, wijl een krachtig leven in de deelen juist den besten waarborg biedt voor veerkracht in geheel het lichaam.

En het is daarom dan ook, dat we niet een van buitenaf gezonden

burgemeester begeeren, die het domme dorpsvolk eens naar nieuwerwetsche begrippen vervormen zal; en evenmin aan een Fransch prefect lust hebben, die de provincie als een soort kolonie komt administreeren; maar èn een gewestelijk èn een gemeentelijk bestuur verlangen, waar de inwoners van het gewest en de ingezetenen der gemeente zelven belang bij hebben. Dus ongeveer op bestuursterrein wat we nu nog hebben voor onze polders.

En naar die polderbesturen verwijzen we te eer en met opzet, omdat Nederland in zijn Waterstaat steeds een eigen aard vertoonde en nóg om zijn Waterstaat groot is in de oogen van Europa.

Op dát terrein hebben we de Fransche revolutionairen nu eens niet nagebootst; zijn we Nederlandsch en Nederlanders van goeden huize gebleven. En is het nu toch niet opmerkelijk, dat juist die Waterstaat een eere voor ons land is gebleven, en bij al wat met den Waterstaat saâmhing dusver nooit de prikkel der belangstelling ontbrak?

§ 121. **Gouverneurs op voordracht.**

Om nu dien stempel van autonomie weêr op onze gewestelijke en gemeentelijke levenskringen zóó te drukken, dat ieder hem zien en tasten kan, is er maar één afdoend middel, en dat is, dat de hoofden van bestuur in deze kringen door de machthebbenden van het gewest of de gemeente zelven worden aangewezen.

Onze provinciën zijn niet meer graafschappen of hertogdommen, die rechtstreeks onder de persoonlijke hoogheid van den vorst staan en worden dus niet door een eigenlijk „stedehouder" in zijn naam bestuurd. Ze zijn ook niet vrije staten, die federatief verbonden zijn en dus een eigen hoofd aanstellen. Maar ze zijn ook evenmin wingewesten, waarover een commissaris komt heerschen. Ze zijn integendeel landsdeelen, met zelfstandigheid in eigen kring, die slechts voor de gemeenschappelijke rijksbelangen haar zelfstandig karakter moeten ten offer brengen; en ze vertoonen alzoo juist dat gemengde karakter, waarbij het recht van voordracht gemeenlijk aan belanghebbenden en dat van benoeming aan de hooge hand wordt toegekend.

Dienovereenkomstig zouden we derhalve wenschen, dat én de Staten én de Gemeenteraad het recht ontvingen om den koning een tweetal candidaten voor te dragen, waaruit Zijne Majesteit dan naar welgevallen een gouverneur of burgemeester koos.

Ging men hiertoe over, dan kon men er zeker van zijn, dat de helft van onze burgemeesters allengs verdwijnen zou, om voor mannen uit de gemeente zelf plaats te maken, en dat evenzoo over een provincie

nooit een hoofd van gewestelijk bestuur zou staan, dan in die provincie woonachtig en door afkomst tot haar behoorend.

Maar dat juist zouden we wenschen.

Thans trekken de familiën van den landadel en van de meer gegoeden in de provinciën naar Den Haag, naar Rotterdam, naar Amsterdam, zoo maar niet naar Brussel. Immers, ze voelen zich in hun gewest al minder op hun plaats. Ze hebben er niets te doen. Er is niets dat er hen bindt. Er is geen toekomst voor hun zonen. Dit bevordert dan weêr de opeenhooping in de groote centra der bevolking; voert den levenstoon steeds hooger op; en doet van lieverleê geslacht na geslacht in weelde en praal ondergaan.

Maar keer dien toestand van zaken om; hergeef aan uw provincialen een provinciaal belang: bekleed de dignitarissen van het gewest weêr met macht en invloed; geef hun waarborg, dat deze hooge posten feitelijk aan de provincie te vergeven zullen staan, — en ge zult eens zien hoe onze familiën weêr lust aan hun gewest krijgen; weêr betrekking op hun levenskring zullen gevoelen; in zaken van het bestuur lust zullen toonen, en alzoo met eere weêr de plaats zullen innemen, die hun van nature geboden is.

§ 122. **Burgemeesters op voordracht.**

En even prijzenswaard zal de invloed van het wel niet door de gemeentenaren gekozen, maar dan toch voorgedragen burgemeesterschap zijn.

Nu doet zich slag op slag het onhoudbaar geval voor, dat een vreemd jonkman, zonder kennis van „land of luyden", van practische ervaring nog verstoken, aan den ernst des levens nog gespeend en alleen begiftigd met wat theoretische kennis van ons administratief recht, in een gemeente van eenvoudige lieden letterlijk „den baas komt spelen", om in vereeniging met den eveneens van buiten ingekomen notaris en kantonrechter enz. een moderne club te vormen, die het zich ten taak stelt de „kolonie" te liberaliseeren.

Dit nu bant het vertrouwen, verstomt de natuurlijke levensordening en doodt den publieken geest.

Wien kan, als de zaken zóó gedreven worden, het beheer der gemeente nog schelen?

Zie, in Amsterdam zal men er zich wel voor wachten een Hagenaar, in Rotterdam er wel voor passen om een Amsterdammer burgemeester te maken. Dáár zijn nog gevoeligheden, die men ontziet. Maar zoo'n plattelandsgemeente! Wat zou daarmeê verkorven zijn? Och, die weet

men wel naar zijn hand te zetten, en omspint ze dan met de draden van het „albestuur", als de spin de vlieg in haar web!

Maar maak ook aan dien misstand een einde en geef aan de gemeentenaren het recht, om den koning te zeggen, wien ze het liefst benoemd zagen, en ge zult eens zien, hoe de burgemeester weêr in vollen zin een burgerv a d e r wordt, die in steê van als afgezant des konings de gemeente naar zijn hand te zetten, juist omgekeerd een volksman zijn zal, die voor de belangen der gemeente weet te pleiten bij den Troon.

IV.

AUTONOMIE VAN GEWEST EN GEMEENTE.

§ 123. **Inconsequentie van onze Gemeentewet.**

Aan wat we over de benoeming van burgemeesters en gouverneurs te berde brachten, zij, eer we tot de drie overige punten komen, nog een korte opmerking toegevoegd, rakende de inconsequentiën van het thans heerschend stelsel.

Ze is deze:

Thans benoemt, gelijk men weet, de koning, als rijksopperhoofd, zoowel de hoofden van gemeentelijk als van gewestelijk bestuur.

Hieruit vloeit natuurlijk voort, dat ook de koning (of, wil men, het Rijk) deze zijn commissarissen b e z o l d i g e, en dat omgekeerd aan den koning het uitsluitend recht sta, om deze zijn dienaren te s c h o r s e n of te o n t s l a a n.

En toch bepaalt, in strijd hiermeê, onze Gemeentewet, dat de bezoldiging van den burgemeester ten laste van de gemeentekas zal komen, en kent art. 60 aan Gedeputeerde Staten, onder zekere omstandigheden, de bevoegdheid toe, om den burgemeester te schorsen in zijn ambt.

Nu bestaat er onzerzijds natuurlijk tegen geen dezer beide bepalingen bezwaar. Integendeel, we achten ze kostelijk. Mits men maar erkenne, dat ze in óns systeem thuis hooren, maar in lijnrechte tegenspraak zijn met wat bij de opstelling onzer organieke wetten het leidende denkbeeld was.

Maar waar we wel bezwaar tegen hebben, en wat noch in het éene noch in het andere systeem te verdedigen valt, is de bepaling van art.

95 der Gemeentewet, die den gemeenteraad verbiedt naar eigen goedvinden zijn secretaris te ontslaan, indien die secretaris eenzelfde persoon is met den burgemeester.

Dit toch is een beperking van de rechten der gemeenten, die zich door geen enkele beweegreden billijken laat, en die juist daarom te meer opmerking verdient, als aanduiding van de centraliseerende neiging, die bij geheel onze wetgeving na '48 door de reten gluurt.

§ 124. **Administratie van onderen op.**

Ons tweede punt was: wat binnen den kring van gewest of gemeente afloopt, worde ook in gewest en gemeente afgehandeld.

Deze stelling, die rechtstreeks uit de in ons tweede hoofdstuk ontwikkelde beginselen is afgeleid, strekt om het Rijk al datgene uit handen te nemen, wat niet het Rijk in zijn eenheid raakt.

Dat de rijkseenheid streng moet vastgehouden, is ook onze overtuiging. Van allen terugkeer naar federatieve toestanden zijn we volstrekt afkeerig. En zoo dikwijls het derhalve op de hoogheid van het souverein gezag, op de gelijkheid van het recht, of de eenheid der natie, als zoodanig, aankomt, stemmen we ongezien voor een opdragen van deze belangen aan het rijksbestuur.

Buiten geding blijven hier derhalve schier de geheele departementen van Buitenlandsche Zaken, van Oorlog, van Marine en van Koloniën. Buiten geding ook de renten en grootboeken der nationale schuld, de posterijen, de rijkswegen, de groote aderen van het spoorwegnet. En buiten geding evenzeer alle centrale colleges en inspectiën, die over het Rijk als Rijk gaan.

Maar hiermeê nadert de opsomming van hetgeen noodwendig rechtstreeks onder rijksbeheer moet vallen dan ook haar einde reeds, en bij schier alle overige takken van bestuur doet zich de vraag voor, of we niet met een vermenging te doen hebben van wat slechts ten deele centraal belang heeft en voor een ander deel minstens evengoed provinciaal of zelfs gemeentelijk kon behandeld worden.

En, dit zeggend, hebben we niet slechts het oog op ondergeschikte belangen, als de zorgen voor het begraven van lijken, voor het armbestuur, voor banken van leening, voor krankzinnigen, voor calamiteuse polders, verveningen, indijkingen, zeevisscherijen, concessiën voor mijnontginning, bevordering van nijverheid en landbouw, en wat dies meer zij, maar ook op takken van bestuur van uitgebreider aard.

Zoo rekenen we dat onder het gemeentelijk bestuur moeten vallen

tramwegen en ceintuur-banen; onder het gewestelijk bestuur de buurtspoorwegen; en onder het rijksbestuur alleen de spoorlijnen die gansche landsdeelen verbinden.

Onder gemeentelijk bestuur de kleine polders, gewone grachten, afvoerkanalen en havens; onder gewestelijk bestuur de groote polders, heemraadschappen, kleine rivieren en kanalen; en onder het rijksbestuur de dijksbesturen, zeeweringen, groote rivieren, hoofdkanalen en handelshavens. Onder gemeentelijk bestuur de afzonderlijke schutterij-compagnieën en bataljons; onder gewestelijk bestuur de verbinding van deze bataljons tot corpsen; en onder rijksbestuur alleen de aanwending van deze schutterij als geheel, in tijd van oorlog.

Onder gemeentelijk bestuur het lager onderwijs; onder provinciaal de normaalscholen, de middelbare scholen en gymnasia; en onder rijksbestuur alleen het hooger onderwijs, enz. Een indeeling die zich ook zonder verdere opzettelijke omschrijving op geheel natuurlijke wijze tot de overige takken van bestuur laat uitstrekken.

Maar zelfs daarbij zouden we de decentralisatie nog niet wenschen te stuiten.

Immers we zien niet in, waarom b. v. het notariaat rijkszaak behoeft te wezen; waarom de inning der directe belastingen en accijnzen niet ten deele door het kanaal van gemeente en provincie kan loopen; waarom de kerkgenootschappelijke financieele belangen niet door de provincie kunnen worden afgedaan; waarom de veldwacht niet grootendeels provinciaal kan zijn; waarom in het gevangeniswezen niet door gemeente en provincie kan worden voorzien; waarom vereenigingen, wier werkkring van geheel plaatselijken aard is, niet met een erkenning van de zij der gemeente volstaan kunnen; ja, zelfs zouden we nu reeds de vraag willen stellen, waarop we later terugkomen, waarom een deel van den arbeid die in het handhaven van het recht, het waken voor de veiligheid en het beslechten van geschillen en gedingen bestaat, niet aan lagere bestuurskringen kon worden overgelaten.

Men weet dat met name in de meer speciaal Gereformeerde landen van Schotland, Engeland, Amerika en Zwitserland dit alles alzoo bestaat; dat in Duitschland en Oostenrijk nog veel hiervan overbleef; en dat alleen bij de volken van Latijnsch ras, waarop het heidensche Rome haar stempel drukte; gedeeltelijk reeds ten gevolge van dien alouden invloed, maar vooral door den vernieuwden invloed van deze zelfde macht, in den vorm der Fransche revolutie; deze natuurlijke geledingen almeer verlamd zijn, om niets dan de beweging, die van de rijksoverheid uitgaat, over te laten.

Het schrikt ons dan ook volstrekt niet af, dat vroeger ten onzent soortgelijke inrichting den loop der zaken gedurig hokken deed en tot de onmogelijkst denkbare staatsinrichting leidde. Want vooreerst is het buiten kijf, dat men ten onzent verkeerd deed met aan de voorloopige Grondwet van de Utrechtsche Unie een blijvend karakter te verleenen, en staat, naar het onwraakbaar getuigenis der historie, niet de Oranjepartij, maar juist de partij der Staatschen, voor het tegenhouden van onze staatseenheid, ten bate van eigen profijt, verantwoordelijk. En ten andere strekt het eer tot aanbeveling dan tot ontrading van ons stelsel, dat onze vaderen met hun onmogelijk raderwerk nog zúlke wonderen deden, terwijl de staatslieden van '48 met hun keurig ineengezette staatsmachinerie, na een kwart eeuw tobbens, reeds van alle kanten vastraakten.

Bovendien; en dit zie men niet voorbij; naar ons bedoelen zou: *a.* de algemeene rijkswet ook voor deze gewestelijk of gemeentelijk behandelde belangen al datgeen regelen wat door zaken of personen, door rechten of qualiteiten, op het gebied eener andere provincie kon nawerken; zou *b.* aan het Rijk de macht verblijven, om door inspecteurs zich van de richtige behandeling van zaken te vergewissen, en, kwam het voor, te dwingen tot afdoening; en zou *c.* eindelijk aan het rijksbestuur in hoogste ressort de beslissing blijven van elk geschil, dat tusschen het éene gewest en het andere zich niet wel minnelijk schikken liet.

En al geven we nu ook ten slotte voetstoots toe, dat er zich bij deze gedecentraliseerde inrichting veel meer dan thans storingen en verwikkelingen zouden voordoen, toch komen we er even onbewimpeld voor uit, dat we dit minder regelmatige en minder eenvormige ons van ganscher harte getroosten zouden, indien tot dien prijs meer publieke geest en veerkracht waren te wekken.

Och, ook een automaat spreekt met, o, zoo geregeld stemgeluid, maar toch zijn wij voor ons liever in gezelschap van een soms zelfs stotterenden mensch.

§ 125. **Administratieve indeeling naar gewest en gemeente.**

Ten derde doe men bij alle takken van bestuur de indeeling van het land met de grenzen van gewest en van gemeente saâmvallen.

De overdrijving van het Fransche systeem, om b. v. zelfs voor het onderwijs een geheel afzonderlijke landsindeeling, onder den naam van académies (niet te verwarren met ons „academie", maar te verstaan in den zin van „schooldistrict") pasklaar te maken, drong gelukkigerwijs ten onzent, dank zij de provinciale taaiheid, nog niet door; en het is

voornamelijk slechts bij de nationale militie en bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, dat het systeem van centralisatie haar pleit ten deze gewonnen heeft.

De fout, door onze staatslieden in dit opzicht begaan, bestaat dan ook meer in het gedurig anders combineeren van gewesten die te klein zijn, en het dan weêr scheppen van inspecteursposten voor provinciën waar schier niet te inspecteeren valt.

Oorzaak tot deze verwarring gaf vooral de provincie Drenthe, en na ernstige overweging kunnen we dan ook niet anders inzien of men had beter gedaan met in '13 en '48 aan Drenthe geen provinciale rechten toe te kennen; ja, zou men wellicht nog in overweging dienen te nemen, of op de toen genomen beslissing niet met goedvinden der Drenthenaren viel terug te komen.

Immers, het gaat op den duur niet aan, de niet zoo geringe kosten van een provinciale huishouding en inspectie zich voor een bevolking te getroosten, die kleiner is dan die van de éene stad als Rotterdam. En, wat in onze schatting nog meer zegt: ook tijdens de republiek heeft men Drenthe niet opgenomen onder de „zeven geünieerde provinciën (Holland, Zeeland, Gelderland, Friesland, Utrecht, Overijsel, Groningen), maar als een *annexe* door de generaliteit laten besturen, juist wijl het zoo klein was.

De kleinheid van Drenthes bevolking heeft er dan ook toe geleid, om het voor justitie bij Groningen en Friesland; voor den waterstaat bij Groningen; voor de medische politie weêr bij Overijsel in te deelen enz. Blijkbaar zat men telkens met deze kleine provincie verlegen en haakte ze nu eens aan het Noorden, dan aan het Zuiden vast, zonder regel of leidend beginsel.

Bleek het nu, dat de Drenthenaren zelven er de kosten voor over hadden, om hun eigen zaken te drijven, dan zou natuurlijk vereeniging met een ander gewest onraadzaam zijn. Alle dwang op dit terrein is af te keuren. Mits, en daartoe alleen strekt dan ook onze opmerking, mits voor hetgeen het Rijk *op eigen kosten* in Drenthe te doen heeft, dit landschap eens voorgoed gerekend werde hetzij tot Groningen, hetzij tot Overijsel.

Voorts vermijde men in het combineeren van onze provinciën die gestadige onvastheid, waar thans heil in wordt gezocht. Nu toch groepeert men voor justitie in *vijf* hoven; voor den waterstaat in *tien* inspecties; voor de medische politie in *zeven* inspecteurschappen; voor de betaalmeesters in *vier en twintig* arrondissementen; voor de directe belastingen in *negen* inspecteurs-ressorten; voor registratie en domeinen

in zes directiën; voor de posterijen in vijf inspectiën; en voor lager onderwijs in inspectoraten ten getale van elf.

Is dit orde? Bevordert dit den samenhang? En is dit niet meê oorzaak van de groote fout, dat al deze inspectiën en directiën geheel buiten het gewestelijk bestuur omgaan, in plaats van, gelijk naar behooren zou zijn, met deze colleges verband te houden?

Op de legerformatie komen we later. Hier zij dan ook slechts aangestipt, dat we aan het nu gevolgde stelsel, om in eenzelfde regiment Friezen, Zeeuwen, Limburgers en wat niet al dooreen te mengen, onzen bijval niet kunnen schenken, en, niet alleen ter wille van het organische staatsleven, maar ook ter opwekking van den militairen geest en ter vergemakkelijking van de mobilisatie, verre de voorkeur zouden geven aan de vorming van een Friesch, een Groningsch regiment enz.; zelfs op het gevaar af dat dit, nu en dan, tot wat gevoeligheid prikkelde in een gemengd garnizoen.

§ 126. **Administratieve rechtspraak.**

En ten vierde, dat de administratieve rechtspraak zelfstandig worde en daardoor onafhankelijk.

Gelijk het thans staat, is bij onze administratieve rechtspraak de betrokken overheid zelve partij en rechter tegelijk.

Door dit systema nu zijn de gemeenteraden ten plattenlande bijna geheel in de macht van den door het Rijk gecommitteerden burgemeester. Immers, verzetten ze zich, dan komen Gedeputeerden tusschen beiden, en daar Gedeputeerden meest én den Commissaris én den Minister van Binnenlandsche Zaken achter zich hebben, is bij vraagstukken van autonomie, d. i. bij de gewichtigste quaestiën, die zich kunnen voordoen, elk lager bestuur schier weêrloos.

Stel toch al, dat het u gelukte, bij de wetten op het gemeentelijk en gewestelijk bestuur nog een zekere mate van zelfstandigheid voor deze kringen te redden, dan poogt natuurlijk bij de uitvoering dezer wetten elk der partijen die wetten in haar eigen geest te duiden; en zoo dikwijls dan over die wetsduiding geschil ontstaat, is de zwakkere haar spel natuurlijk bijna altijd kwijt.

Voor geschillen tusschen gemeenten en gemeenten, of ook tusschen gewesten en gewesten werkt het thans vigeerend stelsel naar behooren, maar zoodra één der partijen een hoogere macht is, ontbreekt juist de waarborg die alleen veerkracht en plichtsbesef kan kweeken, t. w. de waarborg van onpartijdigheid en onafhankelijk recht.

Uit dien hoofde komt het ons dan ook noodzakelijk voor, dat ten

minste bij geschillen tusschen hoogere en lage colleges de mogelijkheid van appèl op een onafhankelijken rechter kome, opdat er ergens althans in den fatalen cirkel een rustpunt zij, waar de centralistische drijfkracht u laten moet, wat u gegund is door de wet. Dank zij de herziening der grondwet in 1887 zal dit dan ook komen.

Ziedaar dan, te beknopt allicht om duidelijk te zijn, maar toch ook weêr haast te uitvoerig voor het raam van een populair blad, wat wij ter herwinning van onze provinciale en gemeentelijke autonomie, in groote trekken, noodzakelijk achten. En al vleit zich nu ook niemand onzer, dat zoo mild toegemeten vrijheid, ons, zoolang de liberalistische tirannie niet gefnuikt is, ooit weêr ten buit zal worden, toch was het plichtmatig aan te toonen, tot welke gevolgen ook ten deze de toepassing van óns beginsel zou leiden. En al hergaf men ons dan ook slechts een enkel kleinood, reeds dat zou o. i. versterking van het beter beginsel en dies winste voor ons volk zijn.

V.

RECHTSBESCHERMING TEGEN DE CORPORATIËN.

§ 127. **Recht van uittreding uit corporatiën.**

Hoe sterk „Ons Program" intusschen op decentralisatie, en dus op herstel van gewestelijke en gemeentelijke autonomie, aandringe, het doet dit niet, dan onder het uitdrukkelijk voorbehoud, dat men „de rechten der enkele personen niet onbeschermd zal laten."

Dit punt is van het uiterste gewicht, wijl met de verwezenlijking of ontduiking van deze voorwaarde de echte burgervrijheid staat of valt.

Vrijheid toch is het recht om, naar den drang van de eigen consciëntie over eigen persoon, eigen kracht en eigen bezit te kunnen beschikken. En van zúlk een vrijheid nu kan in naam, maar nooit in der waarheid sprake zijn, indien elke levenskring, waarin ik te verkeeren en te arbeiden heb, mij met tirannieke overmacht omstrikken kan.

Dit geldt niet van de levenskringen, waar ik mij vrijwillig in begeef, of ook die ik elk oogenblik kan verlaten. Dan toch is mijn onderwerping aan die tirannieke overmacht mijn eigen wilsdaad en gevolg van eigen keus, en heb ik het dus mij zelven te wijten, indien de wetsbepalingen of usantiën, waaraan ik mij te onderwerpen heb, mijn vrijheid te na komen.

Treedt iemand in een gilde, dan spreekt het vanzelf, dat hij dan ook naar de regelen van het gild zijn arbeid en fabrikaat heeft in te richten. Wordt iemand lid van een afschaffings-vereeniging, dan ligt het in den aard der zaak, dat hij zijn geld niet voor den aankoop van drank mag besteden. Of ook sluit iemand zich aan bij een anti-slaven-bond, dan behoeft het geen betoog, dat hij met menschenroof geen winste mag doen.

Zelfs van een kerk geldt dit.

Wel staat een kerk te dezen opzichte volstrekt niet met een gewone vereeniging gelijk, en weten we zeer wel, dat men tot een kerk reeds behoort door zijn geboorte, of althans door de sacramenten van Doop en Besnijdenis, maar zoolang uittreding elk oogenblik vrijstaat, mag kerkelijke dwang, hoe ver ook uitgestrekt, toch nooit een verkorting heeten van de rechten der consciëntie.

Immers, zoolang ik, kunnende uittreden, niettemin in mijn kerk blijf, is de dwang aan mijn consciëntie aangedaan een dwang dien ik zelf duld, en waarvoor ik dus in dat dulden zelf meê verantwoordelijk sta.

De rechten en vrijheden van de enkele personen zijn tegenover corporatiën van dezen aard dan ook volkomen genoegzaam verzekerd, indien de overheid maar zorg draagt: 1. dat niemand tegen zijn wil gedwongen worde tot eenige vereeniging toe te treden; 2. dat ieder, zoodra hij zulks verlangt, uit een vereeniging, waarin hij verkeerde, weêr kunne uitgaan; en 3. dat hem om dit uittreden door de ontevredenen geen overlast worde aangedaan.

Dit laatste geldt zelfs van verbindingen *ad vitam* aangegaan, b. v. van de kloosterbeloften. Niet alsof de overheid over het al of niet wenschelijke van zulke altijddurende geloften zou te oordeelen hebben; maar omdat de mogelijkheid behoort ondersteld te worden, dat iemand tot zulk een gelofte meer overgehaald dan door de consciëntie gedwongen was, — en alsdan de geldigheid van zulk een verbintenis betwistbaar zou worden.

Vooral echter dient de overheid onvoorwaardelijk het recht tot onverwijlde uittreding te handhaven bij elke verbintenis van *onzedelijken* aard; en de voorgekomen gevallen, dat een hoer b. v. door haar waardin, op grond van gedane beloften, gedwongen werd tegen haar zin in zulk een huis van ontucht te blijven, is een der ergerlijkste beleedigingen, die aan het rechtsgevoel zijn aan te doen. Verbintenissen van dien aard moesten zelfs bij civiele actie over het mijn en dijn, kort en goed, als niet bestaande worden aangemerkt en zelfs terugbetaling van voorschotten nooit door den rechter aan de gedaagde partij worden opgelegd.

§ 128. **Geen bemoeiing met inwendige aangelegenheden.**

Maar met het streng en onverbiddelijk vasthouden aan het recht van vrije uittreding loopt de taak der overheid ten opzichte van deze corporatiën dan ook af.

Misschien zou het nog zijn nut kunnen hebben, dat de verplichting aan deze corporatiën werd opgelegd, om bij het aannemen van nieuwe leden hun vooraf een duidelijke omschrijving ter hand te stellen van de verplichtingen, waartoe men zich verbond. Maar indien de vrijheid om uit te treden slechts te allen tijde ongedeeld blijve, komt ons zelfs deze voorzichtigheidsmaatregel overtollig voor; daargelaten nog de onmogelijkheid voor menig toetredende, om de strekking van een statuut of reglement te doorzien.

Alleen zou men, ter voorkoming van misbruik, bij inrichtingen, die haar leden van de buitenwereld afsluiten, nog den maatregel kunnen invoeren, om eenmaal per jaar, aan een iegelijk die in zulke inrichtingen verblijf houdt, door een onafhankelijk overheidspersoon te doen weten dat zijn recht tot uittreding, zelfs op staanden voet, hem onverkort is, en te doen vragen: „of hij of zij van dit recht ook gebruik wenscht te maken."

Maar verder gaan mag de overheid niet.

Elke poging b. v. om door de wet binnen de muren der kerk te dringen en de kerk in haar vrije levensbeweging te belemmeren, is geen handhaving, maar verkorting van het recht. Dit komt der overheid niet toe. Zelfs niet tegenover een zoo machtige organisatie als die van Rome.

Het recht tot uittreding moet ze ook tegenover Rome zoo onverbiddelijk handhaven, dat een Roomsche bevolking op een dorp in Noord-Brabant, die een uitgetreden lid krenken wilde, desnoods door het inkwartieren van een voltallig bataillon in bedwang werd gehouden. Deed ooit zulk een aanranding op de publieke vrijheid zich voor, dan moet de overheid weten door te tasten, ook al kostte één enkel geval haar een tonne gouds; en er mag in het nieuwe Strafwetboek wel op gerekend, om met name zulke aanrandingen van de persoonlijke vrijheid met zeer aanmerkelijke straffen strafbaar te stellen.

Doch, mits dat ééne recht bevestigd zij, is de grens der staatsmacht ten deze dan ook bereikt. Of iemand om zijn uittreding zijn klandizie verliest; of zijn vrienden hem in den steek laten; of misschien zelfs zijn eigen vrouw hem een deel harer liefde onttrekt; dat, en zooveel meer, zijn particuliere gevolgen, waar de overheid niet meê rekenen kán en niet meê rekenen mág; en die iemand dan ook desnoods voor zijn over-

tuiging over moet hebben, zal die overtuiging de moeite om haar te eerbiedigen, waard zijn.

§ 129. **Publiekrechtelijke corporatiën van politieken aard.**

Maar geheel anders vertoont zich deze plicht der overheid tot bescherming van de rechten van enkele personen, zoodra er sprake komt, niet van levenskringen, waar men uit kan als men wil, maar van die andere, waartoe men behoort, doordien men er is.

Een kind b. v. kan niet naar eigen wilkeur zijns vaders gezin uitgaan. En evenzoo kan niemand in Nederland wonen, of hij moet in een provincie wonen; en wederom niet in een gewest vertoeven, of hij moet tevens wonen in een gemeente.

Nu kunnen we den band van het huisgezin hier onbesproken laten; deels wijl deze band slechts de minderjarigen bindt, en deels wijl hij met de gewestelijke en gemeentelijke autonomie niet rechtstreeks saâmhangt.

Maar wel dient over die gewestelijke en gemeentelijke autonomie zelve gehandeld.

Immers eertijds zijn de autonomische rechten van deze levenskringen metterdaad zóó roekeloos ver uitgebreid, dat het recht tot zelfbeheer letterlijk in een buitensporig recht tot overheersching van den enkele ontaard was.

Dit was niet boos bedoeld; eer geraakte men er ongemerkt toe; maar het was niettemin ondraaglijk.

Er bestond ook in ons land vrijheid, o, ja, vrijheid tot in het bandelooze soms; maar, let wel, voor de corporatie, niet voor den burger als mensch en familiehoofd.

De burgers mochten doen wat hun aanstond, maar om dit als burgers te kunnen doen, sprongen ze met den enkelen burger om naar hartelust en willekeur.

Dit liep vanzelf uit op oligarchie en nepotisme, en bracht ons zoo van lieverleê in een toestand, die, onder den schijn van vrijheid, de overgroote meerderheid in een onwaardige verhouding van onderworpenheid, bijna van slavernij, hield, en alzoo oorzaak werd, dat de veerkracht van den Staat te gronde ging en de verbittering in het hart der burgers niet meer was te bezweren.

§ 130. **Tusschengeledingen.**

Als reactie tegen dit onhoudbare was de omwenteling van het laatst der vorige eeuw, nu afgescheiden van de wijze, waarop ze zich toedroeg, in zedelijken zin dan ook volkomen gerechtvaardigd.

Dit tiranniseeren van de massa door een côterie „Staatschen" was

toch evenmin duldbaar, als thans weêr de tirannie ondraaglijk begint te worden van de côterie der liberalisten. Vooral overmits in den Hollandschen volksaard dit „door clubjes den baas willen spelen over de massa" van oudsher al in zit.

Alleszins billijk ware het dus geweest, indien men, dit kwaad inziende, de werking van deze tusschenschakels, tusschen de staatseenheid en de eenheid van den burger, zonder haar natuurlijke veerkracht te knakken, door vroede inrichtingen van Staat en wijze wetten, binnen haar juiste grenzen had teruggedreven.

Dit zou inspanning hebben gekost; niet opeens met den Franschen slag pasklaar zijn geweest; en eerst door langzame ontwikkeling in zijn gewenschten stand zijn gekomen; maar zou, eenmaal gereed, dan ook de natuurlijke levensuiting van het organisme der natie weldadig, niet storend hebben aangedaan.

Men zou dan de natuurlijke levenskringen van gezin en gemeente en gewest in hun volle kracht en werking gelaten hebben, maar tevens het onschatbare dubbele voordeel hebben verkregen: dat *a.* aan den bovenkant de samenwerking van deze kringen door den sterken arm der rijksoverheid verzekerd werd; en *b.* aan den benedenkant door wettelijke bedingen de rechten en vrijheden der enkele personen tegenover de corporatiën beveiligd stonden; en... het land, of, wat meer nog zegt, de natie zou hebben gebloeid.

Maar, tegen dien langen, moeilijken weg opziende, vond de Fransche revolutie het veel eenvoudiger, op eenmaal al deze tusschenschakelen weg te slaan en den enkelen burger nu rechtstreeks in aanraking te brengen met de overheid van het Rijk. Hem van citoyen te maken administré!

Daartoe werd de macht dezer corporatiën dan ook derwijs gefnuikt, dat ze niets dan een „bedienende" macht, d. w. z. een volstrekte afhankelijkheid overhielden, en, aldus van alle kanten verminkt en van haar natuurlijke organen beroofd, elke zelfstandigheid en dus ook elke mogelijkheid van veerkrachtige levensuiting, moesten inboeten.

En door dien forschen maatregel was het nu ja wel uitnemend gelukt den enkelen burger te beschermen tegen corporatiën, die, aan den ketting gelegd, hem nu ook niet meer deren konden; maar was tevens aan het nationale welzijn de dubbele schade toegebracht: 1°. dat de fijnere bewerktuiging van het nationale leven verlamd was; en 2°. dat de enkele burger, alsnu van de tirannie der corporatiën bevrijd, onder het juk kwam van de nog veel drukkender tirannie der parlementaire meerderheid.

Het onderscheid tusschen fijner en grover bewerktuigde organismen bestaat immers juist daarin, dat bij de grovere, b. v. bij zeekwabben, het hoofdorgaan bijna zonder tusschengeledingen op de enkele deelen werkt; terwijl bij de fijnere, b. v. bij het menschelijk lichaam, juist omgekeerd elke groep van deelen een in zekeren zin zelfstandig orgaan vormt, dat als tusschenschakel tusschen de hersenen en de enkele cellen dienst doet. Ons hersenweefsel heeft immers geen macht over een cel in het spierweefsel van uw arm dan door den tusschenschakel van het aderen- en zenuwweefsel dat de spier van uw arm beheerscht?

Door de revolutie zijn we ook op staatkundig gebied derhalve van de fijner bewerktuigde tot de grover bewerktuigde organismen afgedaald, en is ons politiek karakter steeds minder „menschelijk", d. i. min humaan, geworden.

§ 131. **Rechtsbescherming voor individuen en ondergeschikte corporatiën.**

Daartegenover kan de antirevolutionaire Staatsleer dus wel geen anderen weg inslaan, dan die in „Ons Program" is aangewezen: d. i. om aan te dringen op een allengs weêr electriseeren en bezielen van de nu gevoelloos geworden organen, die, als gewestelijke en gemeentelijke levenskringen, tusschen de rijksoverheid en de enkele gezinnen behooren in te staan.

Maar, om dan ook ten andere dit weêr vrijer en zelfstandiger maken van deze levenskringen gestrengelijk aan deze beide voorwaarden te binden: 1. dat de wijze, waarop het gezag in deze kringen tot stand komt, aan een desbetreffende landswet conform zij, en 2. dat er tegen onrechtmatige handeling of gezagsmisbruik ten allen tijde en voor een iegelijk verhaal zij bij een onafhankelijken rechter.

Dien dubbelen waarborg moeten de enkele familiehoofden bezitten tegen de corporatiën van gemeentelijk bestuur, en evenzoo de enkele gemeenten tegenover de corporatiën van gewestelijk bestuur.

Maar is aan die dubbele voorwaarde voldaan, laat men dan voor het doorwerken der vrijheid ook voorts zonder zorgen zijn. Want, al zal er ook dan nog altijd veel aan den goeden loop van het zeer samengestelde raderwerk haperen, er zal dan toch een natuurlijk en gezond op elkander inwerken ontstaan van de verschillende nationale organen; en de vrijheid — dat men het toch inzien wilde! — zal te fierder en te edeler van aard zijn, naarmate ze niet langer als aalmoes u in den schoot wordt geworpen, maar door uw eigen krachtsinspanning, en desnoods in een worsteling met de machthebbers, door uw wilskracht veroverd is.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

ONZE STATEN EN RADEN.

> Opdat de Staten-Generaal in de natie wortelen; het volk niet slechts in naam vertegenwoordigen; en in hun saâmstelling niet langer een krenking van het recht der minderheden opleveren; eischt zij de invoering van een ander kiesstelsel, en ter voorbereiding daartoe, verlaging van den census.
>
> (Program, Art. 11.)

I.

DE OUDE EN DE NIEUWE STATEN.

§ 132. **Historische beteekenis van onze Staten en Raden.**

Thans zijn we aan het kiesstelsel toe.

Het volk, dit bleek ons reeds vroeger, moet meê kunnen spreken; de natie behoort meê te consulteeren; er dient een volksvertegenwoordiging te zijn, in kleiner en in grooter kringen; — rest nu maar de vraag, hoe we tot dien einde aan onze Staten en onze Raden komen zullen, en in wat wijs de kringen dezer gekozen mannen werken zullen op elkaâr.

Om de hoofdquaestiën, die zich hierbij voordoen, met eenige orde te behandelen, beginnen we met op het begrip en de historische beteekenis te wijzen van onze Staten-Generaal.

De „Staten" zijn geen personen, maar volksgroepen, die zich door personen laten vertegenwoordigen. De gekozen leden zijn derhalve niet zelven de „Staten", maar slechts de representanten van die „Staten", en die „Staten" moet ge zoeken, niet op het Binnenhof, maar in het land.

Onder „Staten", ook wel „standen" of „stenden" genoemd, verstond

men namelijk van oudsher een groep burgers, die door gelijkheid van oorsprong, van ambt of levenspositie, gemeenschappelijke belangen te verdedigen hadden.

Nu nog leeft dit in het spraakgebruik. Er is een boerenstand, een handelsstand, een handwerksstand, een burgerstand, enz. Altegader namen die aanduiden, dat men de boeren, de kooplieden, de arbeiders, de burgers enz., zich denkt als volksgroepen, die in het publieke leven gelijksoortige, en dus gemeenschappelijke, belangen wenschen te verdedigen.

„Staat" en „stand" nu waren oudtijds volkomen gelijkluidende termen [1]). Alleen met dit onderscheid, dat „Staat" alleen van die hoogere standen gebezigd werd, die tot politieke beteekenis waren opgeklommen, en die dus „een staat voeren" konden.

Feitelijk losten deze hoogere standen zich destijds in drie „staten" op, t. w. in den staat der geestelijken, den staat van den adel en den staat der poorters of der burgerschap. De boerenstand werd daarbij gerekend door den adel vertegenwoordigd te zijn; terwijl de kooplieden, de mannen van trafieken en de handwerksgezellen, meêliepen onder de poorters.

Deze drie standen of staten nu: de geestelijken, de ridderschap en de steden, traden voor de verdediging van hun rechten tegenover de grafelijke of hertogelijke hoogheid, niet hoofd voor hoofd, maar en corps op. Alle geestelijken vormden saâm ééne curie; de adel een tweede groep; terwijl de steden als derde corps zich aanmeldden. En nu hadden, naar oud-Germaansche traditiën, bij dat en corps opkomen wel alle leden dezer standen of staten in persoon kunnen verschijnen, maar om het ongerief van het groote aantal, vond men allengs beter, een delegatie voor allen saâm te laten optreden, zoodat allengs de vertegenwoordiging uit drie delegatiën kwam te bestaan: 1. een delegatie uit den staat of stand der geestelijkheid; 2. een delegatie uit den staat of stand der ridderschap; en 3. een delegatie uit den staat of stand der steden.

§ 133. **Hun vroegere werking.**

Oorspronkelijk waren „de Staten" dus een vergadering van drie delegatiën, ééne uit elk der drie staten of standen die tot politiek aanzien waren opgeklommen.

Toen nu door de Utrechtsche Unie de Staten van zeven gewesten zich bondgenootschappelijk aaneensloten, moest er natuurlijk uit deze zeven vergaderingen der gewestelijke Staten nog bovendien één centrale

[1]) Cf. Kilian in voce: stand, status, conditio, en in voce: staat, status, conditio.

vergadering gekozen voor de gemeenschappelijke belangen van alle gewesten. En wijl men nu de eenheid der geünieerde gewesten „de Generaliteit" placht te noemen, gaf men toen aan deze centrale delegatie den naam van Staten-generaal; brengende van toen af tevens voor de Statenvergadering der graafschappen en hertogdommen den titel in zwang van Staten-provinciaal.

De naam van „Staat" voor Land of Rijk, thans zoo algemeen, is dan ook een naam van later dagteekening, en ontstond eerst toen men doordrong tot het besef, dat elk man van eere, behalve de gemeenschapsbanden met zijn standgenooten, óók nog in een algemeen verband met al zijn landgenooten staat; en dat men dus niet alleen lid is van een der vele staten of standen, waarin het volk organisch onderscheiden is, maar ook lid van dien éénen staat of stand, waartoe allen behooren, door het feit zelf dat ze ingezetenen zijn van het Rijk.

Aldus ongeveer was de historie van ónze „Staten". Zoo die van Frankrijks „Etats généraux". Zoo ook die van de Duitsche Stenden, van de Engelsche Parlements-huizen, en van de Spaansche Cortes.

Overal in Europa is de volksvertegenwoordiging uit het organisch volksverband voortgekomen. En daarin eerst is uit de onderscheiding der verschillende staten of standen het besef geboren van dien éénen Staat, waartoe allen behooren: t. w. van het Rijk.

Slechts zij hier nog bijgevoegd, dat men oudtijds hierbij zedelijk te wérk ging, en dus de minderheden eerde. In aantal toch waren natuurlijk de geestelijken en de adel veel minder dan de poorters. Bij stemming „gelijk op" zou dit er dus eenvoudig toe geleid hebben, dat de poorters alles, adel en geestelijkheid niets hadden vermocht. En om dit kwaad nu te keeren, bepaalde men in Engeland, dat adel en geestelijkheid een afzonderlijk Huis zouden vormen: het Upper-House, dat af kon stemmen wat de overige Staten van het Rijk: het Lower-House, wilden doordrijven; stelde men voor Frankrijk den regel in: dat elk der drie états als zoodanig slechts één stem zou uitbrengen; en zocht men in Duitschland en Scandinavië door indeeling in curiën tegen onderdrukking der minderheden te waken.

§ 134. **De drie politieke standen van onze Grondwet.**

Onder onze tegenwoordige staatsregeling nu heeft men wel den vorm van deze instellingen bijgehouden, maar het wezen er uit laten wegglippen.

Met de maatschappelijke standen toch, die ook nu nog feitelijk in het land bestaan, rekent onze Grondwet volstrekt niet meer; maar deelde

daarentegen tot 1887 de ingezetenen van het Rijk geheel wilkeurig in, in drie andere staten, standen of groepen: t. w. 1. de hoogstaangeslagenen; 2. de lieden die van *f* 20—*f* 160 in hoofdsom aan directe lasten betalen; en 3. dezulken die daar beneden vallen.

Van deze drie staten, standen of groepen nu telt de eerste ongeveer slechts 1200, de tweede niet meer dan circa 100,000, en de derde 1,500,000 leden, en desniettegenstaande heeft men goedgevonden, dezen derden staat of stand van alle politieke rechten ontbloot te laten, en allen politieken invloed in handen te spelen van de twee eerste, kleine staten of standen: die der „hoogstaangeslagenen" en der „census-betalenden."

En om nu te voorkomen, dat deze 1200 „hoogstaangeslagenen" nu weer overstemd zouden worden door de „census-betalenden," heeft men, nogmaals een oud model valschelijk nabootsend, deze twee staten nu wederom in twee Kamers gesplitst, zoodat nu in de Eerste Kamer uitsluitend de leden van den stand der „hoogstaangeslagenen" zitten, en in de Tweede de gekozenen der „census-betalenden", met recht over en weêr om elkanders besluit te vernietigen.

Vergeleken bij wat eertijds bestond, dus blijkbaar geen verbetering.

Immers, al kan niet ontkend, en al loochenen wij dan ook niet, dat de vroegere staten van „geestelijkheid, ridderschap en steden" op hadden gehouden bij de realiteit der maatschappelijke toestanden te passen, wijl de standen of staten in den boezem van het volk zich van lieverleê anders gegroepeerd hadden, toch zal niet licht beweerd, laat staan bewezen, worden, dat de tegenwoordige indeeling van het volk in „staten" hierin verbetering bracht.

Nu toch berust de geheele indeeling in de drie „staten" van „hoogstaangeslagenen", „census-betalenden" en „niet-kiezers", uitsluitend op een altijd valschen en onzedelijken financieelen maatstaf; — maakt men een indeeling in „staten", in plaats van de „standen" te nemen die er zijn, wat dus hoogstens uitloopt op een fictie. En behelpt men zich, wat nog verderfelijker werkt, met „standen", die niet meer en corps kunnen optreden, en dus, op den keper beschouwd, niet eens „staten" zijn, al blijft men ze ook met den eerenaam van „Staten-Generaal" sieren.

Dat dit valsche systeem nog onhoudbaarder moet werken bij de Provinciale Staten, zal in het oog springen, zoodra men er op let, dat in deze vergadering slechts één staat of stand, t. w. die der „census-betalenden", meêspreekt; terwijl eindelijk bij de Gemeenteraden élk begrip van organisch verband volkomen te loor gaat, en er, bij de ontstentenis

zelfs van kiesdistricten, niets dan een aggregaat van éénlingen, die men kiezers noemt, voor het behartigen der politieke belangen overblijft.

En al moet nu erkend, dat de nieuwe regeling van het kiesrecht in de additioneele artikelen van 1887 dit kwaad getemperd heeft, toch is het stelsel gebleven wat het was. Nog altoos de drie standen.

§ 135. **Consequentiën van het revolutionair beginsel.**

Tweeslachtig is dit stelsel door en door; hinkende op twee gedachten; en juist door die halfheid zonder veerkracht om ons in politieken zin te verheffen.

Immers, het houdt de vormen nog min of meer bij van de oude, eenig goede, historische volksvertegenwoordiging, die men de organische pleegt te noemen; maar schuift in dien ouden vorm de nieuwbakken revolutionaire idée van den atomistischen Staat, die uit éénlingen op één hoop is geworpen, en haar uitdrukking vindt in het algemeen stemrecht van alle individuen.

Naar dat revolutionaire stelsel toch zijn er geen „staten" of „standen" of „groepen" in het volk, maar is de natie niets dan één groote massa éénlingen of individuen, die geen ander politiek verband of geen andere sociale geledingen hebben dan het ééne hooggeloofde „Staatsverband."

Tot zijn zuivere uitdrukking komt dit stelsel dan eerst, als elk dezer éénlingen of individuen, man voor man, op den tel af, met volkomen gelijkheid van rechten, meê kan beslissen over het bestuur van 's lands zaken, d. i. dus door het algemeene stemrecht; of men het erkennen wil of niet, van elk atomistisch staatsbegrip de onontwijkbare consequentie.

Dat men deze éénlingen daarbij nog in districten indeelt, geschiedt gemakshalve, maar is, welbezien, toch een ongepaste straalbreking van het zuivere licht, dat uit de keus der éénlingen op het algemeen belang moet vallen.

Zooals Napoleon het dreef: „één volksstemming van alle Fransche individuen, ongedeeld en ongebroken, over heel het land, op één dag!" — dat zou eigenlijk het ware zijn.

Waar dan nog bij dient gevoegd, dat het twee-Kamerssysteem op dit standpunt volkomen onzinnig en ongerijmd is, en de „Assemblée nationale" er dan ook wel voor gewaakt heeft, dat er geen Senaat nevens haar opkwam.

Zooals Vorst Von Bismarck het nu in het Duitsche Rijk maakte; „een Rijksdag, waartoe alle Duitsche individuen kiezen", zóó behoort het naar den eisch dezer doctrinairen allerwegen te worden.

Zoowel het twee-Kamersstelsel als de censusbepaling zijn dan ook tegen den eisch van het systeem.

En wijl er nu ook in dit stelsel een logica schuilt, die onverbiddelijk op haar doel afgaat, baat geen weêrstand en is er geen stuiten aan, of

„de heelen” zullen het ook ten dezen van „de halven” winnen, en over lang of kort wordt „é é n Kamer en voor a l l e n het stemrecht!” een volksgeroep, dat ge niet meer smoort.

Intusschen, zóóveel consequentie vooralsnog niet aandurvend, heeft nu het liberalisme in ons kleine landje gewaand, een proefstuk van zeer loffelijke wijsheid te geven, door dezen „nieuwen wijn” voorshands in „oude lederen zakken” te doen, en betrad men dus den weg om door laakbare dubbelhartigheid zichzelf en het publiek te misleiden.

Men koos, feitelijk en wat het wezen aangaat, voor de theorie der r e v o l u t i e; maar behield desniettemin nog den v o r m van de oude o r g a n i s c h e staatsleer.

Dáár stak de leugen van hun stelsel in.

En, gelijk nu altijd, zoo is ook hier de straf die leugen op de hielen nageloopen.

Er kón geen zegen op rusten.

En al wat men na jaren worstelens en jaren tobbens inoogstte, was dan ook niets dan spot en machteloosheid.

Want, in trouwe, laat ons er toch niet blind voor zijn: onze tegenwoordige Staten hebben, noch bij het volk e e r e, noch over het volk m a c h t.

II.

CORPORATIEVE STATEN.

§ 136. **Organische volksvertegenwoordiging.**

Zoo bleek dan, dat ons thans geldend stelsel van vertegenwoordiging hinkt op twee gedachten, doordien het in den grond belichaming wil zijn van de Fransch-r e v o l u t i o n a i r e beschouwing, die in een volk niets meer noch iets edelers ziet dan „een hoop zielen op een stuk gronds”; maar voor den vorm de oude traditiën van o r g a n i s c h e vertegenwoordiging nog huldigt, door het indeelen van de natie in drie standen: dien der „hoogstaangeslagenen”, dien der „census-betalenden”, en dien der „onmondigen”. Bleek voorts, dat dit stelsel door den innerlijken drang van zijn beginsel dien ouden vorm allengs af moet werpen en op weg is naar het algemeen stemrecht. En bleek eindelijk, dat nú reeds in de Staten-

provinciaal en in de Gemeenteraden het atomisme der individuen tot onbeperkte heerschappij kwam.

Ziende nu op dit verschijnsel, oordeelt de antirevolutionair, dat dit desorganiseeren van de natie hoe eer hoe beter gestuit dient, teneinde met name in het stelsel van vertegenwoordiging het organisch volksverband weêr tot zijn recht te laten komen, om, na uitstooting van de fouten, die het eertijds aankleefden en ontsierden, alsnu zijn natuurlijke en geleidelijke ontwikkeling voort te zetten.

Het antirevolutionaire staatsrecht grondt dezen eisch op de overweging, dat een natie nu eenmaal een organisme *is*; niet anders dan organisch bestaan kan; en, hoe fijner ze zich ontwikkelt, des te fijner ook de draden en weefsels van dit volksorganisme spant. Of, wil men dezelfde zaak in meer practischen vorm uitgedrukt, dan doet ze dezen eisch rusten op het onloochenbare feit, dat niet slechts de enkele persoon of het individu, maar ook *groepen* van personen, belangen, die hun als *groep* gemeenschappelijk zijn, op sociaal en politiek terrein te verdedigen hebben.

De menschelijke maatschappij bestaat, althans in beschaafde landen, nu eenmaal feitelijk uit standen, uit groepen, uit gemeenschappen van personen. Gelijkheid van individuen is er niet en kan er niet zijn, eenvoudig omdat er verschil bestaat van afkomst, van aanleg, van opvoeding, van bedrijf, van bezit en van levensrichting. En is nu ongelijkheid regel, dan spreekt het vanzelf, dat er te midden van deze algemeene ongelijkheden toch ook weêr groepen van wél gelijkgezinden of wél gelijkbedeelden ontstaan, die er belang bij hebben, om hetgeen hún gemeenschappelijk aangaat, dan ook met vereenigde macht tegen andersgezinde groepen te verweren.

Deze, niet bij verdrag of uit willekeur *gemaakte*, maar uit den boezem der natie vanzelf *geboren*, groepen vormen derhalve als ware het de „ledematen” en de „geledingen” van dat groote „lichaam”, dat men „volk” noemt, en wijl nu een lichaam eenmaal niet anders dan *in* zijn geledingen bestaat en niet anders dan *door* zijn geledingen zich uiten kan, zoo is ook elke volksvertegenwoordiging als valsch gedacht te verwerpen, die de natie belet, zich op regelmatige wijze, *door* deze geledingen d. i. organisch, uit te spreken.

Goede Staten-*generaal* zouden dus (onder zekere bedingen, waarover later) gekozen behooren te worden door de Staten-*provinciaal*; die Staten-provinciaal door de gemeenteraden; en die gemeenteraden eindelijk door de gemeentelijke *corporatiën*; bijaldien de natie weêr naar behooren „*in organisch* verband” haar zin en neiging zou kunnen openbaren.

§ 137. **Gilden.**

Maar; en dit is het grootste struikelblok dat voorshands aan de verwezenlijking van dit denkbeeld in den weg ligt; door de Fransche revolutie zijn die gemeentelijke corporatiën geweldig uiteen geslagen en niet dan zeer langzaam kan deze eerste geleding in het organisch volksverband weêr aangroeien.

Hierbij hebben we natuurlijk het oog vooreerst op de gilden; een soort corporatiën, die voor de stedelijke besturen precies hetzelfde waren, wat men de staten of stenden voor het landsbestuur noemde, d. w. z. de georganiseerde groepen in de gemeenten, die, ter verdediging van haar gemeenschappelijke belangen, als corporatiën, allengs ook politieke macht verwierven.

Het ontstaan en de beteekenis dier gilden ook maar in grove trekken te schetsen, valt uiteraard geheel buiten het bestek van deze artikelen. Toch dient hier herinnerd, dat de gilde, reeds blijkens den ver reikenden invloed der bekende schuttersgilden, volstrekt niet alleen op handwerken en bedrijven doelde, maar in het algemeen op „elke corporatieve aaneensluiting van burgers tot een gemeenschappelijk doeleinde" sloeg.

Van lieverlede gelukte het aan deze gilden, aandeel in het bestuur te verkrijgen; niet slechts over zaken hún belangen rakende, maar ook van algemeene strekking; en vooral in de vrije Duitsche steden en de nog machtiger steden van Vlaanderen en Brabant, klom de macht dezer gilden zelfs zóó hoog, dat ze feitelijk de „schepenen en raden" in hun bedwang hadden, en men het aan Van der Werf o. a. bij Leidens beleg wát euvel afnam, dat hij zonder raadpleging der „kwartierdagen" (d. i. van de samenkomst der gildendelegatiën) met den vijand onderhandeld had.

Dat nu de naijver dezer gilden onderling, de pressie door deze gilden op de enkele personen uitgeoefend, en het dwarsboomen dat ze telkens schout en schepenen deden, allengs tot verwarring en onhoudbaarheden voerden, wordt onzerzijds in het minst niet betwist; mits men er van den anderen kant óók maar een oog voor hebbe, dat zich, in weêrwil van dit gehaspel, door deze gilden een zeer krachtig burgerleven ontwikkelde, en de „public spirit", waar onze eeuw zulk een heimwee naar toont, destijds, dank zij de actie dezer corporatiën, metterdaad bloeide.

Al geven we dan ook gaaf en grif toe, dat zoomin de organisatie der gilden als die der stedelijke besturen blijven kon wat ze op het laatst der vorige eeuw was, en veeleer, als belachelijk en ergerlijk carricatuur van een grootsch verleden, onder den toorn der verontwaardigde burgerij moest bezwijken, — toch blijven we het ten diepste betreuren, dat

men ook ten opzichte der gilden toen eenvoudig opgeruimd en voor afbraak verkocht, in steê van verbeterd en hervormd heeft. Daardoor toch riep men dien gedesorganiseerden toestand in het leven, die zich thans in het verslappen van den burgergeest, in de toenemende onverschilligheid voor de publieke zaak, en in de klimmende verwijdering tusschen de bezittende en de niet-bezittende standen der maatschappij zoo bitterlijk wreekt.

Niet alsof ook dit kwaad onherstelbaar zou zijn.

Integendeel; nu reeds ziet men in de Kamers van koophandel en in de Arbeidersvereenigingen de organische levenskracht der natie weêr aan het werk, om deze verbrijzelde geledingen te doen herstellen en weêr aangroeien.

Maar dit kost tijd. Dit zal niet zonder geweldige stuiptrekkingen tot zijn einde komen. En vooral; ook onze kinderen weten het, „den groei in het been te hebben," doet pijn.

Toch groeit ook onder die pijn het organisch weefsel van lieverleê weêr aan, en indien onze huidige Kamers op het Binnenhof eens „Kamers in ruste" zullen zijn, en een wetboek op den arbeid (waarover later) de ontwikkeling dezer volksgeledingen bevorderen in plaats van belemmeren komt, bestaat er ook voor onze steden alleszins op herwinning van vroegere veerkracht hoop. En dit te meer, wijl de veranderde positie der „heeren van de heerlijkheden" en „riddermatige goederen" ook de dorpen en vlekken in deze ontwikkeling heeft doen intreden, en het gemeentewezen aldus door die uiterst gewichtige verandering thans tot nog veel hooger beteekenis klimmen kan, dan het ooit in zijn beste dagen bezat.

§ 138. **Vorming van nieuwe corporatiën, raden en staten provinciaal.**

Om te passen op den veranderden toestand, zal deze nieuwe organisatie dan, onder vaste bedingen, aan elke groep van personen, die aantoont een gemeenschappelijk belang te vertegenwoordigen, naar met vroed beleid gekozen evenredigheden, zúlk een invloed op onze gemeenteraden behooren te verleenen, dat elke stand zijn zeggenschap hebbe, en de ééne geleding de andere niet dooddrukke, maar in haar functie zoowel aanvulle als beperke.

Zulk een corporatie moet dan kunnen gevormd worden; al naar gelang de bestanddeelen in een gemeente daarvoor in genoegzamen getale aanwezig zijn; door lieden van adellijken oorsprong, van geleerden stand, van vrij goederenbezit, van godsdienstige vereeniging, of van het schoolwezen. En evenzoo door de landbouwers of producenten; door de lieden

van bedrijven en nijverheid, die het geproduceerde verwerken en bereiden; en door de kooplieden en kleine handelaars, die het bereide goed aan den man brengen. Waar in de laatste plaats dan nog noodzakelijkerwijs in Kamers van arbeid bij zouden komen; de menigte der arbeiders en gezellen; de dienstbaren op bureel of in het huisgezin; en, wil men, het officierscorps in groote garnizoenen.

Onder vaste bedingen en naar stipt geregelde evenredigheden, onder goedkeuring van de Staten-provinciaal, en des noods onder recht van appèl op het rijksbestuur (opdat elke onderdrukking der minderheden bleve buitengesloten) zouden deze corporatiën dan recht van benoeming voor de Gemeenteraden moeten hebben, met de vrijheid van keus om uit of buiten heur midden te kiezen; onder exceptie alleen van de godsdienstige vereenigingen en de garnizoenen, bij wie keuze buiten de geestelijkheid en het uniform dragend personeel allicht wet behoorde te zijn.

Aldus zou in de Gemeenteraden het organische leven der burgerij zich afspiegelen. In het eenvoudige dorpsleven zou dat organisch verband dan uiterst eenvoudig; in het veelzijdig geschakeerde stadsleven uiterst saâmgesteld en ingewikkeld zijn; maar in elke gemeente, 't zij stad of dorp, zou elk belang of beroep, elke stand of klasse, dan toch zijn pleitbezorger vinden, en voor den doodelijken broodnijd der „concurrentie" het opbouwende element van „saâmwerking" in plaats treden.

Voorts kon dan uit deze organisch gekozene Gemeenteraden worden afgevaardigd naar de Staten-provinciaal, en dat wel met inachtneming van zoodanige verhouding, dat, naar een stad belangrijker was, ze ook over te grooter invloed der Statenvergadering kon beschikken.

Deze directe overgang van de Raden op de Staten zou dáárom noodig zijn, wijl de ridderschap sinds 1793 wegviel, de geestelijkheid reeds in de 16de eeuw alle rechtstreeksch zeggenschap in 's lands zaken verloor, en de loontrekkende klasse der maatschappij, met den besten wil, in geen provinciaal verband te brengen is. En dit te meer, overmits een terugkomen op dit gedeeltelijk resultaat der historie noch gewenscht noch uitvoerbaar zou zijn.

Immers, de adel en de heerschappen verloren in de meeste provinciën schier alle beteekenis en zouden hoogstens alleen nog in Gelderland, Utrecht en Limburg tot een zwak politiek bestaan te brengen zijn. Maar vooral indien men aan de leden van dezen stand in steden en dorpen, waar hun invloed ver genoeg reikt, b. v. in de residentie en in sommige plattelandsgemeenten, recht van keus voor het raadschap in de gemeente gunde, zou het een noodeloos repristineeren wezen van wat onherroe-

pelijk voorbijging, indien men hen als stand nog liet optreden in de Staten-provinciaal.

En wat de geestelijkheid betreft, is wel, vooral in Utrecht en Zeeland, de invloed der prelaten eertijds machtig geweest; maar vooreerst gold het reeds sedert de Reformatie steeds als regel hier te lande, dat „kerkelijk ambt" en „politieke besogne" niet saâmgingen, en is ten overvloede het publieke recht der gezindheden o. i. genoegzaam gehandhaafd, indien ook de godsdienstige corporatiën, bij voldoende getalssterkte, een deskundige in politieke zaken als tolk kunnen zenden naar den raad.

§ 139. **Staten-Generaal.**

Ten slotte zouden dan de aldus saâmgestelde Staten-provinciaal, eveneens op organische wijze, hebben af te vaardigen voor de Staten-Generaal, en dat wel naar verhouding van hun betrekkelijke beteekenis, die deels uit het bevolkingscijfer, deels uit de belastingkohieren, ware op te maken.

Deze delegatie zou dan voorts bij geheel vrije keuze moeten geschieden, zoodat de Staten noch aan de categorie der hoogstaangeslagenen, noch aan die van eenigen census gehouden waren. Slechts zouden de gekozenen ingezetenen der provincie moeten zijn en ook na hun verkiezing in de provincie woonachtig behooren te blijven.

Langs dezen weg zou er derhalve een Staten-Generaal ontstaan, waarvoor het levensbloed door al de aderen van het volksleven was doorgekomen, en die inderdaad en in waarheid de uitdrukking mocht heeten van het volk, zooals het als „levende, denkende en arbeidende natie" in de werkelijkheid bestaat.

Men zou dan drie trappen van verkiezing hebben.

Ten eerste voor elk lid eener corporatie een rechtstreeksch deelnemen aan de verkiezing van den man, die deze corporatie zou representeeren in de vroedschap van stad of dorp.

Ten tweede voor elk lid van den Gemeenteraad een recht tot medeaanwijzing van den man, die dezen raad zou vertegenwoordigen in de Staten-provinciaal.

En ten derde eindelijk voor elk lid der Staten recht tot medeafvaardiging van den verkorene, die voor het gewest zou zitten in de Staten-Generaal.

Waarom er intusschen, naast zulk een organische Statenvergadering voor de verschillende belangen (die men het best met onze tegenwoordige Eerste Kamer kan vergelijken) nog een andere samenkomst van 's Lands Staten, meer van politiek karakter, dient op te treden (die

meer aan onze Tweede Kamer zou doen denken) vereischt bespreking in een afzonderlijk hoofdstuk.

III.

POLITIEKE STATEN.

§ 140. Tweeërlei volksgroepeering: sociaal en politiek.

Door een samenstelling van de Staten en Raden als in ons vorig artikel werd aangeduid, zijn we er intusschen nog niet.

Immers, door uitsluitend op het organisch volksverband, in den aangeduiden zin, het oog te vestigen, zou men onzerzijds in diezelfde fout van eenzijdigheid vervallen, waardoor het liberalisme in het dwaalspoor raakte, en voorbijzien, dat er wel terdege in het volk nog een ander verband ligt.

Gelijk er namelijk, om nu door een beeld onze bedoeling toe te lichten, aan een stoomschip van achteren niet alleen een schroef zit, waarop de kapitein geen invloed kan oefenen dan door tusschenkomst van geheel het saâmgestelde raderwerk, dat den stoom éérst op de cylinders, van daar op de hefboomen, en aldus eerst op den stang, die spil der schroef is, werken doet; maar ook een roer, dat de stuurman rechtstreeks zelf links of rechts doet keeren, al naar zijn vingeren om de pennen van het stuurrad spelen; — zóó ook is het in het organisme van den Staat.

De stuwkracht, waarmeê het volk op het pad van waarachtige ontwikkeling kan worden voortgedreven, werkt niet dan door het saâmgestelde organisme van corporatiën, gemeenten en gewesten. Maar de richting, waarin die stuwkracht het „schip van Staat" zal voortbewegen, wordt op meer rechtstreeksche wijze bepaald door het levensbeginsel en de levensbeschouwing, die gekweekt wordt in den huiselijken kring.

Om een voorbeeld te nemen.

Als er sprake is van het invoeren, uitbreiden of afschaffen van een patentbelasting, dan komt hiermeê een belang aan de orde, waarover strijd ontstaat tusschen de verschillende corporatiën en groepen der maatschappij. Roomsche boeren zullen dan met godloochenende boeren zich vereenigen tegen godloochenende of ook Roomsche burgers, om

van den landbouw het patent af te weren. En, omgekeerd, zullen evenzoo orthodoxe stedelingen zich alsdan met moderne dito verbinden, om de verweerkracht te breken, die het privilege voor den landbouw bestendigen wil. Dàn werkt dus het organisch verband en moeten de standsbelangen en plaatselijke of gewestelijke verhoudingen den doorslag geven.

Maar is nu, omgekeerd, b. v. de schoolquaestie twistappel, dan lossen op eenmaal al die standsverbindingen van boeren en burgers zich op, en ziet ge den orthodoxen boer met den orthodoxen stedeling, den bakker met den rentenier, den koopman met den hoogleeraar saâmwerken, om den overmoed van het liberalisme te breken. D. w. z. dat men dan van het corporatieve volksverband niets te merken komt, maar ontdekt hoe er nu rechtstreeks door den geest, die hart en huis bezielt, gewerkt wordt op de te nemen beslissing. Ja, zóó waar is dit, dat op schoolterrein zelfs de „corporatie van het schoolwezen", d. i. de stand der schoolleeraars, uit elkaâr springt, en de orthodoxe onderwijzer de zelfverloochening bezit om liever de tractementsverbetering van zijn stand te belemmeren, dan dat hij meê zou werken om het valsche beginsel dieper wortel te doen schieten.

§ 141. **Dubbele Staten.**

Dit feit, dat nog door tallooze voorbeelden ware te versterken, toon derhalve, dat er op regeeringsterrein tweeërlei soort van beslissingen zijn te nemen. Ten eerste beslissingen, die het volk in zijn corporatief verband raken; en ten andere beslissingen, die betrekking hebben op de politieke geestesrichting, waarin het volk door zijn overheid zal worden geleid.

Juist door deze onderscheiding voorbij te zien, heeft het aloude Staatsrecht in deze landen te kort gedaan aan de ideale beteekenis, die aan alle politiek, zal ze haar naam met eere dragen, moet eigen zijn. Door slechts corporatief te willen zijn, onthield men aan de geestelijke eenheid der natie haar wettig orgaan. En eveneens is, door geen oog voor deze onderscheiding te hebben, onze tegenwoordige Grondwet in de niet minder storende fout vervallen, van aan onze Staten-Generaal een uitsluitend politiek karakter te leenen, en het behandelen óók van detailzaken op te dragen aan mannen, die gekozen waren voor een uitsluitend politiek mandaat.

Dit nu heeft „stoomschroef" en „stuurrad" tegen elkaâr in doen loopen, en is alzoo oorzaak geworden, dat onze Kamers steeds meer een hybridisch karakter vertoonden; en, van den eenen kant te politiek om

de corporatieve belangen te behartigen, toch ook anderzijds weêr te geïnteresseerd waren, om een hart te hebben voor een politiek van beginselen.

Gevolg hiervan was natuurlijk, dat beide, èn de politiek èn 's lands corporatief interest, verwaarloosd werden, en dat we ongemerkt, zonder er iets aan te kunnen doen, door een fout, die in de Grondwet zelve school, een doodloopende straat inreden, waar onze politiek een kreupel paard bleek te zijn en 's lands belangen, zoo hier als in Indië, verspeeld bleken door wanbeheer en slecht beleid.

Om dit euvel nu te keeren, is er maar één afdoend middel, hierin bestaande, dat ge aan een natie, die twee doeleinden in het oog houdt (t. w. den triomf van haar levensbeginsel en den bloei van haar belangen); en die, ter bereiking van die beide doeleinden, haar leven dan ook op twee wijzen uit (t. w. corporatief als haar belang, en rechtstreeks als haar levensbeginsel in het spel is); dat ge aan zulk een natie, zeggen we, dan ook een dubbele vertegenwoordiging geeft, waarvan de ééne langs corporatieven weg en de andere rechtstreeks wordt saâmgesteld.

Niemand toch kan loochenen, dat de natie, voor zoover ze in een Liberalistisch, Calvinistisch en Roomsch-Katholiek bestanddeel uit elkaâr valt, zich op een geheel andere wijze groepeert dan bij de indeeling in standen en corporatiën. En evenzoo kan niemand ontkennen, dat de grenslijnen der drie eerstgenoemde groepen dwars de grenslijnen der standen en corporatiën doorsnijden. En dus kan ook niemand de mogelijkheid ook maar indenken, om een soort van representatie te vinden, die tegelijk beide groepeeringen afspiegelen zou.

Maar is dit zoo, dan volgt hieruit ook van tweeën één: òf dat ge een volksvertegenwoordiging schept, die slechts ééne der beide groepeeringen (òf de politieke òf de corporatieve) tot haar recht doet komen; en dan de andere eenvoudig als niet bestaande beschouwt; of wel, dat ge de dubbele groepeering, die in het volk bestaat, dan ook in een dubbele vertegenwoordiging uitdrukt, en alzoo aan uw Staten-Generaal een dubbele vertakking geeft, door naast de corporatieve Staten, die we in het vorige artikel bespraken, te plaatsen een Statenvergadering van politiek karakter, rechtstreeks gekozen door het volk.

Deze politieke Staten zouden alsdan derhalve behooren gekozen te worden, niet door een klasse van deskundigen; noch ook door een groep censusbetalers, noch ook door een stand van aanzienlijken; of welke corporatie hoegenaamd ook; maar door de natie als eenheid, door het land als geheel gedacht, door het volk zelf.

§ 142. **Stemrecht van familie-hoofden.**

En nu kan zich hierbij metterdaad een oogenblik de vraag voordoen, of „algemeen stemrecht", d. i. dan van volwassen manspersonen, voor deze volksuiting niet het natuurlijke instrument zou zijn. Edoch ook slechts een oogenblik!

Immers, denkt men even door, dan gevoelt men aanstonds, dat een stemrecht, dat b. v. in Frankrijk aan even acht millioen ingezetenen een stem verleent, en daarentegen aan acht en twintig millioen andere ingezetenen het kiesrecht onthoudt, zich „algemeen" noemen moge, maar volstrekt niet algemeen is.

„Algemeen stemrecht", met uitsluiting alvast van alle vrouwen uit de gemeenschap, d. i. van iets meer dan de helft, geeft van uw „algemeenheid" reeds een zeer zonderling denkbeeld. En als men van de kleinere helft, die dan rest, nu nogmaals de grootere helft als onmondig op zij duwt, om aan een zeer klein vierde, of eigenlijk nog weêr aan de meerderheid onder de lieden van dit kleine vierde, d. i. dus aan even een achtste, de beslissing over te laten, — in ernst, dan wordt dit hooggeroemde „algemeene" stemrecht toch zoo onverklaarbaar „exclusief" en beperkt, dat men zich de moeite kan sparen om het verder te bestrijden.

Neen, werkelijk algemeen kan een stemrecht dán slechts zijn, als ge het toekent aan de „hoofden van huisgezinnen", en de hiermeê gelijk gestelden, d. w. z. aan de hoofden, de tolken, de natuurlijke woordvoerders van die kleinste cellen of kringen, waardoor een natie een natie is. Niet door eenzame mijmeraars op hun gehuurde kamer, maar door het volk in zijn huisgezinnen immers, worden de levensgedachten gekweekt, die op geestelijk terrein den volksgeest beheerschen. Een eenzaam philosoof moge later die gedachten ordenen; een dichter in zijn muzenkabinet die in tonen vertolken; een staatsman die op zijn studeerkamer tot staatsrechtelijke uitdrukking brengen; maar gelijk „de taal al het volk is", en die taal toch niet door den hoogleeraar aan het volk onderwezen, maar door hem van 's volks lippen wordt opgevangen, zóó ook is het met den politieken geest die het volk bezielt.

Aan de vorming van dien geest arbeidt onbewust en ongemerkt heel het volk bij zijn huishaard; en eerst als dit huiselijk leven een sublimaat voor de gedachtenwereld afschift, komt de taak van den deskundige, om alsnu in rechtsvormen over te zetten wat in den boezem van het volk was gerijpt.

„Nationaal stemrecht", „algemeen" stemrecht, wordt daarom óók door

ons als eisch gesteld, maar gesteld op den eenigen voet, waarop het werkelijk „algemeen" worden kan, t. w. door het toe te kennen aan alle hoofden van huisgezinnen; mits dan ook zonder onderscheid.

§ 143. **Zonder beperking.**

En op dat laatste valt de nadruk.

Zelfs de beperkingen toch, door sommigen daaraan toegevoegd, dat men zóó en zooveel jaren zou moeten hebben, moet kunnen lezen en schrijven, enz., komen ons daarbij voor, volmaakt overtollig te zijn.

Want indien de Staat iemand oud en wijs genoeg keurt, om hem te laten huwen en een huishouden te regeeren en kinderen op te voeden, dan heeft diezelfde Staat straks ook niet het recht, om nu dienzelfden man weêr te jong en te onwijs te keuren voor het meêspreken over de geestesrichting, waarin hij wenscht dat men sturen zal.

En wat het „lezen en schrijven" aangaat, o, die vaardigheid achten ook wij allerkostelijkst (en door ons antirevolutionair volkje, vraag het maar eens aan de boekverkoopers, wordt vrijwat meer dan door den aanhang der liberalisten gelezen) — maar ze biedt niettemin zoo volstrekt geen den minsten waarborg voor geestesadel, ja, heeft met de richting van iemands leven zoo volstrekt niets uitstaande, dat we er bij duizenden kunnen aanwijzen, die, goede schrijvers en lezers, toch elke vaste geestesrichting missen, en, omgekeerd, heel wat mannen en vrouwen kennen, die, op het stuk van lezen en schrijven brekebeenen, niettemin uitnemend goed oordeelen kunnen over het „kwaad of goed" van den weg dien men op wil.

Al deze bijbepalingen, hoe goed bedoeld ook, zijn dan ook van de liberalistische markt herkomstig, en kunnen in ons stelsel nooit bindend zijn, om de eenvoudige reden dat ze het uitgangspunt: *de qualiteit van familiehoofd als factor ter vorming van den volksgeest*, niet raken.

Maar wel zouden we willen uitzonderen alle drijvers van een schandelijk of verkeerd beroep, b. v. bordeel- en kroeghouders; voorts alle familiehoofden die voor onbetaalde schuld gedenonceerd werden en derhalve bleken „hun eigen huis niet wel te regeeren"; en eindelijk alle de zoodanigen, die op wettige wijze door den onafhankelijken rechter veroordeeld waren in zake van delict.

§ 144. **Cumulatief stemrecht.**

Ter afronding en om zulk een volksstemming metterdaad een levensuiting van de natie te doen zijn, kon hier, zoo men dit verlangde, intusschen nog aan

toegevoegd, dat wie, behalve de qualiteit van familiehoofd, nog andere daarmeê saâmhangende qualiteiten bezat, het recht zou dienen te ontvangen tot het uitbrengen van meer dan ééne stem.

Dit heeft veel voor zich, omdat het ook in het leven der natie werkelijk alzoo ligt. Een hoogleeraar b. v. oefent veel sterker invloed op de vorming van den volksgeest dan een daglooner; een fabriekseigenaar dan een arbeider; een predikant dan een opperman; een rechter dan een sjouwer.

Is iemand dus, behalve familiehoofd, ook nog opzichter of directeur van een zedelijke vereeniging; onbezoldigd verzorger van de schamelen in den lande; als man van studie gegradueerd: hoofd van een werkinrichting; eigenaar van vast goed; leeraar eener kerk; ouderling in een gemeente; onderwijzer op een school; of rechter in een rechtbank, — dan komt het ons volkomen rechtmatig voor en als door het beginsel geëischt, dat althans deze „meetbare" invloeden ook in rekening komen bij de stembus.

We weten daarom zeer wel, dat er nog andere, soms zeer sterke, invloeden werken, die, buiten elk kader vallend en alleen aan talent of karakter gebonden, zich niet onder rubrieken brengen en dus niet meten laten.

Dáár valt dan ook niet mede te rekenen. Maar wat wél meetbaar is, mag om dit „onberekenbare" niet buiten rekening gelaten; mits men ook hier aan de zedelijke qualiteiten voorkeur geve, en niet, naar den intellectualistischen trek onzer eeuw, alleen weêr spreken ga van gegradueerden.

Onder die gegradueerden toch zijn soms zeer luie en domme menschen, zonder den minsten invloed, en die in de verste verte niet in de schaal kunnen gelegd tegen de mannen van zedelijke officie, die den arbeid der barmhartigheid doen en den Christus dienen bij ons volk.

Voor zoover men dus, behalve „familiehoofd", ook nog drager van een dezer „meetbare qualiteiten" was, zou men dan nog het recht op één, twee, drie of vier stemmen meer kunnen krijgen, waardoor tevens het gevaar zou ontweken zijn, dat de talrijkste klasse de meer ontwikkelde klasse der maatschappij zou overstemmen; een kwaad dat ook door ons niet wordt begeerd.

En kón dan een aldus rechtstreeks gekozen politieke Staten-vergadering met de in ons vorig artikel geschetste corporatieve Staten in zúlk een verband worden gezet, dat elk van deze beide macht naar heur aard ontvingen, dan zou er o. i. aldus, door vereeniging van deze beide, een Staten-Generaal kunnen geboren worden, die wortel in het volk zelf had; sloeg op de wijze waarop de natie zelve bestaat; en zedelijk

prestige in genoegzame mate zou bezitten, om tegelijk aan het volk vertrouwen in te boezemen en aan de overheid ontzag.

IV.

KIESSTELSEL.

§ 145. Verkiezing der corporatieve Staten.

Thans tot de „manier van verkiezing" genaderd, waarop de samenstelling dezer tweeledige vertegenwoordiging tot stand zou moeten komen, kunnen we over corporatieve Staten kort zijn.

Hierbij toch valt slechts drieërlei op te merken:

1. Dat een iegelijk gild of een iegelijke corporatie de verkiezingswijs, die binnen eigen kring gelden zal, dan ook zelf te regelen heeft. Edoch onder goedkeuring van een hooger college, dat zoodanig reglement zal kunnen afkeuren, bijaldien daarin de algemeene bepalingen geschonden mochten zijn, die bij Rijkswet voor de gildenverkiezingen zijn vast te stellen, en die uitsluitend het voorkomen dienen te beoogen van verkorting van rechten der enkele individuen of der minderheden door de in die corporatie of dat gild in meerderheid zijnde groep.

Regel zal daarbij moeten zijn, dat een iegelijk, die in dat gild of in die corporatie de hoedanigheid bezit, die reden van haar bestaan is, op voet van gelijkheid meêstemme. Alzoo in een corporatie van geleerden een iegelijk, die gegradueerd is, of ook, zonder gegradueerd te zijn, door uitgaven van erkende geschriften zijn sporen verdiend heeft. In een corporatie van makelaars een iegelijk, die patent als zoodanig heeft en dus het beroep er van uitoefent. En evenzoo in een gilde van den adel een iegelijk, die zijn kwartieren bewijzen kan. Enz.

Regel almeê dat de stemming geheim zij en de volstrekte meerderheid beslisse.

En regel eindelijk, dat er een college van beslissing zij aangewezen bij eventueel protest tegen ingeslopen misbruik.

2. Dat corporatiën of gilden, die over verschillende gemeenten verspreid zijn, zooals dit b. v. in de gemeenten langs Maas en Lek met de scheepsbouwmeesters denkbaar is, gelegenheid ontvangen, om, naar

stiptelijk aangegeven maatstaf, haar invloed rechtstreeks in de Staten-provinciaal te doen gelden.

En 3. dat wel de gekozen deputaten „zonder ruggespraak, naar eed en geweten stemmen", maar dat evenzeer aan de deputeerende Corporatiën, Raden of Staten het recht dient te verblijven, om aan hun deputaat, zoo dikwijls hun dit raadzaam dunkt, het gegeven mandaat te ontnemen; of ook, waar speciale belangen te bepleiten zijn, het mandaat van hun gewonen afgevaardigde tijdelijk te schorsen, en hem te doen vervangen door een specialiteit.

§ 146. **Critiek op het thans bestaande kiesstelsel.**

Uitvoeriger daarentegen hebben we stil te staan bij de manier van verkiezing voor de politieke Staten.

Hoofddoel bij deze Kamer moet natuurlijk zijn, de geestelijke dispositie der natie, haar levensbeschouwing en gedachtenwereld, haar beginsel en richting zoo getrouw mogelijk af te spiegelen.

Maar juist daarom mag er ten opzichte van déze Kamer dan ook nooit een overstemmen van de minderheid door de meerderheid anders dan in die Kamer zelve plaats hebben.

Want, en hierin ligt ons onoverkomelijk bezwaar tegen de thans geldende kiesbepalingen, gelijk het nu gaat, krijgt de meerderheid tweemalen achtereen tegenover de minderheid gelijk.

Eerst in elk kiesdistrict, doordien de stemmen van de minderheid der kiezers wegvallen; en daarna nogmaals in de Kamer zelve, als nu op haar beurt de meerderheid der gekozenen weer de minderheid op zij zet.

Dit nu mag niet.

Dit is tastbaar onrecht.

Immers, indien ik voor een politieke Kamer de meerderheid twee malen achter elkander de minderheid overstemmen laat, cijfer ik feitelijk die minderheid eenvoudig weg. Stel toch, er zijn drie districten, waarin een minderheid van 9000 antirevolutionaire tegenover een meerderheid van 10.000 liberalistische stemmen staat, dan laat het zich denken, dat in district A 3500 liberalisten de 3000 der minderheid eenvoudig verdwijnen doen; dat in district B evenzoo 3600 stemmen van liberalistische zij de 3000 overigen tot nul reduceeren; en dat slechts in district C de 3000 antirevolutionairen hun 2900 liberalistische districtgenooten slaan. Zoo springt het dus van 10 : 9 reeds tot de reden van 2 : 1 over. Maar doordien nu de meerderheid ten tweeden male macht ontvangt om in de Staten zelven nogmaals diezelfde minderheid de vlag te doen strijken,

eindigt de minderheid met geheel weg te vallen; en wordt alzoo in twee stadiën wat als 10 : 9 in het land staat, omgezet in de reden van 2 : 0.

Hierin en hierin voornamelijk schuilt de eigenlijke leugen, de hoofdzonde, de tastbare ongerechtigheid van elk stelsel, dat de minderheid, reeds eer ze in de politieke Kamer komt, voor de meerderheid doet bukken; en het is deze uitstekend gevoelde, zij het ook niet altijd even helder begrepen ongerechtigheid, die thans ons staatsleven ontzenuwt en de inwerking van de burgerij op het landsbestuur verlamt.

Eenmaal — dat is nu eens niet anders te regelen — éénmaal moet de meerderheid tegenover de minderheid wel gelijk krijgen; maar tweemalen achter elkander, slag op slag, de éene overstemming op de andere laten volgen, zie, dat is het bederf van overheersching en tirannie in den wortel van uw politieke leven toelaten, en daarom een kwaad, dat zich bij de uitkomst in het wekken van wrevel en weerzin met noodzakelijkheid wreekt.

§ 147. **Verkiezing der politieke Staten.**

Van dit stelsel geheel afziende, zouden wij daarom veelmeer een regeling wenschen, die aan elke groep van gelijkgezinde kiezers in het land recht en macht gaf om naar een vasten, in de Grondwet aan te geven, maatstaf, één of meerderen hunner af te vaardigen, en dat wel in dezer voege:

Gesteld dat het aantal uitbrengbare stemmen (de cumulatieve [1]) er onder begrepen), op dit oogenblik 800,000 bleek te zijn, dan zouden we in de Grondwet bepaald wenschen te zien, dat elk candidaat, die 8000 stemmen op zich vereenigde, gekozen was.

Aanvankelijk had men dan een Staten-vergadering, die hoogstens één honderd leden kon tellen, en naar gelang de bevolking toenam en het kiezersaantal zich uitbreidde, zou dit ledencijfer dan regelmatig, d. i. naar vaste verhouding, klimmen kunnen.

Wijl intusschen op 800,000 kiezers wel nooit meer dan 700,000 op zullen komen, zou de feitelijke uitkomst zijn, dat de thuisblijvers (wat volkomen billijk ware) dan ook niet gerepresenteerd werden, en naar gelang de verkiezing flauw of geanimeerd was, de Staten dan ook uit 70, 75, 80, 85 of 90 leden zouden zijn saâmgesteld.

Dit zou uitnemend werken en werken naar billijkheden.

[1]) Cumulatieve stemmen zijn de stemmen, die éénzelfde persoon van wege zijn qualiteiten aan zijn oorspronkelijke stem als gezinshoofd ziet toegevoegd.

Immers, niemand heeft er belang bij om vooraf te weten, of de Staten uit 80 of 85 leden zullen bestaan, maar wel om in die Staten zooveel mogelijk van zijn eigen geestverwanten te brengen. En is er nu een deel des volks, dat om de publieke zaak zich niet bekreunt, er niet over nadenkt en er geen hart voor heeft, hoe ter wereld kan dan gevergd worden, dat deze niet-kiezende kiezers toch op het cijfer meê zullen rekenen?

De Grondwet zou in dezer voege geen hinderlijke bepaling inhouden, maar slechts een maatstaf aangeven, en die maatstaf, even rekbaar als het leven zelf, zou nooit of nimmer aan de juiste afspiegeling van het volksleven in den weg kunnen staan.

En wat alles af zou doen: op die manier zou er nooit een minderheid onderdrukt zijn; zoude er bij aanwas van bevolking nooit, door kiestabel-geknoei, gelegenheid voor nieuwe partijintrigue geboren worden; en zou de belangstelling in het verkiezingswerk nooit door onmogelijkheid van succes worden verlamd.

Zulk een verkiezing zou dan over het geheele land opeens voor een tijdvak van b. v. vijf jaren moeten gaan; en elk gekozene zou het recht moeten hebben, om voor de gevallen van ontstentenis of demissie of wegvallen door den dood, zelf een plaatsvervanger aan te wijzen.

Men kon dit wel ontloopen, door b. v. terstond secundi door de kiezers zelven te laten benoemen, maar dit komt ons voor te omslachtig en volmaakt overbodig bovendien te zijn.

In een politieke Staten-vergadering toch, waarbij het allereerst op iemands politieke geloofsbelijdenis aankomt, kan iemand òf mijn man niet zijn, òf ik moet hém ook het best in staat achten, om den geestverwant aan te wijzen, die c. q. in zijn plaats zal treden.

Dit zou elke tusschentijdsche verkiezing afsnijden; het onbezet blijven van plaatsen bij gewichtige stemmingen voorkomen; en de veerkracht van den publieken geest sparen voor die enkele groote stembus-evenementen, die dan ook voor een drietal maanden geheel de natie belang zouden inboezemen, om haar eerst dán te doen spreken, als ze voor zulk een levensuiting door de opgewektheid van het oogenblik genoegzaam was bezield.

Ter vergemakkelijking zou men dan tevens aan de kiezers het recht kunnen toekennen: *a.* om een gedrukt biljet op hun stembiljet over te plakken, en *b.* om zooveel namen in te vullen als ze wilden, met dien verstande, dat slechs één naam van elk biljet gelden zou, en wel in die orde, dat, van boven af gerekend, de naam van een reeds door anderen gekozene, wegviel.

Door die geriefelijkheid zou de mogelijkheid geboren worden, om zelfs

een stemming van 500,000 biljetten door heel het land binnen 24 uren te doen afloopen en met den uitslag er van uiterlijk reeds den volgenden morgen gereed te zijn.

Immers, de candidatenlijsten der verschillende groepen zouden dan vooraf bekend zijn, en een centraal-bureau, in Den Haag of liever nog in Amsterdam gevestigd, behoefde dan slechts per telegram meêdeeling van de cijfers in de verschillende gemeenten te ontvangen, om die uitgebrachte stemmen saâm te tellen en nog den avond van denzelfden dag den uitslag te publiceeren.

De eenige bedenking, die hiertegen ware in te brengen, zou zijn, dat uit de twaalfhonderd gemeenten saâm licht een veertig, vijftig duizend stemmen konden overblijven, uitgebracht op diversen, die wel elk één, of twee, of drie of vier duizend stemmen op zich vereenigd hadden, maar toch te weinig om een mandaat te scheppen.

Toch bestaat ook deze bedenking slechts in schijn.

Immers indien groepen, die meenden het te zullen halen, maar het toch bij de uitkomst tot geen eigen candidaat brengen konden, dan eenvoudig onder den naam van hun eigen man de lijst plaatsten van de partij waarbij ze zich c. q. dan nog het liefst zouden aansluiten, rekende ook hun stemmencijfer in volle kracht meê.

§ 148. **Voordeelen van dit stelsel.**

Zoo zou dan door een uiterst eenvoudige manier van kiezen het alzijdig voordeel zijn verkregen: 1. dat het recht der minderheden volkomen gewaarborgd bleef; 2. dat alle politiek partijkabaal bij aanwas van bevolking, door nieuwe kiestabel, of door onzedelijke combinatie, ware afgesneden; 3. dat mannen gekozen werden, die het zuiverst de beginselen uitdrukten, wier heerschappij de natie verlangt; 4. dat alle tusschentijdsche verkiezingen wegvielen; 5. dat de malaise, van toch geen succes te kunnen hebben, ophield de veerkracht der kiezers te ontzenuwen; en 6. dat de verkiezingen zouden plaats hebben op een oogenblik, waarop de geestdrift en de bezieling der burgerij op de hoogte van zoo gewichtige taak was.

Slechts voegen we hier volledigheidshalve nog de opmerking aan toe, dat volgens ons beginsel de leiding der verkiezing *niet in handen van de Regeering* moet zijn, maar in handen van *de Volksvertegenwoordiging* zelve.

Is toch de Volksvertegenwoordiging geen deel der Overheid, maar staat ze naast, bij en desnoods tegenover die Overheid, om de rechten en vrijheden van het volk te verdedigen, dan volgt hier ook uit, dat elke

invloed van het Gouvernement op de verkiezing kort en goed onmogelijk moet zijn gemaakt.

Noch de Minister van Binnenlandsche Zaken, noch eenig door het Rijk gesalarieerd of aangesteld staatsambtenaar, moet derhalve in zake het verkiezingswerk ook maar iets te zeggen hebben.

Beoordeeling van den uitslag der verkiezing hoort bij het gekozen college. Behandeling van geschillen omtrent wetsinterpretatie, bij den onafhankelijken rechter. En eindelijk behoort de leiding der zaak uit te gaan van een Commissie uit de Staten of Raden, die elk jaar bij loting is aan te wijzen, en ook na het verstrijken van den zittingstermijn officieel aanblijft, om haar taak eerst dan neder te leggen, als de nieuwe Staten of Raden wettig werken kunnen, en een nieuwe Commissie voor het verkiezingswerk door hen is uitgeloot.

Recht van ontbinding eindelijk zou den Koning natuurlijk moeten toekomen, zoo voor de corporatieve als voor de politieke Staten. En dat wel, voor wat de eerste betreft, uiteraard verbonden met het nog veel gewichtiger recht om ook voor de Staten-provinciaal en de Raden der gemeenten nieuwe keuzen te gelasten.

En zulk een ontbinding, we verhelen het niet, zouden we niet alleen dan in practijk wenschen te zien komen, als Kroon en Staten botsten; maar ook zoo dikwijls de Kroon een ontwerp van wet of eenige andere zaak voor de Staten bracht, die, wijl van principieelen aard, dus ook van beslissenden invloed op de toekomst der natie zou kunnen zijn, en evenwel nog niet ter kennisse van het publiek was gekomen, toen het land zijn Staten koos.

V.

TIJDELIJKE VOORZIENING.

§ 149. **Censusverlaging.**

Thans rest nog de vraag, zoo schreven we in 1878, op welke wijze, zoolang de Grondwet onveranderd blijft, voorshands reeds iets tot tempering van het bestaande onrecht zou te doen zijn.

De Eerste Kamer, en dit zegt iets, moet hierbij, helaas, geheel buiten rekening blijven. Immers, noch aan de verkiezing van haar leden door

de Provinciale Staten, noch aan hun kiezing uit de hoogstaangeslagenen, valt, zoolang de Grondwet blijft wat ze is, te tornen. En de eenige wijziging, die in de samenstelling van dit stroeve lichaam ware te brengen, zou moeten zijn door een andere verkiezingswijs voor de Provinciale Staten, die dan, ter tweede instantie, ook de Eerste Kamer van gedaante zou kunnen doen veranderen.

Terecht zoekt dan ook „Ons Program", ter aanvankelijke hergeving aan de minderheden zoo van haar staatkundige beteekenis als van haar grondwettig recht, allereerst heil in verlaging van den census.

Die census moet vallen tusschen betaalcijfers in de hoofdsom der directe belasting van 20 tot 160 Gulden, maar kán desnoods voor heel het land tot óp 20 Gulden dalen.

Toch raden wij het nemen van zulk een maatregel niet aan.

Immers, bij aandachtige overweging van het desbetreffend Grondwetsartikel moet o. i. onvoorwaardelijk toegestemd, dat haar bedoeling, zoo al haar letter niet, een uniform-census voor het geheele land uitsluit.

Meer zou ons daarom een classificatie toelachen, die voor alle gemeenten, waar de geldstandaard en de duurte des levens „gewoon" was, een census van *f* 20 aanwees; voor de rijkere provinciën, met name voor Holland, Friesland en Groningen, dit cijfer op *f* 21 bracht; en voor de gemeenten boven de 20,000 zielen dit cijfer nogmaals naar een vasten maatstaf klimmen deed; om voor Amsterdam op *f* 40 te komen.

Dat daarom echter de census voor de Gemeenteraden dan ook op *f* 10, *f* 11, *f* 20 enz. zou moeten dalen, betwisten we ten sterkste. Artikel 139 der Grondwet toch bepaalt volstrekt niet, dat de censussom der Kieswet, maar wel dat het census-cijfer van artikel 76 der Grondwet voor de gemeenten op de helft moet worden gebracht. Zegt nu artikel 76 dat de census voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten tusschen *f* 20 en *f* 160 in moet liggen, dan volgt hieruit niets minder, maar ook niets meer en niets anders, dan dat de census voor de gemeenteverkiezingen moet vallen tusschen *f* 10 en *f* 80. Stel derhalve, dat men voor de Tweede Kamer de gemeenten van een gewest op *f* 20 bracht, dan zou men, voor zooveel de Grondwet aangaat, den gemeente-census uitnemend goed op *f* 15 kunnen stellen, of zelfs op een gelijk cijfer van *f* 20 staan laten, en toch stipt binnen de grenzen blijven.

We laten het daarom geheel in het midden, in hoeverre het oirbaar en raadzaam zal blijken, om ook den census der gemeentekiezers evenredig te làten dalen. Dit hangt af van plaatselijke gesteldheden en behoort voor de afzonderlijke gemeenten onderscheidenlijk beoordeeld te

worden. Slechts één ding vragen we: dat er ook voor deze verkiezingen verlaging zij, en een verlaging in meer dan schijn. Want, men kent Groens uitlating: „dat hij, eenmaal op het valsche terrein van de individueele verkiezing geplaatst, altijd nog bij afslag een Gulden onder Thorbecke zou durven bieden." En zoo nu oordeelen ook wij.

§ 150. **Onzedelijke bedrijven.**

Maar toch, met deze census-verlaging is het einde onzer nu reeds vervulbare wenschen nog niet bereikt. Veeleer zij er nog een drietal aan toegevoegd: *a.* dat men het nu aan onzedelijke bedrijven verleend privilege intrekke; *b.* dat men den mannen van „meetbare" ontwikkeling beter kans op het kiesrecht verleene, en *c.* dat men wijziging brenge in de districtsverdeeling.

a. De onzedelijke bedrijven.

Op zichzelf, we geven het volkomen toe, is de verkoop van alcohol, zuiver of aangelengd, zoomin onzedelijk te keuren, als het iemand in den zin zal komen een apotheek te brandmerken, om den opium die er ingrediënt is.

Maar evenals een amfioenkit wel terdege immoreel wordt om het misbruik waaraan die haar bestaan dankt en dat zij bevordert, zoo is ook de tapperij ten onzent zeer stelliglijk als onzedelijk te brandmerken om de volkszonde waaraan zij haar oorsprong dankt en het zedelijk kwaad waartoe ze de gelegenheid opent.

Geen quaestie derhalve, of het is ongeoorloofd, het komt niet te pas en is af te keuren, dat de meer dan tienduizend kroeghouders, die leven van 's volks ellende, als premie op dat kwaad nog meê te zeggen krijgen in het bestuur van 's lands zaken.

De liberalistische côterie, die de meeste dezer stemmen op haar hand heeft, moest zich dan ook schamen, in politieken zin van dezen volksjammer te leven. En toch, het is o.i. buiten quaestie of de neutrale school lag er reeds lang onder en de liberalistische club zou, zelfs bij déze kiestabel, geen heer in het land zijn, indien de herberg- en kroegpatenten wegvielen. Want, vergeet niet, haar stemmencijfer liep nog nooit hooger dan 33,000 op, en op zulk een laag cijfer scheelt een corps kroeghouders, ook al schat ge het niet hooger dan op 5000 stemmen, veel.

Op dien grond eischen we daarom, dat de liberalistische partij zelve den moed van het zedelijk leven weêr grijpe, en ons helpe om een eind te maken aan den ondraaglijken misstand, dat kroeg te houden in Nederland aan iemand, wien dan ook, zeggenschap geve in 's lands zaken.

Dit resultaat nu is langs tweeërlei weg te verkrijgen. Of door de patent-

belasting tot een gemeente-belasting te maken voor alle bedrijven en beroepen, die aan een vaste woon- of standplaats zijn verbonden, en daarvoor het 4/5 van het personeel terug te nemen; wat door zijn excedent den rijksinkomsten uitnemend te stade zou komen. Of wel door in art. 3 der Patentwet achter littera f: „uitgezonderd zijn goochelaars, muzikanten, springers enz.", te laten volgen een littera g.: „en evenzoo allen, die alcoholische bestanddeelen inhoudende, gedistilleerde dranken bereiden of verkoopen, hetzij in het groot of in het klein."

Sloeg men den laatsten weg in, dan zou, evenals dit elders geschiedt, voor de bereiding en den verkoop van deze dranken een afzonderlijke vergunning kunnen worden uitgegeven, een license, gelijk de Amerikanen dit noemen, die, tot veel hooger bedrag dan de tegenwoordige patentbelasting opklimmend en onder conditie van vooruitbetaling geëischt, tevens een zedelijk karakter zou dragen en meêwerken tot beperking van het kwaad.

§ 151. **Gegradueerden.**

b. De personen van ontwikkeling.

Ook o. i. is het onrecht, dat een oudroest of uitdrager meêstemt en tot zelfs een lid van den Raad van State buiten den census kan vallen, onduldbaar. Om zooveel doenlijk dit onrecht te temperen, zouden we daarom een wet wenschen „op het recht tot het officieel voeren van titels". Een belasting dus, zoo men wil, op de ijdelheid; maar die, behalve een goede opbrengst voor 's lands kas, tevens aan elk man van stand en rang en graad de mogelijkheid zou brengen, om kiezer te worden, zoo hij dit zelf verkoos Immers, daartoe behoefde slechts bepaald, dat deze belasting voor elke gemeente gelijk zou staan met den bij de Kieswet bepaalden census. En voorts, billijkheidshalve, dat een buitendien rechtstreeks betaalde rijksbelasting in mindering zou komen bij deze som voor het voeren van graden.

Of wel, ziet men in zulk een gelegenheidswet bezwaar, welnu, laat men dan eenvoudig uit artikel 3 van de Patentwet allen vrijdom van patent voor advocaten, doctoren enz. strijken, en bij behoorlijke inrichting van de tabellen, die het patent voor deze categorieën regelen zullen, kan hetzelfde doel bereikt worden. Edoch, en hier lette men op, met het nadeel dat dan óók betalen moet wie niet kan of het er niet voor over heeft, en er bovendien van mindering ter oorzake van andere directe rijksbelasting geen sprake komt.

Daarom zou ons het eerste expediënt verkieslijk voorkomen. Maar wat

men ook kieze, ons zal het wel zijn, mits het doel: verleening van kiesrecht aan personen van invloed, door ze in den census te doen vallen, maar worde bereikt.

§ 152. **Districtsverdeeling.**

c. Wijziging in de districtsverdeeling.

Zulk een wijziging verlangen we niet alleen voor de Tweede Kamer, maar ook voor de Provinciale Staten.

En dan van tweeën één: dan moet men óf zeer kleine, óf zeer groote districten nemen; maar wat men uit die beide ook kieze, het gemengde systema moet met tak en wortel uitgeroeid.

Het ergerlijk, onverantwoordelijk partijdig bedrijf der liberalistische côterie om b.v. Sneek een drievoudig district te maken, teneinde de antirevolutionaire kracht van het Zuiden en Westen door invloeden van den Oosterkant te breken; en omgekeerd uit Zevenbergen een enkelvoudig district te scheppen, om een ultramontaansche keus daar tegen te houden, is eenvoudig schandelijk en voor geen verdediging vatbaar.

Wil men derhalve enkelvoudige districten, ons is dit, voorloopig en als overgangsmaatregel, wél, mits men dien dan ook overal neme en zelfs in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag het Parijsche stelsel van indeeling in kleinere stadskringen toepasse.

Of ook, geeft men aan veelvoudige districten voorkeur, we zouden zeggen: nog beter, mits men dan de enkelvoudige ook maar voorgoed opruime en een indeeling make, die alle partij-intrigue uitsluit.

Daartoe nu kon o. i. uitstekend dienst doen de alleszins geniale voorslag van den oud-minister Heemskerk Az., om namelijk, eens voorgoed, de tegenwoordige arrondissementen tot kiesdistricten te maken; met dien verstande, dat ze een eventueel nieuwe wijzing in de rechterlijke indeeling van het land niet volgen zouden. En om voorts aan elk arrondissement zooveel leden ter verkiezing te gunnen, als het bevolkingscijfer van het arrondissement, gedeeld door 45,000, aanwees. Men behoefde dan slechts vast te stellen, dat overschotten onder de 30,000 weg zouden vallen, terwijl die boven de 30,000 voor vol zouden meêrekenen, om alle partij-kabaal en club-fanatisme hierbij voorgoed af te snijden, en de toeneming van onze bevolking voortaan, althans uit dit oogpunt, zonder zorge te kunnen aanzien.

Dat ook buitendien nog door verandering in ons belastingstelsel, hetzij door het omzetten van indirecte in directe belastingen; hetzij door uitbreiding der directe; hetzij door overbrengen van dezelfde belasting op

andere personen; langs zijdelingschen weg evenzeer aanmerkelijke wijziging in het corps onzer kiezers zou kunnen komen, ontkennen we natuurlijk in het minste niet. Maar zien we wel, dan zou het een bederf voor onzen oeconomischen toestand zijn, indien men een belastinghervorming misbruiken wilde als welkome moeder van dusver nog ongeboren kiezers. Een uitbreiding van de kiesbevoegdheid toch mag, bij de vraag naar de beste regeling van ons belastingwezen, noch richtsnoer wezen noch doel.

Gelukkig is door de herziening der Grondwet van 1887 bijna elke beperkende bepaling thans vervallen. Wat in de additioneele artikelen staat, bindt niet duurzaam. En reeds nu mag geprofeteerd, dat eerlang een tweede zeer aanzienlijke uitbreiding van het kiesrecht te komen staat. Zij ze in die mate doortastend, dat de electorale quaestie voor goed tot rust kome.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

VAN DE SCHOLEN.

> Zij wil dat de Staat (voor zoover ontstentenis van veerkracht bij de burgerij hiertoe niet noodzaakt) het beginsel late varen, alsof de overheid geroepen zou zijn, om van harentwege onderwijs te doen geven; voorkome dat de overheidsscholen, voor zoover noodig, tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt worden; en alzoo ook in zake onderwijs aan alle burgers, onverschillig welke hunne godsdienstige of paedagogische zienswijze zij, gelijke rechten gunne. (Program, Art. 12.)

I.

DE SCHOOL EEN TEGENKERK.

§ 153. **Hoofddoel der scholen.**

De schoolquaestie is van antirevolutionairen kant zoo telkens, zoo alzijdig, zoo tot in bijzonderheden toegelicht, dat het bijna overtollig mag heeten, in deze artikelenreeks ook nog te handelen „van de scholen".

Toch kan het zijn goede zijde hebben, een zoo in de toelichting bijna verdronken onderwerp nog eens kort, in samenhang met ons beginsel, los van alle actueele politiek, ter sprake te brengen; en het is dáárom, dat we tot niet overslaan van artikel 12 in „Ons Program" zonder aarzelen besloten.

En dan sta al aanstonds op den voorgrond, dat de scholen van een land ten doel moeten hebben, om de volksontwikkeling, die dúsver verkregen werd, voor zoover die aan classicale vorming hangt, op het na ons komend geslacht óver, en geleidelijk verder te brengen. Tot dit groote doel moeten alle scholen, hooger, middelbaar of lager,

krijgs-, teeken-, muziek-, schilder- of ambachtsscholen; elk op eigen terrein en in eigen kring, meêwerken. Wat dit doel mist of voorbijstreeft, verliest als school elke reden van bestaan!

Reeds hieruit blijkt, dat men in de waardeering van de scholen, zoo op zichzelf als bij onderlinge vergelijking, gemeenlijk mistast.

Immers, terwijl het almeer den schijn krijgt, alsof het voor de nationale toekomst allereerst op de volksschool, d. i. op het lager onderwijs, aankwam, wordt omgekeerd de toekomst van een volk in veel strengeren zin en in veel hoogere mate beheerscht door zijn academiën.

En dat wel om drieërlei oorzaak.

T. w. *a.* wijl de ontwikkeling, waarvoor de meeste ingezetenen vatbaar zijn, zich desnoods ook zonder classicale methode, in het huisgezin en in den ambachtswinkel, voortplant; *b.* omdat de geestelijke meerderheid van een volk voornamelijk in zijn fijnere deelen uitkomt; en *c.* overmits de invloed der gestudeerde personen op geheel het volk overwegend is.

De geschiedenis bevestigt de juistheid dezer zienswijze, naardien ze toont dat de bloei der hoogescholen steeds aan dien der lagere school is voorafgegaan. Alsmede dat b. v. in ons land het toppunt van nationale veerkracht bereikt werd, toen de kleine school nog uiterst primitief was ingericht, maar de hoogescholen schitterden met niet te dooven glans. Ja, dat, sterker nog, juist destijds, onder voor den gewonen burger schijnbaar zooveel ongunstiger omstandigheden, bedrijf en ambacht, handel en nijverheid, onvergelijkelijk krachtiger tierden dan thans.

§ 154. **Overdrijving van het nut der lagere school.**

Blijkbaar is de waarde der lagere school dan ook zeer overdreven.

Ze kán niet geven wat de onbillijke tijdgeest van haar vergt; en doet het ook niet.

Ze moest, zoo wilde men; ze zou, zoo profeteerde men, de algemeene volksontwikkeling verhoogen; het peil der nationale veerkracht doen rijzen; en aan de dwaasheden, vooroordeelen en zonden van ons volk een einde maken.

Indien elk kind onzes volks maar „voldoend lager onderwijs” ontving, zoo droomde men, dan zou elke aankomende man of vrouw ook vlugger van hoofd, handiger van hand en reiner van hart zijn. De weldaden der beschaving, nu nog slechts het deel van enkele kringen, zouden afvloeien naar den breeden volkskring. En in stêe van ontaarding, zedelijke verslapping en verdierlijking, zou het een weg op gaan, altijd excelsior! naar het uitlokkendst ideaal!

Van dien roes is men thans echter door de bittere teleurstelling der verkregen resultaten reeds ontnuchterd.

Nog wel niet onder de napraters, die van niets afweten en eenvoudig op politieke „toosten en fanfares” afgaan. Maar wel terdege onder de denkers: denkers, wijl ze kenners zijn.

Immers, het laat zich, noch door grootspraak noch door het omhangen met klatergoud, langer verhelen, dat de onevenredige ophemeling der lagere school op niets dan een bitterlijk fiasco-maken uitliep; en dat men vrij algemeen nu reeds inziet, hoe we, in weerwil van onze óverdure school, intellectueel te kort schieten, aan veerkracht gaandeweg armer worden en zedelijk achteruitgaan.

En nu lokt dit sommige utopisten wel naar het renpad van den steeple-chase, om te leeraren, dat, als het medicijn maar nóg straffer en nog langer toegediend werd en de scholen nóg duurder en het onderwijs nóg hooger en de schooltijd nóg eens zoo uitgestrekt werd genomen, de uitkomst wel een andere zou zijn. Maar practischer en bezadigder lieden beginnen dan toch in te zien, dat men, naar die methode, van lieverleê wel heel zijn jeugd op school zou kunnen zitten, om, in jaartallen knap, maar dom in zijn vak, met al zijn waanwijze halfgeleerdheid, brekebeen in zijn ambacht te blijven.

§ 155. **Toch van veel hoogere beteekenis dan weleer.**

Toch wachte men zich, daaruit af te leiden, dat dérhalve de lagere school van ondergeschikt belang zou zijn te achten.

Integendeel, aan haar bloei hangt voor onze toekomst veel.

Reeds op zichzelven. Want elk kind behoort de vaardigheid zich eigen te maken van lezen, schrijven en rekenen; van lezen vooral. Dient voorts in de geschiedenis van wat in ons land voorviel en van wat God voor de redding van zondaren deed, wél thuis te zijn. En moet eindelijk aan die vaste vormen van deugd en tucht gewend worden, die de classicale opleiding veel beter dan de huislijke opvoeding schenkt.

Hier prijs op te stellen, voegt bijzonderlijk den Calvinist, die Gods Woord wil gelezen hebben, ook door het volk; op een kennen van de stukken van zijn kerk en van zijn landshistorie, ook bij den minderen man prijsstelt; en streng de banden aanbindt van tucht en orde des levens.

Onze vaderen, in hun betere periode, schoten in zorge voor de „kinderscholen”, zoo „publycke” als „particuliere”, dan ook geenszins te kort.

En ook nu nog valt elke vergelijking van de zorge voor het schoolwezen tusschen ons en onze wederpartijders; mits men op de hoofdzaak lette en met de middelen rekene; ontwijfelbaar ten onzen beste uit.

Maar er is meer, waardoor de lagere school thans recht heeft op hooger waardeering dan in normalen toestand.

Liefst wijzen we op drieërlei:

Vooreerst maakt de gang van het leven in onze drukke eeuw, dat er in den gewonen omgang schier geen tijd is voor het ontvangen van diepe, blijvende indrukken. Het stille, contemplatieve, verzamelende element raakt uit onze bijeenkomsten, uit onze conversatiën, zelfs uit onze brieven en ontboezemingen weg. Eer heerscht er een element van verstrooiïng. En naarmate alzoo alle indrukken sneller komen en dus ook vluchtiger voorbijgaan, noopt dit ons, van het oor al minder en van het oog al meer gebruik te maken; en dat wel overmits het oor slechts kan opvangen wat er voor een oogenblik is, maar het oog de macht bezit om beschrevene en afgedrukte, en dies blijvende, indrukken, zoo dikwijls het wil, in zich op te nemen.

Ten tweede schiet de huislijke opvoeding en, althans voor Protestanten, de invloed der kerk bij die opvoeding in toenemende mate te kort. Het weefgetouw is uit het voorhuis naar de fabriek gebracht, en daarmeê vader van huis zoolang de zon aan den hemel staat, d. i. juist zoolang als het kleine kind op is. De kinderkamer gaat in deftiger gezinnen weêr de rol spelen, die ze oudtijds bij de heidenen had en nu nog onder den Islam heeft. En het uitgaan of uit moeten neemt zoo hand over hand toe, dat de huislijke opvoeding, op zijn minst genomen, voor de helft in gebreke blijft. Dit nu, gevoegd bij de machteloosheid en lusteloosheid der kerk, verwijst het kind dus voor een veel aanmerkelijker deel van zijn vorming dan eertijds, naar de school.

Waar dan ten derde nog bij komt, dat, nu de genialiteit uit ons volk blijkt weg te zijn, en er dus, om bij den wedstrijd der volkeren niet geheel achter te raken, niet anders dan „mannetje voor mannetje" nadoen overblijft, de school wel tusschen beide moet treden, als profijtelijkst middel om de kinderen onzes volks in dat „nadoen" vooruit te helpen.

Al houden we dus vol, dat, absoluut gesproken, de volksschool thans overschat wordt, toch zouden we de eersten zijn om tegen onttakeling van dit te hoog getuigde scheepke vooralsnog te protesteeren. Niet uit dweepzucht voor het intellectualistisch drijven onzer toongevers, maar wijl het kind met niets minder toe kan; en de macht om het „tekort" aan te vullen, voorshands in huisgezin en kerk nog ontbreekt.

§ 156. **Terrein van samenwerking.**

In dit verband beschouwd, zou de volksschool dus allerminst twist-

appel in het land behoeven te zijn. Zelfs de Roomschen toch traden ten onzent, ook al kunnen ze meer op hun kerk steunen, nooit openlijk tegen een school van afmetingen, als we daar aanwezen, op. Veeleer stemt liberalist, antirevolutionair, Roomsche en conservatief u om strijd toe, dat in de gegeven omstandigheden (en daarmeê moet dan toch allereerst gerekend) het classicale vormingsmiddel, dat we in onze lagere volksschool bezitten, op tamelijk breede schaal moet ingericht, om die volksontwikkeling te steunen. En kwam er dus niets anders in het spel, dan zou er, meer dan ergens, juist op schoolterrein plaats zijn voor een gemeenschappelijk streven, ten beste voor volk en land.

Er zou zich dan een pogen moeten openbaren, om, te rade gaande met de beschikbare financieele en intellectueele krachten, de volksscholen zooveel mogelijk in harmonie te doen werken met de overige middelen, die voor de opvoeding en vorming van het kind door den aard der dingen, d.i. door Gods ordinantiën, zijn aangewezen; in harmonie ook met den werkkring, waarin het kind zijn brood zal te verdienen of zijn talent te toonen hebben; en in harmonie ten slotte met de persoonlijkheid van het kind zelf, dat, als geestelijk wezen, om het nu eens in wel zeer gebrekkige, maar dan toch sprekende, cijfers uit te drukken, hoogstens 80 à 90 *jaren* hier en minstens 80 à 90 *eeuwen* elders zal te leven hebben.

Immers, en laat dit niet los: het eigenaardig kenmerk der lagere school zit alleen in de *classicale vorming*. Ze is dus volstrekt niet het één en ál der opvoeding, maar van die opvoeding hoogstens een betrekkelijk klein deel. En, boven en behalve aan de school, is de taak der opvoeding, ten principaalste zelfs, aangewezen aan de ouders en voogden en dienende verzorgers; komt een ander deel dier opvoeding voor rekening van de kerk; weêr een ander deel voor die van de broertjes en zusjes en vriendjes; nog een ander op het *del credere* van de zeden en volksgewoonten; voorts van de volkshistorie; en eindelijk, om dát toch vooral niet te vergeten, van de werkingen die ook naar het kinderlijk gemoed rechtstreeks uitgaan van den levenden God zelven.

De school is dus een rad van het werktuig; *niet* het werktuig zelf. En dan eerst zal ze goed, dan aan haar doel beantwoordende zijn, indien ze, in harmonie met al deze overige raderen, de veren van het kinderhart niet meer overspant of scheef trekt, maar geregeld werken doet in de lijn, waarlangs de eeuwige persoonlijkheid, d. i. *de mensch in het kind*, zich beweegt.

§ 157. **Secteschool der modernen.**

Nu bespeurt men intusschen noch van die saâmwerking, noch van dit in harmonie zetten met de overige raderen, op schoolterrein ook maar iets.

Eer integendeel botst alles tegen elkaâr in, en laat men liever elk rad op zichzelf, wat de molenaar noemt, door den vang loopen, dan dat men aan harmonie aan zou willen.

Ja, zoover gaat men hierin, dat men de ellendige resultaten, die dusver voor de openbare eerbaarheid, voor de drankzonde, voor de nijverheid, voor ons ambachtswezen, voor onzen handel, en zelfs voor onze scheepvaart verkregen zijn, liever toedekt en doet alsof men ze niet zag, dan dat men met anderen in een vergelijk zou treden om de school te verbeteren.

Dit nu toont klaarlijk, dat er achter de schoolquaestie iets anders zit.

Dat bij de lagere school niet volksontwikkeling, als zoodanig, maar wel terdege volksontwikkeling in een bepaalde richting drijfveer der belangstelling werd.

Of, korter gezegd, dat bij het ijveren voor de volksschool, die school geen doel is, maar middel.

De zaak is namelijk deze:

De mannen, die sinds 1789 aan het werk togen, om den Christelijken stempel, dien het menschelijk leven dusver droeg, weg te nemen, en aan dat leven, op den grondslag der revolutie-beginselen, een gansch andere gedaante te geven, zijn van lieverleê tot het inzicht gekomen, dat ze niet vooruit kunnen en niet verder komen, zoolang het hart van den mensch niet los zal gemaakt zijn van den levenden God, gelijk deze zich in zijn Woord, d. i. in den Bijbel, geopenbaard heeft.

Vat op dat hart nu hebben voornamelijk het huisgezin, de kerk en de school.

Dienovereenkomstig is dan ook achtereenvolgens van dien kant beproefd, eerst om den geest van het huisgezin te ontkerstenen, toen om de kerk belachelijk te maken en ten slotte om de school van den Bijbel te ontdoen.

Nu echter al meer bleek, dat het huisgezin bij het grooter deel van ons volk den weg der emancipatie nog niet op wil; en de kerk hier te lande, door logischen levensdrang, altijd weêr of streng Roomsch òf streng Gereformeerd wordt, is men er vanzelf toe gekomen, om in de school als in een brandpunt, al de ter bestrijding van het Christendom beschikbare krachten te concentreeren, teneinde gedurende zes achtereenvolgende

jaren bij onze volksjeugd, kind voor kind, die hinderlijke voorstellingen uit het hart weg te slijpen.

Zoo werd de openbare volksschool een „tegen-kerk.”

Een machtig georganiseerd geheel, om bij onze kinderen de levensbeschouwing van den Bijbel er uit en die van Pelagius, van Rousseau, of van wien wilt ge, er in te werken.

Een verweer- en aanvalsmiddel tevens van den geest, die tegen Gods Woord ingaat, tegenover dien anderen geest, die dat Woordt belijdt.

En vandaar dan ook de schrik, die hun om het hart sloeg, toen de leuze van „een School met den Bijbel” onlangs plotseling weêr door onze steden en dorpen trilde.

Immers, dáárin lag ál de tegenstelling. En op die alleszeggende leus weêrklonk uit het hart des volks nog een echo door het land als „een stroom van vele wateren”.

II.

DE GELDQUAESTIE.

§ 158. **Tering en nering.**

Naast onze eerste grief: „ge wilt niet volksontwikkeling, maar volksontwikkeling in een bepaalde richting!” plaatsen we als tweede punt van aanklacht: „ge drijft uw opzet door, niet in eerlijken wedstrijd maar door de dommekracht van het geld.”

Hiermeê staat het aldus.

Er is in de natie een stroom van intellectueele ontwikkeling, maar ook een stroom van financieele kracht; en in beide staat een peilschaal.

Zal het nu geregeld loopen, dan dient het onder water komend cijfer op beide die schalen ongeveer hetzelfde te wezen en te blijven. En wel met dien verstande, dat, daalt de financieele draagkracht der natie, alsdan ook de kosten voor haar scholen afnemen; en nemen omgekeerd de kosten voor haar scholen toe, de goudstroom dan ook rijze. „Was” of „daling” derhalve op beide peilschalen tegelijk. Een gelijkelijk open neêrgaan!

In elk ander geval toch is de natuurlijke samenhang tusschen „nering en tering” verbroken; wordt het verloop der zaak „ongeregeld”; en ontstaat er een valsche toestand, die met een minimum van behendig-

heid tot een maximum van ongerechtigheid en partijtirannie kan worden en wordt misbruikt.

Immers, onderstellen we voor een oogenblik, dat (de behoeftigen nu er buitengesloten) de kleine man buiten staat is, voor schoolgeld meer dan ƒ5 per kind op te brengen; dat de gewone burger moeilijk boven de ƒ25 kan gaan; de meer gegoede burgers tot ƒ100 komen kunnen; terwijl de welgestelde lieden, als stand genomen, tot ƒ250 voor collegegelden 's jaars kunnen opklimmen; — dan zou hieruit volgen, dat een lagere school voor circa 200 kinderen niet meer dan duizend; een gewone burgerschool voor circa 100 leerlingen niet meer dan twee duizend vijfhonderd; een hoogere burgerschool of gymnasium van circa 50 leerlingen niet meer dan vijf duizend; en een academie of krijgsschool voor circa 500 studenten, niet meer dan een goede tonne gouds kosten mocht.

In dit ondersteld geval toch zou de instandhouding van het schoolwezen geen moeilijkheid opleveren, en zou er door kerkelijke of particuliere weldadigheid nog alleen te voorzien zijn in het tekort der behoeftige lieden. Behalve in zeer kleine gemeenten, waar een deficit zou kunnen ontstaan door een tekort aan betalende leerlingen.

Onder behoeftigen zouden dan, en eertijds was dit zoo, alleen te verstaan zijn: *a.* bij de lagere school de arme weduwen en zeer slecht betaalde arbeiders, voor wier kinderen dan diaconie- of armenscholen dienden ingericht; *b.* bij de burgerscholen, de zeer kleine burgerman, die iets meer dan een lagere school voor zijn kind vraagt en toch niet meer dan de goede arbeider betalen kan; en *c.* bij de academiën, de karig bezoldigde ambtenaren, predikanten, enz., in wier nood dan te voorzien was door beurzen.

En met het „deficit, ontstaan uit het tekort aan betalende leerlingen" zou dan bedoeld wezen, en was eertijds bedoeld: het vroeger door den dorpsheer gegeven surplus voor kleine buurtscholen; het door schepenen en vroedschap van plattelandssteden verstrekt surplus voor Latijnsche scholen; en het door de provinciën doteeren met een bijdrage van schaars bezochte hoogescholen, als die van Deventer, Harderwijk en Franeker.

Ook daarbij, we stemmen het voetstoots toe, kón zich dan nog de vraag voordoen, of alle verstrekking van surplus aan de school zelve door de overheid, niet feitelijk meê neêrkwam op een bedeeling der rijkeren en derhalve niet beter aan particuliere milddadigheid waren overgelaten geweest; maar deze quaestie uitgezonderd, was de generale verhouding bij ons schoolwezen, bij zulk een inrichting, dan toch metterdaad normaal te achten; en de oeconomische toestand dus gezond.

§ 159. **Tekort.**

Maar zie, van dezen tamelijk gelijken waterstand in beide polders is thans niets meer te bespeuren, en de intellectueele peilschaal is allengs voor onze scholen al evenveel bóven Amsterdamsch peil gaan stijgen, als de financieele bate er voor ónder A.P. gezonken is.

Van normale verhouding tusschen beide is dan ook eenvoudig geen sprake meer, zoodat schier geheel het denkbeeld, dat het financieel vermogen der ouders en de geoorloofde uitgave voor het schoolgaan der kinderen dan toch in éénig verband behoorde te staan, er bij de toongevers onder onze tijdgenooten; vooral hier te lande; en met name in de laatste jaren; allengs ganschelijk uitsleet.

En, we komen er rondweg voor uit; de cijfers leidden daar dan ook toe met onweêrstaanbaren drang.

Immers, de kosten voor het onderwijs zijn thans derwijs opgedreven, dat men, om álle kosten pondspondsgewijs te vergoeden, op de lagere school *f* 25; op de gewone burgerschool *f* 100; op de hoogere burgerschool *f* 500; en aan de academiën, voor gezamenlijke studiekosten, op zijn allerminst *f* 3000 's jaars zou te betalen hebben.

Zulk een som nu kunnen verreweg de meeste ouders n i e t betalen.

Op aldus gestelde conditiën zou de lagere school een driemaal honderdduizend leerlingen naar huis zien gaan; zou de burgerschool op de helft slinken; hoogere burgerschool en gymnasium zoogoed als ontvolkt worden; en ons universitair leven opgaan in een aristocratische miniatuur-club.

En dit te meer, vergeet dit vooral niet, wijl dit slinken van het leerlingencijfer de kosten per kind en per student uiteraard dan nogmaals zeer aanmerkelijk verhoogen zoude, en b. v. voor de Leidsche academie alleen de zoons van millionairs zou overlaten.

Geen quaestie dus, of er moet, om school te kunnen blijven houden, op elk der drie trappen van het schoolwezen geld, en zelfs veel geld bij. Het schoolwezen kan, zelfs op den tegenwoordigen voet, z o n d e r a a l m o e s het hoofd niet boven water houden; en zal zich in dat „leven van de aalmoes" nog te meer moeten vinden, naar gelang men „den waterstand in den intellectueelen boezem" nógmaals merkelijk wil doen opkomen; ja, niet denkt te rusten, eer de waterspiegel vlak gelijk staat met den rand van den dijk; i n c a s u de vatbaarheid der hersenen.

§ 160. **Staatsdwang of vrijwilligheidsbeginsel.**

Dat „te schenken geld" nu kan er komen op t w e e ë r l e i wijs: óf door

staatsdwang, óf door vrijwillige gift. Een keus waarbij ons advies zich liefst in dezer voege zou laten verluiden: volg bij de schoolbedeeling geheel den regel, dien ge bij elke andere bedeeling zélf voorschrijft, t. w. dat de particuliere weldadigheid voorga, en slechts, bij plichtsverzuim of tekortschieting in kracht van deze voorgangster, de overheidsbedeeling volge.

Een dubbele beweegreden pleit hiervoor.

En wel ten eerste, dat het, gedwongen of vrijwillig, dan tóch uit de beurs der burgerij komen moet.

Had het rijk ten onzent, gelijk in Amerika, voorshands waardeloos terrein over; maar dat meê door de school allengs waarde verkrijgen kon; dan zou wegschenking van zulk terrein aan de school ook ons alleszins geoorloofd en aanbevelenswaard dunken.

Of ook, brachten de belastingmiddelen, wier afschaffing of verlaging de beurs van den gewonen burger niet baten zou, genoeg op, om, na in alle gewone staatsuitgaven te hebben voorzien, nog een goed slot in de kas te laten, ook dan zouden we zeggen: „gun dat allereerst aan uw scholen."

Maar, men weet het, in zoo benijdenswaarden toestand verkeert óns volk niet.

Reeds om de gewone staatsuitgaven te bestrijden, moet er terdege en zeer rechtstreeks uit de beurs van den gewonen burger geld genomen, dat, bleef het er in, zeer wel zijn man zou vinden.

Of ge dus de tien à twaalf millioen, die bij de school bij moeten, door den ontvanger of door een particulier collectant laat ophalen, blijft voor de eindsom om 't even. De burgerij betaalt het toch!

Waar dan ten tweede uit volgt, en bij komt, dat betaling aan den ontvanger de zedelijke schade tegen zich heeft, die élk dwangsysteem verzelt.

Wie vrijwillig geeft, geeft uit beginsel, overwint zichzelf, wordt door liefde gedreven; terwijl omgekeerd de gever uit dwang naar geen beginsel maar naar het moeten vraagt; mort terwijl hij het neêrlegt; en dus zijn ziel niet verteedert, maar verhardt.

Een schade, die zich op hare beurt dan weêr aan het sociale leven der natie wreekt, doordien ze het initiatief afstompt, de veerkracht der burgerij knakt, en den zin voor vrijheid doet uitslijten.

Maar desniettemin zouden we aan de waarheid te kort doen, indien we aan den waan voedsel gaven, als zou, trok de overheid de beurskoorden maar toe, deze tien à twaalf millioen er wel door vrijwillige bijdrage, en dat nu reeds, komen.

Dit is een illusie.

Althans voor de eerstkomende tijden.

Nu het revolutiebeginsel bijna een eeuw lang aan den arbeid was, om het plichtsbesef en de zedelijke veerkracht der natie te ontzenuwen, zou er letterlijk een wonder moeten gebeuren, indien deze „aan loopen ontwende bevolking," opeens zoo maar, zonder krukken, vlot langs den weg vloog.

Dit kàn niet.

Kan nog wel van het „Gideons-legerke", dat juist, door de worsteling in het geven geoefend, tot het betoon van meerder veerkracht in staat werd; maar kan niet van die logge, beweginglooze massa, die, door liberalistische en conservatistische dwaalbegrippen bedwelmd en verdoofd, nauwelijks op de beenen meer staan kan.

Gevolg van een plotseling terugtrekken der overheid zou derhalve zijn, dat *a.* de Roomsche scholen in bloei bleven; *b.* de orthodox-Protestantsche scholen het uithielden; c. de scholen der rijkeren bleven wat ze waren; — maar dat *d*, bijna geheel de liberalistische jeugd, de kinderen der rijkeren uitgezonderd, bij gebreke aan een bruikbare school, op straat liep.

§ 161. **Overheidsschool, subsidie, of subventie aan de ouders.**

Maar, let wel, hiermeê is, ook zelfs aanvankelijk, de tegenwoordige gedraging der overheid nog volstrekt niet verdedigd.

Integendeel, die gedraging keuren we onvoorwaardelijk af.

Te weten, de overheid kan op tweeërlei wijs voorzien in het ontbrekende: òf door ten behoeve van de school bij te passen, òf door bij te passen aan de ouders.

Het eerste doet ze thans. Alleen het laatste mocht ze doen. En dat wel om déze, alles afdoende reden.

Suppleert de overheidskas rechtstreeks aan het schoolbestuur, dan verlaagt dit bestuur het schoolgeld voor alle ouders gelijk; en komt de bedeeling derhalve ten goede niet alleen aan den schamele, die er recht op had, maar ook aan den rijkaard, die een ton of wat 's jaars oplegt.

Dit nu stuit elk eerlijk man tegen de borst; boezemt een onverwinlijken weêrzin in; en is onder geen bedingen te vergoêlijken.

Suppleerde daarentegen de overheid aan de ouders zelven, dan zou dit het drievoudige relatieve voordeel schenken: 1. dat ze, naar gelang men „naar arm op weg", „arm", „armer" of „zeer arm" was, dan ook „iets", „de helft", „het grooter deel", of „alles" kon bijdragen; 2. dat wie betalen kon, dan ook niets kreeg; 3. en het hoofd voor hoofd dan eens aan den dag zou komen, wie voor zijn kinderen zoo

weinig over had en wie zich voor zijn eigen kind althans het bedelen schaamde.

Naar vaste regelen allengs dalend, en mits eindelijk geheel afloopend, kon zulk een subventie stelsel er dan toe bijdragen, om van lieverleê de veerkracht der burgerij weêr te prikkelen; het plichtsbesef der ouders te verlevendigen; en aldus het eenig ware, vrijwilligheidsbeginsel, zoo diep wortel te doen schieten, tot het heel ons volk met zijn lommer overschaduwde. [1])

§ 162. **Onedele concurrentie.**

Maar dit juist willen onze revolutionairen niet.

Aan het eind van hún weg ligt juist omgekeerd een school, die geheel en al uit de overheidskas wordt bezoldigd, en die om niet voor een iegelijk openstaat.

Dientengevolge willen ze van rechtstreeksche bedeeling op schoolterrein dan ook niets hooren en staan ze er op, dat de staatsgelden voor het schoolwezen „aan de school als geheel genomen" ten goede zullen komen.

Dit toch moordt den zin voor vrijheid, het rechtsbesef en het schaamtegevoel in de burgerij uit, en levert dus aan de côterie, die in het bewind zit, een volgzame bevolking, waarmeê men doen kan wat men wil.

Dit breidt het terrein van den dwang, d. i. van het heidensche element, uit; om het terrein der liefde, d. i. van het Christelijk element, in te krimpen, en doet derhalve aan de Christelijke kerk (hun hoofdobject van aanval) afbreuk.

Dit leidt er vanzelf toe, om de overheid, die toch schier alles betaalt, dan ook maar zélve de school te laten drijven, en daarmeê de scholen tot twistappel onder de politieken te maken.

En, last not least, dit speelt hun het door en door onrechtvaardige middel in handen, om de particuliere scholen den weg van het financieel bankroet op te drijven.

Immers, dan verhoogt men het peil van intellectueele, dusgenaamde ontwikkeling nog maar met een tiental duimen op de peilschaal; drijft

[1]) Natuurlijk blijft het te betreuren, dat de Wet-Mackay dit subventiestelsel niet aandorst. De oorzaak hiervan lag in den jammerlijken toestand van ons belastingstelsel, waardoor het onmogelijk scheen een goede classificeering der ouders, die gelijkelijk voor heel het land werkte, te doen rusten op de belastingkohieren. Het is hierom dat in deze wet het stelsel van subsidie gevolgd is, maar met die matiging en op zulk een wijze, dat de gevaarlijke zijde van elk subsidiestelsel, er zooveel doenlijk door geneutraliseerd is.

daardoor met evenredige rijzing de kosten naar boven; en rust niet eer de particuliere school het heeft afgelegd.

Elke Gulden nu, op die wijs en op dien voet door de overheid voor lagere, middelbare of hoogere scholen besteed, is derhalve een cijns ten koste van de zedelijke veerkracht der natie; tot schade van haar rechtsbesef, en met prijsgeving van haar vrijheidszin, geheven ten bate van de partij der intellectualisten.

Het verschil tusschen het revolutionaire en antirevolutionaire beginsel ten deze kan derhalve kortweg onder déze formule uitgedrukt:

De antirevolutionair keurt in beginsel elke Staatssubventie af en eischt dat die, kan ze niet uitblijven, steeds krachtens artikel 196 (van het Armbestuur) en nooit krachtens art. 195 der Grondwet, dat van het Onderwijs handelt, worde verstrekt.

III.

VADER, KERK, ONDERWIJZER EN OVERHEID.

§ 163. Vader en kerk.

De derde vraag is: aan wien komt over de school het zeggenschap toe? Wie zal haar oprichten? Wie haar drijven? Kortom: school te houden, wiens zaak is dat?

Bij de school komen, behalve de discipel (die hier natuurlijk niet meêtelt) in aanmerking: de vader, de kerk, de onderwijzer en de overheid.

a. De Vader (of, bij ontstentenis van dien, de moeder, de tijdelijke verzorger, of de voogd) is van Godswege met de taak belast, om zijn kind zoo groot te brengen, dat het ingegroeid zij in de zedelijke rechtsorde; in eerbied voor zijn God sta; ontwikkeld hebbe wat het in zich droeg; en rijp zij voor zijn levenstaak; aanvankelijk hier, en bij voortzetting hiernamaals.

b. De Kerk deed wat de vader niet kon, en nam het kind op, of ook erkende zijn ingelijfd zijn in een levenskring, die, in de wereld, toch niet uit de wereld leeft, en door een geheel eigen geest bezield wordt.

Door den Heiligen Doop bracht die kerk het kind op mystieke wijze

in gemeenschap met den levenden God, niet in algemeenen, maar in den zeer bijzonderen zin van „God Drieëenig volgens de Schriften."

Om dit te mogen en te kunnen doen, bond ze den vader door zeer stellige, duidelijk omschrevene, in het bijzijn van getuigen afgelegde beloften, dat hij, ten haren genoegen, het kind in haar leer, dus in haar wereld- en levens- en geestesbeschouwing zou groot brengen.

En nu moet, om de consciëntie niet te drukken, zeer zeker toegegeven, dat zulk eene belofte slechts voor zóólang bindt, als de vader lid dier kerk blijft; en derhalve als verbroken is te beschouwen, zoodra de vader het kind uit die kerkgemeenschap, door er zelf uit te treden, wegneemt. Maar, en hier valle thans de nadruk op, juist uit deze mogelijkheid van wettige beloftebreuk mag en moet dan ook in den striktsten zin geconcludeerd, dat de kerk, zoolang de vader zijn lidmaatschap van die kerk niet opzei, dan ook wel terdege bij de opvoeding van het kind recht van meêspreken heeft.

Van meêspreken namelijk, om zich te vergewissen, of zulk een kind overeenkomstig de Doopsbeloften opgevoed en in den gedachten-, levens- en geesteskring der kerk ingeleid wordt.

Stond het nu zoo, dat de Christelijke kerk bij het Heilige Doopsel slechts de belofte afvroeg, om het kind, boven en behalve zijn gewone wereldsche ontwikkeling, nog daarbeneven zeker stel formulen, feiten en liederen van buiten te laten leeren, dan voorzeker zou de kerk buiten het schoolwezen kunnen gelaten worden, indien de schoolautoriteit slechts zorg droeg, dat er een tijd voor dit speciaal kerkelijk onderricht overbleef.

Maar nu dit niet alzoo; nu dit geheel anders; en wel, juist omgekeerd integendeel zóó staat, dat in de Doopsgelofte conditiën zijn aangegaan, die geheel de opvoeding, in al haar deelen en gedurende gansch haar verloop, binden, nu is de vader dan ook van rechtswege, als man van eer, gehouden, het medezeggenschap der kerk ten deze te erkennen.

§ 164. **Onderwijzer.**

c. De onderwijzer aan lagere, middelbare en hoogere scholen is eveneens een element, dat bij de opvoeding aanspraak kan doen gelden op zelfstandige rechten.

Hij vertegenwoordigt de wetenschap.

En dat zoowel aan de hoogere en hoogste scholen, waar het op een uitgraven van het erts uit de mijn aangaat; als op de middelbare scholen, waar de bewerking van dat ruwe erts getoond wordt; en zelfs

ook op de lagere school, waar het gebruik te leeren valt van wat uit dat erts werd bereid. En wel op elk dier drie trappen, zoowel voor de methode als voor den inhoud.

Wijl nu 's menschen denken, in verband met wat gedacht en denkend doorleefd is in vroegere geslachten, een afzonderlijke wereld schept, die naar eigen wetten uit een eigen beginsel leeft, spreekt het vanzelf, dat aan de mannen der wetenschap, in casu de onderwijzers, leeraren en hoogleeraren, zúlk een positie behoort verzekerd te worden, dat ze niet als opperlieden tot draagdiensten misbruikt worden, maar overeenkomstig den eisch der wetenschap kunnen arbeiden.

Niet als ware hun daarbij, gelijk men het thans opvat, een vrijbrief voor elke ketterij en verlof gegund tot het volgen van elken paedagogischen inval.

Integendeel, onderwijzer, leeraar en hoogleeraar zijn wel terdege gebonden door de taak die ze aanvaardden. De vader vraagt: of er zijn die zijn kind, voor wat de classicale vorming aangaat, willen onderwijzen in zijn geest. Welke die geest is, omschrijft hij. En hij voegt er als eerlijk man bij, welke de conditiën zijn, waartoe hij zich tegenover de kerk verbonden heeft.

Hiervan kennis ontvangende, heeft nu de onderwijzer, leeraar of hoogleeraar te beoordeelen, of zijn wetenschappelijke consciëntie hem veroorlooft, en zijn kunst hem in staat stelt, om in dien geest al dan niet te onderwijzen.

Oordeelt hij nu dat dit niet gaat, welnu, dan kan hij als man van wetenschap daarom vrijen arbeid blijven praesteeren, maar in de practische leerzalen der wetenschap, en dat toch zijn onze scholen, hoort zulk een dan niet.

Of ook, ziet hij hier wel kans op, dan verklaart hij, als eerlijk man, stipt en trouw die éene conditie te zullen nakomen, maar eischt dan nu ook zijnerzijds, dat hij in paedagogische methode en het kiezen der leerstof als deskundige, niet door den qua talis ondeskundigen vader gebonden worde.

§ 165. **Overheid.**

En *d.* eindelijk, heeft de Overheid recht van meêspreken, wijl deze, met haar blik het nationale leven als geheel omvattend, zorg heeft te dragen, dat de volksontwikkeling in 't land niet ten achteren rake bij die van naburige natiën; voorts dat de landshistorie strekken blijve om het volk zijner zedelijke missie als natie indachtig te maken; en eindelijk om bij geschil tusschen de vaak strijdige belangen van vader en kind,

van kerk of wetenschap, 'tzij regelend, 'tzij rechtsprekend tusschen beide te treden.

De overheid is orgaan der rechtsordening en draagster der nationale eenheid. Voorzoover dus ook bij het onderwijs op hoogere, middelbare of lagere scholen quaestie over recht voorkomt, of belangen der natie als zoodanig op het spel staan, is haar recht tot meêspreken in de zaak van het schoolwezen o. i. onbetwistbaar.

En herinnert men zich, hoe we bovendien als taak der overheid vonden, dat zij, zoo goed ze kan, als „noodhulp" heeft te doen wat de maatschappij ongedaan laat en toch niet ongedaan kan blijven, dan is de geoorloofde en tevens verplichte bemoeiïng van de overheid ten deze tot de drie volgende rubrieken te herleiden: 1. bescherming van de belangen der natie als eenheid; 2. handhaving van de rechtsorde; en 3. inspringen voor wie in gebreke blijft.

Ontleding van deze drie voert dan bij nader onderzoek tot de slotsom, dat onder de eerste rubriek valt: vooreerst, zorge voor bezieling van het opkomend geslacht met den heroïeken geest der landshistorie; ten tweede, zorge voor de eenheid der landstaal in alle landsdeelen; ten derde, zorge dat het peil van ontwikkeling goed blijve; ten vierde, zorge voor goede opleiding van staatsdienaren, artsen en rechtsgeleerden; en ten vijfde, zorge voor het aanschaffen van het wetenschappelijk apparaat in musea en laboratoria, wijl deze niet één enkel geslacht of kring, maar de natie in haar opeenvolgende geslachten dienen moeten.

Dat onder de tweede rubriek valt: vooreerst, het stellen van eenige algemeene regelen voor de inrichting van het onderwijs; ten tweede, het scheppen van de mogelijkheid voor den vader, de kerk en de wetenschap, om zich van hun plicht te kwijten en aldus de zegeningen van het huiselijk leven, van de godsvrucht en goede zeden, alsook van degelijke kennis, onder het volk te houden; en ten derde, de beslissing van geschillen, die zich voordoen.

En dat voor de derde rubriek alleen in aanmerking komt: het houden van scholen en kweekscholen door de overheid als negotiorum gestrix of noodhulp, en alzoo onder de beide conditiën: ten eerste, dat de overheid dan ook zoo na mogelijk de verplichtingen van den vader jegens God, jegens zijn kind en jegens de kerk nakome; en ten tweede, al het mogelijke doe, om zoo spoedig mogelijk den eigenlijk geroepen persoon ten deze weêr handelend te doen optreden.

§ 166. **Onderling verband.**

Tracht men nu het boven aangevoerde in organisch verband te zetten

en vraagt men zich af, op welke wijze alsnu het recht en de plicht om school te houden dient geregeld, zal elk dezer vier machten (de vader, de kerk, de onderwijzer en de overheid) binnen eigen kring tot de vervulling van haar taak in staat zijn, — dan springt het in het oog, dat ten principale de beslissing hierover moet toegewezen aan den vader.

Het kind toch is in zijns vaders macht. De vader is voor het kind verantwoordelijk. De vader is tot betaling gehouden. En de vader heeft zijn conditiën met de kerk aangegaan.

Waar nog bij komt, dat men loopende niet maar loopen kan, maar als men loopt altijd ergens heenloopt, en dat dus ook een kind opvoeden altijd is een kind doordringen met zekeren geest; het zekere denkbeelden inprenten; en het een plichtsbesef inboezemen, dat zijn levensrichting meê bepaalt.

Ligt het nu in den aard der zaak en is het een uitvloeisel van het natuurrecht, dat dit bij elk kind, behoudens godsvrucht en goede zeden, in den geest van zijn vader geschiede, dan volgt ook hieruit, dat de vader de eenig wettige en van nature geroepene en vooral ten deze bekwame persoon is, om over de keuze van een school voor zijn kind te beslissen.

Hieraan moet dan ook vastgehouden. Dat is bij heel de schoolquaestie het primum verum. Indien er op schoolterrein één axioma geldt, dan is het dit.

Nu kan intusschen de vader, mits duurzaam onder zijn eigen verantwoordelijkheid, het schoolhouden op anderen overdragen.

Het natuurlijkst is dat hij, óf zelf met een vrije school in contract trede, na van het program en den geest dier school behoorlijk kennis te hebben genomen, óf ook met andere ouders in overleg ga, om, vindt hij niet wat hij zoekt, een school naar eigen keus op te richten.

Maar dit sluit volstrekt niet uit, dat hij ook anderen ten deze voor zich kan laten handelen, 't zij wijl hij zijn eigen doorzicht niet vertrouwt, 't zij omdat hem de middelen ontbreken, 't zij ook overmits er geen gelijkgezinden zijn om met hem te handelen.

Deze overdracht kan de vader dan doen, óf aan een particuliere vereeniging, óf aan de kerk, óf aan de plaatselijke overheid.

Over de particuliere vereeniging verspillen we daarbij geen woord. Van de kerk zij alleen gezegd, dat ze, mits zelve niet ontaard, als geestelijke eenheid der ouders en als orgaan der georganiseerde barmhartigheid, voor de kinderen van den arme zeer gevoeglijk kan optreden. Maar iets meer dient gezegd van de overheid.

Te weten: in gemeenten, gewesten of landen, waar een Staatskerk

bestaat, zonder dat er van oppositie tegen die Staatskerk blijk komt, en waarin voorts alle ouders, wat de beginselen aangaat, zich in éénzelfde strooming voortbewegen, zou er geen ernstig bezwaar tegen het overdragen door de ouders op de overheid van den plicht tot schoolhouden denkbaar zijn, mits en dit verlieze men niet uit het oog, overdracht steeds overdracht bleve, en dus bij ontstaan van geschil het primordiale recht van den vader opnieuw in werking trad.

Nu echter ten onzent de geesten zoo hopeloos gedeeld liggen, dat „ieder man tegen zijn naaste" eer overstaat, dan dat hij met hem op eenzelfde lijn ga, nu zou er hoogstens een enkel dorp in Noord-Brabant en Limburg of op de Veluwe denkbaar zijn, waar dit kon of zedelijk mocht.

En om nu, waar de eenheid des geestes ontbreekt en eer elke denkbare kleurschakeering er reeds is of opkomt, in weerwil van het luid protest der ouders, een recht voor de overheid van een overdracht die nooit geschied is, en dat nog wel op onherroepelijke wijze, geldend te willen maken, dit, lezer, is, hoe ook bezien, niets anders en niets minder dan schending van de vaderlijke souvereiniteit; moedwillige beloftebreuk jegens de kerk; ondermijning van de zelfstandige rechten der wetenschap en, als gevolg van dit drievoudig vergrijp, losmaking van de banden van godsvrucht en huiselijke zeden; ontzenuwing van het ouderlijk plichtsbesef; aanblazing van een twistvuur in den boezem der natie; en verwoesting van de nationale opvoeding door het drijven van den spot met elk begrip van eenheid en harmonie.

§ 167. **Staatsabsolutisme ondermijnt het particulier initiatief.**

Hetzij men dus de overheid als „noodhulp", gelijk we eerst aanduidden, 't zij men haar als „lasthebber van den vader", gelijk we alsnu aangaven, school doe houden, bij beide onderstellingen blijft de orde van zaken, die door onze schoolwetgeving is ingevoerd, even onverdedigbaar en even ongerechtig.

Immers, gedraagt de overheid zich als „noodhulp", als negotiorum gestrix, dan moest ze naar huis gaan, zoodra de man zelf kwam opdagen; en, stelt ze zich aan als „lasthebber", dan moest ze haar taak inkrimpen, naar gelang dit den lastgever geviel.

Maar door noch het éene noch het andere te doen, kan noch mag ze in een andere positie worden beschouwd, dan in die van een alles onder zich halend, alles naar zich toe trekkend en alles dwingend orgaan van het Staatsabsolutisme, dat, elk recht met voeten tredend, niets heilig keurt dan eigen machtsbetoon en eer.

En dat nu het kwansuis vrijlaten der bijzondere school zich niet dan dieflijk en met valsche papieren in kan dringen, als correctief tegen dit onzedelijk despotisme, blijkt onomstootelijk, indien men bedenkt: 1. dat de overheid het opkomen van het initiatief der ouders in niets bevordert, maar eer op de stuitendste wijze tegenwerkt; 2. dat de overheid bij haar manier van schoolhouden met den geest en zin der ouders geen de minste rekening houdt, maar dien eer krenkt en poogt te bannen; en 3. dat de bijzondere school, zoo concreet mogelijk genomen, de vaderlijke rechten van den rijken man vrijlatend, maar die van den armen voor niets achtend, feitelijk een privilege is, door de klasse der bezittende kiezers verleend aan het geld.

§ 168. **Intellectualisme het bederf der school.**

Met den naam van Intellectualisten pleegt men vaak de drijvers der Staatsschool te betitelen.

Met welk recht, springt het oog.

Immers, de klacht is algemeen, dat op onze scholen van álle graden het multum in de multa wegzonk en „veelweterij" de plaats innam van echte wetenschap en rijpe wijsheid des levens.

En dit brengt ons vanzelf op het laatste punt, t. w. het zelfstandig recht van beslissing, dat óók aan de onderwijzers, als mannen van wetenschap, bij het schoolwezen toekomt.

Te weten: de vader beslist in wat geest zijn kind zal worden opgevoed; de kerk beslist over het beginsel waardoor die geest zuiverlijk bij het onderwijs kan bewaard blijven; de overheid beslist tot welk peil de ontwikkeling rijzen zal; maar de wijze hoe nu het kind, in dien geest naar eisch van dat beginsel, tot dat peil zal komen, staat ter beslissing aan de onderwijzers, de leeraren en hoogleeraren zelven.

Dit moet formeel door hen worden uitgemaakt naar luid van de wetenschap der paedagogiek, en materieel naar evenredigheid van de vormende kracht der onderscheidene wetenschappen, den tijd die kennisneming van haar resultaten eischt, en haar profijtelijkheid voor het leven.

Ware toch deze stelregel in acht genomen, dan zou het corps leeraren nooit derwijze dwaas en onzinnig hebben gehandeld, om door het telkens weêr mengen van een nieuw ingrediënt in het mengelmoes van leervakken, stelselmatig èn het onderwijs èn de leerlingen te bederven. Nu immers klaagt schier ieder onderwijzer en stemt elk deskundige u toe, dat de polyhistoors in jongenskielen steeds meerder worden, maar dat bij de mannen van „rok en toga" het karakter ontbreekt en de stompheid u tegenstaat. Zoo spoedig verwelkt wat al te ras opschoot, „als het geen diepte van aarde heeft!"

En dat we nu voor dit intellectualistisch bederf van school en jeugd de drijvers der Staatsschool aansprakelijk stellen, is volkomen billijk.

Immers, ter wille van haar geforceerde cultuur, heeft de overheid „de lange messen" in handen gegeven van heel wat jonge mannen, die bij lange na niet allen koks waren en voor het officie van opvoeding elken aanleg, elk talent en elke zedelijke roeping misten.

Heeft ze, ten tweede, de jonge mannen, die er voor in de wieg waren gelegd, door haar neutraliteitssysteem in een dwangbuis gezet en onnatuurlijk gemaakt.

En heeft ze, ten derde, in den waan, dat wie knap was ook wel liberalistisch zou kleuren, in het ál knapper, d. i. dan „veelwetender", maken, middel van propaganda gezien voor den triomf van haar beginselen.

Dit maakte, dat er bij deze onderwijzers zonder opvoedkundig talent een ledig op school ontstond, dat nu eenvoudig door machinaal en classicaal africhten en inpompen werd aangevuld; dat er bij talentvolle onderwijzers, ter wille van het dwangbuis, neiging kwam om liefst zich bezig te houden met wat zonder klemming van dat buis te doceeren viel; dat schoolopzieners, inspecteurs, kamerleden en ministers, al veeleischender, voor uitbreiding van het schoolmenu kozen, en dat, als wrange vrucht van een beginsel, aldus langs drievoudigen weg die kanker in ons opvoedingssysteem insloop, dien we brandmerkten met den niet te kras gekozen naam van Intellectualisme.

IV.

LIJNEN VOOR EENE SCHETS.

§ 169. **Algemeene regels.**

Uit dit viertal overwegingen nu is geen andere slotsom te trekken, dan dat het geheele schoolwezen (lager, middelbaar en hooger), gelijk dit thans onder het vigeeren van artikel 195 der Grondwet geregeld werd, onbestaanbaar is met het antirevolutionaire beginsel, en dat uit kracht van dat beginsel verzet dient aangeteekend, zoowel tegen Kappeynes wet op het lager, als tegen Thorbeckes wet op het middelbaar en Heemskerks wet op het hooger onderwijs.

Met geen dezer drie wetten kunnen we vrede hebben. Tegen elk dezer drie reageeren we. En dus eo ipso en ten principale tegen het fatale Grondwetsartikel, dat, formeel desnoods bruikbaar, juist door zijn kromme en verdraaide geledingen vrijbrief werd voor het stelselmatig bederven van de nationale opvoeding.

Een verzet, onmiddellijk wortelend in deze zevenvoudige overtuiging:

dat op den vader de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van zijn kind rust;

dat de kerk recht heeft op praestatie van wat haar beloofd is;

dat de paedagogiek zelfstandig heeft te beslissen;

dat opvoeding en onderwijs onafscheidbaar zijn;

dat gegeven geld beter is dan afgedwongen geld;

dat vrij initiatief der burgerij een natie veredelt, maar staatsalbemoeiïng haar verlaagt;

en dat een school, die de onderwerping van 's menschen geest aan Gods ordinantiën tegenwerkt en zich dus aankant tegen het Christendom, een vloek, geen zegen, voor het volk is te achten.

En, wijl nu in elk dezer zeven, òf een onloochenbare daadzaak, òf een rechtstreeksche gevolgtrekking uit ons antirevolutionair beginsel staat uitgedrukt, is derhalve een school, die tegen elk dezer zeven aanstoot, voor ons niet slechts krank, maar, wat het beginsel aangaat, eenvoudig verwerpelijk.

§ 170. **Hooger onderwijs.**

En vraagt men dan nu ten slotte, welke inrichting van het schoolwezen dan o. i. aan de rechten van Gods Woord, het welzijn der natie en de eischen eener goede opvoeding zou beantwoorden, dan veroorloven we ons een beknopte schets, in misschien al te ruwe omtrekken.

Voor het hooger onderwijs vaardige de overheid niets dan een zeer algemeene regeling uit; bepale de conditiën, waarop scholen voor dit onderwijs kunnen verrijzen; levere een apparaat van uitstekende verzamelingen; en trede zelve niet handelend op, tenzij het particulier initiatief in gebreke blijve of wel het aantal studenten, ondanks de particuliere hulpvaardigheid, te sterk dale.

Moet ze zelve handelend optreden, dan doe ze dit alleen voor de opleiding van ambtenaren, artsen en docenten; alsmeê verstrekke ze beurzen voor jongelieden, bij vergelijkend examen aan den verdienstelijkste toe te kennen, onverschillig waar hij studeert.

En voor het overige volsta de overheid er mede, dat zij de ratificatie van de wetenschappelijke graden voor de bekleeding van staatsbetrek-

kingen late afhangen van een peremptoir examen, desnoods door een proefdienst, onder toezicht van superieuren, achtervolgd.

Aan provinciën en gemeenten moest voorts het recht, om een school van hooger onderwijs op te richten, worden ontzegd.

Amsterdam kan zeer zeker uitnemend wel een universiteit hebben, maar dan sta ze in vrijen bodem, als vrucht van particulier initiatief.

§ 171. **Middelbaar onderwijs.**

Voor het middelbaar onderwijs in uitgestrekten zin (dus zeevaart-, landbouw-, kweekscholen enz. daaronder begrepen) gelde als beginsel, dat bij deze scholen door de provinciale overheid de plaats worde ingenomen, die de rijksoverheid bekleedt bij de universiteit.

Dit beginsel steunt op deze twee gronden: *a.* dat de eischen voor deze scholen in een zeeprovincie geheel anders zijn dan in een landgewest, en evenzoo weêr anders in een grensprovincie; en *b.* dat het middelbaar onderwijs bij geleidelijke ontwikkeling, evenals in Zwitserland, den kring van meerdere kleine gemeenten onder één school zal moeten vereenigen.

Wat nu èn meerdere gemeenten kan omvatten èn toch verschilt naar landsdeelen, is provinciaal van natuur.

En hier leggen we te meer nadruk op, wijl de inrichting van het middelbaar onderwijs (en evenzoo van de gymnasia) het moeilijkst probleem van alle oplevert bij een geestelijk gedeelde bevolking.

Voor de lagere school is splitsing als regel mogelijk.

En evenzoo voor het hooger onderwijs, wijl op een universiteit de jongelieden uit heel het land saâmkomen.

Elke volksgroep, zoo de Calvinistische als Roomsche, zoo de liberalistische als Erasmiaansche, kan dus zeer goed één eigen universiteit in stand houden.

Maar met het middelbaar onderwijs en de gymnasia stuit dit af op een volslagen onmogelijkheid.

In Amsterdam en Rotterdam, desnoods in Den Haag en Utrecht, zou zich nog eenige splitsing denken laten, maar in alle overige steden en vlekken is, en dat nog niet dan met moeite, hoogstens één enkele school van dien aard in stand te houden.

Nooit zal derhalve op dit terrein het beginsel van „voor elke richting een school", in den lande zijn door te voeren.

In den regel zullen déze scholen altijd gemengde scholen blijven.

Maar juist daarom staan we er dan ook te meer op, dat elke pro-

vincie ten deze zelve regele, wijl reeds door dit regelen van de zaak op provincialen voet de mogelijkheid geboren wordt, om b. v. in de provinciën Noord-Brabant, Utrecht, Limburg en Gelderland aan dit onontwijkbaar bezwaar tot op vrij groote hoogte tegemoet te komen.

Zulk een regeling zou dan, voor de quaestie der diplomata en andere algemeene beginselen, moeten accordeeren met een in te voeren Rijkswet, en overigens aan het initiatief der burgerij of der gemeente het invullen hebben over te laten van het door haar opgestelde kader.

Slechts bij ontstentenis van dit initiatief, zou optreding van de gemeente of van de provincie geoorloofd zijn.

Beurzen zouden, voor zooveel de particuliere weldadigheid te kort schoot, zijn uit te reiken aan de best bij vergelijkend examen geslaagden.

En de kosten der scholen zouden, juist door dit beurzenstelsel, geheel kunnen worden omgeslagen over de ouders, die voor hun kinderen van de scholen profiteerden.

§ 172. **Lager onderwijs.**

Eindelijk, wat het lager onderwijs betreft, zouden we, onder accordeering aan de Rijkswet en de provinciale statuten, de regeling geheel wenschen over te laten aan de gemeenten, mits op conditie, dat én Rijkswet én provinciaal statuut zoo tegen bederf van het onderwijs als tegen krenking van rechten der minderheden waarborg bood.

Hierbij ware dan als beginsel aan te nemen, dat de school voor de betalenden over werd gelaten aan onderwijzers voor eigen rekening, of aan vereenigingen ad hoc, terwijl van een schoolhouden door de gemeentelijke overheid zelve dan eerst spraak kon komen, als er zeker aantal ouders met kinderen zonder school overbleef; zelven tot oprichting er van onmachtig zijnde.

Voorts, dat in het geldelijk tekort der kleine burgerij, der handwerkslieden en der scharnele klasse te voorzien ware door suppletiefondsen, uit particuliere weldadigheid; door kerkelijke diaconiescholen; of waar, ook zoo nog, een tekort bleef, door suppletie aan de ouders uit de gemeentekas, op vertoon van bewijs van een, waar ook, door hun kinderen genoten onderwijs.

En dat de onderwijzers van al deze scholen, mits op gelijken voet gediplomeerd, door de overheid, wat eere en gunst betreft, dan ook op voet van volkomen gelijkheid behandeld werden.

Aan welke algemeene denkbeelden dan nog dit drietal opmerkingen zij toegevoegd:

1. dat in alle overheidsscholen geen andere opvoeding plaats zou mogen grijpen dan tot orde en tucht, waarheidszin en rechtsbesef, volharding en zindelijkheid, — en dat ter aanvulling van dit zeer incomplete, minstens een geheele dag voor elk kind zou zijn vrij te laten;

zoo echter dat de ouders, wier kinderen op zulk een school gingen (mits eenstemmig zijnde) het geven van onderwijs in den godsdienst, op een door hun kerk aan te wijzen voet, zouden kunnen eischen.

2. dat de inspectie voor het hooger onderwijs behoort uit te gaan van het rijk, voor het middelbaar onderwijs van de provincie, en voor het lager onderwijs van de gemeente; met dien verstande, dat rijk en gewest elke onder een van hen uitgegane regeling staande school, zoo dikwijls hun goeddacht, door een commissaris van hunnentwege keuren konden voor wat aangaat de naleving der wet.

En 3. dat er beslissing door den gewonen rechter werd gegeven voor alle geschillen, die zich tusschen rechthebbenden, van wat titel ook, ingevolge van geldende wetten, statuten of verordeningen, konden voordoen.

En moet dan een regeling in dier voege of daaromtrent het wit zijn waarop we afgaan, dan volgt reeds hieruit, dat de voorshands aan te nemen houding zich moeilijk nader dan binnen deze twee lijnen begrenzen laat: „Bouw zelf scholen, zooveel ge kunt, een universiteit er onder begrepen!"; en voorts: „Weêrsta het woelen uwer wederpartijders op alle geoorloofde manier!"

Voor wat die manier zijn moet, is noch een blijvend program, noch een duurzaam shibbôleth aan te geven.

Dit zal telkens afhangen van de positie, waarvoor we geplaatst worden, en naar gelang van die positie telkens met tact en vroed beleid te beramen zijn.

Mits, en hier valle de klemtoon op, mits dit tijdelijk manoeuvreeren (dat toch steeds meer van ondergeschikt belang wordt), maar nooit of nimmer het groote einddoel van den strijd uit het oog doe verliezen, en dat einddoel is: „de triomf van het vrijwilligheidsbeginsel en daardoor de herwinning van de volksschool der gedoopte kinderen voor Christus, onzen Heere!"

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

JUSTITIE.

[Van den souverein wil zij, dat door een onafhankelijke rechtspraak; die onder ieders bereik valle; en in verband sta met het zedelijk rechtsbesef der natie; volgens wetten, die op de eeuwige rechtsbeginselen rusten, ten 1e beslissing uitga voor alle geschillen van partijen, zoowel van burgerrechtelijken als van administratieven aard; ten 2e vonnis kome tegen een iegelijk, die zich vergrijpt aan de gemeene orde der dingen; en ten 3e voltrekking van straf aan den gevonniste volge, niet slechts om de maatschappij te beschermen of den overtreder te beteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid. Desnoods door de doodstraf, waartoe het recht in beginsel aan de overheid toekomt.]

(Program. Art. 13.)

I.

RECHTSVINDING.

§ 173. **Handhaving der gerechtigheid.**

Hoogst en heiligst attribuut van den souverein is de handhaving der gerechtigheid.

Immers, uit het feit dat gerechtigheid in elk gegeven geval het oordeel is, dat God zelf; sprak Hij zich uit; over de voorliggende zaak vellen zou, volgt rechtstreeks, dat de handhaver der gerechtigheid optreedt in de plaats van God zelf.

Metterdaad is het dan ook zoo nog God zelf, die de handhaving der gerechtigheid doorzet; en dat wel in drieërlei opzicht zonder, en slechts in één opzicht door tusschenkomst van menschen.

God Almachtig handhaaft zelf het recht:

in de consciëntie;

in de bezoeking; en

in het oordeel.

In de *consciëntie*, zoowel doordien Hij den overtreder geen rust gunt in zijn eigen gemoedsleven, als doordien Hij in de publieke opinie; zoo van den tijdgenoot als van het nageslacht; de inspraak des gewetens getuigen doet tegen al wat krenking was van zijn onschendbaar recht.

In de *bezoeking*. Wat den enkele betreft, én door de wrange vrucht die meestal het onrecht voor den ongerechtige draagt; én door de tegenspoeden, plagen en krankheden, die Hij over hem brengt. En wat familiën, landstreken en natiën aangaat, hetzij door de verachtering in welstand, waarmeê Hij over ze komt; hetzij door de verwoesting, die de elementen der natuur en de smetstof der pestilentie onder ze aanrichten.

En eindelijk in het *oordeel*, doordien Hij een dag gesteld heeft, waarop alle natiën en volkeren voor zijn vierschaar zullen verschijnen, en Hij aan een iegelijk vergelden zal, naar wat hij in het lichaam gedaan heeft, hetzij goed, hetzij kwaad.

Maar naast deze drie staat nu nog, even stellig en beslist, een *vierde* rubriek van rechtshandhaving; die *niet* rechtstreeks, maar *middellijk* werkt; en alzoo het goddelijk gezag tot gelding doet komen door *menschen*; en wel door die menschen, die met de hoogheid der oppermacht elk in hun levenskring zijn bekleed.

In dien zin nu is alzoo handhaver der gerechtigheid op aarde, relatief de vader in zijn gezin; tijdelijk de kapitein op zijn schip; en absoluut de koning, of wie anders souverein mocht zijn, in het land.

Niemand beelde zich derhalve in, dat van den koning ooit de handhaving der gerechtigheid in *volstrekten* zin zou kunnen uitgaan.

Ze kan dit niet naar inhoud, en mag dit niet naar omvang.

Naar *omvang* niet, omdat de landssouverein b. v. den vader als eigenaardig handhaver der gerechtigheid op het erf van het huisgezin heeft te eerbiedigen. Voorts van het terrein der consciëntie heeft af te bijven, waar God zelf over waakt. En eindelijk niet te treden heeft in wat het zedelijk bewustzijn in intiemeren zin krenkt, en dus ontsnapt aan de mogelijkheid van juiste constateering; als in gevallen van gierigheid, hooghartigheid, enz.

En evenmin naar *inhoud*, omdat de souverein het middel mist, én om steeds in volstrekten zin te weten wat recht is, én om met volkomen zekerheid te laten beoordeelen, of er schuld is in den aangeklaagde, én om, waar de schuldige zich verborgen houdt, intijds zijn schuilplaats te ontdekken; én eindelijk, om den beleedigde of benadeelde *in integrum* herstel te verschaffen van schade.

§ 174. **De Souverein.**

Bij het handhaven der gerechtigheid nu, dat dus alleen in dezen meer beperkten zin mag opgevat, wordt van den souverein drieërlei geëischt: ten eerste dat hij het recht vinde en in wetten neêrschrijve; ten tweede dat hij in elk gegeven geval late uitmaken, of en in hoeverre het gevonden recht geschonden is; en ten derde dat hij de schending van het recht terugdringe, en aldus naar oude zegswijs: „het recht sterke en het onrecht krenke." Of, wil men, concreter uitgedrukt: er moet 1. een wet zijn, die bepaalt, in welke gevallen, iemand gevangen moet worden gezet; 2. een rechter, die uitmaakt of N.N. in één dezer gevallen verkeert; en 3. een gewapend persoon, die desnoods met geweld den veroordeelde naar den kerker kan brengen en in den kerker houden.

Maar hoe volstrekt onmisbaar de onderscheiding van deze drie voor een helder inzicht in het wezen der Justitie ook zijn moge, toch zou daaruit niet dan zeer ten onrechte worden afgeleid, dat dus óf deze wetgevende, óf deze rechtsprekende, óf deze executeerende organen ooit een macht bij of naast den souverein zouden vormen.

Integendeel wordt én de wet in naam des konings uitgevaardigd, én het recht in naam des konings gesproken, én de gevonniste in naam des konings geëxecuteerd.

In miniatuurstaatjes als Monaco, San Marino en Andorre laat het zich dan ook feitelijk denken, dat de souvereine overheidspersoon met eigen hand een wetsbepaling opschreef; naar eigen oordeel een, die tegen die wetsbepaling overtrad, vonniste; en desnoods met eigen hand den gevonniste in boeien sloeg. Vooral aan scheepsboord en in den huiselijken kring is dit zelfs verre van zeldzaam.

Wijl nu echter bij een souverein gezag, dat over vele onderdanen en over uitgestrekter landstreken gaat, de hoogste overheidspersoon niet overal en bij een iegelijk zelf in zijn eigen persoon kan optreden, verveelvuldigt hij zich door organen, die, ja hem vervangen, maar toch nooit in anderen zin in zijn plaats treden, dan dat hij alsnu geacht wordt in hen te handelen en zij dus spreken in zijn naam.

Al gebruikt de souverein derhalve voor het opstellen en uitvaardigen der wetten de hulp van raadslieden, geleerden en bureelisten; voor het spreken van recht de hulp van rechtsgeleerden, gezworenen of schepenen; en voor de executie van gevonnisten de hulp van de politie, 's rijks veldwacht, het militair en de schutterij, of ook van cipier en scherprechter, — toch leidt dit nooit tot een deeling der souvereiniteit in onder-

scheidene zelfstandige machten, maar is en blijft de souverein in alle deze de ter laatste en ter hoogste instantie aan God verantwoordelijke persoon.

§ 175. **Rechtsvinding.**

Juist echter uit dit „voor God verantwoordelijk staan" van den souverein vloeit dan nu ook voort, dat de souverein zoomin bij het vinden als bij het spreken van recht „vrij man" is, in dien zin dat hij naar willekeur wat hij verkoos tot recht zou kunnen stempelen, of ook naar luim en gril een zijner onderdanen voor de wet schuldig zou kunnen verklaren.

De souverein is handhaver, niet van zijn eigen goeddunken, maar van DE GERECHTIGHEID.

Hij behoeft dus het recht niet meer te maken, maar het recht was er eer hij er kwam; bestaat er ook nu nog buiten hem om; en is zoo weinig aan hem onderworpen, dat veeleer de souverein zelf onvoorwaardelijk onder het recht staat.

Vandaar dan ook de schoone uitdrukking, die nog steeds gangbaar bleef, dat het de eerste taak van den souverein is om het recht te vinden. Het is er, maar verborgen. Hij moet er dus naar zoeken, en zoolang zoeken tot hij het vindt. En wel er naar zoeken in de goddelijke ordinantiën van het Woord; in het rechtsbesef en de costumen van zijn volk; in de wetgeving van andere volken; en in de vondsten der systematische rechtsgeleerdheid als wetenschap.

Vandaar dat de wetboeken, die wat recht in den lande heeten zal hebben aan te duiden, niet dan na ingewonnen advies der rechtsgeleerden, na consulteering der natie en na toetsing aan de eeuwige beginselen der gerechtigheid mogen uitgevaardigd.

Voor het rechtsgeleerd advies nu dienen de ministerieele bureaux, of Staatscommissiën, ad hoc benoemd; voor het consulteeren der natie dient de Staten-Generaal, over wier beteekenis en bevoegdheid we thans in geen herhaling vallen; en alleen over de toetsing aan de eeuwige rechtsbeginselen is derhalve nog een woord ter toelichting vereischt.

§ 176. **Naar eeuwige beginselen.**

En dan meenen we van aller instemming vooraf verzekerd te kunnen zijn, indien we daarbij de stelling op den voorgrond plaatsen, dat b. v. een wet, die den diefstal voor geoorloofd verklaarde, een ongerechtige wet zou zijn, d. i. zulk éene, die, verre van ter handhaving van

de gerechtigheid dienst te kunnen doen, veeleer op de allergevaarlijkste wijze de gerechtigheid zou krenken.

Toch is zulk een wet verre van ondenkbaar.

Naar men verhaalt, bestonden er toch bij sommige niet-Christelijke natiën oudtijds metterdaad wetten, die op vrijbrieven voor den diefstal wonderwel geleken. En wat nog meer zegt; „la propriété c'est le vol, en dus het straffen van diefstal ongeoorloofd!" is hoofdartikel van het sociaal en politiek program, waar de Communards te Parijs meê dweepten en waarvoor de Duitsche sociaal-democraten te Berlijn hun laatste penning veil hebben.

Nu dient dus toch gevraagd: „Waarom hebben nu de bezitters gelijk en hebben wij het recht, ja, den plicht, om de sociaal-democraten in het ongelijk te stellen?

Hoe weten we nu vast en zekerlijk, dat we niet ter prooi zijn aan ééne kolossale rechtsillusie, maar metterdaad en in waarheid recht recht laten zijn, indien we in onze landswetten bescherming aan den eigendom bieden en den dief dreigen met straf?

Wie beslist dit nu?

Wie maakt dit, en op welke gronden uit?

Toch niet de meerderheid van stemmen. Want stel dat de sociaal-democraten in Saksen konden doortasten, dan zouden zij de straf op den diefstal bij overgroote meerderheid wat handig uit de wet schrappen. En toch zou dit niet rechtshandhaving, maar rechtskrenking zijn.

Recht is, waar het beginselen raakt, recht, of het is het niet. En is het recht, dan blijft het ook recht, onder wat volk of hemelstreek ge ook verkeert. Moeten daarentegen de meeste stemmen beslissen, dan zal hier recht heeten, wat ginds als onrecht wordt gebrandmerkt, en alle vastheid en waarheid van het recht gaat te loor.

Maar op wat basis wilt ge dan het recht doen rusten?

Op het rechtsbesef? Maar ook dat faalt, want de Communard antwoordt u: „mijn besef is precies omgekeerd!" en de sociaal-democraat is het met de rechtsgeleerde heeren Gneist en Lasker vlak oneens!

En woudt ge eindelijk op de rechtswetenschap wijzen, zegge dan wie aan doordenken gewoon is, sinds wanneer de wetenschap ooit haar voorwerp zelf uitvond, alsook of het Karl Marx, den hoofdman der internationalen, dan soms aan rechtswetenschap faalt.

Hoe ook bezien, kunt ge derhalve in geen dezer drie de eigenlijke, onwrikbare en onveranderlijke basis van uw recht aanwijzen, en dat wel om de alles afdoende reden dat de absolute gerechtigheid gelijkluidend

met Gods wil moet zijn en geen dezer drie organen u den wil Gods kan vertolken.

Het rechtsbesef niet, wijl dit nog wel terdege werkt, maar bij zondige natiën onzuiver.

De majoriteit niet, wijl die wisselen en in haar tegendeel kan omslaan, wat met elk begrip van recht vloekt.

En evenmin de wetenschap, wijl deze wel logische deducties uit gegeven beginselen kan afleiden, maar over de rechtsbeginselen zelven juist een onzeker geluid geeft.

Uit dien hoofde verwezen we dan ook in het derde hoofdstuk opzettelijk naar de „ordinantiën Gods," en trachtten we aan te toonen, hoe alleen door bijzondere openbaring voor een zondige menschelijke persoonlijkheid vaste en onomstootelijke zekerheid aangaande de eeuwige, onveranderlijke rechtsbeginselen te vinden is.

Is het waar, wat wij belijden, dat God de Almachtige zelf op den Sinaï doodslag en diefstal en echtbreuk en meineed als besliste ongerechtigheden veroordeeld heeft; en voorts, door zijn geïnspireerde tolken, omtrent alle groote rechtsquaestiën zijn goddelijke beslissing heeft gegeven; dan bezit ik hierin en hierin alleen dan ook een stellige mededeeling van Gods wil, en (wijl die wil met het recht identisch is, dus ook) van de gerechtigheid zelve.

En nu geven we hierbij wel voetstoots toe, dat dit op verre na ons nog niet in staat stelt, om in elk gegeven geval zeker van onze zaak te zijn; en dat derhalve het schrijven van wetboeken, die zonder meer voor uitdrukking van de gerechtigheid konden gelden, ons, ook met die openbaring in de hand, niet gegund is.

Maar, en hier leggen we allen nadruk op, tusschen de gedeeltelijke onzekerheid, die ook dan nog blijft, en de volslagen onzekerheid, waarin men anders rondtast, is het verschil dan toch aanmerkelijk.

Men heeft dan op ons standpunt toch een reeks van vaste punten, die tamelijk zeker de richting aanduiden, waarin de verschillende lijnen van het recht te trekken zijn. Er is dan toch een gansche reeks van rechtsvervalschingen, die men met volle zekerheid als ongerechtig kan terugwijzen. En wat o. i. de zaak beslissen moet: alleen door aldus de grillen van het conventioneele recht terug te dringen, en voor de toetsing van wat recht of onrecht op het stuk van beginselen is, tot een basis terug te gaan, die onder bereik van vorst en volk beiden valt, wordt èn in de consciëntie van den rechtshandhaver èn in de consciëntie der onder dat recht verkeerende personen, dat diep ontzag voor de ge-

rechtigheid als zoodanig in stand gehouden, waarmeê haar majesteit als waarvoor alle schepsel buigen moet; staat of valt.

II.

RECHTSPRAAK.

§ 177. Onafhankelijke rechtspraak.

Na de rechtsvinding komt de rechtspraak, d. i. de verplichting die op den souverein rust, om overeenkomstig de alsnu vastgestelde wetten geschillen te beslechten en den verbreker van de gemeene orde voor het recht te doen vallen.

Van die rechtspraak nu oordeelen alle partijen, dat ze onafhankelijk behoort te zijn, en ook de antirevolutionair aarzelt geen oogenblik, dien eisch te onderschrijven; edoch op afwijkende gronden.

Meestal toch wordt van een rechterlijke „macht" gesproken, in schier gelijken zin als waarin men de wetgevende „macht" van den souverein half losmaakt, om ze voorts slechts voor een deel op den koning en voor een ander, veel wezenlijker en aanmerkelijker deel op de Staten-Generaal te leggen.

Hiertegen nu teekenen we verzet aan.

Orgaan, zintuig, waardoor de souverein werkt, is de rechterlijke organisatie zeer zeker, maar niet een macht op een zelfstandig voetstuk, naast hem.

Slechts dit is met deze „onafhankelijkheid" bedoeld, dat de rechterlijke organisatie alzóo behoort te zijn ingericht, dat ze werkelijk het recht diene, en dat zooveel doenlijk elke mogelijkheid zij afgesneden, waardoor ze ooit of immer handlangster zou kunnen worden van tirannie of onrecht.

Haar taak is, te oordeelen, of en welke schending van het recht er plaats greep. Niets meer. Niets minder. En gelijk nu het oog, dat u als zintuig of orgaan dient om u te doen zien wat er is of niet is, geheel onafhankelijk van uw wil werkt, d. w. z. u uitsluitend volgens de wetten der optica de beelden der dingen op het netvlies overbrengt; — zoo ook moet het rechterlijk oog, waardoor de souverein zien zal of er schuld is of niet, zijn werking doen naar de strikte wetten der justitia, en

derhalve, geheel onafhankelijk van souvereine grillen, hem het stuk van schuld of onschuld en van toepasselijkheid van straf doen voorkomen, gelijk dit feitelijk bestaat in het leven.

Gelijke onafhankelijkheid moet een iegelijk, en dus ook de souverein, aan een ieder toekennen, die hem tot orgaan zal dienen voor een eigen sfeer des levens. Zoo kunt ge als vader wel een rekenmeester bij uw kind aanstellen, maar niet hem dwingen om uw kind anders te leeren dan dat tweemaal vijf tien is. Aan u is dan wel de aanstelling, bepaling van les-uren en salaris, maar de regels der rekenkunde staan boven u en hem. Daarin is niet hij, maar is, juister nog uitgedrukt, de rekenkunde zelve onafhankelijk, volstrekt onafhankelijk zelfs, van uw wil. Evenzoo kan ook de overheid b. v. wel een hoogleeraar in de logica aanstellen, maar alleen op conditie dat zulk een „magister van rhetorieken" vrij en onafhankelijk zal zijn in het doceeren der onveranderlijke axiomata en denkwetten. Of kan, om dit voorbeeld nog te nemen, de koning wel een sterrenwacht doen bouwen en er sterrenkijkers op plaatsen, maar alleen op beding, dat hij deze geleerden vrij late om de starren zich te laten bewegen, niet zooals hij dit willen zou, maar gelijk ze feitelijk loopen. En zoo nu ook kan de landssouverein wel terdege rechters aanstellen, die voor hem in elk gegeven geval zullen uitmaken, „of er schuld is en hoe zwaar die schuld weegt," maar ook dit alleen op de onafwijsbare voorwaarde, dat hij deze rechters als vrije lieden oordeelen late, ten einde er justitie naar de wetten der justitie geschiede, en nooit de van God gegeven „ordinantiën voor het schuldig of onschuldig," tegen beter weten in, ten believe van 's vorsten gunst, blootstaan aan gevaar van verkrachting.

§ 178. **Waarborg dier onafhankelijkheid.**

De rechtbanken zijn dan ook volstrekt niet „onafhankelijk" in den zin alsof ze doen konden wat ze wilden en buiten den souverein hun oorsprong vonden. Maar integendeel zóó, dat het de souverein is, die hen aanstelt; de souverein die hun voorschrijft hoe ze te procedeeren hebben; de souverein die van hun oordeelen appèl en cassatie gunt; en de souverein eindelijk, die door abolitie of gratie of door het recht van beiden saâm de uitwerking van hun gewijsde kan stuiten.

Welbezien, komt derhalve hun „onafhankelijkheid" alleen hierop neêr, dat ze, eenmaal als rechters aangesteld, zich aan niets dan aan de wetten te storen hebben, en voorts, zonder naar 's vorsten zin of luim te vragen, eenvoudig als eerlijke mannen recht spreken naar de inspraak der consciëntie. Een onafhankelijkheid, die, tot op zekere hoogte, elk dienaar

van het land geniet, die, aangesteld voor een bepaald doel en op een bepaalde instructie, er meê af is en zich van zijne roeping kwijt, indien hij zich stipt aan deze conditiën van aanstelling houdt. Immers, ook bij de rechterlijke organisatie behoudt de souverein als wetgever het recht, om zoowel de wetboeken die het recht, als het wetboek dat het beleid der justitie vaststelt, te wijzigen en ook alsdan zijn de rechters gehouden, zich te gedragen overeenkomstig de eischen van den aldus nieuw geschapen toestand.

Slechts houde men ln het oog, dat, overmits de souverein zelf partij kan worden, 'tzij bij politieke misdrijven, 'tzij bij actie tegen den Staat, de rechtbanken, om vrij te blijven en ontzag in te boezemen, een meerderen waarborg dan andere colleges dienen te bezitten tegen mogelijke aanranding van de heilige eer der justitie door het dan partijdig gezag. En het is hierom dat men bij de rechterlijke macht in haar hoogere instantiën pleegt vast te stellen, dat de rechter onafzetbaar moet zijn en dat de rechtbank bij vacature zelf voordracht doet voor de benoeming. Beide waarborgen, die ons eer nog te zwak dan te sterk dunken, en wier gedeeltelijke terzijzetting door Minister en Kamer, toen baron Van Lijnden van Sandenburg zijn ontwerp op de organisatie goedsprak, een der veegste verschijnselen is te achten, die ons politieke leven na '48 te betreuren gaf.

Vooral voor den antirevolutionair was dit te kort doen aan de rechterlijke onafhankelijkheid dáárom te onduldbaarder, wijl, naar Von Stahls keurige opmerking, het overdragen „van het oordeel op des Menschen Zoon door den Vader" de principieele wijding voor elk Christen is van de heilige ordinantie, dat het een andere hand zijn moet die het „schuldig" neêrschrijft en een andere die den schuldige kastijdt.

§ 179. **Onder ieders bereik vallend.**

De vraag, hoe alsnu de „rechterlijke organisatie" bij instantiën behoort ingericht, en langs welke lijnen het „beleid der justitie" dient te loopen, raakt slechts zeer zijdelings het antirevolutionair beginsel en kan in deze populaire artikelenreeks dus onbesproken blijven. Slechts zij hier kort herhaald, wat bij „Decentralisatie" breeder ter sprake kwam: dat de indeeling namelijk het provinciaal verband dient te volgen; en voorts aangestipt, wat ook het „Program" opnam, „dat het recht onder ieders bereik behoort te vallen."

Dit is thans veelszins niet zoo, doordien de procedure òf te kostbaar, òf te ingewikkeld is.

Een burger van schamelen leven schrikt, zooals het nu staat, nog

altijd voor de Justitie terug. Liever nog verkropt hij het onrecht, dan dat hij zich in dien mysterieusen doolhof waagt, waar ieder wel weet hoe hij er in-, maar niemand hoe hij er uitkomt. Voor het in proces gaan is een eenvoudig burgerman thans letterlijk bang.

En wel zijn er advocaten en procureurs, om den ongeletterden man terecht te helpen, maar ook in „die heeren" ziet de gewone man eer een soort handige lieden, bij wie men op zijn tellen moet passen, dan vaderlijke beschermers van zijn recht. Bovendien, er zijn advocaten en advocaten, en de beste laten zich meest het duurst betalen, zoodat feitelijk een man van lageren stand, met een heer van hoogen huize in proces gaande, bijna altijd, ondanks de onkreukbare eerlijkheid der rechters, een duel voert met hoogst ongelijke wapenen.

En in dit foutieve stelsel nu wortelt een dubbel kwaad, waartegen elk antirevolutionair uit beginsel dient op te komen, en dat is: ten eerste, dat zeker soort melkers, en consorten van allerlei gading, door dien duren en ingewikkelden procesvorm verlokt, maar al te vaak misbruik maakt van de onmogelijkheid, waarin de mindere burger verkeert, om hem voet voor voet zijn eisch in rechten te betwisten; en ten tweede, dat niets zoozeer den eerbied voor het gezag uitroeit en den geest der eenvoudige burgerij ontstemt, als juist dat opkroppen van hun aangedaan onrecht, waartegen ze, uit beduchtheid voor nog erger schade, geen vervolging durven vragen in het parket.

§ 180. **Zedelijk rechtsbesef der natie.**

En dit brengt ons vanzelf op den derden eisch, voor goede rechtspraak in het „Program" gesteld: t. w. „dat ze in verband sta met het zedelijk rechtsbesef der natie."

Dit doelt op de tegenstelling tusschen „geleerdheid" en „practischen zin", en dat wel op tweeërlei manier.

Uit den practischen zin ontwikkelt zich, mits geoefend en geheiligd, wat de H. Schrift de Chôkma noemt, d. i. een „wijsheid" die, als helder inzicht in de dingen en levensverhoudingen, door intuïtie en met vaardigen greep, het wezen eener zaak vat en, wat er onrecht in was, terecht weet te zetten.

Onvergankelijke illustratiën van een rechtspraak, die in eene Chôkma wortelt, zijn Nathans vonnis over David, en Salomo's eerste recht. En hoewel nu dient toegegeven, dat de natuur der Oosterlingen zich beter dan het Westersche karakter voor dit intuïtieve leent, toch is hiermeê volstrekt niet uitgemaakt, dat deze gerijpte levenswijsheid niet vaak beter dan rechtsgeleerde studie tot schuldontdekking en afweging van schuld leiden kan.

Ze heeft toch dit viervoudig voordeel: dat ze doorzicht en consciëntie in één zelfden greep vereenigt; dat ze zich schikken kan naar personen en gelegenheden; aldoor met het leven in verband staat; en dat ze een zaak uitmaakt op staanden voet.

Bovendien vergete men niet, dat ze in den huislijken kring nog steeds gangbaar is; in Engeland nog officieel meêspreekt; in Amerika de rechtspraak schier beheerscht; in den Spaanschen Alcalde haar tolk heeft; eertijds ook ten onzent gold; en nu nog slordiglijk voortkruipt in de berechting van bagatellen door de politie.

We zien daarom niet in, waarom dit kostelijk element der gerijpte levenswijsheid ook ten onzent niet weêr zijn gedeeltelijke, mits dan eervolle, toepassing zou kunnen vinden; en wel in dier voege, dat voor elke gemeente (of in grooter gemeenten voor eik stadskwartier) een notabel, geacht en wijs persoon uit de burgerij werd aangewezen, die op vaste dagen zitting hield, en alsdan op staanden voet alle kleine geschillen kon uitwijzen, en ook in geschillen van meer aanbelang „kort recht" kon doen, mits beide partijen dit eenstemmig verzochten.

Tal van kleine geschillen, bagatellen zoo men wil voor het groote publiek, maar in de buurten en stegen, waar ze voorkomen, soms van zeer kritieken aard en hoogst noodlottige gevolgen, blijven nu eenvoudig onuitgemaakt of worden uitgevochten met de vuist. En wat nog erger is, in den boezem der huisgezinnen blijven zulke onuitgemaakte geschillen nu vaak tusschen man en vrouw, tusschen ouders en kinderen, tusschen vrouwen en dienstboden, een bron van nijd en verbittering, die anders onverwijld zou ophouden te vloeien.

Tevens zou hiermeê gewonnen zijn, dat de „kleine man", die voor ingewikkelder rechtspraak bang is, en duur recht niet betalen kan, dusdoende een hoogst eenvoudige en uiterst goedkoope afleiding kreeg voor de gekrenktheid van zijn hart.

§ 181. **Jury.**

Maar ook hiermeê zou aan het zedelijk rechtsbesef niet zijn volle eisch zijn gegund; en met het leven der natie in rechtstreeksch verband zou de rechtspraak dan eerst komen, indien men, de wijze nu daargelaten, het element weer opnam van onze oude „schepenen" of van de „gezworenen", kortweg meest jury genaamd.

Hiermeê is in het allerminste niet bedoeld, dat, krachtens zekere voorgewende volkssouvereiniteit, de rechtspraak van het volk zelf zou moeten uitgaan; veelmin dat de jury, als politiek instrument tegen het geordend gezag, den politieken misdadiger moet kunnen vrijspreken; noch ook,

dat we de jury ter verdringing aanbevelen van wat onze natie thans in haar geleerden rechterlijken stand bezit.

Maar wordt wél beoogd: *a.* een doen deelnemen van de burgerij zelve aan den strijd tusschen gerechtigheid en onrecht, ter prikkeling van haar rechtsgevoel; dan *b.* een gestadig in verband stellen van de geleerde rechtspraak met het rechtsinstinct dat in het leven der natie werkt; voorts *c.* de mogelijkheid, om beter dan thans op den zedelijken factor der intentie te kunnen letten; ook *d.* om te voorkomen dat het over één gelijken kam scheren van zeer ongelijke personen het summum jus niet tot summa injuria make; en eindelijk *e.* om den alleszins reëelen maatstaf der publieke opinie ook bij het afwegen van „schuld of onschuld" te doen meêrekenen.

Dit uit te werken, valt buiten ons bestek.

Toch zij hier, ter aanbeveling, nog zooveel herinnerd: 1. dat het Germaansche recht onder alle natiën zulk een deelnemen van de onderzaten aan de rechtspraak zelfs in zeer hooge mate tot eisch stelde; 2. dat meest het geleerde Romeinsche en Roomsch-Canonieke recht dit leekenelement uit de rechtspraak heeft verdrongen; 3. dat met name de Gereformeerde natiën, in aansluiting aan hun presbyteriale neiging op kerkelijk terrein, dit leekenelement weer wisten te eeren; 4. dat bijna allerwegen en met name in Engeland, Duitschland, Frankrijk en Rusland, om nu van kleinere landen niet te reppen, thans feitelijk een jury bestaat; en 5. dat uitnemende rechtsgeleerden als Gneist, verre van de rechten der jury te willen inkrimpen, die veeleer pogen uit te breiden ook tot de civiele actie.

Toch is hiermeê volstrekt niet gezegd, dat we invoering eener gewone jury in onze Nederlandsche rechtspraak onmisbaar keuren. Stellig keuren we een jury voor politieke misdrijven af en zou een politiek getimmerte als de Fransche jury ons nimmer toelachen. Ja, tevreden zouden we aanvankelijk zelfs reeds zijn, indien het element onzer oude schepenen, d. i. van locale, niet-geleerde rechtspraak, maar weêr herleven kon, en er alzoo eenig tegenwicht voor het minst tegen de uitsluitende rechtspraak door mannen van abstracte studie geboden werd.

Thans bepaalt de invloed van het leekenelement ten onzent zich tot een voordracht van de Tweede Kamer voor den Hoogen Raad, en bleef er nog een schaduw van het „pares a paribus" over in de exceptioneele rechtspraak, waaronder b. v. de ministers en de leden der Staten-Generaal staan.

Maar hoe hoog we deze kleine privilegiën ook waardeeren, toch reiken ze, vooral bij de verdiende impopulariteit onzer Staten-Generaal en de

vervalsching van haar saâmstelling door Grondwet en Kiestabel, op verre na niet aan de consciëntie van het volk als zoodanig en staan ze derhalve met het zedelijk rechtsbesef in geen bewust verband.

Een verband waarop toch immers elk man van Christelijk-historischen zin wel nadruk moet leggen, als die uit de gewijde historie der Schrift en de profane historie van zijn eigen land weet, welk een hoogheilige beteekenis aan dit verband toekomt, en die, meer nog, de goddelijke intentie niet in de profetie der Apostelen mag voorbijzien, dat niet „Christus alleen" de wereld oordeelen zal, maar „de kinderen der opstanding" mét Hem!

III.

SPECIAAL-, ADMINISTRATIEF- EN STRAFRECHT.

§ 182. Speciale rechtspraak.

Ons óverkort bestek gedoogt niet, dat we ook nog de speciale rechtspraak hier anders dan terloops te berde brengen. Dat op koopvaardijschepen en schepen van oorlog, bij het leger, en deels ook in de consulaten, zulk een bijzondere rechtspraak nu reeds geldt; en dat men die voor handelsgeschillen en geschillen over den arbeid ten onzent reeds voorsloeg en elders reeds invoerde, is dan ook genoegzaam bekend. En we kunnen daarom volstaan, met kortelijk nog even tweeërlei aan te stippen: en wel 1. de wenschelijkheid om op legale wijze een eeregericht te kunnen saâmstellen, en 2. de noodzakelijkheid om beter dan dusver het terrein van de kerkelijke rechtspraak af te bakenen.

Het duel is ten onzent gelukkig niet inheemsch en niet dan uiterst zeldzaam hoort men, zelfs in onze garnizoenen en aan onze academiën, van tweegevechten op de sabel of met het pistool. Toch weet men maar al te goed, dat verwijdering en eere-aanranding en hoogloopende oneenigheid tusschen onze schijnbaar zoo vreedzame burgers, vaak aan de orde van den dag zijn. En wijl men deze personeele twisten ten onzent nu niet pleegt uit te vechten en ook maar zelden bijlegt en ze nog schaarscher ziet uitsterven, vloeit hieruit het jammerlijk gevolg voort, dat er een massa nijd en bitterheid, haat en wrok, in elk dorp en in elke stad ligt opgetast, die maar al te vaak geheel de saâmleving verpest en tot

zelfs het opgroeiend geslacht aansteekt. Ziet men nu in Frankrijk en Italië dat het duel dit blijven zitten van den wrok voorkomt en meest onverwijld de goede verstandhouding herstelt, soms zelfs nog intiemer maakt, dan geeft dit ons toch, dunkt ons, recht tot de zeer ernstige vraag: waarom een eeregericht ten onzent niet even gelukkig effect kon hebben als het duel buitenslands. Zoodra toch de Rijkswet aan de beleedigde partij het recht schonk, om op vaste conditiën de optreding van een eeregericht te eischen, en in vaste organisatie er van waarborg bood voor de deugdelijkheid van zijn uitspraken, zou er, onverwijld na uitbreking van een geschil, kans en uitzicht zijn om het, wat men gemeenlijk noemt „uit de wereld te helpen," en aldus het altâ mente repostum (het broeien op wraak) te voorkomen.

En wat de kerk betreft, dient, zoo we wel zien, het recht der kerk op een eigen rechtspraak op veel vaster voet dan dusver van Rijkswege erkend te worden; mits van den anderen kant elke kerk dan ook waarborg biede (en de Staat op het geldig blijven van dien waarborg strengelijk toezicht houde), dat niemand, die tot jaren van onderscheid gekomen is, ook maar één oogenblik langer dan hem lief is gedwongen zij, in eenig kerkelijk verband te blijven.

§ 183. **Civiel proces.**

En hiermeê tot de gewone rechtspraak terugkeerend, dient alsnu afzonderlijk een woord gezegd van de civiele en afzonderlijk van de strafprocedure; een onderscheiding die met het verschil tusschen privaat en publiek recht wel niet samenvalt, maar toch samenhangt.

Onder privaat recht verstaat men namelijk meestal de rechten en verplichtingen, die slechts de enkele individuën of particuliere corporatiën als zoodanig raken; terwijl men met publiek recht bedoelt de rechten en verplichtingen van wettige, gezaghebbende autoriteiten jegens de aan hun autoriteiten onderworpenen, en omgekeerd. Toch wane men niet, dat de grenslijn tusschen beider terrein daarom altijd even streng en scherp te trekken zou zijn. Eer is die grenslijn schier op elk punt zwevend, en kan zulk een autoriteit, tot zelfs de „Staat der Nederlanden", langs den weg van het privaat recht eigendom verwerven; terwijl omgekeerd de testamentaire beschikking zelfs van den eenvoudigsten burger een publiekrechtelijk karakter kan dragen. Waar dan ten overvloede, om de verwarring nog erger te maken, nog aan moet toegevoegd, dat b. v. bij oplichtingen, bedriegerijen, zwendelarijen, en zooveel meer, telkens eenerzijds een privaat recht van den enkelen burger, en toch ook weêr tegelijk het publieke recht, waarvoor de autoriteiten hebben in te staan, is

betrokken. Men late zich derhalve door het zoo gereede beroep op het onderscheid tusschen privaat en publiek recht, waarmeê vooral de juristen onder onze tegenstanders (gelijk onlangs nog in de schoolquaestie) zoo ijlings voor den dag komen, toch vooral niet te spoedig uit het veld slaan. Want, in ernst, geen distinctie leent zich meer tot tweeërlei opvatting; is minder afdoende; en daardoor tot het geven van beslissing onbekwamer, dan juist wat op rechtsterrein, hetgeen publiek en hetgeen privaat is, in netelige gevallen, vaneen scheidt.

Uit dien hoofde dringen we dan ook ten zeerste op het verreikend denkbeeld van „Ons Program" aan, om ook een deel van de administratieve rechtspraak te verleggen naar de civiele kamer van den gewonen rechter. Reeds in ons hoofdstuk over „Decentralisatie" is op het hooge belang van deze aanmerkelijke wijziging in onze administratieve rechtspraak gewezen, en vergissen we ons niet, dan zal nog slechts een korte uiteenzetting vereischt zijn, om het bij uitstek antirevolutionair karakter van dit denkbeeld in het licht te doen treden.

Immers, zoolang men, met onze liberalisten, uitgaat van het valsche denkbeeld dat de Staat de machtsvolheid representeert, en dus van oordeel is, dat het gewest, de gemeente, de kerk en het huisgezin slechts zooveel gezag en recht bezitten, als de Staat hun gunt en afstaat en hun tot wederopzeggens laat, — dan is het uiteraard ook volkomen naar behooren, dat de Staat zelf deze onderhoorige kringen in bedwang houdt en ze dwingt om de wet altijd zóo uit te leggen, als dit den landssouverein gevalt. Op den keper beschouwd, bepaalt de administratieve rechtspraak zich dan ook tot geschillen tusschen gemeenten en gemeenten, gewesten en gewesten, maar kan er van rechtserlanging tegenover de Staat zelven voor geen dezer kringen ooit sprake zijn.

Belijdt men daarentegen, gelijk wij, antirevolutionairen, dit doen, dat én huisgezin én kerk én gemeente én gewest levenskringen zijn, die er bij Gods gratie en dus jure suo zijn en leven en werking van zich doen uitgaan, en die derhalve alle macht en alle recht bezitten, die niet, in het belang der staatseenheid en ter wille van het hoog gezag, naar hooger ordening aan een kant is gezet voor den souverein, — dan, het spreekt van zelf, is een administratieve rechtspraak, waarin de Staat partij en rechter tevens zou zijn, eenvoudig een ongerijmdheid, en eischt het eenvoudigste begrip van recht, dat elk gezin, maar ook elke gemeente, elk gewest en elke kerk, tegen machtsoverschrijding van hoogere of van de hoogste autoriteiten zich verweren kunne, althans voor wat de wetstoepassing betreft bij den onafhankelijken rechter.

Dat daarom desniettemin de administratieve rechtspraak in den regel

haar gewoon verloop behield, zou met de verwezenlijking van dit denkbeeld zeer goed bestaanbaar zijn. Immers, de handhaving der gerechtigheid eischt volstrekt niet, dat de gewone rechter élk geschil van dien aard berechte; maar wil alleen, dat er, bij gebleken onwil om den rechthebbende recht te doen weérvaren, een heenbreken door de administratieve staketsêls naar de onafhankelijke rechtbank mogelijk zij.

Of men er in slagen zal, om, gelijk thans onze Grondwet wil, de administratieve rechtspraak zelve in die mate op voet van zelfstandigheid te regelen, dat de gewone civiele rechters buiten het geding kunnen blijven, zullen we afwachten; maar betwijfelen we zeer.

§ 184. **Strafprocedure.**

En wat nu ten slotte de strafprocedure aangaat, dan noopt beknoptheid ons, ook hier strikt binnen de grenzen van het „Program" te blijven en alleen die twee punten te bespreken, die rechtstreeks met het antirevolutionaire beginsel in verband staan; t. w. het doel van de straf in het algemeen en de handhaving van de doodstraf.

Het doel van de straf moet ook o. i. allereerst en allermeest zijn; het „sterken van het recht", of wil men, het wreken van de geschonden gerechtigheid.

De gerechtigheid Gods moet, voor zoover ze in de landswet tot uitdrukking kon komen, onvoorwaardelijk haar eere hebben. Niemand moet ze durven aanranden, en wie ze toch aanrandt, moet zonder sparen, op het alleronverbiddelijkst, door den wrekenden arm der gerechtigheid worden achterhaald.

De verplichting daartoe rust op den souverein, die aldus den misdadiger met alle hem ten dienste staande middelen moet opsporen; vonnis over hem moet doen vellen; en, is hij gevonnist, hem het lijden moet doen ondergaan, dat door de wet ter eere der gerechtigheid gevorderd wordt.

Slechts voor twee dingen heeft de souverein daarbij te waken, en dat is: 1. dat hij alleen den waarlijk schuldige straffe; en 2. dat hij de straf in juiste evenredigheid toewege naarmate er krenking van het recht plaats greep. En wijl nu de souverein, in zijn ijveren voor het recht, zélf licht te voortvarend kon zijn en dus mistasten, is in de onafhankelijke rechtspraak een bolwerk voor de onschuld opgeworpen, waardoor het anders dan den schuldige, en den schuldige anders dan naar recht, te vonnissen, voor den souverein zoo goed als onmogelijk wordt.

Hij kan dus nu door zijn orgaan, het Openbaar Ministerie, vrijelijk aanklagen; de scherpste voorstelling van het geval geven; en de hoogste straf eischen, zonder dat de onschuld hierdoor in gevaar komt. Maar waakt de souverein door zijn eerste orgaan ten deze (het Openbaar Ministerie) voor de rechten der gerechtigheid, hij waakt niet minder door zijn tweede orgaan (de onafhankelijke rechtspraak) voor de even heilige rechten der onschuld; en eerst als in eerlijken rechtstrijd „de overtreder van de gemeene orde" voor het recht bezweken en als verbreker van het recht overwonnen is, komt het derde orgaan van den souverein (de gewapende macht namelijk) om alsnu met den sterken arm aan den schuldig bevondene de hem toegewogen straf te voltrekken.

Dat nu hieruit tevens bescherming van de maatschappij voortvloeit. wordt onzerzijds in het minst niet ontkend; mits men in het oog houde, dat hetgeen waardoor de maatschappij beschermd wordt, de gerechtigheid is en niet de politie, en dat hetgeen de souverein ten deze te beschermen heeft, niet de maatschappij is, maar de gerechtigheid.

Betering daarentegen van den misdadiger is op verre na niet altijd gevolg van berechting. Het kan integendeel zelfs zeer wel zijn, dat de gerechtigheid een straf eischt, die den overtreder eer nog bederft dan beter maakt; gelijk dit met langdurige gevangenschap bijna altijd het geval is. Maar hiervoor mag de souverein niet uit den weg gaan. Hij is geen paedagoog, maar rechter, en al mag ook o. i. de souverein aan de kerk of aan particuliere bemoeiing de noodige vrijheid niet onthouden, om ten goede op de gevangene in te werken, — hij zelf moet allereerst op de kastijding, op de tuchtiging, op de straf bedacht zijn, en dus, ook in zijn gevangenissen het aan den overtreder wel terdege doen ondervinden, dat hij zich door zijn schuld en zonde gebracht heeft in een allerellendigsten staat.

§ 185 **De doodstraf.**

En hiermee is dan ook het eenig steekhoudende argument tegen de doodstraf aan haar bestrijders reeds ontvallen. Heeft toch de souverein niet op de betering van de misdadigers, maar, als souverein, alleen op de voltrekking der straf, ter handhaving der gerechtigheid te letten, dan kan de zielstoestand van den schuldige nooit beletsel zijn om hem ter dood te brengen. Want de eenige vraag die overblijft, is dan maar: heeft de overheid qua talis het recht om iemand aan het leven te komen? En die vraag nu is, dunkt ons, voor geloovigen en ongeloovigen beiden reeds door het in het vuur zenden van soldaten bij oorlog, of ook door het vuren op kwaadwillige burgers in geval van muiterij, of ver-

zet, uitgemaakt en beslist. Maar wordt toch in strengeren zin nog beslist en uitgemaakt voor een iegelijk die gelooft, door de verklaringen, ons van Godswege gegeven, zoo na den Zondvloed als in Israëls wetgeving, of, wil men, zoo in het Kruis van Golgotha als in het onwraakbaar Apostolisch woord (Rom. XIII). Waartegenover de bedenking, dat dan toch ook de onschuldige vallen kan, onverbiddelijk afstuit: 1. op gelijk bezwaar bij het vuren op een muitenden hoop; 2. op gelijke bedenking in tijd van oorlog; 3. op de degelijkheid der rechtspraak; 4. op het recht van gratie; en 5. op het Kruis van Golgotha zelf, dat, ook waar de strenge, onverbiddelijke eisch der gerechtigheid den onschuldige als slachtoffer eischt, ons zelfs met dit ijslijkste der ijslijkheden, al gold het ons zelven, zou kunnen verzoenen.

Moord, met voorbedachten rade, zonder eenige de minste omstandigheid die verlichten kan, moest dan ook, we aarzelen niet dit uit te spreken, steeds en onverbiddelijk met den dood van den bloedvergieter gestraft worden, zonder dat zelfs de gratie ooit ten regel deed worden, wat naar recht en billijkheden steeds als uitzondering is bedoeld.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

PUBLIEKE EERBAARHEID.

[Op de overheid, zoo oordeelt ze, rust de plicht om te waken voor de publieke eerbaarheid op den weg en in publieke plaatsen; de gelegenheid tot het gebruik van sterken drank te beperken; den uitstal te verbieden van onzedelijke boek-, plaat-, of prentwerken; verleiding van minderjarigen tot onzedelijke daden strafbaar te stellen en met de hoererij op geenerlei wijze, noch preventief noch beschermend, en derhalve anders dan werend, in aanraking te treden. Onder dien verstande echter, dat ze zich bij elken maatregel, die uit deze verplichting voortvloeit, stiptelijk verre houde van wat tot het terrein des huiselijken levens behoort.] (Program, Art. 14.)

I.

DE EERE VAN HET PUBLIEK TERREIN.

§ 186. **Eerbaarheid, niet zedelijkheid.**

Van publieke „eerbaarheid"; niet van publieke „zedelijkheid"; spreekt het „Program"; en, naar ons voorkomt, terecht.

Immers, van oudsher is op het terrein, dat we thans betreden, door een te drukke politie en bemoeizieke overheid vrijwat kwaads gesticht. Er liggen op dit erf voetangels en klemmen. En wie, in het omschrijven van zijn denkbeelden, bij dit kapittel aangekomen, niet zeer scherpelijk op juiste begripsbepaling acht geeft, loopt zeer ernstig gevaar om vandaag, uit ergernis aan het publiek schandaal der zonde, heel de maatschappij onder politie-curateele te plaatsen, en morgen, uit reactie tegen dit hinderlijk bedillen der politie, weêr door alle sluizen den stroom der schandelijkheid onbelemmerd over den publieken akker te laten vloeien.

En tot die hoogst schadelijke onvastheid nu van inzicht en neiging heeft, zoo we wel zien, dusver niets zoozeer bijgedragen, als de onnadenkende verwisseling van honestas en mores, of wat wij noemen: eerbaarheid en zedelijkheid.

Zedelijkheid toch is een begrip, dat het hart raakt; doelt op de intentie; in rechtstreeksch verband staat met de innerlijke roerselen van het verborgen leven der ziel; en u alzoo aanstonds op een terrein brengt, waarop de overheid blind is en de politie niet zien kan.

En wel heeft men dan, om zich uit dezen klem te redden, ijlings het begrip zedelijkheid ontzield, en alsnu beweerd, dat bij publieke zedelijkheid alleen op deftige gedraging en fatsoenlijk voordoen gelet werd; maar tegen zulk een spelen met het woord; tegen zulk een omspringen met de teederste belangen; tegen zulk een van alles álles maken; komen we zeer nadrukkelijk in protest.

Daar is het woord „zedelijkheid" te goed; het begrip er van te heilig voor; en dusdoende went ge én overheid én volk aan een zeer lage en onware opvatting van deze hooge, zij het ook niet de hoogste, gedachte. Neen, wat ge u noemt, wees dat ook. Of, indien gij zelf erkent, het niet te kunnen wezen, leg dan een naam ook af, die niet bij u hoort, en neem met nederiger titel vrede.

Iets waar we nog te sterker op aandringen, wijl de „overheid" dan bij buien door dien valschen titel toch weêr verleid wordt, om zich aan hoogst bedenkelijke strooptochten buiten haar natuurlijk jachtgebied te wagen, terwijl op het eigen jachtterrein zich het schadelijk wild vermenigvuldigt.

De zaak staat namelijk aldus, dat de overheid, als zoodanig, het instrument, het talent, de gave en dus ook de roeping mist, om aan de landzaten een zedelijk of geestelijk goed tot in het hart te brengen. Dat toch is het eigen werk òf van opvoeding en volksusantie, òf wel van den Heiligen Geest, die zich daartoe hoofdzakelijk bedient van den dienst des Woords en dus der kerke.

§ 187. **Op zedelijken grondslag.**

Is hiermeê nu gezegd, dat dus de overheid aan den zedelijken welstand der natie niets af of toe, 't zij kan, 't zij mag doen?

Reeds daarom niet wijl de overheid door haar wetten, willens of onwillens, tóch op de zedelijke volksontwikkeling invloed oefent. Maar in veel sterker zin nog, dáarom niet, overmits het wel terdege roeping van deze „dienaresse Gods" is, om door de tucht der wet de besti-

aliteit te keeren; het menschelijke in den mensch als levensnorma te stellen; en aldus den weg te banen voor de openbaring van nog hoogere, d. i. goddelijke krachten in de consciëntie der natie en in de consciëntie van den enkelen persoon. Een bewijsgrond die daarom te vaster ligt, wijl, zonder dit, elk wettelijk onderscheid van goed en kwaad zou wegvallen en er dus zelfs voor geen rechtspleging plaats meer zou zijn.

Wel terdege moet derhalve erkend, dat de overheid zich aan de zedelijke volksontwikkeling moet laten gelegen liggen; maar... geëischt mag en moet daarmeê tevens, dat ze dit doe op de haar eigene wijs en naar Gods ordinantiën. Wat, kortelijk overgezet, op deze drie bedingen neêrkomt: 1. dat ze in haar wetten, die dit teederste raken, slechts verbiedend, niet gebiedend en nooit dan over het strikt bewijsbare spreke; 2. dat ze aan huisgezin, kerk en school, wat dézer is, overlate; en 3. dat ze haar macht niet misbruike, om bij nationale tweesprongen, mits die binnen het omheinde erf blijven, te dwingen naar links of rechts.

Hieruit blijkt derhalve voldingend, dat deze uiterst kiesche taak van den wetgever volstrekt niet aan de gewone politie kan worden overgelaten; en dat noch een gemeenteraad noch een politiecommissaris geacht kunnen worden, ten deze hoog genoeg te staan, om zoo uiterst gevoelige materie te bewerken.

Uit dien hoofde geven we dan ook aan de uitdrukking „publieke eerbaarheid" boven die van „publieke zedelijkheid" op het politieterrein zeer verre de voorkeur.

„Eerbaarheid" toch behoort wel terdege tot het zedelijk domein, maar raakt op dat domein niet hetgeen niet gezien, maar hetgeen gezien wordt; doelt op den vorm, de uitwendige verschijning, de vertooning, die onder het bereik van aller oog valt; en laat dus de beweegredenen en de roerselen van het hart onbeoordeeld.

Gelijk men de eer van zijn naam ophoudt door de overtreding zijner kinderen geheim te houden; en de eer van zijn huis ophoudt, door in het salon, waar men ontvangt, niet te laten merken, wat in keuken en huiskamer omgaat; en zoo ook de honneurs van zijn salons ophoudt, door een uitwendig voorkomen aan te nemen van hooge beleefdheid en kieschheid; — op even dezelfde wijze heeft ook de politie de „publieke honneurs", d. i. de eer der gemeente, op te houden, door op publiek terrein niet te laten uitkomen, wat ze wel vermoedt en zelfs wel weet, dat in de verborgenheden, achter de gesloten deuren, toch voorvalt.

In het denkbeeld van eerbaarheid ligt dus een uitdrukking van het schaamtegevoel, en diensvolgens de poging, om op het terrein, dat onder aller oog valt, elkander over en weêr tot strenger vormen en tot het aannemen van een hooger levens norma te dwingen, dan in het private leven veelszins geldt.

En men wil zulk een „eerbaarheid" op het publiek terrein, en terecht, vooreerst wijl, liet men allen begaan, de slechteren alras hun levenstoon aan de beteren zouden opdringen; en ook wijl over de straat ook dezulken gaan, voor wie het „zien" zelfs van het ergerlijke, bederf is.

Gelijk nu een ordentelijk patriciër in zijn salon zijn gasten niet en négligé opwacht, noch ook duldt dat zij er en négligé komen; niet wil dat er spelen gespeeld of bedrijven gedreven worden die als min eerbaar gebrandmerkt staan, noch ook toelaat dat men, in onpasselijken staat binnentredend, anderen tot overlast zij; en evenzoo niet dulden zou dat er onheilige, ruwe, roekelooze taal uitgeslagen of onzedelijke printen rondgegeven werden; — zoo heeft dus ook de politie, als in aller naam de honneurs der gemeente waarnemende, in dat éene groote salon, dat we het publieke terrein noemen, te waken, dat al wat uit zedelijk oogpunt aanstoot en ergernis geven kan, verwijderd blijve of worde.

§ 188. **Publiek terrein.**

En plaatsen we ons nu op dit standpunt, dan volgt hieruit al aanstonds, dat de politie deze haar werkzaamheid heeft uit te strekken tot elke open plaats of besloten ruimte, die voor het publiek toegankelijk is, en onder het schild der overheid veilig staat; en wel met name tot *a.* den publieken weg; *b.* de publieke gebouwen; *c.* de kerken en openbare scholen; *d.* de schouwburgen en plaatsen voor volksvermaak; en *e.* de winkels en magazijnen.

Ook de „schouwburgen en winkels" dus, en dat wel om de afdoende reden, dat het patent op deze inrichtingen den overheids-stempel drukt: ze met haar gedoogen en onder haar bescherming werken laat; en dus de overheid meê verantwoordelijk stelt voor de vertooningen, die deze inrichtingen in het publiek maken.

Diensvolgens achten we alzoo de plaatselijke overheid gehouden, om vooreerst op den publieken weg, op straten, pleinen en grachten, maar ook in stegen en sloppen (en vooral dat laatste verzuimt de politie bijna geheel) gestrengelijk toe te zien, dat niemand zich op straat (of voor open deur en ramen, wat op hetzelfde neêrkomt) anders dan in welvoeglijke kleeding zien late. Dat niemand door luid gevloek, ruwe taal

of gemeenen deun zich tot een aanstoot voor anderen stelle. En zoo ook dat niemand door dronkenschap of moedwil het vrij gebruik van den weg voor den stillen burger store.

Op stille, onopgemerkte gesprekken heeft ze niet te letten. Maar vindt iemand er lust in, om overluid, om zoo dat ieder voorbijganger het moet hooren, de schandelijkste vloeken uit te braken of de gemeenste vuilheden bij heur naam te noemen, dan moet dit wel terdege tegengegaan, onverschillig of deze vloeker en vuilspreker een atheïst is of niet. Immers, dat alzoo te doen niet „eerbaar" is, stemt ieder toe, en juist voor dat „eerbare" heeft de politie te waken.

Evenzoo heeft ze ten tweede te waken, dat in de schouwburgen en uitspanningsplaatsen van allerlei aard, die, onder haar patent, het publiek lokken, niets onbehoorlijks of oneerbaars te hooren of te zien worde gegeven. En dat wel in dier voege, dat een drietal eerbare mannen met de taak worde belast, om het eerbare of oneerbare in zulke vertooningen te keuren, en dat de politie, zoodra dit driemanschap afkeurt, het patent vervallen verklare, en voor het eerstvolgende jaar geen heropening dan met een license dulde. D. w. z. dat zulk een schuldig bevondene inrichting dan een minstens vijfmaal zoo hooge som betale; van nu af preventief bewaakt kunne worden; en alle recht verlieze op publieke afficheering of annoncement.

Ten derde dient haar waakzaamheid te gaan over plaatsen of bladen van publicatie, d. w. z. over aanplakborden en advertenties. Wat de eerbaarheid kwetst, tot schandelijkheid uitlokt, of het gemeene veil biedt, mag nooit of nimmer, en dus ook niet op het bord of in het blad, door het schild der overheid worden gedekt. En met name mag het schandaal niet lijdelijk geduld, dat in sommige bladen gansche groepen van advertentiën voorkomen, die letterlijk niets dan een speculeeren op den „geest uit de diepte" zijn.

Ten vierde mag in geen winkel, die onder patent werkt, een vuil boek of gemeene photographie aan de ramen of op de toonbank uitgestald. Wel mag de politie den verkoop er van niet verbieden. Dit ware overschrijding van haar macht; maar daarom heeft ze niettemin zorg te dragen, dat alleen wie ze zoekt, ze vinden kan, en dat niet omgekeerd, iemand die ze niet zoekt, er tegen zijn zin op stoote. Boek- of plaatwinkels, die hieraan schuldig werden bevonden, zouden we evenzoo onverwijld uit de klasse van het patent naar de klasse van de license willen overgebracht zien en dus uit de voorvertrekken aan den straatkant naar een achtervertrek, dat van de straat niet te zien viel, doen verhuizen. Terwijl de overheid, in gelijken geest, openbare leesbibliotheken,

die zedebedervende boeken uitleenden, onverwijld van haar patent diende te berooven, d. i. derhalve te sluiten.

§ 189. **Spel.**

En ten vijfde zou de politie toe hebben te zien, dat men op het publiek terrein, dat óf eo ipso, óf door patent, onder haar bescherming staat, de eischen van het eerbare niet kwetse, door gelegenheid te hebben tot loterij en bankspel, overdadig drankgebruik of prostitutie.

Krachtens den Puriteinschen geest van Gods Woord keuren wij voor ons elk spelen om geld af, en dat wel om redenen, die door de Gereformeerde moralisten, met Danaeus voorop, reeds zoo telkens zijn uiteengezet, dat men ons de herhaling er van wel zal kwijtschelden. Wel dient een ieder in zijn binnenvertrek vrij te blijven, of hij zich zelf en zijn gezin en zijn gasten tot zulk een spel verlagen wil of niet. Dat gaat de politie niet aan, ligt buiten haar terrein, en valt dus ook niet onder haar verantwoordelijkheid. Maar zoodra een winkel of uitspanningsplaats het patent, haar van overheidswege toegekend, gaat misbruiken om tot spelen, en spelen voor geld, en wel spelen voor grof geld, te verlokken, of aan te zetten, en dusdoende, door bedriegelijke voorspiegeling van hooge winsten, bij de onkundige menigte de hartstochten aan te blazen en de gezinnen te ruïneeren, dan — de in Duitschland opgedane ervaring heeft er uitspraak over gedaan — dan wordt dit misbruik van het patent zoo door en door oneerbaar, dat onverwijld stuiten van het kwaad voor de politie onafwijsbare plicht is.

Onder gelijke rubriek valt de zwendelarij met denkbeeldige actiën, door ongefundeerde maatschappijen aan de beurs gedreven, en evenzoo alle geldloterij.

Want waarlijk, er is nog niet genoeg gezegd, indien men ook al eischt dat de overheid haar eigen Staatsloterij zal afschaffen; maar er moet evenzeer tegen geprotesteerd, dat de overheid b. v. van Amsterdam en Rotterdam dusgenaamde Loterijleeningen aangaan; en niet minder er tegen geijverd, dat de overheid het woekeren op onzen kleinen burger van vreemde geldloterijen toelaat.

Verlotingen van een schilderstuk, of eetwaren of dergelijke zijn van een gansch ander karakter, en mogen, zoodra òf bijna de geheele inleg aan prijzeninkoop besteed, òf aan behoeftigen wordt weggeschonken, nooit met de geldloterij in éenen adem genoemd.

Daar houde de politie haar hand dus af; want daar kleeft het „oneerbare" niet aan.

Maar wat als „spel met geld om geld" nog als „oneerbaar" in den

dunk van „alle lieden van goeden wille" gebrandmerkt staat; tegen Gods ordinantiën indruischt; en door de staathuishoudkundigen, ook om redenen van socialen aard, onverbiddelijk gewraakt wordt, — dát worde dan ook door de waakster voor onze publieke eere nooit publiekelijk toegelaten.

Gespeeld om geld zal er daarom toch wel worden. Maar de publieke hand van de burgerij als gemeenschap blijve ook van deze oneerbaarheid ook van dit schandelijke, vrij!

II.

DRANKMISBRUIK EN HOERERIJ.

§ 190. **Dronkaards.**

In hoeverre „drankmisbruik" en „hoererij" op zedelijk terrein, en dus door zedelijke middelen, al dan niet voor bijna algeheele beperking en ten slotte voor uitrociïng vatbaar zijn, blijve hier onbesproken.

Immers, voor de publieke eerbaarheid gaat ons slechts tweeërlei aan: 1. dat de gruwel der beide zonden belet worde zich op publiek terrein te openbaren, en 2. dat het publiek terrein niet misbruikt worde, om het voortkankeren dezer zonden te bevorderen.

Aan deze beide, maar ook aan deze beide alleen, hangt de *honestas publica*, d. i. de eer der burgergemeenschap, of, wil men, de eerbaarheid van het publieke leven.

Wat daarachter, daarnaast of daarbuiten ligt, komt óf rechtstreeks voor rekening van de Christelijke barmhartigheid van kerk of particulieren, óf wel valt zijdelings onder het bereik der algemeene landswetten, die door rechtsbedeeling, burgerlijk recht, belastingwezen en militie op den gang der maatschappij inwerken; maar raakt niet de bewaking van het publiek terrein.

Binnen deze grenzen ons houdend, wenschen we daarom slechts even bij het *drankmisbruik* en daarna iets uitvoeriger bij de *hoererij* stil te staan; twee zonden, die, hoe na ook verwant, toch hierin verschillen, dat het „drinken" eerst door misbruik zonde *wordt*, terwijl de hoererij in absoluten zin en onder alle denkbare vormen zonde is.

Wat nu het „drankmisbruik" aangaat, zoo spreekt het o. i. vanzelf, dat elk persoon, die dronken op straat wordt gevonden, ook al doet hij

niemand kwaad, niet ter wille der veiligheid, maar der publieke eerbaarheid, door de politie in arrest moet worden genomen. Niet om, gelijk thans, na het uitslapen van zijn roes, gelijk het dan gekscherend betiteld wordt, weêr vrij te worden gelaten, maar om minstens in een arrest van een drietal dagen zijn „hoonen van de publieke eerbaarheid" te boeten. Komt zulk een persoon ten tweeden male in arrest om gelijke oorzaak, dan behoorde die straf verdubbeld te worden. En deed gelijk geval zich herhaaldelijk voor, dan zou het zijn nut hebben, zulk een onhandelbaren dronkaard aan het publiek te signaleeren; hem zijn politieke rechten te ontnemen; en, wilde niets baten, ten slotte het publieke terrein voor hem af te sluiten.

§ 191. **Drankmisbruik.**

Veel moeilijker daarentegen is de vraag, wat te doen zij, om te voorkomen dat het publieke terrein misbruikt worde om de zonde van het drankmisbruik te bevorderen.

En daartoe nu is o. i. volstrekt noodzakelijk, dat patent voor drankverkoop alleen aan zulke personen gegeven worde, die voldoende waarborg opleveren, dat ze slechts verkoopen zullen voor, op recept van een arts, verordend of toegelaten gebruik, d. i. aan apothekers. Dan toch zou men in deze recepten een volledige contrôle bezitten, en in de artsenwet zou een bepaling zijn in te lasschen, op welke wijze een doctor of apotheker, die voor zichzelf of anderen misbruik maakte van zijn bevoegdheid ten deze, voor altijd en onherroepelijk van die bevoegdheid kon worden ontzet.

Alle andere verkoop van sterken drank behoorde dan van het patent naar de license over te gaan. D. w. z. naar de categorie der dingen, die de politie niet als nuttig voor het maatschappelijk leven, en dus eerbaar, bevordert en in bescherming neemt, maar die ze integendeel, als schadelijk en oneerbaar, binnen de engst mogelijke grenzen zoekt te beperken.

Dientengevolge zou dan de inslag van deze verkoopers onder toezicht der politie behooren plaats te hebben, op straffe dat én de branderij, én het handelshuis, én de slijterij of herberg, die dit ook maar éenmaal ontdook, voor altijd gesloten werd. Dat van dezen inslag telkens b. v. 30 pCt. der veraccijnsde waarde als betaling der license vooraf zou te vergoeden zijn. Dat slechts een niet overschrijdbaar aantal licenses per duizend ingezetenen kon worden uitgegeven. Dat in achterbuurten zich geen kroeg zou mogen vestigen. Dat geen vrouwen een kroeg mochten binnentreden, noch ook minderjarige manspersonen. En dat

niet slechts de vertrekken voor den verkoop of het gebruik van sterken drank van den straatkant verwijderd, maar ook de huizen zelf, waarin deze vertrekken zich bevinden, ten genoegen der politie, als zoodanig voor het oog onkenbaar moesten zijn.

Dat de houders van deze kroegen elke aanspraak zouden verbeuren op politieke rechten, wezen we vroeger reeds aan; waarom hier nog slechts zij opgemerkt, dat deze license den Zondag geheel behoorde uit te sluiten, alsmede dat sociëteiten of uitspanningen, met gesloten ledencirkel, die sterken drank verkoopen wilden, o. i. zonder zweem van zwakheid, tot zelfs de sociëteit der hoogst adellijke lieden, aan dezelfde strenge bepalingen onderworpen moesten zijn, zoodra ze bij dien verkoop een vast tantum per lid en per jaar overschreden.

§ 192. **Hoererij op straten en wegen.**

Volgen we nu bij de hoererij dezelfde indeeling en stellen we dus eerst de vraag: Hoe kan de openbaring van deze zonde op het publieke terrein belet worden? dan komen we, wat dit punt betreft, ook hier zeer geleidelijk tot een drievoudige conclusie.

En wel ten eerste, dat op straten en wegen, op opene erven of pleinen, in bosschen of plantsoenen, geen baanhoeren, onder wat naam of voorwendsel, en dus veelmin aanzoeken tot hoererij, 't zij van den man of van de vrouw uitgaande, en vooral nimmer een aanvang of gedeeltelijke uitvoering van hoerachtige bedrijven, door de politie, hetzij dan wetens of oogluikend, mogen worden geduld.

Ten tweede, dat in geen huis, schouwburg, uitspanningsplaats, of op welk ander terrein ook, dat onder het genot van patent staat, hoererij of uitnoodiging daartoe is toe te laten.

En ten derde, dat van alle stoepen, deuren of ramen, die aan den publieken weg uitkomen, elk hoerachtig vertoon of aanzoek tot hoererij gestrengelijk is te weren.

En de publieke straat zelve toch, én de onder patent staande inrichtingen, én wat aan de straat rechtstreeks uitkomt, behoort altezaâm tot dat groote publieke terrein, waarbij de eer der burgergemeenschap betrokken is, en dat dus vrij behoort te worden gehouden van al wat schandelijk is en infaam.

Maar, en hiermeê komen we tot de tweede, veel ingewikkelder vraag: in hoeverre kan nu de politie bovendien nog voorkomen, dat het publieke terrein en het officieele recht misbruikt worden om de hoererij te bevorderen?

En dan plaatsen we allereerst den onverbiddelijken eisch op den voor-

grond, dat geheel het personeel der politie, van boven tot beneden, uit mannen besta, die zelven aller hoererij onverzoenlijk tot vijand zijn.

Zonder een terdege zedelijk politie-personeel toch vordert ge in zake de hoererij niets. Een agent, die op straat met een baanhoer een praatje durft houden, moest, zonder dat er bidden of smeeken voor was, onverwijld voor schelm worden weggejaagd. En inspecteurs of commissarissen, die, op welke wijze ook, oogluikend bij de hoererij door de vingers dorsten zien, behoorden zelfs wegens ambtsmisdrijf te worden vervolgd.

Dit is een dier radicale punten, waarop alles aankomt. Wie zelf smokkelt, kan uw grenzen niet bewaken. Wie zelf stroopt, geen hoeder van uw jachtveld zijn. En zoo strekt een politie, wier moreel karakter niet in ieders dunk verre boven de mogelijkheid zelfs van verdenking ligt, voor de publieke eerbaarheid niet ten zegen, maar ten vloek.

§ 193. **Hoererij kan bestreden worden.**

Maar omgekeerd is met een deugdelijk moreele politie dan ook op het stuk der hoererij veel, zoo niet alles te doen.

Want, en dit houde men bij gansch dit vraagstuk scherp in het oog, bij verreweg het grootste deel onzer bevolking, ten plattelande en in de kleinere steden, kwam de hoererij nog niet op een derde van de schandelijke afmeting, die ze in de groote centra onzer bevolking wist aan te nemen. Wel weten we, dat het ook op onze dorpen zeer verre van heilig toegaat, maar hoererij, als een zich veil geven voor geld aan elk die wil, is er bijna ongekend, en veilig mag gezegd, dat de meesten onzer militiens en gymnasiasten naar de garnizoensplaatsen en academiën komen, zonder ook maar te vermoeden wat proportiën de gruwel der hoererij elders aannam.

Vooral indien men streken neemt, die wat ver van groote marktplaatsen of stedelijke kermissen af liggen, gaat deze opmerking onbetwist door.

En toch, hiermeê is niets minder dan de zoo noodige overtuiging gewonnen, dat het metterdaad zeer verre van onmogelijk is, om, mits men door durft tasten, ook in de grootere en garnizoens- en havensteden de zonde der hoererij minstens tot op de helft terug te dringen.

En om daartoe te geraken, is eigenlijk slechts dit éene noodig, dat de overheid noch zich zelve, noch de rechten die van haar uitgaan, noch het terrein dat haar is toevertrouwd, noch het personeel dat haar dient, ooit of op eenigerlei wijze tot erkenning, bescherming, of bevordering der hoererij late gebruiken.

Zegt de overheid eenmaal: Hoererij is oneerbaar! en stelt ze

zich dan ook als handhaafster onzer aller eerbaarheid tegen dit oneerbare wezen over, dan is, mits dit consequent geschiede, hiermeê de helft van het kwaad reeds bedwongen. En wel die helft van het kwaad die er niet zijn zou, indien de overheid de hoererij zijdelings niet hielp.

Want dat ze dit thans metterdaad doet, dát is juist de zware, maar niet tegen te spreken aanklacht, die we tegen haar inbrengen.

Alle handel bloeit enkel en uitsluitend door het gebruik van het publieke terrein, en zou, sloot de overheid dit af, plotseling op minstens de helft gereduceerd zijn. En nu beweren we, dat de overheid dit terrein nooit dan voor eerbare bedrijven open mag laten, maar voor elken oneerbaren handel, als de hoererij, voetstoots behoort te sluiten.

En dát nu doet ze thans niet. Veeleer gunt ze ook aan het bedrijf en den handel der hoererij alle voordeel van het publieke leven; bevordert dit onwezen daardoor op de schromelijkste wijze; en staat derhalve voor minstens de helft van haar uitbreiding bij God en alle eerbare lieden verantwoordelijk.

§ 194. **Hoe ze tegen te gaan.**

Wilde de overheid hiervan nu voortaan, gelijk haar plicht als dienaresse Gods is, aflaten, dan zou hieruit o. i. voortvloeien:

a. dat alle afgifte van patenten voor hoerenhuizen of van keuringskaarten aan huis- of baanhoeren voor altijd werd afgeschaft;

b. dat van keuring der hoeren geen sprake ooit meer viel;

c. dat, naar de zeer juiste opmerking van Mr. Van der Brugghen, in publieke stukken nooit euphemistische termen gebezigd, maar de woorden van verachting als hoer, hoerenhuis, hoerenlooper, enz. weêr als vanouds hersteld werden;

d. dat alle rechten, die door het Burgerlijk Wetboek voor koop en verkoop, huur en verhuur, voorschot of leenbruik, tegen roof en diefstal, of ook door patent (of license) worden toegekend, door hoererij rechtens in hun werking gestuit werden.

Dit zou ten gevolge hebben: 1. dat in geen huis of deel van een huis zich een hoerenwaard of hoerenwaardin zou kunnen vestigen, zonder dat de eigenaar of onderverhuurder alle verhaal op zijn huurpenningen hierbij inboette; 2. dat wie een deel van zijn huis aan een bijzit afstond, in rechten alle aanspraak op huur en onderhuur voor het desbetreffende huis zou doen vervallen; 3. dat wie een stille knip hield, daardoor zijn patent of license als logementhouder of herbergier verloor; 4. dat wie zelf in zijn eigen huis zulk een stille knip opende, zijn huis notarieel en dus

feitelijk onverkoopbaar maakte; 5. dat wie zulk een knip in een gehuurd huis zonder nevenbedrijf hield, alle verhaal op huurrechten voor dat geheele huis deed vervallen; 6. dat alle roof of diefstal, in zulk een huis aan of door hoeren of hoerenloopers gepleegd, onvervolgbaar zou zijn voor de wet; en 7. dat geen beding of voorschot, van wat naam ook voor eenig vrouws- of manspersoon, in zulk een huis of knip, of ook ter oorzake van hoererij buitenshuis aangegaan, ooit in rechten verhaalbaar zou zijn, of ook de betrokken personen zou kunnen noodzaken, éen enkel oogenblik langer dan zij verkozen in zulk een ontuchtig huis te vertoeven;

e. dat de huizen, waarin hoererij gedreven of gelegenheid tot ontuchtigheid in afzonderlijke kamers gegeven wordt, door geen enkel teeken van wat aard of qualiteit ook, voor den voorbijganger herkenbaar mochten zijn, en dat de politie absolute macht ontving, om, op straffe van onverwijlde sluiting, de wegneming van elk signaal, hoorbaar of zichtbaar af te dwingen, waardoor de waard of waardin deze wet van de publieke eer zou pogen te ontduiken;

f. dat personen die betrapt werden op het feit, dat ze, hun overigens vreemde, mannen door aanroeping of adverteering of aanplakking, hoe bedekt en schier onkenbaar ook, publiekelijk op de aanwezigheid van zulke huizen attent hadden gemaakt, streng gestraft werden;

g. dat geen minderjarige, noch van de éene noch van de andere sexe, in zulke huizen werd geduld;

h. dat kostelooze opsluiting in huizen van arrest aan elk vader of voogd gegund werd, die dit voor zijn kinderen, ter oorzake van hoererij, vraagde;

i. dat de overheid onverwijld elk door haar gesalariëerd ambtenaar schorste, die in zulke huizen of knippen, anders dan onder haar order, mocht gezien worden;

k. dat geen hoerenwaard of houder van een stille knip een license voor verkoop van sterken drank kon bekomen;

l. dat beiden insgelijks voor minstens de tien eerstkomende jaren geacht werden van de rechten van voogdijschap, eedsaflegging en politieke verkiezing afstand te hebben gedaan;

m. dat ieder, die bevonden werd, rechtstreeks of zijdelings een vrouwspersoon of meisje aan een waard in handen te hebben gespeeld, of ook als waard, zonder haar eigen initiatief, te hebben gelokt, terecht zou staan wegens „onwettig arrest" of verleende hulp daartoe (Code Pénal art. 341).

Waar dan natuurlijk nog aan dient toegevoegd, *n.* dat de politie onvoorwaardelijke vrijheid moest hebben, om zich elk oogenblik, bij dag

of bij nacht, te overtuigen, dat in een huis, waar hoererij wordt uitgeoefend, geen drankverkoop, spel om geld of onwettig arrest plaats greep.

En ten slotte *o.* dat door de bevoegde overheid voor al deze bepalingen de legale praesumtiën werden vastgesteld en op deze praesumtiën werd gehandeld.

In dezer voege zou „de publieke eerbaarheid", die thans in het slijk onzer Voltairiaansche methode van politiehouden nederligt, weêr in elk opzicht het hoofd met eere kunnen opbeuren; en toch zou, zelfs bij deze tamelijk strenge maatregelen, het terrein des huiselijken levens ter verantwoording aan de eigen consciëntie en het terrein des zedelijken levens aan de school en opvoeding worden overgelaten.

De overheid zou toch, aldus handelend, slechts waken voor de eerbaarheid van haar terrein en de eerbaarheid van haar ambtenaren, en den meerderjarige, die op eigen risico zondigen wllde, de volle verantwoordelijkheid voor en dus ook de vrijheid tot zijn oneerbaar doen laten.

Slechts zou ze waken, dat niets, wat het hare is, hiertoe misbruikt wordt en dat nooit onder het zegelmerk van haar vrijbrief het „kwaad voor God" kon worden bedreven.

Een standpunt, waarop de politie dan tevens eindelijk vinden zou, wat ze dusver steeds vruchteloos najoeg, en wat toch voor haar zegenrijk arbeiden zoo volstrekt onmisbaar is, t. w.: de helpende hand en de zedelijke achting van gansch de burgerij.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

HYGIÈNE.

> [In het belang der openbare gezondheid acht ze dat de overheid te waken heeft tegen vervalsching van levensmiddelen; tegen verontreiniging van den publieken weg en tegen vergiftiging van den dampkring of het water; zorg heeft te dragen voor zindelijkheid in haar eigen huishouding; en een eerbare begrafenis der lijken; en voorts bij het zich vertoonen van besmettelijke ziekten (behoudens de vrije beschikking van een iegelijk over zijn eigen lichaam en zijn eigen consciëntie) al zulke maatregelen heeft te nemen, als strekken kunnnen en onmisbaar zijn om te voorkomen, dat iemand onwillens of onwetens, met de smetstof dezer ziekten in een voor hem gevaarlijke aanraking zou treden.]
>
> (Program, Art. 15.)

I.

DE TAAK DER OVERHEID.

§ 195. **Conflict.**

Van „eerbaarheid" loopt door „netheid", en van daar op „zindelijkheid" de overgang op de „hygiène".

Noch die „eerbaarheid", noch die „hygiène", mogen intusschen, „buiten den levenden God om", door de overheid, d. i. in casu door de geneeskundige politie, worden verzorgd.

De eere van Gods naam hangt wel terdege aan de eerbaarheid van ons openbaar leven op onze publieke terreinen; en in zeer aanmerkelijke mate is een gruwel, op open straat begaan, Godonteerender dan een slechtheid in den stille bedreven.

Indien we dan ook bij de „publieke eerbaarheid" telkens op het

handhaven van ónze eer door de overheid aandrongen, en van God Almachtig zwegen, dan was dit slechts, wijl in het hoofdstuk van de overheid eens voorgoed dit punt is afgehandeld, en er op ons standpunt tusschen Gods eere en onze eerbaarheid op publiek terrein zoo weinig strijd kan ontstaan, dat integendeel wat op markten en straten en pleinen óns eeren kan, nooit anders is dan een afgeleide waardigheid, die aan het eeren van Gods naam is ontleend.

Op het stuk der „hygiène", waar we thans aan toe zijn, is dat echter anders.

Hier toch is zelfs conflict niet slechts denkbaar, maar reeds voorgekomen.

Denk slechts aan den strijd over de koepok-inenting. Alsmede aan het schandelijk bedenken van sommige magistraten zonder hart, om, ter wille van de hygiène, in tijden van epidemieën de kerken te sluiten. Denk ook aan het ergerlijk pogen, om bij een Christennatie de begrafenis der lijken weêr in onbruik en de heidensche lijkverbranding weêr in zwang te brengen.

Hier is het dus wel terdege broodnoodig, dat men in het kiezen van zijn uitgangspunt uiterst omzichtig zij, en aan de eischen onzer, vaak materialistische artsen, vooral nooit een stroospier meer toegeve, dan hun strikt genomen toekomt.

Onder hygiène toch verstaan velen een zorge voor de gezondheid, die niet alleen de publieke terreinen, maar ook onze lichamen tot het privatieve jachtveld van onze geneeskundige raden maakt; en wijl nu dat lichaam op onverklaarbare en gansch wonderlijke wijs met ons geestelijk wezen saâmhangt; om welk geestelijk wezen deze heeren hygiènisten zich voor het meerendeel al zeer weinig bekreunen; spreekt het vanzelf, dat de eischen van ons physisch met die van ons psychisch leven in strijd kunnen geraken; en er alsdan met hand en tand dient geijverd tegen de materialistische conclusie, alsof in elk dezer gevallen „lijf steeds vóor ziel moest gaan!"

§ 196. **Calvinisme.**

Tweeerlei sta daarom bij de hygiène op den voorgrond: 1o. dat ziekte of krankheid ons niet bijgeval, maar van Gods vaderlijke hand toekomen; en 2o. dat op Gereformeerd terrein, door het „met lijf en ziel mijns Zaligmakers Jezu Christi eigen", de zorge voor den lichamelijken welstand tot in de diepste kern van het geloof is ingeweven.

Het eerste spreekt voor zich zelf. Alleen voor wat het tweede punt aangaat, zij daarom nog kortelijk opgemerkt, dat „zindelijkheid" de moeder

van alle degelijke hygiène, in Gods Woord zeer breedvoerig den volken wordt opgelegd, en dat de Gereformeerden, die hun belijdenis het zuiverst bij dat Woord hielden, in den roep van „overzindelijkheid" zelfs alle overige natien verre achter zich laten.

Denk slechts, om u dit van den Woorde Gods te binnen te brengen, aan de gansche reeks van reinigingswetten, voor het lichaam, de kleedij, het vaatwerk en de woningen; en vooral aan de wet over de melaatschheid. En vergelijk voor de eere der Calvinisten ten deze een Hollander slechts met een Duitscher, en een Schot met een Engelschman, en immers ons pleit zal gewonnen zijn.

Waaruit, dunkt ons, voor de geneeskundige politie drieërlei volgt: *a.* dat, met name bij Calvinistische volkeren, het hoofdbelang der hygiène dient gezocht in het sterken van de neiging der burgerij tot „zindelijkheid"; *b.* dat de geneeskundige politie, bij voorkomend conflict, de ziel nooit om het lichaam mag laten lijden; en *c.* dat ze uit dien hoofde af heeft te blijven van onze lichamen, onze kerken en onze consciëntie.

Onder deze bedingen nu zou men de taak der geneeskundige politie ongeveer in dezer voege kunnen omschrijven: „te waken dat de burgerij, zoo min mogelijk, overlast voor de gezondheid aankome van het publieke terrein zelf of van hetgeen zich op dat terrein bevindt."

Het „zoo min mogelijk" is hier het hoogst bereikbare; waarop met ernst dient gelet. Zoolang toch de lucht zich niet besluiten laat, en de wateren onzer stroomen en kanalen niet te filtreeren zijn; en de werking van den bodem ons ontglipt; en de lieden u ongemerkt bedriegen kunnen; en de circulatie niet te stremmen valt; en, last not least, de smetstof van nog geen enkele ziekte gevonden, ontleed en becijferd is; — zal eene quarantaine, hoe onverbiddelijk, en geen verordening, hoe streng ook, ooit voorkomen kunnen, dat de schadelijke elementen eenvoudig den spot drijven met elken arts, die voor de beperktheid van zijn kennis ten dezen opzichte nog blind is.

Maar wat onder dat voorbehoud kán gedaan worden, dient dan ook gedaan: niet bij manier van gedoogen, maar krachtens roeping en uit plicht; en dan wijzen we, „Ons Program" op den voet volgend, achtereenvolgens op *a.* de vervalsching van eetwaren, *b.* de verontreiniging van lucht, water en bodem; *c.* de onzindelijkheid der overheid zelve; *d.* de lijkbegraving; en *e.* de besmettelijke ziekten.

§ 197. *a.* **Vervalsching van eetwaren.**

Onze bakkers, kruideniers, melkverkoopers, wijnhandelaars enz.

werken onder patent. Dit maakt dat hun inrichtingen ten deele op publiek terrein staan: wat ook aldus kan uitgedrukt, dat ze zich onder het schild der overheid plaatsen, om, gebruik makende van wat aan de hoede der overheid is toevertrouwd (de publieke markt in den ruimsten zin), hun nering te doen tieren.

Ze genieten juist deswege vertrouwen, waarvoor dan ook de overheid mede-aansprakelijk is. En reeds wijl het nu voor kan komen, wat te Brighton gelijk men weet eens voorgekomen is, dat een banketbanker gif in een hoop banket had gemengd en daarvan aan een dozijn familiën had verkocht, eer het uitkwam, zoodat een tiental huisgezinnen tegelijk in rouw werden gedompeld, is het ontegenzeggelijk plicht der overheid, om een iegelijk gepatenteerd handelaar op het allerstrengste te straffen, die ooit er op betrapt wordt, dat hij eet- of drinkwaren verkoopt, waarin giftige bestanddeelen gemengd zijn.

Of een handelaar de menschen foppen wil door zijn melk te wasschen, zijn wijn te versnijden, zijn thee met wilgeblad aan te vullen, dat en zooveel meer gaat de politie niet aan. Dan moeten onze wakkere huismoeders maar zelven uit heur oogen zien en er een galactometer op na houden.

Maar als de hebzucht en roekeloosheid zóo ver gaat, dat men gewetenloos genoeg zou kunnen zijn, om, door het mengen van schadelijke bestanddeelen in zijn waar, de gezondheid en het leven zijner klanten aan het vuil gewin van eenige stuivers op te offeren, dan moest de overheid o. i. tusschen beide treden, en dat wel op tweeërlei wijs: 1. door zelve bij tijden en ontijden de waren te keuren; en 2. door een bureau van consultatie te openen, waar een iegelijk (de armen gratis) zijn waren kan laten onderzoeken.

Intrekking van het patent voor minstens vijf jaren zou voorts de onverbiddelijke straf voor de aan het licht gekomen euveldaad behooren te zijn.

§ 198. *b.* **Verontreiniging van lucht, bodem en water.**

Een loodwitfabriek kan de atmosfeer vergiftigen; een zinkput of goot den bodem; het water kan verpest worden door een riool; zonder dat de gewone burger, die deze lucht inademt, langs dien bodem zich beweegt, of dat water drinkt, er iets van merkt of er iets aan doen kan.

Dusdoende zou er overlast voor mijn gezondheid ontstaan, door een bederf, dat anderen op het publieke terrein aanbrachten, en waartegenover ik, als privaat burger, machteloos stond.

Ook hier vindt derhalve de geneeskundige politie een haar eigenaardig aangewezen werkkring.

Zij heeft te onderzoeken, in hoeverre de door verbranding vluchtig geworden stoffen van eenig fabrikaat schadelijk zijn; zooveel doenlijk den afstand te bepalen, waarop die schadelijke werking doorgaat; en alsnu zorg te dragen, dat zulk een fabrikaat niet dan op een eenigszins verderen afstand van bebouwde erven af worde vervaardigd.

Evenzoo heeft ze toe te zien, dat de afspoelsels van fabrieken, de fæcalien uit de huizen en gestichten, en het gootwater der zinkputten, niet in grooter quantiteit in den bodem zinken, dan die bodem tot saturatie toe verzwelgen kan; en op gelijke wijs niet in grachten of kanalen of andere meest stilstaande wateren afvloeien; althans niet afvloeien in eenig water dat gedronken wordt; en evenmin afvloeien in eenigen vliet of stroom, die, zelf geen rechtstreekschen afvoer hebbende, voortloopt van de eene gemeente naar de andere.

En heeft ze eindelijk zorg te dragen, dat in hoeken en sloppen, bij bruggen en op kaaikanten, door neêrwerping van vuilnis of afval geen ontwikkeling van kwade gassen ontsta, die voor de omwonende burgerij of voor den voorbijganger schadelijke gevolgen kon hebben.

Onder welke rubriek dan tevens nog de zorge behoort, dat geen vuilnishoop, mestvaalt of secreet van den eenen burger overlast aandoe aan zijn buurman. Immers, slechts schijnbaar heeft hier niets dan overgang van het eene private terrein op het andere plaats. Want metterdaad dient wel terdege de open lucht, die publiek domein is, als vervoermiddel of geleider om de onreine en schadelijke gassen van het eene erf naar het andere over te dragen.

En op het zeer strengelijk keeren van deze vuile en slordige gewoonte staan we te meer, wijl het niet slechts onze gezondheid, maar veel meer nog onze menschenwaarde te na komt, dat men voor menschen, voor vrije burgers, ja, voor gedoopte Christenen, een omgeving om hof en erf draaglijk keurt, die in een paardenstal zelfs niet geduld zou worden en alleen usantie is in het kot van het zwijn.

§ 199. *c.* **Onzindelijke praktijken van de overheid.**

„Leer niet of leer zelf-beleven!" [1]) is het, wel lang niet altijd, maar ten deele toch zeer ware Grieksche spreekwoord, dat onze overheid ook op het stuk der hygiène in beoefening heeft te brengen; en waartegen ze zich nog maar al te dikwijls bezondigt.

Immers, de overheid van een Hollandsch volk moest allereerst ook in

---

1) Ἢ μὴ δίδασκε ἢ δίδασκε τῷ τρόπῳ.

haar publieke gebouwen, aan landzaat en aan vreemdeling, een toonbeeld bieden van netheid en zindelijkheid.

En als men nu toch, met dien maatstaf in handen, in dorpen en in steden, om met de residentie op het Binnenhof en de ministerieele bureaux te beginnen, eens vraagt welke gevels er onoogelijker van vuil en verveloosheid; welke ramen er beslagener; welke gordijnen achter die ramen er ongebleekter kunnen uitzien; en uit welke lokalen, als gij ze binnentreedt, u een onzindelijker aanblik en vaak muffer, goorder lucht kan tegenkomen, dan van onze Nederlandsche publieke gebouwen voor bestuur, rechtspraak, timmerage, enz., dan zal, dunkt ons, moeilijk de indruk te weren zijn, dat herinnering ook aan dezen overheidsplicht verre van overtollig is te achten.

II.

LIJKBEZORGING EN EPIDEMIE.

§ 200. *d.* **Lijkbezorging.**

Lijken moeten onschadelijk gemaakt voor de levenden, maar ze moeten dit op een wijs, die zoowel met den eerbied voor de afgestorvenen, als met de sympathieën der levenden strookt.

Hieruit vloeit voor de overheid de verplichting voort, om vóor alle dingen met volkomen zekerheid te doen constateeren, wat een lijk is en wat slechts een schijndoode is. Een schijndoode te doen begraven, is politiemoord, en het verzuimen van wat zekerheid desaangaande geven kan, liefdeloos. In dit opzicht zondigt derhalve onze tegenwoordige begrafeniswet tegen het zesde der geboden.

Dit belet intusschen volstrekt niet, dat er een vaste termijn na het overlijden bepaald worde, waarbinnen het lijk uit het sterfhuis behoort te worden uitgedragen. Immers, er kan op den Godsakker een net en symbolisch ingericht lijkhuis worden gebouwd, waar elk vermoedelijk lijk, dat nog geen wisse teekenen van verderf aan zich heeft, dan staan blijve tot zich de ontbinding vertoont. Vooral in tijden van hevige epidemieën, waarin artsenhulp moeilijk te verkrijgen is, en zelfs de huisgenooten van den vermoedelijk gestorvene vaak op verwijdering van het lijk aandringen, kan men met deze voorzorgen niet te nauwgezet zijn.

In de tweede plaats behoort de overheid zorg te dragen, dat, voor zooverre ze zelve in de gelegenheid tot begraving voorziet, deze, vooral in ons ruw klimaat, zóo kunne plaats grijpen, dat er mogelijkheid besta om het hoofd te ontblooten en God den Heere te gedenken bij het graf, dat zijn gedooden verslindt. Het geschiktste zou daartoe een losse tent kunnen dienen, die over de opene groeve en haar naasten omtrek gespannen, des vereischt, beschutting bood tegen wind en slagregen.

En ten derde zou o. i. de overheid tot het doen verbranden van lijken geen vergunning moeten verleenen, zoolang niet metterdaad gebleken was, dat wie dit zoeken, het zoeken voor zich zelf, en niet om propaganda te drijven voor heidensche costumen tegen het Christelijk graf.

§ 201. **Lijkverbranding.**

Onder die voorwaarden zouden we tegen vrijlating van de verbranding ons niet verzetten.

Thans, nu aan die voorwaarden volstrekt niet voldaan wordt, wel.

Gelijk we toch weleer breedvoerig en met beroep op de eigen geschriften der Crematoren betoogd hebben, wordt dusver de lijkverbranding allermeest aanbevolen, wijl begrafenis der lijken schadelijk voor de gezondheid wordt geacht. En op dit standpunt zich eenmaal plaatsend, moet men er wel met logische noodwendigheid toe komen, om zóo lang dit schadelijke te bestrijden, tot het zijn steun in de publieke opinie verlieze, en derhalve met dwang kan worden geweerd.

Wel weten we, dat de Crematoren ten onzent hiertegen vooralsnog opkomen; en geen onzer verdenkt daarbij hun subjectieve oprechtheid; maar, neemt men het objectief, dan zou toch gevraagd dienen te worden: „Eilieve, indien ge u thans op onzen vrijheidszin beroept, om de Crematie in te voeren, waarom hielpt ge óns dan niet in onzen strijd tegen de koepokinenting, en tegen de nog erger inenting van het neutralisme in den geest van onze schoolgaande jeugd?"

Uit dien hoofde blijven we derhalve de wering van alle crematie vooralsnog steunen.

Op de dorpen en in de steden onder de 50,000 zielen levert het behoorlijk begraven bovendien toch hygiènisch geen ander dan denkbeeldig bezwaar op, daar de bodem (althans in niet te lage streken) zonder óververzadigd te worden, uitnemend wel de door lijkontbinding vrijkomende stoffen, binnen deze bescheidene proportiën, verzwelgen en ontsmetten kan. Is de bodem te laag, dan kan die worden opgehoogd. En wat eindelijk de groote centra der bevolking aangaat, dan levert ten onzent en voor Rotterdam én voor Den Haag de onmiddellijke

nabijheid der duinen, het aangewezen lijkenerf; terwijl Amsterdam door een spoorlijn ad hoc naar het Gooi zich uitstekend goed met een „doodenstad in het zand" kan verbinden, om elk gevaar voor de volksgezondheid af te weren.

Toch verhelen we ons niet, dat de ontzettende opeenhoopingen van menschen, gelijk men die in Parijs, Londen, Berlijn en Weenen almeer krijgt; zelve symptomen van een heidensche levensontwikkeling en uitingen van den geest die eens het verstoorde Babel wilde bouwen; als door onchristelijke levensmotieven veroorzaakt, dan ook van lieverleê èn met de conditiën der natuur, èn met de Christelijke levensusantiën in strijd beginnen te komen.

Althans de „schudding van graven", gelijk die thans soms plaats grijpt, dat bekkeneelen of skeletstukken „met de weeke deelen er nog aan" in het knekelhuis worden uitgestort, is kortweg schandelijk en moest van overheidswege nimmer worden gedoogd. Minstens dertig jaren moest elk graf kunnen rusten.

§ 202. *e.* **Besmettelijke ziekten. Bezwaren.**

Moeilijker nog dan het vraagstuk der lijkbezorging is ten slotte de quaestie der besmettelijke ziekten.

Niet dat men een oogenblik behoeft te aarzelen, om ook de op dat stuk thans bestaande wetgeving onder het ontleedmes te nemen; want, vergissen we ons niet, dan zijn leeken en ingewijden het hierover volmaakt eens, dat al geen wet ondoeltreffender, slordiger en onhoudbaarder zijn kan, dan onze wet op een krankheid die besmet.

Maar die wet latende voor wat ze is, mag niemand zich verhelen, dat we ten deze voor een uiterst moeilijke materie staan, waar hoogstwaarschijnlijk ieder wetgever op zal blijven struikelen.

Immers, voor een goede, steekhoudende wet zou noodig zijn: 1. te weten welke ziekten besmettelijk zijn; 2. of ze besmettelijk zijn in de incubatieperiode, door aanraking, door uitademing, of door den dampkring; 3. of de smetstof zich meêdeelt aan kleedij, beddegoed, meubelen, fæcalia enz.; 4. of een derde drager van de smetstof kan zijn; 5. of ze ook op verre afstanden door brieven en dergelijke overgaat.

En, was men hier achter, alsdan zou men ten tweede de macht moeten hebben, om, naar gelang de gegevens uitvielen, den kranke en zijn huisgenooten volstrektelijk te isoleeren.

Nu is echter geen van beide mogelijk.

De geneeskundige wetenschap bracht het in het ontdekken van de wetten, die de smetstof beheerschen, nog niet zeer ver. Men weet van

mazelen dat ze aanstekelijk zijn als men ze onder de leden heeft, zonder dus zelf nog te weten dat men ze heeft. Van cholera weet men nog niets dat weten heeten mag. Van typhus vermoedt men dat niet de lijder zelf aanstekelijk is, maar wel wat van hem komt. Over pest oordeelt men, dat alles op de afgrijslijkste wijze het kwaad doet overgaan. Dat bij melaatschheid alleen aanraking doet overerven. Op ontzettende wijze, zelfs door enkele beademing, ook de syphilis. Terwijl de gemeenlijk voorkomende epidemieën keelziekte (angina diphtheritis), roodvonk en pestpokken geacht worden ook door derde personen of ook door levenlooze objecten haar smet meê te deelen.

En wat het tweede punt, het volkomen isolement, betreft, ligt het hoofdbezwaar allereerst in onze artsen zelven, die dagelijks en zeer van nabij met de besmette personen in aanraking komen, en toch onmiddellijk daarna weêr andere familiën bezoeken, om ook daar personen te betasten met dezelfde hand, die zoo pas den besmetten lijder aanraakte. Maar ligt ook voorts het bezwaar evenzeer in de onmogelijkheid, om, ter wille van een enkelen zieke in een talrijk gezin, alle overige personen van hun bureel of ambacht af te houden; en in de ondenkbaarheid, om alle huisgenooten van den lijder van de straat te weren; ze uit de winkels te houden, en ze af te snijden van elke toespraak.

Van wezenlijk afdoende maatregelen zal; en dit houde men wel in het oog; bij de besmettelijke ziekte dus nooit sprake kunnen zijn.

Niet alsof men iemand die besmet was, geen beperking van zijn vrijheid zou mogen aandoen. Voor een iegelijk toch, die aan den goddelijken oorsprong der Mozaïsche wet gelooft, blijkt dit uit de wet der melaatschheid (zie Leviticus XIII v. v.) wel anders. Maar wel, overmits de meeste besmettelijke ziekten een geheel ander karakter van besmetting dan schurft en melaatschheid vertoonen, en dus ook niet op gelijke wijze zijn te bedwingen.

§ 203. **Wat doenlijk is.**

Het weinige dat de overheid doen kan, zal dan ook in substantie wel hierop ongeveer neêrkomen.

a. Bij het uitbreken van ver om zich heen grijpende, snel werkende en meest doodelijke epidemieën, opene de overheid ziekenzalen, waarheen de niet of kwalijk verzorgde lijders kunnen worden uitgedragen; en hetzij tegen geld, hetzij gratis, behoorlijke verpleging kunnen vinden. Ze doe alsdan bekend maken wat de meest geraden levenswijs is; wat prophylactisch zij aan te bevelen; en wat bij een uitbreken der gevreesde verschijnselen onverwijld te doen zij; en stelle voor den onvermogende

(indien immers het particulier initiatief uitblijft) deze geneesmiddelen gratis verkrijgbaar. En vaardige ten slotte een verordening uit, die orde op het gebruik van huurrijtuigen stelt; de verbranding der faecaliën in de besmette huizen gelast; huizen, waaruit een lijder ziek of dood werd uitgedragen, doe ontsmetten; en de verwijdering van lijken naar het lijkenhuis binnen vier en twintig uur doe afloopen.

b. Bij kalmer epidemieën, maar toch van zeer ernstig karakter, als pest· pokken, typhus, keelziekte en roodvonk, verplichte ze tot aangifte door den arts; gelaste vernietiging der fæcalieën; na afloop, ontsmetting; binnenshuis, aan ieder die er binnentreedt, waarschuwing; verplichte een iegelijk, die zich uit zulk een huis op straat vertoont, in winkels of in kerken komt, tot het dragen van een witten band, b. v. om den arm; en isoleere de kinderen uit zulk een gezin van de scholen.

c. Bij lichte epidemieën als mazelen en dergelijke, onthoude ze zich daarentegen van elken maatregel; vooreerst wijl er tegen een ziekte, die meest in de periode der incubatie zich overplant, toch niet te strijden valt. En buitendien, wijl bij zoo lichte epidemie allerminst zulk een inbreuk op de vrijheid gewettigd is, en men dusdoende slechts den heusch niet gering te schatten tegenzin opwekt van alle eerzame huismoeders en ijverige scholieren.

§ 204. **Steeds relatief.**

Dat we het aanplakken aan de huizen niet aanbevelen, is, wijl dit slechts onrust in de gemoederen wekt; zeer ongelijk voor winkels en voor particulieren werkt; en aanleiding geeft tot oogluiking van doctoren.

Wel moet ook o. i. de onder patent werkende magazijnhouder of slijter aan strenger bepaling dan de particulier onderworpen; maar dan sta dit ook als zoodanig uitgedrukt in de wet, en worde b. v. aan elk persoon, die uit de ziekenkamer naar het magazijn komt om de klanten te bedienen, een bepaalde wijze van ontsmetting voorgeschreven.

Maar wat men op dit terrein ook beproeve, steeds zullen de beste maatregelen afstuiten, 'tzij op de natuur der krankheid, 'tzij op de eischen van het leven, 'tzij op den onwil der onvoorzichtigen.

En wil de overheid dezen tegenstand niet stijven, maar doen afnemen, dan toone ze, als dienaresse Gods, ook in deze hachelijke materie een hart te hebben. Dan kome ze niet als de geweldadige handlangster van een ongeloovige wetenschap tegen den vooral in zulke dagen opgewekten godsdienstzin der natie in verzet. Dan deele ze veeleer, bij het uitbreken van Gods oordeelen, dien geest van ontzag voor Gods Majesteit, die in zulke tijden door de ziele vaart. Were geen bidstonden, maar

wekke integendeel zelve tot het houden van een bededag op. En vestige alzoo door den eerbied harer besluiten en handelingen allerwegen den stelligen indruk, dat zij als overheid, zelve tot bezwering van de plage die het volk bezocht onmachtig, geen andere en geen betere toevlucht om uitredding kent, dan zich te verootmoedigen voor den Almachtigen God.

§ 205. **Vaccinatie.**

Van gedwongen koepokinenting mag, meê uit dien hoofde, dan ook nimmer sprake vallen. Ook onze artsen kunnen zich vergissen en de overheid mag nimmer een bepaald soort van geneeskundige zienswijzen stempelen als orthodox, en dus bindend. Buitendien, dwang kan nooit gerechtvaardigd zijn eer er ziekte is; en mag derhalve nimmer prophylactisch werken. Waar dan ten derde nog bij komt, dat de overheid, wat zij ook doe, af heeft te blijven van onze lichamen. Ten vierde, de tegenspraak der consciëntie heeft te eerbiedigen. En ten vijfde, van tweeën één: òf zelve niet aan de onfeilbaarheid der vaccinatie gelooft, òf, doet ze dit wel, dan ook overtolligen arbeid verricht, bijaldien ze de aldus reeds beveiligden nogmaals beschermen gaat tegen een kwaad, dat op hen dan immers geen vat meer heeft.

De vaccinebewijzen moeten derhalve, en zullen dan ook, althans van onze vrije scholen verdwijnen.

Een tirannie, als in deze vaccinebewijzen schuilt, is, zelfs vergeleken bij een pokkenbezoeking, voor de geestelijke veerkracht der natie nog wel zoo gevaarlijk.

§ 206. **Syphilis.**

En nu ten slotte nog een woord over de syphilis; de ergste en eenig schandelijke onder alle besmettelijke ziekten, die onze maatschappij doorwoelt als een verborgen vijand en doorsluipt als een verrader; en waartegen de geneeskundige wetgeving niettemin van elk verweer heeft afgezien; ja, waarvoor ze zelfs een vrijbrief geschreven heeft in de verplichting, onder eede aan onze doctoren opgelegd, om nooit of nimmer iemand, die geheime ziekten heeft, te verraden.

Dit nu noemen we meer dan ergerlijk, een gruwel voor God, een beleediging van de maatschappij en voor de toekomst onduldbaar.

Niet alsof we niet de bedoeling waardeeren, waarmeê men onschuldig aangestoken eerbare vrouwen tegen onverdiende schande heeft zoeken te dekken, of ook het schild niet eerbiedigden, waarachter men heriditaire slachtoffers van dit gruwelijk ziektegif veilig wilde stellen. Maar we zien

niet in, dat daarom de schuldige bederver van de volksgezondheid van deze billijke zorge het profijt behoeft te hebben.

Veeleer is het juist met het oog op deze twee zeer onderscheidene gevallen, dat we een regeling ongeveer in dezer voege zouden wenschen: 1. recht tot onverwijlde huwelijks-ontbinding (faux-mariage), indien binnen veertien dagen na het huwelijk gebleken was, dat men, zonder voorafgaande waarschuwing, de persoon met wie men huwde, aan het gif dezer krankheid gewaagd had; 2. aangifte door den arts van alle ongehuwde personen en gehuwde mannen, die voor niet-heriditaire syphilis bij hen in behandeling zijn; 3. verwijdering uit hun huis, tot na genezing, in een daarvoor bestemd gebouw, van alle getrouwde mannen, die door echtbreuk aangestoken werden bevonden; en 4. verzegelde kennisgeving van de ongehuwd-aangegevenen aan hun ouders, commensaalhouders, loongevers of superieuren.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

FINANCIËN.

> Zij wenscht dat bij het financieel beheer van den Staat de verhouding tusschen overheid en burgers niet die van verdrag, maar een zedelijk organische zij, en dat het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven geregeld worde, niet door drukkende vermeerdering van de lasten der natie, noch door bezuiniging op het noodige, maar door beperking van staatsbemoeiïng; en dat voorts ons belastingstelsel hervormd worde in den zin, dat de ontwikkeling van het volksleven minder schade lijde, de hooge opbrengst der middelen niet eenige maatstaf; de druk minder ongelijkmatig zij; en de kosten van inning afnemen.
>
> (Program, Art. 16.)

I.

RECHTSGROND VOOR GELDHEFFING.

§ 207. **Stelsel van contract.**

Wat is de grondslag, waarop het recht van de overheid rust om geldelijk beheer te voeren?

Int en besteedt de overheid gelden krachtens een contract met haar onderdanen? Doet ze dit als loon trekkende voor geleverden arbeid? Of ook als honorarium nemende voor bewezen eerediensten? Of eindelijk heft ze cijns en betaalt ze uit, alleen wijl het moet en niet anders kan; d. i. krachtens de wet der noodzakelijkheid?

Elk dezer stelsels wordt verdedigd.

Conservatieven en oud-liberalisten dwepen het liefst en het langst met het *stelsel van contract*, hierop neêrkomende, dat de overheid dienst doet als aannemer en assuradeur. Er moet b. v. over de gezamenlijke burgers recht gesproken. Dit neemt de overheid nu aan, en

stelt als *impressario* een rechtbank aan, en bouwt een gevangenis met stevige muren, en bekostigt cipiers die haar bewaken zullen; maar brengt dan nu ook aan de heeren burgers, per hoofd, zóó en zóóveel 's jaars in rekening. Of ook, deze heeren burgers hebben bezittingen; die bezittingen moeten bewaakt; bewaakt tegen een mogelijken buitenlandschen vijand door troepen; en bewaakt tegen dieven door politie, nacht- en veldwacht. Welnu, ook dezen last neemt de overheid op zich, en waarborgt alsnu, aan elk burger persoonlijk en aan alle burgers saâm, het ongestoord bezit en ongehinderd genot van hun eigendom; maar alsnu voldoen deze daarvoor dan ook aan de overheid een evenredige assurantie-premie. Wie weinig bezit, en voor wie dus *weinig* gedekt werd, een premie van enkele penningen; en wie rijk was, en dus veel te beschermen had, een premie van honderden guldens.

§ 208. **Stelsel van loondienst.**

In nog consequenter zin revolutionair is het stelsel der jongere liberalen, die het eigenlijk karakter van 's Rijks geldelijk beheer in *loondienst* zoeken of in engagement tegen honorarium.

Dit denkbeeld past bij de volkssouvereiniteit.

Immers, dit souvereine volk treedt nu niet meer individu voor individu op, om een iegelijk met de assurantie-firma „Overheid" zijn persoonlijke rekening te laten maken; maar als *geheel*, als *eenheid*, als majoriteit der *natie*. En wijl deze natie nu grenzen te bewaken, recht te spreken, wegen te onderhouden heeft, enz., huurt het souvereine volk voor die alsoortige diensten een stel beambten, die, naar gelang hun conditie van aanstelling, alsnu loon en voorschotten in rekening kunnen brengen. De overheid wordt dan geacht geen heerschende, maar een *bedienende* macht te hebben. Men heeft dan het stelsel der „*employés*", met den koning als eerste livereidrager van het souvereine volk op den van majesteit beroofden troon. En voor wie dan nog eenig ontzag voor de overheid in het hart behield, moge dit dan hoogstens eershalve nog het ontvangen van *honorarium* heeten, gelijk het aan een arts, een gouverneur of rechtsgeleerde toekomt, maar wie, consequenter, elk, op dit revolutionaire standpunt dan ook niet meer te pas komend, ontzag heeft uitgeschud, weigert zich zelfs in dien vorm der betrekkelijke eerebiedinge nog langer te schikken, en noemt wat om loon gaat dan ook „loontrekken"; onverschillig of er voor het hakken van een bijt van een der zonen van Jan Rap sprake is; of wel op politiek terrein van zijn employé, genaamd „Willem van Oranje."

§ 209. Stelsel der absolutisten.

En toch, ergerlijker nog is ten slotte het stelsel onzer absolutisten, die alle geldelijk beheer van den Staat kortweg rechtvaardigen met het denkbeeld van dwang. Die dit drijven, zijn de mannen van het Staatsalvermogen. De lieden die spelen met het recht, en alleen voor het droit du plus fort [1]) hun onheilige kniebuiging maken. Politieken, die leeren, dat er, hoe ook ontstaan, nu eenmaal een gouvernement is, en dat dit gouvernement; eenzijdig uitvloeisel eener partij, côterie, of factie; zich door talent en doortastendheid in den zadel moet weten te houden, om gang in de zaken te brengen en te maken dat de onwillige zwicht. En wijl dit nu geld kost; en veel geld ook; en zonder geld eenvoudig niet te doen is; vloeit h. i. vanzelf uit dezen toestand, zoo leert men dan, de onafwijsbare noodwendigheid voor den magistraat voort, om, onder zekere wettelijke vormen, dat geld eenvoudig te nemen, waar hij het vinden kan, en het te besteden naar het hem gevalt. Aldus de drijvers van het Cæsarisme! Zoowel een Augustus als Nero in het oude Rome. Nog bij onze heugenis Buonaparte, die groot was, en Napeleon de derde, die zich groot noemde. Zoo ook een Bismarck in de periode, waar nu pas de keizermoordenaar Hödel een einde aan maakte. En op soortgelijke wijs nu wil het ook almeer zekere invloedrijke politieke club in de regeeringskringen van Den Haag.

En doet men nu bij elk dezer drie stelsels onderzoek naar het constitutioneele vrijheidsbegrip, dan spreekt het vanzelf, dat 1. de heeren van de assurantie het zeggenschap over de financiën uitsluitend aan hén in handen geven, die iets te verassureeren hebben, d. i. aan de bezitters; dat 2. de demagogen van den loondienst niet rusten, eer door een kwanswijs algemeen stemrecht de koning zelfs aan den armsten bedelaar rekenplichtig is gemaakt; terwijl 3. partijgangers van het revolutionaire absolutisme van heel uw parlementairen toestel slechts een schijnapparaat maken, om, voor den vorm, nog in naam der natie te wettigen, wat toch feitelijk buiten die natie om- en tegen haar ingaat.

§ 210. Zedelijk-organisch stelsel.

Tegenover deze drie, al even revolutionaire systema's plaatst nu de antirevolutionair, krachtens de beginselen die hij aangaande „de overheid" en „het wezen der natie" belijdt, een gansch ander stelsel, t. w. dat van zedelijk organisch verband. Of, wil men, het stel-

[1]) Het recht van den sterkste.

sel volgens hetwelk de overheid *a*. van Godswege het recht tot het heffen van schatting ontving; *b*. die schatting niet van het afzonderlijk bezit der individuën heft, maar uit het organisch bezit der natie loswikkelt; en *c*. haar gelden neemt, nóch eigener autoriteit, nóch op verlof der bezitters, nóch ook onder toestemming van de massa, hoofd per hoofd genomen; maar onder de vrije bewilliging der natie, ook ten deze sprekende in haar organisch verband.

„Daarom betaalt ge aan de overheid ook schatting; want zij is Gods dienaresse, in ditzelve geduriglijk bezig zijnde: zoo geeft dan een iegelijk wat gij schuldig zijt; schatting, dien gij schatting; tol, dien gij tol; vreeze, dien gij vreeze, en eere, dien gij eere schuldig zijt" [1]), dus luidt de uitspraak van den Apostel van Jezus Christus, waarin nog altijd het zekerst recht, de stelligste autoriteit en de hoogste wijding voor 's Rijks geldelijk beheer ligt uitgedrukt. De overheid doet wat ze doet, niet wijl gij het vraagt, of zij het wil, maar omdat ze er van Godswege toe geroepen, aangesteld, en dus gehouden is. Dat wat ze te volvoeren heeft, is een „geduriglijk bezig zijn" [2]), dat schatten verslindt. En alzoo ligt derhalve in het belastingwezen een heilige volksofferande, door de natie als natie Gode gegeven, opdat God haar door zijn overheid, met behulp van deze offerande; regeere.

Dienovereenkomstig zijn het dan ook niet de enkele personen, die elk persoonlijk, maar de kinderen des volks, of, wil men, de landzaten die, en dan nog slechts in het nationaal verband, tot het opbrengen van schatting, tol en cijns verplicht zijn. Immers, God regeert door zijn overheid alleen het volk, als zoodanig, terwijl Hij het regiment over de enkele personen niet aan de overheid heeft afgestaan, maar zichzelven heeft voorbehouden in de consciëntie. Dat volk nu is een loopende stroom. Elken dag verandert dat volk, doordien er dagelijks landzaten uit wegsterven en dagelijks onderdanen bijkomen. En houdt men nu in het oog, dat de natie de natie is en blijft, niet slechts voor jaren, maar eeuwen lang; en dat derhalve ook het geldelijk beheer van de overheid niet enkel de thans levende personen, maar de natie van vroeger, van nu en van later raakt; dan spreekt het toch vanzelf, dat men met beslaglegging op een deel van het individueel bezit ten deze niet het minste vordert, maar, voor de natie, nemen moet uit het bezit der natie als geheel.

En eindelijk, dat, wijl de natie alleen weet wat ze bezit, waarin ze

---

[1]) Cf. Rom. XIII, vs. 6, 7.

[2]) Ib. vs. 6.

het bezit en hoe ze kan blijven bezitten, het natuurlijke, rechtvaardige en tevens alleen den mensch waardige stelsel van financieel beheer eerst dan gevonden is, indien de natie, organisch, de heffingen van belasting in dier voege aan de overheid bewilligt, dat de onderwerping aan het gezag tevens nationale offerande worde, en men aldus, door de overheid, metterdaad zijn cijns afsta aan God. Wat de Apostel in hetzelfde verband noemt: „Onderworpen zijn, niet om straf, maar ook om des gewetens wille" [1]).

§ 211. **Kosten voor de nationale existentie.**

Van deze beginselen uitgaande, heeft men dan voorts allereerst te onderscheiden tusschen de kosten die de overheid als overheid maakt, en de gelden die ze besteedt als negotiorum gestrix, d. i. als „zaakwaarneemster" van de burgerij. Posterij, loodswezen, telegraphie, schoolwezen, verificatie van goud- en zilverwaren, en zooveel meer, zijn bemoeienissen, die niet rechtstreeks tot het wezen van de overheid behooren. Ook al liet de overheid dit altegader aan de zorge der burgerij over, ze zou daardoor, in niets, minder overheid, of overheid met minder waardigheid en eere, zijn. De rechtspraak daarentegen, de politie op straten en wegen, de instandhouding van vloot en leger, de betrekking met buitenlandsche mogendheden enz., kán de overheid geen oogenblik uit handen geven, zonder dat ze op hetzelfde oogenblik ophield overheid te zijn.

Strikt genomen, zou dus alleen de laatste rubriek van uitgaven door de overheid als zoodanig aan de belastingschuldigen in rekening mogen worden gebracht, en behoorde al het overige tusschen de officieerende dienaars van den Staat en belanghebbenden te worden vereffend. En wijl dit dan ook nu nog, in den regel, gelijk bij de post, de telegraphie, verificatie enz. geschiedt, en men alleen voor het schoolwezen, tijdelijk, uit partijzucht, op dezen regel inbreuk heeft gemaakt, zullen we kortheidshalve dan ook alle uitgaven van zaakwaarneming ten deze buiten beschouwing laten en ons uitsluitend bepalen tot de rechtstreeksche overheidsuitgaven als zoodanig.

Onder deze uitgaven nu staan, rechtens, op den voorgrond de uitgaven voor de Nationale Schuld en de Nationale Defensie; die, wijl ook verre het grooter deel der schuld ter kwijting van vroegere oorlogskosten strekte, historisch en feitelijk bijeenhooren, als uitgaven voor het behoud van de nationale zelfstandigheid. Om er te zijn en duurzaam te

---

[1]) Cf. Rom XIII, vs. 5.

kunnen zijn, moet ook een natie worstelen. Ook háár wordt haar existentie niet in den schoot geworpen, maar zij moet die veroveren of handhaven, en heroveren na ze verloren te hebben, om juist in die pijnlijke, bloedige worstelingen zich bewust te worden en te blijven van de krachten, die in haar sluimeren en alsdan die krachten te spannen tot de hoogste ontwikkeling, waarvoor ze vatbaar zijn. Dáarom is uitroeiing van den oorlog in deze tegenwoordige bedeeling dan ook zoo weinig denkbaar, dat men slechts de keuze heeft tusschen bezielde, veerkrachtige natiën, vol enthousiasme en levensernst; maar dan ook gedurig door oorlogsgevaar wakker geschud en geprikkeld; of wel een groep van half ingedommelde volkeren, zonder pit of geestdrift, een soort volkeren scheôl met schaduwachtige bewegingen; een schimmenleven, zonder bezieling of kracht.

Deze „struggle for life"[1]) dier natiën is dus de voorwaarde van haar hoogeren bloei; de eenige haar geboden waarborg tegen verschimmeling; het na vaste perioden zich altijd heropenend worstelperk, waarin ze te toonen hebben, dat ze nog den wil om te bestaan bezitten en de eere van een vrije existentie waardig zijn. Maar..... die eere kost, kost ontzaglijk.

Ontzaglijk reeds door wat vloot en leger op het oogenblik verslinden; maar ontzaglijker nog door wat ze in vroegere oorlogen verslonden hebben; en wel met een verhouding die nog steeds dreigt uit te groeien, wijl de natiën, hoe ouder ze worden, des te meer voor het verleden hebben te betalen en al duurder huishouden bij eigen leven. En het eenig correctief ten goede, dat in deze ontzaglijke kosten voor vroegere en hedendaagsche defensie van de nationale onafhankelijkheid ligt, bestaat dan ook in de weelderigheid die ze tegenhouden, en de offervaardigheid die ze kweeken.

Op ons Nederlandsch budget (de Kolonien er buitengelaten) staat deze dubbele post nu reeds voor ruim vijf en zestig millioen uitgetrokken; wat dus (rekenden we nu eens per hoofd) zou willen zeggen, dat elk ingezetene van Nederland beginnen mag met 's jaars f 18; niet per gezin, maar per hoofd; neder te leggen, zonder daarmeê nog iets anders te winnen, dan dat onze natie als natie er is.

§ 212. **Kosten voor de eenheid der natie.**

In de tweede plaats komen alsdan in aanmerking de kosten van bestuur, rechtspraak en politie, overmits de natie, om haar eenheid tot

[1]) Strijd om het leven.

uitdrukking te brengen, een overheid moest ontvangen, die de wet stelt, recht spreekt en aldus orde houdt in het land. Kosten die thans voor het Rijk een totaal van circa zeven millioen Gulden 's jaars beloopen.

In de derde plaats heeft de overheid onze betrekkingen met het buitenland te regelen, waarvoor even een half millioen wordt gebruikt.

Terwijl alsdan ten vierde voor de verplichte overheidszorge, die aan het boven water houden van onze erve en het in stand houden van de communicatie binnenslands (te land en te water) als uitdrukking der nationale eenheid, in haar levensbeweging, wordt te kosten gelegd, nog ruim achttien millioen te besteden zijn.

En hiermeê is het eigenlijke overheidsbudget dan ook ten einde, wijl al het overige óf uitgaven zijn voor wat de overheid beter deed met aan anderen over te laten, óf uitgaven waartegen minstens even groote winsten overstaan, als b. v. bij het postwezen; óf kwijting uit genaaste goederen, b. v. aan de kerken, óf eindelijk zijdelingsche uitgaven voor inning en betaling van gelden.

Welbezien zou men derhalve (ook buitenlandsche zaken nu bij de Defensie rekenend) het strikte overheidsbudget tot deze drie rubrieken herleiden kunnen:

a. Kosten voor de handhaving van de zelfstandigheid der natie tegenover het buitenland; van weleer en thans; tot een bedrag van ruim vijf en zestig millioen Gulden.

b. Kosten voor de eenheid der natie in haar overheid door bestuur, rechtspraak en politie, tot een bedrag van zes à zeven millioen.

En kosten voor de communicatie van de deelen der natie binnenslands, omstreeks achttien millioen.

Een tegenstelling alzoo van vijf en zestig om er als natie te kunnen zijn, en slechts vijf en twintig om in goeden doen te leven!

Wél een bewijs, dunkt ons, hoe men de verhoudingen omkeert, en den spot drijft met de zedelijke draagkracht der natie, indien men het vuur in het burgerbloed voor die nationale existentie en nationale zelfstandigheid en nationale eere uitbluscht, en aan den waan ingang schenkt, als had alleen dat „leven in goeden doen" een meer dan ingebeelde waarde.

II.

ORGANISCHE ADMINISTRATIE.

§ 213. Oorspronkelijk belastingstelsel.

In haar eenvoudigsten vorm treedt de quaestie van administratie op bij een pas zich vestigende kolonie.

Immers, stel, zulk een kolonie landt op een ver van veilige kust, dan zal, zonder beding of afspraak, elk strijdbaar man worden aangewezen, om meê het zwaard te hanteeren, als men wordt aangevallen; zal voorts ieder, „die armen aan het lijf heeft", gelijk men het uitdrukt, eenvoudig gerequireerd worden om de wegen en kanalen te helpen aanleggen; zal bij den aanleg van gebouwen en schuren wie timmeren kan aan het timmeren, wie steen op steen kan leggen aan het metselen worden gezet, en wie met ijzer overweg kan, te fungeeren hebben voor smid. Altegader praestatiën voor persoonlijke diensten alzoo, eenvoudig wijl er geen geld nog te verdienen valt, en het al, viel het te innen, aanvankelijk metaal zou zijn zonder waardij.

Maar gaandeweg zou deze uiterst primitieve verhouding toch vaster lijnen en scherper omtrekken aannemen. Door het uitbreiden der bevolking, het in aanraking treden met naburige stammen; en een begin van handel over zee, zou de oorspronkelijk geheel patriarchale toestand allengs overgaan in dien van burgerrechtelijke verhoudingen. De plicht om meê op te trekken in den krijg, zou blijven, maar regeling ondergaan. De hulp aan wegen en kanalen te verleenen, zou in den vorm van heerediensten op vasteren voet komen. Voor het communale landbezit zou men vaste arbeidsdagen toetellen. Van de overgewonnen dieren zou een „krijtende" tiend worden geheven. Een tiend voorts van de opbrengst der landbouwproductie. Door tollen zou men den handel laten bijdragen. Door half vrije, half gedwongen geschenken aan de hoofden zou men dezer welstand verzekeren. En zoo mogelijk zou men tribuut afvergen van een nabijwonenden, door wapenbedwang ten onder gehouden stam.

Nog in ontwikkeling voortschrijdende, zou zulk een volksinrichting dan vroeg of laat tot verdeeling van het gemeenschappelijk landbezit overgaan, mits op conditie dat een aanmerkelijk stuk aan de gemeenschap als domein verbleef, om uit de opbrengsten een deel der overheidskosten te bestrijden. En naar gelang de nijverheid dan doordrong, de handel te land en over zee zich uitbreidde; en recht en orde vaster wortel schoot, zou

zulk een volk dan van lieverleê het allesbeslissende tijdstip in zijn bestaan naderen, waarop „alles in geld om te zetten" regel voor den landzaat, en diensvolgens ook voor de overheid, werd. Dit zou er dan toe nopen, dat men alle persoonlijke diensten, die aan een stuk lands of ook aan den inwoner als zoodanig kleefden, door afkoopbaarstelling ophief. Geen timmerman of smid anders dan tegen betaling meer in dienst kon krijgen. En voor een te voeren oorlog nog zoo weinig met het opkomen der manschappen ten oorlog gereed was, dat dan eerst recht, met het aanleggen van forten, en den aankoop van wapenen, en de vorming der aanvoerders, de uitgaaf zou beginnen.

§ 214. **Belasting in geld.**

En is men eenmaal die geld-periode, als we haar zoo noemen mogen, ingetreden, dan ontstaat hieruit ten slotte vanzelf de neiging; om dit proces afloopende, nu dan ook élk recht en élke inkomst van den Staat in geld om te zetten, tot men valschelijk ten leste zijn ideaal zelfs in een toestand gaat zoeken, waarin niets dan klinkende munt, en dat nog wel langs één enkel kanaal, bij de overheid inkomt. Een periode waarin èn Rijk èn gewest èn gemeente als om strijd alle domein of domeinsgelijke afhandig maken; de tiend afkoopbaar stellen; soldaten niet dan voor geld huren; de tolboomen voor brandhout verkoopen; en liefst zelfs op de landsgrenzen den laatsten douaan zouden doen verdwijnen, om, kon het, ook op de zeekust elk genaakbaar zeegat een vrijhaven te maken, liefst nog met gratis-inklaring en vrijen loodsdienst er bij.

Waar dan ten andere weêr meê samenhangt, dat men alle inkomsten in natura voor de overheidspersonen doet wegvallen; elk dusgenaamd emolument afschaft; de leges opruimt; en heel hun inkomen in vier vaste termijnen eveneens in bare munt poogt uit te betalen. Een systeem dat alzoo, in den leiband onzer revolutionairen loopend, met innerlijke noodwendigheid, lang twee tegenovergestelde wegen, d. i. langs dien van ontvangst en dien van uitgaaf, leiden moet tot één enkele, hoogst eenvoudige geldelijke afdoening, en wel tot een impôt unique, dat te storten is bij den Ontvanger, en een salaire unique, dat te ontvangen is bij den Betaalmeester.

Uit welke korte en, naar we vertrouwen durven, niet al te onduidelijke schets van het historisch verloop der financieele volksaangelegenheden derhalve blijkt: 1o. Dat in geen enkel opzicht onbillijk is ook de „luyden van kleine middelen" voor de overheidskosten te laten bijdragen. Immers, de omzetting van persoonlijke diensten in „belasting in geld" is ook dien kleinen man, en wel hem voornamelijk, ten goede

gekomen; laat hem de beschikking over zijn tijd vrij; en ontslaat hem van een band die zijn onafhankelijkheid beperkte. 2°. Dat de præstatiën aan de overheid oorspronkelijk, naar gelang de beschikbare kracht organisch in de natie aanwezig was, zoo ook in organisch verband werden afgedwongen. 3°. Dat men deze diensten zoo verdeelde en inrichtte, dat ieder er in eigen levenskring de noodzakelijkheid van doorzag en er toezicht op uitoefende. En 4°. dat onze revolutionairen de „betaling in geld" misbruikt hebben, om het organisch begrip van eigendom, en dus van administratie en belastingheffing beî, te vernietigen; en alzoo voor een organisch dienst-præsteeren in eigen kring; dat men het zelf zag, en inzag dat het moest; ons een afgetrokken, levenloos begrip van fiscaliteit in plaats hebben gegeven, waarvoor de natie geen hart heeft noch ooit krijgen kan.

§ 215. **Beperking van Staatsbemoeiïng.**

Daartegenover nu zouden wij, naar eisch van ónze beginselen, verbetering wenschen in de richting, die door deze vier punten niet onzeker is aangegeven:

a. beperk uw Staatsbemoeiïng en *b.* decentraliseer uw administratie; en evenzoo *c.* hef uw geld uit het organisch volksbezit en *d.* decentraliseer uw heffing.

a. Beperk uw Staatsbemoeiïng. Herleid als overheid de som van het u noodige tot de kleinst denkbare afmetingen, door aan particulieren en corporatiën al datgene over te laten, wat ze slechts even aan willen slaan.

Dit beginsel beveelt zich als uitgangspunt van alle financieel beheer vanzelf aan. Immers, door u in te laten met wat niet stipt en striktelijk tot de overheidstaak behoort, doet ge afbreuk aan het ontzag dat uw hooge majesteit moet inboezemen. Door bemoeiziek u aan te stellen komt ge in onvermijdelijk conflict met den vrijheidszin uwer landzaten. En, wat erger nog is, door uw onderdanen er aan te wennen, dat men alles voor hen doet, belemmert ge de ontluiking van hun energie; houdt ge hun ontwikkeling tegen; en zijt gij het, die zelf, door uw dwaze praktijk, den physieken en moreelen achteruitgang veroorzaakt van de natie, wier hartebloed in uw hand is gesteld.

Er mag dan ook op gewezen, dat juist de Zwitsersche, Schotsche, Nederlandsche en Amerikaansche natiën, die, door het ongelooflijk initiatief dat Calvijns geest haar inboezemde, in veerkracht en burgerzin roem boven alles wonnen, steeds op dat „zelf doen" het naijverigst

waren, en vergeleken met andere volken, zich tamelijk boud tegen elken magistralen strooptocht op het burgererf hebben verzet.

§ 216. **Decentraliseering van administratie.**

b. Decentraliseer uw administratie. D. i.: splits wat alsdan u zelven te bekostigen overblijft, derwijs organisch in drie deelen, dat de gemeente het meeste; de provincie een aanmerkelijk deel; en het Rijk zoo min mogelijk te beheeren krijge.

Ook deze grondregel brengt zijn eigen aanbevelingsbrief met zich.

Vooral indien men er op let, hoe éen eens betreden van het onbetrouwbare, centralistische spoor, u, als in een oogwenk, tot meer dan verdubbeling van uw budget leidt.

Stel, om u hiervan te overtuigen, slechts even de globale posten van raming naast elkaâr, zooals die voor gelijke ministeriën in 1850 en nu, een kwart eeuw later, aan onze Staten-Generaal werden voorgelegd.

		1850.		1878.			
Huis des Konings,	*f*	800,000	*f*	950,000	+	*f*	150,000
Hooge Collegiën,	„	550,000	„	600,000	+	„	50,000
Buitenlandsche Zaken,	„	500,000	„	600,000	+	„	100,000
Justitie,	„	2,300,000	„	4,500,000	+	„	2,200,000
Binnenlandsche Zaken,	„	4,000,000	„	29,000,000	+	„	25,000,000
Marine,	„	5,500,000	„	14,000,000	+	„	8,500,000
Nationale Schuld,	„	36,500,000	„	27,000,000	—	„	9,500,000
Financiën,	„	8,000,000	„	17,500,000	+	„	9,500,000
Oorlog,	„	11,000,000	„	22,500,000	+	„	11,500,000
Koloniën,	„	100,000	„	2,000,000	+	„	1,900,000
	f	69,250,000	*f*	118,650,000	+	*f*	49,400,000

Schaft men daarentegen alle Rijkssubsidie voor de gemeenten af; en laat men elken tak van dienst, die zich hiertoe slechts even leent, aan die plaatselijke besturen over, die, onder het eigen toezicht; als in het bijzijn en dus onder de rechtstreeksche contrôle der belastingbetalers; hun taak volvoeren, dan dwingt dit bestendige toezicht ongezocht tot bezuiniging; weet men waar zijn geld blijft; en is de zin om op te brengen gewilliger.

Nu daarentegen heeft men met de drie kassen van de overheid „schuilvinkje" gespeeld. De onzichtbare Rijksoverheid nam schier alles over en diende dus jaar op jaar al duurder, steeds moeilijker te contrôleeren, rekeningen in. Toen dacht men, om nog meer aan het rechtstreeksch

toezicht der burgers te onttrekken, het ongehoorde middel uit om den langen „Staatsarm", behalve voor zich zelf, tegelijk ook nog voor provincie en gemeente, zeer kapitale sommen uit de beurs der ingezetenen te laten innen, die dan later in den vorm *a.* van opcenten, *b.* van vier vijfden personeel en *c.* van eindelooze subsidiën, in den stille aan de gemeentekassen werden uitgekeerd. Terwijl dan, bij slot van rekening, deze aldus bedeelde gemeentebesturen; geheel vergetend wat de goede burgerij reeds langs indirecten weg te hunnen behoeve voldaan had; nu ook op hun beurt nog eens in hooge budgetten gingen doen en deels door leeningen, deels door hooge omslagen, hun kassen zochten te stijven.

Dit nu is juist het omgekeerde van wat het zijn moet.

Over de gemeentelijke heffing kan een burger nog het best; over een provinciale inning nog eenigermate; maar over de rijksheffing wel het allerminst oordeelen.

Naar recht en billijkheden laat zich dus nog wel een uitkeering van de gemeenten aan het Rijk; maar nooit, omgekeerd, een betaling van het Rijk aan de gemeenten als regel denken.

Dát is het bederf in onze financiën brengen; en; erger nog dan in onze financiën; in het volksverband, dat ook zij meê beheerschen.

Volgde men daarentegen het uitmuntend voorbeeld van onze waterschapsbesturen, die in eigen kring afdoen wat gedaan worden kan; zelf innen en zelf uitbetalen; met dien verstande, dat (de groote rivieren en zeemonden nu uitgezonderd) uit eigen boezem voor deze belangen circa tien millioen, door de provinciën anderhalf millioen, en door het Rijk een drietal millioenen wordt gekweten; — en verplaatste men aldus ook in andere materiën het zwaartepunt voor onze administratie van het Rijk weêr naar de gemeenten; en ter tweeder instantie naar de provincie; om slechts wat dan nog overschoot ten laste van het Rijk te laten komen, dan zou ook de gevel onzer administratie weêr breed, gelijk het behoort, met zijn grondslag in de natie staan, om spits van beide kanten op te loopen in onze hoogste magistratuur. In Engeland, in Amerika, zelfs in Zwitserland, is dit nog feitelijk zoo. Waarom zou het dan ook ten onzent niet kunnen?

§ 217. **Rijk, provincie en gemeente.**

Schuld en Defensie aan een kant gelaten, zou men dan de rijksuitgaven zeer aanmerkelijk kunnen inkrimpen, indien men de Staten-Generaal liet bekostigen door hun committenten; bij Justitie de kantonrechters, de arrondissementsrechtbanken en de gevangenissen afvoerde

naar de provinciale en gemeentelijke kassen; bij Binnenlandsche Zaken de kosten van provinciaal bestuur geheel op de provincie bracht; elke gemeente in eigen kosten van de nationale militie en lager onderwijs, en zoo elke provincie in eigen kosten van middelbaar onderwijs, normaalscholen, gymnasiën en alsoortige inspectiën liet voorzien; met de kerkgenootschappen eens voorgoed de historische schuld verrekende; de kosten voor de Koloniën, ook wat Marine aangaat, op een eigen rekening bracht; en de inningskosten der belastingen zeer aanmerkelijk slinken deed, door de heffing zooveel doenlijk te maken gemeentelijk.

Alles te zamen betaalt de Nederlandsche natie voor bestuurs- en beheerskosten thans (de Koloniën er buiten gerekend) circa een honderd en tachtig millioen of ruim *f* 50 per hoofd 's jaars. T. w.: Rijksbudget 120 millioen, provinciaal budget c. 5 millioen, gemeente-budget 45 millioen [1]), en waterschapsbesturen c. 10 millioen [2]). Trekt men hiervan nu de uitgaven voor Schuld en Defensie, als van geheel eigenaardig karakter, en voorts drie millioen voor besparing af, dan verkrijgt men voor bestuurs- en beheerskosten, in engeren zin, een totaal van c. 115 mill., waarvan het Rijk, ging men tot de gewenschte decentralisatie over, hoogstens c. 30 millioen [3]), de provinciën c. 10 millioen; de gemeenten ruim 60 millioen; en de waterschappen de resteerende 10 millioen zouden te beheeren hebben.

Eerst door soortgelijke verhouding zou men alsdan tot een regeling geraken, die ook in het administratief beheer het organisch volksverband weêr tot uitdrukking liet komen. Immers, eerst dan zou de natie zelve doen wat ze kon op privaat-rechtelijk terrein. Van wat dan overbleef zou ze het grooter deel verrichten in haar natuurlijke burgergroepeering van plaatselijke gemeenten. Wat die gemeenten samen aanging zou beheerd worden door de Staten-provinciaal. En eerst wat dan nog on-

---

[1]) Na aftrek van het $^{4}/_{5}$ personeel.

[2]) Deze raming steunt op nauwkeurige, van bevoegde zijde verstrekte, gegevens.

[3]) De kosten, die alsdan van het Rijk op andere besturen zouden hebben over te gaan of vervallen, zouden ruim 22 millioen bedragen, en hoofdzakelijk bestaan in: Staten-Generaal 300,000, Rechtbanken 750,000, Kantonrechters 400,000, Gevangenissen 700,000, Gebouwen voor Justitie 150,000, Wachtgelden dito 100,000, Bestuur Provinciën 650,000, Medische Politie 700,000, Onderwijs 2,000,000, Kunsten en Wetenschappen 500,000, Marine 3,000,000, administratie Financiën 1,500,000, Nijverheid en Landbouw 250,000, Koloniën 1,700,000, Uitkeering aan Gemeenten 8,000,000, Inkrimping der bureaux 300,000.

De besparing der overige drie millioenen zou bij meer ernst in de gemeentehuishouding zich gemakkelijk, door afsnijding van weelde, op de kassen dezer besturen laten vinden. Het zou toch slechts 6 pCt. op hun tegenwoordig budget zijn.

gedaan zou blijken, zou met de eigenlijke regeertaak voor rekening komen van het Centraal bestuur.

Houdt men nu in het oog, dat onder de 30 millioen, die behalve Defensie en Schuld dan 's jaars door de hooge overheid zouden worden besteed, nog posterij, telegraphie, verificatie, staatsspoordienst, loodswezen en zooveel meer schuilt, dat over zeker aantal jaren genomen niet slechts zich zelf bedruipen, maar nog baten afwerpen zou, dan blijkt derhalve, dat de eigenlijke regeerkosten van de landsoverheid op hoogstens een 25-tal millioenen zouden neêrkomen, en dus uitnemend wel door indirecte rijksbelastingen konden worden gedekt. Voor Schuld en Defensie, die saâm 65 millioen zouden vragen, zou dan; gesteld men bleef bij zijn tegenwoordig belastingstelsel; de gerectificeerde grondbelasting (c. 15 mill.), de opbrengst der accijnzen (c. 35 mill.), de eenigszins verhoogde invoerrechten (10 mill.) en de overige kleine baten (5 mill.) beschikbaar blijven. Terwijl bij overlating aan de gemeenten van geheel de belasting op het personeel en van het patent, desverkiezend gevoegd bij haar hoofdelijken omslag, de gemeentelijke huishouding zich zelve, gelijk billijk is, zou te redden hebben. Voor de provincie behoorde alsdan côtisatie van de gemeenten te komen. Terwijl de landsoverheid in zeker aantal opcenten op den gemeentelijken hoofdelijken omslag het elastieke middel moest bezitten, om haar jaarrekening te doen sluiten.

Ging men daarbij voorts van den stelregel uit, om voor blijvende werken van omvang, die meerdere geslachten dienen, te leenen, en omgekeerd wat uit Indië; na splitsing van beheer; ons ten goede mocht komen, uitsluitend voor schulddelging te houden, dan zou het organische begrip op elk punt van het budget zijn doorgevoerd, en juist daardoor die bestendigheid en die voorzichtigheid in onze staatshuishouding zijn gevonden, die, in steê van door de hooggeroemde Fransche „niet-gecompliceerdheid", waaronder we thans leven, bevorderd te worden, er veeleer derwijs door wordt buitengesloten, dat feitelijk voor den gewonen burger elk afdoend inzicht in 's lands administratieven boedel is belet.

§ 218. **Bezuiniging.**

Deze organische splitsing der administratie in beheer van gemeente, provincie en Rijk, waarop de vorige paragraaf doelde, meest ter wille der duidelijkheid ingewerkt in het kader van ontvangsten en uitgaven gelijk die in 1878 waren.

Toch zou men daaruit ten onrechte afleiden, dat dit kader ons aanstaat en niet in strijd zou zijn met onze beginselen.

Ging het toch naar wij dit wenschen, dan zou de uitgaaf voor het

schoolwezen b. v.; die straks 15 millioen beloopen zal; bijna geheel overgaan op particulieren; zou door behoorlijke afbetaling en verrekening bij wijze van annuïteit, de 2 millioen voor de kerken na omstreeks tien jaren wegvallen; de eerste instantie der rechtspraak in den regel kosteloos verkregen worden; en menig hoog staatsambt voortaan onbezoldigd zijn.

Reeds hierdoor zou het totaal van de 110 millioen, die (Schuld en Defensie uitgenomen) voor jaarlijksch beheer en bestuur overblijven, stellig, ook al rekent men op doorgaande verhooging, in de eerstkomende periode op verre beneden de honderd millioen dalen kunnen, waarvan alsdan circa 56 millioen op de gemeenten, 10 millioen op de waterschappen, 10 millioen op de provinciën en niet meer dan circa 20 millioen op het Rijk zou komen.

En dat deze raming voor het Rijk metterdaad niet te laag zou zijn, toont b. v. een vergelijking met de Engelsche toestanden. In Groot-Brittanje, dat, naar proportie van zijn inwonerental en rijkdom, tamelijk wel het Pond Sterling tegenover onzen Gulden doet opwegen, besteedt men voor Schuld en Defensie 59 millioen, en voor gewone rijksbestuurskosten tusschen de 22 en 23 millioen. In Denemarken betaalt men, op een bevolking van 2 millioen zielen, voor Schuld en Defensie 22 millioen Kroner, en voor geheel de overige administratie 19 millioen (de Kroner à 66 Cent). In Zweden geeft men, op 4 millioen zielen, voor Schuld en Defensie 36 millioen Kroner uit, en voor de overige rijksadministratie een bijna gelijk bedrag. In Portugal eindelijk, om niet meer te noemen, kosten, Schuld en Defensie ruim 17 millioen Milreis, en het overige rijksbeheer slechts 11 millioen Milreis (de Milreis = ƒ 2.95), op een bevolking van insgelijks 4½ millioen zielen.

Bovenal, indien men den stelregel volgde, om groote publieke werken, die voor den duur van minstens een eeuw bestemd zijn, dan ook uit een leening, die binnen een eeuw afliep, te dekken, zou er op het Ministerie van Waterstaat nog zulk een belangrijke som loskomen, dat men, in weerwil van de zoo noodige tractementsverhooging, uitnemend wel ons rijksbestuur voor een goede 20 millioen zou kunnen drijven, zonder dat er van beknibbeling op het noodige of overzuinigheid ook maar sprake viel.

En hiermeê zou dan het groote voordeel gewonnen zijn, dat het drukkende overwicht van macht, dat thans bij het centraal bestuur berust en alle vrije beweging der natie al meer verlamt, voor een aanmerkelijk deel naar de lagere levenskringen der natie zou verplaatst worden, om weêr burgerenergie en gevoel van burgereer te doen ontluiken.

Immers, zóóveel zal men dan nu toch moeten toegeven, dat door al deze vaderlijke zorge voor de bewaring van 's lands eenheid, voor de ontwikkeling der natie, en den bloei van landbouw, nijverheid, handel en scheepvaart, dusver geen ander resultaat is bereikt, dan dat we scherper dan ooit tegenover elkaâr staan; achterstaan in ontwikkeling bij al onze geburen; én dat, denk slechts aan de Parijsche tentoonstelling van '78 en de regeeringspolitiek, schier elke bron van volkswelvaart het mildelijk vloeien verleerd is.

II.

ORGANISCHE HEFFING.

§ 219. **De overheid aanbrengster van waarde.**

c. Hef uw geld uit het organisch volksbezit.

Alsnu komen we dan aan de vraag toe: „Op welke wijze behoort de overheid, om aan de eischen van het organisch volksverband niet te kort te doen, zich de middelen te verschaffen ter bestrijding van haar kosten van beheer?"

Hierbij dient als beginsel op den voorgrond te staan, dat de overheid „selfpaying," behoort te zijn, en meer dan dat. D. w. z. dat de overheid haar middelen moet trekken uit de waardeverhooging, die ze zelve, door haar aanwezen, aan de bezittingen der natie aanbrengt. Vergelijk b. v. het beste land in Venezuela met onze schraalste heigronden, dan zijn toch de laatste nog hooger in prijs, eenvoudig omdat het nationaal verband en een overheid, die orde waarborgt, afvoerwegen aanlegt en u in communicatie met de buitenwereld stelt, den prijs van uw land minstens verdrievoudigt. Zoo is een huis in Amsterdam van zes kamers driemaal meer waard dan een huis in Purmerend met twaalf. Maakt een handelsfirma in Rotterdam tweemaal zooveel van haar kapitaal als een soortgelijke firma in Assen. En is, om niet meer te noemen, een magazijn in de Kalverstraat onzer hoofdstad vijfmaal meer waard dan een even groot magazijn in Culemborg of Tiel.

Hieruit blijkt derhalve, dat de waarde van een bezitting niet van één, maar van drie factoren afhangt, en wel, *a.* van haar innerlijke waarde; *b.* van de plek in het nationaal verband waar ze zich bevindt; en *c.* van de overheid onder wier zorge ze verkeert.

En heeft nu aldus de overheid de macht in zich, om door haar optreden uw bezit met b. v. een derde te verhoogen, of zou ze, om het anders uit te drukken, viel ze weg, uw bezit met een derde in prijs doen dalen; is derhalve de overheid aanbrengster van waarde; of, wil men, in cijfers uitgedrukt, financieel b. v. een derde van uw bezitting waard; dan pleegt ze, met de helft hiervan tot zich te nemen, nog geen daad van Communisme, maar laat u ook dan integendeel nog $1/6$ pure winst. Wat ge, om nu in financieele termen te blijven, ook zóó zoudt kunnen uitdrukken: om uw bezitting met $1/6$ netto te verhoogen, moet ge ze bruto 1/3 in waarde laten klimmen, en dat andere 1/4 afstaan aan de overheid, die u deze bruto waardeverhooging verschaft.

§ 220. **Nationaal verband.**

Maar ook de tweede factor: „het nationaal verband", vertegenwoordigt een deel waarde, dat zonder u rechtstreeks toe te behooren, toch in uw eigendom steekt. Het door en door onware, meest aan het Romeinsche recht ontleende, begrip, alsof hetgeen we hadden ons absoluut eigendom zou zijn, waarover wij alleen te zeggen hadden, en waarmeê we doen konden wat we wilden, druischt lijnrecht tegen elk denkbeeld van een organisch samenhangend volk in.

Op Christelijk terrein vorderen we met zulk een valsch begrip dan ook geen stap. De Christen weet, dat de eigenaar van alle goed God en hij slechts leenbruiker is, om dat goed tot Zijn eer, der natie tot heil en voor eigen behoefte te bezigen. Schatting betalen is op dit standpunt dus niets dan een uitbetalen wat men van God ontving aan de overheid, die van Godswege over ons gesteld werd. En wel een uitbetalen waarin deze groote genade ligt dat we juist door dat uitbetalen min of meer een teugel aan de overheidsmacht kunnen aanleggen. Het „Pas de griefs, pas de Suisses" is een diep godsdienstige leenspreuk, moeder der Constitutioneele gedachte!

Maar, ook afgezien daarvan, is dit heidensch-Romeinsche eigendomsbegrip, waar onze wetten thans meest op rusten, reeds op zichzelf onhoudbaar, zoodra men op het nationaal verband let. Is het toch ontegenzeggelijk waar, dat uw villa geen pacht meer waard is, als de streek verloopt; dat uw winkel daalt in opbrengst, als men de hoofdroute in uw stad verlegt; en zoo ook dat uw pakhuizen voor afbraak kunnen verkocht worden, als men een spoor aanlegt, die het opslaan in depôt overtollig maakt, — dan blijkt reeds hieruit overtuigend, dat het samenwonen met uw landzaten in het gegeven volksverband wel zeer terdege,

een waarde representeert, die in uw goed steekt, en die toch niet van dat goed, maar van uw omgeving, afhankelijk is.

Wijl nu uit dien hoofde in elk bezit èn een individueel stuk, èn een gemeenschappelijk nationaal aandeel schuilt, spreekt het vanzelf, dat het nationale verband, dat u deze waarde aanbrengt, u dan ook iets waard moet zijn, en dat de natie, door een deel daarvan u af te vragen, nog volstrekt geen greep in uw particulier recht doet, maar nog altijd meer u aanbrengt dan ze u ontneemt.

§ 221. **Decentraliseering van heffing.**

d. Decentraliseer uw heffing. Stelt men zich nu, met dit zuiverder eigendomsbegrip voor oogen, de vraag: welk stelsel van geldinning de voorkeur verdient, dan springt het in het oog, dat èn gemeente èn provincie èn Rijk, daarbij elk, op een met den aard van hun wezen strookende wijze, dienen te werk te gaan.

Bij het Rijk hoort alsdan ten eerste de belasting op elk stuk of deel van den rijksbodem. De grond toch is (evenals de zee, de rivieren, de mijnen en het jachtveld) de natuurlijke kracht van voortbrenging, die aan de natie haar eersten en voornaamsten physieken grondslag van existentie verschaft. Van dien grond kon de overheid een groot domein voor zich hebben gehouden, of ook heerendiensten er op laten rusten. Maar nu ze dit niet deed; haar domein bijna weg deed slinken en elken persoonlijken dienst (die van militie, schutterij, brandweer en dijkkisting uitgenomen) opgaf, komt het haar dan ook toe, een deel van het landbezit als nationaal bezit te beschouwen, en de inkomsten van dat nationale aandeel te innen.

Evenzoo int het Rijk rechten van in- en uitvoer. Deze rechten toch zouden vervallen, indien de natie haar nationale onafhankelijkheid inboette. Ze worden betaald op en ter wille van de grenzen, en hooren dus eigenaardig bij het Rijk.

In de derde plaats heeft het Rijk recht op de hypotheek-, zegel-, registratie- en successierechten, die, juist door het rijksverband, de bezitszekerheid, den overgang van het eigendom en de geldigheid van koop en verkoop en alle overige publieke actie waarborgen.

Ten vierde heeft het Rijk aanspraak op de generale accijnzen, die een waar niet bij de consumtie, maar bij de fabricage, bearbeiding of vervoering treffen, en wier gemeentelijke regeling dus verspilling van kosten zou zijn.

En ten vijfde, op al hetgeen door takken van publieken dienst, uit rijksdomeinen, als tribuut van andere volkeren of anderszins, aan de natie in haar geheel toekomt.

§ 222. **Inningen voor het Rijk.**

Over welke vijf rubrieken ter voorkoming van misverstand, nog kortelijk dit zij aangestipt:

a. dat de grondbelasting herziening eischt in den viervoudigen zin: 1. dat ze tot maatstaf krijge, niet een lang overschredene, maar de tegenwoordige waarde; 2. dat ze zulk een verhooging onderga, dat de mutatierechten voor minstens 80 pCt. er in worden opgenomen; 3. dat de vrijstellingen wegvallen; en 4. dat er progressie van belasting zij voor bezittingen van zeer uitgebreiden aard.

Het eerste pleit voor zichzelf. Er is land dat nu tienmaal zooveel waard is als vijftig jaar geleden.

Over het tweede zij opgemerkt, dat een klein stuk land, dat tienmaal in een eeuw van eigenaar wisselt, thans 100 pCt. aan den lande uitkeert, terwijl een machtige familie, die haar land van vader op zoon doet overerven, voor registratie niets uitgeeft. Dit is stuitend onbillijk. En de wet dient dus in dier voege gewijzigd, dat 80 pCt. van de normale opbrengst dezer mutatierechten op de grondbelasting zelve overga, en er voor registratie slechts een klein bedrag blijve.

Over de vrijstellingen zij voorshands alleen gezegd dat zelfs bezittingen in de doode hand door immuniteit zoo onevenredig in bezit aanwassen, dat een stichting, die geestelijk bedoeld was, door weelde allengs in het ongeestelijke verloopt. Denk slechts aan het kerkbezit der Roomschen in Hongarije en der Protestanten in Ierland!

En wat het progressieve aangaat, spreekt het vanzelf, dat een man van stand, die b. v. meer dan 500, 800 en 1000 Bunders deugdelijk land bezit, juist door die ontzaglijke combinatie, een meerder profijt bij te overvloediger weelde heeft, waarvan naar billijkheid een deel mag genomen voor het land.

Ook rechten van in- en uitvoer zijn ten onzent lager dan hoeft. Vijf millioen saâm op een inbreng van bij de 600 millioen Gulden en een export van bij de 500 millioen, is de onbeduidendheid zelve, en zal, indien Frankrijk en Duitschland den weg van protectie blijven bewandelen, en al ware het slechts bij manier van repressaille, toch merkbaar dienen verhoogd. Maar, ook afgezien daarvan, is er meer dan één handelstractaat, waarbij wij ons, zelfs voor onze accijnzen, de handen hebben laten binden, en dat toch van achteren maar al te droevig toont, hoe men onze industrie er bij liet inloopen. Vooral over het tractaat met Frankrijk valt zeer zware klacht. Uit Parijs bedient men thans onze particuliere huizen. En kon men nu nog maar zeggen, dat we

bij dit overvrijgevige systeem gewonnen hadden! Maar ongelukkiglijk blijkt, dat al die winst slechts relatief was, en dat dus anderen nog meer wonnen dan wij. Èn uit financieel èn uit nationaal oogpunt zou een verdubbeling van de invoerrechten ons daarom wenschelijk voorkomen, zonder dat voor een opgeven van het hoofdbeginsel van vrijen handel nog van verre gevaar bestond. Men zou dan komen van 1/200 op 1/100 procent van het totaal bedrag aan in- en uitvoer!

Van de accijnzen zal men voorts de suiker allengs moeten vrijmaken; den wijn en het geslacht verhoogen; en het gedistilleerd een zoo duchtigen stoot naar boven geven, dat de opbrengst gelijk blijve, bij een op een derde verminderd gebruik. Eerst aldus zouden fiscaliteit en zedelijke zin saâmwerken; wat vooral bij zoo ernstig onderwerp als de drankzonde ons plicht dunkt. Zeep en zout zouden we c. q. willen overlaten aan de gemeenten, die ze dan òf vrij konden laten òf belasten bij consumtie.

§ 223. **Inningen voor de gemeente.**

Naast deze inningen voor het Rijk zouden we dan voor de gemeenten wenschen te beschikken: de belasting op dood kapitaal, huizen, consumtie en weelde; de corporatiebrieven; het patent en de license voor bedrijven en den hoofdelijken omslag.

Wat men gemeenlijk het personeel noemt, had nooit rijksbelasting moeten zijn. Uw huis toch stelt u niet met het Rijk, maar met uw buren en dus met de ingezetenen uwer woonplaats in verband. Wat dáárop komt, moest dus ook door de gemeente, niet door de rijksoverheid, u worden afgenomen. Eerst dan zal het personeel ook billijk kunnen werken, door zich te schikken naar den zeer onderscheiden toestand in dorpen en steden. Zal de dwaze belasting op schoorsteenen en ramen kunnen wegvallen. En ook het progressieve karakter zóó worden ingedeeld, dat er een realiteit in zij, strookende met de realiteit van de plaatselijke toestanden.

Wil men voorts, naar ons stelsel meêbrengt, de raden der gemeenten corporatief door gilden of corporatiën laten benoemen, dan is het behoorlijk, dat elk dezer corporatiën, als bewijs voor den ernst van haar existentie, ook jaarlijks voor haar corporatiebrief, en dan natuurlijk aan de gemeente, betale.

Patenten werken voor de overgroote meerderheid alleen plaatselijk en staan dus, ter beoordeeling van vertrouwen en omvang van bedrijf het best onder de gemeentelijke overheid. Evenzoo de license.

Waarom een gemeente, indien ze dit zelve wilde, geen consumtie-

rechten zou mogen heffen, verklaren we niet in te zien. Uitvoerig is in ons vorig artikel aangetoond, dat ook de kleine man wel terdege meê moet betalen. Hij is ook landzaat. Leeft ook meê, en moet er dus zijn eer in stellen ook meê in te brengen. Evenwel, de kleine man kan geen som van aanbelang in eens betalen. Maar elken dag een halve Cent per hoofd b. v., dat zou gaan. En lost ge nu dien 1/2 Cent nog op in den prijs van twee of drie artikelen, dan is de betaling zoo onmerkbaar, dat zonder overlast de normale verhouding wordt gered. Althans: en dit sta er duidelijk bij; althans indien ook de werkman zijn corporatie kan vormen, en dus meê stem in het kapittel krijge. Rechten bij plichten, gelde bij onze gemeente ook!

Elke kapitaals- of bezitsbelasting, die niet in vast goed bestaat, moest; om ook dit nog ten slotte aan te stippen; nooit aan het Rijk komen, maar onverdeeld en ongesmaldeeld aan de gemeenten verblijven. Alleen in de plaats zijner woning toch is men genoeg bekend, om financieel beoordeeld te worden. Hoofdelijke omslagen in dorpen, vlekken, dessahs of kralen, of wat anderen naam men voor een bijeenwoning van menschen moge gevonden hebben, is van oudsher, is door alle tijden, is onder alle natiën in zwang geweest, en dat om de natuurlijke en eenvoudige reden, dat men alleen in dien engsten kring van samenwoning elkander bij benadering wegen kan. Uiteraard zou men dan gemeenten van boven de 50,000 zielen in onderdeelen moeten splitsen; voor elken stand afzonderlijke commissiën van waardeering moeten hebben; en een iegelijk de vrijheid moeten laten, om aan een commissie van beslissing; die onder eede geheimhouding moest zweren, en buiten den eigen stand gekozen werd; door openlegging van boeken de juistheid te bewijzen van zijn protest tegen te hoogen aanslag.

Eene rijks-inkomsten-belasting daarentegen, hoe ook getemd en gebreideld, blijft altijd onbruikbaar.

Immers, bij een billijke berekening van wat ge te betalen zult hebben, dient gelet: *a.* op uw inkomen; *b.* op uw gezin; *c.* op uw stand; *d.* op ziekte en tegenspoeden; *e.* op uwe zorge voor de toekomst; *f.* op uw relatiën buitenaf, en, wel bezien, nog op zoovele andere details, die niet onder rubrieken zijn te brengen, dat ten slotte elk kohierkader u verlegen laat; en alleen een jury van standgenooten, onder appèl op een Commissie buiten uw stand, zedelijken waarborg biedt, dat met elk dezer zedelijke en sociale gegevens, waarin ge organisch toch feitelijk leeft, zal worden gerekend.

§ 224. **Côtisatie voor gewest en Rijk.**

Op de aldus te formeeren gemeentelijke inkomsten zou dan bovendien nog de dubbele last moeten drukken van een côtisatie voor de provincie en een op- of bijslag voor een eventueel deficit op het rijksbudget.

Voor de provincie ligt dit in den aard van haar wezen. Zij toch komt niet met de personen zelf noch met hun huizen in aanraking, maar kent slechts gemeenten. Daardoor mist ze dan ook elk vast middel van heffing. Ze kan zich inkomsten verschaffen door landaanwinning, droogmaking enz., en dit ware raadzaam. Maar wat alsdan nog te kwijten overblijft, dient omgeslagen over de gemeenten, naar rato van haar eigen budget.

En wat eindelijk den op- of bijslag voor het Rijk betreft, zoo spreekt het vanzelf, dat de rijksoverheid een elastiek middel moet bezitten, om telken jare haar rekening af te sluiten.

Dit nu kan, bij een organisch stelsel dat in de natie zelve het zwaartepunt zoekt, niet anders dan door percentsgewijzen opslag op de provinciën; of, wat op hetzelfde neêrkomt, op de gemeenten; gevonden worden. Een deficit van drie millioen zou dan circa 5 opcenten op den hoofdelijken omslag der gemeenten veroorzaken. Iets wat tevens het voordeel met zich zou brengen, dat heel de natie alsdan onverwijld gevoelde, dat er in Den Haag weêr te kort kwam; en men in Den Haag juist hierin een spoorslag te meer zou ontvangen, om tegen terugkeer van zulk een min graag gezien tekort te waken.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

'S LANDS DEFENSIE.

> Kracht tot handhaving van onze nationale zelfstandigheid zoekt zij in de versterking van het rechtsbesef; in de bevordering van kennis onzer historie; in de bevestiging van onze volksvrijheden; in eene ervarene diplomatie; en voorts in eene wettelijke organisatie van de doode en levende strijdkrachten te land en te water, die, na verbetering van het scheeps- en kazerneleven, met prijsgeving der plaatsvervanging, bovenal kracht zoeke in het moreel van den soldaat.
>
> (Program, Art. 17).

I.

NATIONALITEIT EN VOLKERENRECHT.

§ 225. **Nationaliteitsgevoel.**

's Lands Defensie is voor een program van antirevolutionaire beginselen geen aanhangsel, maar hoofdbestanddeel. En dat wel onder het drievoudig gezichtspunt; van protest tegen het cosmopolitisme; van protest tegen de overmacht van het stoffelijk geweld; en van protest niet minder tegen het voorbijzien van „God in de geschiedenis" der natiën.

Immers, ook op dit hoog ernstig terrein heeft zich, met het veldwinnen van de revolutiebeginselen, allengs een, bij vroeger vergeleken, schier vlak tegenovergestelde meening in het besef der natiën en het gedachtenbeleid van haar leiders vastgezet.

Eertijds toch stond het zoo, dat de hoogste wijding van het menschelijk leven juist in de vrijwillige offerande lag, waarmeê voor „huishaard en altaren" goed en bloed werd veil geboden. Zijn land en erve had men lief. Op zijn stam- en volksgenooten was men trotsch. Met al wie land-

zaat onder dezelfde hoogheid was, gevoelde men zich lotgemeen en één. Een drijven van het bloed, een zedelijk instinct, een overgeërfde hartstocht, zoo ge wilt, die soms terdege in onbillijke minachting van den vreemde, in patriottische zelfverheffing en engheid van blik ontaardde, maar die, in kern en wezen niettemin pittig en tot bezielen in staat, geestdrift wekte; helden vormde; en in oogenblik van gevaar de landskinderen ineensmolt tot één machtig geheel.

Aldus werkte er in elk volk een middelpuntzoekende kracht, die het onderscheid tusschen de volkeren en het verschil tusschen de natiën scherp afteekende; binnen en buiten de grenzen beseffen deed, dat men hier en ginds iets anders bedoelde; iets anders gevoelde; een ander was; en juist door dit concentreeren van de nationale levensexistentie op wat haar onderscheidend kenmerkte, bevorderlijk bleek aan die dieper ingravende karaktervorming, die eerst dàn geboren wordt, als het bewustzijn van een eigen levenstaak, een eigen roeping, een eigen doelwit te hebben, in de volksconsciëntie ontwaakt.

Niet in na te bootsen wat de vreemde voordeed, maar in oorspronkelijk en zich zelven en dus anders dan anderen te zijn, school voor dat streven het richtsnoer; en juist daardoor kwam het eigenaardige uit; had elk volk lust aan zijn erf, en zijn kunst, en zijn arbeid; en vertoonde zich alom die rijke pracht van het veelvormige, die u toespreekt en een gedachte in zich draagt en in eigen levenstype u bewijs levert van zelfstandigheid en reden van bestaan.

Toen wist men nog wat „heimwee" was!

Verstond men de zieldoordringende klaagzangen nog van den „balling"!

En „Oost west, thuis best" was toen nog de platte, wel ietwes zeemansachtige groet aan de vaderlandsche kusten, maar waar „Janmaat" toch zijn hart in leî, en waarop een Amen weerklonk uit de borst van al ons volk.

§ 226. **Volkerenrecht.**

Uit dit nationaliteitsbegrip nu werd destijds vanzelf het besef geboren, dat er een „recht der volkeren" bestond.

Immers, vormde elke natie een eigen organisme, door een eigen gedachte geleid, door een eigen hartebloed in spanning gezet, en van Godswege tot een eigen levenstaak geroepen, dan sprak het toch ook weêr vanzelf, dat deze volkeren over en weêr wel tot het inzicht moesten komen, hoe één goddelijk bestel aan allen gemeen was, en dat ze, hoe onderscheiden van aard en wezen ook, toch weêr; als deelen van één machtiger geheel; in een hooger volkerenverband besloten lagen,

en dies ook aan een hooger, gemeenschappelijk recht gebonden, nevens de bijzondere nationale, nog een andere gemeenschappelijk-menschelijke taak te volbrengen hadden, waarbij de ordinantiën hen leiden moesten van den door allen saâm erkenden, heiligen, drieëenigen God.

Vandaar de overtuiging, dat, gelijk elke natie een zedelijk organisme vormt, waarvan de gewesten en gemeenten de geledingen zijn, zoo ook de volken van ons werelddeel allen saâm weêr op hun beurt één groot organisch geheel uitmaken, waarvan elk volk een levend lid en elke natie, groot of klein, één der samenstellende deelen is.

Deze overtuiging bestond in deze hoogere opvatting nog niet in de heidensche periode der wereldrijken; bleef vreemd aan het Cæsarisme; en wordt zelfs nu nog in de „landen der afgoderije" niet dan zeer spaarzamelijk gevonden. Ze schoot eerst onder de koestering van het Christendom wortel; is uit dien hoofde dan ook Christelijk naar oorsprong en inhoud; en kan dientengevolge nog nader omschreven als een besef, hetwelk de volkeren in alle hoeken en streken van Europa doordrong, dat de gedoopte natiën saâm één „groote volkerenfamilie" vormden, die juist in de kernachtige diepte der nationale onderscheidenheden, de kracht voor haar hoogere eenheid vond.

Eerst door dit besef werd het volkerenrecht op den echten stam geënt; werd een zedelijke grondslag gevormd voor de internationale betrekkingen; en kwam het rechtsverband van Europa te rusten, niet uitsluitend op sluwheid en wapengeweld, maar ten principaalste op de vastigheid der beschrevene Tractaten, wier aanhef onveranderlijk wijding schonk door deze klassieke, nu nog gebezigde aanroeping: „In den Naam der heilige Drieëenheid!"

§ 227. **God van Nederland.**

En bij een gesteldheid der geesten, die zich aldus in het nationaliteitsgevoel verdiepte, en in het besef van een hooger recht, dat over de volkeren waakte, kracht zocht, kan het dan ook ten slotte niet anders, of ging het ten oorloge, dan moest wel, meer nog dan in wapengeweld, het vertrouwen op triomf en zegepraal in het onuitdelgbaar geloof rusten: dat 1°. die God, die van deze nationale existentiën de Schepper was, haar dan ook tegen vernieling beveiligen zou; en dat 2°. de Rechter der gansche aarde ook aan dit zijn volk zou recht doen.

Alleen in dezen zin, en in geen anderen, werd er dan ook van een „God der vaderen" en van een „God van Nederland" gesproken. En wie daar tegen aanvoerde, dat dan toch altijd twee volken tegelijk, bij hun onderling beoorlogen, leefden van eenzelfde illusie, en dus een van

beiden steeds te leur gesteld uitkwam, die kreeg zeer gepastelijk een verwijzing ten bescheid: vooreerst naar de schuld, waarin ook de natiën voor haar God liggen, waardoor verhooring des gebeds kan zijn afgesneden, maar niet minder ten andere een verwijzing naar den verborgen zegen die ook in tijdelijke nederlaag en den verholen vloek die zelfs in de schitterendste triomfen, — denk slechts aan wat Frankrijk en Duitschland weêrvoer — bij dieper inzicht schuilen kan.

Hierin lag dan ook de drijfveer, en we haasten ons er bij te voegen, de volkomen redelijke beweeggrond, voor onze nationale Boete-, Dank- en Bededagen; die dagen van doorluchtige gedachtenisse, waarop heel ons volk zich weêr in zijn diepere eenheid saâmvatte, en alsdan zich ophief tot de hoogste spanning van zijn levenskracht, door weêr langs den weg der verootmoediging in te gaan in de gemeenschap met zijn God.

§ 228. **Christelijke familieband der Europeesche natiën.**

Maar thans, men weet het, is dit alles anders geworden.

Die poëtische wereld van eertijds was toch, naar men ons thans voorrekent, niets dan zelfbedrog en zinsbegoocheling; en dagelijks kunt ge het in de gesprekken onzer geliberaliseerde „citoyens" beluisteren, hoe de wijzen dezer wijzere eeuw zich weten te vergapen aan het stel onnoozelheden, waarmeê eens een bekrompener en kortzichtiger voorgeslacht heeft gedweept.

Die „Biddagen" heeft men dan ook eerst doodgelachen en toen afgeschaft.

De „Diplomatie", die de banden voor het internationale leven der volken moest vlechten, op de kaak gesteld; als nuttelooze weelde veroordeeld; en verlaagd tot een nietsbeduidende uitwisseling van hoffelijk beleefdheidsvertoon.

Den eerbied voor de Tractaten heeft men stelselmatig ondermijnd; in beginsel bestreden; en als kinderlijke naïveteit ten mikpunt gekozen voor zijn spotternij.

Nog van een „Christelijk familieverband" der volkeren te reppen, werd onzen ontkerstenden Staatsphilosofen en Joodsch-liberalistischen machthebbers almeer een doorn in het oog.

En indien het „volkerenrecht" metterdaad al voortschreed in schoone triomfen voor het humaniteitsgevoel, we mogen toch evenmin het oog sluiten voor de onnatuurlijke sentimentaliteit, die men er in liet sluipen, en nog veel minder voor het hoogst bedenkelijk streven, dat zich openbaarde, om den triomf van het volkerenrecht te vieren op de puinhoopen van het recht der natiën.

Want immers, indien iets helder in de exploiten onzer eeuw doorblonk, dan is het wel het streven, om de grenzen der natiën almeer uit te wisschen; de eigenaardigheid der volken weg te slijpen; en alle leven in alle volk en alle dorp en allen stand almeer om te gieten naar één eenvormig maaksel.

En hierdoor nu houdt het „volkenrecht" op te zijn wat het oorspronkelijk was en naar zijn idee zijn moet, en ontaardt het meer en meer in een samenstel van hoogst gevaarlijke deductiën, die met logische noodwendigheid voortvloeien uit het revolutionaire beginsel.

Was het toch eertijds de roeping van het volkenrecht, om het recht van bestaan; en van een bestaan met eere; dáárdoor aan alle natiën, groot en klein, te waarborgen, dat ze zich te zaâm onderwierpen aan een hooger recht; thans verstaat men hieronder, omgekeerd, de noodzakelijkheid om de rechten der natiën op een eigen existentie ten offer te brengen aan zeker ingebeeld recht der Europeesche bevolking op omvangrijke agglomeratiën en uit den weg ruiming van allen slagboom en allen hinderpaal, die het ineenvloeien van het leven aller natiën nog belet.

Kras en forsch werd dit reeds openlijk beleden door de apostelen der ééne groote wereldrepubliek.

Brutaler nog beleden door de Communards en Socialisten.

Maar beleden ook in de feiten door Napoleon, die volk na volk verslond. Door Victor Emanuel, die rijk aan rijk trok; door Bismarck, die met de vorsten en koningen als met speeltuig dorst kegelen. En beleden ook nu weêr door Engeland in de Transvaal, door Engeland in Afghanistan. En helaas, erger nog door alle Europeesche mogendheden saâm, toen ze, beginselloos en zonder eere, met het Balkan-Schiereiland naar hartelust omsprongen, niet vragende naar wat recht was, maar naar wat paste in hun stelsel van utiliteit.

Vandaar dan ook dat het dusgenaamde volkerenrecht er naar deze moderne opvatting almeer toe leidt, om de kleinere natiën van het tooneel te doen verdwijnen en ze niet slechts van bijkomstige rechten, maar zelfs van heur primordiaal recht, het „recht van existentie", te berooven. Dat het besef uitslijt, hoe in elk organisme, en dus ook in dat van Europa's volkeren-familie, de kleineren meest de *fijnere* deelen zijn, voor den edeler bloei van het geheel van uitgelezene waarde. En dat dientengevolge het vertrouwen op zijn recht derwijs in alle landen waardeloos begint te worden, dat het „leven op zijn zwaard" weêr als usantie opkomt in de eeuw der keurigste beschaving.

§ 229. **Inwendige demoralisatie.**

En wat nog het ergste is; terwijl alzoo langs dien ongerechtigen weg het volkerenrecht verkracht; de tractaten verscheurd; en de veiligheid der kleine natiën geene is geworden; heeft hetzelfde fatale revolutiebeginsel ook in het hart dier kleinere natiën zelven op de onverantwoordelijkste en schromelijkste wijze gearbeid aan het ondermijnen van wat in den boezem dier natiën nog kracht beloven kon tot taaiheid van verweer en onbedwingbaarheid van verzet.

Immers, in steê van driftig in toorne te ontgloeien tegen den bastaard, die met de nationale eer en onze vaderlandsliefde spotten durft, is eens cynisch om deze „patriottische antiquiteiten" te lachen reeds ten regel onder onze jongelieden van naam en intelligentie geworden; sleet bij de morrende lagere standen elke hoogere bezieling er uit, die nog tot daden van heldenmoed ontvonken kon; en wordt er, ja, het moet ons van het hart, zelfs reeds in Christelijke kringen soms op een toon over inlijving van onze erve bij machtiger natie gesproken, die een volstrekte geloofloosheid verraadt aan een roeping, die vooralsnog van Godswege op ons Nederland rusten zou!

En natuurlijk, of men; op dien antinationalen stroom eenmaal afdrijvende; dan nog redekavelt over Krupp- of Armstrong kanonnen, over sperforten aan den IJsel of zeeforten op den Haaks, — dat loont zelfs de moeite des aanhoorens niet.

Op dat standpunt zijt ge toch als natie ten doode opgeschreven; hebt ge zelf uw recht verbeurd om vrij te blijven; en is, welbezien, elke Gulden, dien ge nog voor vloot of leger uitgeeft, niets dan doellooze verspilling; roof aan het nationale vermogen gepleegd; weggeworpen geld!

En het is uit die overweging, dat we ons dan ook van heeler harte aansluiten aan wat het „Program" ten deze beoogt, door te eischen, dat ge dán eerst aan de militaire Defensie toe kunt komen, als eerst weêr uw Defensie in rechten verzekerd is; en ge als natie, bij uw Defensie, weêr rekenen durft op uw volk en op uw God!

II.

MOREELE DEFENSIE.

§ 230. Landshistorie.

De moreele, in onderscheiding van de militaire Defensie, bestaat uit vier stukken, t. w. *a.* onze Landshistorie; *b.* het rechtsbesef; *c.* de burgerzin; en *d.* de diplomatie.

Ziehier wat we met elk der vier aangestipte punten bedoelen.

a. De kennis der Landshistorie. De Landshistorie is de geboorte- en wordingsgeschiedenis onzes volks. Een photographie, indien ge dus wilt, van het vezelennet der wortelen, die onder den bodem verborgen liggen, en waarvan nu kennis wordt genomen door een later geslacht, dat als blad en bloesem, op verren afstand van den wortelstoel, hoog aan den stam uitbotte. Niet dus slechts een verhaal van wat in vroegere eeuwen zekere oude, lang vergeten voorvaderen deden, maar de nog natrillende uiting van dat eene zelfde leven, dat zich thans in de Nederlanders van nu uit, maar toen, met denzelfden ademtocht, in het destijds levende geslacht zich uitsprak, naar uitwijzen der historie. Het zijn ook in het rivierbed altijd andere druppelen, maar niettemin blijft het eeuw in eeuw uit toch dezelfde „grootvorst van Europa's stroomen", die, van „der Alpen top gedaald", zijn schat van wateren naar onze landouwen doet afvloeien. En zoo nu ook zijn het in de éene natie wel altijd andere personen, andere individuen, andere „stofjes aan de weegschaal" en andere „druppelen aan den emmer", maar niettemin blijft het aldoor éénzelfde geslachtengroep; steeds eenzelfde verband en aaneenschakeling van familiën; hoe verjongd ook, toch altijd hetzelfde oude bloed, dat, van vader op zoon overgevloeid, als door een nooit afgebroken bedding tot aan onze aderen is toegekomen; en in al de individueele geesten, wier zielskracht in dat bloed getinteld heeft of nog tintelt, is en blijft het toch ten slotte de éene geest der natie; die, nooit stervend, maar van geslacht op geslacht overglijdend; vóór tien en acht en vóór een drietal eeuwen geleden, geleefd, gejubeld heeft in onze vaderen, en nog lijdt, leeft en klaagt, in steê van te jubelen, in ons.

Vandaar dat ook aan die Landshistorie het wondere mysterie kleeft, dat van elk bezield en worstelend leven onafscheidelijk is. Een mysterie dat niet ontleed wordt in jaarcijfers, noch uitgeput wordt in namen en

actestukken, noch ook zich ontsluieren laat door de meest exacte en preutsche beschrijving van wat de enkele dacht en deed en doorworstelen moest; maar dat áchter die jaarcijfers en namen en individueele exploiten zich schuil houdt in hetgeen de natie, als geheel genomen, in dagen van angst uitgestaan, in jaren van weelde gezondigd en in de ure van redding gedankt heeft voor haar God. Het levensmysterie der natie, och, het is dat ongeziene en onuitsprekelijke, dat op het veld van eer den moed van den vaandrig vertienvoudigt, als hij voelt hoe aan de driekleur, die zijn hand omklemt, de eer van gansch een volk hangt. Het is dat ongrijpbare en onbeschrijflijke, dat in oogenblikken van spanning als met electrieke vonk heel een volk in toorne uit zijn ruste doet opvlammen. Ja, dat mysterie, het is dat geheimzinnige drijven, dat, zelfs in geen Oranjenaam opgaande, toch de macht bezat om de onvergetelijke Prinsen van dat huis in helden om te scheppen, en aan dat volk een hart schonk, om met onvergankelijke trouw die helden en hun nakroost te minnen.

Juist in de Landshistorie ligt dus het epische, dat door herinnering van het verleden tot nieuwe daden bezielen kan. Dat eenheidsbesef, dat ons, uit onze kleinsteedsche verbrokkeling, in oogenblikken van gevaar weêr als een eenig man arm in arm tegenover den vijand kan doen staan. En niet minder die hartverheffende aanduiding, hoe met zeer kleine macht vaak het grootste te bestaan en het verrassendste te verkrijgen is, indien men, tegen hoop op hoop, nochtans steunen durft op zijn God.

Broodnoodig is het derhalve voor ons volk, dat het door alle rangen en standen weêr met dat heilig enthousiasme onzer Landshistorie gedoopt worde. Niet in het aanleeren van tabellen en geslachtsregisters en dorre kronieken, waar het leven nooit in zat en die dus ook tot het wekken van leven onbekwaam zijn. Och, laat men onzer eenvoudige bevolking dien ballast desnoods ganschelijk sparen. Een moeder weet ook maar zelden, hoeveel ribben de borst en hoeveel geledingen de ruggegraat van haar kind telt: en ze denkt: dat weet de arts wel; en zij heeft haar kind maar lief; en vertelt aan buurvrouw van zijn guitige streken. En zoo ook doet het er voor een eenvoudig werkmanskind niets ter wereld toe, of het al een eeuw of drie in de war is, en denkt dat Oranje in Friesland ligt, en Willem III voor een zoon van Maurits houdt. Waar het voor dat kind maar op aan komt, dat zijn de tafereelen, dat is het bezielde, in kleuren geschilderde doek, dat zijn de helden-figuren en de wondere legenden zelfs! Want och, zonder die legenden is uw geschiedenis; die toch een feilbaar verhaal blijft; geen ware historie meer, en viel er juist het

meest bezielende en meest ware: „die mysterieuse ademtocht des levens", uit weg!

Onze schoolwetdrijvers mogen dan ook toezien!

Immers, dit staat vast, dat zij, ter wille van hun partijzuchtige bedoelingen, onze Landshistorie ontzield, ze ontvleesd, en van gloed en leven ontdaan hebben. Dat ze daardoor de kennis dier historie nu reeds op zeer aanmerkelijke schaal bij ons volk deden afnemen. Voorts, dat er naar hun systeem nooit meer een periode komen kán, waarin die historie weêr haar kracht ter bezieling zal hebben. En dat zij alzoo voor God en de natie verantwoordelijk staan voor de bres, die ze in onze moreele defensie vallen lieten, ter doordrijving van hun staatkundig systeem.

§ 231. **Rechtsbesef.**

b. Het Rechtsbesef. Minder diep in het levensbewustzijn, maar dieper nog in de consciëntie ons aangrijpend, is het rechtsbesef. Immers, wat zelfs in het dier uitkomt, als ge den kleinen hond, mits op eigen erf, met moed den bandrekel aan ziet vallen, datzelfde instinct spreekt onvergelijkelijk edeler, bezielder en krachtiger nog onder menschen en bij de natiën.

Voer het machtigst leger ten oorlog, en hoe keurig ook zijn bewapening en afgewerkt zijn uitrusting en uitmuntend zijn aanvoering ook moge zijn, toch zal dat heir een logge massa blijven, die wel manoeuvreert, maar geen eerbied inboezemt, en zwijgend voortarbeidt aan haar wezenlooze taak. Maar breng omgekeerd een klein leger te velde, dat, gebrekkig uitgerust en maar half geoefend, zóó de wapenen zou moeten strijken; en, mits ge dan dien gewapenden mannen het besef maar tot in de ziel weet te brengen, dat hun recht gekrenkt, geschonden en vertrapt is; dan zult ge eens zien, hoe diezelfde onbeholpen krijgers eerst moedig stand houden en dan naar allen kant uiteenvliegen, waarlijk niet om het hazenpad te kiezen, maar om, „elk man op zijn zwaard" levend, alsnu den vijand met de guerilla op het lijf te gaan, tot er hulpe komt van storm of water, van pestilentie of krankheid, van menschen of van God.

Bovendien, kweeken we dat rechtsbesef bij ons zelven aan, dan houden we het ook hoog en in eere om ons heen, en verhoogen we de kansen op sympathie en deelneming en zelfs op een partij trekken ons ten behoeve, indien, tegen recht en billijkheden in, ons zelfstandig volksbestaan mocht bedreigd worden.

Het recht heeft een onverwinlijke kracht, mits men zelf het heilig

houde, en nog in onze dagen bood de eindelijke ontwringing aan de Turksche macht van de Christen-natiën, die drie, vier eeuwen lang hun beste bloed in een doellooze en nuttelooze worsteling schenen vergoten te hebben, voor elk volk, dat voor zijn recht nog op durft komen, een moedgevend schouwspel, dat, ook bij tijdelijken ondergang der natiën, nog van herleven en weêr opbloeien profeteert.

Vooral met het oog daarop teekenden we dan ook vóór nu vijf jaren, ons zoo ernstig protest aan tegen Nieuwenhuyzens optreden op de kusten van Atjeh. Immers, den oorlog, die zich daaruit ontspon, heeft ons volk nu zonder hart en zonder enthousiasme en ten deele zelfs met verkrachting van eigen rechtsbesef moeten voeren. Het was onzerzijds een oorlog zonder gebed. En verder en dieper dan menig machthebber in het gestoelte der eere, zag, bij het uitbreken van dien krijg, onze Keuchenius, die onmiddellijk voelde hoe utiliteit hier boven recht, vrees hier boven geloofsvertrouwen ging, en dat het kwaad, hiermeê aan Atjeh berokkend, zich zedelijk wreken zou aan ons.

En zelfs al mocht het nu van achteren blijken; wat we mogelijk blijven achten; dat, voor zooveel de rechts-quaestie betreft, Keuchenius mis en Loudon juist zag, ook dan nog is en blijft de fout onvergeeflijk, dat men aan de nationale consciëntie de middelen onthield, en vooralsnog blijft onthouden, om tot het inzicht van dit haar goed en deugdelijk recht te geraken.

§ 232. **Burgerzin.**

c. De Burgerzin. In de ure des gevaars heeft de regeering het volk noodig.

Is het haar nu gelukt, door een wijs beleid en vroed bestuur het vertrouwen te winnen, dat zij 's volks geluk beoogt en ook bevordert; slaagde ze er in, daardoor een geest van tevredenheid en van aaneensluiting te wekken; leefde zoodoende iets van die nationale ingenomenheid met den geboden toestand op, die liefde wekt voor het onafhankelijk volksbestaan en prijsstelling kweekt op nationale zelfstandigheid; en deed ze aldus een toestand geboren worden, die door eendracht sterkt, door sympathie het ééne rad als vanzelf in het andere doet vatten, en door wederzijdsche en onderlinge welwillendheid het mogelijk maakt, dat men elkaâr verstaat, — dan, de historie profeteert het, zal ze, als het er op aankomt, ook op de bevolking rekenen kunnen; tegemoetkoming in steê van tegenwerking vinden; en gedragen worden door den gereeden zin der burgerij.

Wijze regeeringen hebben er uit dien hoofde dan ook altijd naar ge-

streefd, de algemeene liefde des volks te winnen; het vertrouwen der burgerij zich te verwerven; en tusschen de burgers onderling dien geest van natuurlijke aanhankelijkheid aan te kweeken, die vanzelf geboren wordt, indien men de vrijheid maar aandurft en, van regeeringswege, niets wringen wil tegen de wreef in.

Onze regeering daarentegen schijnt deze wijsheid verouderd te keuren. Althans, ze arbeidde er letterlijk nu reeds jaren aan, om elk vertrouwen in de gouvernementeele kracht van onze overheid te ondermijnen; droeg er schier door elke handeling toe bij, om ontevredenheid en murmureering op te wekken; bleef doof voor de dringendste en billijkste klachten, die tot haar kwamen; en verliep almeer in het ergste, waartoe een regeering vervallen kan, t. w. in partijtirannie, of, wil men, in het misbruiken van de nationale regeerkracht; die aller is en steeds moet blijven; ter onderdrukking van wat meer dan de helft der natie wenscht.

Hierop nu kan bij het bespreken van onze moreele defensie niet ernstig genoeg gewezen.

Immers, gaat men aldus voort, onze volksvrijheden te krenken in steè van uit te breiden, dan kan het niet anders, of de burgerzin zal afnemen in gelijke verhouding als de partijzucht veld wint; het gouvernement zal, als partij-instrument, in de ure des gevaars zich zelf van veerkracht ontbloot en de natie tot een eenparige handeling onbekwaam vinden; en de natuurlijke straf voor dit niet regeeren, maar „administreeren", zal zijn, dat, vroeg of laat (God geve, slechts voor korte jaren!) een vreemd commandant ons in het Paleis op den Dam weêr eens in harde feiten toonen komt, wat regeeren van heel het land, zoo er kracht in steken zal, wezenlijk is.

§ 233. **Diplomatie.**

d. De Diplomatie. En wat nu ten slotte de Diplomatie aangaat, zoo teekenen we zeer ernstig protest aan tegen het kwade oog, waarmeê „Buitenlandsche Zaken" nu het vierde eener eeuw ten onzent is aangezien, maar ook en niet minder tegen de onbeduidende en onverdedigbare rol, die „Buitenlandsche Zaken" ons volk in de Europeesche aangelegenheden deed spelen.

Op Christelijk historisch standpunt is een deugdelijke, bekwame, energieke diplomatie, verre van een weelde, veeleer het volstrekt onmisbare instrument, èn om zijn zelfstandigheid te waarborgen; èn om het organisch verband met andere volken en gouvernementen op gang te houden, èn om elk volk voor zijn aandeel te doen medewerken aan de

gemeenschappelijke taak, die op het Christelijk Europa rust: t. w. aan de heilighouding van het recht, de bestrijding van het Paganisme en Mohamedanisme; de eering van het menschelijke in de menschelijke samenleving; en de hooghouding van de eere Gods!

Maar de stichting en instandhouding van zulk een diplomatie kost ongeloofiijke inspanning; vooral bij de ongestadigheid der kabinetten: en niet minder ter oorzake van de verbreking van het Europeesche evenwicht, waardoor schier elke verbreking falen moet, die men zich van den afloop der dingen zelfs in de naastbij liggende toekomst maakt.

Immers, meer nog dan vroeger is het thans voor zulk een diplomatie eisch, dat ze saâmgesteld zij uit een corps staatsdienaren, die in veelheid van kennis, rijpheid van ontwikkeling, vlugheid van opvatting, rijkdom van vinding en plooibaarheid van vormen, u de gegevens aanbieden voor de volvoering van hun bijna onuitvoerbare taak. Een taak, die toch geen mindere is, noch zijn mag, dan om tot in de eerste præformatiën elke beweging na te gaan, die zich tegen de belangen of de veiligheid van den staat keeren mocht; den invloed van het eigen land met voorzichtig beleid zoo ver mogelijk uit te breiden; den dunk, die zich bij kabinetten en volken omtrent ons vormt, een zoo gunstig mogelijken te doen zijn; en voorts op elk gegeven oogenblik tusschen beide te treden, waar stilzitten eerverspeling of bederf van onze belangen voor de toekomst zou zijn.

Aan die eischen wordt thans niet beantwoord.

Schier aan geen enkel vreemd kabinet hebben we op dit oogenblik een diplomaat van toereikenden invloed; en indien er al invloed is, dan meer nog van sociale dan politieke beteekenis: den persoon eerend, maar zonder nut voor ons land.

Wat er ontbreekt, is bij het personeel veelszins bekwaamheid; bij het departement eenheid van gedachte en wilskracht; en bij de Staten-Generaal waardeering.

Thans blijkt het herhaaldelijk, hoe zelfs de Belgische diplomaten ons de loef afsteken; hoe we schier bij elke onderhandeling de dupe van anderer slimheid worden; hoe men ons nog meêtelt als figurante, maar niet meer met ons rekent als een meêlevend volk; ja, is het zelfs gebleken uit onwraakbare bescheiden, dat er reeds over de annexatie van ons land sprake was gevallen, zonder dat men er op het Buitenhof iets van wist.

Tot zelfs in onze Koloniën vervolgt ons dit noodlot; zijn de Engelsche settlers ons te slim af; en werden we nog onlangs op zeer leepe wijze door Spanje beetgenomen, dat leukweg de souvereiniteit der Sulu-

eilanden aanvaardde, en er ons, na afloop, een haast koddig bericht van zond.

En als men dan bovendien bedenkt, wat ongelooflijke schade de linksche en averechtsche onderhandelingen met Engeland ons èn op de Goudkust van Afrika èn op de Noordkust van Sumatra, bezorgd hebben, terwijl we zelfs op Decima reeds achteraf liggen; — dan zal er toch, ook feitelijk, reeds genoeg te berde zijn, om onze ernstige aanklacht te ondersteunen.

§ 234. **Zelfwegcijfering.**

Een klacht die we intusschen, ter wille van onze roeping in het Europeesche Statenverband, zelfs hierbij nog niet besluiten kunnen, maar die ook dient uitgestrekt tot een zeer ernstig protest tegen het laffe zwijgen en het onteerende niets-doen, waarin men heil zoekt bij elk uitbrekend geschil en zich van elke alliantie voor de toekomst verre houdt.

In de Transvaal-quaestie, ja, reeds vroeger, toen Denemarken half en Nassau heel gesloopt werd, had ons Gouvernement moeten spreken; toen nog onlangs de quaestie van het Mohamedanisme geregeld werd, had de tweede koloniale mogendheid zich bij de machthebbers moeten doen aandienen; en, wat meer nog zegt, nu het èn uit de feiten èn uit de diplomatieke geheime archieven op overtuigende wijze gebleken is, dat het bestaan der Staten van den tweeden rang inderdaad bedreigd wordt, had onze Nederlandsche diplomatie reeds voorlang het initiatief tot een politiek van alliantie behooren te nemen, die weêr deed merken dat we er nog zijn.

„Met wat nederliggens en wat handvouwens", gelijk de profeet zegt, komt men er niet.

Moed geldt, vooral bij kleinere volken, boven het leven!

Maar om tot zulk een meer actieve diplomatie, en door haar tot een krachtiger diplomatieke actie, te kunnen geraken, zou dan ook onverwijld vierderlei eisch zijn. En wel: 1. dat men voor het Ministerie van Buitenlandsche Zaken voortaan nooit meer een titularis, maar steeds een wezenlijk minister nam; 2. dat aan Buitenlandsche Zaken een college van zeer kundige, ervaren mannen werd toegevoegd, dat aan de eenheid der traditiën en het voortspinnen der draden, bij het wisselen der kabinetten, de hand hield; 3. dat onze missiën zóó bezoldigd werden, dat ook een onbemiddeld man van talent ze aanvaarden kon; en 4. dat bij elke belangrijke missie het noodige hulppersoneel verbonden werd om den gezant gezant te laten blijven.

Denk aan wat Venetië eens deed!

Denk aan onze eigen diplomaten, toen ze nog niet al edellieden waren. En wat figuren hadt ge toen onder hen!

Denk ook aan Zwitserland, dat door zijn uitnemende consulaten zelfs machtiger rijk overvleugelt!

III.

MILITAIRE DEFENSIE.

§ 235. **Defensie moet beproefd.**

De moreele defensie zal; mits ook op schoolterrein ter wille der Landshistorie doorgezet; den Staat een merkbare som van uitgaaf besparen; maar de militaire defensie is, zelfs voor de kleine veertig millioen, die ze ons thans reeds telken jare kost, niet op deugdelijken voet te leveren.

Elke tien, elk vijftal jaren slaagt de krijgskunst er bij het officierscorps der meest krijgslustige natiën in, èn vloot èn leger al grooter, al sneller, al vernielender te maken. Engeland neemt dit wreed officie waar bij de macht ter zee; Pruisen voor de gewapende macht te lande, en Frankrijk prikkelt beide nogmaals, door in zijn arsenalen en op zijn werven weêr rusteloos zich af te sloven voor zijn militaire eer!

Dit noodzaakt dan natuurlijk de met deze drie meêtellende en wedijverende mogendheden, om dit dure, vernielende voorbeeld, zonder bedenken of aarzelen zelfs, op den voet te volgen; en als, dusdoende, alle grootere Staten in al kolossaler budgetten van oorlog elkaâr de loef afsteken, zouden de Staten van den tweeden rang toch al bijster naïef moeten zijn, indien ze niet inzagen, hoe tusschen meêopdrijving van het oorlogsbudget en zelfwegcijfering de loop der zaken hun geene keuze liet.

Vooral een rijk als het onze; dat door zijne Koloniën zoo licht de onverzadelijke hebzucht van de eerste mogendheid ter zee kon prikkelen; en door de ligging zijner havens zoo natuurlijk de begeerlijkheid van de eerste militaire macht te lande zou kunnen opwekken, en derhalve bij zijn militaire defensie vooral op de aanvalsmacht van Engeland en Pruisen te letten heeft; zou zich dan ook vooraf reeds als geleverd kunnen beschouwen, indien men tegen uitzetting van het budget van Oorlog ten onzent opzag.

Kalm en bedaard heeft dus een iegelijk burger in den lande, heeft men in elk landsdeel en gewest, hebben vooral onze Staten-Generaal en heeft onze overheid te overwegen, wat we ten dezen willen.

Wil men, ziende hoe Engelands macht ter zee en Pruisens macht te lande aanzwellen als een wassende stroom, en denkende, dat we daar toch niet tegen op kunnen, van verweer afziende, het hoofd in den schoot leggen? Of wel, wil men, als het er op aankomt, ook indien we vallen moesten, dan ten minste vallen met eere?

En dan kiezen wij, en elk antirevolutionair immers met ons, onvoorwaardelijk voor het laatste. En dat wel, allereerst, overmits geen volk van karakter zijn nationaal bestaan van Godswege mag prijsgeven; ook overmits óns volk een te eigenaardige type vertoont, om ooit bij inlijving wel te varen; maar bovenal, overmits het laf, wijl het eerloos, en voor de nagedachtenis onzer vaderen hoonend zou wezen, om een erf, door hen ten koste van het beste bloed eens vrijgevochten, zonder slag of stoot af te staan aan den overweldiger.

§ 236. **Vast plan.**

Maar die keuze eenmaal met kalmen ernst gedaan, dan valt er over de hooge budgetten van Oorlog en Marine ook niet meer te twisten, en hebben we ons eenvoudig te oefenen in offervaardigheid, om ons kostelijk erf in duchtigen staat van tegenweer te brengen, en voor die tegenweer het offer toe te zeggen van ons eigen bloed en dat onzer zonen.

Dan moet ons volk het in alle rangen en standen weten, dat de militaire defensie niet anders dan op duren en zeer duren voet ingericht worden kán, en is het eenige, waar de natie bij de overheid op aan kan dringen, dit: dat ze ons voor dit dure geld dan ook een deugdelijke defensie levere.

Met het oog hierop nu eischt het „Program" o. i. dan ook zeer terecht een vaste, d. i. wettelijke organisatie voor de geheele militaire defensie te land en ter zee; ten einde ons aan den ongehoorden en ondraaglijken toestand, waarin we thans tegen wil en dank geraakt zijn, eens voorgoed te doen ontkomen.

Immers, veertig millioen per jaar uit te geven en dan nog de vrij stellige zekerheid te bezitten, dat de Engelschen in vier en twintig uren op het Binnenhof, en de Pruisen in tweemaal vier en twintig uren op den Dam kunnen zijn, is voor een klein volk om razende van toorn tegen zijn militaire autoriteit te worden en zich allen moed voor de toekomst te laten ontzinken.

Een toestand, als waarin we op dit oogenblik verkeeren, is, kort gezegd, een schande voor de overheid en voor de natie onverantwoord.

Dat kan, dat mag zoo niet blijven, en het eerst wat geschieden moet, is daarom dat men (voor een zestal maanden alle onderhanden zijnde werk stakende) de Departementen van Oorlog en Marine definitief organiseere, den generalen staf in behoorlijke orde brenge, en alsdan door deze Departementen met behulp van dien staf voor een deugdelijken raad van Defensie; in verband met de gegevens die Financiën en Waterstaat te verstrekken hebben, een geniaal opgevat, weldoordacht en deugdelijk samenhangend plan van generale Defensie vaststelle; hiervan voorts in Comité-Generaal mededeeling doe aan de Kamers, en alsdan aan de Kamers medewerking vrage voor vaststelling van die vaste punten van organisatie, die, op dit plan passend, niet telken jare bij behandeling van het budget of wisseling van ministerie, op lossen voet moeten komen. En heeft men daardoor eens heengebeten, dan moet voorts onverwijld voor de drie meest waarschijnlijke aanvallen, die zullen zijn af te slaan, een volledig plan van tegenweer worden uitgewerkt, tot in het kleine en bijzondere toe de plicht van elk legerdeel bij de uitvoering van elk dezer drie plannen bepaald en aan de commandanten meêgedeeld zijn, en voorts alles zóó worden ingericht, dat èn op de Oostergrenzen èn op de zeekust althans een plotselinge verrassing voortaan tot de onmogelijkheden zal behooren.

Eerst op die wijs zal het leger zijn zelfvertrouwen herwinnen; ons officierenkorps weêr weten waarvoor het leeft; de naar een vast plan verrichte arbeid doel treffen; en het hooge oorlogsbudget, in steê van wrok en wrevel te zetten, met liefde en toewijding door de natie worden betaald.

§ 237. **Moreel van den soldaat.**

En dit te meer, indien men ook bij Oorlog, van den Tubal-Kaïns aard wat teruggekomen, hoogere waarde dan dusver zal weten te hechten aan het moreel van den soldaat.

Dit is voor de toekomst van ons leger zelfs hoofdzaak.

Thans vloekt heel het platteland een instelling, die een deel onzer landsbevolking letterlijk demoraliseert, om ze straks, zelfs naar ziel en lichaam bedorven, het gif dat ze inzogen in het stille dorpsleven te doen overbrengen. Vloekt de lagere klasse der bevolking een leger-inrichting, die, noodzakelijk tot plaatsvervanging nopend, háár zonen bij voorkeur ten offer kiest. En heeft niet minder elk man van nobelen zin een woord van toorn en afkeuring op de lippen voor een organisatie

van onze levende strijdkrachten, die met menschen manoeuvreert, zonder „den mensch" in hen te eeren.

Dit mag in geen geval langer.

En het is uit dien hoofde, dat ook wij, op het voorbeeld van Groen van Prinsterer, en krachtens het antirevolutionaire beginsel; dat allen menschenhandel, ook in zijn zwakste vormen, verfoeit; ons aansluiten bij den eisch, dat aan alle dienstvervanging een einde kome en hiermeê de kanker worde uitgesneden, die dusver ons leger bedierf.

Maar hieruit, het spreekt vanzelf, vloeit dan ook voort: 1. dat het Gouvernement aan de manschappen onder dienst een behoorlijk kazerneleven verschaffe; 2. het misbruik van sterken drank strengelijk were; 3. het bezoeken van hoerenhuizen door de manschappen onverbiddelijk straffe; 4. het vloeken op onze miliciens van officieren, sergeanten en korporaals afsnijde; 5. de oprichting van militaire tehuizen aanmoedige; 6. bij enkele fijnere wapens gelegenheid opene voor fijnere ontwikkeling; en 7. door het bijeenbrengen van de manschappen in grootere garnizoenen, de aanstelling van veldpredikers, en daardoor herstelling van het godsdienstig karakter onzer legerorganisatie, mogelijk make.

De toon, de publieke opinie, de dunk in ons leger over wat den krijgsman eert en verhoogt, en tot een man van karakter stempelt, moet bijna in het tegendeel van wat het thans is, omgezet. De soldaat moet er weêr achter komen, dat de militaire zedeleer geen andere is noch zijn kan dan die in het maatschappelijke leven geldt, wijl de zedelijkheid, op civiel en militair terrein beide, onveranderlijk aan Gods ordinantiën gebonden ligt.

We vragen daarom nog het onmogelijke niet.

We weten uitnemend wel, dat legers als van Gustaaf Adolf en Cromwell steeds exceptiën zullen blijven, en dat in den regel de *militie* niet hooger zal kunnen staan dan de gemiddelde stand van het zedelijk leven is in de burgermaatschappij.

Mits, en dát is het waarop we dan ook met allen ernst aandringen, mits *het er dan maar niet onder dale* en het kazerneleven de strekking verlieze, om wat reeds niet hoog stond, met fatale noodwendigheid, zelfs voor den beste dezer middelmatige lieden, nog dieper te doen zinken.

§ 238. **Schutterij en huurtroepen.**

En wat nu ten slotte de militaire defensie zelve betreft, zoo spreekt het vanzelf, dat in een program van beginselen slechts *die* weinige punten ter sprake kunnen komen, die meer rechtstreeks met die beginselen in verband staan.

We bepalen ons tot deze vijf.

a. Elke vermenging van loteling en vrijwilliger valle weg. Gelijk men weet, was dit grondregel van defensie voor alle ons verwante Calvinistische volken, die door Calvijns geest zijn ingeleid tot de diepere opvatting van de nationale vrijheden. En Zwitserland, èn Engeland, èn Schotland, èn Amerika, èn ons eigen land hadden oorspronkelijk een zeer scherp gesplitste legerformatie, waarvan het éene deel uit huurtroepen bestond, en het andere uit schutterij of militie.

Een politiek besef van burgerzin en evenzoo een diep ernstig inzicht, dat de zedeleer der Condottieri's voor geen kring van stille burgers paste, drong tot die splitsing met noodwendigheid.

En al heeft dan ook de loop der dingen er toe geleid, dat de huurtroepen, die in Engeland en Amerika nog steeds het eigenlijke leger vormen, ten onzent zeer aanmerkelijk slonken; toch staan we er op, dat men, ook bij deze kleinere afmetingen, tot de oude splitsing terugkeere, en dat wel: 1. wijl het moreel van de militie er ongelooflijk bij winnen zou; 2. wijl het steeds gereed hebben van een brigade soldaten van beroep, op volle getalsterkte, tegen overrompeling waarborg kan bieden; 3. wijl zulk een geoefend corps de vanzelf aangewezen macht zou vormen voor het in stand houden van de goede orde; en ook 4. wijl men in Atjeh b.v. nooit zoo getobd en óns kader en het kader van het Indisch leger nooit derwijs zou bedorven hebben, indien zulk een degelijke brigade binnen acht weken voor Kotta-Radjah had kunnen zijn.

§ 239. **Provinciale legerformatie.**

b. De formatie van het leger zij provinciaal.

Dit is eisch van het organisch volksverband.

Thans heeft men in elk regiment provincialen van alle gading dooreengemengd, waarvan het ellendig gevolg is, dat onze regimenten geen historisch karakter bezitten; geen bezielenden naam voeren; slechts een zielloos cijfer tot onderscheiding hebben; de lotelingen noodeloos ver van huis verwijderd zijn; de oefeningen op groote schaal met vroegere lichtingen bemoeilijkt worden; en de mobilisatie van het leger duur is en lang van adem.

Dit nu behoort niet zoo; is ten onrechte door onze militaire autoriteit nagebootst van de Fransche generaals, die het nu zelf opgeven; en gaat tegen onzen Nederlandschen aard in.

Herstelde men daarentegen, gelijk in Pruisen, in Rusland, in Oos-

tenrijk, enz., ook ten onzent de provinciale formatie, zoodat men Friesche, Groningsche, Brabantsche, Zeeuwsche, Hollandsche regimenten enz. kreeg, dan zou hierdoor het organisch volksverband zich ook in het leger afspiegelen; aan elk regiment door wedijver, eerbesef en karakter worden ingestort; de lotelingen dichter bij huis blijven; de concentratie gemakkelijker zijn; de mobiliseering vlug en snel kunnen afloopen; en tevens elk provinciaal commandement volledig in gereedheid kunnen hebben al wat voor de onverwijlde te velde brenging van de troepen eisch was.

§ 240. **Geconcentreerde defensie.**

c. Het stelsel van geconcentreerde defensie worde niet op de spits gedreven.

Gelijk het nu staat, zou een vliegend Pruisisch corps dat bij Zwol langs de kust Noordop trok, de rijke hulpbronnen van Friesland, Groningen, Drente en Overijsel voorgoed kunnen afsnijden; en zou evenzeer een ander corps, door de Peel over de Maas rukkend, Limburg, Noord-Brabant en Zeeland voor ons doen verloren gaan: daargelaten nu nog de mogelijkheid, dat de reeds zeer sterke Pruisische Marine ook nog, in den rug der Utrechtsche linie, een landing zou kunnen beproeven, om ons te verrassen bij Monster of IJmuiden.

Zoodoende zou dan geen enkel onzer regimenten compleet komen, ons leger op een derde herleid zijn, en het financieel bankroet voor de deur staan.

Terwijl, wat nog het bedenkelijkst is, dit in koelen bloede beraamde plan, om deze kostbare landsdeelen, zelfs zonder poging tot verweer, in 's vijands handen te laten vallen, vanzelf afbreuk doet en moet doen aan de nationale geestdrift in deze provinciën, die — denkende „het gaat toch maar om Holland!" — zich licht eer dan ons lief was in heur lot vinden zouden.

Dat nu reeds in de provinciale formatie hiertegen een krachtig tegenwicht ware te verkrijgen, springt in het oog; mits men de formatie der levende strijdkrachten dan ook een 60 pCt. hooger dan thans opvoerde, en dit doel meê zocht te bereiken door een beter in verband zetten van onze schutterij.

§ 241. **De schutterij.**

d. De schutterij doe men weêr aansluiten aan het volksleger.

De naam van schutterij, thans veelszins een belaching, was in vroeger

eeuwen een naam der eere in deze landen, en hij kan dit weêr worden, indien men de Fransch-revolutionaire idée van „garde nationale", als macht tegenover het leger, slechts varen late, en er in zoeke, wat er van oudsher in zat en er nóg in te vinden is: de wapening van het volk.

Dan toch zal alle reden vervallen, om tusschen het volksleger en de schutterij eenig ander verschil te laten voortbestaan, dan dat de militie in de actieve dienstjaren zij en de schutterij uit die actieve jaren overgegaan zij in de jaren van rust.

De uitgediende loteling en hij alleen zou dan eo ipso schutter worden, en, dank zij de provinciale formatie, ingedeeld blijven bij hetzelfde corps en onder hetzelfde hoofdcommando, dat hij in jonger jaren had gediend.

Dit zou tevens aan de schutterij vaste formatie, degelijke oefening en een deugdelijke aanvoering verzekeren, en door deze drie eigenschappen haar hergeven, wat ze thans ten eenemale verloor: t. w. militaire beteekenis.

En geraakte men diensvolgens tot een legerformatie, die, provinciaal ingedeeld en met de schutterij in rechtstreeksch verband, binnen veertien dagen een goed geoefend leger van 100,000 man te velde kon brengen, met vrijlating van nog een 25,000 man voor de versterkte punten, dan zien we inderdaad niet in, waarom men niet het geconcentreerde stelsel met de Utrechtsche linie tot basis als tweede instantie kon kiezen, na eerst onzen naam gedekt, den militairen moed verhoogd en den tol der sympathie aan onze Noordelijke en Zuidelijke broeders betaald te hebben, door een op Utrecht convergeerende operatie in het open veld.

§ 242. **De vloot.**

e. De vloot.

Wat eindelijk de vloot betreft, mag met vreugde geconstateerd, dat, blijkens het gebeurde in 1854 in de Oostzee, bij Lisza in 1866, met de Fransche vloot in 1870, en nu weêr met de Turksche in '78, de defensie op de kust veel sterker is dan de aanval.

Dit nu brengt voor ons het onschatbare voordeel aan, dat we ons tegen een aanval van de zeezijde metterdaad bestand mogen achten; mits we zorg dragen, dat onze zeebatterijen van het allerzwaarste en alleruitnemendste kaliber zijn; onze torpedo-dienst onberispelijk is ingericht; en er op elk station een zeker aantal zwaar gewapende monitors van weinig diepgang liggen, om den aanvaller afbreuk te doen.

Een onloochenbaar feit, waaruit voor ons voortvloeit, dat onze Marine

zich niet behoeft in te richten op een slag in open zee; af kan zien van het aanschaffen van zeekasteelen als de Devastation; de Koloniën aan haar eigen defensie moet overlaten; en zich derhalve (behalve tot de kustverdediging) te bepalen heeft tot het in stand houden van een flinke flottielje groote schepen, om gedurig en telkens onze vlag te vertoonen; en voorts tot het in dienst houden van een smaldeel snelstoomers, die, steeds volledig uitgerust en liefst op allerlei punten van den aardbol kruisend, in geval van oorlog de gemeenschap met de Koloniën kunnen onderhouden, en bovenal dienst doen als kapers.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

'S RIJKS BEZIT OVER ZEE.

> Voor zooveel het koloniale vraagstuk aanbelangt, belijdt zij, dat de baatzuchtige neiging van onze staatkunde, om de koloniën voor de kas van den Staat of van den particulier te exploiteeren, dient plaats te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting; en diensvolgens in de lijn, herhaaldelijk door antirevolutionaire staatslieden, wier inzicht op bestudeering der quaestie gegrond was, aangegeven, alle belemmering voor de vrije prediking van het Evangelie dient opgeheven; bij het lager onderwijs het bijzonder initiatief van het Europeesch bestanddeel aanvankelijk dient gesteund; tegenover het Mahomedanisme het Christelijk karakter der natie niet verloochend; en zoo de politieke als sociale en oeconomische verhouding in overeenstemming gebracht worde met den eisch der Christelijk-historische beginselen. (Program, Art. 18.)

I.

MOEDERLAND EN KOLONIËN.

§ 243. **Dissentieerende geestverwanten.**

Bij het bespreken van de koloniale quaestie wenschen we met de uiterste behoedzaamheid te werk te gaan. Hiertoe toch maant èn de aard dezer quaestie zelve, èn niet minder het dissentieerende gevoelen, dat nog tot op den huidigen dag door invloedrijke en gewaardeerde mannen onzer richting, tot zelfs in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, wordt gekoesterd en bepleit.

Uit eerbied voor hun afwijkende meening daarbij verzwijgen wat eisch van ons beginsel is, mogen we evenwel niet.

Om ons daartoe het recht te geven, zou toch door deze dissentieerende geestverwanten van tweeën één moeten geleverd zijn: t. w., òf een steekhoudend betoog, waaruit bleek, op wat wijs hún denkbeelden met logische

noodwendigheid uit het antirevolutionaire beginsel voortvloeien; òf wel een afdoende aanwijzing, dat de door óns beleden gevoelens zich met de zuiverheid van dit beginsel niet wel laten rijmen. Zoolang echter van deze twee noch het ééne ooit beproefd noch het andere ooit gewaagd zal zijn, en deze op menig ander terrein zoo hooggeschatte en treffelijke volkstribunen zich in koloniale zaken, wat regeersysteem en sociaal stelsel betreft, gelijk dusver, blijven bepalen tot het beamen en nader aandringen van de argumenten der conservatieve woordvoerders, zal ieder toestemmen, dat het voor ons met plichtsverzaking zou gelijk staan, indien we den moed misten, om onbewimpeld neêr te schrijven wat oorzakelijk ten deze samenhangt met het karakteristieke van ons beginsel.

Waaruit echter door niemand in of buiten onze richting worde afgeleid, dat we derhalve deze pleitbezorgers in eigen kring van wat ons op antirevolutionair terrein onhoudbaar dunkt, met de conservatieve leidslieden op één lijn zouden stellen.

Dit toch zou dáárom reeds het uiterste der onbillijkheid zijn, wijl de heeren, op wie we het oog hebben, voor hetgeen ook ons hoofdeisch dunkt, t. w. de vrije prediking van het Evangelie, steeds derwijs moedig in de bres zijn gesprongen, dat ze reeds ter oorzake van dit ééne onvoorwaardelijke aanspraak op onze erkentelijkheid hebben, en door die ééne, schijnbaar onschuldige, wijziging van het conservatieve program, feitelijk dit geheele program ontzielden en verscheurden.

§ 244. De Koloniën behooren aan, niet tot het Rijk.

En hiermeê tot de bespreking der quaestie zelve overgaande, bepalen we ons in dit eerste artikel bij de punten van koloniaal beleid, die saâmhangen met het souvereiniteitsrecht, of, wil men, anders uitgedrukt, die den band raken tusschen Moederland en Koloniën.

De Grondwet kiest daarbij tot uitgangspunt de voorstelling, alsof Moederland en Koloniën saâm één rijk vormden. Immers, in artikel één bepaalt ze: „Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat in Europa uit de tegenwoordige provinciën Noord-Brabant," enz.; een bepaling die blijkbaar onderstelt, dat het Koninkrijk der Nederlanden, behalve in Europa, nog elders deelen heeft, waaruit het in andere werelddeelen bestaat, en die dus de fictie aanneemt, dat onze Nederlandsche provinciën met Java, Sumatra, Borneo, Celebes, Suriname, Curaçao enz. te zamen ééne rijkseenheid vormen, één geheel uitmaken en, voor wat de souvereiniteit aangaat, onder éénzelfde gezichtspunt vallen.

Dit nu mag noch kan door ons, antirevolutionairen, worden beaamd.

Aldus te oordeelen, is naar heidensch-Romeinsch staatsrecht; is wat de revolutie wil; beoogt wat in Frankrijk reeds is verwerkelijkt.

In Frankrijk toch heeft men niet alleen naar de letter de Koloniën bij het rijk ingelijfd, maar dan ten minste ook ernst gemaakt met wat men zeide te willen, en aan elke kolonie een aantal zetels afgestaan in het Parlement.

Stelt men zich namelijk op het valsche, onhistorische en ongoddelijke standpunt, dat de mensch macht heeft om door de combinatiën, die hij wilkeurig ten uitvoer brengt, een rijk, en in dat rijk een natie, te vormen, dan natuurlijk is er tegen de vereenzelviging van Moederland en Koloniën geen afdoend bezwaar uitdenkbaar.

Maar keurt men daarentegen, gelijk elk antirevolutionair doen moet, dit menschelijk geknutsel af, en oordeelt men diensvolgens, dat een natie het product is van Gods bestel in de historie, en dat derhalve elk rijk begrensd is door de natuurlijke straallengte van het aldus gevormd nationale leven, — dan valt hiermeê ook vanzelf elk denkbeeld van mogelijkheid weg, om een Dajakker en een Fries, een Atjehnees en een Drentenaar als rijksgenooten van eenzelfde rijk in één organisch verband saâm te vatten.

§ 245. **Vervolg.**

Tegenover de revolutionaire leer, dat de Koloniën behooren tot het Rijk der Nederlanden, plaatsen wij daarom het organisch denkbeeld, dat de Koloniën aan het Rijk toebehooren, en er deswege, als elk een eigen en een ander organisme vormend, door herkomst en historie, d. i. door Gods ordinantiën, van gescheiden zijn.

Welbezien hebben we derhalve te doen met een in zichzelf bestaand en afgesloten rijk, genaamd het Koninkrijk der Nederlanden, 't welk deels door verovering, maar hoofdzakelijk door overneming van de Oost-Indische Compagnie, in het bezit is gekomen van uitgebreide landstreken over zee, waar door geheel andere volken, met een zelfstandig verleden en geheel eigen volksaard, een van het onze volstrekt onderscheiden en andersoortig leven wordt doorleefd.

Het oude heidensche Rome kon de volken van drie werelddeelen tot één rijk saâmsnoeren, overmits Rome noch een land noch een natie was, maar slechts ééne stad, met veroverd en dan voor het minst nog aâneengeschakeld gebied.

Zoo ook kon Buonaparte Napolitanen en Amsterdammers tot rijksburgers stempelen van één zelfde rijk, wijl alles ineen- en te versmelten

de ongoddelijke pretentie was, waarmeê het Frankrijk der revolutie zich in zijn vrijheidsroes op de volkeren wierp.

En zoo ook kan nu nog een Constitutie, die op het staatsrechtelijk beginsel van het revolutionair systema rust, de fictie aandurven, dat zonder nationaal of organisch verband, zelfs gewesten, die elkaâr niet raken, tot één rijk zijn saâm te binden.

Maar zulk een tegennatuurlijke, onhistorische, in-revolutionaire gedachte mag noch kan ooit duurzaam wortel schieten onder månnen van óns beginsel; te minder nog waar het gewesten geldt, die de rijksgrenzen niet aanraken; en die, gelijk Curaçao en Celebes b. v., ook onderling elk punt van geographische of ethnographische verwantschap missen.

Meer dan een doode letter is deze ongerijmde gedachte van ons eerste Grondwetsartikel dan ook nooit geworden. Er zitten geen Dajaksche afgevaardigden naast de afgevaardigden voor de residentie in onze Staten-Generaal. De wetten van hier gelden ginds niet. Er is een onderscheiden bestuur. Een andere rechtspraak. Er heerschen andere ordonnantiën. En de eenige vrucht, die deze onhoudbare fictie dusver gedragen heeft, is waarneembaar in de politieke en fiscale schade, die de gestadige schermutseling tusschen het Plein en Buitenzorg, en evenzoo het sollen met bijdrage en batige sloten, ons nu deze dertig jaren berokkend heeft.

§ 246. **Souverein niet de koning maar het volk.**

Maar is dan nu het samenstel onzer Koloniën een bezitting, die niet tot, maar aan Nederland behoort, dan komt in de tweede plaats de vraag: Wie is souverein over de Koloniën?

En dan gaan we niet meê met hen, die zonder meer antwoorden: de koning.

Neen, niet de koning, maar het Rijk der Nederlanden bezit de overzeesche gewesten.

Ze zijn geen kroondomein, maar domein van het Rijk.

In 1798 zijn de gezamenlijke bezittingen der voormalige Oost-Indische Compagnie niet door een souverein qua talis, maar door het Rijk geëigend en verklaard te zijn „bezittingen van den Staat." En dit terecht, wijl immers de oorsprong van heur bezit niet lag in triomfen, door den souverein van Nederland behaald, maar veeleer in veroveringen, gemaakt door een lichaam, dat, alleen onder de auspiciën van den toenmaligen souverein, uit den boezem der natie, d. i. der maatschappij, en dus van het volk zelf, was voortgekomen.

Een kroondomein, gelijk Victoria dit in Ceylon heeft, mist onze koning; en het hoogste wat van 's konings autoriteit ten deze, naar

recht en eisch der historie, kan gezegd worden, is, dat de koning souverein is over een rijk, dat deze gewesten als koloniën bezit.

De souvereiniteit, die over het Rijk der Nederlanden toekomt aan den koning, komt over de Koloniën (wijl de souvereiniteit ten deze uit het bezitsrecht voortvloeit) dus toe aan het Rijk.

Alleen door Koning en Staten saâm kan en mag dus ten opzichte der Koloniën worden beslist, en niets is onzedelijker geweest, dan het zoolang van oud-conservatieve zij volgehouden systeem, alsof de Koloniën, op den keper bezien, volmaakt gelijk stonden met een d o m i n i u m r e g a l e, waarmeê de Staten noch wat souvereiniteit noch wat contrôle aangaat, ook maar iets hadden uit te staan.

En toch waren de conservatieven daarbij volkomen in hun recht tegenover de toenmalige liberale oppositie op koloniaal terrein, die de ongerijmdheid beging om de inmenging van de Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden te verdedigen op gelijke gronden, als waarop de bemoeiïng der Staten met de aangelegenheden van het Moederland rust.

Dat was een volstrekt onverdedigbare theorie.

Voor het Moederland toch wortelt alle constitutioneele bemoeiïng der Staten met het regeerbeleid in het recht van elke natie, om aan den vorst haar geld te weigeren of toe te staan.

Maar met dit voor het Moederland wel en deugdelijk gefundeerde recht kwam men op koloniaal terrein, zoodra men het masker afleî, natuurlijk geen duimbreed verder.

Immers, Friezen en Zeeuwen hebben wel een recht van zeggenschap over wat Zeeuwen en Friezen opbrengen moeten, maar voor wat Balinees of Javaan præsteert, zou hieruit, mits men logisch zijn wil, nooit eenige andere conclusie zijn te trekken, dan dat ook de Javaan of de Balinees hierover zeggensrecht kreeg.

Op hoogen toon een budgetrecht tegenover den koning in zake Koloniën te eischen voor een geldelijk beheer, waar men zelf niet aan meê betaalt en nog tamelijk wat uit trekt, is spelen met woorden, is het recht geweld aandoen en opzettelijk verwarring brengen in de begrippen.

En het is daarom dan ook, dat wij het recht en den plicht der Staten-Generaal, om zich aan de Koloniën gelegen te laten liggen, in het minst niet afleiden uit een gefingeerd en leugenachtig koloniaal budgetrecht; maar uitsluitend doen rusten op het onloochenbare historische feit, dat de Koloniën een bezit zijn, dat niet aan de Kroon toebehoort, maar aan h e t R ij k als zoodanig.

§ 247. **Eigen beheer en bestuur.**

Uit deze overwegingen nu vloeit voor ons algemeen koloniaal regeeringsbeleid onmiddellijk voort, dat het bestuur en beheer der Koloniën door het Rijk in dier voege behoort te worden ingericht, dat het, geheel afgescheiden van de rijkshuishouding in het Moederland, op eigen wortel stoele; aan eigen levenswet gehoorzame; ruste op eigene zedelijke verantwoordelijkheid; en tere op eigen kracht.

Dit kan en moet natuurlijk dan nog nader gesplitst in een afzonderlijk beheer en bestuur voor elke groep koloniën, wier ligging, beteekenis of geaardheid dit eischt; zoo zelfs dat het alleszins overweging zou verdienen, om b. v. het uiterst belangrijke Sumatra allengs meer op eigen voet te brengen. Maar voor de generale quaestie, die ons thans bezig houdt, kan deze splitsing buiten geding blijven. Het komt thans slechts op het beginsel aan, dat de huishouding van het Moederland in zich zelve afgerond en afgesloten zij, en dat de overzeesche bezittingen, onder de hoogheid van het Rijk, een inrichting ontvangen, die strookt met haar belang, haar natuur en haar geaardheid.

Hetwelk in dezen zin te verstaan is, dat in de Koloniën alleen in naam des Rijks de wet gegeven, recht gesproken en daden van beheer en bestuur uitgeoefend worden; zoo echter, dat wat niet de hoogheid van het Rijk, maar de binnenlandsche aangelegenheden der Koloniën raakt, niet op het Plein zijn beslissing vinde, maar te Batavia en te Parimaribo zelf.

Het Rijk als souverein heeft het recht, zijn Commissarissen of Gouverneuren en Hooge Raden te benoemen, die de rijkshoogheid in de Kolonie vertegenwoordigen zullen: het recht om in wetten, van het Rijk, zonder inmenging der Kolonie, uitgaande, alle belangen te regelen, die deze rijkshoogheid over de Kolonie belichamen moeten; het recht ook om de wettelijke regeling der binnenlandsche aangelegenheden van de Koloniën van zijn goedkeuring en bloc afhankelijk te stellen; het recht voorts om de Kolonie, als zijn bezit, door verdragen te verbinden aan derden; en eindelijk het recht en den plicht, om het koloniaal bestuur aan zich rekenplichtig en dus verantwoordelijk te houden, zoo op sociaal en politiek als op financieel en fiscaal terrein.

§ 248. **Hoogheidsrechten van het Rijk.**

Afgescheiden van het koloniaal bestuur en beheer, als het hoogheidsrecht van het Rijk rakende, en derhalve, hetzij rechtstreeks onder den Gouverneur, hetzij onder een specialen Commissaris staande, zou dan slechts zijn: 1. het beleid der buitenlandsche aangelegenheden; 2. de

militaire en maritieme macht; en 3. het beheer van de woeste gronden en verdere domeinen.

Het beleid der buitenlandsche aangelegenheden, wijl die den souverein, d. i. ten deze het Rijk, mede verbinden; en bovendien nooit anders dan door den wettigen souverein kunnen of mogen behandeld worden.

Maar ook de militaire en maritieme macht, voor zoover deze namelijk niet strekt om zeeroof tegen te gaan of de publieke orde te handhaven, maar er is en wordt aangewend, om het Rijk zijn koloniaal bezit tegenover een buitenlandschen vijand te waarborgen, of ook om aan het Rijk het rustig bezit van zijn Koloniën te verzekeren, tegenover mogelijke neiging tot opstand en muiterij.

Minstens de helft van de militaire en maritieme kosten behooren dus, naar recht en billijkheid, niet door de Koloniën zelven, maar door het Rijk te worden gekweten; om de eenvoudige reden, dat deze kosten niet ten behoeve van de Koloniën, maar ten onzen bate, voor de hoogheid en de eer van het Rijk, gemaakt worden en uitsluitend strekken om onze souvereiniteit te handhaven.

Koloniën te bezitten is een eer; verhoogt ons prestige; geeft ons in Europa een geheel andere positie, dan we zonder heur bezit zouden innemen, doet over de zwakheid van ons tegenwoordig volksbestaan nog de glorie van een roemvol verleden schijnen; en moet uit dien hoofde aangemerkt als een voorrecht dat niet weinigen ons benijden, en welks handhaving ons dus ook iets waard moet zijn.

Maar hiertegen staat dan ook ten derde over, dat het Rijk als souverein, ook in de Koloniën het genot mag en moet hebben, waarover elk souverein beschikt, om namelijk de regalia en de bona vacantia, d. i. met name gouvernementstuinen en woeste gronden, als Rijksdomein te beheeren; waaruit dan de gelden kunnen gevonden worden voor alle bestuurs- en beheerskosten, die het hoog gezag raken, waaruit dan de kosten kunnen betaald worden voor bedwang en defensie; en waaruit een eventueel overschot kan aangewend tot delging van de Rijksschuld, overmits in die Rijksschuld schulden ook van kolonialen oorsprong schuilen.

§ 249. **Geen deeling van verantwoordelijkheid.**

Of eilanden en gewesten, die, uiterst karig bevolkt, zonder vertier of eigen leven, niet althans aanvankelijk onder meer rechtstreeksch beheer zouden te brengen zijn, blijve hierbij onbeslist. Waar geen eigen nationaal leven wortel schoot en dus geen organisch volksverband bestaat, heeft het antirevolutionair beginsel ook geen eisch te stellen. Dat beginsel wil

alleen, dat ge de formatiën der volkeren en natiën, gelijk die onder het bestel van den Schepper geworden zijn, in heur zelfstandigheid en eigenaardigheid zult eerbiedigen, en uw hand af zult houden van elke poging tot ineensmelting van wat krachtens zijn aard onversmeltbaar is; komt er slechts tegen op, dat gij, als mensch, het recht om over de toekomst dier volkeren te beschikken, aan God uit handen zoudt nemen; en is dus voldaan, indien, behoudens de handhaving en waarborging van uw hoogheidsrechten, slechts zoo beslist van elke valsche vermenging met uw eigen Rijk worde afgezien, dat nooit of nimmer uw financieel belang aan het moreel belang dier volkeren in den weg sta.

Geen vaste bijdrage dus noch ook batige sloten, maar een geheel ander stelsel met scheiding van dienst en van beheer; en dat wel met dien verstande, dat het Indisch beheer, om ons nu tot den Archipel te bepalen, niets meer met het Rijksdomein of het Rijksleger te doen hebbe; maar overigens uit de productie van eigen maatschappij goedmake, wat ze ten behoeve dier maatschappij te kosten legt.

Waren daarbij soms voorschotten, of, wat op hetzelfde neêrkomt, leeningen onder guarantie van het Rijk noodig: dan zou hiertegen in beginsel geen bedenking bestaan; mits dit hulpbetoon maar nimmer weêr leidde tot die heillooze *deeling* van de verantwoordelijkheid, die blijkens constante ervaring steeds met *vernietiging* van alle verantwoordelijkheid gelijk staat, en voor Moederland en Koloniën beide om strijd noodlottig en verderfelijk bleek.

II.

EXPLOITATIE, KOLONISATIE, OF VOOGDIJ?

§ 250. **Drie stelsels.**

In ons eerste artikel kwam uitsluitend de formeele quaestie ter sprake over het verband, waarin, krachtens het souvereiniteitsrecht, Moederland en Koloniën over en weêr tot elkaâr staan. Thans gaan we over tot deze andere: *Wat moet en mag Nederland met zijn bezit over zee doen?*

Drieërlei is daarbij denkbaar.

Te weten: men kan òf zulk een bezitting exploiteeren, òf ze koloniseeren, òf ook voogdij over haar voeren.

Exploiteeren kan men een ander volk, rechtstreeks of ook zijdelings.

Oudtijds deed men meest het eerste. Daartoe bedwong men het met wapengeweld, en lei het alsdan tribuut op. Maar; onze eeuw toonde het; men kan ook zijdelings, en nog wel zeer voordeelig, een ander volk noodzaken om op eigen kosten en ten bate van zijn overwinnaar te leven, indien men de bittere pil slechts verzilvert en de roovende hand omwikkelt met een weefsel van sociale en oeconomische instellingen.

Koloniseeren daarentegen kan men slechts zulk een bezitting, waar het overheerschend volk een bodem en klimaat vindt, die passen bij zijn aard: en ook dan nog alleen onder beding, dat er genoegzame overbevolking voorhanden zij, en de geest van avontuur in deze overbevolking leve.

Zoo Engeland in Amerika en Australië. Zoo wij eertijds aan de Kaap.

Voogdij voeren eindelijk over een ons niet-verwant volk wordt eerst mogelijk, als het zedelijk besef van plicht en van verantwoordelijkheid aan den Rechter óók der natiën opwaakt, en uit dit besef de gegevens geboren worden, waarzonder de volvoering van zulk een moeitevolle en vaak verdrietelijke taak, schier ondenkbaar is.

§ 251. **Geen exploitatie noch kolonisatie, maar voogdij.**

Van deze drie stelsels nu, is het eerste in zich zelf geoordeeld; het tweede voor het grooter deel onzer Koloniën niet toe te passen; en dunkt alleen het derde ons in overeenstemming te zijn met de roeping eener Christen natie.

Exploiteeren mag ons Rijk een ander volk evenmin, als ik recht heb van den akker van mijn buurman te leven. Dat is zonde tegen het achtste gebod; volgens de schoone uitlegging van den Heidelberger: „God verbiedt niet alleen dat stelen en rooven, hetwelk de overheid straft, maar Hij noemt óók dieverije alle looze stukken en aanslagen, waarmede wij onzes naasten goed denken aan ons te brengen."

En schier onder zwaarder oordeel nog valt het zijdelings exploiteeren van een ander volk, door dwang aan te doen aan zijn oeconomische instellingen. Immers, dat is zich tegenover geheel een natie bezondigen aan dezelfde schuld, die men ten opzichte van enkele personen „in slavernij houden" noemt, d. i. aan een ander de vrije beschikking over zijn persoon te ontnemen en hem te noodzaken dat hij het profijt van zijn arbeid afsta aan ons. Stelt dus reeds „slavernij," op den

enkelen persoon toegepast, naar aller oordeel schuldig aan het zesde gebod, hoeveel te meer dan niet het in slavenstand brengen en houden van geheele volkerengroepen; niet uit noodweer, of uit recht van repressaille, maar louter om profijt van winst.

Koloniseeren eindelijk kunnen we wel wat, maar niet veel. Er is geen volk over ten onzent, en in het volk dat er over is, zit pit noch geest. Bovendien, de plateau's op Java zijn door onverstandige beheersdaden nog niet in stoom-connectie met de kust gebracht, en Sumatra's toestand is voor het planten van een Hollandsche kolonie nog te ongestadig en te weinig gerust. Van dit stelsel, bij manier van algemeenen maatregel, kan dus voor ons zeer uitgebreid bezit geen sprake zijn.

Rest derhalve niet anders dan het eenig goede, geoorloofde en door de eer van ons Christelijk karakter geboden stelsel; het stelsel van voogdij.

Van voogdij let wel, niet om deze volkeren aldoor onmondig te houden, maar om ze voor wat ze zijn, d. i. voor onmondigen te nemen, en alsnu tegenover deze onmondige natiën de drieërlei zedelijke verplichting te aanvaarden, waaronder elk voogd tegenover zijn pleegkind staat, t. w. *a.* om het zedelijk op te voeden; *b.* om zijn bezit ten zijnen meesten bate met overleg te beheeren; en *c.* om het in de toekomst, zoo God dit wil, het innemen van zelfstandiger positie mogelijk te maken.

Dit korte redebeleid is zoo klemmend en doorzichtig, dat; kwamen er geen andere drijfveeren in het spel; reeds hiermeê elk moralist zich overtuigd achten; en, zonder onderscheid, de consciëntie van elk man, die Gods geboden eert, u onvoorwaardelijk zou bijvallen. Weshalve we dan ook geen oogenblik aarzelen, om het innemen van een lager standpunt voor een iegelijk, die in Christus de natiën in een nog hooger verband leerde saâmvatten, alleen bestaanbaar te noemen bij verblindheid door vooroordeel of gemis aan strenge consequentie.

§ 252. **Het Cultuurstelsel in zijn oorsprong.**

Reeds hieruit volgt, dat noch het conservatieve noch het dusgenaamde liberale systeem van koloniale politiek door de Christelijk-historische richting kan worden overgenomen.

Niet het conservatieve, wijl dit, in het Cultuurstelsel belichaamd, een vermenging is van landsvaderlijke albemoeiïng met ongeoorloofde zucht tot exploitatie.

Dát dit Cultuurstelsel niet óók eenig goed heeft afgeworpen, is daarmeê niet beweerd; maar wel dat dit geringe goede geenszins opweegt tegen

het vele kwaad dat het brouwde; en dat, zelfs al sloeg de evenaar anders door, het desniettemin geoordeeld zou zijn door het verkeerde beginsel, waarin het wortelt, en de onzedelijke aanleiding, die het deed ontstaan.

Over die aanleiding viel elke twist thans weg, nu vaststaat, dat graaf Van den Bosch dit keurig ineenzittend stelsel uitspon, toen hij op Java voet aan wal had gezet, niet met last om te overwegen, hoe men den inlander aan meer welvaren, maar hoe men 's Rijks schatkist aan meer geld zou helpen.

Er moest geld zijn; en veel geld ook; en, dit eenmaal als uitgangspunt aannemend, moet men erkennen, dat het Cultuurstelsel een geniale greep was, voor wie zich neêrlei bij het onverdedigbaar maxime, alsof kracht tot heiliging van een bedenkelijk middel ooit te ontleenen viel aan de deugdelijkheid van uw doel.

Niet alsof we ontkenden, dat er van meet af niet althans eenige toeleg bestond, om den last voor Java's bevolking zooveel doenlijk, mits er geld kwam, te verlichten; maar zóó, dat, zoo dikwijls het geldelijk belang van het Rijk en het sociaal of zedelijk belang van den Javaan in botsing geraakten, den Javaan op te offeren, noodwendig uit het stelsel voortvloeide, en twintig jaren lang, in toenemende mate, richtsnoer van gedraging werd. Een aanklacht, die reeds onweêrlegbaar bewezen zou zijn, al ware het slechts door het nog onlangs herinnerd advies van G. L. Baud: dat desnoods wat onzedelijk op den Javaan werkte en hem zijn eigen sociale toekomst deed verspelen, doorgezet en in stand moest gehouden, ter wille van Neêrlands financieel belang.

Reeds dit vitium originis drukt op heel dit stelsel een stempel, waarom het als verboden waar strengelijk geweerd dient op alle grens van het Christelijk terrein.

§ 253. **Het Cultuurstelsel in zijn beginsel.**

Maar verkeerd was ook het beginsel, waarin het wortelt.

Dit toch was: gedwongen prijs van een in gedwongen arbeid op Rijksdomein geteeld product.

De geërfde inlander zou, in steê van verhoogde belasting te betalen, en zelfs in gedeeltelijke mindering van de reeds op hem drukkende lasten ($^2/_5$ der landrente) cultuurdienst op 's Rijks domein verrichten, en de opbrengst van dezen bouw leveren in handen van de Gouvernementsambtenaren tegen een prijs, die meestal nog geen derde der reëele waarde bedroeg, en die dan nog een tijdlang werd uitbetaald in een koperen munt, die geen derde der muntwaarde inhield.

Bij de koffiecultuur, die, als verre de belangrijkste en ook nu nog gaafst in stand gehoudene, den toestand op Java beheerscht, kwam dit er op neêr, dat elk in dienst gesteld gezin tot 600 à 650 koffieboomen; soms op 10 à 12 palen afstands (12 × 1506 Ned. El) van zijn woning; te planten, te verzorgen, te plukken en de vrucht er van te bereiden had. Een arbeidstaak, die minstens op 160 à 170 dagdiensten beslag leî, en (bij een gemiddelde opbrengst van 140 katties per 600 boomen, en een plantloon van ƒ8,50 tot ƒ14 per picol) betaald werd met ƒ11,90 à ƒ19,60; niettegenstaande naar een evenredige daghuur van 30 à 50 Ct., de verschuldigde som voor dien arbeid niet minder dan ƒ48 à ƒ80 zou beloopen hebben. En dat, terwijl de zuivere opbrengst van deze 140 katties voor het Gouvernement in veiling niet zelden ver over de ƒ85 bedroeg en dus zeer wel ruimer betaling toeliet.

Immers, al stelt men ook, wat reeds exorbitant ware, dat naar billijkheid in het tot den prijs van ƒ11,90 à ƒ19,60 geleverde product nog een belasting *in natura* school, gelijk staande met een som van ƒ15 per gezin, en trekt men bovendien voor de pachtwaarde van den bodem insgelijks ƒ15 af; dan nog bleef er een bate van ƒ35 à ƒ40, voortgevloeid uit onbetaald gebleven arbeid; en die men den Javaan dwong ons af te staan, teneinde onze ontredderde financiën op streek te brengen; hier te lande verhooging van lasten overbodig te maken, en ons een rijksweelde te veroorloven, die ons politiek gestel bedierf.

§ 254. **Het Cultuurstelsel in zijne gevolgen.**

Dit stelsel nu zou, ook al had het niet dan goede vruchten voor Rijk en Kolonie beide afgeworpen, van uit ons standpunt niettemin reeds om het beginsel zelf moeten veroordeeld worden. En dat wel, overmits het een gewelddadig omzetten, door dwang, van den socialen toestand eener natie beoogde, als waartoe geen mensch, met wat autoriteit ook bekleed, het recht heeft of ooit kan hebben. Wie zulk een ondernemen bestaat, vermeet zich toch, geheel het organisme van het volksleven te onttrekken aan zijn natuurlijk inwonende levenswet; zet gewelddadig de spil, waarop het nationale raderwerk loopt, om; en pleegt derhalve in de hoogste mate een daad van zeer diep ingrijpende *revolutie*, waartegen op antirevolutionair terrein plichtshalve dient gereageerd.

Volkomen juist hebben dan ook de conservatieven in hun lateren strijd aan de liberalen het recht betwist, om gewelddadig Westersche begrippen op te dringen aan een Oostersch volk. Maar ze vergaten hierbij, dat ze zelven aan gelijk euvel, in nog veel beduidender afmeting, schuldig stonden, in zooverre de invoering van het Cultuurstelsel een even gewelddadig

dwingen was van Java's oeconomisch leven naar de eischen van een aan dit leven volstrekt vreemdsoortig belang.

En dieper tegenzin nog wekt dit stelsel, indien men op het kwaad ziet, er door gebrouwen.

In hoeverre Java's bevolking metterdaad onder de werking van dit stelsel verdubbelde, of slechts bij betere telling op dubbel cijfer uitkwam, blijve hierbij onbeslist, en we nemen voor het oogenblik aan, dat metterdaad Java's inwonerental wies, en, wat nog meer zegt, toenam in arbeidzaamheid en tijdelijk won in welvaren. Maar dan vragen we nóg, of men b.v. in de Engelsche fabrieksdistricten niet hetzelfde verschijnsel waarnam, en of iemand deswege den droeven moed zal hebben, het fabrieksleven als een zegen voor de bevolking te loven. En te minder nog staan we den conservatieven toe, hierop te pleiten, wijl hun beste en vroedste mannen het er opzettelijk op toelegden, om het „zóó gewonnen, zóó geronnen," den Javaan in te prenten; ook al verdween het karig plantloon in de amfioen.

§ 255. **Vervolg.**

En terwijl alzoo het hooggeroemde voordeel van dit stelsel ons uiterst twijfelachtig dunkt, staat er tegenover:

1. dat het den natuurlijken ontwikkelingsgang van het nationale leven in onze Koloniën voor lange jaren onherstelbaar bedierf;

2. dat de knevelarij van den minderen man door zijn meerdere en zijn hoofden er door aangemoedigd en gesteund werd;

3. dat de Oost-Indische ambtenaarswereld tot de onnatuurlijke vermenging is gekomen van eensdeels gezag uit te oefenen en anderdeels opzichters eener industrieele onderneming te zijn; wat op hoogst schadelijke wijze aan het plichtsbesef afbreuk deed en geldzucht en egoïsme deed insluipen in onze Europeesche Kolonie;

4. dat ons koloniaal beheer, door in een commercieele firma te ontaarden, volslagen uit zijn voegen is geraakt;

5. dat onze eigen rijksfinanciën, na een kunstmatigen bloei, thans hopeloos in de war raken;

en 6. wat wel het ergste is, dat de consciëntie der natie vereeltte in steê van veredeld te worden; en het besef van de roeping, die we tegenover God aan onze Koloniën te volbrengen hadden, er in den goudroes allengs uitsleet.

§ 256. **Tweeslachtigheid van 't Liberale stelsel.**

Maar hieruit leide niemand af, dat derhalve de liberale praktijken

nu wel in overeenstemming zouden zijn met de door ons beleden beginselen.

Wel schromen we niet, hun de hulde van onze sympathie te bieden voor zoo menige ergernis als ze wegruimden en betering als ze aanbrachten; maar waar we wezen moeten, brachten ze ons niet.

En ze konden dit niet, krachtens hun standpunt, dat van den aanvang tot op den huidigen dag een hinken op twee gedachten bleef, en te veel vat op zich gaf van wel schoon voorgestelde, maar in den grond onzuivere bedoeling.

Een stelsel toch als dat der cultures op hoog gezag kan er door of kan er niet door.

Kan het er wel door, welnu, torn er dan ook niet aan; want het sluit als een bus; heeft vóór zich dat het nu eenmaal bestaat; en proeve leverde van onverdachte profijtelijkheid.

Maar kan het er niet door; en dat maintineerden de liberalen in theorie: ploeg er dan ook niet meê, maar heb den moed het uit te werpen; en toon in dien moed de oprechtheid van uw zedelijke verontwaardiging.

Onze liberalen daarentegen deden noch het een noch het ander, maar bedierven de cultures op hoog gezag, om daarnaast een vrije cultuur met Europeesch kapitaal in het leven te roepen, die juist door de instandhouding der verplichte cultuur-levering niet kón bloeien.

Vrije en Gouvernementscultuur zijn elkanders natuurlijke vijanden, omdat beide concurrent zijn op de arbeidsmarkt, en een geheel verschillenden socialen toestand onderstellen en helpen vormen.

En te minder kon deze anticonservatieve koloniale politiek slagen, wijl ze gepaard ging met het streven, om, door bestuursmaatregelen, de begrippen van onze moderne, geliberaliseerde maatschappij te enten op den stam van een geheel andersoortig volksleven. Een streven, welks ongerijmdheid niet sterker in het licht kon treden, dan toen op het Plein door een schoolwetijveraar voor Indië een schoolreglement werd opgesteld, waarin deze snuggere bureelist hoogwijs de wet van '57 zoogoed als copiëerde.

§ 257. **Fiasco door dit stelsel gemaakt.**

Vandaar dan ook de schier wreede teleurstelling, waarop zoo schitterende parlementaire worsteling tegen het conservatisme uitliep.

Want immers, de ergerlijkheden van het Cultuurstelsel zijn wel opgeruimd, maar het hoofddenkbeeld van een gedwongen leverantie, en

daarmeê de plooi, door dit stelsel aan het Javaansche leven geschonken, bleef.

In tal van opzichten is de afpersing der hoofden beteugeld, maar de hoofdkanker van een regeersysteem dat èn dessahhoofd èn landpatriciër naar willekeur op het volk laat drukken, woekerde voort.

De ambtenaarswereld staat nog op onzuiver voetstuk en kon daardoor haar magistrale waardigheid niet herwinnen.

En het einde van al het probeeren en reformeeren, van al het passen en meten, is, dat men door zijn halfheid alles van zijn plaats en niets op zijn plaats heeft gebracht, en nu rondtast in een chaötische verwarring.

Vandaar dat de nu uitgediende liberale koloniale politiek, die eens met zulk een edele geestdrift opstoof tegen dwingelandij en hebzucht, thans zelve in haar tente wegschool; nauwelijks een teeken van leven meer toont; en ons een toestand achterliet, die, door van malaise in Nederland en van nog erger dan malaise in Indië te spreken, zeker niet te donker is gekleurd.

Juist op grond van deze schipbreuk der liberale koloniale politiek, mag het dan ook uitgesproken, dat ons geen andere keus blijft, dan om òf het Cultuurstelsel weêr in eere te brengen, òf een stelsel aan te nemen, dat elke gedwongen cultuur of cultuur-leverantie uitsluit. En wijl nu, om redenen hierboven aangestipt, zich met het Cultuurstelsel te verzoenen voor den consequenten antirevolutionair niet kán; en bovendien door niemand meer aan herstel van de cultures in heur ouden fleur gedacht wordt; zoo blijft ons niet anders over, dan om, na opheffing van dit dwangstelsel, met kalme bewustheid voor het stelsel der vrijheid te kiezen; en niet te vragen: „wat Java ons geeft?" maar alleen: „Wat wil God dat we voor Java zijn zullen?"

III.

KERSTENING VAN INDIË.

§ 258. **Zedelijke opvoeding van den inlander.**

Heeft ons Rijk jegens zijn bezit over zee plichten van voogdij te vervullen; en staat op de rolle dier voogdijplichten bovenaan de gehou-

denheid „om het pleegkind zedelijk op te voeden"; dan is ook een koloniaal program van antirevolutionaire zijde ondenkbaar, waarin de kerstening van Indië geen uitgangspunt zij.

Met klem en nadruk teekenen we dan ook protest aan tegen de vernederende meening, als kon men er tegenover het Christelijk-historisch beginsel ooit meê uit, door (politiek gesproken) eenvoudig conservatief of wel liberalistisch koloniaal man te zijn, en dan nog aan missie te doen bovendien. Neen, het zuurdeesem behoort in het brooddeeg gemengd, en mag nooit als toegift u bij het ongezuurde brood worden toegemeten. En zoo ook kan op het koloniaal program derhalve „Indiës kerstening" niet bijkomstig ingrediënt, maar moet bezielend hoofdbestanddeel zijn voor een iegelijk, die den Christus Gods ook als „den Heiland der natiën" huldigt.

Toch is een andere de weg, waarlangs de kerk of haar leden tot deze overtuiging geraken; en een andere de overweging, waardoor de overheid zich van dien plicht bewust wordt.

De kerk en haar leden staan op geestelijk terrein; belijden dienvolgens, dat aan den Christus alle macht is gegeven in hemel en op aarde; eeren hem dies als Koning over alle volken en natiën; en weten zich dienovereenkomstig, tot bekendmaking van Gods Woord ook aan de volken over zee, gehouden door de drievoudige beweegreden: *a.* dat er gehoorzaamheid dient betoond aan het woord: „Gaat henen in de geheele wereld en predikt het Evangelie aan alle creaturen!"; *b.* dat Koning Jezus tot zijn eere ook bij deze volken van den Archipel moet komen; en *c.* dat het behoud der zielen ons dient te prikkelen tot ontferming.

Maar anders oordeelt de overheid.

Zij weet als overheid alleen, dat zij geroepen is om den eenigen waren God te eeren, ook in de opvoeding der aan haar toevertrouwde natiën; dat derhalve noch heidensche noch Mohamedaansche afgoderijen door haar te eeren of te steunen zijn, en dat integendeel, krachtens het onwraakbaar getuigenis der historie, alleen bekeering tot het Christelijk levensbeginsel ook aan deze natiën uitzicht kan openen op volksontwikkeling in hoogeren zin.

Met dit laatste is bedoeld, dat feitelijk alleen de Christelijke volken in Europa en Amerika tot die zuiverder ontluiking van edeler kracht zijn geraakt, die een menschelijk samenleven schiep gelijk wij dit kennen; terwijl de vroegere, en nog ten deele in China en Britsch-Indië bestaande, heidensche beschavingen hiermeê in zedelijke kracht van verre niet vergelijkbaar zijn, en de Mohamedaansche levensvorm in de af-

brokkeling van Turkije en de barbaarsche zeden der West-Aziatische stammen zijn eigen vonnis met zich brengt.

Sluiten nu die beide, t. w. deze stellige overtuiging der overheid en dit plichtsbesef van de kerk en haar leden, ineen, dan wordt hieruit vanzelf het gewenschte geheel geboren.

Immers, de overheid weet dan: „Indië moet gekerstend, maar zélve ben ik tot die kerstening onbekwaam!"; terwijl ze dan als gewenschte hulpe de kerk en haar leden tegenover zich vindt, die slechts wachten, dat men de heirbanen openen zal, waarlangs ze aan deze natiën het Evangelie zullen brengen.

§ 259. **De halve maan en het kruis.**

Alleen op dit standpunt is dan ook een politiek van zedelijke verplichting voor ons overzeesch bezit denkbaar.

Durft men toch als overheid deze uitgesproken voorkeur voor het Christelijk levensbeginsel niet aan, dan kan men o. i. niet beter doen, dan morgen den dag onze bezittingen te ontruimen. Dan toch kan noch zal men, met al zijn schoone plannen tot reformatie, nooit een stroobreed vorderen, en geen andere vrucht van zijn bemoeiïng oogsten, dan dat men de huishouding dezer volken reddeloos onderstboven keert; en ze ellendiger maakt in steê van ze te beteren.

Dit immers staat vast, dat het niet om het leggen van een laag vernis op den vermolmden stam, maar om doordringing van dien stam met nieuwe levenssappen te doen is. Vast ook, dat deze doordringing kortweg ondenkbaar is, tenzij ze haar drijfkracht ontvange uit den wortel, of, wilt ge, uit het meest centrale en alomvattende van een volksbestaan: t. w. zijn godsdienst. En vast niet minder, dat èn blijkens de historie, èn blijkens het tragisch beeld dat de huidendaagsche Muzelmannen opleveren, de Islam, zelfs in zijn edelsten vorm, voor een volksbestaan als zoodanig nooit iets anders noch iets beters kán opleveren dan òf fanatisme òf versteening.

Wat ge dus ook aan de natiën van ons overzeesch bezit tornt of beproeft of te kosten legt; zoolang ze in de schaduw van de Halve maan blijven omwandelen, vordert ge daarmeê ter wereld niets. Kunt ge er brengen wat ge wilt, maar zal het nooit beklijven. En bereikt ge galvaniseering en polijsting misschien, maar levensbezieling en bloei nooit

„Indiës kerstening" is alzoo het primum verum, waar we heen moeten!

Dàt het, waaruit alleen een heuglijke toekomst dagen kan!

En als men dat „eenig noodige" niet aanwil noch aandurft, dan steekt

er o. i. nog wel zooveel gezond verstand in een Cultuurstelsel, dat dan ten minste nog goud oplevert, dan in een beginselloos spel als dat der liberalisten, die, om Indiës kalen wand met groenend klimop te bekleeden, er wel den afgezaagden stam met zijn takken heensturen, maar tronk en wortel hier in den grond laten zitten; en dus nooit verder brengen kunnen dan tot een bekleeden van dien wand met hout, dat in zijn merg reeds dood ging en met blad dat verdort.

§ 260. **Paganisme en Mohamedanisme.**

Vraagt men nu voorts op welke wijze ons Rijk zich tegenover Indië van deze uiterst gewichtige gehoudenheid zou kunnen kwijten, dan dient achtereenvolgens gewezen op *a.* de verhouding tegenover de in Indië bestaande afgoderijen; *b.* de kerk; *c.* de zending en *d.* de school.

a. De verhouding tegenover de in Indië inheemsche afgoderijen.

Tegenover de paganistische en Mohamedaansche afgoderijen, die thans nog bij de volken van den Archipel in eere zijn, behoort onze Gouverneur-Generaal, met zijn ambtenaarsstaf, als repraesentant van een Christelijk-Europeesch rijk, zich niet slechts van elken schijn van medeplichtigheid of goedkeuring te onthouden, maar zelfs den waan der neutraliteit op te geven.

Men behoort onder Papoeaan en Madurees, onder Atjeher en Molukbewoner te weten, dat hun souverein een Christenvolk is; en dus een volk dat alle afgoderij als zonde afkeurt en dáárom alleen niet met geweld uitroeit, wijl het de eere van den Christus te na zou komen, ooit anders dan door geestelijke invloeden zijn macht te willen vestigen. Het psychologisch Darwinisme, dat alle zedelijke veerkracht uit uw merg wegzuigt, door u diets te maken, dat al deze afgoderijen eigenlijk geen afgoderijen, maar veelszins schoone, zij het ook lagere, vormen van het dusgenaamd „godsdienstig besef" zijn, moet tegengestaan met alle kracht. En wat bovenal dient bestreden, is de door en door onware voorstelling, alsof de Mohamedaan geen afgodendienaar zou zijn, maar aanbidder met ons van den eenigen waren God, slechts door Mohamed in den Koran, in steê van door Jezus ons in de H. Schriften vertolkt. Er moet weêr beleden en erkend, dat „Allah" een door den mensch zelf uitgedachte God is, die met den Drieëenigen God der Christenen zelfs den naam niet gemeen heeft. Weshalve dan ook elke uitkeering van rijksgelden ten behoeve van dezen Allah-dienst onverwijld dient gestaakt; elke aanwezigheid van 's lands hooge dienaren op feesten van dezen

„Allah" strengelijk dient verboden; elke accommodatie aan de Allah-vereering, gelijk generaal Van Swieten zich ten laste liet komen, niet onberispt mag blijven; en een afgodisch komediespel van karbouw-offerande, als nog onlangs een chef in landsdienst zich ter ontduiveling van een locomotief veroorloofde, zonder aarzelen met afzetting dient gestraft.

Men behoort er onder de volken van den Archipel wel en deugdelijk van doordrongen te zijn, dat we hun afgoderijen vrij laten; volstrekt niet uit waardeering; noch ook uit vrees voor uitbarsting van hun fanatisme; maar alleen krachtens den eisch van het Christelijk beginsel zelf, dat niet anders dan langs den weg der overtuiging triomfeeren wil!

Door elke andere houding, hetzij van heimelijke accommodatie, hetzij van openlijke eering, verloochent het rijksbewind het karakter der natie; zondigt tegen dien God, die de verloochening van zijn eer vooral in zijn overheid wreekt; en doet niet anders dan op Indisch terrein de kryptogaam „Neutralitas" overplanten, die het hier reeds nooit verder dan tot een ijl en spichtig sprietje bracht, en in Oostersch klimaat eenvoudig wegzweert in haar schimmel.

§ 261. **Kerkgenootschappen.**

b. De kerkgenootschappen.

De thans in onzen Archipel bestaande kerkinrichting is, voor wat de Protestantsche kerkgenootschappen aangaat, in zichzelve geoordeeld.

De Roomsch-Katholieken hebben wat ze behoeven; genieten vrijheid; beschikken over een corps belijdende, bekwame, ontwikkelde geestelijken; staan door den bisschop in partibus te Batavia met het rijksbewind in officieel en toch onafhankelijk verband; hebben zich weinig te beklagen over gebrek aan belangstelling bij Roomsch-Katholieke ambtenaren; geven schier aan elk zendingsstation gemeentelijke inrichting; en staan aldus op vasten voet; winnen bij den dag; en genieten algemeene achting.

De Protestanten daarentegen zijn zich zelf in hun kerkinrichting een hinder; indien ze gelooven, een ergernis; en voor wat buiten is tot een aanfluiting. Ze vormen toch het ongerijmde en onbestaanbare van een algemeen-Protestantsche-Staatskerk; met gemeenten die onvrij, geestelijk verarmd en verloopen zijn; onder leeraars, die, van buiten door rijksbenoeming ingebracht, schier allen zonder geloof of belijden, met hun eigen figuur verlegen staan; en boven en behalve door dezen drievoudigen jammer, nog droever schier door het onloochenbaar feit te schande gemaakt, dat de Europeesche Christenheid onder hen, van alle hooger belijden af; indien niet maar ook aan dieper, heiliger levensernst gespeend; is.

Reeds lang had men op Plein en Buitenzorg dan ook behooren in te zien, dat dit niet langer geduld kon of mocht. En de moeilijkheid, dat men aan de bestaande regeling zich bilateraal gebonden had, mag geen oogenblik als verontschuldiging aangevoerd door de volslagen ontstentenis van een veerkracht, die slechts even had behoeven op te waken, om een zoo ontzenuwd lichaam als het Indische kerkbestuur tot het handelen naar heiliger richtsnoer te bewegen.

Het dient er toe te komen, dat deze onbestaanbare en zoo geestelijk als staatsrechtelijk geoordeelde Staatskerk door verdwijning ophoude de eere van den Christus in onze Koloniën te omsluieren. Toe komen, dat de Gereformeerde gemeenten haar confessioneel en presbyteriaal karakter herwinnen. Er toe komen, dat elk gemeentelijk kader, dat geen stof heeft en dus levensvatbaarheid mist, eenvoudig vervalle, om elders te herleven in zendingsstations, die, bij uitzetting tot b. v. honderd leden, terstond in het kerkelijk kader dienden over te gaan.

§ 262. **De zending.**

c. De zending.

In het bloeien en welslagen der zending moest ons Indisch bestuur zijn eere stellen.

Immers, gelijk straks bleek, is het zelf voor de kwijting van zijn zedelijke roeping tegenover de Indische volkeren van Indiës „kerstening" afhankelijk, en toch is het als overheid, tot rechtstreeksch bekeeringswerk onbekwaam.

Wat kan aan het Indisch bestuur, onder dit dilemmatisch verband, dan gelegener komen, dan dat zich uit het Rijk zelf, door particulier initiatief, een stroom naar Indië keere, die wel niet uit sociale of politieke berekening, maar dan toch met geestdrift en toewijding, zijn kracht aan deze ontzaglijke taak wil beproeven?

Doel van rijksvoogdij over Indiê is, ook den daar wonenden volken de zegeningen deelachtig te maken, die de maatschappij hier te lande geniet. Dus moet zij wel een weg openen, waarlangs de Christelijk-Europeesche maatschappij van hier met de Mohamedaansch Aziatische maatschappij van over zee in aanraking kan komen, of meerder of minder naar zich zelf mocht vervormen; doende aldus ongezocht de voorwaarden ontstaan, waaraan voor de rijksvoogdij zelve de mogelijkheid van plichtsvervulling gebonden is.

Op dien grond eischen we derhalve, dat het Gouvernement aan beide maatschappijen weten doe: dat het de zending niet langer, gelijk dusver,

tegen wil en dank als een noodzakelijk kwaad zal dulden; maar ze van nu voortaan accepteert en, met alle gevolgen van dien, *wil*.

Hieruit zou voortvloeien, dat het Gouvernement met de kerkgenootschappen, die zich hiertoe aanmeldden, of ook, waar deze achterbleven, met corporatiën van leden uit hun midden; mits steeds op den grondslag van een erkende kerkelijke confessie; in officieele aanraking trad, en de missie ongeveer in dezer voege regelde, dat *a.* elk kerkgenootschap zijn werkzaamheid op Java voorshands beperkte tot een enkele afdeeling of residentie; dat *b.* de geordende zendelingen rang zouden nemen op gelijken voet met de kerkleeraars; dat *c.* een inspecteur, door zulk een kerkgenootschap aan te stellen, de correspondentie zou onderhouden met het Gouvernement; dat *d.* deze genootschappen waarborg zouden leveren voor de uitzending van geschikt personeel; dat *e.* aan zulk een genootschap in vrij bezit een voldoend perceel rijksdomein zou worden afgestaan, 't zij in gouvernementstuinen, 't zij op woeste gronden; en dat *f.* het Gouvernement op zich nam, eventueele woeling, die het gevolg mocht zijn van louter geestelijke overtuigingspogingen, in bedwang te houden met zijn politieke macht.

Beperking tot een enkele residentie wordt in dit stelsel geëischt om de drievoudige reden: 1o. dat het alleen zóó doenlijk zal bevonden worden, duurzaam voor de orde in te staan; 2o. dat het alleen zóó mogelijk zal blijken, de zending met een hooger en lager ambtenaarspersoneel te omringen, dat haar sympathetisch is; en 3o. overmits alleen op die wijs de hoogst schadelijke concurrentie der kerkgenootschappen onderling; die, zoolang er plaats te over is, immers niet hoeft; ongezocht wordt voorkomen.

§ 263. **De scholen.**

d. De scholen.

Op schoolterrein eindelijk moet, evenals bij de zending, het beginsel richtsnoer zijn: dat men de Christelijk-Europeesche maatschappij van hier op vrijen voet ten zegen late arbeiden aan de bewerking van de Mohamedaansch Aziatische maatschappij daar.

Vrees voor verzet mag daar niet van afhouden, wijl er de eere van het Rijk in steekt, te toonen, dat het meester is en weet te blijven op zijn erf. En evenmin mag het Gouvernement voor zulk een maatregel terugdeinzen ter oorzake van beweegredenen, aan het stelsel der „moderne secteschool" ontleend; wijl het bederven door dit heilloos systeem van onze Nederlandsche toestanden, wel allerminst oorzaak behoeft te zijn dat ook Indië aan gelijksoortige proefneming worde onderworpen.

Het lager onderwijs, tot het geven waarvan een hier te lande geëxamineerd onderwijzer zich aanbood, zou daarom o. i. door het Indisch Gouvernement niet slechts geduld, maar ook financiëel gesteund, zoo niet gedragen moeten worden. En ook hierbij zou men systematisch te werk dienen te gaan. Niet hier een school en ginds een klasse, wat op geldverspilling en ontmoediging uitloopt; maar ook hier saâmtrekking van de beschikbare, mits gelijksoortige krachten in een enkele residentie; liefst met de zending der kerkgenootschappen in behoorlijk verband.

En of men dan al bij zulk onderwijs óók kerstening van den inlander beoogde, zou, verre van daartegen een bezwaar op te leveren, veeleer aanbevelingsbrief er voor zijn, en mits een op dien voet geopende school slechts waarborg bood voor deugdelijk maatschappelijk onderwijs, onder behoorlijke contrôle stond, en niet beneden zeker vast te stellen leerlingencijfer daalde, zou het Gouvernement ook aan zulk een school o. m. een perceel domein behooren af te staan, om uit de opbrengsten daarvan te leven.

Vanzelf zou aldus, door het vis unita fortior het Christendom in zulk een residentie een macht worden, die allengs ook de opleiding van den Javaanschen adel in middelbare scholen zich aantrok; en dusdoende zelfs van lieverleê den weg kon banen tot wat Java reeds voor vijftig jaren had moeten bezitten: een vrije universiteit.

IV.

STELSEL VAN BESTUUR.

§ 264. Kiezen of deelen.

De conclusie waartoe we geraken, is alzoo deze: Nederland bezit de Koloniën, om zich ten haren opzichte te kwijten van de zedelijke verplichtingen van voogdij. Aanvaardt nu ons Rijk deze grootsche taak met helder bewustzijn, dan kan dit strekken om de veerkracht der natie te verhoogen; haar in haar nationale eenheid te bezielen; haar te richten op een hooger levensdoel; en tegelijk het te enge levensterrein van haar volksbeweging merkelijk uit te breiden. Terwijl, ook afgezien hiervan, dit koloniaal bezit ons prestige verhoogt door de nawerking van een roemrijk verleden, en onze positie op het politieke schaakbord meer

dan verdubbelt in beteekenis door het feitelijk gewicht dat het ons bijzet.

Intusschen dient Nederland zelf te beoordeelen, of het die taak aan wil en aan kan.

Immers, daartoe wordt geen mindere eisch gesteld, dan dat we: 1. een troepenmacht op de been en een vloot in zee houden, sterk genoeg om onze politieke hoogheid over de bevolking dier Koloniën te handhaven; 2. dat we een niet onaanzienlijk deel van de beste elementen onzer maatschappij voor de magistrale, paedagogische en industrieele behoeften dezer gewesten afstaan; en 3. dat we het risico aandurven, dat bij eventueele verwikkelingen dit koloniaal bezit ons berokkenen kon.

Waar dan tegenover staat, dat Nederland als souverein, behalve zijn meerder prestige; 1. rechtstreeks beschikken kan over de regalia en domeinen der Koloniën; 2. door het koloniaal bezit een werkkring ontsluit voor zijn overbevolking; en 3. zijdelings materieele hulpbronnen opent voor zijn maatschappelijken bloei.

Oordeelde nu ons volk desniettemin dan dit voordeel kwalijk tegen den last opwoog, en vond het geen hart meer in den boezem, om voor zoo verheffend levensdoel, des noods tijdelijk, een deel van eigen rust en schat te wagen, dan zou een zoo ontzield geslacht de eere van zulk een bezit ook niet meer waard zijn, en hoe eer hoe beter de hand hebben af te trekken van een kostbaar pand, waaraan alsdan nooit dan schade voor eigen zedelijke ontwikkeling en schande voor een eens zoo goeden naam te ontleenen viel.

Maar wil men die conclusie niet (en wat Nederlander zou ze, zonder diep van schaamte te blozen, aandurven?); dan dient ook toegetast; met bezonnenheid en heiligen zin; om een loop van zaken te stuiten, die de Koloniën tot een socialen puinhoop maakt en óns demoraliseert.

§ 265. **Vijf bedingen.**

Zooals het nu staat, doet Indië ons geen goed en wordt door ons Indië bedorven.

De kassiersrekening wordt telken jare verevend, maar in het nationale schuldboek wordt ál ingedragen; en ingedragen dat het volk er wel niet aan denkt, en ons rijksbewind er de oogen voor dichtsluit, maar dat het toch gezien wordt door een Alwetend God en tegen ons roept bij den Rechter der natiën.

Hoe nu, om aan dit oordeel te ontkomen, de kerstening van onze Koloniën door de maatschappij hier te lande beproefd, en door het Rijk begunstigd dient te worden, werd aangeduid in ons vorig artikel. En zóozeer is zelfs die kerstening, en wel die kerstening onverwijld en

rechtstreeks, ons hoofdzaak en uitgangspunt, dat zonder haar elke voogdelijke bemoeiïng met de Koloniën ons arbeid om niet dunkt en roekelooze verspilling van kracht.

Toch niet zoo, alsof hiermeê reeds alles gezegd ware!

Juist toch om zijn zedelijke meerderheid te toonen, heeft het Rijk óók zorg te dragen, dat het bewind over zijn koloniaal bezit vroed en beleidvol zij; dat het recht met hand en tand en onverbiddelijk, voor en tegen een ieder, gehandhaafd worde; dat de geldheffing doeltreffend en gelijkmatig zij; dat de voorwaarde voor sociale ontwikkeling zich vormen kunne; en dat de intellectueel zwakkere inlander tegenover de sluwheid van den gewetenloozen indringer veilig sta achter het schild van ons gezag.

§ 266. **Bestuur.**

Voor de bewindvoering over onze Koloniën dient de kracht gezocht niet in de veelheid, maar in de instructie, de qualiteit en de goede plaatsing van ons ambtenaars-personeel.

Wat aangaat de instructie, behoort vast te staan, dat geen met gezag bekleed ambtenaar dan ook met iets anders dan de uitoefening van dat gezag te maken hebbe. Geen sprake dus van bemoeiïng mag er voor den ambtenaar zijn met eenige industrieele onderneming of gouvernements-cultuur; sprake evenmin van de altoos noodlottige vermenging, die bewindsman en rechter in één persoon versmelt; maar sprake uitsluitend van bestuursdaden, ter handhaving van onze hooge autoriteit en ter hooghouding van ons zedelijk prestige.

Niet minder leggen we nadruk op de qualiteit van ons ambtenaarspersoneel, die, veel meer nog dan hier te lande, de hoogste eischen stelt.

Niets is bedenkelijker dan de dwaling, dat Indië met minder toe kan dan wij. Integendeel moet, wijl in Indië de contrôle der publieke opinie zooveel geringer; de taak zooveel omvattender en de verleiding tot misbruik zooveel gereeder is, in elken man, die ons daar vertegenwoordigen zal, een probiteit van karakter en zedelijken ernst wonen, als de gewone klasse van lieden noch hier noch ergens u biedt. Oók op kennis; maar meer nog op beleid en rijpheid van zin; komt het in zulk een exceptioneelen toestand aan; en een gouvernement dat, om deze kostelijke ingrediënten te winnen, en, eens gewonnen, te bewaren, niet meer doet dan dusver ons Departement van Koloniën deed, kweet zich stellig niet van zijn plicht.

En dan de plaatsing!

Illusie zou het zijn, te wanen, dat Nederland van dit goede personeel voordurend stof te over kon opleveren, om allengs heel het bestuurs-

kader van Indië te bezitten. Tegenover het systeem, om telkens weêr een tak van bestuur onder Europeesch personeel te brengen, plaatsen wij daarom het beginsel, om uitsluitend de „Spitze der Behörde," gelijk onze naburen het noemen, uit het Moederland te nemen en, ónder hen, den dienst te laten beheeren door wel onderleide en in strenge tucht gehouden zonen van de inlandsche aristocratie.

Maar dan ga die lijn van ons bestuur ook door tot op het gewone dessah-hoofd, d. w. z. dat ook deze dorpschefs niet langer blijven mogen wat ze dusver waren: een door ons gebruikte schaapshond om de kudde tam te houden; maar worden moeten personen, die, onder toezicht, een welomschreven gezag uitoefenen en voor hun diensten op vasten voet worden betaald.

§ 267. **Rechtsveiligheid.**

Rechtsveiligheid is, voor ál wat mensch heet en onder élke hemelstreek, de eerste en onmisbare voorwaarde voor de veredeling van karakter en de ontwikkeling van kracht.

Ontbreekt die, dan wordt de machtige tot knevelarij verlokt en zet zich in het hart van den mindere een wrok, die nijd baart en òf kruipend maakt òf verwildert. En daarom lette men er wel op, dat in de quaestie van rechtsveiligheid niet maar de vraag steekt, of men met of zonder revolver te bed zal gaan; maar veel meer het diep-zedelijk vraagstuk: of ge de plooi, die in het volkskarakter kwam bij wilkeur en machtsmisbruik, alsnu door karaktertrekken van edeler aard zult vervangen.

Daartoe nu is voor Indië drieërlei noodig, t. w. nauwkeurige beschrijving van wat als recht gelden zal; een strikt onpartijdige en der zake kundige rechtspraak; en een streng gedisciplineerde politie, die weet door te tasten.

Niet op invoering van ónze wetboeken, maar op codificatie, na zuivering, van het in Indië geldend recht, komt het aan; want alleen dat wortelt in Indiës historie en zit met weêrhaken in de consciëntie der bevolking vast.

En zoo ook niet op een geheel Europeesche rechterlijke hiërarchie moet men aanwerken. Och, wat verstaan die lagere rechterlijke ambtenaren, die zoo pas in Indië voet aan wal zetten, van taal, landaard en onderlinge verhoudingen? Maar op een inlandsche rechterlijke hiërarchie; aan een universiteit op Java zelf gevormd; en voor wier onpartijdigheid men waarborg vinde in deugdelijke, met Europeesch personeel bezette, rechtbanken van cassatie en appèl.

En eindelijk, die rechtspraak moet er op zijn ingericht, om aan élken

inlander tegen onbillijke ambtenaren, en aan den minderen man onder hen tegen zijn sociale verdrukkers, recht te verschaffen. Een eisch, die gesteld moet; niet alleen opdat de klager recht krijge; maar ook als sleutel op het ambtenaarssysteem; wijl elk ander middel om inlandsche ambtenaren in den band te houden hen òf tot schade van het gezag vernederen zou, òf in het beste geval nooit meer worden zou dan schijn.

V.

FINANCIEEL BEHEER.

§ 268. **Belastingwezen.**

Moeilijker nog laat zich voor onze Koloniën een doeltreffende inrichting vinden van het belastingwezen.

Een moeilijkheid, die nog aanmerkelijk verhoogd wordt door het pijnlijk droeve feit, dat de vier beste middelen van ons tegenwoordig beheer, t. w. de cultures, de landrente, de heerendiensten en de opiumpacht, ons in zedelijken zin reeds ontvielen.

Wel staat hier tegenover, dat de valsche weelde, waaraan de cultures onze Indische huishouding wenden, weêr kan en moet ingekrompen; en dat de uitgave voor het toezicht op deze industrieën eens zal wegvallen. Maar ook na aftrek daarvan; en zelfs na aftrek van wat voor vloot en leger en hoog bestuur o. i. door het Rijk ware te kwijten; zal het budget van binnenlandsch bestuur voor de Koloniën toch nog steeds een millioenencijfer blijven aanwijzen, dat niet dan met inspanning uit Indiës eigen middelen zal te bestrijden zijn.

Waarom nu het Cultuurstelsel hiervoor niet duurzaam in aanmerking kan komen, toonde ons tweede artikel reeds; terwijl, immers, de landrente, de heerendiensten en de opiumpacht al onder even onweêrlegbaar oordeel bezwijken.

§ 269. **De landrente.**

De landrente toch, d. i. het stelsel om bij admodiatie een belasting op het product over de dessahs om te slaan, en nu voorts de dessahhoofden voor de gereede betaling aansprakelijk te stellen, heeft er, blij-

kens alzijdige ervaring, toe geleid, dat de dessah-hoofden dezen aanslag uiterst wilkeurig en ongelijk verdeelen; hun vrienden er van vrijstellen; er den kleinen man voor laten opkomen; en in den regel de helft meer innen dan het Gouvernement ontvangt. Een schandelijke toedracht van zaken, die reeds afdoende met dit korte woord uit de nota van den resident Van der Poel gesignaleerd is: „Er zou geen einde komen aan de beschrijving van de vexatiën, willekeurigheden, onderdrukkingen en afpersingen, welke de landbouwende klasse jaarlijks van hare dessahhoofden ondergaat, ter zake van de inning eener belasting, welke nog heden ten dage door de residenten en andere ambtenaren naar hunne zinnelijkheid wordt berekend en aangeslagen" [1]). Een declaratoir, waarop, om nog dezen éénen getuige te noemen, de heer Blommenstein, een man van zeer behoudende politiek, in zijn vlugschrift „Java en de Javanen" het zegel drukt, als hij schrijft: „Met de landrente is het schreeuwend, en men kan aannemen, dat er van den landbouwer millioenen meer geheven worden dan de aanslag voor Java bedraagt!"

§ 270. **De heerendiensten.**

Even weinig bevelen zich de heerendiensten aan; een betaling van belasting in den arbeid, die, hoe ook reeds beperkt en aan haar wildste loten besnoeid, toch ook zoo nog een kanker blijft, die knaagt aan den welstand van de inlandsche bevolking. Zulk een belasting toch; in onvermengd Oostersche huishoudingen, bij ontstentenis van voldoenden geldsomloop, een noodzakelijk kwaad, maar ten minste in dien toestand zelven een gedeeltelijk correctief vindend; ontaardt in een plage, van een vloek vaak weinig verschillend, zoodra zulk een huishouding Westersche elementen in zich opneemt; zich uit dien hoofde onevenredig uitzet; en aldus door verbreking van het sociale evenwicht zijn correctief kwijt raakt. Waar geld kan gegeven, en voor dat geld arbeidskracht gehuurd worden, is heerendienst doellooze krachtsverspilling; levert gebrekkigen arbeid; kweekt wilkeur; en houdt den man, die ze præsteert, zedelijk ten onder. Over het hierin schuilend kwaad is de stem dan ook bijna eenparig en zelfs mannen als de heeren Smissaert en De Sturler, wier getuigenis men aan de overzij niet licht wraken zal, schreven, de één: „Vooral is het noodzakelijk dat de afpersingen, vaak onder den schijn van heerendiensten gepleegd, gestrengelijk worden te keer gegaan;" en de ander: „Men klaagt over misbruiken die gemaakt worden van de heerendiensten. Die klachten erken ik voor gegrond!"

[1]) Zie Kol. Verslag. 1877. Bijlage N, pag. 20.

§ 271. **De opiumpacht.**

De opiumpacht eindelijk kan geen stand houden tegen de dubbele bedenking, dat èn elke verpachting van welk middel ook tot misbruik aanleiding geeft, èn de opiumpacht speciaal de overheid medeplichtig maakt (aldus geld uit zonde slaande) aan het zedelijk ondermijnen van de Javaansche bevolking. Volsta daarbij voor het kwaad, dat elke verpachting voor Indië met zich brengt, dit getuigenis van den minister G. L. Baud: „dat men, zijn plannen volgende, er toe geraken zou, om de zoo drukkende en tot vele vexatiën, afzettingen en straffen aanleiding gevende verpachte middelen, grootendeels, zoo niet geheel, af te schaffen" [1]). En gunne men ons voor het speciale kwaad, dat in de opiumpacht schuilt, de verwijzing naar wat in een der vorige hoofdstukken van de bemoeiïng der overheid met de hoererij is gezegd; als geldende in gelijksoortig geval, opzichtens het zedelijk karakter der overheid, ook hier een even gestrengelijk afkeurend oordeel.

§ 272. **Conversie van een industriëelen in een publiekrechtelijken last.**

Tegenover dezen viervoudigen misstand nu zou men, ter herstelling van gerechtigheid, behooren uit te gaan van het beginsel: dat aan de regeering uit de hulpbronnen van Java en zijne bevolking ongeveer gelijke inkomsten als thans gewaarborgd dienden te blijven, maar geconverteerd in een publiekrechtelijk zuiverder, zedelijk onberispelijker, en gelijkmatiger vorm.

We zijn niet overtuigd, dat de last voor Indië te zwaar, maar wel dat hij verkeerd drukt.

Met terzijzetting van de cultures is dezerzijds dus voor den Javaan niet bedoeld een ondenkbare vrijstelling van lasten, maar wel een conversie van een industriëelen in een publiekrechtelijken last. In de cultuuropbrengst schuilt: *a.* een pacht van den bebouwden grond; *b.* arbeidsloon; *c.* kosten van bereiding en vervoer; *d* rente van kapitaal; en *e.* belasting van bodem, bedrijf en product.

Dat vermengde nu warre men uiteen. Inne de belasting als belasting. Betale het arbeidsloon voluit. Doe het land zijne pacht opbrengen. Schenke aan zorgvuldige bereiding haar eigen industriëele kracht. En late het kapitaal zijn rente vinden langs den weg van koop, van pacht of van hypotheek.

Dit kan, blijkens de met name op Ceylon verkregen resultaten, ten

[1]) Zitting van 14 Maart 1849. Bijbl. v. 59.

gevolge hebben; 1. dat de roofbouw, door intensiever bouw vervangen, bij aanwending van gelijke kracht, de opbrengst schier verdubbelt; en 2. dat de zorgvuldiger bereiding de qualiteit van het product derwijs verbetert, dat de prijs 11 pCt. opgaat. Verschillen, voor het minder vruchtbare Ceylon aanwijsbaar in deze sterksprekende cijfers, dat Java drie katties op hoogstens tien boomen oplevert, terwijl gelijk getal katties in Ceylon van vier boomen zijn geplukt; en dat de op Javaansche wijs bereide native coffee met gemiddeld f 0,48, tegen de beter bereide plantation-coffee van f 0,55 per picol het onderspit dolf.

Reeds in deze elf procent op de qualiteit zouden dus, des vereischt, de gegevens aanwezig zijn, om, met vrijlating van de helft der thans bij de cultures ingedeelde personen voor anderen arbeid en met behoud voor het Gouvernement van reëel gelijke inkomsten als thans, voldoende rente te bieden aan het Europeesch kapitaal.

§ 273. **Opheffing van 't cultuurstelsel en daarbij behoorende maatregelen.**

Het doel zou dan moeten zijn, er door geleidelijken overgang allengs toe te raken, dat al het domein (woest of reeds bebouwd) in erfpacht uitging; de Javaan, van cultuur en heerendienst ontlast, vrij kwam, om, tegen onverkort loon, geheel dit domein te bewerken; en dat dan door de pachters aan het Rijk voldaan werd pacht en grondbelasting, patent en uitvoerrecht. Een verhouding, waaruit dan, na het vormen van nieuwe kampongs en het zich ontwikkelen van een natuurlijken toestand, geleidelijk de mogelijkheid zou geboren worden, om later het alsdan prijzig geworden erf met voordeel te verkavelen en door amortisatie, uit de opbrengst, van rijksschulden, een duurzaam vast gewin te verkrijgen in mindering van rentelast.

Gepaard hiermeê zou alsdan de vijfvoudige maatregel behooren te gaan: 1. dat geheel Java kadastraal opgemeten en de landrente in een gelijkmatige grondbelasting werd omgezet; 2. dat de heerendiensten afkoopbaar werden gesteld; 3. dat de dessah-hoofden een vast aantal opcenten op de grondlasten ontvingen; 4. dat de opiumverkoop gebracht werd onder de licentiën; en dat 5., wijl in- en uitvoerrechten regalia zijn en het Rijk der Nederlanden, als ten deze souverein, toch niet aan zich zelf kan betalen, de Nederlandsche vlag geoordeeld werd een handelseenheid tusschen Nederland en zijn bezit te vormen, die rechten heffen kan en moet van wat onder de vlag van andere natiën uit- en ingaat, maar nooit van vracht die uit- of inzeilt onder onze eigen driekleur.

Voor het Indisch Bestuur zou dan ter beschikking komen alle bate van verbeterde grondbelasting enz., met uitzondering van het domein

en de regalia, als in- en uitvoerrechten, vischvijvers enz.; terwijl aan het rijksbeheer over de Koloniën zou ten goede komen: de opbrengst van pacht, patent en grondbelasting op het domein, alsmede de rechten van in- en uitvoer en verdere regalia.

Waartegenover dan staan zou, dat het rijksbewind zelf zijn gouverneur-generaal bekostigde, die als rijkscommissaris bij het Indisch bestuur zou fungeeren; zelf de douanenwacht aan de grenzen betrok; en zelf een aanmerkelijk deel van vloot en leger onderhield, om desnoods de Koloniën in onderwerping te houden en bedwang.

Niet geheel de militaire macht; want een deel van vloot en leger zou de Kolonie toch moeten onderhouden: ook indien ze volstrekt autonoom ware. Maar wel dat andere deel, dat men in Indië op staanden voet zou afdanken, indien men onzerzijds, uit gebrek aan zedelijke veerkracht en tekort aan nationaal besef van eigenwaarde, roekeloos den band met Indië verbrak.

§ 274. **Bescherming tegen exploitatiezucht van den particulier.**

En dat ander deel moet dáárom rechtstreeks onder het rijksbewind blijven, overmits Nederland aan plichtsverzaking schuldig zou staan, indien het de aan zijn hoede toevertrouwde volkeren ooit ofte immer in handen speelde of overliet aan de kleine groep van Europeesche herkomst, die haar tabernakelen in de tropische gewesten opsloeg.

Den goeden toch niet te na gesproken, is het onbetwistbaar, dat deze dungezaaide kolonisten niet door zedelijke, maar uitsluitend door financieele motieven tot deze overbrenging van domicilie besloten, d. i. om door huwing van eigen kapitaal en intelligentie aan Java's bodem en werkkracht een hooger winst te maken, dan de verhouding in het Moederland toeliet. En het is deswege, dat we ten slotte nog afzonderlijk klem legden op de zedelijke verplichting van het rijksbewind, om én tegen het Indisch bestuur én tegen den Europeeschen kapitalist de rechten van den inlander op een vrije ontwikkeling, naar eigen aard en inborst, te beveiligen.

Want dit versta men wel: men mag de revolutie van het Cultuurstelsel niet ontloopen, om zich de revolutie der doctrinaire politieken in de armen te werpen.

Wat men doen mag en moet, is: de strak toegeregen snoeren van het keurslijf losser maken, om aan het leven zijn vrije beweging te hergeven. Maar of dit leven, eenmaal vrij gemaakt, zich, om dit ééne te noemen, communaal dan wel individueel ontwikkelen zal, dit en zooveel meer staat niet aan reglement of ordonnantie ter beoordeeling, maar

aan Hem alleen, die ook aan Indiës volken een eigen aandrift inschiep en naar die aandrift ze leidt.

IV.

'S RIJKS BEZIT BUITEN JAVA.

§ 275. De buitenbezittingen.

In den Indischen Archipel vormt Java het natuurlijk middelpunt van ons koloniaal bezit. Ligging; aard en cijfer van bevolking; historie en bodemsgesteldheid, dragen hiertoe bij.

Toch mag het bezit buiten Java daarom aan dit koloniale centrum nog niet opgeofferd; iets wat dusver maar al te dikwijls in tweeërlei opzicht geschied is; en wel ten eerste, doordien men het op Java ingevoerde regeersysteem pasklaar achtte voor heel den Archipel; en ten andere overmits men, om Java niet te kort te doen, de buitenbezittingen meest stiefmoederlijk afscheepte.

Voor zoover ook hierbij de beginselen van staats- en volkenrecht betrokken zijn, moest ons rijksbewind er daarentegen naar streven, om: 1. zijn souvereiniteit over den geheelen Archipel uit te breiden; 2. die souvereiniteit niet dan uiterst langzaam en geleidelijk te laten voortwerken; en 3. onder het schild dier souvereiniteit voor elk eiland zich dien eigendommelijken toestand te laten ontwikkelen, die bij den aard van zijn bevolking en zijn geographische ligging past.

De Archipel vormt metterdaad één groep van eilanden, die saâm- en bijeenhoort. Lotgemeenschap is voor deze groep dus het best en natuurlijkst. En is Nederland nu eenmaal feitelijk souverein in ruim twee derden van zijn bewoonde uitgestrektheid, dan ligt het voor de hand, dat ook onder ónze vlag de herzameling van deze verstrooide eilanden tot een volkerenéénheid plaats vinde.

In zóóverre spreekt dan ook in de neiging van de mannen te Batavia, om ons bezit steeds verder uit te breiden, slechts de uiting van een natuurlijken drang, en moet zelfs de poging, die men bij Kotta-Radjah deed, om althans van Sumatra's Noordkust elke andere Europeesche of Amerikaansche souvereiniteit te weren, allerminst op ondoordachte wijze, gewraakt. Zoo weinig gewraakt zelfs, dat veeleer de onverschilligheid,

waarmeê men op Buitenzorg de Noordkust van Borneo geworden liet en bij het overgaan van de Soeloe-eilanden aan Spanje toezag, als blijk van bekrompen politiek en weinig berekenend beleid dient afgekeurd.

Gelijk toch immers uit de door het Handelsblad publiek gemaakte correspondentie tusschen den heer Woudrichem van Vliet en den hoogleeraar Leone Levy blijkt, is de neêrzetting bij Brungi wel terdege nog in een tijd geschied, toen een Engelschman geen andere souvereiniteit kon aanvaarden dan ten behoeve van Engelands Kroon; terwijl anderzijds de nu publiek gemaakte stukken over den afstand van de Soeloe-eilanden aan Spanje zeer ernstiglijk de vraag doen rijzen: in hoeverre het aan den Sultan van de Soeloegroep behoorende stuk van Borneo duurzaam vrij zal blijven, of wel meê overgaan onder het gouverneurschap van de Philippijnen.

§ 276. **Hun eigendommelijkheid eerbiedigen.**

Deze tactiek van lijdelijkheid nu dunkt ons in hooge mate bedenkelijk, en, zien we wel, dan moest men, zoo op het Plein als op het Buitenhof te 's Gravenhage, standvastiglijk het doel voor oogen houden, om alsnog op Borneo en elders geheel de vrije hand te verkrijgen en onze souvereiniteit, langs vredelievenden weg en bij minnelijke schikking, over geheel het grondgebied van den Archipel uit te breiden.

Dus niet op Atjeh door overhaaste vredebreuk en met onevenredig geweld. Dit toch ruïneert ons militair en financiëel; geeft ons prestige een knak, zonder onzen invloed te verhoogen; en staat, door rechtskrenking, in moreelen zin, aan verdere uitbreiding van ons gezag eer in den weg.

Niet vreezen, maar welkom heeten en zegenen; en dies ontzien moet men de verschijning van Neêrlands vlag op deze eilanden-groep.

Eerst dan zijn we tegenover God en menschen verantwoord!

Dit brengt dan tevens met zich, wat we in de tweede plaats aanstippen, dat de vestiging van onze souvereiniteit uiterst langzaam moet voortschrijden. Een fort aan den mond van bevaarbare rivieren en bij baaien of havens met redelijken diepgang, ware voorshands het eenig noodige; maar dan ook het op elk punt van den Archipel voor ons onmisbare. En indien we, in steê van honderd millioen tusschen Poeloe-Penang en Kotta-Radjah te verspelen, voor dat goede geld, èn in Atjeh, èn op Borneo, zulke forten hadden aangelegd, zou onze naam vrijwat minder geleden hebben en onze feitelijke macht thans vrijwat beter gevestigd zijn. Zulke forten toch, mits met goeden torpedodienst voorzien, en aldoor in voeling gehouden door een gestadiglijk kruisend eskader,

konden uitnemend wel voor den daar te duchten vijand onneembaar gemaakt worden, en zouden, als handelsstations; met heffing van rechten voor de vreemde vlag; zichzelf van lieverleê bedruipen en een zegen voor de bevolking kunnen zijn.

Vooral indien men ook op het derde punt lette, t. w. om op elk eiland met den eigen aard van de daar wonende volken te rade te gaan. Een Sumatraan in het gareel te willen dwingen, waar de Javaan zich in buigen liet, is een onvergeeflijke fout. Er zit ook in deze nog half wilde volken wel terdege een onderscheiden karakter. Wat den Javaan een vanzelfheid dunkt, krenkt den Sumatraan op het bitterst. En daarom: vorderen zullen we in den Archipel eerst op blijvenden voet, als elk dezer eilanden een man van energie aan het hoofd zal hebben; die, „land en luyden" kennend, kiest wat bij hen wortelen kan en schept wat vat heeft op hun gemoed.

Waar ten slotte nog bij sta, dat ook het zendingswerk, om organisch den Archipel te bewerken, niet rusten mag of kan, eer het van den zoom en den buitenkant en den bijna vergeten omtrek naar het hart en het centrum van deze volkerengroep zijn beste krachten saâmtrok. Want in ernst, wie, met de kaart voor zich, die vele stations in de Minahassa, op Almaheira en Nieuw-Guinea, met dat karig bezetten van Java en Madura vergelijkt, die voelt toch, dat de Christophobie van het Gouvernement hier met de weinig middelpuntzoekende neiging van de zending heeft saâmgewerkt, om een verhouding in het leven te roepen, die juist het omgekeerde is van wat ze moest zijn.

§ 277. **Suriname.**

Ook over Suriname moeten we, tot ons leedwezen, kort wezen. Toch niet zoo kort, of er sta hier een woord van ernstig protest tegen de onverschilligheid en koelheid, waarmeê het prachtig bezit van deze kolonie gemeenlijk op beurs en markt ten onzent bejegend wordt.

Immers, Suriname behoort tot onze oudste aanwinsten; is niet minder dan vijfmaal zoo groot als heel Nederland; had jaren van productie tot een totaal (naar de tegenwoordige geldswaarde) van meer dan dertig millioen; kende zijn tijd toen het heel Java in opbrengst van stapelproducten overtrof; kan als Amerikaansche kolonie hoogere politieke beteekenis verkrijgen dan onze Oost; ligt merkbaar dichter bij ons; heeft in de stations der Moravische broeders een toonbeeld van geslaagde zending; en kon in de toekomst, als de Archipel onder de zuiging van Australië raakt, voor onzen handel nog wel eens belangrijker worden dan Insulinde.

En toch, hoe bitter ellendig en schreiend droef is het in deze heerlijke kolonie gesteld! Van de 2800 □ geogr. Mijlen, die het op den bodem beslaat, zijn er weinig meer dan 10, zegge: tien, in bebouwing; in een land, vijfmaal zoo groot als heel Nederland, wonen niet meer menschen dan in het ééne Utrecht; de sterfte overtreft er de geboorte; de productie is tot op een tiende van vroeger gedaald; de afgoderij neemt er, blijkens het laatste koloniaal verslag, toe; plantage bij plantage ligt woest en verlaten; de kolonisatie aan de Saramacca is op het jammerlijkst mislukt; Nederland mag jaarlijks eenige tonnen bijpassen; en naar West-Indië te gaan geldt in onze publieke opinie reeds als zoo doorslaand bewijs van algeheele onbruikbaarheid, dat ook de sociale toestanden er waarlijk niet schitteren.

Eerste oorzaak hiervan was ongetwijfeld de te groote weelde, die in het midden der achttiende eeuw de toenmalige kolonisten verslapte en ontzenuwde; hun de kracht roofde om het hoofd te bieden aan de tegenspoeden, die herhaalde oorlogen; door belemmering van de slavenmarkt en van productie-uitvoer; met zich brachten; en ze al te willig, door verpanding van hun goed aan Amsterdamsche kapitalisten, onder de macht zett'en van een vreemde beurs. Vooral in 1770 werd dit opnemen van Amsterdamsch geld een razernij, die in weinig weken schier heel de kolonie om haar onafhankelijkheid bracht, en een schuld van 50 millioen (= thans 150 millioen) op het bebouwde erf vestigde.

Dit brak natuurlijk de energie. Voor vreemden werkt men niet. Zoo dunden de kolonisten en kwamen de zetbazen; hierdoor week het pit uit industrie en landbouw; en het resultaat was, dat reeds lang voor de slavenonteigening de koloniale luister was gebluscht. Die onteigening, waarvan de gelden natuurlijk meest aan Amsterdamsche heeren ten goede kwamen, sloopte toen het weinige dat nog was staande gebleven; en deed een tijdlang de meening veld winnen, dat er met deze kolonie niets meer viel uit te richten. Meer dan eens is zelfs over haar verkoop, vooral door Indomanen reeds gedacht!

§ 278. **Vergelijking met Britsch-Guyana.**

En toch, voor zulk een moedeloos en onvaderlandsch oordeel bestond allerminst oorzaak.

Vlak naast Suriname ligt Demerary, Berbice en Essequebo, die; vroeger ons toebehoorend, en nu onder Engeland gekomen; gelijk lot met Suriname deelden, en ook wel in een ver van bloeienden toestand verkeeren, maar er dan toch merkbaar beter aan toe zijn.

Terwijl Suriname bij ons bedelen moet, komt Britsch-Guyana uit

en houdt soms zelfs over. Het had toch in '71 slechts 338,000 P. St. uitgaaf tegenover 379,000 P. St. inkomst, en in '77 niet meer dan 344,000 P. St. kosten, tegen 364,000 ontvangst. Op een driemaal grootere bevolking besteedt het 's jaars slechts vier millioen, terwijl ons beheer, bij gelijke reden, er vijf zou kosten. De uitvoer bedraagt er een totaal van circa dertig millioen, tegen drie à vier millioen in Suriname, wat bij gelijke verhouding tien millioen moest zijn. Dienovereenkomstig gebruikte de handel er dan ook 200,000 ton scheepsvracht, tegenover slechts 20,000 ton in onze Kolonie; wat wederom, bij gelijke reden van bevolking, 65,000 moest zijn. Terwijl we alleen in het schoolwezen, dank zij de uitstekende diensten der Moravische Broeders, op een bevolking van 60,000 zielen in Suriname met 5000 scholieren, tegenover 16,000 in Britsch-Guyana, bij een populatie van driemaal meer, een eervolle positie innemen. Vooral aan vierderlei hangt dit, t. w. *a.* aan ons regeeringsreglement; *b.* aan de mislukte kolonisatie; *c.* aan het karakter der in de Kolonie toongevende kringen; en *d.* aan het gemis van ondernemingsmoed bij het Nederlandsch kapitaal.

§ 279. **Critiek op den bestaanden toestand.**

Niet alsof ons regeeringsreglement voor Suriname geen kostelijke elementen zou bevatten. Denk slechts aan artt. 107 en 159, die we voor Java en ons eigen land aan Paramaribo benijden. Art. 107 toch bepaalt nu reeds juist wat wij voor de Oost wenschten: t. w. dat de gouverneur en het militair niet door de Kolonie, maar door het Rijk worden bekostigd; slechts met de kapitale fout er bij, dat men desniettemin domein en regalia aan de Kolonie overliet; wat uiteraard ongerijmd is. En art. 159 regelt het onderwijs juist in dier voege, als wij dit voor Nederland en de Oost wenschen zouden: t. w. door de bijzondere school als regel te stellen en de overheidsschool aanvulling te doen blijven; gelijk men weet, met uitnemend resultaat. [1])

De fout van dit reglement schuilt dan ook elders. Dáárin namelijk, dat men, naar Engelsch model gecopiëerde wetten voor een niet-Engelsch publiek uitvaardigend, het heft uit handen heeft gegeven eer het tijd was. De instelling van Surinames kolonialen raad; in alles een nabootsing van

[1]) Art. 158. Het geven van onderwijs staat vrij aan een iegelijk, die voldoende bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid levert.

Art. 159 Zooveel de middelen gedoogen, zorgt de overheid, dat het lager onderwijs de verkrijging der allereerste kundigheden onder het bereik brenge ook der minvermogenden. Zij doet dit door ondersteuning van bijzondere of oprichting van openbare scholen.

de Engelsche parlementen, met recht van amendement, wetgevend initiatief en budgetrecht; is bij zoo dun gezaaide, zoo wijd verspreide en sociaal zoo achterlijke bevolking, een politieke misgreep geweest, te meer nu men die, om toch kiezers te vinden, kiezen liet over heel het territoir. Dit inzetstuk toch in de koloniale machine mist de zedelijke kracht, om constitutioneel te werken; deelt de verantwoordelijkheid; en breekt de energie van den gouverneur.

Even nadeelig werkt nu nog de mislukte kolonisatie aan de Saramacca na; een der droefste bladzijden uit onze historie; van Hollandsche landverhuizers die letterlijk zijn opgeofferd; en weg zijn geslonken als sneeuw voor de zon. Ondanks de gunstige getuigenissen van Dr. Landré, Dr. Dumonthier, Jhr. Van Sypestein en anderen, blijkt het ook nu weêr uit het koloniaal verslag, dat de Nederlandsche boer er niet op is aangelegd om in zulk een tropisch klimaat zelf te spitten. Negers, koelies en Chineezen zijn de eenige werkkrachten, die men duurzaam op zulk een terrein bezigen kan. En een kolonisatie van Suriname zal nooit in iets anders bestaan kunnen, dan in het derwaarts overbrengen van domicilie door ondernemende kapitalisten, knappe industrieelen, geschikt personeel voor opzichters en lieden voor kleine industrie. Zeer ten onrechte trekt men derhalve uit het toen mislukte plan nadeelige conclusiën tegen het zich vestigen in deze kolonie. Maar de verkeerde indruk is eenmaal zeer diep in de publieke opinie geprent. En het duurt lang eer zulk een indruk weêr uitslijt.

Oók schuilt er kwaad in den sociaal lagen toestand van de toongevende kringen. De sociale atmosfeer is er niet gezond, en kan dat niet zijn, wijl een droef verleden nog nawerkt en er lucht en frissche beweging ontbreekt. Herinner u slechts het feit, dat een man als Dr. Zaalberg de daar als „herder" begeerde was; en, wilt ge, dit andere, uit het koloniaal verslag van dit jaar, dat er op de 203 van Hervormde zij gedoopten 158 onechte kinderen waren en slechts 45 echte. Dan zijn de Engelsche kolonisten een ander slag van lieden, die, waar ze ook komen, beginnen met een kerkelijk middelpunt te zoeken, en van daar uit de digniteit der menschelijke persoonlijkheid laten stralen over omgang en beroep.

En wat aan al dit gebrekkige den doorslag ten kwade geeft, is de couponknipperij van onze Nederlandsche kapitalisten; het pitlooze van ons jonge Holland; en het uitgeputte van een door sociale zonde ondermijnde natie hier te lande, die, nauwlijks in staat zelve op de been te blijven, de kracht tot assimileering van andere landstreken totaal verloor.

§ 280. **Kolonisatie van Suriname.**

Het zou er derhalve heen moeten, dat men (wat volkomen constitutioneel ware) op grond van het rijkssubsidie, de macht van den gouverneur weêr onbeperkter maakte; een energiek man van deze onbeperkte macht tot herschepping en bezieling van de Kolonie gebruik liet maken; de ingezetenen sociaal vooruithielp; en desnoods vreemd kapitaal en vreemde ondernemers naar den overrijken bodem henenlokte.

Ziet men te Amsterdam dan, dat er goud en meer dan goud uit dien bodem te kloppen valt, dan zal men, als anderen het leergeld hebben betaald, ook wel durven. En dan kan en zal het beter worden, mits men er geen kapitaal heensture, maar er zelf met zijn kapitaal heenga, met het besluit om er zich duurzaam te vestigen. Onpersoonlijke vereenigingen nutten een kolonie niet. Personen moeten er heen, die wat weten en wat willen. En indien deze de staats-immigratie zelf overnemen; aan de koelies en Chineezen op de plantages zelf onderkomen verschaffen, om muiterij bij opeenhooping te keeren, en de Christenzendelingen aanmoedigen vooral onder deze koelies te arbeiden, dan kan hier, bij wijze van overgang, een feodaal verband tusschen planters en werkvolk ontstaan, waarbij beiden welvaren.

Het Gouvernement zou daarbij niets te doen hebben, dan rechtsveiligheid voor planter en koelie beiden te waarborgen; de afvoerwegen en kreken goed te houden; en door in kaart brenging en opmeting van terreinen die vollediger kennis onder de Nederlandsche bevolking te verspreiden, die voor het wekken van den ondernemingsgeest geëischt bleek.

§ 281. **Defensie van 's Rijks bezit over zee.**

En komt men dan ten slotte nog op de hoogst gewichtige vraag naar de defensie zoo van deze als van onze Oost-Indische bezittingen, dan stemt ieder toe, dat alleen tegenover Engeland een gestadig op zijn hoede zijn zaak is. Van andere mogendheden hebben we dáárom niets te vreezen, wijl Engeland nooit ons koloniaal bezit in handen van Frankrijk of Duitschland zou laten overgaan. En de chimères, vóór nu vier jaren voor het opstoomen van een Turksche vloot naar Atjeh gekoesterd, zullen; nu die Turksche vloot haar onbeduidendheid, zelfs tegenover Russische schepen van veel kleiner charter, heeft doen uitkomen; wel door niemand meer worden gedeeld!

Maar Engeland is gevaarlijk. Gevaarlijk om zijn schier eindeloos assimilatie-vermogen en zijn onverzadigbare hebzucht, die met de Transvaal en Afghanistan heusch nog niet aan haar laatste bete toe is.

Maar zou bovenal gevaarlijk worden, indien de antinomie tusschen St. James en Berlijn-Petersburg zich nog scherper ontwikkelde, en men, in ons tusschen beiden inliggen, een dekking van zekere grenzen zocht.

Dan zou Engeland ons wel weêr de goede diensten van het begin dezer eeuw willen bewijzen: „om onze Koloniën in bewaring te nemen."

Maar juist dit vooruitzicht doet dan ook de vraag rijzen, of wij dan toch niet van vroeder zin blijk zouden geven door ons tijdig met een andere mogendheid te verstaan, aan wie wij c. q. ons bezit in bewaring zouden geven.

Juist door zijn eigen precedent heeft Engeland ons recht daartoe, èn wat ons zelf èn wat deze andere mogendheid betreft, onbetwistbaar gemaakt. Welke mogendheid hiervoor alleen in aanmerking zou komen, is licht te gissen. En zou dan al, bij tractaat voor zoo goede diensten (bleef het slechts bewaringstaak) in geld, en, werd het oorlog om onzentwil, dan in land, behoorlijk loon door ons te kwijten zijn, dan vergete men niet, dat Engeland voor zijn diensten het loon eenvoudig nam, en weêr nemen zou naar eigen goedvinden; en verlieze evenmin uit het oog, dat reeds de wetenschap dat zulk een tractaat bestond, Engeland; juist om geen derde macht in de Oost-Indiën te doen opkomen; licht van elken aanval op ons koloniaal bezit deed afzien.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

DE SOCIALE QUAESTIE.

> Zij erkent de noodzakelijkheid om ook door middel van onze wetgeving, beter dan thans, er toe mede te werken, dat de verhouding tusschen de verschillende maatschappelijke standen zooveel doenlijk beantwoorde aan de eischen van Gods Woord.
>
> (Program, Art. 19).

I.

TERUGKEER NAAR GODS WOORD.

§ 282. **Het probleem.**

De sociale quaestie stelt het probleem: welke wijziging er in den politieken en socialen toestand zij aan te brengen, teneinde een meer bevredigende verhouding in het leven te roepen tusschen hen, wier kapitaal in hun handigheid en hun spieren zit, en die anderen, wier schat in hun geestelijke of financieele meerderheid bestaat.

De verhouding tusschen deze beide bestanddeelen der menschelijke samenleving is thans gestoord.

Gestoord op een wijze, die over en weêr soms reeds op lijfsbehoud bedacht deed zijn; daardoor den toestand spande; en op tal van punten reeds tot bloedige botsing aanleiding gaf.

Een heilloos tusschenbedrijf, waardoor almeer in tamelijk wijden kring het intransigente gevoelen post vatte, dat zich zonder plundering of bloedbad geen ontspanning van den toestand meer denken laat, waartegenover dan nog slechts in kleiner kring de hope leeft op geleidelijke

hervorming, door keer in de begrippen; door terugkeer tot godzaliger zeden; en door ommekeer in de wet.

Met welk intransigent gevoelen hier dan bedoeld is, zoowel dat der communards en sociaal-democraten, die niets van het bestaande overeind willen laten; als dat der reactionairen en satisfaits, die niets in het bestaande willen veranderen.

Hoezeer toch op het stuk van beginsel als polen tegen elkander over staande, komen sociaal-democraten en reactionairen hierin overeen: dat beiden bij de inrichting der maatschappij uitsluitend op hun eigene belangen willen gelet hebben, zonder zich aan de onmisbare levensvoorwaarden der door hen gehate klasse te storen.

Beider leus is alzoo: niets of alles.

Tot „buigen" ongezind, willen ze het beiderzijds op een „barsten" doen aanloopen; verwachtende de één daarbij den triomf van vuistslag en dolksteek, de ander van sabelhouw en militair geweld.

En terwijl nu deze reactionairen onder alle partijen schuilen, komt hiermeê tevens tot elk dier partijen de vraag, of ze, als politiek geheel, lijdelijk zulk een da capo van 1789 willen inwachten; dan wel, voor zoover heur invloed reikt, links en rechts deze intransigenten door vroed beleid beschamen.

Een vraag, door „Ons Program," ook voor wat de wetgeving aangaat, op ondubbelzinnige wijs, niet slechts toestemmend beantwoord, maar beantwoord met een toestemming, die, meer nog, als onontwijkbare noodzakelijkheid, gepostuleerd wordt uit Gods Woord.

§ 283. **Viervoudige oorzaak.**

Tot het ontstaan van deze wanverhouding tusschen de twee hoofdbestanddeelen der maatschappij heeft velerlei meêgewerkt.

Op den voorgrond sta daarbij het meest verblijdende, t. w. de onloochenbare voortschrijding van de lagere klasse in ontwikkeling. Niet alsof we voor de schaduwzijde van deze ontwikkeling geen oog hadden; of ook aan een intelligenter ontwikkeling, die met de zedelijke formatie gepaard gaat, zulk een waarde hechtten; maar opgevat in den zin, dat de lagere klasse der maatschappij, als geheel genomen, haar blik allengs verruimd, haar inzichten verhelderd heeft en beter bekwaamd werd tot zelfstandig optreden.

Daarnaast plaatsen we den ongeloofljken ommekeer, die in den toestand is te weeg gebracht door de verbeterde aanwending van den stoom als motorische kracht en de machine als instrument. Hierdoor toch is het kapitaal bijna geheel aan zijn vroegere afhankelijkheid van de arbeids-

kracht ontkomen; is spierkracht, vindingrijkheid en overgeleverde kunst van bewerking een veelszins dood kapitaal voor den arbeider geworden; werd een behandelen van machinerieën naar voorschrift schier al 's werkmans waarde; en leidde, helaas! het tooveren met ijzeren machines er den kapitalist toe, om, geheel materieel, nu ook in zijn daglooner niets dan een *vleeschen machine* te zien, die men, onklaar geworden, afdankt, of wegwerpt, nadien ze versleet.

Een derde oorzaak ligt in de steeds toenemende overbevolking, die; ontstaan tengevolge van de meerdere productie en gereeder distributie der waren, en bevorderd door korter oorlog, minder heftige epidemie, luchthartiger zeden en betere hygiène, de beschikbare werkkracht onevenredig vermeerderd heeft en de monden meer maakte, dan de oven brood leverde om ze te voeden.

§ 284. **Invloed der revolutiebegrippen.**

En in een maatschappij, die reeds door deze viervoudige oorzaak op zoo bedenkelijke wijze uit haar voegen gerukt lag, wierp nu de revolutie te kwader uur haar onheilige fakkel, om het geloof weg te zengen; de zedelijke banden vlam te doen vatten; en de godslasterlijkste, zoo moreele als sociale en politieke hersenschimmen, als een waanzin te doen insluipen in hoofd en hart.

Een kwaad, dat naar boven en naar beneden al even verderfelijk in zijn werking bleek.

Door de uitslijting van het geloof toch, verving bij den daglooner een wrok en maaksel des wrevels de vroegere tevredenheid en berusting in den wille van zijn God; en ging bij de hoogere klasse de teederheid, de deernis, de barmhartigheid er uit, om plaats te maken voor een roekeloos egoïsme, dat, hard tegen hard ingaande, de bitterheid nog bitterder uitneep.

Al even noodlottig werkte de losmaking der zedelijke banden van vertrouwen en aanhoorigheid en aanhankelijkheid, die eertijds den daglooner aan zijn loongever bonden, door alsnu geheel de wederzijdsche verhouding op de scherpte van een zielloos contract te zetten, waardoor men elk oogenblik van elkaâr af was, en daarom, in den tijd dat het contract liep, in *zoo veel* doenlijk van elkaâr profiteeren en *zoo weinig* mogelijk aan elkaâr præsteeren, het geheim eener goede balans zocht.

En toen nu op zoo noodlottige manier de brandstof aldus van alle zijden was aangedragen, wierp de revolutie er ten leste de vonk in, door het doen opdoemen van de schandelijkste en godslasterlijkste theorieën, die op elk gebied des levens de begrippen van recht en onrecht, van

eer en schande, van deugd en slechtheid verwarden, en aangeblazen door de gewetenlooze taal van eerzuchtige volksverleiders, de schare in koortsachtige spanning brachten, door het vóorspiegelen van ondenkbare en onmogelijke toestanden, waarin het vleesch in onbeperkt genot en de hartstocht in teugelloos woeden, elken band van plicht aan stuk zou scheuren, om het „koninkrijk der dierlijkheid" in plaats te dringen van het „Koninkrijk van God!" Een schandelijk kwaad, waartoe echter; en dit zie men nooit voorbij; de bezittende klasse zelve niet minder bijdroeg; wijl haar brassen en zwelgen maar al te vaak dien dierlijken trek reeds liet doorschemeren; haar zedelooze gedraging tergend en aanstekelijk tegelijk werkte; nu haar beginsellooze theorieën over zedeleer en staatkunde een stel van algemeene begrippen in zwang brachten, dat; door al de gradatiën van liberalisme en conservatisme heen; rechtstreeks met de sociaal-democratie in genetisch verband staat.

§ 285. **Geneesmiddelen die niet baten.**

Het van radicale zijde tegen dezen socialen misstand aan de hand gedane geneesmiddel, om door ontworteling van het huwelijk en kunstmatige beperking der geboorten, het aantal monden te doen afnemen, dat het voorhanden brood verdeelen moet, en aldus voor kleiner aantal een bevredigender levenstoestand te doen geboren worden, verwerpen we daarbij niet slechts met afschuw, als diep onzedelijk en de schandelijkheid voedend; maar ook als bedrieglijk en onprofijtelijk, wijl het buiten de zonde rekent, die bij kleiner aantal aanstonds ook den prikkel tot even krachtige productie zou afstompen; en door haar gevaarlijke verleiding, in verband met den onderscheidenen aanleg der enkele personen, altijd weêr dezelfde schreiende tegenstellingen in het leven zou roepen.

Evenmin verwachten we heil van de palliatieven der liberalisten, die voor het volk een lezing houden over staathuishoudkunde; den arbeider een rookzaal en leeskamer openen; en voorts geen anderen talisman kennen dan spaarbank en volksschool. Van dezen geheelen inventaris toch, zou alleen de volksschool principieel kunnen werken, en dat nu de lagere school, zonder hooger beginsel, de sociaal-democratie wel kweeken, maar niet keeren kan, ging als betwistbaar punt reeds van de rol.

En wat aangaat het gevoelen dergenen, die in een soepkaart of vriendelijk huisbezoek of Bijbellezing kracht tot stuiting van het kwaad vermoeden, hun zij toch, bij alle waardeering van hun goede intentie, gevraagd, of ze dan niet inzien, dat er bij de sociale quaestie geen

sprake is van de armen, maar sprake van den daglooner; den klerk en kleinen bureelist incluis.

Onder armen toch is altijd en behoort ook nu nog verstaan te worden: personen, die door weduwstaat, onmondigheid, ouderdom of ziekte, buiten staat zijn in eigen onderhoud te voorzien. Een terrein van menschelijk leven, waarop derhalve de barmhartigheid haar lauweren plukt en troost wat getroost zijn wil.

Maar met deze armen staat de sociale quaestie vooralsnog niet dan zijdelings in verband, en de eigenlijke factor van deze sociale beweging is niet de schamele, zelfs niet de pauvres honteux, maar wel de gezonde daglooner in de vaag van zijn leven, die werken kan en wil, maar vraagt; straks eischt; dat hem dit onder zoodanige voorwaarden gegund worde, dat er een menschelijk leven voor hem en de zijnen uit kunne ontstaan.

Door philanthropie vordert ge hier dus slechts voor de bijkomstige gevallen, waarin de daglooner, door knakking van zijn gezondheid, door ouderdom of gebrek aan werk, tijdelijk in de klasse der armen terugzinkt; maar niets voor de quaestie zelve, wijl de daglooner met spieren in zijn armen, in die armen dan ook een eergevoel heeft, dat zich met uw kaarten voor soep of andere bedeeling niet dan tot zijn zedelijke schade verdraagt.

Terwijl ten slotte de voorslag der „korte-metten-makers," om op elke faubourg een batterij; op elke armenbuurt een peleton te dirigeeren; en op de manier der Versaillanen, naar hun eigen uitdrukking, „het ongedierte dood te trappen," toch te veel op een „viaticum ad orcum" lijkt, om niet door elk Christenmensch met diepe ergernis te worden verfoeid.

§ 286. **Drieledige voorslag.**

En vraagt men, wat dan de betere en veiliger weg is, waar wij heen manen, dan komen we er onbewimpeld voor uit, dat door ons geen oogenblik een toestand gewaarborgd wordt of kan worden, waarin de ongelijkheid van bezit, en dus de tegenstelling tusschen rijk en arm, tusschen hand en hoofd, tusschen spierkracht en intelligentie, zou zijn opgeheven. Die voorwenden zulk een toestand te kunnen en te zullen verwerkelijken, bedriegen o. i. zichzelf en misleiden de schare. „Rijken en armen ontmoeten elkaâr, de Heere heeft ze beiden gemaakt!" zegt het Oude, en „de armen hebt ge altijd met u!" het Nieuwe Testament; een uitspraak, waarin natuurlijk geen bevel wordt gegeven, dat het zoo zijn moet, maar het feit geconstateerd dat het zoo is, en in zooverre een getuigenis, waarop de ervaring van alle eeuwen en onder alle hemel-

streken; en niet minder het onveranderlijk fiasco van alle communistische utopieën; onloochenbaar het zegel zet.

Dit onmogelijke spiegelen we derhalve aan niemand voor, en niet dus op wegneming, maar op regeling en verzachting van de door de zonde ontstane, gevoede, en (zoolang er zonde is) onvernietigbare tegenstelling, richt zich bij de losmaking van dezen knoop ons oogmerk.

Ja, eerlijkheidshalve voegen we aan die eerste beperking nog deze andere toe, dat o. i. in geen geval anders dan van lieverleê; door omzetting van geheel de atmosfeer; een reeds zoo hoog geklommen krankheid zal te keeren zijn; en dat zelfs de vraag ook zoo nog een opene blijft, of, bij het nog steeds veldwinnen van de heerschappij der machine, en na de verwoesting van wat nu eenmaal ligt neêrgebrand, een toestand even bevredigend als eertijds zijn zegen spreidde; en dat naar eisch van de nu gevormde omgeving; nog herkrijgbaar is.

En het is dan ook slechts onder die dubbele beperking, dat we ons ontspanning van den toestand en beterschap durven beloven van: terugkeer tot Gods Woord; herstel van het verbroken politiek evenwicht; en codificatie der rechten en costumen, waaronder loondienst wordt verricht.

§ 287. **Terugkeer naar Gods Woord.**

Aan de beide laatste punten wijden we, aan elk, een afzonderlijk artikel. Nu derhalve over het eerste slechts dit.

Waar, gelijk hier, de maatschappij zich in twee kampen splitst, ter verdediging van over en weêr strijdige belangen, moet het op burgeroorlog en dus op het recht van den sterkste uitloopen, tenzij er nog bijtijds een zedelijk recht tusschen beide trede, dat, in de schatting van beide groepen hooger nog dan die belangen geschat, ze afhouden kan van geweld en onrecht, door vat op de consciëntie.

Zulk een recht nu levert niet het recht op, dat uitgaat van den Staat, wijl de bovendrijvende partij in den Staat de macht bezit, om dàt recht te verbuigen en in te buigen naar eisch van haar belang.

Onontwijkbaar is het derhalve, dat men omzie naar een recht, dat; nòg hooger dan de Staat en buiten het bereik der politieke behendigheden liggend; vast gefundeerd zij in Hem, die in het hooge en heilige woont.

Van dat recht nu is de oorkonde: Gods Woord!; en het is alzoo, niet als zwevende term, maar in dezen streng concreten zin, dat de terugkeer tot Gods Woord door ons bedoeld is.

Terugkeer óók opdat de barmhartigheid weêr bij ons inkeere en, moet het, dan de stille onderwerping weêr bij ons vernachte; maar allereerst

en ten principale, opdat er met recht tegen recht weêr voor het forum der consciëntie, d. i. voor Gods oog, gestreden worde, en daarnaar de wederzijdsche verhouding zich regele.

Ook opdat de barmhartigheid weêr tot ons inkeere! Want datzelfde Woord van God, dat zegt: „Rijken en armen zullen er duurzaam blijven!"; roept ook, en dat vergeet men zoo licht, een „wee u!" over den misdadigen verkwister uit; verdoemt den woekeraar; vloekt den hardvochtigen meester; en legt het beweldadigen van den broeder, het lieven van den naaste, ook opzichtens den arme en den daglooner, aan elk die God vreest op.

En ook opdat de stille onderwerping weêr bij ons vernachte! Want „mijns is de wrake", spreekt de Heere, „Ik zal het vergelden!", en het komt den arme en den daglooner niet toe, die wrake Gode uit de hand te nemen, en met de vuist te willen afdwingen wat hem uit de hand zijns Vaders niet werd beschikt. En dat te minder, wijl op de klacht: „En ik zag aan, al de onderdrukkingen, die onder de zon geschieden; en ziet, er waren de tranen der verdrukten en dergenen die geen trooster hadden!" (Pred. 4 : 1) nooit de belofte uitbleef, dat hooger macht reëel troosten zou; door een wonderzalig gevoel te midden van het lijden in de ziel te storten; door uit dat lijden een geestelijke winste te distilleeren; en door een giftbrief van zeer rijk bezit hierboven.

Maar toch, ook dit put, wat Gods Woord hier te doen heeft, nog volstrekt niet uit. Immers, dat is niets minder dan zulk een invloed op het besef van het hart, op de algemeene begrippen, op de stemming der gemoederen en op het heerschend rechtsbewustzijn uit te oefenen, dat in de kern zelf der menschelijke samenleving het egoïsme, en dus ook zijn desorganiseerende werking, er uit ga, — en de liefde, die saâmbindt en in verband zet, haar organiseerenden invloed herwinne.

Maar daartoe is dan ook noodig, dat men aan dit Woord Gods de paden weêr ontsluite, waarlangs het zich naar dat hart onzer maatschappij toe kunne bewegen, d. w. z. dat het naar Gods ordinantiën weêr toega in de raadszaal; op de volksschool; in de kerke Christi; en, voor wat de overheid raakt, dat zij, noch in die raadszaal, noch op die school, noch in die kerke Christi, die heerschappijherovering aan Gods Woord belette.

II.

HERSTEL VAN HET POLITIEKE EVENWICHT.

§ 288. Evenwicht onmisbaar.

Als tweede beding stellen we: herstel van het politieke evenwicht bij 's lands bestuur.

Dit doelt in hoofdzaak op den invloed, die, van wetgeving en bestuursmaatregelen uitgaande, ten gevolge kan hebben dat de weegschaal overslaat ten voordeele van het éene en ten nadeele van het andere bestanddeel der maatschappij; en die derhalve in dier voege dient geregeld, dat de evenaar noch naar rechts noch naar links doorzwikke, maar onbeweeglijk als kompasnaald duide op billijkheid en recht.

Voor de tegenwerping, dat zulk een invloed van de wetgeving op den ontwikkelingsgang der maatschappij niet te pas komt; dat de maatschappij aan de natuurlijke werking van haar eigen factoren moet overgelaten, en dat derhalve ook de sociale quaestie nooit een beroep op verandering van de wet ten haren gunste mag doen; gaan we daarbij allerminst uit den weg.

Immers, de antirevolutionair, die met de ordinantiën Gods rekent, kan noch zal in Israels sociale wetgeving; die toch God zelf tot auteur had; de aanwezigheid voorbijzien van een breede reeks bepalingen, die wel terdege de verhouding tusschen bezitter en niet-bezitter anders maakten, dan die, bij overlating aan zich zelve, ooit zou geworden zijn. De Israelietische staatswetten toch, rakende den woeker; het in pand nemen; den schuldeischer; den daglooner; den naoogst; het terugkeeren van het vervreemde grondbezit aan den oorspronkelijken bezitter; de tiend; het overlaten van de vrucht des lands om zeker aantal jaren aan den arme, en zooveel meer, vormen een samenstel van maatschappelijke inrichtingen die er onloochenbaar toe strekten, om den machtige te beperken en een schild over den zwakkere op te heffen; aldus ook in het burgerlijk leven uitdrukking aan het hoogere beginsel van barmhartigheid te geven; en dientengevolge met tak en wortel de nijdige tweespalt tusschen rijk en arm uit te roeien; die dan ook eerst onder het Romeinsche opperbestuur in Israels volksstaat binnensloop, en zelfs bij onze huidendaagsche Joden nog algeheellijk in het gevoel van onderlinge aanhankelijkheid is gesmoord. En ook al oordeelt men derhalve met ons, dat het bijzondere en uitgewerkte in deze wetten, als sluitende op zeer speciale volkstoestanden,

voor ons zijn toepasselijkheid verloor, toch zal men dienen te erkennen, dat het pit, de kern, het beginsel, dat er zich in uitsprak, wel terdege duurzame gelding heeft en dat alzoo het recht en de plicht der overheid tot leiding van de maatschappij door wet en ordonnantie, rust in goddelijke autoriteit.

En wie aan den goddelijken oorsprong dezer wetgeving niet mocht gelooven, die overwege dan toch, hoe een overlaten van de maatschappij en haar samenstellende deelen aan eigen aandrift, geen ander gevolg ooit had noch kan hebben, dan dat de zwakkere, ongedekt, met den sterkere worstelen moet; het dus aflegt; en bezwijkt. Iets, waardoor de menschelijke samenleving wonderwel gelijken zou op de samenwoning van de ree en den tijger in het wilde woud; daar toch elks instinct een Amen spreekt op den heiliger toestand, dat de wolf, in steê van het lam zijn bloed uit te zuigen en het te verscheuren, er in vrede meê nederligt, bedwongen door den ontwapenenden invloed van het recht.

En zelfs al gaf men ook dit niet toe, dan nog zou men het recht missen, om de sociale quaestie met kwaad bescheid aan de deur van onzen wetgever af te wijzen, wijl immers, indien men dan elke wet afkeurt, die den gang der maatschappij zou besturen, en uit dien hoofde beschermende wetten aan den zwakkere weigert, dan toch voor het minst ook alle wet diende afgeschaft, die thans feitelijk de macht van den machtiger nog verhoogt.

§ 289. **Bescherming, geen regeling.**

„Bescherming"; niet „regeling"; moet er zijn. Die te verleenen vormt juist de eigenaardige taak der overheid. In haar schuilt al het recht. Mits; en dat worde niet uit het oog verloren; elk der beide bestanddeelen van de maatschappij, op zijn beurt, als de zwakkere erkend worde, en als zoodanig in die bescherming deele.

Immers, de lagere klasse der bevolking staat wel als zwakker deel tegenover de hoogere standen als het aankomt op kapitaal en intelligentie; maar zou op haar beurt juist omgekeerd de sterkere blijken als het ging op spierkracht en slimheid. Waaruit volgt, dat door wet en recht bescherming is te verleenen, niet alleen aan de „luyden van kleine middelen", tegen het misbruik dat de ontwikkelde man, te hunner præjudici, maken wilde van zijn geld en kennis: maar ook; even op dezelfde manier en niets minder; bescherming aan de hoogere standen tegen eenig misbruik, waarop men onder het volk zinnen mocht, van zijn aantal, zijn vuist of zijn sluwheid, ten koste van wie meer bezat.

En hierin ligt dan tevens ook de duidelijke onderscheiding tusschen

regelingsmanie van den albemoeienden Staat en den beschermingsplicht van de rechtverleenende overheid.

De drijver toch van het staatsalvermogen; of, in bedaarder term uitgedrukt, de staatsman die neigt tot uitzetting van de magistrale macht; beoogt niet het zedelijke doel, om te beschermen wat verdrukt wordt; maar heeft het doctrinaire oogmerk om de maatschappij om te gieten naar een hem schoon dunkend model. Terwijl, omgekeerd, de, aan en tegen een elk, bescherming verleenende overheid nooit eer optreedt, dan nadat er klacht viel over onderdrukking; nooit verder met haar wet reikt dan het misbruik reikte; en bij elke wet, die links het gewicht verplaatst, toeziet dat er alsnu rechts geen tekort in gewicht ontsta, en aldus het politiek evenwicht, door haar wet, zou worden verbroken.

De grenzen der staatsmacht worden derhalve door een wettelijke inmenging, die niets meer; noch iets minder; noch iets anders; dan bescherming bedoelt, niet uitgewischt noch ingebogen; maar juist te nauwkeuriger afgebakend; en het is niet de minste verdienste van Jhr. Mr. De Savornin Lohman, vooral dit kritieke punt „der strijdige belangen," als straalmeter voor den kring der overheidstaak, met zoo schrandere consequentie in zijn „Gezag en Vrijheid" te hebben ontwikkeld.

§ 290. **Scheeve werking onzer hoofdwetten.**

Te duidelijker zal dit in het oog springen, naar gelang men zich juister rekenschap geeft van de velerlei wijze, waarop deze verplaatsing van het evenwicht naar links of rechts in onze staatswetten plaats vond of vinden kan.

Gemeenlijk denkt men daarbij schier uitsluitend aan speciale wetten op de nijverheid, den landbouw en den arbeid, waarover ons slotartikel handelen zal; en ziet aldus voorbij, hoe de quaestie van „verbreking van het evenwicht" of „in evenwicht houding", bijna bij elke wet en elken bestuursmaatregel aan de orde is.

Let er; om u hiervan te overtuigen; slechts op, wat er in barbaarsche staten als Turkije, Perzië, Bokhara, door ontstentenis van goede en veelheid van slechte wetgeving, een schreiende wanverhouding tusschen de elementen der maatschappij ontstond. Ook, hoe in slecht beheerde landen, als Spanje, Napels, Ierland, een verarming en verdierlijking der mindere klasse opkwam, die, voor Napels in struikrooverij en Lazzaroni-euvel, en voor Ierland in landverhuizing en Fenians-gruwel nog nawerkt en voortduurt.

Of wel, overzie, beter nog, hoe op uw eigen erf schier elke tak van

wetgeving en bestuur; zoo hier als in ons bezit over zee; op vaak zeer storende wijze den loop van het maatschappelijk raderwerk wijzigen kan.

Voor het bezit over zee bleek ons dit nog onlangs èn bij het Cultuurstelsel in den Archipel, èn bij het gebrekkig beheer van Suriname; en, zij het ook minder kras, toch zal dit evenzeer voor het Rijk zelf uitkomen, indien men slechts kortelijk eenige onzer hoofdstukken van wetgeving doorloopt.

Zoo hebben formeel onze rechterlijke wetten onloochenbaar de strekking, om èn de daging èn het verweer in rechten sterker te maken voor den man van positie en financieele kracht, dan voor den eenvoudige onder het volk. Want wel is er een pro Deo; en des vereischt een gratis pleidooi, maar desniettemin heeft de meer ontwikkelde, èn in eigen kennis van wet en rechtsbeloop; èn in den vrijen tijd waarover hij beschikt; èn in het meerdere dat hij wagen kan; èn in de kundiger raadslieden die hij zich toe kan voegen, een uiterst gewichtig voordeel boven den man van lagere positie vooruit.

Zoo is boven; en reeds telkens; gewezen op de ongelijkheid van de registratiewetten, die den kleinen man; vaak tot verkoop van een huis of akker genoopt; telkens tien procent afnemen, die de rijke grondbezitter, tot verkoop ongehouden, zijdelings toevoegt aan zijn kapitaal.

Gewezen ook op onze militiewetten, die feitelijk voor een somme gelds den zoon des gegoeden vrij doen uitgaan, terwijl de zoon des minderbedeelden gerukt wordt uit beroep of ambacht; uit het huiselijk verband raakt; en bloot wordt gesteld aan zedelijke vergiftiging.

Gewezen ook op onze armenwetten, die de veerkracht der particuliere weldadigheid knakken; het plichtsbesef tot weldoen afstompen; aan de kerk een vrijbrief reiken; en toch den nooddruftige op een wijze bejegenen, die, door het præferente van cellulaire opsluiting boven zúlk een onderstand, tot opzettelijk begaan van wetsschending uitlokken, om te ontkomen aan de koude en den prikkel des hongers.

Gewezen ook op de onderwijswetten, die, ook na de gedeeltelijke herstelling van recht bij het lager onderwijs, in het algemeen nog steeds de strekking hebben, om wie geld heeft, bij de opvoeding van zijn kind vrij te laten, maar dwang te oefenen op wie dat mist.

§ 291. **Zoo ook van menigen bestuursmaatregel.**

Maar gewezen ook en met veel meer recht nog; op bestuursmaatregelen en besluiten, die van lieverleê geheel den stand der verhoudingen ten onzent hebben omgebogen.

Zoo b. v. de maatregelen, in 1815, '43, '52 en '66 ten opzichte der kerken genomen, die oorzaak werden, dat de Protestantsche kerken al heur kracht moesten verspillen in een wroeten in eigen ingewand, en alzoo heur taak aan de zedelijke vorming, vooral der lagere klasse, niet konden volbrengen.

Zoo de maatregelen en besluiten, regelende het drankverbruik, waardoor het dubbel kwaad wordt gesticht, dat vooral de lagere klasse zedelijk omkomt en uit haar daggeld een te hooge som overvloeit in 's Rijks kas. Bewijs tevens hoe hardvochtig de daglooner, die over hardheid van anderen te hemwaart klaagt, eigen vrouw en kroost bejegent.

Zoo de maatregelen en besluiten, onder koning Willem I genomen, om scheepvaart en nijverheid schier uitsluitend op onze Indiën te richten: waardoor een tijdlang een kunstmatige bloei gekweekt is en dus de arbeidersgezinnen onevenredig vermeerderd zijn, en hun voet van leven verhoogd is; maar om, na niet lange dagen, wrange vrucht te telen in een verkwijning van schier allen handel; een verloopen van de scheepvaart; een opbreken van de hellingen op onze werven; en dientengevolge in een merkbare mindering van werk voor onze scheepstimmerlieden en optuigers en sjouwers en sleepers en pakhuisbewaarders, en wat meer en verder van scheepsbouw leeft.

Zoo de maatregelen en besluiten, die de beweging van het kapitaal hebben geleid, en deels door fictieve uitzetting, deels door overmacht van opeenhooping, èn in geldelijke rampen de vernietiging van kleine kapitaaltjes èn de onmogelijkheid van concurrentie voor kleinere zaken veroorzaakten.

Zoo de maatregelen en besluiten, die uit- en invoer regelen, en oorzaak werden, dat b. v. onze suikerindustrie verliep en Parijs onze winkels onderkruipt, en bij telkens weêr een tak van industrie het aantal personen afneemt, die er van leven.

Zoo, bovenal, de maatregelen en onthouding van maatregelen, die er toe leidden om de effectenbeurs over de handelbeurs te doen triomfeeren; wat ten gevolge had, dat „de kleine luyden" schier heel hun kapitaaltje in Spanjaarden en Amerikaansche sporen deden ondergaan; en, veel erger nog, dat er telkens weêr een huis, dat eertijds zaken deed, en dus bedienden hield en sleepers gebruikte en schepen te bevrachten had, uitscheê, d. w. z. al dit personeel buiten werk stelde; om voortaan misschien hoogstens één derde bedienden werk te geven op een effectenkantoor.

Laat men dus nooit meer zeggen, dat bestuursdaden en wetten buiten de sociale quaestie omgaan. Want eer in tegendeel mag beweerd, dat er

schier geen wet denkbaar is, die op den evenaar tusschen de twee groote groepen der maatschappij geen invloed oefent. Ja, er valt niet aan tegen te spreken, of speciaal ook voor ons land zou de wederzijdsche verhouding een merkbaar andere zijn, indien er met beter beleid geregeerd ware en met schranderder inzicht beheerd.

§ 292. **Middel tot herstel.**

En nu eischen wij allerminst, dat men met het oog op dezen misstand ons stel wetten ijlings herzie en ze meer naar den kant van de lagere klasse overbuige.

Ten deele kan dit misschien. Maar stellig niet op eenigszins afdoende wijze.

Vooreerst toch is er; zal het evenwicht hersteld worden; volstrekt niet alleen voor den minderen man te zorgen; maar ook wel terdege voor den gegoede; door het wild verzet te beteugelen; de straffen strenger te maken; en de overheid, wat ze reeds lange jaren verleerd heeft, weêr te doen regeeren.

Ten andere is zulk een revisie van ons stel wetten desnoods nog, maar het ongedaan maken van gedane zaken en genomen maatregelen in geen geval doenlijk.

En ten derde is zúlk een herstelling van het evenwicht dáárom ondenkbaar, overmits er niemand geboren is, om op eenmaal te zeggen, hoe het dan zou moeten zijn.

Weêr rechtbuiging van het kromgewordene is daarom duurzaam, alleen in geleidelijken gang denkbaar en langs den normalen weg, t. w. door een doen meêspreken van het nu uitgesloten bestanddeel in de vertegenwoordiging der natie.

Geef aan de nu; schijnbaar of wezenlijk; benadeelden, slechts de gelegenheid om zelf voor hun rechten op te komen; op de wonde die aan hun welstand bloedt, zelf den vinger te leggen; en aan het empiëteeren op het hun onmisbare levensterrein in de raadszaal weêrstand te bieden en van lieverleê wordt, al wat ziek was, vanzelf gezond.

Eertijds bestond daarvoor geen aanleiding.

Zooals eertijds toch trafiek en handwerk ging, accordeerde het belang van den baas met het belang van zijn knecht, en streed die „baas" dus, met op te komen tegen eigen schade, tegelijk voor wie hem diende om loon.

Vandaar dat weleer de dorpen bij de Staten wegvielen, als gerepræsenteerd in de ridderschap, en de ambachtslieden uitvielen, als beschermd door het gild van hun heeren.

Bij zulk een verhouding toch, ware eigen stemrecht ongerijmd geweest.

Maar, raakt het belang van baas en knecht, van boer en heer uiteen; zoodat het, gelijk thans, veelszins niet meer accordeert, maar strijdt; dan is, desondanks den mindere door zijn meerdere te laten repræsenteeren, niets minder dan onderstbovenkeering van wat door billijkheden is geëischt.

Hierin derhalve; en volstrekt niet in zekere denkbeeldige politieke droits de l'homme; schuilt de stellige beweeggrond voor het allengs verleenen van politieke rechten aan wie leven van hun arbeid; maar steekt dan ook tevens de stellige aanwijzing, dat deze rechten niet mogen verleend worden op een wijs, die ze òf doelloos maakt òf hun het doel doet voorbijstreven.

Beide nu zou de vrucht van het algemeen stemrecht zijn.

Dit toch is doelloos, in zooverre het òf geen pleitbezorgers voor den arbeidsman op de tribune brengt, òf wel demagogen, die de heilige zaak van den daglooner discrediteeren.

En streeft tegelijk het doel voorbij, doordien het; bij consequenter organisatie, ook ten plattelande; nu op hun beurt de gegoeden zou doen overstemmen; en dus nog roekeloozer de wet naar het belang doen ombuigen; edoch nu naar den anderen kant.

Uit dien hoofde kozen wij dan ook voor het gildestelsel, leidende tot corporatieve Staten; en voor het Huismanskiesrecht, met cumulatieve stem, voor de politieke Staten.

Hierdoor toch wordt den daglooner deugdelijke kans geboden op rechtmatige vertegenwoordiging van zijn belangen; en tevens het gevaar voor overheersching van de hoogere standen der maatschappij door de lagere klasse op afdoende wijze gekeerd.

III.

WETBOEK VAN DEN ARBEID.

§ 293. **Ter sprake gebracht in de Tweede Kamer.**

Toch is met het weer zetten van onze volksontwikkeling op de spil van Gods Woord, en de herstelling van het politieke evenwicht, dat thans verbroken werd, de oplossing van het probleem waarvoor we staan, nog volstrekt niet verzekerd. Daartoe toch wordt ten slotte nog

in de derde plaats vereischt, dat ook het strijdig geworden terrein zelf, door wet en regel, onder het schild van het recht kome.

Dit werd voor nu vijf jaren bedoeld, toen schrijver dezes in de Tweede Kamer der Staten-Generaal de Regeering als eindpaal van haar bemoeiïng heenwees naar een „Wetboek van den arbeid."

Aan dit denkbeeld viel destijds zóó weinig bijval te beurt, dat de minister Van Lijnden van Sandenburg er namens de Regeering den draak meê stak; de Kamer er de schouders over ophaalde; en de pers het met de vraag uitfloot: of de afgevaardigde, die met dit denkbeeld te berde kwam, zelf wel in staat zou zijn, één enkel artikel voor zulk een wetboek in concept te brengen.

Toentertijd ontbrak derhalve aan de regeeringstafel de noodige zaakkennis; in de Kamer voldoende ernst; en in de pers de vereischte goede wil, om, met uitzicht op bevredigend resultaat, het opgeworpen pleit door te strijden.

Thans echter; nu het op afronding van de antirevolutionaire beginselen in zoo hachelijke materie aankomt; mag geen bijkomstige overweging meer van bespreking van dezen voorslag terughouden; en is spreken plicht.

En dan zij al aanstonds de vraag geoorloofd, of Minister èn Kamer èn pers ook kennis namen van de juridische publicatie van James Edward Davis, onder den titel van „The labour laws;" een uitdrukking, die, overgezet zijnde, niets anders is weêr te geven dan: „De wetten op den arbeid," een denkbeeld op „Wetboek van den arbeid" al wonderwel gelijkend.

Dit uitstekend geschrift nu zag het licht juist één jaar na het opwerpen van dit denkbeeld in onze Tweede Kamer; en wel; wat de zaak eerst concludeerend maakt; naar aanleiding van de aanneming, in datzelfde jaar 1875, door het Engelsche Parlement van conceptwetten op den arbeid, die in Westminster reeds in bewerking waren, op hetzelfde oogenblik dat men op ons Binnenhof de gedachte zelfs aan zulk een wettenstel als absurd uitkreet.

En wat voor den toenmaligen Minister, en wie in choor met hem meêzongen, het geval nog hinderlijker maakt, is, dat deze „Labour laws" in 1875 niet eerst ingevoerd maar slechts gewijzigd werden, terwijl de bekende Truck-act reeds van 1831 dagteekent en de nu herziene wetgeving onder Lord Elcho's initiatief reeds het licht zag in 1867.

Is het, en was het toch, reeds sinds '67, in Engeland, onder de beste politici en juristen, gebruik, de gezamenlijke wetten, die dit onderwerp raken, te bestempelen met den naam van „Wetten op den arbeid" (Labour laws), dan valt metterdaad niet in te zien, wat er ten onzent

zou zijn aan te merken op het denkbeeld van een „Wetboek van den arbeid" als de eindpaal, waarheen vervollediging en inverbandzetting van deze afzonderlijke wetten eenmaal voeren zou.

§ 294. **Koophandel en arbeid.**

De zaak toch waarop het aankomt, is deze: Voor de assimileering van hetgeen in de wereld voorhanden is, wordt tweeërlei bemoeiïng vereischt. Een eerste, om de voorhanden stof in bruikbaren toestand te brengen; en een andere, om het aldus bereide onder het bereik te brengen van den gebruiker.

Tot deze tweede bemoeiïng hoort: de koophandel, met al zijn annexen, als daar zijn scheepvaart, beurs, magazijnwezen, winkelarij, marskramerij, enz.

Tot de eerste daarentegen rekent men: den landbouw, veeteelt, mijnwezen, visscherij, ambachten, de fabrieken en loondienst.

Onderscheidt men nu deze twee soorten van menschelijke bezigheid op generale wijze, dan is het duidelijk, dat het karakter van de éene geheel en uitsluitend ligt in het denkbeeld van handel, d. i. in het nemen van waren voor minder geld van wie ze te veel heeft, om ze voor meer geld aan wie ze hebben moet te leveren. En dat daarentegen het karakter van de andere groep bezigheden even absoluut en stelliglijk in het begrip van arbeid ligt, d. i. in het verhoogen van de waarde van menschelijke krachtsinspanning.

Dit maakt derhalve, dat er in de maatschappij een dubbel levensterrein om regel en orde vraagt voor de veelszins ingewikkelde verhoudingen, die er op voorkomen en dus licht in het ongereede kunnen raken. Het éene, dat zijn middelpunt vindt in den koophandel, en het andere, dat ligt uitgestrekt om den arbeid; waarbij nog gevoegd kan, dat de handel meest in de handen is van de gegoeden, terwijl de arbeid schier geheel hangt aan de hand van wie leeft zonder bezit.

En, dit nu zoo zijnde, doet zich dan toch niet; zoo vragen we; vanzelf geheel ongedwongen, de vraag voor: „Eilieve! indien ge dan op uw terrein voor recht en orde wist te waken door invoering van uw „Wetboek van koophandel" waarom óns dan van recht ontbloot gelaten en ons misgund ons „Wetboek van den arbeid?"

Immers, de gevallen staan volkomen gelijk.

En op het terrein van den handel èn op dat van den arbeid komen menschen met menschen in aanraking; verbinden ze zich over en weêr op veelsoortige wijze; en doen ze hierdoor een reeks van verhoudingen,

betrekkingen en verbintenissen ontstaan, die plichten opleggen en waaruit rechten voortkomen.

§ 295. **Rechtsontwikkeling.**

Orde in deze rechten en verplichtingen komt oorspronkelijk alleen door onbeschreven recht, d. w. z. door gewoonten, onderlinge afspraken en costumen. Dit gewoonterecht steunt dan meest niet op willekeurige vinding, maar op de feitelijke gegevens, die de ordening van dag en nacht, van 's menschen lichaam, van weêr en wind, van den aard der stoffen enz. meêbrengen; en is daarom, zoolang de mensch in den eersten staat van afhankelijkheid van de natuur blijft voortleven, volkomen afdoende ter beveiliging van wederzijdsche betrekkingen.

Maar van lieverleê houdt deze rechtsvastheid op, en wel door drieërlei oorzaak: t. w. *a.* doordien 's menschen wil vrijer tegenover de natuur komt te staan; *b.* doordien de sluwheid hand over hand toeneemt in zucht tot misbruik van rechten en ontduiking van plichten; en *c.* doordien het in aanraking komen van meerdere natiën botsing veroorzaakt tusschen het verschillend gewoonterecht.

Dan wordt opschrijven van het gewoonterecht noodzakelijk; nadere uitwerking van dat recht onvermijdelijk, en gedeeltelijke wijziging naar den eisch van wat andere natiën beoogen, onontwijkbaar.

Zoo ging het dan metterdaad ook op het terrein van den handel; en op dat terrein reeds zooveel vroeger: *a.* wijl de handelaar minder gebonden is aan zijn waar dan de arbeider aan de stof; *b.* overmits de betrekkingen op dit terrein ingewikkelder zijn; en *c.* omdat men terstond met naburen in contact kwam.

Reeds in oude tijden kwam zoo het scheepvaartrecht van Rhodus in eere; in de Noord-Italiaansche republieken ontwikkelde zich reeds in de 13de eeuw het wisselrecht onder inspiratiën van Baldus en Stracha; voor het handelsrecht in engeren zin waakten Colberts ordonnantiën reeds in 1673 en 1681; terwijl Napoleon, het partiëel ontstane aanvullend en in verband zettend, reeds in 1808 zijn „Code de Commerce" uitvaardigde, die in hoofdzaak; edoch verbeterd en „verdiedscht;" ook in ons Wetboek van Koophandel naspreekt.

§ 296. **Onbeschreven recht van den arbeid.**

Maar heel anders nu liep het op het terrein van den arbeid.

Op dit terrein toch lag het recht vaster in de orde der natuur; waren de betrekkingen eenvoudiger, drong sluwheid minder door; en bleef men van andere natiën langer geïsoleerd.

Vandaar dat het gewoonterecht op dit terrein schier alles deed.

Door gewoonte en overeenkomst stond het niet slechts in elk land verschillend; maar schier anders weêr in elke streek; en onderscheidenlijk zelfs in de verschillende steden; over en weêr, vast b. v.: wanneer een dienstbode in haar dienst trad; wanneer men den dienst kon opzeggen; voor hoe lang ze dienst aannam; welke vrije uren en uitgangsdagen ze had; wat haar aan ligging en voeding toekwam; wat aan fooien en gratificatiën; hoe met bederf van 's meesters goed moest gehandeld; enz. En zoo ook bij ambachten: wanneer men in de leer kwam; wat een jongen te doen had; zijn verhouding tegenover de gezellen; en voorts, hoe laat voor die gezellen de arbeid begon en afliep; welke schafttijden er waren; welke dagen men niet werkte; wie voor gereedschappen zorgde; hoe het ging bij ongelukken, door gezellen aangebracht aan 's meesters goed, of in dienst bekomen, aan eigen lijve; hun verhouding tot den meesterknecht; verschil van loon bij winter en zomer; hoe het ging bij ziekte, als ze te oud waren voor het werk, enz.; een opsomming van rechten en bedingen, die we slechts evenzoo voor het fabriekswezen en voor den landbouw behoefden voort te zetten, om een ieder te doen toestemmen, dat alzoo feitelijk dit costumiere recht, tot in het kleinste toe, uitgemeten was en bepaald.

En dit recht van usantiën had dan ook nog, en duurzaam, stand kunnen houden, indien de zedelijke band van wederzijdsch vertrouwen nog even sterk trok als weleer; indien de meesters nog even afhankelijk als eertijds van hun personeel waren; en dat personeel nog even weerloos tegenover den meester stond als weleer; d. w. z. *indien er geen sociale quaestie ware gerezen.*

§ 297. **Wat thans tot codificatie van dat recht noopt.**

Maar nu die sociale quaestie wel ontstond; d. i. nu door de revolutiebegrippen op huislijk en zedelijk, politiek en oeconomisch gebied, de meesters sterker egoïsten en de knechts balooriger zijn geworden; nu door stoom en machinerie de meester eer buiten zijn knechts kan; en de knechts in hun meerdere vrijheid en consociatie, middelen van verzet tegen hun meester kregen; en bovenal, nu, door de geheel veranderde toestanden, het oude costumiere recht veelszins *onrecht* werd, — nu spreekt het wel vanzelf, dat de *kalmte* in de geesten ontbreekt, om een rechtvaardiger costumier recht te laten opkomen, en tevens de *vastheid* in het zedelijk leven om met costumier recht langer te volstaan.

Immers, de aangebonden worsteling heeft geen ander doel dan van de

zij der loontrekkenden, om het nieuw opkomend recht geheel naar hun hand te zetten; en van de zij der loongevers, om het zooveel doenlijk naar hun kant te houden.

Dit nu kan zoo niet voortduren, en deed er reeds in alle landen van Europa op bedacht zijn, om de costumen, voor zooveel noodig gewijzigd; in beschreven recht te doen overgaan. Dit proces duurt nog voort. En is het eenmaal afgeloopen, dan zal, uit het ongelijke en vaak hortende der onderscheidene wetten, ook op dit terrein vanzelf de behoefte aan codificatie geboren worden, en eerlang het „Wetboek van den arbeid" er zijn.

„Codificatie" toch is, om met R. von Mohl [1]) te spreken, niets dan „de systematische inverbandzetting van al de wetten, die voor de verhoudingen op zeker bepaald terrein des levens achtereenvolgens zijn uitgevaardigd."

En de oorzaak, dat alleen Engeland daartoe reeds zoo aanmerkelijke schrede deed, en het overige Europa schijnbaar nog zoo achterlijk bleef, ligt eenvoudig aan deze beide, nog niet genoeg opgemerkte, omstandigheden: 1. dat nijverheid en arbeid ten deze nog verkeerdelijk uiteen worden gehouden; en 2. dat de sociale quaestie feitelijk nog buiten den landbouw omging.

Ziet men toch in, dat fabriekswezen, loondienst, ambachtswezen enz. op het stuk van arbeid onder één zelfde categorie vallen, dan zal men in Engeland niet langer de Factory acts naast de Labour laws plaatsen, maar er als onderdeel onder opnemen; terwijl de Gewerbeordnungen, die op zoo breede schaal juist de laatste vijf jaren in Engeland, Rusland, Duitschland en Zwitserland tot stand kwamen, wel terdege als zeer omvangrijke en uiterst gewichtige bestanddeelen van het zich vormende „Wetboek van den arbeid" zullen te boek staan.

En wat het tweede punt aangaat, spreekt het vanzelf, dat b. v. in den Duitschen Rijksdag nog onlangs de verhoudingen, over en weêr, heel wat anders zouden gestaan hebben; indien al wat loon trekt, ook ten plattelande; we zeggen niet, zich bij de Sociaal-democraten had aangesloten: doch ook maar pleitbezorgers voor eigen arbeidsrecht gekozen had.

§ 298. **Inhoud van een wetboek van den arbeid.**

Wat nu den inhoud van zulk een wettelijke regeling aangaat, daartoe zou dienen te behooren, deels wat nu in Factory-acts en

[1]) Encycl. der Staatswissenschaft, p. 134.

Gewerbe-ordnungen is opgenomen; deels wat in de Labour laws en sommige artikelen van het Burgerlijk Wetboek voorkomt; en deels wat vooralsnog geheel drijft op usantie.

Gelijk toch de „Scheepvaart" opgenomen is in ons „Wetboek van Koophandel," zoo hoort ook de „Nijverheid" in het „Wetboek van arbeid" thuis. Evenals in het „Wetboek van Koophandel" veel nadere regeling ontving, wat in het Burgerlijk Wetboek reeds principieel was aangeduid, zoo zou het ook hier behooren te zijn; terwijl het nog onbeschrevene ook in deze materie om beschrijving roept, indien er ooit rechtszekerheid komen zal.

En wijl men nu (uit onkunde of gebrek aan ernst?) ons gekscherend naar artikelen voor zulk een wetboek gevraagd heeft, zullen we hier zeker aantal titels volgen laten, die in zulk een wetboek allengs zouden kunnen inkomen.

Er zou dan in kunnen voorkomen een titel: Algemeene bepalingen. Van loon-contracten. Van de regeling van de loonen. Van de uitbetaling der loonen. Van de emolumenten. Van de werktijden en vrije dagen en uren. Van schorsing van contract door ziekte. Van de invaliden van den arbeid. Van het uitgesloten arbeiderspersoneel. Van de beveiliging tegen gevaar. Van de boekhouding voor den arbeid. Van de opleiding voor den arbeid. Van de gezellen. Van de meesterknechts. Van den arbeid bij den landbouw. Van den arbeid in fabrieken. Van den arbeid op ambacht. Van dienstboden en huisknechts. Van de gilden der meesters. Van de gilden der arbeiders. Van de rechtbanken van den arbeid. Van verbreking van loon-contracten. Van schade aan 's meesters goed. Van dwang op medearbeiders uitgeoefend. Van samenzwering tegen den meester. Van de livretten en getuigschriften. Van coöperatieve vereenigingen. Van de politieke rechten der arbeiders-corporatiën. Van de arbeidsinspecteurs.

§ 299. **Wat nog buitendien te doen ware.**

Dat men ook buitendien nog op de exploitatie van den daglooner door woeker en voorschotten en verplichte klandizie; vooral ook door het soms zoo uitzuigend crediet van den koomenijswinkel; en op zooveel meer diende toe te zien, is hiermeê allerminst ontkend. Wel bezien toch, hangt ook hygiène, eerbaarheid — en welke tak van wetgeving niet? — op eigenaardige wijze met het vraagstuk van den arbeid saâm. Saâm zelfs het kerkelijk vraagstuk: hoe de daglooner aan voor

hem geschikte zitplaatsen en een bij zijn beroep en stand passende prædicatie komt. Maar dit en zooveel meer mocht hier niet uitgesponnen, waar alleen gevraagd werd naar de principieele oorzaken van de ontstane storing in het sociale levensverband, en dus ook alleen naar principieele middelen, waardoor het bestaande kwaad kon geremedieërd.

EEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

STAAT EN KERK.

> Zij verklaart dat noch voor het rijk in Europa, noch voor de Indiën, door de overheid eene staatskerk, van wat vorm of naam ook, mag worden in stand gehouden of ingevoerd, dat het den staat niet toekomt zich met de inwendige aangelegenheden der kerkgenootschappen in te laten; en dat, ter bevordering van een meer dan dusgenaamde scheiding tusschen staat en kerk de verplichting, uit art. 168 der grondwet voor de overheid voortvloeiende, na uitbetaling aan de rechthebbenden van het rechtens verschuldigde, dient te worden opgeheven.
>
> (Program, Art. 20.)

I.

ALGEMEENE BEGINSELEN.

§ 300. **Staatskerk der Reformatie.**

De term „Staatskerk” wortelt in het denkbeeld van een rijk, waarin het staatkundig leven der natie (als geheel genomen) historisch ingroeide in een bepaalde kerkelijke confessie; zich bond aan een bijzondere kerkorde; en zijn hoogste uiting vond in een vast omschreven vorm van eeredienst.

Kerk en Staat zijn dan één en lotgemeen, door het feit dat de natie, die „als geheel” in eenzelfde staatkundig leven inging, óók „als geheel” inging in eenzelfde kerkelijk leven; en dat wel meest in dier voege, dat eerst de kerkgemeenschap ontstond, en eerst dááruit de staatkundige gemeenschap geboren werd.

Zuiver ontwikkelde zich deze toestand dus slechts daar, waar (gelijk bij de stichters van New-England) de „natie als geheel” ten deze tijdelijk gedekt werd door de persoonlijke wilsuiting van schier allen, die tot het lichaam der natie hoorden. Dan toch werd deze theocratische

toestand aanvankelijk door de sympathie van elk gezin in het volksgeheel gedragen, en kwam dus aan een ieder ten goede, zonder iemand tot hinder te zijn. Aldus steunend op een plebisciet, dat, als beginsel van souvereiniteit volstrekt onhoudbaar, even onmisbaar wordt zoodra er sprake is van de consciëntie en het iemands stand raakt voor God.

Maar zóó zuivere toestand bleef hooge uitzondering en duurde meest uiterst kort.

In den regel toch koos in beslissende tijdsgewrichten harer historie wel de natie als natie voor eene speciale kerkelijke belijdenis; maar zonder dat daarom nog elke geleding en elke cel in het volksorganisme met bewustheid deze beslissende keuze meêmaakte.

Hieruit ontstond dan, gelijk ten onzent in de 16de eeuw, de pijnlijke verhouding, dat het toongevend bestanddeel der natie haar politiek aan haar kerkelijk leven huwde en in een bepaalden vorm goot; maar zonder dat de massa des volks op dat eigen oogenblik die keuze nog volgen kón, of op den duur volgen wilde.

Toen het Calvinisme hier te lande triomfeerde en de Gereformeerde Staatskerk in het leven trad, behoorde misschien nog geen derde der landzaten tot de Gereformeerde religie; terwijl van de resteerende twee derden allicht de helft, ja, bereid was, van Roomsch dat ze waren, zich Gereformeerd te laten maken, naar het uitviel; maar de wederhelft zeer stellig liever elk offer bracht, dan zich af te laten trekken van haar voorvaderlijk geloof.

Bij verloop der historie is toen in de 17de eeuw hieruit allengs de toestand geboren, dat een derde der bevolking Gereformeerd was; een ander derde Gereformeerd heette, en het laatste derde Roomsch bleef. Maar met dien verstande dat onder die twee derden Gereformeerden alsnu de indifferenten meêtelden, terwijl de Calvinisten van echten huize reeds merkbaar aan hun oorspronkelijken geloofsmoed waren ontzonken.

§ 301. **Ideaal en werkelijkheid.**

Hierdoor nu kwam de ideale gedachte, die onzen opstand tegen Spanje bezielde ten deele, ongemerkt, bij het omgekeerde uit van wat de helden van dien worstelstrijd hadden bedoeld.

Bedoeld toch was een Kerkstaat te stichten, waarin, een iegelijk voor zich en allen saâm, uit vrijen drang der consciëntie, zich voegen zouden onder de zuiverder religie naar Godes Woord; aan de glorie van dat Woord hun nationale eer verpanden wilden; en alsnu, met alle macht der natie, in en buiten Europa, voor den bloei dier Gereformeerde religie

zouden opkomen; om alzoo alle tyrannie der consciëntie af te breken en Romes dwingelandij te weêrstaan.

En daar zou men ook toe gekomen zijn, indien het namelijk gelukt ware, nagenoeg geheel de bevolking tot deze Gereformeerde religie te doen overgaan; indien men deze religie zelf zuiver had gehouden; en bijaldien de hoogere eenheid van kerkelijke en politieke macht op vaster voet ware geregeld.

Maar toen dit deels niet beproefd werd, deels mislukte, d. w. z. toen men de Roomsche bevolking Roomsch liet; zelf van de zuiverheid der religie afdoolde, en als Kerk en Staat over en weêr op een voet bleef leven, die van een welgeordende verhouding eer het tegendeel mocht heeten; toen kon het niet anders, of de tyrannie moest, uit noodweer; edoch nu onder de Gereformeerde banier; wel terugkeeren, en aldus het huwelijk tusschen Staat en Kerk ons nationale leven; zoo in kerkelijken als in politieken zin; steeds meer doen ontzinken aan zijn glorie.

Maar hiermeê was de Staatskerk ten onzent dan ook geoordeeld; en wijl nu de Staatskerk elders al even droeve vrucht geteeld had; en de ontwikkeling des geestes er heen ging, om zich steeds meer te individualiseeren; en in de boeken des Nieuwen Verbonds elke aanduiding ontbrak, die gebood, staatseenheid en kerkeenheid in de practijk te doen saâmvallen; en het goede Woord Gods gemeenlijk nog het beste wies bij de Gereformeerde kerken onder het kruis, die elken politieken steun misten; zoo heeft zich uit dezen samenloop van ervaringen en overwegingen van lieverleê; eerst in Amerika, toen in Schotland en Zwitserland, en zoo ten leste ook hier te lande; de overtuiging ontwikkeld, dat de Staatskerk prijs te geven almeer eisch werd van het geloof.

Wat men intusschen nooit zóó opvatte alsof een volkomen en volstrekt saâmvallen van de politieke en kerkelijke eenheid niet het hoogste en heerlijkste ideaal steeds geweest ware, en ook nu nog voor ons bleve. Dit toch belijdt elk Christen, èn in zijn belijdenis van de eenheid der priesterlijke en koninklijke ambten van den Christus, èn in zijn verwachting van het Koninkrijk dat komt. Maar in dien zin: dat deze hoogste eenheid, feitelijk, bij het verschil van denkwijzen, niet te realiseeren is; in deze bedeeling door een Staatskerk eer belemmerd dan bevorderd wordt; en dus wel een voorwerp onzer hope bij Jezus' toekomst kan zijn, maar niet van actueel bezit.

En deze eenheid nu desniettemin; in weerwil van het verschil van denkwijze; ondanks de droeve ervaring van het verleden; en niettegen-

staande de betere vruchten, die het tegenovergestelde systeem reeds droeg; toch met politieke macht in den vorm eener Staatskerk te willen dwingen, zou dan o. i. ook niet anders zijn, dan het oude lijden nog eens hernieuwen; den bloei van het geloofsleven tegenstaan: en aan Rome, als door haar machtiger organisatie zooveel beter tegen staatsinvloed opgewassen, den triomf verzekeren over alle kerken van Protestantsch belijden.

§ 302. **Scheiding.**

Kiezen we op dien grond dan ook tegen elk denkbeeld van een „Staatskerk," en aanvaarden we derhalve de ontbinding van het huwelijk, dat eens ter kwader ure tusschen Staat en kerk gesloten werd, toch dichte daarom niemand ons de bedoeling toe, alsof we nu beide op zulk een wijs uit elk onderling verband zochten te rukken, dat ze voortaan letterlijk niet meer met elkaâr hadden uit te staan.

Zelfs de clausule toch: „Scheiding niet tusschen godsdienst en Staat, maar alleen tusschen Staat en kerk", bevredigt ons in het minst niet.

De overheid is, naar onze vaste overtuiging, dienaresse Gods; bij „Godes gratie" gezagoefenend; geroepen tot zijn eer; en dus gebonden aan zijn ordinantiën; en kán zich even deswege niet buiten aanraking met het godsdienstig leven der natie houden. En geeft men daarbij nu voet aan de valsche gedachte, dat die áanraking wél met het godsdienstige maar niet met het kerkelijke leven der bevolking mag en moet plaats grijpen, dan komt men vanzelf tot de heillooze consequentie, waarbij we nu dan ook reeds het vierde eener eeuw geleden zijn aangeland: t. w. dat er òf een soort staatsgodsdienst zich ontwikkelt boven kerkverdeeldheid, òf wel dat te meer voorkeur door de overheid aan eenige religie gegeven dient te worden, naarmate ze zich minder aan den kerkvorm hecht.

Dit nu is buiten de werkelijkheid gerekend. In die werkelijkheid toch bestaat het godsdienstig leven der natie nu eenmaal voor de overgroote meerderheid niet dan in den kerkelijken vorm; en het is dan ook in dien vorm, en in dien vorm alleen, dat de overheid met deze uiting van het nationale leven in aanraking heeft te treden.

„Scheiding tusschen kerk en Staat" beteekent derhalve in onzen gedachtengang drieërlei: 1. dat de politieke eenheid der natie ten onzent niet langer gepaard gaat met een kerkelijke eenheid; 2. dat kerk en Staat beide elk een eigenaardig levensterrein hebben, waarop beide als dienaressen Gods optreden, en dus over en weêr op elkaârs

erf het recht missen tot uitoefening van dwang; en 3. dat de verhouding tusschen beide bilateraal dient geregeld, bij wijze van vaste correspondentie.

§ 303. **Publiekrechtelijk karakter der kerk.**

Juist met het oog daarop, handhaven we dan ook gestrengelijk het publiek-rechtelijk karakter der Christelijke kerkgenootschappen.

Dit is niet bedoeld in den ouden zin van: „Publicum jus in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit" [1]), alsof het canonieke of kerkrecht alsnog van publieke autoriteit en gelding in het Rijk der Nederlanden zou zijn. Maar wel zóó, dat de Christelijke kerkgenootschappen zelven publici juris [2]) zijn. Een bewering, die protest aanteekent tegen de nu gangbare poging, om de kerkgenootschappen op gelijke lijn te plaatsen met een zangvereeniging of een schermgezelschap of een dansclub, en ze dus te doen vallen onder de rubriek van de gewone „vereenigingen". Een pretentie die staande houdt, dat de kerkgenootschappen als lichamen „sui generis" (d. i. die zich met geen andere vereenigingen vergelijken laten) aanspraak hebben op een zelfstandige regeling; dat ze, als oefenende heerschappij over haar leden, nog eer deze tot vrije wilsuiting kwamen, in het belang der vrijheid aan bijzondere bepalingen onderworpen behooren te zijn, en dat ze, als vormende een der hoogste en noodzakelijkste uitingen van het nationale leven, niet beschouwd kunnen of mogen worden als accidenteel. En alzoo een theorie, die de onweêrlegbare stelling bepleit: dat Staat en kerk niet dan tot wederzijdsche schade hun eigen 's weegs kunnen gaan; en over en weêr het best varen bij een op vasten voet geregelde correspondentie.

§ 304. **Collegie van correspondentie.**

Deze correspondentie (reeds door de Synode van 1619, blijkens haar rescript aan Hoog-Mogenden, bedoeld) zouden we dan het liefst onderhouden zien door een vast collegie, waarvoor de overheid drie politieke personen als moderamen aanwees, en waarin voorts alle kerkgenootschappen zitting konden erlangen, die op behoorlijke wijze hun officieele belijdenis van het Christelijk geloof, alsmede hun kerkorde en liturgie hadden overgelegd; waarborg boden, dat deze officieele

---

[1]) „Het publieke recht bestaat uit de bepalingen, die in den tempel, onder de priesters en bij den magistraat gelden." (L. 1. § 2. de just. et de jure.)

[2]) Een publiekrechtelijke zijde hebben.

oorkonden metterdaad de uitdrukking waren en bleven van hun kerkelijk leven als zoodanig; en bewijzen konden, dat b. v. minstens een honderdduizendtal zielen tot haar kerkgemeenschap behoorden; en zendende alsdan voor elke honderdduizend zielen naar dit college één deputaat.

De beraadslaging van dit collegie zou schriftelijk bij manier van curiën dienen gehouden te worden; d. w. z. dat de afgevaardigden van elk kerkgenootschap een afzonderlijke curie zouden vormen, en dus zouden te beraadslagen hebben niet in pleno, maar in eigen boezem.

Van dit collegie zou alsdan advies door de overheid behooren gevraagd te worden over zaken, die òf de kerkgenootschappen, òf den godsdienst of de zedelijkheid raakten, b. v. biddagen; in zake de wetgeving op het huwelijk; op den eed; op de Zondagsviering; op het onderwijs; op de armverzorging; op de hoererij; op de publieke eerbaarheid, enz. En omgekeerd zou aan dit collegie, of zijn curiën, advies door de overheid te geven zijn bij elke regeling op kerkelijk terrein: in zake vestiging van gemeenten; verandering van gemeentelijke grenzen; kerkbouw; doopsregisters; huwelijkssluiting, schoolstichting, enz. En dat wel beide malen met dien verstande, dat noch de overheid aan de adviezen van dit collegie, noch de kerk aan de adviezen van de overheid op eigen terrein, anders dan door overreding, zoude te binden zijn.

§ 305. **Leniger verhouding. Biddagen. Niet-Christelijke groepen.**

Door het optreden van zulk een collegie zou de stugheid, die thans de verhouding tusschen Staat en kerk zoo vaak ontsiert en bederft, vanzelf gebroken zijn; botsing voortaan worden voorkomen; en zou er, in elk voorkomend geval, een adhoc gekozen collegie bestaan, dat, op beleefden voet (zonder eenige binding van wederzijdsche vrijheid) aan de overheid kon doen weten, wat de kerk van den Staat vroeg, en der kerke kon doen aanzeggen, wat in vorm van liturgie en kerkorde door den Staat van de kerk werd gewenscht.

Met name zou hierdoor het niet geringe voordeel verkregen worden, dat de overheid in tijden van volksrampen weêr als vanouds een orgaan bezat, om boet- en bededagen, onder rechtstreeksche medewerking der kerkgenootschappen, uit te schrijven. Zou tevens in de voorzitters van deze curiën het personeel zijn aangewezen, dat bij officieele gelegenheden de Christelijke kerkgenootschappen vertegenwoordigen kon. En zou; wat ook veel gewonnen ware; hiermeê tevens het collegie zijn gevonden, dat recht van beslissing had voor al die netelige gevallen,

waarin de overheid zelve tot verzorging van het godsdienstig leven geroepen is: als bij de veldprediking; op de vloot; in gevangenissen; in gasthuizen, en wat dies meer zij.

En, in trouwe, wie met ons tegen elke Staatskerk is; en toch zoo min als wij zich neêr kan leggen bij de liberalistische theorie, dat kerk en Staat elkaâr als vreemden op straat voorbij moeten loopen; kan die, zoo vragen we met ernst, kan die op den duur ontkomen aan den klem van het betoog: dat in „een Christenland van gemengde bevolking" een correspondentie op vrijen voet met een gemengd collegie uit de Christelijke kerkgenootschappen, voor een overheid, die haar roeping ernstig opvat, de eenig logische consequentie en tevens profijtelijkste uitweg is?

Van Joden, unitariërs of atheïsten-corporatiën kan hierbij natuurlijk geen sprake zijn, wijl een kerk ophoudt als kerk denkbaar te wezen, zoodra de aanbidding van den Christus als onzen Heer en Gebieder wegvalt.

Immers op grond van de nauwkeurigste en scherpzinnigste onderzoekingen (vooral van Jacobson) staat thans tweeërlei vast: *a.* dat kerk etymologisch afgeleid is van *κυριακόν* [1]); en *b.* dat *Κύριος* [2]) in dezen woordvorm exegetisch niet op God slaat, maar op den Christus.

Bij eventueele Grondwetsherziening zal er derhalve zeer zeker ook voor de religieuse gemeenschap van niet-Christenen een vorm te zoeken zijn, maar moeten ze uit de rij der kerkgenootschappen, in naam der wetenschap, worden geschrapt.

II.

TOEPASSING IN DE WET.

§ 306. Artikel 168 der Grondwet.

Uitbetaling van tractement door de overheid aan dienaren der kerk kan uit tweeërlei hoofde geschieden en wel òf uit politieke berekening; of krachtens historische verplichting.

In het eerste geval ontstaat uit dezen financieelen band een soort

---

[1]) Aan den Heer gewijd. [2]) Heer.

Staatskerk; in het andere volstrekt niet; vooral niet indien deze uitbetaling aan meerdere kerkgenootschappen tegelijk geschiedt.

Wijl nu ten onzent Artikel 168 der Grondwet zijn oorsprong heeft in vroegere grondwettige bepalingen, die op haar beurt op eigening van goed, onder aanvaarding van den rentelast, rustten, behoeft er voorshands geen geschil over te bestaan, of de bedoelde uitbetaling is nog in hoofdzaak de kwijting van een historische verplichting, die aan het denkbeeld van Staatskerk geheel vreemd is.

Dat we desniettemin, liefst bij eventueele Grondwetsherziening, deze administratie ten behoeve der kerken, door uitlichting van dit artikel, na behoorlijke verrekening, zagen eindigen, heeft dan ook niet zijn grond in vreeze voor weêrinsluiping van de Staatskerk-idée, maar wel in deze navolgende zes consideratiën, wier overdenking we èn aan de politieke èn aan de kerkelijke overheid met eenigen nadruk durven aanbevelen:

a. Reeds nu mengt de Grondwet in het éene zelfde artikel 168 bij de historische verplichting een zuiver politieke wilsuiting, door ook aan kerkgenootschappen, aan wie op het laatst der vorige eeuw niets ontnomen werd, op gelijken voet, tractement en emolument te betalen.

b. Het karakter van een recht verloopt; en, hoezeer ook op goeden grond te beweren valt, dat het grooter deel der tractementen van meet af als rentelast werd uitbetaald, toch mag niet vergeten, dat zulk een oorspronkelijk contractueel en dus bilateraal recht ongemerkt in een politiek en dus unilateraal recht wordt omgezet. Dat dit afhangt van de publieke opinie. En dat in deze publieke opinie reeds nu voor een zeer aanmerkelijk deel de heugenis van dezen contractueelen oorsprong der bedoelde tractementen en emolumenten te loor ging.

c. De op het laatst der vorige eeuw geëigende goederen zouden, waren ze in handen der kerken gebleven, nu reeds een uitbetaling van tractement veroorloven, die met het drievoudige der nu gekweten tractementen gelijk zou staan. Een kerk is in den regel verplicht, hare bezittingen in vast goed te beleggen, teneinde met de rijzing of daling van den geldstandaard ook den gang van haar inkomsten gelijken tred te laten houden. Nu daarentegen ontvangt ze van den Staat hoogstens 4 pCt., terwijl het kapitaal blijft wat het is, d. w. z. dat de kerk, wanneer over vijftig jaar het geld nogmaals de helft naar beneden zal zijn gegaan, weêr de helft armer zal zijn geworden. Terwijl ze, omgekeerd, indien ze deze gelden in handen kreeg en dus beleggen kon in vast goed, een halve eeuw later, bij klimming der geldswaarde met vijftig pCt., dan ook zelve vijftig ten honderd rijker zou zijn.

Overmits derhalve de Staat buiten machte is, om de kerk zóó te steunen, dat haar tractementen gelijkelijk klimmen zouden met het rijzen van den geldstandaard; en de kerk (blijft deze klimming uit) aldoor armer wordt, schijnt het in het belang van Staat en kerk beide, om tot vereffening van rekening te geraken.

§ 307. Verevening door afrekening.

d. Er loopt nu reeds een stroom, die Art. 168 kortweg schrappen wil, zonder verrekening. En hoewel we nu; kwam de zaak van kerkelijk standpunt ter sprake; hierin nog geen voor het geloof onoverwinnelijk bezwaar zouden zien; zoo moet toch in een artikelenreeks als deze, die uitsluitend de politieke, en dus ook juridische, zij der quaestie op het tapijt brengt, met nadruk op de zedelijke schade gewezen, die het begaan van zulk een onrecht en de daardoor gewekte wrok voor het nationaal geheel na zich zou sleepen.

Reden waarom het ons gewenscht voorkomt, nu reeds; nu het nog tijd is; op vriendschappelijke wijs te buigen, wat anders later; hard tegen hard; toch barsten zou.

e. Uitbetaling van tractementen en emolumenten, door iemand, die niet een door u betaald kassier, maar een minister des konings is, maakt inbreuk op de vrije ontwikkeling van het kerkelijk leven.

En *f.* Nu toch de tractementen almeer ontoereikend worden, is het wenschelijk, dat bij de gemeenten het denkbeeld: „Het Rijk betaalt onze leeraren", er geheel uit ga, en men in eigen boezem, deels uit alsdan beschikbaar komend kapitaal, deels uit jaarlijksche inkomsten, geve wat voor het beschikbaar houden van een degelijken leeraarsstand noodig is.

Bedoelde verevening zou dan o. i. op zulk een voet moeten plaats hebben, dat: 1. een volledige staat werd opgemaakt van alle inkomsten en emolumenten, in Art. 186 bedoeld; 2. de aldus verkregene jaarlijksche betaalsom tegen vier ten honderd werd gekapitaliseerd; en 3. het aldus verkregen cijfer, b. v. in tien termijnen, telkens van één jaar, tegelijk met de, alsdan gestadig en evenredig afloopende, jaarlijksche bijdragen werd uitbetaald.

Wel weten we, dat zich alsdan nog de moeilijke vraag zou voordoen: „of deze sommen te betalen zouden zijn aan het centrale, aan het locale kerkbestuur of aan de dusgenaamde standplaats?" Maar ook dit kan geen afdoend bezwaar opleveren. Immers, tegen het recht ingaan wil niemand. En wat ten deze recht is, zou òf generaallijk òf telkens in specie zijn uit te maken, indien de overheid bij de verevening bepaalde,

dat geen enkele gecontradiceerde post kon worden uitbetaald dan op definitief gewijsde van den rechter.

§ 308. **Het Burgerlijk Wetboek.**

Toch zou hiermeê de taak der overheid niet zijn afgeloopen.

Immers, hoe geestelijk van aard de kerk ook zij, toch komt ze met de verhoudingen der burgerlijke maatschappij niet slechts in aanraking, maar moet ze zelfs aan het gemeene recht vervallen, zoodra ze door bezit van stoffelijk goed, in betrekkingen van mijn en dijn tot geburen en geïnteresseerden treedt, waaruit over en weêr vermogensrechtelijke betrekkingen geboren worden.

Zoowel wat tractementskapitaal of *pastoralia*; kerkelijke goederen of *bona ecclesiastica*; en diaconiegoederen of in wijdsten zin *bona ad pios usus* betreft, behoort dus de buitenwereld te weten, in welke verhouding ze tegenover de kerk staat; dient het voor de kerk niet twijfelachtig te zijn, in welke relatie ze zich tegenover de buitenwereld bevindt; en is het even noodzakelijk dat de rechter eindelijk te weten kome, naar welken titel hij heeft recht te spreken, als de kerkelijken onderling in geschil zijn over eigendom of recht van beheer.

De thans desaangaande bestaande twijfel spruit eenvoudig voort uit de ontstentenis in ons Burgerlijk Wetboek van een juiste bepaling der rubriek, waaronder de kerkgenootschappen vallen. En deze ontstentenis is op haar beurt weêr veroorzaakt door de onzekerheid, of men de kerkgenootschappen te beschouwen had als van *publiek*-, dan wel *privaat*-rechtelijk karakter.

Die leëmte moet dus aangevuld.

Eerst dan; niet eer; zullen de kerkelijke besturen, alsdan wetende op welke basis zij staan, ook binnenskamers hun zaken regelen kunnen.

En mochten we dan voor de aanvulling van het ontbrekende een wenk geven, dan zou de Engelsche wetgeving ons in haar hoofdlijnen verre preferent dunken, als het meest voor den aard van het kerkelijk leven geëigend. Natuurlijk, niet voor wat haar kerkelijk-aristocratische, maar wel voor wat haar juridisch-politieke zij betreft, in zooverre ze namelijk de kerkgenootschappen aan niets dan aan haar eigen confessioneele, liturgische en canonieke statuten bindt.

§ 309. **Rechten van den Staat op de kerk.**

En was op dien voet eenmaal de financieele zijde der quaestie geregeld, dan zou de overheid zich o. i. ten opzichte der kerkgenootschappen tevreden moeten stellen met de eischen:

1. dat de confessioneele, liturgische en canonieke statuten werden overgelegd; van latere wijziging daarin onverwijld kennis ware te geven; en waarborg geboden werd dat deze statuten werkelijk van geldende kracht waren en bleven;

2. dat de kerkgenootschappen, die op dezen grond erkend en in het Collegie van correspondentie opgenomen waren, ten opzichte van onder vaste rubrieken te brengen bepalingen geen besluiten zouden nemen, zonder het advies der overheid te hebben ingewonnen, zonder evenwel anders dan in zedelijken zin aan dit advies gebonden te zijn;

3. dat waarborg geboden werd aan een iegelijk, om steeds en ten allen tijde door uittreding zich aan de onderhoorigheid van eenig kerkelijk bestuur te kunnen onttrekken, en dat geen binding van persoonlijke vrijheid door kloostergelofte en anderszins met dwang kon worden volgehouden, indien de betrokken persoon dien band wenschte af te leggen;

4. dat in de kerkgebouwen, bij openlijken eeredienst, de eere en de autoriteit der overheid; behoudens het recht van vrije critiek op grond van Gods Woord; door geen spreker zou worden aangerand, maar veelmeer in den gebede geëerd; en

5. dat op den publieken weg van kerkswege geen diensten of samenkomsten zouden georganiseerd worden, dan na voorafgaande schikking met de plaatselijke overheid.

§ 310. **Rechten van de kerk op den Staat.**

Waartegenover dan door de overheid aan de kerk ware te waarborgen:

1. het recht op het geven van advies in zaken van burgerlijke politie, voor zooverre deze het godsdienstig en zedelijk leven des volks raakt;

2. de handhaving der goede orde in en om de kerkgebouwen, begraafplaatsen enz., gedurende de diensten;

3. heilighouding van den eed, door inroeping daarbij van kerkelijke adsistentie;

4. een vrije Sabbat, om ongestoord haar geestelijken arbeid te kunnen volvoeren; en

5. regeling van boet- en biddagen voor de natie in haar geheel, door het intermediair der kerkgenootschappen.

Dit laatste is in dezer voege gemeend, dat bij uitbreking van epidemie; bij hoogen watersnood; bij oorlogsgevaar; of eenige andere volksramp; in het College van correspondentie, hetzij door het moderamen namens de hooge overheid, hetzij door een der curiën aan de hooge overheid, het voorstel tot het houden van zulk een bededag kon gedaan worden. En dat indien de curiën zulk een voorstel, hetzij eenstemmig, hetzij bij meer-

derheid van stemmen, goedkeurden, de koning alsdan, met het contraseign van de voorzitters der curiën; zulk een bededag zou uitschrijven, en door deze curiën de noodige schikkingen treffen met elk der kerkgenootschappen, om het geheel in „goede ordre ende harmonie" te doen afloopen.

§ 311. **Militie. Doop. Huwelijk.**

Voorts zou door de kerk aan de overheid moeten worden teruggegeven het recht op vrijdom van militiedienst voor haar aanstaande leeraren of geestelijken. Voor deze immuniteit toch zou de genoegzame beweegreden vervallen, zoodra, overeenkomstig onzen voorslag, bij de bespreking van 's Lands defensie gedaan, het huurleger algeheellijk van de militie werd afgescheiden, en deze militie „op den voet van gewone moraliteit" werd gebracht.

Maar zou anderszijds ook de overheid herziening ten bate der kerk hebben toe te staan van de bepalingen over huwelijkssluiting en doop.

Met de bediening van den Heiligen Doop toch heeft de overheid volstrekt niets uitstaande, en zelfs de maatregel, dat aan den officiant bij den Heiligen Doop eerst „het briefje van den burgerlijken stand" moet vertoond worden, is beneden de waardigheid van zoo heilig sacrament.

En wat het huwelijk aangaat, zoo mag de kerk zeer zeker niet uit het oog verliezen, dat er uit deze verbinding óók zakelijke rechten geboren worden, maar nog veel min de overheid, dat een huwelijk een verbintenis tusschen twee menschelijke personen is, die wel terdege den grond raakt van hun bestaan als geestelijke wezens. Uit dien hoofde kon er dan b. v. een schikking getroffen worden, waarbij de kerk zich verbindt geen huwelijk te zullen sluiten, dan na voorafgaande inwinning van zekerheid, dat door bruid en bruidegom aan alle burgerlijke verplichtingen ten deze, ten genoegen der overheid, is voldaan; — maar waarbij de overheid dan ook het nog onvolledige der acte constateert; zich zelve van alle godsdienstige acte onthoudt, daarvoor een ieder naar zijn kerk verwijzend; voorts zorg draagt dat de kerk, op beleefde wijze, buiten het bruidspaar om, kennis ontvangt van de huwelijken, tegen wier sluiting van wege de kerk, zij, als overheid, geen bedenking meer heeft, en zich ten slotte met de kerkgenootschappen verstaat over den graad van bloedverwantschap, die tegen huwelijkssluiting bezwaar oplevert.

§ 312. **De Roomsche kerk.**

En mag dan bij deze opsomming, volledigheidshalve over de exceptioneele positie van het Roomsche kerkgenootschap, om zijn internationaal karakter, niet geheel gezwegen, dan bepalen we ons ten

zijnen opzichte toch liefst bij het terloops aanstippen van dit vijftal punten:

1. men late dit kerkgenootschap ongemoeid en onverkort in het bezit van zijn in 1795, 1848, 1853 enz. verkregen rechten;

2. de koning trede in geen andere relatie tot den paus, dan in die van wereldlijk souverein;

3. processiën sta men niet toe dan in Limburg en Noord-Brabant, (uitgenomen het land van Heusden en Altena) of waar voorts in andere provinciën de Roomsche bevolking meer dan negen tienden van het totaal mocht bedragen;

4. tegen pressie van Roomschen kant op andersdenkenden, anders dan in den weg der overreding uitgeoefend, trede de overheid, vooral in bijna uitsluitend Roomsche streken, met vastberadenheid en veerkracht ter bescherming van de consciëntievrijheid op; en

5. met de hiërarchie van dit genootschap trede de overheid niet anders dan door het gewone College van correspondentie in betrekking.

TWEE-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

PARTIJBELEID.

> En, ten slotte, dat zij, om deze beginselen ingang te doen vinden, de zelfstandigheid van hare partij handhaaft; zich bij geen andere partij laat indeelen; en slechts dan samenwerking met andere partijen aanvaardt, indien die door een vooraf wel omschreven program, met ongekrenkt behoud van hare onafhankelijkheid, kan worden verkregen. Reden waarom zij bij eerste stemming gemeenlijk met een eigen candidatuur aan de staatkundige verkiezingen deelneemt, en, bij herstemming, zich voorbehoudt te handelen naar omstandigheden.
> (Program, Art. 21.)

I.

PARTIJFORMATIE.

§ 313. **Partijvorming plicht.**

Nog telkens stuit men in onze kringen op trouwhartige lieden, die het in u afkeuren als ge „partij maakt."

Huns erachtens moogt ge dit niet doen; is elke partijformatie onzedelijk; is het denkbeeld van „partij" reeds in zich zelf een oordeel; en raakt ge met aan partij-organisatie u te wagen, voetstoots van het ideëele terrein af.

Zelven blijven deze veelszins uitgelezenen onder ons geslacht dan ook, als Simon de Styliter, bij voorkeur op hun zuil de eenzaamheid lieven; onttrekken ze zich aan elk partijverband; aarzelen ze niet, uw ijveren voor partij-organisatie, van hun (zoo ze wanen) verheven zedelijke hoogte scherpelijk af te keuren; en laten ze zich slechts in zooverre soms tot gelijke zonde verlokken, als ze met andere zuilheiligen onwillekeurig zelven als partij optreden tegen u, omdat ge partij vormen woudt.

Dit „Simonitisch" standpunt nu nemen we niet in; noch gaan er voor uit den weg; maar zien ons verplicht, het, op onze beurt, als uiting van een zeer fijn en onbewust egoïsme af te keuren.

In den grond toch spreekt in dit niet-meêdoen niets anders dan de uiting op zedelijk en politiek terrein van datzelfde valsche individualisme, dat eerst door de revolutie-begrippen in onze Christelijke maatschappij is ingedragen, en rechtstreeks tegen het hoofdbeginsel der Christelijke religie indruischt.

Het Christelijk geloof toch dringt op verband, op aaneensluiting en organiseering, doordien het wijst op een gemeenschappelijken oorsprong, op solidariteit van verantwoordelijkheid, en op de toekomst van een rijk.

Van de organische saâmvatting der dingen is juist de Christus de beelddrager, de bezieler en belichamer; en niet uit het Christendom, maar er vlak tegenover staande, zijn de valsche denkbeelden van het individualisme, het volksaggregaat en de atomistiek.

Niet den dunk van zich zelf hebben, dat men iets bijzonders is, en dus een eigen standpunt heeft in te nemen en zich op zich zelf heeft te houden; maar juist omgekeerd: in te zien, dat eigen inzicht eerst gekuischt en dus waar wordt, door zich saâm te voegen met anderer overtuiging; te begrijpen, dat men, hoog of laag staande, buiten bewust en practicaal verband met anderen machteloos staat; en te beseffen, dat aansluiting aan den minste daarom verkieslijk is boven opzijhouding van den beste; aldus behoort het naar den eisch dier diepste beginselen te zijn, die wortelen in de belijdenis van den levenden God.

Komt daar nu de zonde bij, die oorzaak is, dat zich onder de menschen altijd een groep vormt, die niet voor de waarheid meê wil, maar er tegen in gaat; en dat zelfs onder hen, die de waarheid als oogmerk kozen, zich zeer scherpe tegenstellingen afzetten; dan volgt hier onmiddellijk uit, dat deze aaneensluiting, deze samenbinding, deze inverbandtreding rechtstreeks leiden moet tot het vormen van een partij.

Een partij toch duidt aan, dat de verbinding van het geheel, de aaneensluiting van allen, die inverbandtreding van de gansche schare (hetzij dan duurzaam, 't zij tijdelijk) niet kan of mag; en dat er derhalve vanzelf twee of meer verbanden tot stand komen, doch die dan ook elk voor zich niet het geheel omvatten, maar van dat geheel slechts een deel; wat met de vorming van een „partij" (d. i. partes) geheel eensluidend is.

§ 314. **Verschil ten deze tusschen kerk en Staat.**

Dit nu brengt met zich, dat er van partijen nooit sprake behoorde te zijn in de kerk, maar alleen in Staat en maatschappij. En in zooverre deze partijphobie schier altijd van kerkelijke zijde kwam, mag men in haar dan ook een overbrengen op politiek en sociaal terrein zien van wat op kerkelijk terrein betrekkelijk in zijn recht is.

Evenwel, ook dan nog slechts betrekkelijk.

Immers, de tegenstelling tusschen kerk en staat is hier geen andere dan deze: dat de Staat om gezond te zijn partijformatie noodig heeft, terwijl de kerk in elke partijformatie symptomen vertoont van innerlijke krankheid.

In den Staat hoort het zoo, dat er altijd partijen zijn.

In de kerk zou het zoo hooren, dat ze er nooit werden gevonden.

Zoolang de kerk trouw blijft aan haar levensbeginsel, ontstaan er op haar erf dan ook geen partijen en kunnen zè er zich niet vormen. Maar dringt daarentegen een aan haar levensbeginsel vreemd element, gelijk het modernisme, het arianisme of de valsche philosophie in haar levenswortel in, dan kan ook zij aan den drang tot partijformatie niet ontkomen, en ontstaat de zedelijke verplichting, voor een iegelijk die haar levensbeginsel liefheeft, om zich ter uitwerping van den vreemden indringer te vereenigen. Altijd echter met dien verstande, dat, is dit doel bereikt, op kerkelijk erf „allen dan weêr als broeders samenwonen;" terwijl op sociaal en politiek terrein het voortduren der partijen uiting van het normale leven blijft.

Met deze partijformatie; hetzij de permanente op politieken, hetzij de voorbijgaande op kerkelijken bodem; is dan evenwel volstrekt niet bedoeld, dat er bij den tegenstander ook niet een deel der waarheid zou schuilen, of ook dat omgekeerd aan onzen kant alles diamant van vol karaat zou zijn; noch ook dat elk persoon der tegenpartij nu met het bestreden beginsel juist vereenzelvigd zou wezen, of ook elk der onzen met het beter beginsel zou zijn saâmgegroeid. Och, van zoo overdreven en exclusieve en personeele voorstellingen ligt de altoos relatieve werkelijkheid zeer verre! Maar is alleen dit gezegd: dat, bij kleurenschifting, de groep der tegenstanders zich in massa keert tegen datgeen, wat u als hoofdzaak op de ziel is gebonden; en dat omgekeerd dit u heilig beginsel bij de breede groep uwer medestanders een zekere kracht, 't zij dan der gewoonte, 't zij dan van instinct of van wil of bewustheid, in beweging is geraakt en werkt. En op dien grondslag heeft alsnu de partijformatie geen ander doel, dan om met alle be-

schikbare krachten den aanval op wat u heilig is af te slaan, en door vereeniging van die krachten te redden en op te houden, wat zonder die aaneensluiting en inverbandzetting weerloos zou staan en neêrzonk zonder schild.

Iets wat men echter ook weêr niet zóó versta, als handhaafden wij de waarheid en niet de waarheid ons, maar opvatte in den zin, dat, voor zooveel wij tot getuigen en ijveren en lijden voor die waarheid geroepen zijn; dat getuigenis, die ijver en dat kruis ons harmonische aaneensluiting en saâmbinding tot den pijlbundel ten doel stelt; naar de zinspreuk, reeds onder de ouden gespeld, maar eerst door den Zone Gods geheiligd, dat „concordia res parvae crescunt", maar „discordia maximae dilabuntur".

§ 315. **Schaduwzijden.**

En werpt men dan tegen, dat zulk een partijformeeren dan toch licht tot factiezucht en onedele praktijken leidt, dan zij de wedervraag ons geoorloofd, of gevaar voor misbruik u ooit van verplichting tot gebruik kan ontslaan, en of ge dan b. v., om het gevaar voor het antinomianisme, de genadeleer, of wel, uit vreeze voor het rationalisme, het gebruik der rede veroordeelt.

Of ook, maakt men de ernstige bedenking, dat partijformatie er toe leidt, om in den tegenstander alles op zijn zwartst en in den medestander op zijn blankst te zien, dan zouden we toch meenen, dat deze moreele puristen ook nimmer moesten trouwen, nimmer kinderen verwekken, noch ooit een vriendschapsband aanknoopen; daar toch ieder weet, dat het eenvoudig tegennatuurlijk zou zijn, indien men voor eigen vrouw of kind of vriend geen præsumtie ten goede koesterde, en bij verschil tusschen hen en anderen, de koele leukheid over de ziel kon laten komen, om, zonder schijn van præferentie, te dingen naar een de liefde kwetsende neutraliteit.

En wees men eindelijk op het gevaar, dat partijformatie voor de leidslieden der schare met zich brengt, om innerlijk onwaar en door wierook bedwelmd te worden, dan sta hier de wedervraag of dan ook het ambt in de Christelijke kerk niet dient afgeschaft, wijl toch ieder weet, dat niets zoo bedenkelijk is voor innerlijke geesteswaarheid als het leeraarsambt, en weinig standen aan zooveel bederf door óverteederheid bloot staan, als die van de herders der gemeente.

Wel geven we dus gaaf en grif toe, dat het partijbederf een terrein is, waarop de voetangels en klemmen waarlijk niet met spaarzame hand zijn uitgezet; toe ook, dat de partijformatie een klip is, waarop excep-

tioneel veel scheepkens wrak zijn gestooten; en toe dus niet minder, dat er voor het ontsteken van een goed en helder kustlicht, d. i. voor vermaan en waarschuwing en gebed, hier meer nog dan elders aanleiding bestaat; maar toegeven dat het zich onttrekken aan partijformatie deswege geoorloofd of ook maar vatbaar voor verontschuldiging zou zijn, neen, dát mogen we niet.

En dat te minder; om ten slotte ook hier nog op te wijzen; overmits, enkele secten en eenlingen uitgezonderd, in het buitenland partijformatie voor een iegelijk als regel geldt; openlijk gedreven wordt, en te degelijker optreedt, naar gelang het leven er gezonder is. Want in ernste, in ons kleine, personeele, verbrokkelde landje moet men te recht komen, om, bij het herboriseeren, die zonderlinge plante der partijphobie te ontdekken, die, overal elders als onkruid weggeworpen, onder onze landzaten al te lange dagen als sierplant is geëerd.

§ 316. **Chaos, geen partij!**

Maar kan noch mag aldus ook het Christenvolk hier te lande zich, even uit dien hoofde, aan de verplichting tot degelijke partijformatie onttrekken, dan hebbe men er ook een oog voor, hoe door en door verderfelijk het is, die formatie halverwege te laten steken en van een doorzetten en afwerken der organisatie schuw te zijn.

Immers, gelijk het lange jaren ook onder ons stond, heet men dan een partij te vormen, en wordt er van weinig anders dan van een onderlinge kloppartij vernomen; staat men tegenover de buitenwereld solidair, maar om in eigen kring elke verantwoordelijkheid van zich af te schudden; wordt er telkens kracht in gisting gebracht, maar die, door ontstentenis van goede raderen en spillen en drijfriemen, eenvoudig te loor gaat en dus verspild is; heet er leiding te zijn, maar doet ieder wat goed is in zijn oogen; hebben vaak onbevoegden het hoogste woord, terwijl het vertrouwen wegsmelt; en is het droeve resultaat, dat een zeer onbehaaglijk gevoel van malaise door alle rangen sluipt; eindelooze teleurstelling afmat; naijver rondspookt; de een de schuld op den ander werpt; en het heilig pand, dat men beschermen zou, keer op keer geschonden en gehavend wordt, dat we het moeten aanzien en er bij kunnen weenen.

§ 317. **Publieke organisatie.**

En dit euvel nu kan alleen voorkomen worden door publieke organisatie van uw partij door heel het land.

Want vooreerst moet dat bange en benepen gevoel weg, alsof men,

met aan den partijarbeid deel te nemen, eigenlijk iets deed, waarvoor men zich te schamen had. Hiermeê toch wordt alles in den stille getrokken; wordt op de werking der partij de stempel der obscuranten gezet; en verkrijgt de schandelijkste intrigue; gelijk nog niet zoo lang geleden in zeker kiesdistrict; ter kwader ure vrij spel.

Maar ook, er moet een afgewerkte, wel ineengezette, voor ieder naspeurbare, en onder ieders contrôle vallende, organisatie bestaan!

Een organisatie, die wortelt in eenheid van beginsel, historische traditie en levenscostumen. Die op dien wortel allengs een stel van bij elkaâr hoorende begrippen en denkbeelden doet opschieten. Van die begrippen, in trouw aan het beginsel, de toepassing leert maken op de problemen, die op sociaal en politiek gebied aan de orde zijn. En alsnu, de partijgenooten in deze gedachtenwereld inleidende, er voor bezielende en er door opheffende, hun krachten verbindt en in verband zet, om er de verwezenlijking van voor te bereiden.

Tot zulk een organisatie behoort dan, dat men zelf offere en offeren leere. Wie geld heeft, zijn geld; wie invloed heeft, zijn invloed; wie denken kan, zijn geestesarbeid; wie tribuun is, het gewicht van zijn woord.

§ 318. **Pers. Kiesvereenigingen. Centraal-bureau.**

En opdat nu deze aldus in beweging gezette kracht niet abortief werke, niet zich zelf verniele noch ook verspild worde, is het noodzakelijk dat men over heel het land zich aaneensluite en een ieder doe weten wat voor zijn rekening komt.

Er moet een pers zijn, niet om te woelen in eigen ingewand, maar om eendrachtiglijk den tegenstander af te slaan en het eigen bolwerk te sterken.

Op die pers moet sluiten een net van kiesvereenigingen, die, locaal en autonoom, nochtans één zijn in program en doel, door ineensluiting in een Centraal-bureau, bij elke stembus regelen wat te regelen valt en den oud-Hollandschen pijlbundel weêr in den klauw van den Leeuw doe schitteren.

En eindelijk moet, zoowel die pers als die groep vereenigingen, in contact staan met de politieke leiders der partij, die, wetende wat niet ieder weet, de richting hebben aan te wijzen, waarin de actie moet loopen.

Waren we nu reeds zoover, dat onze partij ook op parlementair terrein door kon tasten, dan zou deze stuur natuurlijk, evenals bij de Engelsche, Fransche en Duitsche partijen, van de Staten-Generaal dienen uit te gaan.

Maar nu we nog volkspartij zijn, en dus niet elk onzer Kamerleden geacht mag of wil worden, in elk opzicht de belichaming van ons beginsel, in geheel zijn strekking, te zijn, nu ligt het in den aard der zaak, dat alleen door opdracht der kiesvereenigingen, in zulk een Centraalbureau, de kring van mannen kan worden aangewezen, aan wier handen de antirevolutionaire partij in den lande met gerustheid haar toekomst toevertrouwt.

En is dat doel, waarop het Centraal-Comité het uitzicht opende; en opende in den goeden, logischen weg; door samenwerking van alle districtsvereenigingen eenmaal bereikt; welnu, dan kan en zal ook de ure voor onze sterke, maar gedeelde, en daarom gehavende groep in den lande aanbreken, dat de naijver verdoove, het krakeel tot zwijgen worde gebracht, en, bij een partijdiscipline die organisch en dus moreel werkt, het telkens indirect steunen van den tegenstander, aan wie eenmaal den eed bij ons vaandel heeft gezworen, door de publieke opinie worde belet.

II.

ISOLEMENT EN SAAMWERKING.

§ 319. Antirevolutionaire partijformatie.

Is alzoo „zelfstandige partijformatie" niet slechts geoorloofd maar wordt ze zelfs plichtmatig, indien uw beginsel, de moedergedachte van denkbeelden, de wortel van uw begrippen, en dus uw levens- en wereldbeschouwing, gelijk die u heilig is en voor u als waarheid geldt, door de toongevende kringen om u heen geïgnoreerd, ondermijnd of bestreden wordt, — dan kan het ook ter nauwernood meer een vraag heeten, of wij, antirevolutionairen in den lande, tot zulk een partijformatie al dan niet gehouden zijn.

Immers, alle gegevens er voor zijn bij ons aanwezig, en alle omstandigheden loopen saâm om ons den plicht tot het vormen van zulk een afzonderlijke partij onafwijsbaar op te leggen.

We zijn toch de dragers en de vertegenwoordigers in den boezem des volks van een zijner schoonste en edelste traditiën.

Uit die traditiën werkt in ons na een eigenaardig type van nati-

onaliteit, die wel niet herleven kan, zooals zij onderging, maar toch haar karaktertrek heeft over te brengen in het zich nieuw vormende volkstype.

En met dien historischen adelbrief van goede herkomst staan we tegenover de middeleeuwsche type der Roomschen en de nog kersversche formatie onzer liberalisten van alle gading, met een eigen beginsel, dat dáárom wortel-beginsel in den echten zin des woords mag heeten, wijl het aard en richting bepaalt, zoo voor ons huislijk en maatschappelijk als kerkelijk, staatkundig en wetenschappelijk leven.

Voorts bleek nog onlangs bij het Volkspetitionnement, dat het deel des volks, dat in kritieke oogenblikken voor ons vaandel kiest, stof te over biedt voor afzonderlijke formatie. Een groep toch, die, in weinige weken, ruim een vierde der landsbevolking tot actief optreden kan bewegen, heeft tot meêspreken en meêstemmen in het kapittel een onbetwistbaar recht.

En waar men ons eertijds dan nog altijd onontvankelijk verklaarde, op grond van de onjuiste bewering, dat uit ons beginsel zich wel een kerkelijk maar geen staatsrechtelijk stelsel liet afleiden; of althans niet zúlk een stelsel, dat practisch zich door liet denken; daar zal de reeks artikelen, die we nu leverden, ook dit gelegenheidsargument wel te niet gedaan hebben.

§ 320. **Breuke met de conservatieven.**

Toch is hiermeê niet beweerd, dat de overige partijen geen aanrakingspunten voor ons zouden opleveren. Veeleer prijzen we in den conservatief zijne liefde voor het historisch gegroeide en voor den roem van ons nationaal verleden; trekt ons in den liberalist zijn tukheid aan op onze constitutioneele vrijheden; eeren we in Rome haar kloek verzet tegen de begrippen van '89; en boeit ons in den radicalist zijn opkomen voor de organische rechten der maatschappij.

Maar van den plicht tot eigen partijformatie ontslaan, kan ons deze gunstiger dunk van onze tegenstanders niet.

En dat wel om de drievoudige beweegreden, dat ze, soms willende wat ook wij bedoelen, het toch òf anders willen, òf slechts een deel er van willen, òf het willen, niet als afgebeden bron van volksgeluk, maar als te dulden noodzakelijk kwaad.

Ja, zelfs met de ons zoo vaak toegewezen rol van deelhebbers in een firma; ingedeelden bij een alliantie, of deelgenooten in machtiger partijformatie, kunnen we ons niet laten afschepen.

Want uitgetreden zijn we uit het conservatieve huis niet uit spijt of

baloorigheid of met ondankbaren gemoede; maar eenvoudig omdat we er niet hoorden; het er niet konden uithouden; en in de onfrissche atmosfeer van dat vunzige gebouw onze gezondheid zouden verspeeld hebben.

Och, ware men er nog franchement ongodsdienstig geweest, het zou misschien nog een tijdlang zijn gegaan. Maar het te moeten aanzien en aanhooren hoe het ons heilige en dierbare, ja, het primordiale van onze levensexistentie, tot zelfs de eere van den hoogheiligen God, er ja bij werd gehaald als het baat gaf, maar om toch altijd ondergeschikt te blijven aan consideratiën van lagere orde en berekeningen van politieke utiliteit, — zie, dát, dát vooral, was ons te beknellend voor onze ademhaling en een doorn in het oog, dien we niet kónden dulden. Dáár kwam al wat enthousiast in ons is tegen op. Dát mochten we niet geworden laten. Want dat schrijnde ons aan de consciëntie en stuitte ons op de hinderlijkste wijze tegen de borst.

Door na het in 1853 gebeurde, reeds tien jaren later, Rome als adoptief kind van den huize aan te nemen, wees de conservatieve partij ons, welbezien, vijftien jaren geleden reeds feitelijk de deur.

Want immers; al ging veler oog er eerst in '69 voor open; dat uitspelen in '53 van de kaart tegen en reeds in '63 van de kaart voor Rome, was; niet omdat het tot een alliantie met Rome leidde; maar wel als onwraakbaar bewijs van stelselmatige utiliteitspolitiek, beginselloos en onzedelijk.

§ 321. De kabinetten Heemskerk-Van Zuylen en Heemskerk-Van Lijnden.

Men spare zich dus veilig de moeite, om de knoopen van dit geschil verder uit te pluizen. Het corps onzer geestverwanten was in grooten getale reeds sinds '40, is sterker nog in '48 en wel het sterkst in de periode na '53, bij de conservatieven onder dak gekomen. Och, ze waanden er metterdaad thuis te hooren en met deze heeren ééns geestes te zijn. En die waan kon te langer duren, daar bij den conservatief nog tamelijk sterk de vromer usantiën nawerkten, en bovendien onze eigen groep nog niet tot zelfbewustheid ontwaakt was. Vandaar dat zelfs nog in '66 „de veldheer alleen bleef staan" en heel het vendel den hoek omsloeg van het Dagblad en zijn ephemeridische schepping. Maar toen dan ook het Ministerie van '66 aftrad, zonder ons zelfs gekend of ooit onze kleur aangedurfd te hebben, toen had dan ook de ure der scheiding onherroepelijk geslagen, en trokken we, onder het beurtgezang der Mirjams, dit andere huis van Egyptische dienstbaarheid, als, God zij lof, weer vrijgemaakten, uit. En indien er al; ook na zoo grievende teleurstelling; nog gebleven waren, die op herstel van oude banden

hope hielden, dan heeft het tweede conservatieve kabinet (dat van Heemskerk-Van Lijnden) ook die laatste illusie al bitter wreed verbroken. Want zoo immer, dan is het wel onder de leiding van dit beginselarme kabinet uitgekomen, hoe de hooge, heilige en geestelijke belangen van ons Christenvolk voor de staatslieden met conservatieve uniform, (in weerwil van hun persoonlijke vroomheden) op het politieke schaakbord niets dan pionnen zijn, waarmeê het regeerkasteel wordt gedekt.

Maar waartoe een pleidooi nog voortgezet, dat in alle instantiën reeds afliep en op elk punt door ons werd gewonnen?

Zie, we zijn een zelfstandige partij geworden.

Alle overige partijen zijn geëindigd met ons als zoodanig te erkennen.

En of er nu onder de meer bejaarden onzer geestverwanten nog altijd enkelen zijn, die aan de oude sympathieën nog niet konden afsterven, toch voer almeer door alle rangen en standen onder onze kringen zulk een dankbaar en fier besef van onafhankelijkheid, dat de vreeze van ooit weêr ingedeeld en dienstbaar te worden van nu voortaan als denkbeeldig kan worden verjaagd.

§ 322. **Volkspartij en parlementaire partij.**

Mits, en daar loope men vooral in eigen kring niet overheen; mits men scherp in het oog houde, dat we nog geen parlementaire, maar nog slechts een volkspartij zijn.

Uit het volk zelf moet elke goede partijformatie opkomen; d. w. z.: er moet, om tot gezonde partijformatie te geraken, eerst in het hart des volks een behoefte, een zedelijke drang, een hooger besef opwaken, dat eerst nog slechts bij den huishaard in stilte wordt gefluisterd.

Van daar gaat dit dan over in de gesprekken van enger omgeving; en zoo schrijdt het dan voort in al breeder kring; om langs dien stillen weg niet dan langzaam en van lieverleê, tot aaneensluiting, tot saâmbinding van krachten te geraken, en alsnu de aldus vereende krachten te richten op een scherp gekozen doel.

Daarmeê is dan uit de volksconsciëntie de volkspartij ontstaan. Maar om nu van die volkspartij ook tot het laatste stadium, d. i. tot een parlementaire partij, voort te schrijden, is het alsnu eisch: 1. dat de gedachten, die zich in het hart des volks vermenigvuldigen, overgezet worden in staatsrechtelijken vorm en heur vertolking vinden in de practische toepassing op de actueele problemen van staatsbeleid; 2. dat de aanwezige krachten der partij zich niet slechts sociaal aaneensluiten, maar dat ze ook in het kader van een staatkundige formatie

worden ingeleid; en 3. dat de levensgedachte, die zulk een volksgroep bezielt, ook door mannen van intelligentie en positie in zich worden opgenomen, die in staat zijn, niet slechts om op parlementair terrein even vastberaden weêrstand te bieden als het volk dit doet in het maatschappelijk leven; maar ook om, desvereischt, den koning als raadslieden te dienen, teneinde deze volksgedachte (naar de eischen van recht en billijkheden gezuiverd) over te schrijven in de wet.

Parlementaire partij zijn we dus nog niet. Want èn die staatsrechtelijke formuleering onzer gedachten, èn die politieke organisatie, èn dat corps staatslieden, ontbreekt ons nog.

Toch moeten we trachten het te worden.

En met het oog daarop nu, kan het thans gepubliceerde „Program" een eerste bijdrage leveren om tot die staatsrechtelijke formuleering te geraken en zal op grond van dat „Program" wellicht een begin van partijorganisatie zich vormen kunnen. En mocht het ons dan vroeg of laat gebeuren, aan een vrije Christelijke Universiteit ook eens een kring van intelligente juristen om hoogleeraren in het antirevolutionaire staatsrecht te verzamelen, dan zou, door Gods genade, misschien reeds een volgend geslacht op een groep van degelijke staatslieden kunnen steunen, die het merg der antirevolutionaire belijdenis weer in het dorre beenderengestel onzer nu ontzielde staatsinstellingen wisten in te druppelen.

§ 323. **Voorshands geen opereeren in den regeeringskring.**

Zoolang we daarentegen aan dat station nog niet zijn toegekomen, is en blijft het onze overtuiging: 1. dat we ons van elk opereeren in den regeeringskring af hebben te houden, om al onze kracht saâm te trekken op de bewerking van den volksgeest; 2. dat we de mannen van naam en positie, die in de Tweede Kamer onze kleuren toonen, ook bij verschil van inzicht en vaak uiteengaande sympathieën, met dankbaarheid hebben te eeren, hebben te steunen met ons gebed en te achtervolgen met onze liefde, niet wijl ze in staatsrechtelijken zin onze Kamerpartij vormen, maar wijl ze, als kloeke volkstribunen, onvermoeid en onversaagd, voor ons in de bres springen zoo dikwijls een door ons gekoesterd verlangen door henzelf beseft wordt; en 3. dat, gelijk het nu staat, aan een overnemen van het bewind onder antirevolutionaire leiding nooit anders te denken viel, dan waar ons geen andere keus bleef dan tusschen een zich schikken in wat onvermijdelijk bleek of prijsgeving van ons beginsel. Een beperking, die derhalve met zich brengt, dat zulk een Kabinet; aan een generale wijziging der politiek in antirevolutionairen zin nog niet denkend; zijn optreden slechts als een snel

voorbijgaand en heterogeen intermezzo beschouwde, ter vorming van een overgang en ter afdoening van een eng omlijnde taak.

§ 324. **Samenwerking bij de stembus.**

En wat nu ten slotte ons „isolement" bij de stembus aangaat, zoo verlieze men nimmer uit het oog, dat „isolement" ten dezen historisch tegenover „indeeling bij anderen" staat, en dus volstrekt eventueel geen bezwaar oplevert tegen saâmwerking met andere staatspartijen bij de verkiezingen en nog veel minder tegen saâmwerking in het Parlement.

Slechts ga het daarbij eerlijk toe, en wijze men beiderzijds de organen aan, waarmeê de saâmwerking kan geregeld.

Reeds vóór de verkiezing van '71 is het opzettelijk door ons uitgesproken, dat we saâmwerking niet afsloegen, mits men ons: *a.* niet voor vast wou binden; *b.* het doel der samenwerking juist omschreef; *c.* ons als „van gelijken rechte" eerde; en *d.* bij eerste stemming eigen candidatuur aandorst. En eerst toen het Dagblad zeer beslistelijk een dezer voorslagen gewezen had van de hand, is door ons besloten, zonder verder regard op anderen, onzen eigen weg te gaan.

Toch leide niemand hieruit af, dat hiermeê elke saâmwerking in beginsel als immoreel door ons veroordeeld zou zijn.

Eer integendeel is ze, onder een dualistisch kiesstelsel, ook o. i. plichtmatig en geboden, zoodra ze zonder prijsgeving van eigen beginsel en op voet van eerlijkheid, mogelijk blijkt.

We blijven daarom herhalen wat we in '71 als ons uitgangspunt kozen: „Samenwerking beurtelings, naar het gevalt, met conservatieven, liberalen, Roomschen, of radicalen wordt door ons niet geschuwd maar eer gewenscht, mits voor een juist belijnd program, om te eindigen als dat program verwerkelijkt is; en behoudens onze onverkorte zelfstandigheid."

§ 325. **Organen ter regeling van samenwerking.**

Maar om zulk een denkbeeld uitvoerbaar te maken, zal het dan tevens noodig zijn, dat niet slechts wij, maar alle staatkundige partijen ten onzent zich organiseeren op even vasten voet als in het buitenland.

Gelijk het thans staat, is samenwerking afgesneden, doordien elke gelegenheid tot openhartig en officieel overleg tusschen partij en partij volstrekt ontbreekt.

Met een redactie kan men niet onderhandelen. Evenmin met onze

chaotische Kamerclubs. Nog minder met onze in het wild opgegroeide kiesvereenigingen. En voor wat de Roomschen aangaat, met een bisschop of nuntius wel het minst van al.

Dit nu maakt, dat er dan soms wel bij de stembus vage afspraken gemaakt worden, maar die niemand anders dan zedelijk binden, en dus later door de staatslieden in het Kabinet kortweg worden geïgnoreerd.

Daarvan nu wenschen we ons volk niet langer de dupe te zien worden.

En om aan dien klem te ontkomen, achten we het deswege raadzaam, dat onze eigen partij het voorbeeld geve van officieele organisatie, opdat er alzoo in een eventueel Centraal-bureau een van onderen op gekozen en dus officieel met macht bekleed orgaan ontsta, waarmeê namens de antirevolutionaire partij zal kunnen gesproken en bedongen worden. Wel te verstaan, gesproken en bedongen zoodra er zich ook van andere zijden een even normaal gevormd orgaan komt aanmelden, niet om intiemelijk en binnenskamers iets te fluisteren, maar om, zwart op wit en dat ieder het weten mag, de voorwaarden vast te stellen, waarop men, over en weêr, tot saâmwerking voor de bereiking van een vast doel besloot.

Zoo gaat het in Duitschland, zoo gaat het in Engeland, in Amerika en Frankrijk toe.

Maar ten onzent zijn juist door het in den stille werken de verdachtmakingen welig opgeschoten en de politieke verhoudingen gedemoraliseerd.

De herziening van ons kiesstelsel zal wel het eerste punt zijn, waarop zulk een concentratie van krachten zich zal te richten hebben.

Zij dan, eer men daar aan toekomt, de antirevolutionaire partij toch vollediglijk met een vanzelf gegroeide organisatie gereed.

Gereed in het centrum; maar, om dit te kunnen zijn, gereed eerst op elk punt van den omtrek, want niet in eenig bureau, maar in de locale leiders, schuilt de zenuw onzer politieke kracht.

En juist met het oog op deze locale leiders sta hier daarom nog de zeer ernstige vraag: of men niet wel zou doen met in districten, die toch ganschelijk buiten hope zijn, bij tusschentijdsche verkiezingen de vlag onopgeheschen te laten, en, ter voorkoming van afmatting, alleen op te komen bij een verkiezing in het generaal.

ANTIREVOLUTIONAIR ÓÓK IN UW HUISGEZIN.

I.

IN ONS HUISGEZIN WORTELT ONS STAATKUNDIG LEVEN.

Meer dan eens verklaarden we ons voor het denkbeeld, om het stemrecht niet tot alle manlijke individuen, maar wel tot alle huisgezinnen, uit te breiden.

We deden dit op grond van de onwrikbare overtuiging, dat in het huisgezin de wortel en de kiem ligt, waar heel de Staat uit opwast; niet volgens uitvinding der menschen, maar volgens het bestel van den levenden God.

Het huisgezin is een prachtig kunstproduct van den Oppersten Kunstenaar. Majestueus vooral door den onnavolgbaren eenvoud, waarmeê in het huisgezin door de allereenvoudigste betrekkingen de grootste, Staat en maatschappij en wereld omvattende betrekkingen verkregen worden.

God de Heere bestelt het zóó, dat niet weêr als in Eden elke mensch nieuw geschapen wordt, maar dat voortaan de mensch geboren zou worden uit een vader en een moeder.

Dat is àl. Meer niet. In die eene, hoogst eenvoudige gedachte ligt heel het denkbeeld van het huisgezin.

En toch, uit die ééne, haast naïef-eenvoudige gedachte, weet nu God de Heere heel het huiselijk leven, allen familieband, schier gansch het maatschappelijk samenstel en zelfs de ineenzetting van den Staat, zoo vanzelf en gereedelijk te doen voortvloeien, dat het één nog ongemerkter toegaat dan het ander, en men de uitbotting, waar iets nieuws begint, nauwelijks bespeurt.

En inderdaad, wie ooit zich verledigde, om langs alle gangen en paden den schat en den rijkdom van leven en vrede, van macht en ontwikkeling na te speuren, die door dat éene denkbeeld van het huisgezin in deze wereld is ingetooverd, dien komt de aanbidding vanzelf in de ziel en over de lippen voor een God, die zulk een wonder uitdenken kon en zulk een kunstproduct schiep.

Zeer terecht neigt dan ook de antirevolutionaire Staatsleer er heen, om al meer haar Staatsrecht van de wereld der afgetrokken begrippen

te isoleeren en met dat rijke, volle, heerlijke leven van het huisgezin in verband van oorsprong en onmiddellijke levensbetrekking te plaatsen.

Spreek van souvereiniteit, van contrat social, van rechtsbetrekking of absolute machtssfeer, en enkelen onder de geleerden mogen u volgen kunnen, maar de groote massa van de kinderen uws volks houdt op te luisteren en wendt zich van deze afgetrokkenheden teleurgesteld af. Maar laat ge die abstracte ideeën varen, om het concrete huisgezin op den voorgrond te stellen, dan, het behoeft nauwelijks betoog, gevoelt ieder dat ge hem op zijn eigen terrein terugbrengt, spreekt van betrekkingen waar hij zelf in leeft, en hem omleidt in een gedachtenkring, dien hij „van stukje tot beetje" volgen kan.

En dat is toch de proef op de som!

Niet alsof we meenen zouden, dat alle wetenschap plat, gemeen en gelijkvloersch zou moeten worden, en dat het een merk van zuiverheid en denkadel zou wezen, indien ge u opsluit binnen den engen gedachtenkring van den handwerksman of landbouwer. Dit kàn niet en ware de ongerijmdheid zelve. Eer gaat elke wetenschap, zelfs die van den handwerksman in zijn vak en van den landbouwer in zijn zuivelbereiding, boven het gewone weten der menschen uit. Maar dit houden we staande, dat geen wetenschap, welke ook, die invloed op het leven tot resultaat wil hebben, ooit bloeien kan, tenzij het haar gelukke, een aanhechtingspunt te vinden in dat onmiddellijk levensbesef, waar ieder, die geen idioot is, bij kan.

Vandaar dat dan ook de antirevolutionaire politiek of het antirevolutionare Staatsrecht, of hoe gij het noemen wilt, nooit iets sociaals was of worden kon, zoolang het hangen bleef in de sfeer van het denken. En daarentegen plotseling wortel schoot en als een wonderboom opwies, toen het met de schoolquaestie ongemerkt uit die hooge kringen afdaalde naar onze kleine kinderwereld en te doen kreeg met den Doop en met het leeren bidden onzer kinderen en met dien Bijbel, dien ieder in onze kringen kent.

Toch zou ook daarmeê op den duur het antirevolutionaire Staatsrecht niet tot invloed kunnen komen, of althans dien invloed niet duurzaam kunnen handhaven; overmits, gelukte het, vroeg of laat, de schoolquaestie in onzen geest tot oplossing te brengen, hiermeê dan ook de aanleiding tot onzen strijd en alzoo de reden van bestaan voor onze partij zou komen te vervallen.

De onderwijsquaestie namelijk, hoe diep ingrijpend ook, heeft toch slechts met een zijtak van den stroom, niet met de bedding zelve van doen. Het ware denkbaar, dat de kerk macht genoeg bezate om geheel

de zorgen voor het onderwijs op zich te nemen, en de politiek van het land dus geheel buiten het vraagstuk van de volksschool omging. Zou daarom de tegenstelling van het revolutionaire en antirevolutionaire Staatsrecht vervallen? Zouden daarom de beginselen van 1789 minder verderfelijk zijn? Zou het omwentelen van het rad des levens, zoodat de mensch boven en God almachtig onder komt, daarom minder aanstootelijk zijn?

Men gevoelt immers dit kán niet. En ook afgescheiden van de school èn van den Doop onzer kinderen èn van hun opvoeding met of zonder Bijbel, moet er dan wel een nog dieper liggende wortel in het gewone menschelijke leven zelf zijn, waaruit de levenskracht voor een Staatsrecht naar de ordinantiën Gods voorspruit.

Welnu, dien wortel heeft men van lieverleê, en allengs met steeds duidelijker onderscheiding, en al klaarder inzicht, dan ook ontdekt in het huisgezin.

Maurice heeft dit niet gedaan en Le Play heeft dit niet gedaan, maar heel onze richting. En terwijl er in de eenvoudigste traktaatjes en meest kunstelooze toespraken en in de kleinste weekblaadjes telkens en telkens al een woord meê onderdoorliep waardoor ongeleerde en ongeletterde mannen toonden, te gevoelen, dat het op dat huisgezin eindelijk aankwam, heeft met name Maurice slechts in wetenschappelijken vorm ontwikkeld en met de macht van het woord er op aangedrongen en in het licht van het klare denken geplaatst, wat reeds, eer hij zijn Lectures on social morality in- en doordacht, in den breeden kring zijner geestverwanten was voorgevoeld en beseft.

Hiermeê is volstrekt geen aanklacht ingediend tegen de andere schrijvers over antirevolutionair Staatsrecht en allerminst een blaam van ontoereikend doorzicht geworpen op een Haller, een Leo, een Burke, een Stein, een Stahl, een Guizot, een Groen van Prinsterer. Want vooreerst is er niet een enkel dezer coryphæën, die niet te zijner tijd en naar den gang van zijn betoog, den lof van het huisgezin bezongen heeft en den samenhang tusschen het familie- en het Staatsleven heeft doorzien en aangeduid. Maar ook ten andere mag gevraagd, sinds wanneer het geacht werd tot verkleining van Newtons lof te strekken, indien men, en met recht, beweerde, dat een astronoom als onze Kaizer was, meer en beter zag dan hij? Of is er in elke wetenschap dan niet proces? Is meer en beter zien niet juist het heerlijk privilege, waartoe de coryphæën, die voorafgingen, hun mindere nakomelingen in staat stelden? En zou het zoo ooit tot eerederving voor een Burke of voor een Stahl kunnen strekken, indien we verhelen noch verbergen, dat de boom,

door hen geplant, juist dank zij hun keurige planting, thans dieper wortel schoot dan weleer?

Ter bemoediging: ten bewijze dat er vooruitgang in onze kleine denkwereld is; juist ter aanduiding dat we allengs verder komen, mag en moet er derhalve op gewezen, dat een der schoonste triomfen voor het antirevolutionair Staatsrecht juist hierin ligt, dat het in het jongste tijdperk zijner ontwikkeling er al meer en beter in slaagde om zijn steun en uitgangspunt te vinden in die keurige en kunstige schepping Gods, die we bewonderen en eeren in het mysterie van het huislijk leven.

Hiermeê toch is het onberekenbaar voordeel verkregen, dat het akkerveld, waar onze ploeg de voren in bloot zal werpen, onder ieders bereik valt.

De winste verworven, dat we ons uitgangspunt vinden in wat niet menschen gekunsteld hebben, maar God zelf schiep.

En niet minder de bate gewonnen, dat we als wortel van ons Staatsrecht een schakel uit ons leven kozen, die, hoezeer van God uitgaande en tot Hem opleidende, toch niet in het kerkelijke opgaat, maar in eminenten zin van burgerlijke, van sociale, ja, wil men, van uitwendig tastbare geaardheid is.

II.

BURGERBESEF, STANDSTEVREDENHEID EN VADERLANDSLIEFDE.

Het beginsel van ons antirevolutionair Staatsrecht wortelt in het huisgezin. De studie van het huisgezin is voor dat antirevolutionair beginsel de schitterendste rechtvaardiging. In het huisgezin toont zich de gegrondheid en deugdelijkheid van ons streven, niet door gevatheid in het betoogen, maar door de kracht, door de werkelijkheid, door de feiten van het leven.

Men zou dus den bal volkomen misslaan, door, gelijk niet zelden geschiedt, de bedoeling van ons beroep op het huisgezin ongeveer in dézer voege te vertolken: „Er zijn eerst huisgezinnen; uit die huisgezinnen schakelen zich familiën en geslachten aaneen; zoodoende ontstaan gemeenten; uit die gemeenten vormen zich gewesten; en immers, uit die gewesten wordt de Staat geboren!”

Noch ook door te zeggen: „In het huiselijk leven wordt burgerdeugd gekweekt. Uithuizigheid is de vruchtbare moeder van zedeloosheid en wangedrag. Alzoo komt van den huishaard de levenswarmte, waardoor de Staat moet worden doorgloeid en bezield!"

Beide die beweringen toch zijn wel onbetwistbaar in overeenstemming met de wezenlijkheid; maar ze putten van verre den rijkdom van zedelijke kracht en gedachten niet uit, die in het Goddelijk kunstgewrocht van het huisgezin voor de wording, de ontwikkeling en den gezonden bloei van den Staat aanwezig zijn.

Neen, wat ons, antirevolutionairen, noopt ons altijd weêr op het huisgezin te beroepen, is heel iets anders, iets veel diepers, iets dat heel wat verder strekt.

Het bedoelt toch niets minder dan dat reeds in het huisgezin, ongezocht en zelfs ongemerkt, zich, naar het bestel der aanbiddelijkste Wijsheid, al de vertakkingen van het adernet vormen, waardoor de Staat zijn levensbloed heel den omtrek rondzendt en tot zijn middelpunt doet wederkeeren.

Immers, in een compleet huisgezin, dat normaal ontwikkeld is, vindt ge door alle tijden heen en in alle oorden der wereld deze vijf verhoudingen: 1. van ouders en kinderen; 2. van man en vrouw; 3. van broeders en zusters onderling; 4. van die gediend worden en die dienen; en 5. van eigen en vreemd [1]). En gunt men zich nu de moeite, om elk dezer wortelbetrekkingen van alle menschelijk samenleven wat nauwkeuriger te onderzoeken, dan zal blijken, hoe in deze vijf verhoudingen, welbezien, alles geboden is, wat ge voor de innerlijke opbouwing van een Staat behoeft.

Want begint men met het eerste; de betrekking tusschen ouders en kinderen, dan is in dezen éénen band eigenlijk reeds een zesvoudige betrekking aangeduid. Of verscheelt het niet aanmerkelijk, of ik de betrekking van een kind tot zijn vader, tot zijn moeder of wel tot zijn ouders in het generaal bezie? En moet niet evenzoo onderscheiden tusschen de betrekking van kinderen tot hun ouders en van de ouders tot hun kinderen? Ja, zou men, om volledig te zijn, zelfs niet nog tusschen de zoons en dochters een onderscheid dienen te maken, daar toch ieder terstond beseft, dat er heel wat anders spreekt in de betrekking van een zoon tot zijn moeder of van dienzelfden zoon tot zijn vader?

Vraagt men nu welk zedelijk denkbeeld en welke zedelijke kracht ons

[1]) Ook Maurice volgt deze indeeling, maar zonder ze anders dan in zeer grove trekken uit te werken.

al aanstonds onmerkbaar wordt ingeprent door het feit, dat we ouders hebben, uit wie we geboren werden, d. i. dus uit de betrekking, waarin we allen als kinderen tot onze ouders hebben gestaan, dan sta op den voorgrond, dat door dit groote feit de vrije wil voorgoed geknakt wordt.

Men kwam er, men werd geboren, men is er, zonder dat men aan dat komen, aan dat geboren worden, aan het feit, dát men er is en leeft, ook maar iets af of toe kon doen. En op welke ingebeelde triomfen de vrije wil, d. i. de toomlooze zucht naar onafhankelijkheid en bevrediging van zijn zelfzucht, zich ook in het verdere van het leven beroemen moge, dát stemt ieder toe, dat die voor ons belangrijkste van alle gebeurtenissen, t. w. het feit van onze geboorte, volstrekt en totaallijk buiten ons omging en dat we die voor lief te nemen hebben gelijk ze, zonder ons toedoen en zonder eenig medezeggenschap van onzen wil, tot stand kwam.

En dat zegt waarlijk niet weinig. Want ook al dacht men zich den zelfmoord weg en al beeldde men zich dus in, dat ieder vrede had met het feit, dat hij er kwam, er is, en leeft, — daarmeê is volstrekt nog niet uitgemaakt, dat ieder ook tevreden is met de wijze waarop en de omstandigheden waaronder hij geboren werd.

Is het zoo onbeteekenend of men als meisje of als jongen geboren werd? Beheerscht dat kleine verschil niet heel iemands positie, heel zijn ontwikkeling, gansch zijn toekomst? En zijn ze dan zoo zeldzaam de klachten van de meer gedrukten en afhankelijken onder ons geslacht: „Was ik maar als jongen geboren!" „o, Als ik eens man was!"

Bovendien, scheelt het dan zoo weinig, met welk lichaam, gezond of krank, sterk of zwak, schoon of onooglijk ge geboren werdt? En niet veel meer nog, met welken aanleg, met welke drift in uw bloed, met welke karakterneiging, met welke talenten en gaven ge geboren werdt?

Ja, om ook dit nog er bij te voegen, hangt er voor uw leven dan niet alles van af, of ge het levenslicht zaagt in een vroom of goddeloos gezin? Op een zolderkamertje, in een slop, of in de wieg eens prinsen?

En als ge dan nu dat alles saâmtelt: „Buiten mijn wil om is het beslist en uitgemaakt, dat ik leven zou; of ik vrouw of man zou zijn; gezond of krank; schoon of min aantrekkelijk; knap of dom; zacht of opvliegend van aard; goed of kwaad opgevoed; schatrijk of doodarm"; — mogen we u dan vragen, of dan niet eigenlijk alle hoofdbeslissingen voor uw aardsche leven volstrekt en algeheellijk, buiten u om, voor u zijn afgedaan en uitgemaakt, en of de kleine variatie, die de vrije wil

hier later in aanbrengt, voor de overgroote meerderheid van de kinderen der menschen nog wel des meêtellens waard is?

En zoudt ge dan nu werkelijk meenen, dat zulk een omvattend en schier heel uw leven beheerschend feit naliet een indruk op u te maken, een plooi aan uw levensbesef te geven en eene hebbelijkheid te vormen in uw inwendigen mensch? Och, beluister de gesprekken van onze knapen en jongedochters maar eens, hoe ze telkens en telkens weer met dat mysterieuse feit bezig zijn, en er onder het overheenlachen toch eigenlijk tegen in opstand zijn, dat ze niet zelven over het groote feit van hun geboorte zijn geconsulteerd! En als ge dan op later leeftijd die dwaze bespreking ziet doodbloeden en ieder mensch van gezonden zinne hoort toestemmen, dat ook maar te willen tornen aan dit feit de dwaasheid zelve is, wat komt hierin dan anders aan den dag, dan de zedelijke indruk, die door het uit ouders geboren zijn op de menschen, in het generaal genomen, gemaakt wierd?

Welnu, overgebracht op onze betrekking tot het land en het volk waaronder we leven, prent ons dit het onuitroeibaar besef in: dat er een geschiedenis achter ons ligt, waarvan wij het resultaat hebben te aanvaarden gelijk we het vinden, en waardoor met noodwendigheid geheel onze levenspositie wordt beheerscht, of, wil men, korter gezegd: 1. het besef van burger te zijn; 2. de plicht om tevreden met zijn staat te wezen; en 3. de roeping om als burger zijn vaderland te minnen.

Burgerbesef is niet anders dan het besef, dat we leden zijn van een geheel, gelijk het hebben van ouders ons het bewustzijn inprent dat we leden zijn van een familie. Het behooren alzoo tot iets, dat er vóór ons was en buiten ons bestaat. De doodsteek voor de valsche inbeelding van er alleen om onszelven te zijn en over onszelven te kunnen beschikken.

Tevredenheid der burgerij is de tegenpool van het communisme en socialisme. De erkenning dat er een eindelooze verscheidenheid van levenstoestanden en levensverhoudingen bestaat, en we eenerzijds wel voelen den drang die naar „gelijk-op deelen" toe wil; maar ook anderzijds dezen drang onderdrukken, door het uit onze geboorte geleerde feit en ons ingeprente besef, dat de beslissing over de positie, waarin we geboren zouden worden, niet aan ons stond, maar aan een macht buiten ons.

En eindelijk de vaderlandsliefde, het zelf-terugleven in het leven van zijn volk; van dat volk het verleden liefhebben; de nationale eer als eigen glorie met fierheid loven; en, omgekeerd, den smaad, zijn volk aangedaan, als eigen schande en eerbevlekking aan het hart gevoelen; zou het uit iets anders geboren worden dan uit de liefde, waarmeê het kind zijn

ouders leert minnen, die levende monumenten van een verleden, dat aan zijn geboorte voorafging en met wie zielsneiging hem vereenzelvigde?

Wie nu kracht van denken bezit, om ook maar eenigermate af te meten wat schatten van levenskracht en levensbehoud in die drie ons ingeprente neigingen van burgerzin, standstevredenheid en vaderlandsliefde voor een welgeordenden Staat geboden zijn, die zal toch zelf door bewondering worden aangegrepen over het groote resultaat, dat God de Heere bereikte door dit eenvoudige feit, dat Hij ons, menschen, ouders hebben liet; reeds nu inzien, wat schatkamer voor den Staat toch het huisgezin is; en tevens als met een oogwenk de schade berekenen kunnen, die door de lossermaking van de huiselijke banden aan land en volk berokkend wordt.

Om het communisme in zijn verderfelijke natuur en de verheffing van den vrijen wil in haar onafzienbare schadelijkheid te leeren kennen, behoeft slechts het fundament van het huisgezin te worden blootgelegd.

III.

OVERHEID EN STATEN-GENERAAL.

De „ouders" saam zijn voor een kind nog heel iets anders dan „vader" en „moeder" in hun onderscheidenheid. Met van de „ouders" gehandeld te hebben, zijn we dus bij het kind van zijn natuurlijke levensverzorgers nog niet af.

Integendeel, door op „vader" en „moeder" afzonderlijk te letten, komen we er eigenlijk eerst recht aan toe. Want zie, „mijn ouders" dat is voor een kind nog maar een begrip, een afgetrokken naam, een woord, waar het kind eerst allengs ingroeit en nog onlangs viel het te beluisteren, hoe een kind, zelfs van acht jaar, aan zijn vader vroeg: „Pa, mijn ouders, wat zijn dat?" Maar tusschen „vader" en „moeder", is voor een kind heel wat onderscheid; die kent het best; die zijn heel wat anders en beters dan een begrip; die zijn levende personen; de hoofdpersonen uit heel zijn kinderlijke omgeving, die het ziet in zijn droomen en voor zich haalt, als ze er niet zijn.

En juist daardoor kent het kind dan ook van den aanbeginne af zoo

uitnemend wel het verschil, het onderscheid, de persoonsschakeering, die aan „vader” en „moeder” bei een eigen type leent. Niet dat een kind zou weten te zeggen, waar dat verschil in bestaat. Ook niet dat het den één boven den ander voortrekt. Want op de vraag: „Van wien houdt ge meer, van paatje of van maatje?” zal een kind meest ongekunsteld zeggen: „Van allebei evenveel”. Maar wel dáárin maakt het onderscheid, dat het kind uitstekend weet wanneer het bij „vader” en wanneer het bij „moeder” moet wezen om iets te vragen; om iets gedaan te krijgen, om te hooren wat het weten wil.

Ja, gemeenlijk gaat het kind bij dat onderscheiden tusschen „vader” en „moeder” zoo volkomen instinctmatig te werk, dat de keurigste wijsgeer niet beter kan doen dan ook ten deze het kinderleven te bespieden.

En vragen ook wij nu, daarop afgaande, welk een zin het kind meer bijzonder door zijn „vader” word ingeprent, en welk een blijvenden indruk het daarentegen meer van zijn „moeder” in de ziel ontvangt, dan moet het antwoord wel luiden: van „vader” eerbied voor het g e z a g en zin voor g e r e c h t i g h e i d; en van „moeder” m o e d o m v r ij t e z ij n en zin voor een t e e d e r d e r l e v e n; vier krachten, die, elk op heur wijze, tot de kostbaarste en onmisbaarste elementen behooren voor het leven van den Staat.

In zijn „vader” voelt het kind, dat er iemand is, die b o v e n h e m staat. Een „vader” vraagt niet aan zijn kind: „Strookt dit of dat met uwe neiging?” Hij gebiedt. Dat gebieden kan daarom op lieven toon geschieden. Maar niettemin, „gebieden” blijft het. De uiting van een hoogeren wil, die boven den wil van het kind staat. Er is met den „vader” een macht in huis aanwezig, die bepaalt hoe het moet, en waaraan het kind zich heeft te onderwerpen.

Een kind komt daardoor ongezocht en vanzelf tot de vraag: „Vader, m a g dat?” en door dat „màg dat?” komen het ontzag en de eerbied tot uiting, die de aanraking met elken hoogeren, machthebbenden wil in ons menschelijk hart opwekt.

En die beide; zoowel dat buigen voor als dat vragen naar vaders wil; zijn voor een kind, dat nog natuurlijk bleef (d. w. z. nog niet op de openbare school, of door slechte jongens of door ongoddelijke lectuur bedorven werd), volstrekt niet iets vreemds, maar een vanzelfheid. Niet dat een kind niet telkens tegen dien wil in verzet komt, maar zoo, dat het ook bij dat inworstelen tegen 's vaders wil weet dat het kwaad doet.

En zoo gebeurt het, dat het vaderlijk gezag, zonder er opzettelijk ook maar het minste voor te doen, geheel vanzelf in het kind een indruk inprent, dat er een gezag boven hem staat, waarvoor het zijn eigen

willekeur heeft op te geven; waaraan het zijn recht om zus of zoo te handelen ontleent; en waarvoor het gevoelens koestert van ontzag en eerbied.

Maar dit is niet àl. Van zijn „vader" krijgt een kind ook den zin voor gerechtigheid. Niet enkel van een onvindbaren idealen vader, onnavolgbaar toonbeeld van rechtschapenheden. Neen, maar ook van de „vaders", gelijk men ze gemeenlijk in het leven aantreft. Immers, de „vader" is in huis de persoon, die straft. Wel straft ook moeder; ook de kinderjuffrouw; ook de dienstbode. Maar het kind krijgt er al heel gauw den neus van, dat deze alleen straffen als vader er niet bij is; in zijn plaats, naar zijn opdracht; en in zoover vader dit goedkeurt. Och ze leeren dat het kind zelf, door telkens te herhalen: „Dat zal ik eens aan vader zeggen!" „Goed maar, dat vader het niet weet!" of door het kind feitelijk als het stout is geweest, bij vader te brengen, opdat vader de zaak afdoe. En nu moge een kind dat straffen van „vader" heel hard en naar vinden; er zelfs tegenin morren en worstelen; maar in den grond geeft het „vader" toch gelijk, en erkent het, dat „vader" niet alleen straffen mocht, maar moest. Bij het straffen door een dienstbode gaat er heel wat anders in het hart van een kind om, dan als het gekastijd wordt door „vader" zelf. Zoo leert het kind wat strafgerechtigheid is en dat er in rechtsherstelling, zij het ook door straf, recht ligt.

En dusdoende ontwikkelt zich dan vanzelf bij het kind de natuurlijke drang om, als het eens niet misdeed, maar een verkeerde bejegening van anderen onderging, eigen rechtsherstel bij „vader" te zoeken. Over het „klikken en aanbrengen" spreken we later. Maar dit staat vast, dat bij een kind, zoo dikwijls het onrecht lijdt, de eerste gedachte is, om naar „vader" te gaan, opdat „vader" het kromme weer recht make. En een vader, die goed zijn roeping beseft, en tegenover een ieder, ook tegenover moeder, ja zelfs tegenover zichzelven, het verongelijkte kind gelijk geeft, doet daardoor op onuitroeibare wijs in het kinderhart wortel schieten een vast geloof aan de majesteit der gerechtigheid, de zenuw van alle leven voor den Staat.

Heel anders weer „moeder."

Niet dat „moeder" daarom het beeld van het zwakke, machtelooze tegenover vaders kracht zou zijn. Die dat zeggen, fantaseeren, en kennen misschien de kinderlooze vrouw, maar stellig niet de aan kinderen rijke moeder. Eer integendeel is de moeder in den regel een veel sterkere kracht in huis dan vader. Vader is meest uit; de moeder bijna altijd in haar huisje. Vader kent de huiselijke dingen alleen in groote trekken; moeder tilt en telt de duizend kleinigheden. En ongemerkt komt moeder

daardoor tot een invloed in huis, die zeer verre dien van „vaders” gezag overtreffen zou, indien dat vaderlijk gezag niet blonk in den lichtkrans van zijn goddelijken oorsprong.

Dit leidt er de moeder vanzelf toe, om, als het de kinderen raakt, het vaderlijk gezag te contrôleeren; te temperen; desnoods met den moed van een leeuwin te weêrstaan.

Waren onze „vaders” onzondig, dan zou misbruik van hun gezag ondenkbaar wezen. Nu ze zondaars zijn, is verkeerd gebruik er van een euvel, dat dagelijks weêrkeert. En het is daarom dat God aan de edele vrouw, die, waar het haar eigen persoon betreft, willig buigt, den heroïeken moed heeft ingeschapen, om zich tusschen haar man en haar kinderen te stellen, zoo dikwijls dat misbruik maken van gezag te ergerlijke proportiën aanneemt.

„Moeder” is de geboren pleitbezorgster bij vaders koninklijk gezag. Die iets van vader gedaan wil krijgen, vraagt het door haar. Wie iets misdeed, zoekt door haar tempering van straf of gratie te erlangen; en zoo ook, voor wie door verkeerd gebruik van het gezag schade zou lijden is zij „de goede en getrouwe Staten-Generaal”, die pal staat voor de rechten van haar volkje.

Bij „vader” is het recht; bij „moeder” zijn de billijkheden. En zoover is het er vandaan alsof we aan mannenmoed constitutioneele burgervrijheden zouden danken, dat het veeleer uitsluitend aan de moeder is (we zeggen niet aan de vrouw) dat Europa en Amerika hun zin voor burgervrijheid hebben te danken.

„Vader” is koning, maar „moeder” een wacht, van Godswege ter tempering van het hoog gezag, waar het onrecht plegen zou, aan „vader” toegevoegd.

Uit zelfzuchtigen vrijheidszin van den man komt niets dan een ellendige Staten-Generaal, gelijk wij die hebben. D. i. een Staten-Generaal, die, op eigen machtsuitbreiding bedacht, vergeet dat te pleiten voor het volk zijn eere is. Maar een moeder, die, voor haar zelve stil alles ondergaande, voor haar kinderen als een leeuwin staat, zij en zij alleen is het echte beeld van die edeler volksvertegenwoordiging, die, zonder eigen macht of eer te bedoelen, waakt voor haar volk.

Hiermeê hangt saâm wat we ten slotte aanstipten: moeder komt op voor de teederder belangen.

Mist een vrouw den hoogen moed, om, waar het haar eigen persoon geldt, stil het onrecht van haar man te dragen, dan ontwapent ze zichzelve voor haar goddelijke taak, die is om te strijden voor haar kinderen. Maar, omgekeerd, durft ze dat eigen kruis aan en pleit ze nooit

dan voor haar kinderen, dan zal de man een zeldzaamheid zijn, wien zooveel heilige zielenadel niet verteedert.

De grond namelijk, waarop het recht en de plicht der vrouw tot weêrstand rust, kan noch mag ooit zijn, dat zij haar gezag naast of in plaats van dat van „vader" poogt te zetten, maar ligt uitsluitend in de onloochenbare omstandigheid, dat er in de kleine maatschappij van het huisgezin en met name in haar kinderwereld met heilige en teedere belangen te rekenen valt, die licht onder te zwaren druk van „vaders" hand schade zouden lijden. Die teederder belangen, die in het diepere gemoedsleven van de vrouw haar natuurlijke schatkamer vinden, als daar zijn: de stillere zij der vroomheid, zin voor erbarmen, voorkomende liefde, lust aan mededeelzaamheid enz., moeten, in overeenstemming met den onderscheiden aard van de karakters der kleinen, met schuchtere bedachtzaamheid geleid. En zoo dikwerf nu vader, voor dit teederdere, voor dit heiligere geen oog hebbend, onherstelbare schâ aan de kinderen zou toebrengen, door twijgjes te knakken, waaruit zoo schoone takken vol blad en bloesem groeien konden, is het de heerlijke, de prachtige, de schier hemelsche taak der vrouw, door beleid en zacht tegenhouden een open erf voor die teederder belangen vrij te houden en desnoods, waar misbruikt gezag dat teederdere schaden zou, met opoffering van zichzelve, den mistastenden vader te weêrstaan.

Dat dit tot conflicten kan leiden, wordt toegegeven. Maar tot conflicten dan toch, die vormend op man en vrouw beiden werken en een zegen voor het gezin zijn, mits de man niet voor zijn willekeur, maar voor het van God hem gegeven gezag ijvert, en de moeder niet een eigen koninkrijkje naast manlief poogt op te richten, maar alleen pleitbezorgster is van haar kroost.

En zijn deze dingen nu alzoo, schenkt het verkeer met „vader" vanzelf het besef van eerbied voor een boven ons staand gezag en prent het ons het ontzag in voor de handhaving der gerechtigheid; terwijl de omgang met „moeder" daarnaast den indruk inprent van pleitbezorging der billijkheden en handhaving der teederder belangen; — dan willen we toch gevraagd hebben, of er rijker bron voor den bloei van den Staat kan geopend. Vader eerbied voor het Staatsgezag inprentend; moeder voor de rechten der kleinere maatschappij opkomend. Gaat dat niet naar het zuiverste ideaal van een gezond, constitutioneel gewaarborgd Staatsleven? En valt het feit te loochenen, dat juist in landen, waar de moeder het meest in eere was, de constitutioneele begrippen het krachtigst zijn ontwikkeld?

IV.

VERTROUWEN, INSCHIKKELIJKHEID EN EERBESEF.

Geheel anders dan de band, die kroost en ouders sâamverbindt, is weêr de betrekking tusschen „man en vrouw".

De drie groote zedelijke krachten, die uit de verhouding van deze beiden aan den Staat ten goede komen, zijn het onderling vertrouwen, de wederzijdsche inschikkelijkheid en het solidaire eerbesef.

Niet alsof niet ook andere levensbetrekkingen de burgerij aan deze gevoelens wennen zouden, maar zóó, dat toch door geen enkele betrekking deze zedelijke neigingen zoo diep ingeprent worden, als door den normalen omgang tusschen „man en vrouw" in den echt.

Och, men spreekt in de Schoolwet van zeker land van „het onderwijs dienstbaar maken aan de opleiding tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden". Alsof een deugd zich liet aanpraten of voorzeggen of met schoolgaan er indrijven. Neen, niet de school, maar God voedt op, en de school is in dat groote opvoedingswerk van den levenden God slechts een kleine schakel, er op aangelegd om zekere bepaalde hebbelijkheden van orde enz. aan het kind eigen te maken. Maar Gods kunstige opvoeding van zijn menschenkinderen is zoo weinig tot de school beperkt, dat ze veeleer alles omvat, en nog wel zooveel door het gezinsleven weet uit te werken, als door het zitten op de schoolbank.

Want zie, geheel afgezien van de zaligheid der ziel, is het Gods welbehagen, dat er toch ook reeds in dit leven een zeker vernis van menschelijkheid over de saâmleving der menschen kome en er een levenskring gevormd worde, waarin een eerzame existentie mogelijk is. Deed God daar niet aan, liet Hij de menschen maar huishouden naar eigen aandrift, dan zou het, zooals Calvijn zoo volkomen naar waarheid heeft gezegd, „een beestenboel" onder de menschen worden en alle eerbaarheid wèg zijn.

En overmits dat nu niet zoo mag, en het Gods believen is, die innerlijk ontaarde en verbasterde menschen toch tot een „eenigszins menschelijke" maatschappij en „eerbaar saâmleven in geordende staten" te brengen, moest Hij die menschen wel opvoeden, d.w.z. hebbelijkheden, gewoonten en neigingen inplanten, die ze van nature niet hebben en waar hun zondig hart zoo lijnrecht tegen indruischt.

Om dat doel nu te bereiken, gebruikt God als instrument vooral het

huisgezin. Niet zoozeer om er voortdurend „deugd” te laten aanpreeken. Maar veelmeer om door de verhoudingen, die in dat huislijk leven vanzelf ontstaan, ons te wennen aan die betere hebbelijkheden. Door de macht der gewoonte een bepaalde plooi aan ons karakter te geven. En op onze neigingen door een reeks van aldoor herhaalde diepe indrukken, allengs een zekeren stempel te zetten.

Zoo werkt God op ons, zonder dat wij er iets van merken. Wij weten er niets van: handelen er zelfs tegenin; en toch krijgt God het gedaan. Ten langen leste doet het huisgezin zijn vormende kracht doorwerken, en dan vindt ge bij de menschen die hun ingeprente hebbelijkheden; en dan gaat het door die „maatschappelijke deugden” hen, in uitwendigen zin gesproken, wèl.

Maar meer dan „maatschappelijke” deugden zijn dit dan ook niet. Want of de Kappeynes en Sixen al duizendwerf het tegendeel verzekeren, dit neemt het feit niet weg: dat „Christelijke” en „maatschappelijke” deugden twee geheel verschillende soorten van deugden aanduiden. „Christelijke deugden” zijn vruchten van wedergeboorte; werkingen van den Heiligen Geest; bloeiend op heur wortel in den Christus. Terwijl „maatschappelijke deugden” eenvoudig „hebbelijkheden” ten goede zijn, waaraan men door de gewoonte iemand gewent, en die zeer goed een macht in hem worden kunnen, ook al is zijn hart zoo hard als steen gebleven en al heeft hij nog geen wortelvezel in gewijde aarde. Men zegge dus nooit: „Waarheidsliefde” is een maatschappelijke, „lijdzaamheid” een Christelijke deugd. Dat is onzin. Indien gij de waarheid spreekt, krachtens dressuur, dan is dit een zedelijk waardelooze, nog enkel maatschappelijke deugd; en als ge den leugengeest in u weêrstaat, omdat ge den Heiligen Geest in u liefhebt, dan is diezelfde deugd Christelijk.

Men versta ons dus niet mis. We zeggen niet, dat het huisgezin óók niet zijn beteekenis heeft voor het Koninkrijk van Jezus dat komt; maar handelen thans alleen van de puur uitwendige en aardsche doeleinden, die de Opperste Kunstenaar voor den bouw der Staten bereikt, door het huisgezin als instrument te gebruiken om, tegen de natuur van ons zondig hart in, aan de menschen zekere kostelijke eigenschappen, hebbelijkheden en manieren van doen in te prenten, die in hen moeten zijn, zal een Staat kunnen bloeien. En onder die edeler zinsneigingen noemden we ditmaal onderling vertrouwen, zin voor inschikkelijkheid en solidariteit van eerbesef, als voornamelijk in onze saâmleving aangekweekt door den band, die „man en vrouw” in den echt saâmbindt.

Van „vertrouwen” moet een Staat leven. Van „vertrouwen” leven in

zijn handel en nijverheid. Van „vertrouwen" in zijn hoogwaardigheidsbekleeders. Van „vertrouwen" in zijn ambtenaren. Van „vertrouwen" op zijn bureelen en in zijn schatkameren. Steunen kan men den gang van zaken wel door voorschrift en contrôle; maar meer dan steunen niet. En wat er van een land wordt, waar het „vertrouwen" teloor ging, zie dat maar eens aan Staten als Egypte of Uraguay, waar ge stellen reglementen tienmaal dikker dan bij ons kunt vinden, en toch alles afbrokkelt en verzinkt in bare ellende.

En dit is natuurlijk. Want „vertrouwen" komt niet te pas bij wat ge in uw macht hebt, maar eerst bij wat ge niet kunt dwingen. Dus, zoodra ge met „menschen" te doen hebt en niet met machines, maar daardoor dan ook afhangt van hun zin en neiging. Gij kunt niet altijd bij hen zijn; ge weet niet wat ze in het verborgene doen; hun innerlijk bestaan ontsnapt aan elke contrôle. En juist daardoor komt het, dat een maatschappij van menschen minstens voor negen tienden op „vertrouwen" moet drijven; en dit te meer, naarmate die „menschen" rijper of sluwer ontwikkeld zijn en dus meer geheime kunstmiddelen tot hun dienst hebben, om elke contrôle te verijdelen.

En dat zoo onmisbaar „vertrouwen" nu, dat kweekt ge met de beste en kostbaarste openbare school niet; dat krijgt ge er niet in door de schoonste predikatie; noch laat door de prachtigste boeken zich aan het menschenhart brengen. Dat vertrouwen komt niet dan door het in ons komen van den adel, die er zit in het denkbeeld van trouw.

„Aan iemand trouw zijn!" dát is het besef, waar het vertrouwen, maar dan ook ongemerkt, uit geboren wordt. En eerst als een burger weet wat „trouw aan zijn vorst" is, en een ambtenaar wat „trouw aan zijn chef" is, en een soldaat wat „trouw aan zijn veldheer" is, schakelt de burgerdeugd van het onderling vertrouwen de uiteenloopende deelen van den Staat aanéén.

„Trouw zijn aan een ander!" nu, dát is immers juist het wezen van het huwelijksleven. Onze schoone taal noemt het zelfs „trouwen" als twee verloofden „man en vrouw" worden. „De trouw te schenden" is tusschen man en vrouw de misdaad der misdaden. En juist door deze trouw, die alzoo het wezen des huwelijks uitmaakt, en in het „alles van elkaâr weten" en „bij alles elkaâr vertrouwen" zijn schoone bloesems toont, went alzoo de man en went op gelijke wijze de vrouw aan die hebbelijkheid „des vertrouwens", die straks, buiten den kring van het huisgezin meêgenomen, het cement wordt voor den Staat.

„Trouw" is de onschendbaarheid van onze eeden, de heiligheid onzer beloften, de waarheid van ons woord; of, wilt ge, in elk dier drie de

toewijding van onzen persoon aan een ander; en juist daarom voor den Staat even onmisbaar als alleen te kweeken in den echt.

„Persoon en persoon” worden alleen door trouw en vertrouwen op echt „menschelijke” wijze verbonden.

Vandaar voor die organische verbinding van personen, die we „Staat” noemen, van deze beide heerlijke deugden de onvergelijkelijke waardij.

Inschikkelijkheid treedt daardoor vanzelf in het licht van een natuurlijke vrucht, die vanzelf uit de „trouw en het vertrouwen” wordt geboren.

Een heerlijk iets is dat „inschikkelijke.”

Zonder dat buigzame en elastieke raakt telkens úw belang met het mijne in botsing; loopt de één telkens tegen den ander aan; en wordt het een gedrang en gewring, waar vreê noch zielsrust het bij uithouden. Dan krijgt het leven veel van een City-straat van Londen op een kruispunt, waar de een den ander in de wielen en omver rijdt en ge in doodsangst eens even uw kans moet waarnemen om van links naar rechts te wippen. Nu, daar is dan ook geen zier vertrouwen meer en dus ook de inschikkelijkheid ver.

Inschikkelijkheid is iets persoonlijk voor een ander over hebben, doordien men begrijpt dat men over en weêr elkaâr noodig heeft, en dus beter doet met de twee wielen onder één wagen te zetten, dan elk met een éénwielswagen elkaâr in den weg te zitten. Men gaat eigenlijk bij het „inschikkelijke” met elkaâr een soort van maatschap aan, om saâm zaken te doen, in plaats van elkanders concurrent te wezen. „Men geeft en neemt wat,” gelijk ons Hollandsch spreekwoord in dit do ut des van de maatschap zoo schilderachtig het wezen der „inschikkelijkheid” uitdrukt.

En is dat zoo, behoeft het dan nog betoog, dat het leven van „man en vrouw” het sterkst niet alleen, maar zelfs principieel, deze hebbelijkheid in onze neiging inprent? Het huwelijk is immers de teederste maatschap! Is immers juist het zetten van de twee wielen, die eerst om een eigen spil liepen, aan één zelfde as. En inderdaad, wat ge ook door reglementen, wat ge ook door afspraken en instructiën regelen woudt, het leven van „man en vrouw” is daar volstrekt onvatbaar voor. Voor hen is „inschikken voor elkaâr” de éénige levensregel. God heeft gezegd: „Deze twee zijn één”, en waar nu het leven telkens die éénheid in gevaar brengt, is het wederzijdsch „inschikken voor elkaâr” niets minder dan telkens weêr die „door God gewilde eenheid” te zoeken.

En rijpt alzoo uit de trouw als practische vrucht „de wederzijdsche inschikkelijkheid”, haar ideale bloesem is de „solidariteit van het eerbesef”; waarmeê we bedoelen, dat de man wat men zijn vrouw aan-

doet nog erger opneemt, wijl zij nog dieper voelt, dan wat men hem zelf aandoet, en de vrouw op haar beurt nog velen kan dat men haarzelve te na komt, maar zich diep gekrenkt acht als men de eer aanrandt van haar man.

Op het punt van eer solidair. Eén eer saâm. Of, scherper nog uitgedrukt: tusschen man en vrouw van beider eer uitruiling. De man voor de vrouw opkomend; de vrouw voor den man.

Welnu, ook de plooi tot déze neiging der zinnen wordt in de voegen onzer ziel door niets zoo vast en diep ingedrukt als door den echt. Voor elkanders eer voelen ook zoon en vader, ook bediende en baas, ook chef en ambtenaar; maar die allen toch in de verste verte niet zoo diep en zoo innig, als twee die „man en vrouw" zijn. Want bij hen werkt tegenover de buitenwereld, tegenover vreemden, dat besef onmiddellijk, vanzelf en onbeperkt; en het is slechts bij zeer intieme vrienden of zeer indringerige vriendinnen, dat man of vrouw soms in gevaar komen, in het min goede van elkaâr met den bezoeker of de bezoeksters meê te praten. Maar die enkele uitzonderingen daargelaten, dan toont het leven bij alle natiën en onder alle tijden, dat een man de eer van zijn vrouw liever dan zijn eigen leven heeft; niet wijl hij zoo uitstekend is, maar overmits God het hem alzoo heeft ingeprent.

En nu behoeft men toch immers in de huishouding en het leven van den Staat slechts even in te denken, wat er van een rijk worden zou, waarin ge bij de menschen geen „trouw en vertrouwen" meer in het hart vondt; geen „inschikkelijkheid" meer, die duizend moeilijkheden wegnam, die voor geen politie-regeling vatbaar zijn; en, last not least, het nationale eerbesef weg was, om den diepsten eerbied te koesteren voor de majestueuse wijze, waarop God de Heere, door den echt te scheppen, deze zedelijke krachten in zondige, onbekeerde menschen tot ontwikkeling bracht.

En mogen we het ten slotte uitspreken, dan is het dáárdoor vooral, dat echtbreuk, hoererij en alle zonden der onkuischeid, rechtstreeks den welstand van den Staat in gevaar brengen, dat ze u langzamerhand een geslacht leveren, waaruit de trouw weg is, dat allen inschikkelijken zin verloren heeft en van geen volks-eerbesef meer weet.

V.

PERSOONLIJK KARAKTER.

Men kent het keurig lied van den Psalmist:

„Ai ziet, hoe goed, hoe lieflijk is 't dat zonen
Van 't zelfde huis als broeders samenwonen;
Daar 't liefdevuur niet wordt verdoofd!"

maar ieder voelt, dat is de broederband in ideeëlen zin genomen, zóó vindt men het bijna nooit; uitgenomen in romans en in novellen, die dáárom vaak zoo boeien, wijl ze ons heenzetten over het verdriet, dat het werkelijke leven ons telkens berokkent.

„Zonen van hetzelfde huis", vooral „ééner moeders kinderen", ze vormen onder den schoonen „broedernaam" die derde betrekking in het huisgezin, die, naast de beide eerstgenoemde van „kroost en ouders" en van „man en vrouw", eigenlijk het drievuldig snoer reeds afsluit, waarin hooger Wijsheid het huisgezin saâmbond.

Natuurlijk bespreken we hier óók van dien broederband uitsluitend de vormende kracht, die er door wordt uitgeoefend op het leven van Staat en maatschappij, en laten dus de fijnere, vaak zoo schoone schakeeringen van oudere en jongere broeders, van broeders en zusters en wat dies meer zij, buiten rekening. Wat ons hier alleen aangaat, is de plooi, die de broederband aan elk mensch in het gemeen geeft; de karaktertrek, die er bij onze burgerij door ontwikkeld wordt; de hebbelijkheid die het „broeders"-zijn en „broeders"-hebben inprent in het menschelijk gemoed.

En dan, hoe vreemd het ook schijne, weten we de beteekenis van den broederband niet beter uit te drukken dan door te zeggen: in de betrekking van broeders tot broeders ligt het beginsel van burgerlijke rechtsvordering.

Neem de proef slechts en tracht den broederband eens van den lieflijken kant te ontwikkelen, en gij zult eens zien hoe plat ge wordt, aldoor vervallende in onbeduidende gemeenplaatsen. Maar vat het op van de schijnbaar onbroederlijke zijde, en heel de betrekking van „broeder en broeder" zal voor u gaan leven. Waar dan nog bij komt, dat ge, alleen door den „onlieven" kant op den voorgrond te plaatsen, u aansluit aan de werkelijkheid; want of ge het goedvindt of afkeurt, dit doet er niet toe, maar een feit blijft het, dat de „onlieve kant"

bij broeders en zusters als regel uitkomt, en de lieve zij van hun onderlinge betrekking gedurig door het onlieve wordt verdrongen.

Bijna in elk huisgezin hoort ge vader en moeder er over klagen, dat de kinderen zoo onder elkaâr vitten en krakeelen kunnen; gedurig worden vader en moeder er door de kinderen zelf bijgeroepen, om allerlei geschillen onder elkaâr uit te maken; en als vanzelf ligt op vaders en moeders lippen, als ze de kinderen weêr „aan den gang" hooren de vraag bestorven: „Wat heb je nu weêr?" En leest ge er de kindermeisjes en bonnes en kinderjuffrouwen op na, dan zult ge eens merken, hoe van den lieven morgen tot den laten avond al heur tobben maar is om de kinderen lief te houden en te verbieden en lief met elkaâr te doen zijn. Zelfs reeds bij onze heele kleintjes wordt er door het Benjaminnetje, dat op moeders schoot zit, niet zelden een ver van malsch gevecht geleverd tegen „op één na het jongste", dat pas Benjamin-af werd.

Doorziet men nu niet, waaraan dat hangt; begrijpt men daar de betrekkelijke noodzakelijkheid niet van, dan zal men als opvoeder allicht zijn kinderen totaal bederven, door ze, òf te vernissen met een lieven schijn waar geen wezen achter zit, òf, wat al even erg is, er sentimenteele Gumals en Lina's van te maken, waar geen pit van karakter en geen kern van persoonlijkheid in overblijft.

De Heilige Schrift teekent dan ook geen Gumals en Lina's, maar een Kaïn en Abel, een Cham en Sem, een Izaäk en Ismaël, een Ezau en Jacob, een Jozef en zijn broederen; d. w. z. de Heilige Schrift plaatst, in overeenstemming met de werkelijkheid, het s c h e i d e n d e e l e m e n t op den voorgrond, om nu juist van achteren de kracht en sterkte van een band te toonen, die zulk een „trekken naar twee kanten" toch ten slotte overwint.

Het geheim van deze schijnbare tegenstrijdigheid zit in het verschil tusschen het gevoel, dat het kind tegenover zijn vader, en het gevoel, dat het tegenover zijn broeder heeft; of liever nog, dat hem tegenover die beiden door den levenden God werd ingeschapen. Tegenover zijn vader buigt het het hoofd, maar tegenover zijn broeder heft het zijn hoofd op. Vader is zijn meerdere, zijn broeder zijns gelijke. Vader is over hem gesteld, maar tegenover zijn broeder voelt het zich als evenknie. En overmits nu elk (in zonden geboren) kind van nature meer geneigd is om het hoofd op te steken, dan om het te buigen, zoo volgt hieruit, dat een kind allicht over de onderwerping, waartoe het tegenover zijn vader gedurig komt, zich poogt te wreken, door tegenover zijn broeder de grens der gelijkheid te overschrijden. Hieruit ontstaat dan een worsteling om de verbroken gelijkheid weêr in evenwicht te brengen, en zoo dik-

wijls die worsteling zich niet „onder vier oogen" beslissen laat, het beroep op het recht en het inroepen van vaders beslissing door huiselijke rechtsvordering.

Tegenover vader en moeder voelen kinderen zich als „ongelijken", maar onderling als „gelijken". Dàt, dàt is het diepste denkbeeld van broederschap, dat in een kind zit ingeprent. Geef maar eens, o moeder, aan uw ééne kind een veelvervigen rok en aan het andere niet, en zie eens hoe spoedig Jozef in den put gaat. Of, om het zachter te nemen, let eens op, hoe ge aan uw ééne kind geen koek op de boterham kunt geven, of het andere kind ontleent dááraan ijlings een recht, om nu ook voor zich dezelfde traktatie te vorderen. En of ge dan al duizendmaal antwoordt: „Moeder is toch vrij, om te geven wat ze wil", dat helpt alles niet. Het kind blijft aldoor zeggen, of, als ge hem gebiedt te zwijgen, toch aldoor denken: „Als zusje het krijgt, moet ik het ook hebben, want wij zijn gelijk!"

Maar wat is nu de zaak? Tegenover dat diep ingeprente besef van gelijkheid staat nu de werkelijkheid met haar duizend ongelijkheden, die het ver van „lieve leven" onder broêrs en zusjes aan den gang helpen. Daar hebt ge al aanstonds „de oudsten" en „de jongsten"! Komt aan een jongen van zes jaar evenveel toe als aan een van zestien? Ja, zal de jongere volhouden; maar de oudste beweert van neen. Staan een zusje en een broertje gelijk? Of is er iets van aan, dat broêrs „iets voor hebben", iets „meer doen mogen", en dat de „zusjes" dat „iets meerdere" in de broêrs moeten erkennen? Dan hebt ge de fouten van vader en moeder, de oude Jacobszonde, het er op nahouden van een Benjaminnetje. En dit gevoegd bij de onhandigheden van dienstboden en de partijdigheid van vrienden en bezoekers, och, het helpt alles meê om de ideale gelijkheid telkens in de war te brengen, en daardoor de ontevredenheid onder de kinderen te voeden.

En toch, ook daarmeê zelfs is de hoofdoorzaak nog niet genoemd, waardoor dat „gelijkheidsbesef" telkens gekwetst moet worden, t. w. het verschil in persoon en aanleg.

Vader en moeder neigen er altijd toe, om de kinderen te conformeeren naar eigen aard. Man en vrouw slijpen hun eigenaardigheden af. Twee worden allengs een. Maar broêrs en zusters zijn er juist voor, om elk in den huislijken kring iets anders dan de andere te zijn.

Een stel kinderen, waarvan de exemplaren als zeven droppels water uit éénzelfde glas of als zeven bladeren van éénzelfden boom op elkâar gelijken, is een teeken van groote geestelijke armoê, van hoogst gebrekkige ontwikkeling, van ziekelijk sentimenteele opvoeding.

Kinderen moeten uiteenloopen. Al naar ze verschillen in geslacht, in lichaamssterkte, in smaak, in verstandsgaven, in bevattelijkheid en practischen zin, moet uit elk kind iets anders worden.

En die twee nu: het diep ingeprente besef van „onderling gelijk te zijn" en de daar vlak tegenoverstaande drang om een eigen karakter en persoonlijkheid te ontwikkelen, die zijn de twee polen, of, wil men, de aantrekkingskracht en middelpuntvliedende kracht, die tezaâm den broederband beheerschen.

Dat het kibbelen onder kinderen opkomt, verwondere u dus niet; het geheel te zien verdwijnen, zou een bedenkelijk teeken zijn; en al uw wijsheid, vader en moeder, zal zich wel daarin hebben uit te putten, hoe ge, door recht over willekeur te doen zegevieren, voor elk opkomend verschil een uitweg baant, waarlangs het prikkelende en nijdige uit deze botsingen kan worden verwijderd.

En wilt ge nu de kracht van den broederband zien; welnu, vergelijk dan eens twee vreemde jongens, die het op straat met elkaâr oneens worden, met de kibbelpartijen tusschen broêrs en zusters.

Die vreemde jongens als ze het te kwaad krijgen, hebben geen denkbeeld van rechtsvordering, maar ballen de vuist en vechten. Daar is geen ander recht dan het recht van den sterkste bekend; het symbool niet de „weegschaal", maar het „zwaard."

Terwijl, omgekeerd, broêrs en zusjes thuis, hoe hooge woorden ze ook hebben mogen, weten dat „handgemeen worden" hooge zonde is, en ze onmiddellijk voelen, dat er in het uiterste geval recht is te krijgen bij vader.

Dat kinderen onderling handgemeen worden, moet daarom steeds onverbiddelijk op de allerstrengste manier gestraft worden. Kaïn en Abel staan ter waarschuwing aan den ingang der historie van het huislijk leven. Vechtpartijen onder broêrs en zusters is „ingaan tegen zijn eigen bloed" en even daardoor op het allerschandelijkst den broederband schenden.

En voegt men nu die drie saâm; 1. het gelijkheidsbesef; 2. de werkelijke ongelijkheid, en 3. het zoeken van een beslissing in rechten in plaats van een beslissing door geweld, — dan zal nu reeds minder vreemd schijnen, wat we in den aanvang schreven: in het denkbeeld burgerlijke rechtsvordering ligt de beteekenis van den broederband voor den Staat.

Dit breeder uiteen te zetten, zij het doel van ons zesde artikel.

VI.

RECHTSPRAAK, GEEN GEWELD!

Niets doet ons dieper in de intieme levensgedachte van de wereld der „broêrtjes en zusjes" indringen, dan de onverwinnelijke afkeer, waarmeê ze al wat naar „klikken" ook maar zweemt, verafschuwen en verfoeien.

Alles kan er in de kinderwereld nog door; zelfs kribben en plagen weet een kind nog te zetten; maar als er één „klikken" durft, dan is het met hem uit. Dan keeren al de overigen zich als één man tegen den schuldige. Dan zegt ieder hem zijn vertrouwen op. Dan stooten ze hem feitelijk uit den intiemer kring uit. Een klikkend broêrtje is voor den broederkring zedelijk dood.

Waar dit diepe, onuitroeibare besef nu uit te verklaren?

Want zie toch, als er een oogenblik later onder diezelfde broêrtjes een kibbelpartij opkomt, en de één meent door den ander verongelijkt te zijn, dan vindt geen der anderen er ook maar het minste in, dat de verongelijkte rechtstreeks met zijn ongelijk naar vader gaat, en alles haarfijn uitmeet, en teekent in al zijn kleuren, en het desnoods nog wat erger maakt dan het is.

Toch is er wel achter te komen, waarom kinderen, met al hun verfoeiing voor den klikker, den rechtzoeker dragen kunnen.

Immers, ook de verongelijkte mag volstrekt niet altijd met zijn klacht naar vader en moeder gaan. Als er iets gebeurd is, dan toch niet meer te herstellen is, zoodat de aanklacht tot niets anders dan tot straf zou leiden, duiden kinderen onder malkaâr zulk klagen bij vader reeds tamelijk euvel. En zoodra één hunner het waagt, klacht in te dienen over wat niet rechtstreeks de rechten, belangen en eigendommen van de kleine huisburgers raakt, dan stellen ze den klager reeds als candidaat klikker onder surveillance.

Duidelijk blijkt dus uit de feiten, dat „strafvordering" onder kinderen even diep verfoeid, als „rechtsvordering" gebillijkt wordt.

„Broêrtjes en zusjes onder elkaâr", zoo oordeelen ze, behoeven niet datgene te gaan doen, waar vader en moeder voor zijn aangesteld. „Vader en moeder" hebben recht en plicht van Godswege, om te waken voor de gerechtigheid, voor het zedelijk behoud van hun kinderen, en voor de bescherming van het huislijk goed en de huislijke kostbaarheden. Komt een kind dus in eerbied jegens God te kort, liegt het,

snoept het, of ook havent het de kleêren of breekt het door wildheid een stuk glaswerk of porselein, — dan zegt de kinderwereld er niets tegen, dat de overtreder gekastijd wordt. Het soms opvliegen van kinderen tegen vader en moeder, om te beletten dat broêr of zusje gestraft wordt, komt alleen voor als ze niet begrijpen waarvoor die straf wordt opgelegd, of nog te klein zijn om in te zien, om wat reden er kwaad stak in wat het te straffen kind deed. Maar weet het waarom en doorziet het op wat grond een broêrtje of zusje straf krijgt, dan zal bijna altijd het overige kroost de straf met billijking en eerbied zien uitvoeren. Reden waarom het zoo raadzaam, en opvoedkundig zoo geëischt is, alvorens men tot executie onder kinderen overgaat, klaar en duidelijk uit te spreken, wat het stoute kind gedaan heeft en waarom het wordt gekastijd.

Maar zoo natuurlijk als kinderen het nu vinden, dat vader voor de gerechtigheid in huis zorgt, en dat moeder daarin het gezag steunt, en de dienstboden soms als *detectives* optreden, zoo *tegen*natuurlijk vinden ze het, als een broêrtje spion gaat spelen en een soort „openbaar ministerie" wil worden. Ze meenen, dat vader en moeder er heusch wel voor zorgen zullen, dat hun kleine wereld binnen paal en perk worde gehouden, en dat het daarom laf, dat het ontrouw, dat het wijsneusachtig is, als uit dien kring een klikker klagen gaat.

Toch worde ook bij dat „klikken" onderscheiden.

Ouders, die aan „klikkende" kinderen het oor leenen, bederven in den regel hun gezin. Immers, dat verbittert. Schokt het vertrouwen. En geeft aan de kinderen den indruk, dat vader en moeder de kracht missen om zelf achter het kwaad te komen. Luisteren naar klikspaan, is blijk geven van zwakheid.

„Maar „klikken" en „klikken" is twee.

Als er buiten vaders weten dingen onder broêrs en zusters gedaan worden, die gevaar opleveren of te diep het zedelijk instinct kwetsen, en een kind waagt het er op, om *dit* aan te brengen, knakt het meestal in de kinderwereld zijn vertrouwen *niet*. Als er met vuur of kruit gespeeld wordt, of een kind zich in levensgevaar begeeft, of er komen dingen voor die schandelijk zijn, dan zal in een huis dat God vreest, de vreeze Gods altijd wel in den één of ander den ijver verwekken, om er meê naar vader te gaan. Mits, en daar hangt alles aan, mits het maar duidelijk uitkome, dat hij het niet uit lust tot plagen doet, maar uit heilige verontwaardiging klagen gaat.

Het eigenlijke „klikken" is dan ook bijna altijd verzeld en vermengd met zekere lafheid van karakter; komt er uit voort, dat men onder de

broêrtjes „brekespul" is; bij vader graag een plasdankje heeft; en zich zoodoende van den broederkring door een soort verraad afscheidt, om als „brave Hendrik" heel oudmanne-achtig met de groote menschen meê te doen.

Het zal er dus bij de opvoeding maar op aankomen, om ook hier wél de drijfveeren uiteen te houden. „Klagen" uit consciëntiedrang moet aangemoedigd. „Klikken" uit onkinderlijkheid of, wilt ge, uit onbroederlijken zin, moet nooit aangenomen, zelfs niet aangehoord worden, maar vast afgewezen, soms zelfs gestraft.

Vat men dit nu saâm, dan springt het immers duidelijk in het oog, dat broêrtjes en zusjes de „strafvordering" aan de huislijke overheid willen overgelaten zien, maar daar naast een handhaving van de particuliere gerechtigheid oprichten, door in het huisgezin het denkbeeld te ontwikkelen van „rechtsvordering onderling" of desnoods „rechtsvordering tegenover elkaâr."

Als de één op den ander zijn plaats is gaan zitten: als ze in elkaârs kast of lessenaar zijn geweest; als er een griffel uit den koker is verdwenen, of een lievelingspop een arm uit het lid werd getrokken, dát zijn de echte kindergevallen voor burgerlijke rechtsvordering. En dan gaat het naar vader, niet om te vragen, dat broêr of zusje straf mag hebben, maar of vader eens zeggen wil, „dat Willem dat niet meer doet" of „dat Jan daarvan afblijft" of „dat Hendrik van zijn plaats afga", of ook, als er weekgeld is, dat die poppen-arm weêr in het lid kome, of, gaat dat niet, „dat 'i dan een nieuwe geve!"

Herstel in rechten en van schaden dus. Niets meer. Niets minder. En bij de vordering daarvan ontwikkelt zich dan in den broederkring al die eerbeid voor de heiligheid van het recht, waarvan het profijt voor den Staat is.

Dan toch is het een onverbiddelijke eisch, dien de deugniet onder de broêrtjes aan den klager stelt, „dat 'i 't zeggen moet waar 'i bij is!" Geen achter den rug praten. Geen geheime justitie. Rechtspreking in het openbaar. Voorts moet, als de klager uitgesproken heeft, hij ook mogen spreken. Een recht, waar ze meestal zoo tuk op zijn, dat ze, meer van Fransche interruptiën dan van Hollandsche deftigheid houdend, bijna altijd saâm willen spreken, uit vrees dat vader een verkeerden indruk van de zaak mocht krijgen. Dàn roepen ze hun getuigen op, en splitsen de broêrtjes en zusjes zich meest in twee groepen, en moet vader, om er wijs uit te worden, de twee heetgebakerde disputanten weleens het zwijgen opleggen, om eens van de anderen, „die er bij waren", te hooren wat er toch eigenlijk is gebeurd. En eerst na hooren en wederhooren,

en het beluisteren van kinderpleidooien zonder eind, kan het dan aan rechtspraak toekomen. Ten minste als er geen derde mogelijk is. Want meestal zal vader eerst zien, of er geen schikken op is. En mocht vader dien uitweg soms vergeten, dan is er licht een moederstem of de stem van oudere zusters, die het ze stil toefluistert: „Toe, schikken jelui dat liever onder mekaâr!"

Daadwerkelijk ziet men dus, hoe geheel het samenstel van onze burgerlijke rechtsvordering zich in den kring van de broêrtjes en zusjes ontwikkelt.

De betrekking van „vader en kind" vertegenwoordigt het hoog gezag en dus de handhaving der gerechtigheid door het vorderen en opleggen van straf. Maar de betrekking van „broeder en broeder" vertegenwoordigt het beginsel van gelijkheid en dus de handhaving van het persoonlijk recht, door het vorderen van rechtsherstel of schadeboeting.

En vroeg men nu ten slotte: „Maar eilieve, wat nut dit nu? dat kweekt dan maar de proceszucht en helpt het twisten in de wereld!" Dan vergunne men ons de tegenbedenking, dat er in onze tegenwoordige maatschappij niet te veel, maar eer te weinig burgerlijk wordt geprocedeerd; eenvoudig omdat het recht zoo onzeker; zoo omslachtig; zoo duur is; en de vrederechter en daarmeê „het recht der wijsheid en der billijkheden" uit onze rechtspraak verdween.

Want, in ernst, wie meenen mocht, dat minder burgerlijke processen een zegen voor het land zou zijn, die overwege toch tweeërlei: Ten eerste, dat de gewoonte om recht tegenover elkaâr te vorderen; bij wilde volken nauwelijks bekend; eerst opkomt bij de ontwikkeling van het zedelijk leven en in de beste staten het meest in zwang is. En ten tweede, vrage hij zich zelf af, of het onbeslist blijven hangen van duizend rechtsvragen, en dan maar doen of men elkaâr niet meer kent, en stijf elkaâr voorbij loopen, en levenslang een wrok tegen elkaâr in het hart houden, niet tienmaal heilloozer en verderfelijker is, dan eens even saâm naar den vrederechter loopen en in tien tellens maken dat de zaak uit is.

Maar, ook afgezien daarvan, brengt deze aandrift tot rechtsvordering in het burgerhart nog een heel ander element en verrijkt het den Staat met een nog veel kostbaarder kleinood, door vanzelf in ons besef den dorst te prikkelen naar vrijheid.

Als „broeders ónderling" 'nog iets anders te zijn dan „kinderen van vader" en in dien broederkring de grens tusschen het „mijn en dijn" te ontdekken, dát is het, waardoor de geestdrift, niet voor bandeloosheid, maar voor aan recht gebondene, wijl uit recht gesprotene vrij-

heid, uit het diepst der ziel opwaakt. En eerst wanneer ge niet alleen van gelijkheid en broederschap als twee polen, maar, als de communemannen (mits niet in hun geest), van het drievoudig snoer: „*vrijheid, gelijkheid en broederschap*” zult gezongen hebben, is uw lofzang voor de kunstige schepping Gods, die in den broederband u tegenschittert, voleind.

VII.

VRIJHEID, GELIJKHEID, BROEDERSCHAP!

„Vrijheid, gelijkheid, broederschap!” is geen verzonnen leus, maar een leus die men vervalscht en misbruikt heeft.

Verzonnen is ze niet, want ze is rechtstreeks uit het hart van het huislijk leven genomen, en geeft even volledig als juist de beteekenis terug van het leven tusschen „broeders en zusters.” Onderlinge „rechtsgelijkheid” toch is van dat leven de wezenstrek; uit die „gelijkheid”, juist wijl ze zich door het „recht” handhaaft, wordt feitelijk het besef, het bezit, de genieting van „vrijheid” geboren; en wat, in weerwil van dien vrijheidszin, deze onderling „gelijke” kinderen toch saâmhoudt en tot één verbindt, is de „broederschap.”

De fout der barricadehelden en communemannen springt dus terstond in het oog. Ze hebben de gelijkheid van haar twee wachters ontdaan, en er zoowel de bijvoeging van „*rechts*-gelijkheid”, als die van „rechts-gelijkheid *onderling*” van afgenomen; om er eenerzijds een „gelijkheid in persoonlijke beteekenis en bezit” van te maken; en anderzijds voor „gelijkheid *onderling*” een „gelijkheid *met hun superieuren*” in de plaats te brengen.

„*Gelijkheid in rechten*” moet er zijn. Niet alsof ze in elken Staat en onder alle toestanden denkbaar ware. Dit weêrspreekt reeds het enkele denkbeeld van „staat van beleg” en „afkondiging van het krijgsrecht.” Neen, „gelijkheid” door „burgerlijke rechtsvordering” is een hooggewenschte toestand, die zich slechts allengs, met de voortgaande zedelijke ontwikkeling der volkeren, kan vestigen; maar die niettemin voor elk volk zijn ideaal moet blijven; door 1789 een krachtigen stoot ten goede ontving; en ook ten onzent nog veel rijker en voller dan dusver

in toepassing moet geraken. En slechts dáárin ging de tegen God gekeerde revolutie feil, dat ze, dit heerlijk ideaal van rechts-gelijkheid vervalschend, er bezits-gelijkheid voor insteê tooverde en aldus den tegen alle recht gekeerden hartstocht van de zelfzucht en de hebzucht ontketende.

En toen op die wijs eenmaal het heerlijk ideaal van „gelijkheid" totaal vervalscht was, sprak het wel vanzelf, dat ook het denkbeeld van „vrijheid" algeheellijk verdorven werd. „Vrijheid" is: onder de tyrannie van het geweld en de willekeur vandaan komen, om uit eigen aandrift zich te begeven onder de rechtmatige heerschappij van het recht. Maar door hun valsch begrip van gelijkheid het recht op zij duwend, hebben de sansculottes en septembriseurs juist de tyrannie van de vuist en het mes en den dolk weêr in naam der vrijheid opgericht.

En terwijl „broederschap", krachtens haar oorsprong doelt op het zoo krachtig trekken van den band des bloeds, dat er de onderlinge wrijving en botsing door overwonnen wordt, wisten de wijzen onzer eeuw daarvan te maken, dat de banden van het bloed voor niets meer zouden rekenen en men met al het internationaal gespuis zou samenrotten, om bij stroomen het edelst bloed van zijn eigen volk op het schavot of in den kerker te vergieten.

Ook wij omklemmen dus wel zeer vastelijk de banier, waarin de schoone leuze van „gelijkheid, vrijheid, broederschap!" prijkt, mits we haar ontleenen mogen niet aan den waanzin der revolutionaire dwepers, maar aan den heerlijken, goddelijken band, dien Hooger Wijsheid vlocht tusschen broeders in het huisgezin.

Dan toch eerst worden èn de „vrijheid" èn de „broederschap" op bezielende, nobele wijs verklaard.

Want zie, zoolang een wat zwakker, minder vlug kind met de broêrtjes en zusjes alleen is, wordt het dikwijls heel onlief behandeld; krijgt „van dezen een douw en van genen een snauw," zooals het spreekwoord zegt; en voelt toch dat er niet aan te doen valt. Maar laat nu vader of moeder binnenkomen, en zie eens, hoe juist dat geplaagde en verstooten kind blij opziet. Want vader of moeder is in de kamer: dat is voor dat ten onder gehouden kind de terugkeer van de bescherming van het recht; dat heeft ten gevolge, dat de rechtsgelijkheid door de andere kinderen weêr erkend wordt, en juist dat maakt het eerst in druk ten onder gehouden kind weêr vrij.

Vooral in tegenstelling met de school weet een kind dit heilig privilege van het huisgezin, o, zoo hoog te waardeeren.

Want op school, dat weten we ook wel, wordt door de sterkere jon-

gens over de zwakkere soms een kwelzieke tyrannie uitgeoefend, die, heusch, niet tot alle „Christelijke en maatschappelijke" deugden opleidt, maar integendeel ongelooflijk demoraliseert. Want op school is aan dat kwellen en plagen en sarren niets te doen. Recht kennen de scholieren niet. „Aan den meester het zeggen" is alleen middel om na afloop van de school „een pak ransel" zonder genade te krijgen. Bovendien, op een school kwelt men in 't geniep. Maar laat deze gedrukte, op school onvrije en gekwelde schoolbezoekers nu weêr de huisdeur achter zich hebben, en zie eens hoe ze opleven in die heerlijke vrijheid. Niet omdat er ook thuis wel niet geplaagd en thuis niet ook gekweld wordt, maar omdat er thuis althans recht is te krijgen. En recht maakt vrij.

Wordt op die wijs nu eenmaal aan het opkomend geslacht besef van en smaak voor deze waarachtige vrijheid ingeprent, dan wordt de vrijheidszin vanzelf een karaktertrek der burgers. En vraagt men nu: „of er dan ook geen volksvrijheden zijn, die men op zijn overheid heeft te veroveren?" dan luidt het antwoord: Als de burgerij geen handlangers aan de overheid levert om de burgers te onderdrukken, is geen overheid tot een ons ontrooven van de volksvrijheden in staat. Dat kan ze niet. En het wezenlijk geheim voor een volk, om in en door de vrijheid te bloeien, ligt dan ook niet dáárin, dat ze het gezag ondermijnt, tronen omwerpt of haar overheid poogt te verlagen, maar veeleer en veelmeer in het zoo machtig en het zoo sterk ontwikkelen van „onderlinge vrijheid", dat geen vorst of geen minister meer handlangers vindt, om als instrument ter onderdrukking te dienen.

In „broederschap" ligt een even vruchtbaar element voor het Staatsleven opgesloten, namelijk de kracht der corporatie.

Er moet niet opeens een sprong zijn van het huisgezin op den Staat. Er moet tusschen Staat en huisgezin nog een overgangsschakel zijn. En die zoo noodige middenschakel nu is juist „de corporatie." Waar die ontbreekt, is dit een teeken, dat de huislijke karaktertrek in het burgerleven zijn werking niet doet gevoelen en dat de Staat dientengevolge buiten zijn oevers treedt; doende wat niet zijns is; en daardoor de ontwikkeling van burgerveerkracht brekend.

Een „corporatie" is elk genootschap, elke bond, elke vereeniging, elke maatschappij, elke vennootschap, elk veem, elke krans, elke unie, elk gezelschap, elk gild en elke orde, die een groep burgers op voet van recht saâmverbindt, om saâm in Staat of maatschappij een doel dat hun op het harte weegt, in den wettigen weg te bereiken. En zie, zoodra er zich in dit doel ook maar even een hooger, heiliger, geestelijker of ook slechts idealer denkbeeld mengt, is het immers onder alle

volken gangbaar, zulk een corporatie ook feitelijk een „broederschap" te noemen? Zelfs de vrijmetselaars, die o. i. eer een den Staat bedreigend doel najagen, spreken, evenals de communisten en de lieden der Internationale, van hun „heilige broederschap."

Duidelijk spreekt zich hierin uit, dat het volk nog tot in zijn taal beseft, hoe deze neiging, om zich in corporatiën te vereenigen, die liefde voor het gildeleven, dat trekken naar kransjes en genootschappen, metterdaad slechts een nawerking is van den zin, die in jeugdiger jaren ons door het leven in den huislijken broederkring werd ingeprent.

Immers, ieder weet, dat in den huislijken kring de hooge ideale opvatting van den broederband niet dan hoogst zelden haar bevrediging vindt. De worsteling van de ongelijke naturen en karakters om de gelijkheid in rechten te handhaven, maakt, helaas! dat meestal het saâmleven van broeders en zusters verre beneden den idealen eisch van den heiligen broederband blijven *moet*. En zoo komt het dan, dat de jongeling, in wiens hart de behoefte aan zulk een band is ingeprent, maar die thuis dien band te weinig door sympathie van neiging gesteund vond, er vanzelf toe neigt, om die ideale broederschap straks op vrijer erf en in breeder kring te zoeken bij *geestverwanten*, die willen wat hij wil, en dus de worsteling, om de „gelijkheid te handhaven," vervalt.

En al stemmen we nu volmondig toe, dat ook deze genootschaplievende geest ziekelijk ontaarden kan en soms feil gaat door beuzelachtig overdrijven, toch is hiermeê op den zegen van den corporatiegeest niets afgedongen. Want dàt weet dan ieder toch, dat er geen landen vrijer dan Amerika en Engeland zijn, en dat juist in deze beide landen die corporatiegeest (heel iets anders dan *club*geest) het krachtigst en prachtigst is ontwikkeld.

Voor „kindergenootschappen" pleiten we daarom niet.

Integendeel, op jeugdiger leeftijd moet in den huislijken kring „het genootschap van de broêrtjes en de zusjes" de éénige vereeniging zijn, waar de kleine *adspirant*-burger lid van is. En zonder in het minst anderer doen te willen bedillen of ook maar van verre de uitnemende bedoeling te miskennen waarmeê men ook van kinderen kransjes maakte, durven we den patronen van deze kinder-vereenigingen toch bescheidenlijk de vraag in overweging geven: Moet niet bij jeugdiger kinderen het huisgezin de eenige kring van hun leven, hun wereld, hun àl blijven, om op later leeftijd juist veerkrachtig den corporatieven geest ook op Christelijk terrein te ontwikkelen?

VIII.

ORGANISCH VERBAND.

Ten slotte moet nog de verhouding besproken tusschen „meester en knecht", „vrouw en dienstbode." Want wel zijn de huisgezinnen talrijk, waar zelfs „geen dagmeisje" gehouden wordt, maar toch voelt en tast ieder, dat tot een huisgezin in zijn volle ontwikkeling wel terdege óók het „dienstpersoneel" behoort, een personeel, althans in ons vaderland, zich bijna uitsluitend bepalende tot „vrouwelijke dienstboden", en in drie kwart onzer gezinnen niet anders dan onder de namen van keukenmeid, werkmeid, linnenmeid, kindermeid, schoonmaakster, naaister of ook baker bekend.

Van deze vrouwelijke hulpen zijn alleen de vier eerstgenoemde „in dienst", terwijl de andere slechts tijdelijk inspringen om bijzondere „diensten" te verrichten. Maar hoe ook in vaste en losse diensten onderscheiden, „diensten blijven het, en het is tegen de natuur, het is onchristelijk en allerfataalst voor de samenleving, indien de „booien" onder elkaâr zeggen gaan, dat ze geen „d i e n s t" hebben, maar een „b e t r e k k i n g".

In dat woord „betrekking" werkt al de verderfelijke en maatschappij ondermijnende kracht van de beginselen der Fransche revolutie, en het komt van de óvergeestelijke, te weinig practische prediking, dat zelfs geloovige dienstmeisjes, uit gebrek aan de noodige waarschuwing, dit ongoddelijk woord op de lippen nemen.

Er is dan ook niets van aan, dat „in een dienst zijn", een „dienst hebben" enz. een vernederende of smadelijke uitdrukking zou zijn. „Dienst" is veeleer een eerewoord, dat door alle, tot zelfs door de hoogste eereposten van Staat en maatschappij loopt.

Een soldaat, een kapitein, een kolonel, tot zelfs een generaal en veldmaarschalk zijn „in dienst." Een admiraal van de vloot telt evengoed zijn „dienst-jaren" als de eenvoudigste matroos. De uitdrukking „ministers" beteekent letterlijk: „d i e n a r e n des konings." Alle rijksambtenaren zijn in „Staats-d i e n s t." Baronnen en graven zijn „kamerheeren van d i e n s t" in 's konings paleizen. Predikanten zijn „d i e n a r e n des goddelijken Woords", en met hen alle kerkelijke dignitarissen in „kerkelijken d i e n s t." Humaan en wellevend heet het, te vragen: „of men iemand ook van d i e n s t kan zijn?"; om „iemand zijn d i e n s t e n aan

te bieden"; en gewoner nog om elk beleefd schrijven met de betuiging te eindigen, dat men is des geadresseerden „dienstwillige dienaar."

Tegenover dit feit wordt natuurlijk de pretentie onzer keukenmeiden, dat het woord „dienst" ze verlagen zou, kortweg belachelijk.

Maar dat ware nog het minste, indien er niet ook voor gezin, voor maatschappij en Staat een allerverderfelijkst kwaad in school.

Wat toch is het geval?

In de groote samenleving onzer maatschappij onstaat telkens de vraag, of al die elementen bij elkaâr hooren, bij elkaâr passen, en of er dus iets uit te maken is, dan wel of het alles onbehouwen steen is, waar niemand meê kan bouwen.

Naar Japan verzond onze Regeering jaren geleden eens een heel uit elkaâr genomen stoomscheepje. D. w. z. toen de hoop brokjes en stukjes en plaatjes in Japan aankwam, leek het wel een hopelooze chaos en begreep niemand, hoe daar een schip en een stoommachine uit komen moesten. Maar wat bespeurde men alras? Toen de scheepsbouwmeester aan het sorteeren ging en zijn lijst en de nummers nakeek, bleek alles in elkaâr te schroeven, bij elkaâr te passen, en voor elkaâr te kunnen dienen. En juist omdat het eene stuk diende om het andere te dragen en vast te schroeven, kwam er uit de chaotische verwarring één geheel.

En zóó, letterlijk zóó, is het nu ook met onze maatschappij. De vraag is maar: „Levert God de Heere een hoop menschen af zonder organischen samenhang?", of wel: „Levert God de Heere voor elk land en in elke stad een stel menschen, die als deelen van één groot raderwerk, mits behoorlijk in elkaâr gezet, één kunstig organisch geheel zullen vormen, doordien ze elkaâr aanvullen, bij elkaâr blijken te hooren, op elkaâr passen en dusdoende over en weêr dienen kunnen, om elkaâr te steunen en op te houden?"

„Dienst" of „betrekking" scheelt dus alles.

Wie van een „betrekking" spreekt, is een ongeloovige, die zich inbeeldt dat ze met haar vrijen wil, zoo naar eigen willekeur, eens een „betrekking" tot die of die mevrouw in het leven roept en met die betrekking dan ook om kan springen naar willekeur. Op den meidenstand overbrengen de leugen van het contract social. Of, wilt ge, de leugen van den vrijen wil. Het Pelagianisme. Naar het beeld van den zandhoop. Een maatschappij van losse korrels, hangende als „droog zand" aan elkaâr.

„Dienst" daarentegen wil zeggen: „dienen tot datgene waarvoor hooger Wijsheid mij schiep, mij een aanleg gaf en mij bestemde." Niet een eenling willen zijn; die op zichzelf drijft, maar een lid van het

geheel, een stuk van het groote raderwerk, een deel van de organisch in elkaâr zittende maatschappij.

In een „betrekking" gaan, is daarom hoovaardij; willen „dienen" is godvruchtig. Bij het eerste is het de dienstbode zelve, die haar lot bepaalt, bij het tweede God de Heere, die óók over onze dienstboden beschikt en ze de plaats aanwijst, die ze zullen innemen.

Zóó wil Gods Woord het.

Zóó onderwees het steeds de Christelijke kerk.

En het was eerst toen het valsche beginsel van de liberalistische pers ook allengs tot den dienstbodenstand doordrong en er in sloop, dat het heerlijke, heilige woord van „dienst" verachtelijk in de oogen werd en men het pelagiaansche en atomistische woord van „betrekking" uitvond.

Een mensch is nu eenmaal zoo geschapen, dat hij op verre na niet alles kan, maar slechts geschiktheid bezit voor enkele dingen, waarvoor een ander nu weêr minder geschikt is; terwijl die andere op zijn beurt wel geschikt is voor wat die eerste niet kan.

Hieruit wordt vanzelf de wet geboren, dat de één den ander moet dienen met wat hij kan, en zich moet laten dienen met wat de andere beter kan dan hij.

Een arts bewijst u „geneeskundige diensten," maar laat zich op zijn beurt diensten bewijzen door zijn lijfknecht.

Zoo sluit alles in elkaâr, strekt het één tot een orgaan voor de kracht van het andere. En ontstaat juist door dit ineensluiten en in elkaâr passen de wondere, heerlijke, organische maatschappij.

Als het goed gaat en naar Gods wil, zal een vrouw of heer dan ook niet oordeelen: „Die meid krijgt haar geld; voor dat geld werkt ze, en daarmeê uit;" maar ze zullen beseffen, dat zij vooreerst zelven aan dien knecht of die meid evengoed een schuldigen dienst hebben te bewijzen, en dat ze ten andere de diensten van dien knecht of die meid hebben te ontvangen als door God voor hen beschikt, voor hen bereid en hun toegebracht.

Met deze hoogere opvatting verdwijnt dus al het harde, al het tirannieke, al het vernederende. Er wordt van Godswege aan meid en vrouw beiden een teugel aangelegd, en, omgekeerd, wordt beider verhouding door hooger beschikking geheiligd.

En het is dan ook krachtens deze beginselen, dat de Christelijke, en met name de Gereformeerde kerk, er in geslaagd is, aan het dienstpersoneel een plaats onder de huisgenooten in te ruimen, die eenerzijds trouw en aanhankelijkheid kweekt en anderzijds tot eerbiediging ook in onze dienstboden van het schepsel Gods, van de Christinne, en meer

speciaallijk nog van een door God ons toebeschikte hulpe heeft geleid. Nu de liberalistische pers en ongeloovige dames en lichtzinnige dienstboden en een slappe kerk er toe hebben meêgewerkt, om die kostelijke verhouding uit haar verband te rukken, maken èn vrouwen èn dienstboden, helaas! dagelijks op de droefste wijs proefondervindelijk kennis met de zegeningen, die afval van de Christelijke levensorde en heulen met de revolutiebeginselen voor de veraangenaming des levens afwerpt.

Maar wat veel erger is, nu de „dienst" in de schatting onzer dienstboden een „betrekking" werd en ze juist daardoor, insteê van „organen des gezins", looninstrumenten werden, op wie onze vrouwen „geen de minste betrekking" meer gevoelden, nu is daarmeê één der kostelijkste krachten geknakt, die het organisch verband van Staat en maatschappij in stand hielden.

Buiten den band des bloeds toch is „het over en weer elkaâr dienen naar het van God in aanleg en roeping gegeven bestek" het machtige zedelijke besef, dat den Staat saâmhoudt. „Dienst" nu in de huisgezinnen brengt menschen, die elkaâr anders vreemd waren en tot verschillende standen in de maatschappij behoorden, met elkander in een zedelijk, van God bedoeld, van zijnentwege verordend en door Hem geheiligd verband. En het is alzoo juist door dien band van „heeren en van dienstbaren," dat uit den huislijken kring, èn naar omlaag èn naar omhoog, het zedelijk plichtsbesef ingescherpt en de zedelijke geschiktheid ingeprent wordt, voor het organisch in elkaâr vatten van die zoo onderscheidene, zoo veelszins uiteenloopende en van elkaâr afwijkende deelen van Staat en maatschappij, waartoe als burger of als burgeresse een iegelijk onzer behoort.

IX.

DE ONTWIKKELING VAN HET HUISGEZIN IN DE HISTORIE.

Onze hoofdtaak bij deze artikelenreeks is met het vorig artikel over „heeren en dienstbaren" eigenlijk afgewerkt. Immers, ten einde toe is nu door ons aangetoond, hoe het „huisgezin" in de hand Gods een kunstig instrument is, om aan de menschen al zulke hebbelijkheden, gezindheden en eigenschappen in te prenten, als niet in hen kunnen

gemist worden, zal er onder die menschengroep, onder die massa personen een ordelijke maatschappij en een geregeld Staatsleven opkomen.

We toonden toch aan, hoe èn het „burgerbesef” èn de „tevredenheid onder de burgerij,” en de „vaderlandsliefde” vanzelf gekweekt worden door het eenvoudige, maar toch zoo groote feit, dat we niet als Adam nieuw-geschapen, maar als leden van een vooraf bestaand geheel in het huisgezin geboren worden. We lieten uitkomen, hoe uit den omgang mét en het verkeeren onder zijn vader vanzelf eerbied voor het „gezag” en zin voor „gerechtigheid” ontstaat; terwijl moeder in huis de kweekster is onzer „constitutioneele rechten,” opkomende voor wat teederder is en billijk en zwak. We deden zien, hoe „man en vrouw” in hun echtelijke verbintenis het „onderling vertrouwen,” de „wederzijdsche inschikkelijkheid,” en het „solidaire eerbesef” doen ontkiemen, als drie verborgen krachten, die het Staatsgeheel saâmhouden. We lieten opmerken, hoe uit de „broêrtjes- en zusjes”-wereld het heerlijk ideaal van „vrijheid, gelijkheid en broederschap!” naar het burgerhart komt. En wezen er ten slotte op, hoe de eigenlijke beteekenis van het „dienstbaar zijn en gediend worden” ligt in het allesbeheerschende denkbeeld van den Staat als „zedelijk organisme!”

Wil men nu, eer we aan onze conclusie toe komen, nog een kleine „proef op de som” om klaar in te zien dat niet maar wij dit zoo uitsponnen, maar dat het feitelijk zoo is, vergelijk dan maar volk met volk en tijden met tijden.

Zooveel toch weet ieder wel uit de historie en hoorde elk wel uit de volkenkunde, dat op verre na niet altijd, noch overal, het huisgezin in dien onverminkten toestand is opgetreden.

Er zijn volken, er waren tijden, waarin het „geboren zijn in een huisgezin” bij duizenden en millioenen in den gruwelijken menschenhandel onderging. Zoo leefde men niet waar men hoorde, doch waar men door roof en door verkoop van het geroofde kwam.

Zoo ook zijn er volken, en waren er tijden, dat de echt tusschen „man en vrouw”, in veelwijverij werd losgemaakt; de „dienstbaarheid” in vernederenden „slavenhandel” vernietigd werd; en in het aldus verminkte en bijna onkenbaar geworden gezin schier heel de opvoeding buiten „vader en moeder” omging, en „zusters en broeders” door slaven werden gescheiden.

Wat er door zulk een verminking, ontaarding en verbastering nog van een huisgezin overblijft, is op zijn best nog een „huisgezin” te noemen. En zoo ligt het dus in den aard der zaak, dat God de Heere met zulk een verminkt en verstompt instrument niet dan op hoogst

onvoldoende wijze in de harten die hebbelijkheden en gezindheden kan inwerken, die een deugdelijk Staatsleven eischt. En zoo begrijpt dan ook een ieder, dat het niet anders kan, of waar „veelwijverij", „slavenstand" en „menschenhandel", saâm of op zichzelf, het huisgezin verminkt hebben, kán ook het maatschappelijk leven niet bloeien en kán er geen burgerstaat opkomen, gesierd met vrijheid en recht.

Feitelijk leert ons dan ook de geschiedenis en toont ons de volkenkunde, dat het leven en de eere van een Staat met het leven en de eere van het huisgezin op- en neêrgaat. Geraakt het huisgezin tot bloei, dan ontwikkelt zich ook een krachtig en zuiver Staatsleven. Maar omgekeerd, worden de huislijke banden losgemaakt, dan ontaardt ook het Staatsleven in een tiranniseeren door de vorsten en een bukken van den onderdaan; geweld voor recht!

We spreken, om dit duidelijk te maken, nog niet eens van de schrikkelijke volkstoestanden, die onder de Negerrassen in Afrika aan een iegelijk, die ze onderzocht en bezag, niets dan afschuw en walging inboezemden. Diep onzedelijk, menschelijk slecht, goddeloos in onbegrijpelijke mate. Daardoor nauwelijks iets wat aan een huisgezin nog denken doet. En dientengevolge dan ook van een Staatsleven geen spoor en enkel schandelijke woestheid van bloeddorstige onmenschen. Denk aan Tomboktoe!

Zelfs gewagen we niet dan terloops van de despotie der heidensche Aziaten. Van Birmah hoorde nog ieder pas. Hoe men in China met kinderen huishoudt en de Chineesche veldheeren huishouden in overwonnen land, hoeft niet herhaald te worden. In Azië is geen „vrouw", is geen „vader", is geen trouw der „dienenden". Hoe zou er dan een huisgezin komen? En hoe, zonder dat huisgezin, iets dat ook maar van verre op een vrije, eerbare, landsregeering gelijkt? Vergelijk, indien ge ook in het gebrekkige ons zeggen wilt bewaarheid zien, vergelijk dan met China het veel betere Japan maar eens, en let er op hoeveel hooger het Staatsleven te Jeddo dan te Peking ontwikkeld is.

Maar waar we wel de aandacht op vestigen, is het verschil in Europa en Amerika zelven tusschen die staten, waar het huisgezin bloeit en die andere, waar het, zoo al niet verminkt, dan toch kwijnende is.

Turkije eert nog officieel de veelwijverij; breekt hiermeê het huisgezin af; — en zie maar eens, wat er nu in zulk een rijk van het Staatsleven geworden is. De echt kweekt „vertrouwen", maar de „veelwijverij" evenzeer en misschien nog sterker het „wantrouwen". Vandaar dat in Turkije en in alle Mohamedaansche landen geheel de atmosfeer door achterdocht verpest is en men leeft van spionnage. En zoo verklaart het

zich gereedelijk, hoe een Mohamedaansch volk fanatiek als de Atjehnees vechten kan; door geweld een tijdlang als de Turk gansche volken kan overheeren; maar zonder dat er ooit een gezond of zuiver politiek leven ontkiemt; wijl de samenstellende deelen er voor niet door het huisgezin worden afgeleverd. Het fraaie Stamboelsche Parlement was de fataalste parodie op Beaconsfields oppervlakkigheid! In Afghanistan ondervindt hij het nu zelf, hoe onmogelijk het is, in een land, waar veelwijverij heerscht, iets ook maar op te richten van een geregeld, ordelijk bewind.

Maar ook onder Christenen en Christenen vindt ge hetzelfde verschil. Een Italiaansch, een Spaansch, een Grieksch huisgezin is een toonbeeld van geluk, indien ge het vergelijkt bij de samenkoppeling onder Turken; en metterdaad is dan ook het politieke leven dier beide landen tierend en bloeiend, zoo ge er het wanbeheer en de schurkerij der Turksche pacha's naast legt. Maar wie anders, het Engelsche familieleven of het „home" der Schotten kennend, Hongarije en Oostenrijk, Spanje of Italië doorreist, voelt toch, hoe hem hier alles ontzinkt en noch de heiligheid des huwelijks noch de teederheid der opvoeding noch de aanhankelijkheid der dienstbaren terug wordt gevonden. En treedt men nu over op politiek terrein, wien komt het ook maar in den zin om den Hongaarschen Landdag met het Engelsche Lagerhuis te vergelijken? Wat is dan Siciliës veiligheid bij onze politiebewaking? Wat, erger nog, de schandaleuse historie der Nicotera's en Tisza's, gezien bij Engelands politieke integriteit?

En peilt men nu nog dieper, om ook Frankrijk b. v. met Duitschland, en straks weêr de Luthersch-Germaansche met de Gereformeerd-Germaansche landen te vergelijken, in ernst, lijdt het dan wel tegenspraak, dat het concubinaat er in Frankrijk veel dieper bij het volk in zit dan aan den Rijn; dat in Frankrijk alle „dienst" in pure „betrekking" is omgezet; dat in Frankrijk het huislijk leven niet dan een zeer verminkte opvoeding biedt? — en proef nu maar eens aan het tobben en ploeteren der Waddingtons, der Grévys en der Gambetta's, vraag het maar eens aan de scènes van 1870, wat er in het arme Frankrijk een totaal gemis bestaat aan ernstig politieken zin.

En, om niet te breed uit te weiden, als dan ten slotte eens gevraagd wierd: In welke landen zich de meeste zin ontwikkeld heeft voor een gezond en veerkrachtig, constitutioneel gevormd Staatsleven?" — zou men dan, zelfs met het oog op Duitschland, den prijs kúnnen onthouden aan de meer Gereformeerde natiën van Schotland, Engeland, Zwitserland, Nederland, enz.? En als daarna de vraag beantwoord moest: „Waar leeft men meer in en waar meer uit huis?" moet dan niet

nogmaals, wie der waarheid getuigenis wil geven, den eerepalm aan dezelfde volkeren uitreiken en b. v. van Schotland boven Duitschland getuigen: „Bij minder uithuizigheid, meer gezonde politieke geest!"?

X.

DE ACHTERUITGANG VAN HET HUISGEZIN ONDER DEN INVLOED DER REVOLUTIE.

Opmerkelijk, niet waar?

Nu eeuwenlang was de toestand van het „huisgezin" onder de edelste natiën van ons geslacht aldoor vooruitgegaan. Maar in deze eeuw ging het weêr op in het oog loopende wijze achteruit.

Dusver had men ontwikkeling, ontplooiïng, zuivering waargenomen. Edoch, sinds een zeventig, tachtig jaren is er niet slechts stilstand in dat proces gekomen, maar gleed het huisgezin weêr terug; zonk het naar lager; verloor het merkbaar van zijn glans.

Wel zou men verkeerd doen, met dien achteruitgang in te groote proportiën af te schilderen, en verkeerder nog door zich in te beelden, dat het vroeger álles goud was, nu alles klater. Want vooreerst vergete men nooit, dat het „huisgezin" er zestig eeuwen over gedaan had, om op de allengs bereikte hoogte te komen, en dat dus een achteruitgang van zestig jaren nauwlijks merkbaar behoefde te wezen, om toch zeer wezenlijk te zijn. Maar ook ten andere houde men in het oog, dat er hier geen sprake is, noch van vroegere uitzonderingen ten kwade noch van tegenwoordige exceptiën ten goede, maar uitsluitend van den algemeenen regel. Van wat gewoonlijk voorkomt. Of, wil men, van de denkbeelden, die over het „huisgezin" gangbaar zijn in de algemeene opinie.

En komt men daarop, dán, ja, houden we staande, dat de achteruitgang in waardij en beteekenis van de huiselijke banden deze laatste zestig jaren in zeer bedenkelijke mate onrustwekkend is.

„Onrustwekkend", in zoover de beteekenis van het „huislijk leven" in gelijke reden afnam, als de publieke verzamelplaats (als schouwburg, sociëteit, leeszaal, herberg, cafe, enz.) in beteekenis won.

„Onrustwekkend", in zoover de prostitutie in al haar onheilige vormen van „voor hoer zitten", „gekamerd zijn", „naar knippen loopen", of ook

in eigen huis „het schandelijke” doen, op schrikbarende wijze afbreuk deed aan de heiligheid van het huwelijk.

„Onrustwekkend”, in zoover de kostscholen toenamen; de kleinen van de woonkamer naar de kinderkamer verhuisden; en het saâmzijn en saâmleven van een kind met zijn ouders, meê door overspannen schoolstudie, tot zeer enkele uren per dag werd beperkt.

„Onrustwekkend”, in zoover de onderdanigheid, de eerbied en het ontzag voor „vader en moeder” er duchtig op verminderden, en het „le père le caissier de par la nature” al meer de smadelijke leus onzer knapenwereld werd.

„Onrustwekkend”, in zoover de dienstbare stand een nomadenhorde, een troep trekvogels is geworden, die elk jaar, of elk half jaar, soms zelfs elke drie maanden, van kooi naar kooi vliegen.

En „onrustwekkend” niet het minst doordien de neiging om de echtscheiding gemakkelijker, de opvoeding meer uithuizig, de kinderen onafhankelijker, en de dienstboden meer veranderlijk en wisselziek te doen worden, niet slechts feitelijk doorwerkt maar met een goedigen lach door het publiek begroet wordt; soms zelfs vurig wordt gepleit.

Dan klaagt men er wel steen en been over, dat de menschen zóó de oude hebbelijkheden niet meer hebben; dat er die vroegere soliditeit niet meer in zit; dat de trouw de wereld uit gaat; dat men op niemand meer aan kan; dat voor recht en gerechtigheid niets meer wordt gevoeld; en dat alle ontzag voor zijn meerdere er uit is. Maar dat deze schadeposten in het boek van ons zedelijk saâmleven met de verslechtering van het huisgezin hand aan hand gaan, dáár doet men liefst het zwijgen toe.

Dat de wateren van het zedelijk leven „druppelen” in steê van te „vloeien,” kan men wel niet ontkennen, maar dat daarom de bron verstopt zou zijn, valt niemand in.

En toch, indien men, naar de door ons gegeven voorstelling, eenmaal weet, dat de maatschappelijke deugden van trouw, eerlijkheid, ontzag, enz., vooral door het instrument van het huisgezin aan de burgerij worden ingeprent, dan kan een kind toch begrijpen, dat er allengs gebrek aan die zoo kostelijke ingrediënten moest komen, zoodra het huisgezin ophield die uitnemende vruchten te kweeken. Als er in het huisgezin minder gezaaid werd, moest ook de oogst dan niet minder zijn?

En zoo is het volkomen doorzichtig, hoe de onrust van Europa's Staten, de kentering in de maatschappelijke vastigheden, en de daling van den standaard des zedelijken levens, in onmiddellijk en oorzakelijk verband staan met de mindere waardschatting van de door God zoo keurig en kunstig zoo gevlochten banden, die „man en vrouw”, „ouders

en kroost", „broeders en zusters", „dienenden en gedienden," op het huislijk erf saambinden tot één organisch vast in elkaâr zittend, wel ineengesloten gezin.

Oorzaak van al het jammer, waar Europa en Amerika onder gebukt gaan, is de Revolutie. Dat wil niet zeggen de een of andere oploop of muiterij. Dat wil niet zeggen zeker oproer of opstand. Noch ook de verjaging van een prins of koning. Neen, de revolutie beteekent: die omwenteling in de begrippen en levensverhoudingen, „waardoor God naar onder is gekomen en de mensch bovenop."

Die revolutie was er van den zondeval af, maar tot op 1789 bleef ze zich, zelfs ten deele nog in de heidenwereld, met zekere beschaamdheid des aangezichts als ongerechtig en zondig schuilhouden. En daarom: „de revolutie voor het publieke leven" is ze eerst sinds 1789 geworden, toen men begonnen is in woord en daad te prediken, dat dit slechte, schandelijke en ongerechtige juist het goede, heerlijke en heilige was. Eerst: „het is wel zonde, maar het kan er toch door!" Dan: „het is zoo erg niet". Alvoorts: „zonde is het niet!" En dan eindelijk: „het is zelfs loffelijk!" Wat eertijds zonde was, is deugd geworden. Wat toen niet mocht, is nu iets, dat moet.

Nu kan men dat gif den menschen zoo rauwelings en met grooter dosis toedienen, zooals Multatuli deed, of zeer verdund en in minimaalgiften, zooals de liberalistische pers. Maar welk verschil dit ook make voor de snelheid van het proces, voor de zaak blijft dit één! Thans looft men wat eertijds gewraakt werd. En wat eertijds lof en eere waardig scheen, is thans voorwerp van bespotting en van hoon.

Maar onder die kunstbewerking moest dan ook álles geknakt worden.

Want wel begon men met den goeden lieden diets te maken, dat het alleen maar liep over „twijfel" of „geloof", over „volksrecht" of „vorstenrecht", over „adelprivilege" of „burgergelijkheid", maar het bleek van achteren wel anders!

Och, een kwaad beginsel is nu eenmaal als de stoomboor. Het gaat door alles heen; dringt tot alles door; en wringt alles, wat het in zijn weg vindt, eenvoudig stuk.

Zoo ging het dan ook hier.

Men wilde het revolutiebeginsel beperken tot „den Staat" en het sloop ijlings ook in de maatschappij. Men wou het opsluiten in „het hoofd" en het gleed ongemerkt naar het hart. En zoo ook; men had het alleen voor „kerk en paleis" willen doen werken, maar vond het, eer men er op verdacht was, reeds druk bezig aan het ondergraven der fundamenten van zijn eigen huis.

En zoo is het dan gekomen, dat de niet te stuiten drijfkracht van het zoo scherp gepunte revolutiebeginsel er ten leste in geslaagd is, eindelijk ook de vastigheden van het huisgezin los te wrikken. Eerst door feitelijk de hoeksteenen van hun plaats te duwen. En toen door heel een ploeg opperlieden met koevoet en breekijzer aan het omverhalen te zetten, onder voorgeven, dat het tot een algeheele „verbouwing van het huisgezin" toch komen moest.

Dat eenmaal gelukt zijnde, hield het huisgezin natuurlijk op, aan de opgroeiende burgers de zedelijke gezindheden van trouw en ontzag in te prenten, die ze zoo broodnoodig hadden.

En toen nu allengs deze jongere, onsolide burgers het oudere geslacht van het tooneel afdrongen en zelven den toon begonnen aan te geven, sprak het immers vanzelf, dat in den Staat en in de maatschappij, gelijk zij die maakten, datzelfde gemis aan soliditeit gevoeld moest worden, dat te betreuren viel in henzelven?

En metterdaad, ook zonder buitengewone zienersgave was het heusch wel te voorzien geweest, dat het dien loop nemen moest.

Want dit wist men dan toch: het huisgezin was noch in de heidenwereld, noch onder de Mohamedanen, ooit tot zijn recht gekomen; en het proces 'twelk het huisgezin in zijn opgaande beweging doorliep, teekende zijn spoor van uit Ur der Chaldeeën en over de kruisplek van Golgotha, om eerst, met de steeds zuiverder uitzuivering van het belijden van den Christus, ten slotte in de landen van het Gereformeerde type tot zijn zuiverste uitdrukking te geraken.

Het „huisgezin" in zijn edelste verschijning bleek alzoo een vrucht van Christus' kruis; en dat kruis op zijn zuiverst beleden!

Toen men derhalve in 1789 de hand aan het werk sloeg, om dien Christus eerst uit den Staat, toen uit de maatschappij, al voorts uit de kerk, en eindelijk uit het huisgezin te bannen, kon het toch wel niet anders, of, na de uitbanning van den Christus, moest wel weêr de bloesem afvallen, die onder de koestering van zijn levensgloed ontlook.

XI.

MAN EN VROUW.

Wat vordert men nu met de weêropbouwing van Staat en maatschappij, indien men zelf onder de hand druk meêdoet om de muren en vastigheden van het huisgezin door de revolutie-wigge te doen splijten?

En toch, dát is, helaas! maar al te zeer het geval!

Zelfs in beslist Christelijke gezinnen toch hoort men in het huislijk leven telkens stellingen verkondigen en ziet men van begrippen uitgaan, die uit het hart der revolutie gegrepen zijn en lijnrecht indruischen tegen de ordinantiën Gods.

Dit zeggende, doelen we nu, in dit verband, niet op het insluipen van verkeerde lectuur; op de kleine plaats, die aan Gods Woord gegund blijft; op het meêdoen met de wereld in kleederdracht en weelde; op het meer overhellen tot genotzucht; ook door te verfijnd of te overdadig nemen van spijs en drank; en wat dies meer zij. Want wel is ook elk dezer neigingen, die immers klaarblijkelijk strekken om ons der wereld gelijkvormig te maken, in hooge mate afkeurenswaardig. Maar in deze artikelenreeks is die soort kanker onzes huislijken levens nu niet aan de orde. Er wordt hier gehandeld, niet over de zonde, die door het huisgezin begaan wordt, maar uitsluitend over het bederf, dat aan het huisgezin zelf wordt aangebracht, zoo door het ontwrichten van zijn beenderengestel als door het verslappen van zijn aderenweefsel. Dus in de werking van zijn samenstellende deelen en in de geaardheid der natuurlijke betrekkingen, die het in het leven roept.

En met het oog dáárop nu achten we het hoog tijd, dat men in onze Christengezinnen weêr tot bezinning kome, en elke betrekking in huis weêr gelden doe voor wat ze zijn moet; niet naar Multatuli's wilde phantasieën, maar evereenkomstig den kalmen ernst van Gods Woord.

Allereerst is dat zaak voor „man en vrouw".

Huisgezinnen, gelijk men er thans zoovele aantreft, waarin de vrouw numero één geworden is en manlief den ondergeschikte speelt, zijn zondig saâmgestelde huisgezinnen; door de revolutie het binnenst buiten gekeerd en ingaande tegen het bestel Gods.

Wel weten we, dat er zich bij uitzondering gevallen voordoen, waarin de vrouw geestelijk en zedelijk de meerdere is; en weten we ook, dat die

gevallen op verontrustende wijze toenemen. Een gevolg eensdeels van de liederlijke wijs, waarop tal van huisvaders de beste jaren van hun jeugd verkwist hebben, terwijl het meisje stil leefde, in kennis toenam en bad. En gevolg anderdeels van het verschijnsel, dat men bij alle inzinkende maatschappijen waarneemt, t. w. dat de natuur zelve hare grenzen onzuiver laat worden door het vermannen van het wijf en het verwijven van den man.

Hierdoor is het dan niet zelden feitelijk waar, dat de vrouw nog kloek van persoon en lichaamsbouw; intellectueel schrander; zedelijk sterk; en van karakter beslist is; — terwijl haar man, zwakker naar lichaam, ziel en geest, niet meer de openbaring is van die majesteit en kracht, die God oorspronkelijk op den man als „koning van zijn gezin" gelegd heeft.

Aanvaardt men onder die omstandigheden nu eenmaal het valsche revolutiebegrip, dat de man „koning in zijn huis" is, niet omdat God er hem toe aanstelde, maar overmits hij feitelijk de sterkste en de meerdere is, — dan spreekt het vanzelf, dat in gevallen, als waarop we doelden, en waarin die „meerderheid" niet aanwezig is, dat „koningschap" dan ook niet wordt erkend. Integendeel is het dan krachtens die valsche grondstelling van de revolutie juist de vrouw, die den scepter in handen neemt, en, wijl ze de meerdere is, zich ook als de meerdere gelden doet.

Belijdt men daarentegen met de kerk van Christus, dat die regel der revolutie valsch, dat die grondstelling diep zondig en verkeerd is, en dat de man, zwak of sterk, „koning in zijn huis" is, eeniglijk en uitsluitend „bij de gratie Gods", d. w. z. omdat God hem tot koning in zijn huis heeft aangesteld, dan behoeft het schandelijke en schadelijke van die vrouwenheerschappij geen ontleding meer.

Een man, die zijn vrouw in huis „den baas laat spelen", is niet maar laf en onmanlijk; och, dat ware het minste nog; maar hij is in rechtstreeksche overtreding; hij schendt de ordinantiën zijns Heeren; en wederstaat den wil van zijn God.

Hij màg dat eenvoudig niet doen. En de vrouw, al kon ze haar man ook om haar pink winden, gelijk men zegt, mag daar nooit naar staan. Ja, zelfs al dringt de man het haar op, de vrouw màg het zich niet laten aanleunen. Eenvoudig wijl niet het gezag van den man in het spel is, maar de majesteit Gods.

Er is dus met ons hoog ernstig protest tegen het spinrokken geen woord of sylbe, geen tittel of jota ter verontschuldiging of ter vergoelijking van die onhebbelijke, tirannieke huisdwingelanden gezegd, die zich in hun dwaze hoogheid inbeelden, dat hun gezag rust op hun eigen voortreffelijkheid en

aldus een stokpaardje is, waarop ze in kinderachtige ijdelheid den rondedans der hoovaardij kunnen uitvoeren. Niets er van. Dat is minstens genomen even zondig. Even revolutionair. En zulke ruwe Goliathen in het huis zal God oordeelen, tot hun de steen uit den slinger in den kop zinkt. Och, dat heeft met Gods ordinantiën niets uitstaande. Is er veeleer een caricatuur, een bespotting van.

Op zichzelf heeft een man niets boven zijn vrouw voor. Staan ze beiden gelijk. Zijn ze beiden schepselen Gods. Die beiden al wat ze hebben, om niet ontvingen. En die dus daaraan, dat de één meer kracht, gaven, talent enz. dan de andere bezit, nooit eenigen den minsten titel tot heerschappijvoering over elkaâr ontleenen kunnen. Meer gaven te bezitten, verplicht uitsluitend tot hooger krachtsinspanning en tot meer dank:

De man, hetzij ge hem als schepsel of als zondaar beschouwt, heeft dus van nature geen aasje macht of gezag over zijn vrouw. En zoowel over hem als over haar heeft alleen en uitsluitend die hooge God te gebieden, die daarom vrijmachtig over beiden beschikken kan, naardien Hij ze beiden schiep en hun alles schonk wat ze hebben.

Had het dus God beliefd om tot den man te zeggen: „Uw wille zal der vrouw onderworpen zijn!", dan zou de vrouw als koningin in huis den scepter hebben moeten voeren, ook al was de man tienmaal sterker en knapper.

Maar nu het Gode zoo behaagde, om, juist omgekeerd, tot de vrouw te zeggen: „Uw wille zal den man onderworpen zijn!", nu is het hierdoor eens voorgoed en op de meest stellige wijze uitgemaakt, dat God de Heere een deel van zijn goddelijke macht over de vrouw op den man gelegd heeft en dat hèm dus van Godswege de huislijke heerschappij toekomt. Maar toekomt, niet als in hem klevend (inhærent), maar als hem van buiten opgelegd. Dus niet als een gave, maar als een rentmeesterschap, waarvan hij verantwoording heeft te doen. Dus ook als een macht, die hij in gevallen van ziekte of uitlandigheid weêr over kan dragen op de naast op hem volgende, en die niet met hem in het graf gaat, maar, los van zijn persoon zijnde, alsdan eigener beweging naar goddelijk bestel overgaat op de vrouw.

En is dit nu de klare en duidelijke tegenstelling van wat de revolutie beoogt en wat God verordend had, verstaat ge dan niet wat het zeggen wil: „Wees antirevolutionair, d. i. vóór God en tegen de revolutie, óók in uw huis!"

De revolutie zegt: „De baas, omdat gij de sterkere zijt." God had gezegd: „Koning, omdat Ik u daartoe heb aangesteld."

De revolutie zegt: „De baas in mijn huis door eigen macht." God

had gesproken: „De heerschappij op uw schouder is mijn heerschappij, die Ik op u gelegd heb!"

En eindelijk. De revolutie oordeelt: „Binnen het perk van 's lands wet kan ik in huis doen met die macht wat ik wil!" Terwijl God daarentegen verklaard had: „Ook voor de macht in uw huisgezin verantwoordelijk aan Mij!"

De slotsom, hieruit op te maken, is dus duidelijk.

Ook al is de vrouw zoo gelukkig een man te bezitten, die in elk opzicht haar meerdere en lief jegens haar bovendien is, dan heeft ze zich toch aan den wil en het gezag ook van zulk een man te onderwerpen, niet om zijn uitnemendheid, noch om zijn liefheid, maar uitsluitend om Gods wil; en strekken die meerderheid en die liefde alleen om haar in deze het volgen van Gods wil gemakkelijk te maken.

En bevindt, omgekeerd, de vrouw zich in het geval, dat ze in één of in meer opzichten zwaarder in de schaal weegt dan haar man, of ook over een tekort in liefde van de zijde haars mans zich te beklagen heeft, dan mag noch kan dit ooit in het minst voor haar een verontschuldiging zijn, waarom ze het gezag, door God op haar man gelegd, zou mogen aanranden, voor zich nemen of braveeren. Slechts heeft ze dat in te zien, dat God haar heusch niet aan dien man om den wille van dien man heeft onderworpen, maar opdat ze, vaak „lijdende ten onrechte", genade bij God zou hebben in het gehoorzamen aan zijn goddelijke ordinantie, ondanks het vele, dat die gehoorzaamheid moeilijk maakte en bestreed.

XII.

OUDERS EN KINDEREN.

Tusschen „ouders en kinderen" is het precies dezelfde qaaestie

Waarom moet een kind zijn ouders eeren, d. i. met ontzag en trouw bejegenen? Is dat, overmits zijn ouders zoo lief voor hem zorgen; in de eerste kinderjaren alles voor hem geweest zijn; en hem met zooveel teederheid op het hart en voor God in de gebeden dragen? Of wel bestaat er voor dat „eeren" een andere, dieper liggende oorzaak? Is er een hooger „moeten," dat tot eerbied voor zijn ouders dwingt?

Bijna algemeen hoort men de ouders, zoowel als de kinderen tegenwoordig het eerste antwoord overnemen.

Is een kind niet lief genoeg; bleek het weêrspannig en onhandelbaar; en maakte het 't wezenlijk al te „bont"; dan pleegt men de kinderen te vermanen en terecht te zetten o. a. met de opmerking: „En ik ben toch zoo lief voor u geweest! En vader en ik hebben gansche nachten met u getobd; en met ontzegging van eigen genoegens ons geld voor u opgeofferd; — en kunt ge dan nu zóó onlief, zóó ondankbaar tegen ons zijn?"

En, omgekeerd, hoort men de kinderen, als hun ouders ze, bij nalatigheid of onliefheid, beknorren of straffen, telkens in dézen geest redeneeren: „Ik had het wel kunnen doen en ik zou ook wel liever tegen u geweest zijn, maar u was ook zoo heel onlief tegen mij. U weet nog wel wat ik u verzocht had! En dat heeft u toch niet gedaan. Hoe kunt u dan willen, dat ik lief tegen u zal zijn?"

En zoo gaat het tusschen ouders en kinderen, soms zelfs in de beste Christenhuisgezinnen; al op die wederzijdsche liefde zich grondende; met hard tegen hard, vrij onlief over en weêr.

En dat nu juist is het, waar we met alle kracht tegen opkomen. Want dàt is nu op en top de revolutie in huis halen.

Immers, men gaat dan uit van het door en door valsche denkbeeld, dat het van vaders gedrag afhangt of zijn zoon hem al of niet zal moeten eeren. D. w. z. dat vader door behoorlijk voor zijn kind te zorgen, zich het recht eerst verwerven moet, om gehoorzaamheid van hem te eischen, en dat, blijkt vader hierin nalatig te zijn geweest, de zoon alsdan ook van den plicht der eerbewijzinge ontslagen is.

Een onhoudbare stelling, waar dan bovendien nog in ligt, dat de mate van eerbied, waarmeê een kind zijn ouders eert, wordt afgemeten naar de mate van trouw, waarmeê door die ouders voor dat kind gezorgd werd. En dus ook, en daarin voelt en tast men nu opeens al het revolutionaire, dat het kind als beoordeelaar van zijn vader optreedt; uitmaakt of zijn ouders al dan niet hun plicht hebben gedaan; en, naar gelang dit kinderoordeel uitvalt, ze beloont met zijn vriendelijke liefde of ze met weêrbarstigheid en koelheid straft.

Dit leidt er dan toe, om geheel de orde in het huisgezin om te keeren. Feitelijk het kind boven zijn vader te stellen. En niet door de ouders, maar door de kinderen den levenstoon in huis te laten regelen.

Leidt er al verder toe, om, overmits verreweg de meeste ouders al zeer zorgeloos op het stuk van opvoeding zijn en zeer rechtmatige oorzaak tot klacht geven, aldoor het getal huisgezinnen te vermeerderen, waarin

de kinderen aan het eeren van vader en moeder een einde hebben gemaakt op grond dat vader en moeder zoo dánig in hun plicht tekortschoten.

Leidt er op bedenkelijker wijze nog toe, dat de kinderen vader boven moeder, of moeder boven vader stellen, en, bij ongelijke plichtsbetrachting, beiden ook op ongelijke wijze met het bieden van eere beloonen.

Terwijl deze in-revolutionaire opvatting er ten leste niet minder toe leidt, dat elk recht van vermanen, berispen, kastijden en straffen wegvalt, daar immers elk tekort in eerbetoon zelf niets dan de welverdiende kastijding is voor onbehoorlijke gedraging, aan vader en moeder door hun ver van tevreden kinderen, zonder kans op appèl zelfs toegediend.

En hoe onzinnig dit stelsel nu ook, bij nadere ontleding, blijkt te zijn, toch mag men het zich niet verhelen, dat de meeste verdichte verhalen juist op dezen valschen grondslag het huislijk leven opbouwen; dat in de meeste gesprekken de wederzijdsche liefde, schier zonder tegenspraak, als bodem waarop men staan moet, wordt aangenomen; en dat onze publicisten, onze pædagogen en onze toongevende mannen (stellig voor zoover ze buiten den Christus staan; en soms nog in weerwil van hun betere belijdenis) geen beter en vaster fundament voor het saâmleven van ouders en kinderen weten aan te wijzen, dan dit kruiende lief of niet-lief zijn van vader en kind over en weêr!

Wel krijgt men soms er nog bij te lezen: „dat de kinderen immers aan hun ouders hun levensoorsprong danken; dat moeder ze onder het harte gedragen; met smarte gebaard; en aan hare borst gezoogd heeft!" Maar zoo dom zijn onze kinderen heusch niet, of ze begrijpen uitnemend goed tweeërlei: 1. dat dit hoogstens alleen een grond voor zekere erkentelijkheid aan moeder zou kunnen opleveren, van wie dit „dragen", dit „smartelijden", dit „voeden met haar melk" hun verhaald wordt; maar voor „vader" nooit; en derhalve nooit of nimmer als de grondslag van der ouderen eer gelden kan. En 2. dat in dit alles nooit een daad van liefdebetoon jegens hen persoonlijk kon spreken, om de eenvoudige reden, dat, „onbekend onbemind maakt" en er dus, eer ze het levenslicht zagen, geen liefde anders dan uit natuurinstinct bestaan kon.

Wat men er dus ook op verzinne, om met den schoonen, heiligen klank van „liefde" de schare te misleiden en schijnbaar het huisgezin tot een hooger zedelijk standpunt op te heffen, feitelijk blijkt ook hier weêr, hoe de revolutiebeginselen er met noodwendigheid toe leiden, om den standaard van het menschelijk leven juist te verlagen. En de uitkomst toont dan ook, dat sinds deze overspannen en onware denk-

beelden ingang vonden en al meer de zienswijze gehuldigd werd, die Multatuli slechts in haar consequentiën doorzette, dat sinds dien tijd, zeggen we, de eerbied der kinderen voor hun ouders er gaandeweg eer op verminderd dan verbeterd is en de glans van het huislijk leven metterdaad is verbleekt.

„Wees antirevolutionair ook in uw huisgezin!" wil op dit punt dus zeggen: „Laat ganschelijk van dezen valschen grondslag der revolutiebeginselen af en keer weder tot den grondslag, die door God den Heere in zijn geboden en inzettingen en ordinantiën gelegd is, door aan de ouders gezag te verleenen over hun kroost."

Immers, ook hier gaat de toelichting door, die we reeds in ons vorig artikel te berde brachten, t. w. dat vader en zoon, moeder en dochter, zoowel in hun qualiteit van schepselen als in hun onheiligen toestand van zondaren, beiden precies even veel en precies even weinig over elkaâr te zeggen hebben. De Eenige, die wel tegenover de kinderen gebiedend kan optreden, en iure suo over hen te zeggen heeft, is de Heere onze God, overmits Hij hun Schepper is. Mits altijd met dien verstande opgevat, dat diezelfde macht, waaronder de kinderen staan, krek even zwaar rust op vader en moeder.

Zal er dus in handen van vader en moeder een geldend gezag over de kinderen berusten, dan is er maar één weg, maar één mogelijkheid om daartoe te geraken, doordien namelijk God de Heere die ouders aanstelt tot dragers van een deel van het gezag, dat Hem alleen over die kinderen toekomt; en dat, omgekeerd, door dien God die kinderen gelast worden, om dit goddelijk gezag, dat op hun ouders gelegd is, niet om hunnentwil, maar om 's Heeren wil te eeren.

En op dien grond nu is het, dat de Schrift ons steeds inprent en op voorgang der Heilige Schrift door de Christelijke kerk steeds gepredikt is: „dat een kind zijn vader en moeder uitsluitend op grond van Gods gebod heeft te eeren, onverschillig of „vader en moeder" hun plicht nakwamen of niet.

Leert men nu een kind bij dat gebod op „vader en moeder" zelven zien dan kán het natuurlijk tot eeren zeer dikwijls niet komen; want wie kan eeren een ellendig karakter, een kwelzieke, plaagzuchtige tirannie? Maar leert men het daarentegen dat het niet geroepen wordt om de menschelijke qualiteiten van vader en moeder, maar uitsluitend om het goddelijk gezag, waarvan zij de dragers zijn, te eeren, dan valt elke tweestrijd, elk ongerief, elke onredelijke zin weg. Want, immers, dan blijft het zedelijk oordeel ook van het kind ongekrenkt en ongedeerd; dan kan vaders of moeders wangedrag nooit het gebod opheffen;

dan is er een grondslag voor der kinderen gehoorzaamheid gevonden, die altijd onwrikbaar vast blijft liggen, hoe of wie vader en moeder ook zijn; en dan wordt het braver kind, dat lijdt onder de willekeur van slechter ouders, tot geen anderen strijd en geen ander lijden geroepen, dan tot dat „leed ondergaan ten onrechte" dat een meerdere genade met zich brengt.

En is nu hiermeê de van God gelegde, echt Christelijke en eenig ware grondslag voor de verhouding tusschen „ouders en kinderen" in uw huis teruggevonden, zie, dan bedoelt noch Gods Woord noch ons betoog daar in de verste verte meê, dat aan het heerlijk schoon der Liefde door ouders en door kinderen geen hulde zou te bieden zijn. Eer integendeel komt het ons voor, dat de historie van een beter verleden getuigt, waarin zich, juist op dien grondslag van het goddelijk gezag, een schoon, een teeder, een heilig liefdesleven tusschen de ouders en hun kinderen ontwikkelde, dan waarover nu veel gepraat werd, maar dat men toen had.

XIII.

BROEDERS EN ZUSTERS.

„Krachtens Gods verordineeringe" of „naar lust en luim des menschen!" bleek dan de scherpe tegenstelling te zijn, die tusschen de Christelijke en de revolutionaire levensbeschouwing bestaat, zoowel bij de verbinding van „man en vrouw" als bij de saâmvoeging van „kroost en ouders." En gelijk nu dit en het volgend artikel ons toonen zullen, gaat ook bij de verbinding van „broeders en zusters" en evengoed bij de saâmvoeging van „gedienden en bedienenden" geheel dezelfde tegenstelling door.

Dat „broêrs en zusters" niet te best met elkaâr overweg kunnen, is regel, en we zagen in ons Ve artikel, waarom dit zoo zijn moet. En dit spraken we toen zoo kras uit en herhalen het nu zoo met nadruk, niet om ons op zijn Multatuli's in de ellenden van ons geslacht cynisch te vermaken, maar om eens voorgoed de teleurstelling af te snijden, die schier alle ouders bij het werk der opvoeding ontmoedigt. Immers, is men bij het opgroeien van zijn kinderen steeds met de

valsche illusie vervuld, dat „broêrtjes en zusjes” als een engelengroepje saâm plegen te leven, dan vallen onze kinderen bij de opvoeding ons op de droefste wijze tegen en overkomt ons een soort wanhopig gevoel, als we soms op zooveel bijna demonisch in onze kinderwereld stuiten. En heeft men dan het ongeluk gehad, om ook de kinderen zelven in die valsche illusie te doen inleven en er hen op voorbereid, dat ze in hun broêrtjes en zusjes niets dan lieftalllige, minnende wezens zouden vinden, dan kan het niet anders, of de uitkomst slaat ook die kinderen op 't allerpijnlijkst tegen en doet voor opzettelijke plagerij en vinnigheid aanzien, wat slechts de noodwendige uiting is van een ander karakter in een als zondaar geboren kind.

Het is dus volstrekt geen onverschillige zaak, of men juiste of valsche denkbeelden over de kinderwereld zelf koestert en bij zijn kinderen aankweekt. Want sla ik nu den tegenovergestelden weg in; en geloof ik op grond van Gods Woord, dat mijn kinderen allen *verschillen moeten* en, als in zonde ontvangen en geboren, niet dan op pijnlijke zondige wijs dit verschil van karakter ontwikkelen kunnen, dan is er van dat tegenvallen natuurlijk geen sprake; dan zal er aan opgestoomde schijnliefde in mijn huis niet gedacht worden; valt voor droeve, pijnlijke teleurstelling elke oorzaak weg; en bestaat er eer nog kans, dat mijn kinderen me meêvallen; daardoor den moed tot volhouden in het rechte bestier bij mij prikkelen; en krachtiger dan ooit mij tot gebed uitdrijven tot Hem, die alleen machtig is, in zulk een baaierd van kleine driftjes, stugge eigenzinnigheden en jeugdige hartstochten een heiliger vrede te gebieden.

De revolutionaire theorie van onze „engelen van kinderen”, waaruit dan de „brave Hendrikken” moeten groeien, snijdt door het bittere der teleurstelling de pees der opvoeding door; maakt ons korzel en ontevreden, en doet de kinderen onderling altijd het ergste van elkaâr denken. Terwijl de antirevolutionaire beginselen daarentegen manen tot voorzichtigheid; stemmen tot ernst; en tot gebed uitdrijven; maar dan ook in overeenstemming zijn met de werkelijkheid; ons de kalmte en den vrede doen bewaren; en, insteê van een altoosdurend „tegenvallen”, o, zoo dikwijls oorzaak geven tot innige zielsvreugde en hartelijken dank.

Mits, en dát is het waar het op aankomt, mits de kinderen onderling van jongs af diep doordrongen worden van het besef: *dat ze bij elkaâr hooren*. En wel bij elkaâr hooren, *niet* omdat ze naar elkaâr toe zijn komen loopen; noch ook omdat vader en moeder ze uit een hoop van honderd kinderen saâm hebben gezocht; maar eenig en alleenlijk *omdat het God den Heere behaagd heeft*, ze als broeders en

zusters te doen geboren worden en dus in de geboorte door één zelfde bloed te verbinden.

Hef dat besef op en de broederband springt.

Dan toch verliest de middelpuntvliedende kracht van „het onderling verschil in karakter" haar natuurlijk tegenwicht, en kan het niet anders of de kinderen stuiven uitéén.

Dan maakt men de kinderen wezenlijk ongelukkig en is het voor de ouders soms om radeloos te worden.

En dan komt het vanzelf tot het plan in het hart, dat door zoo velen reeds ten uitvoer gelegd werd, om, als het dan toch met de kinderen niet „samenging", er maar één van huis te doen en op een kostschool te zenden, of... erger nog, naar het dépôt.

Niet genoeg kan daarom van Christelijke zijde tegen dat losmaken en vergeten van den onderlingen broederband worden gewaarschuwd en niet genoeg op „geloof aan God" ook in den broederband worden aangedrongen.

Gelooft men namelijk in Godes bestel en voorzienige beschikking, ook in het saâmleven van broeders en zusters, dan weet men en is vastelijk er van overtuigd, dat God de Heere ons juist door zulke broeders en zusters omringd heeft, als noodig zijn òf tot aanvulling òf tot tempering van onze bijzondere geaardheid. „Die zijn net zoo'n koppeltje!" zegt een moeder wel eens van een paar kleinen, die altijd met malkaâr zijn.

Maar in veel hooger en heiliger zin belijdt men op Christelijk terrein, dat in elk huisgezin de broeders en zusters e e n s t e l vormen. Niet juist doordien ze allen als bladeren van eenzelfden boom zijn, maar overmits God de Heere ze zóó saâmvoegde en in zulk een getal saâmvoegde en met zoodanige karakters saâmvoegde, als ze over en weêr om zich heen moesten vinden, om elkander te vormen en te ontwikkelen. Ja, dan zelfs nog, als het „mes en slijpsteen" is, moet die belijdenis van „een stel" worden volgehouden. Want ook het scherpen van onze verweerkracht en het prikkelen van onze energie is een dienst, die, al wordt hij ons door een tegenstrevigen broeder bewezen, niettemin een dienst is van zeer hooge waardij.

Dàt moet dus op den voorgrond, ja, steeds als een paal boven water staan, dat èn de ouders èn de kinderen van malkaâr weten: „God de Heere heeft ons als zusjes en broêrtjes saamgevoegd, en daarom hooren we bij malkaâr en moeten we, zoolang dat naar de orde der dingen is, nu stoeiend dan minnend, nu krakeelend dan lievend, in één huis, onder één dak, kan het, zelfs in één kamer, bij elkaâr blijven."

Vooral toch „de kinderen van mekaâr houden", waar ouders zoo vaak

kracht in zoeken, is dus even afkeurenswaard als dat uit huis sturen van een balsturig kind.

„Wat God bijeen heeft gevoegd, zult gij niet scheiden," is het hoog gebod, waartegen ook bij de kinderwereld niet mag worden ingegaan.

Zelfs tegen het te breed gedijen laten van de kinderkamer moet in naam der betere beginselen worden geprotesteerd. In de oude heidensche wereld van de Grieken en Romeinen was dat afsluiten van de kleinen in de kinderkamer regel en regel is het nu nog in de vrouwenverblijven der Mohamedanen. Maar dat mag niet en komt niet te pas in Christengezinnen. Daar mag de kinderkamer niet zoolang mogelijk gerekt, maar moet ze integendeel zooveel mogelijk ingekrompen. En dat wel eensdeels om de echte moeder niet door een huurmoeder te laten verdringen; maar ook wel terdege, omdat juist die kleine „spring-in-'t veldjes" de natuurlijke schakels zijn om de grootere broêrs en zusjes saâm te houden. Die kleine kinderen doen ongemerkt zooveel. Weêr eens een jong zusje of broêrtje is, mits men ze niet inpakt en wegsluit op een bovenste verdieping, voor zoo menig huisgezin aanleiding tot verteedering der harten en weêrontluiking der onderlinge liefde geweest.

En treedt men nu in dat spoor, dat aan de kinderen bij het opgroeien zoo diep doenlijk het besef wordt ingeprent: „We hooren bij elkander!" o, zie dan eens wat rijken en heerlijken zegen dit besef bij de vele verwikkelingen in de „broeders-en-zusjes-wereld" afwerpt.

Als de echtscheiding in den zin der Naquets en Van Houtens eens heel gemakkelijk werd gemaakt, zoudt ge eens zien, wat tal van pas gehuwde paren in het eerste jaar al weêr uiteengingen; en hoevelen die nog saâmbleven, door dat dreigen met echtscheiding elkanders leven verbitterden; terwijl nu, juist omgekeerd, de stellige wetenschap: „We hooren bij elkaâr en moeten bij elkaâr blijven" een uitnemende kracht oefende om de eerste prikkelingen te boven te komen; kalmte gaf om een oog voor het goede in elkaâr te krijgen; en door aanvulling en afslijping allengs een innig verbonden paar te vormen uit een tweetal menschen, die soms elkaâr en zichzelven in wanhoop hadden afgevraagd:

„Wat zijn we begonnen?"

Niets stemt zoo kalm, als de wetenschap: „dat er niets aan te veranderen valt;" niets sluit zoo aan- en ineen als de vaste overtuiging: „We hooren bij elkaâr;" en niets is zoo machtig bevonden, om uit zeven alle verschillende tonen een accoord te tooveren, als juist het diep ingeprente besef: „Wat in de warmte van het ééne bloed spreekt, is het bestel en de wille Gods!"

Laat ge dus in de schatting uwer kinderen steeds den uitweg open: „Ja, als het op den duur met 'em niet gaat dan zal vader 'em wel het huis uitdoen!" Of ook: „Als ie zóó blijft, dan zal vader 'em in huis wel apart houden." Of ook: „Die kinderen hebben hun eigen kamer, die gaan mij niet aan." Dan, we staan er u borg voor, zult ge uw kinderen altijd onrustig houden; zal men 't bij ernstige disputen telkens op een breking aanleggen; en zal er van een bloed dat naar elkaâr trekt, op het laatst niet meer te bespeuren zijn.

Maar plaatst ge daarentegen van jongs af, als een „wet van Perzen en Meden," de wetenschap voor hun geest, dat ze niet kunnen en mogen gescheiden worden, omdat God de Heere ze bestemd heeft om, zoolang ze kinderen zijn, saâm op te wassen; doet ge hen van meet af inzien, dat er in uw huis geen schotjes of loketjes tusschen broers en zusters te pas komen; en weten ze van der jeugd, dat de kinderkamer geen „huishoudkamer numero 2," maar voor de eenige huishoudkamer slechts het voorportaal is; — dan, we durven het u verzekeren, zal de aantrekkingskracht de middelpuntvliedende kracht weer neutraliseeren, en met Gods hulp het broederbloed, dat al uw kinderen door de aderen vloeit, een kracht blijken die verbindt.

XIV.

GEDIENDEN EN DIENENDEN.

Ook tusschen „heer en knecht," tusschen „vrouw en dienstmaagd" mag het in een Christenhuisgezin, dat onder de macht van het Woord staat, niet toegaan naar de wijze der wereld, noch naar de beginselen der revolutie.

En zegge nu niemand, dat dit punt minder gewichtig is dan het in stand houden van de goede verhouding tusschen „man en vrouw" of „ouders en kinderen." Want in ernste, deels reeds voor ons gezin, maar vooral met het oog op Staat en maatschappij, is de verhouding, die tusschen ons en ons dienstpersoneel bestaat, veeleer van het uiterste gewicht.

Deels reeds *voor ons gezin*. Want wie zal de ellende uitmeten, die door een onhandelbaar dienstpersoneel, of ook een dienstpersoneel, dat door verkeerde behandeling bedorven werd, over een breede reeks van gezinnen reeds is uitgegoten! Of ook, wie zal den zegen en den

vrede naar waarde prijzen, die „goed ingespannen zijn met z'n booien!" gelijk het heet, voor ons en onze kinderen met zich brengt!

Maar toch, van veel hooger belang nog is een herstel van de goede, d. i. de door God gewilde, verstandhouding tusschen ons en onze dienstboden in het belang van Staat en Maatschappij.

Immers, het samenleven van onze dienstboden met ons onder éénzelfde dak is de intiemste, de nauwste aanraking, die er tusschen de verschillende klassen en standen der maatschappij bestaat. Dochters van eenvoudige handwerkslieden komen daardoor in onmiddellijk contact met de edelsten en aanzienlijksten uit den lande. En waar nu de sociale quaestie, d. i. de vraag hoe men de verhouding tusschen armen en rijken best regelen zal, de knapste koppen van Europa in spanning houdt, zou het toch ál te onnadenkend zijn, daarbij niet allereerst het oog te vestigen op de in elke stad en in elk dorp gegeven levensverhouding, die duizenden bij duizenden uit de woningen onzer mingegoeden in de huizen en binnenkamers van onze meestgegoede landgenooten overbrengt.

Wel weten we, dat de sociale quaestie voor het oogenblik slaapt en tijdelijk geëindigd is met de machteloosheid der arbeidende klasse nogmaals helder te doen uitkomen; en dat, na de aanvankelijke mislukking der werkstakingen en het weinig doeltreffende der coöperatie, zelfs de even opgekomen loonsverhooging weêr aan het dalen is. Maar wie daaruit af wou leiden: „dat dus de sociale quaestie voorbij is!" zou zich deerlijk misrekenen. Eer zeggen we u, dat nog niets mislukt is, dan het pogen om langs normalen weg een beteren toestand af te dwingen, maar om juist door die mislukking het gevaar voor gewelddadige uitbarstingen van den opgekropten wrok eer te verhoogen dan te doen verdwijnen.

Het doet er derhalve zeer veel toe, of de duizenden bij duizenden dienstboden, die de repræsentanten van den werkenden stand in onze woningen zijn, een vrucht ten goede dan wel een vrucht ten kwade uit onze huizen met zich dragen naar den boezem van onze arbeidende klasse.

Een belang, dat te meer klemt, overmits de gewezene dienstbode straks vrouw en moeder in onze arbeidende klasse wordt en gemeenlijk dáár proportioneel een zeer sterken invloed uitoefent. Zoo ten gevolge van de meerdere beschaving, die ze in haar diensten opdeed, als van de meerdere levenskracht, die een uitmuntende voeding haar een reeks van jaren instortte.

Begaat men nu de grove fout, om de verhouding tusschen zich en zijn dienstpersoneel bij manier van contract te willen regelen (en zóó toch wil het de moderne, revolutionaire, liberalistische wereldbeschouwing) dan spreekt het vanzelf, dat er nooit vrede kan zijn, maar er

steeds een gespannen verhouding tusschen u en uw dienstboden moet bestaan.

Dan toch trekt ge beiden aan de uiteinden van één koord, en komt het er maar op aan, te weten wie „het langste eind" in handen houdt. Dan kan het niet anders, of gij zult er steeds op uit zijn, om tegen zoo laag mogelijk loon zooveel mogelijk van uw dienstboden te vergen; en, omgekeerd, raken zij er op uitgeslapen, om tegen zoo hoog mogelijk loon zoo weinig doenlijk te præsteeren. Zoo gaat het dan hard tegen hard, en naardien onze jonge vrouwen in den regel weinig van het huishouden afweten en de meesten liefst zoo weinig mogelijk „meêdoen" in het huishouden, en dus de vraag naar „booien" al toeneemt, kan de uitkomst wel geen andere wezen, dan dat het „lange eind van het koord" in de handen der dienstboden blijft en zij de „mevrouw" naar heur pijpen laten dansen.

Dat brengt dan weêr meê, dat de dienstbode, die op een „mevrouw met een wil" stuit, morgen den dag eenvoudig wegloopt; zeker als ze is van door een andere „mevrouw die zonder zit" met open armen en tegen noodhulploon te worden ontvangen. Waaruit dan weêr vanzelf voortvloeit, dat onze dienstboden trekvogels worden, die van nest naar nest vliegen, en, erger nog, nooit in een dienst komen om te leeren, om geoefend, om in de dingen thuisgezet te worden, maar, al minder wetend, al minder bekwaam en dies al minder „meiden van zessen klaar", zooals men oudtijds placht te zeggen, telkens „rechtmatige oorzaak" tot berisping geven; en dan toch dat „altoos brommen en knorren" niet kunnende velen, er brutaal tegenin worden.

En is het daar eenmaal toe gekomen dan wordt het van lieverleê letterlijk een saâmspanning. Op tweeërlei manier. Een samenspanning in het salon van de mevrouwen op haar theetjes, die er dan haar hart eens aan ophalen om kwaad van de meiden te spreken. En een samenzwering daartegenover van de meiden onder het salon, om zich eens te verkneuken aan het kwaadspreken van de „mevrouwen"; een oefening in de lagere welsprekendheid, waarbij de arme „mevrouw" dan vastelijk nooit anders geïntroduceerd wordt dan onder het declineerende pseudoniem van „ZE!"

Wat nu ter wegneming van dezen misstand te doen?

Straf er tegen ingaan, zegt de één. Maar, eilieve, met welk recht? Welk recht heeft uw vermeende hoogheid, om uwe dienstboden den voet op den nek te zetten? Omdat gij rijker zijt? Of van hooger stand? Of ze morgen den dag met zes weken loon weg kunt sturen? Och, of ge dan toch uw contract inzaagt! Daar staat van uw hoogheidsrecht

niets. Alleen bij dienstweigering komt uw accoord te vervallen. Meer gestipuleerd hebt ge niet.

Toegeven, zegt daarom een ander. Voor de booien inschikken! Ze in vredes naam heur gang maar laten gaan. Ze zijn nu toch eenmaal zoo. En de mevrouwen, die „Gods water maar over Gods akker" loopen laten, hebben het minste huiskruis, doen met heur booien het langst en houden de vriendelijkste gezichten!

Toch mag het één zoomin als het ander. „Hard tegen hard zetten" wekt wrok en verbittert. „Toegeven" is plichtsverzaking en karakterlooze flauwhartigheid. En door beide bederft ge uzelf en uw personeel.

Neen, ook hier is maar één uitweg: Wees antirevolutionair in uw huisgezin! D. w. z. buig zelf en leer uw dienstboden buigen voor het Woord van uwen en haren God.

Immers, doet ge dat, dan is de regeling van rechten en plichten op éénmaal gevonden.

Gij hebt geen recht over uwe dienstboden, maar God de Heere wel, en dus heeft Hij ook de macht, op u een deel van dat recht over te dragen.

Doch hieruit vloeit, ten opzichte van dat recht, dan ook rechtstreeks tweeërlei voort.

En wel ten eerste, dat ge dat recht moet handhaven tegenover uw dienstboden, onverschillig of het u persoonlijk gelegen komt, of dat gij voor uzelf het maar liefst zoudt laten loopen. Moet handhaven, of uw dienstboden het zich gezeggen laten of er tegenin morren. Ja, handhaven moet, al zat ge morgen den dag „zonder".

Maar dan ook ten tweede, dat ge dat recht nooit anders handhaven moogt dan als voor het aangezicht des Heeren. Niet als uw recht, maar als zijn recht. Doende uw dienstboden bukken, niet voor uw trots, maar voor de hoogheid des Heeren.

Gemakkelijk valt dat lang niet altijd. Want een goed deel dienstboden weten van Gods Woord niets meer af. En heel wat „Christelijke" meisjes, die er wel terdege wat van af weten, hebben o zooveel met dat Woord op, als er over vroomheid en zielezaligheid sprake valt, maar hebben nooit ingedacht, dat dát Woord Gods ook op haar dienst betrekking heeft en ze o. a. verbiedt „tegen te spreken" (Titus 2 : 9).

En, omgekeerd, zijn er maar al te veel „Christelijke" dames, die zich afsloven in „Christelijke werkzaamheid" voor de zwarte meisjes onder de Soendaneezen, maar er nog nooit op gekomen zijn, dat men ook de niet-zwarte meisjes in zijn eigen huis, als gedoopte leden van Christus' kerk, met Christelijke liefde te behandelen heeft.

En toch moet het daarheen. Er is geen andere oplossing.

De „meisjes" moeten weêr bukken voor Gods Woord, en dus weten, dat ze in heur dienst niet voor geld werken, maar voor God. Omdat God ze er in geplaatst heeft. Omdat God ze dat werk te doen geeft. Omdat ze Hem daarin moeten dienen. Ze moeten weêr „ja en amen" er op leeren zeggen, als God in zijn Woord haar „het lijden ten onrechte" voorhoudt als een middel om meerdere genade te ontvangen, en in heur conventikels eens met ernste peinzen over Efezen 6 : 5; Col. 3 : 22; 1 Tim. 6 : 1, 2 en 1 Petri 2 : 18, en wat dies meer zij.

Maar ook de dames moeten dat bukken voor Gods Woord meer aanleeren. Weêr zelven als even diepschuldige zondaressen tegenover heur booien gaan staan, en erkennen, dat het slechts een van God verleend recht is, dat ze tegenover heur dienstboden uitoefenen. Ze moeten er weêr aan willen om te erkennen, dat ook die dienstmeisjes tot „die naasten" behooren, die ze lief moeten hebben als zichzelven. Ze hebben weêr in te zien, dat Gods Woord ze voor het maatschappelijk en geestelijk welzijn van heur dienstboden medeverantwoordelijk stelt. En ze hebben weêr met overwinning van elken tegenzin, de macht van den geest van Christus te toonen, in Wien daar niet is „vrije en dienstbare", maar alleen „verlosten door één zelfde bloed!"

Waar het zoo toegaat, zal ieder zijn „positie" begrijpen en dat vriendelijk-patriarchale aan de zij der vrouwen en dat trouw-aanhankelijke aan de zij der booien terugkeeren, waarin eertijds de kracht van het huislijk saâmwonen lag.

Niet alsof daarmeê alle gekibbel uit zal zijn. „Haken en oogen" zullen er altijd blijven. Maar er zal alsdan in Gods Woord een altijd present Rechter zijn, die den vrede herstellen kan. En zelfs bij een hooger loopend geschil zal Gods Woord den hartstocht onzer dames inbinden en datzelfde Woord, door zijn wijzen op een Hooger Vierschaar, de lippen bewimpelen eener wat te heet-gebakerde dienstmaagd.

Tevens zal men dan begrijpen, dat zijn booien niet bij „het lezen" te nemen, of ze bij dit „lezen" in een hoek achteraf te zetten, pure schade is voor het gezin zelf. Inzien, dat een kerkbeurt winste voor zedelijke autoriteit is. En dat een „booi" als een lastdier zonder ziel te misbruiken, den vloek des Heeren in huis haalt.

En wat nog sterker spreekt. Waar op die wijs ieder zijn afstand kent en in zijn stand blijft, daar zal dege levensernst de weelderige modezucht bij onze dienstboden intoomen; zal er een groote mate van vertrouwelijkheid ontstaan kunnen, zonder te ontaarden in familiariteit; zal er uit de huizen onzer rijken een weldadige indruk over de hoogere

standen in de gezinnen onzer arbeiders komen; en zal bovenal die hooge heilige God, wiens Woord ook hier weêr alleen tot redding bekwaam bleek, beide door „gedienden" en door „dienenden" worden geëerd in zijn goedgunstig bestel!

XV.

GODS WOORD EENIG REDMIDDEL.

De historie is in alle ding de proef.

En nu onderwijst die historie ons, onder haar zekere resultaten, dit wel het állerzekerst: dat de Staat kwijnt, indien er verderf sluipt in de maatschappij; dat de maatschappij uit haar voegen raakt, zoo dikwijls het huisgezin ontredderd wordt; en dat het huisgezin onklaar raakt, zoodra het afraakt van Gods Woord.

Het baat onzen modernen lamentatoren dus ter wereld niets, of ze al „wee en ach" roepen over de volslagen ontstentenis van veer- en spierkracht in ons huidendaagsch Staatsleven. Het geeft niet, of ze al klaagzangen opheffen tegen de zedelijke verslechtering der maatschappij. En het brengt evenmin verder of ze al boetpredikatiën houden tegen toenemende uithuizigheid. Dit alles zijn woorden, waar niets in zit, en klanken wier toon afketst, zoolang ze ook den laatsten schakel in de keten van onze ellenden niet aandurven, en er niet bij durven voegen: dat het Huisgezin zelf niet meer deugt.

Want het klinkt wel heel ascetisch-sentimenteel en huisvaderlijk-gemoedelijk, om tegen „cafés chantants" en „schouwburgzalen" uit te varen en de „goê liên" te vermanen, dat zij aan den huishaard toch weêr verwarming en koestering voor het bevroren menschelijk hart mochten zoeken.

Maar wat anders dan spotten met onze zedelijke verkleuming is het, indien die „goê liên" dan uit de „cafés chantants" naar den hooggeprezen „huishaard" komen aanloopen, maar om, eylaci, op den rooster van dien haard uitgegane sintels te vinden en voor levensbezieling asch.

Plicht is het daarom van elken ernstigen moralist, er zelf het onzedelijke van in te zien, om aldus met de klanken van „huislijkheid" en „gezelligheid" en „huishaard" de uithuizig geworden lieden af te schepen. Dat màg men niet doen. Dat is het uiterste der oppervlakkigheid.

Neen, eer ik achter die uitgaanders de huisdeur weêr dichtgrendel,

ben ik dus wel en deugdelijk verplicht, eerst dat Huisgezin zelf eens met het oog van den kenner op te nemen, om mij te overtuigen, of het huis nog wel bewoonbaar is, of in dat huis de kring nog wel gezellig kan heeten, en of er in dien huishaard nog wel vuur brandt. En laat het dan geen twijfel over, of wie met ernst en oprechtheid dat onderzoek instelt, moet wel tot de droeve slotsom komen: dat lekken en scheuren het in de meeste huizen o zoo vochtig en zoo kil beginnen te maken, dat het in heel wat huislijke kringen heusch eer vervelend dan gezellig dient te heeten, en dat een koestering, die u ontdooit, u lenig maakt en u weldadig aandoet, o maar zoo zeldzaam meer van den huishaard uitstraalt, — was het dan zoo overtollige moeite, die we namen, om dat Huisgezin eens in zijn deelen te ontleden en in zijn onbewuste invloeden na te speuren, ten einde er achter te komen waar het kwaad school?

Ons resultaat was daarbij: het Huisgezin valt als een kaartenhuis uit elkaâr zoodra ge ophoudt het in rechtstreeksch verband te beschouwen met den levenden God.

Ziet ge in het huisgezin een wonderkunstige vinding van Gods ondoorgrondelijke wijsheid; erkent ge in al de personen, die het huisgezin saamstellen, wezens, die Hij schiep; en oordeelt ge met ons, dat al deze personen dus ook geen andere rechten hebben, dan die Hij hun schonk, noch ook zich onttrekken kunnen of mogen aan de plichten, die Hij hun oplegde; — dan, niet waar? is de samenstelling, de werking en het doel van het huisgezin u volkomen doorzichtig.

En, omgekeerd, maakt ge het huisgezin van God Almachtig los; beschouwt ge het als een maaksel van menschelijke vinding; de personen, die het saâmstellen, als er slechts door menschelijk toedoen gekomen; en dus de bewoners van het huis als vrij en machtig om naar eigen lust en willekeur bij maniere van contract, hun wederzijdsche rechten en plichten te regelen; — dan, het bleek ons daghelder, is er eenvoudig geen verband meer te zien; wordt letterlijk alles, tot het heiligste en teederste incluis, op losse schroeven gezet; en begrijpt men uitnemend dat het opkomend geslacht het Ouderhuis als een soort Sennhütte op de Alpen beschouwt, waar men om te slapen inkruipt, maar die men, om weêr „schik in zijn leven te hebben", hoe eer hoe liever weêr verlaat.

Op dien grond kónden wij dus tot geen andere slotsom komen, dan tot den hoogst ernstigen raad, om ook het Huisgezin weêr op den bodem van Gods Woord te plaatsen.

„Godsdienstig gevoel" helpt niet. „Vrome praatjes" zijn de moeite des

aanhoorens niet waard. Als het huisgezin van God afhangt en het regelen van „rechten en plichten” voor de leden van het gezin dan uitsluitend aan God staat, dan moet ik weten wat die God desaangaande bepaald en verordend heeft.

Met niets minder dan zijn Woord kan ik dus toe. En wel dat Woord als een zeker, vast en betrouwbaar Woord. Dat niet kruit als het oeverzand. Maar zóó stellig en onwrikbaar en betrouwbaar, dat ik er op aan kan.

En leg in dien zin nu het Woord Gods weêr op het huisaltaar neder, dan wil dat natuurlijk volstrekt niet maar zeggen, dat ik tot mijn stichting en voor de opbouwing van mijn ziel daar met de mijnen uit lezen moet; maar minstens evenzeer, dat ik daaruit lezen moet voor de stichting en opbouwing van het huislijk leven.

De godzaligheid heeft volstrekt niet enkel een belofte voor het toekomende leven, maar ook wel terdege voor het leven hier, voor het tegenwoordige. Vandaar dat de Heilige Schriftuur allerminst alleen over de dingen, die de ziel aangaan, spreekt, maar minstens evenzeer van de verhoudingen in het practische leven. Zoo zelfs dat de heilige Apostelen van Jezus telkens in hun apostolische Zendbrieven in den breede weêr op die verhoudingen van „man en vrouw”, „ouders en kinderen”, „heeren en dienstboden” terugkomen.

Men doet dus zeer verkeerd, door de macht van Gods Woord in het gezin tot de lezing van een geestelijk brokstuk te bepalen. Eer zal dat meestal de bevatting uwer kinderen te boven, en dus buiten hen om, gaan.

Neen, Gods Woord tot een macht in huis maken, beteekent: ten eerste in de huis- en volksinrichtingen van Israël: uit het practisch vermaan en de boetpredikatiën der Profeten; door de insnijdende taal van Jezus; en met de stellige ordinantiën der Apostelen; alle huislijke verhouding bij het licht van Gods Woord duidelijk maken; ten tweede door de voorbeelden en oordeelen en bestraffingen van dat Woord alle huislijke zonden aan de consciëntie ontdekken; ten derde bij voorkomende huislijke moeilijkheid altijd op dat Woord zich beroepen; en ten vierde er steeds meer op uit zijn om de regeling van zijn gezin op de ordinantiën van dat Woord te doen sluiten.

Dit eischt dus een lektuur evengoed van de vijf boeken van Mozes als van de vier Evangeliën; van het practisch slot evengoed als van den leerstelligen aanvang der Zendbrieven; van wat de ziel zaligt, maar ook van wat de gerechtigheid in den winkel en op het kantoor, in de keuken en op de slaapkamer raakt. God alomtegenwoordig óók in het Huisgezin; en dat door zijn Woord.

Een handelwijs, die we te vrijmoediger aanbevelen, overmits Christen-ouders ervaren zullen, dat er niets is, dat sterker waarborg tegen afval van het vaderlijk geloof biedt, dan dit bestrijden van overspannen vroomheid, en het stellen van Gods Woord tot een macht in alle kameren van uw huis.

Geestelijke kringen, waarin men ál te geestelijk wou zijn en de kinderen te vroeg in de banden van een heilssysteem klemde, deden vooral in de laatste tien jaren de diep-smartelijke ervaring op, hoe hun kinderen later afzwierven en openlijk weêrstonden wat vader eens beleed.

Denk slechts even in, wat de namen waren, die nog voor twintig jaren de hope van ons Christelijk Nederland werden geacht, en zeg zelf, of zij, die thans diezelfde namen dragen, niet bijna allen vervreemd zijn van het voorvaderlijk geloof.

Zie, nergens zoozeer als in de meer specifiek-Gereformeerde landen placht men van oudsher dat óvergeestelijke te mijden, allereerst ook de uitingen van het huislijke, maar dan toch aardsche leven met Gods Woord in verband te zetten. Schier kreeg door dat leven bij Gods Woord het huisgezin in deze gezegende landen weêr iets van den patriarchalen stempel. En is het nu toch niet opmerkelijk, dat juist in deze eigenaardig gekleurde kringen de kinderen nog het langst aan de belijdenis der vaderen trouw bleven?

De raad, om Gods Woord allereerst tot stichting en opbouwing van uw huisgezin te doen dienen, strekt dus in het allerminste niet, om de stichting der zielen op den achtergrond te dringen, maar veelmeer om ook die geestelijker stichting te beter te doen slagen. „Uit één stuk" moet men zijn, om, op welk gebied ook, kracht te oefenen. En daarin nu juist ligt de geheime oorzaak, waarom de ziel zoo kwalijk op het Woord gefundeerd wordt, als dat Woord niet tevens grondslag is van het Huis.

Oordeelen nu zij onder onze landgenooten, die het buigen voor Gods Woord verleerd hebben, dat de door ons gegeven raad niet deugt, laat ze er ons dan iets anders voor in de plaats geven.

Exclamatiën zijn holle klanken en bieden geen materiaal waar men meê bouwt.

Te zeggen, dat men het thuis gezelliger moet maken; zijn kinderen meer ernst inboezemen; en de liefde tot een macht in huis moet doen zijn, beteekent natuurlijk niets.

Want niet daarin zit het verschil, dat wij dit niet of anders zouden willen. Och, dàt wil immers een ieder? „Meer liefde! Meer ernst! Meer gezelligen zin!"

Neen, de vraag is maar: Hoe komt ge aan die ingrediënten? Hoe brengt ge er die meerdere liefde in? Hoe wekt ge dien hoogeren ernst op? Hoe maakt ge het gezelliger? .

Daarop nu luidde ons antwoord: Dat kunt ge met kunstmiddelen en boetpredikatiën niet gedaan krijgen. Om daartoe te geraken, moet ge de normale werking van de verschillende deelen van het Huisgezin herstellen. En om dat tot stand te brengen, moet ge uit Gods Woord leeren willen, hoe die werking moet zijn!

Met te buigen voor Gods Woord brengt ge een geestelijke kracht in uw huisgezin in werking, en die geestelijke kracht doet het en schenkt u vanzelf wat ge verlangt.

Of ge iemand, die van streek en onwel en ziekelijk is, al toeroept: „Lieve vriend, er moest frisscher strooming in uw bloed, meer kracht in uw ademhaling en sneller werking in uw verteringsorganen zijn!" dat helpt uw patient niet. Want zoo wijs was hij ook wel. Slechts bleef de vraag over, hoe daartoe te geraken.

En zult ge dien maladieven vriend dus helpen, dan moet er een man bijgeroepen, die van het samenstel van 's menschen lichaam verstand heeft; weet hoe de werking van de deelen in dat lichaam behoort te zijn; kan ontdekken waar de storing schuilt; en het middel weet aan te brengen, waardoor die storing wordt verwijderd.

Geheel in dien zin hebben ook wij dus met het huisgezin gehandeld. Het ontleed in zijn deelen. Van die deelen de werking aangewezen. Getoond waar het hokte. En de kracht aangeduid, die den goeden loop weêr herstellen kan.

En we deden dat heusch niet in den dwazen waan, alsof een reeks artikelen nu de „huishoudens" opeens zou omzetten. Dieper dan iemand zijn we er van doordrongen, dat de kracht ter wederbaring ook van ons huislijk leven alleen des Heeren is. Maar die Heere bezigt ook „dienende instrumenten". Tot welke instrumenten ook de dagbladpers behoort, die zichzelf verlaagt en ontheiligt, als ze in het dienen van „Jezus Koningschap" niet haar eere stelt.

En naardien het nu, onder meer, ons zoo dikwijls gestuit had medeburgers te ontmoeten, die voor de „antirevolutionaire beginselen op staatkundig gebied" door het vuur liepen, maar onderwijl hun huislijk leven door de theorieën der revolutie lieten verpesten, drong de ernst der tijden ons, in deze stille weken eens van het Binnenhof naar de Binnenkamer te verhuizen, om het ons Christenvolk toe te roepen: Wees antirevolutionair, mits allereerst in uw eigen huis!

XVI.

DE SCHOOL.

In onze artikelen over de beteekenis van het Huisgezin voor den Staat moest ook met een enkel woord gerept van de School. Daar dit slechts terloops kon geschieden, geschiedde het bijster kort; wat aanleiding gaf tot misverstaan van ons bedoelen. Bij manier van appendix op de reeks, die nu af is, brengen we daarom de school nog eens opzettelijk ter sprake. Wel te verstaan uitsluitend in zooverre ze een vormende kracht in zich draagt voor den gezonden groei van het Staatsleven.

Onze Schoolwet eischt, dat ons lager schoolwezen bevorderlijk zal zijn tot de opleiding van de volksjeugd tot alle maatschappelijke en Christelijke deugden. Nu zijn Christelijke deugden dezulke, die op onze bruikbaarheid voor hooger leven doelen; maatschappelijke daarentegen de zoodanige, die doelen op onze bruikbaarheid voor de menschelijke maatschappij om ons heen.

„Maatschappelijke deugden" zijn dus al zulke neigingen, hebbelijkheden en gezindheden, die op later leeftijd in de burgers aanwezig moeten zijn, zal het in Staat en Maatschappij eerbaar en ordelijk toegaan. Deugden derhalve als daar zijn: trouw, eerbied, ontzag, gehoorzaamheid, waarheidszin, tevredenheid, vrijheidsbesef, rechtsgevoel en wat dies meer zij. Om alzoo te beoordeelen, of nu metterdaad juist de lagere school al dan niet het van God verordende middel is, om deze hebbelijkheden aan de volksjeugd in te prenten en haar deze gezindheden in te scherpen, dient onderzocht; niet of ze hieraan mede bevorderlijk kan zijn; noch ook of ze dit door toevallig gunstige omstandigheden soms doet; en nog veel minder of ze dit vaak in de plaats van de eigenlijk geroepenen doet; — maar dient onderzocht, of de lagere school als zoodanig, door niets meer noch iets anders dan noodzakelijk tot haar wezen behoort, deze maatschappelijke deugden er bij de kinderen inkrijgt. Waarbij dus, wel te verstaan, nog niet met name van de Christelijke school sprake is, maar eenvoudig van de school als school.

Komen we dáár nu op, dan maken we bij de school dezelfde onderscheiding als bij het huisgezin.

Een huisgezin oefent invloed ten eerste door de verhoudingen van „man en vrouw," „ouders en kinderen," „zusters en broeders," „heeren en dienstbaren," die het in het leven roept; maar ook ten tweede door de karakters van de personen, die er toe behooren; evenzoo ten derde door wat er gelezen en gesproken wordt; en ten leste niet het minst

door de lotgevallen, die God over zulk een huisgezin brengt. Van al deze vruchten is echter alleen de eerste inhærent en zijn de drie overige onzeker. Uit dien hoofde mochten we bij den zegen, die van het huisgezin voor den Staat uitgaat, uitsluitend van die eerste vrucht gewagen, en lieten dus al het overige ter zij.

Ook bij de school dient dus wel onderscheiden tusschen vrucht en vrucht, en kan alzoo onderscheidenlijk gelet, ten eerste op wat ze uitwerkt door de betrekkingen, die ze in het leven roept; maar ook ten tweede op wat ze uitwerkt door de karakters van leeraars of medeleerlingen; evenzoo ten derde op wat er getoond, geleerd en gesproken wordt; en eindelijk ten vierde op voorvallen van meer buitengewonen aard, die in of met de school plaats grijpen.

Van deze vier vruchten komen hier intusschen uitsluitend de eerste en derde ter sprake. Want de „voorvallen van een school" zijn een gansch onberekenbare grootheid; en het karakter van den onderwijzer of van de medeleerlingen kan zoowel vóór- als nadeelig werken. Er kan en mag dus hier alleen gelet, tet eerste op de noodwendige verhouding, die ze in het leven roept, en ten tweede op de noodwendige bezigheid waartoe ze het kind brengt.

Beziet men nu het eerste wat van naderbij t. w.: de noodwendige verhouding, die ze in het leven roept, dan springt het in het oog, dat deze slechts van tweeërlei aard kan zijn, nl. òf van den leerling tot zijn onderwijzer, òf van den leerling tot zijn medeleerling. Reeds aan deze schraalheid van verhoudingen tast en voelt men, dat de school van verre niet bij het huisgezin haalt in vormende kracht. En onderzoekt men nu, wat deze beide verhoudingen, waarin de school het kind plaatst, op het kind ongemerkt moeten uitwerken, dan kan men, ja, wel ook hier opsommen: ontzag, eerbied, gehoorzaamheid enz.; maar zoo toch, dat ieder dadelijk inziet, hoe we hier slechts met een zwakkere nawerking te doen hebben, van wat reeds in de verhoudingen tusschen „kind en vader" en „broeders en zusters" gegeven was. Ook op den winkel, ook op het kantoor, ook op de werkplaats leert men tot op zekere hoogte ontzag voor zijn meerdere en gelijk-opgaan met zijn gelijke. Of dus ook de school al aan het geven van die plooi bevorderlijk is, doet niets ter zake. De vraag is maar, wat in Gods bestel en ordinantiën voor de inprenting van deze hebbelijkheden het hoofdinstrument is; — en dan antwoorden we zonder aarzelen: in hoofdzaak het huisgezin en slechts zeer secundair de school. Iets dat wel het best uitkomt bij het inprenten van „het ontzag." Of behoeft het nog aanwijzing, dat onze schooljongens, hoe ook in den band gehouden, heusch, op

zouden houden Hollandsche schooljongens te zijn, indien de school zelve hen niet wel eens tot een guitenstreek tegen „meester" prikkelde.

De aanraking tusschen het kind en „den meester," zoowel als tusschen het kind en „de andere kinderen," is dan ook te weinig gevarieerd, te eenvoudig en te spaarzaam, om veel op het hart of op het zedelijk leven te werken. Thuis woelt en krielt alles in duizenderlei afwisselende vormen dooreen. Maar op school is het bijna altijd zitten; en wel stilzitten en niet praten; zelfs niet spreken voor zijn beurt. Dat moet op een school zoo. Maar hoe wil nu zulk een demping van het kinderleven ooit rijk in invloed op de vorming van dat leven zijn?

Er is dan ook maar één zeer kostelijk element voor den Staat, waar de school feitelijk aan went, en dat is aan de wet van orde. Want ook in een goed gezin is wel orde, maar toch een orde met duizend exceptiën. Men is daar zoo weinig in aantal saâm, dat men iets inschikt naar ieders eigenaardigheid en dus den persoon boven de orde laat gaan. Maar dat nu juist gaat op school niet meer. Op school gaat de orde boven den persoon; schikt men niet; en moet ieder zich voegen naar den gang van het geheel. En het is dus deze zeer invloedrijke en deugdelijke eigenschap, die de school door haar beide verhoudingen er inprent. Want „meester" houdt orde in de klas. Maar ook de kinderen in en buiten school leeren elkaâr onderling dat „exceptiën" maken wel af. En overmits de Staat er nu het hoogste belang bij heeft, dat zijn burgers aan dat „zich voegen naar den gang van het geheel" gewend zijn, mag geconstateerd, dat elke school, die het besef van orde er inbrengt, nut afwerpt, en dat een „meester," die „geen orde weet te houden," reeds daarom voor schakel zinkt.

Dat met deze „orde" ook een zekere „rechtspraak" saâmhangt is duidelijk. Maar vooreerst bekleedt ook hierin de school slechts een secundaire plaats naast het huisgezin. En ten andere zou de eigenlijke rechtspraak meest buiten en vóór de school te pas komen, — en desaangaande nu geldt onder flinke jongens alle aanbrengen voor verraad.

Wie intusschen oordeelen mocht, dat hiermeê de beteekenis der school onderschat was, vergist zich. Immers, de eigenlijke beteekenis der school ook voor den Staat, ligt op een geheel ander terrein; t. w. op dát terrein, hetwelk door het wezen zelf der school is aangeduid; op het terrein namelijk van het denken, het weten, het bewustzijn.

De school is om te leeren. Maar let nu wel op, dat aan dit „leeren" niet alleen een „onderwijzende," maar ook wel terdege een „opvoedende" kant zit. Op een school zitten, wil toch zeggen: zich te wennen aan het denkbeeld, dat we het zelf niet weten, maar dat een ander het voor ons

weet, en dat we alzoo het van hem hebben te leeren. Hierin nu steekt een bij uitnemendheid zedelijke eigenschap van zeer kostelijke waardij. Het nekt toch de inbeelding, die men van zichzelf heeft; kweekt nederiger zin; maakt ontvankelijk voor het in zich opnemen van wat de maatschappij, vóór ons won; en ontdoet het kind alzoo van zijn valsche zelfgenoegzaamheid.

Wel kan door slecht schoolhouden óók pedanterie in de kinderen komen tegenover de huisgenooten; maar dit neemt niet weg, dat dezelfde jongen, die thuis pronkt met zijn pas ingestoken veêren, op school toch o zoo stil te luisteren zit en klein wordt in zichzelf.

Maar juist overmits nu de school als school zulk een weinig rijk instrument is om formeel op de gewenning aan zedelijke hebbelijkheden te werken, komt er bij de school zoo bijna alles aan op den inhoud van de leerstof en den geest van den onderwijzer. Dus op het materieele.

Het feit toch, dat het kind zich, als de niet-wetende, met ontvankelijken zin tegenover zijn meester heeft te plaatsen, brengt met zich, dat de onderwijzer, èn door wat hij spreekt, èn door de boeken, voorbeelden enz., die hij gebruiken laat, het bijna geheel in zijn macht heeft, de denkbeelden en eerste begrippen van het kind te vormen en te kneden naar hem goeddunkt. En niet minder om het denkvermogen van het kind, in verband met zijn consciëntie en zijn gemoedsleven, op te sluiten in het eindige en platte, of te ontsluiten voor wat het oneindige, voor wat groot, voor wat ideaal is en heroïek.

En hierin nu juist schuilt de allesbeheerschende en afdoende reden, waarom het Christenvolk geen vrede mag nemen met een lagere school, die niet in den stelligsten zin waarborg biedt, dat die eerste begrippen gezond en die richting van het geestesleven zuiver en naar God toe zullen zijn.

Te zeggen: „lezen, schrijven, en rekenen hebben met de zaligheid van mijn kind niets uitstaande," is de kortzichtigheid zelve. Want zelfs dat allereenvoudigste kan men niet leeren of er zitten begrippen en denkbeelden in; en naargelang die uit de giftkast of uit den schat der diepere levenswijsheid genomen zijn, bederft men uw kind of maakt het rijk.

En al vreezen we dan ook maar al te zeer, dat er nog heel wat Christelijke scholen zijn, waar men, onopzettelijk en uit gebrek aan doordenken, nog begrippen en denkbeelden aan de kinderen aanbrengt, die uit de verkeerde bron komen, — toch staat daar een schat van goede elementen tegenover, en is reeds het enkele feit, dat Gods Woord er in eere en het gebed in Jezus' Naam er heilig is, een kracht van onberekenbare werking, die de zedelijke concurrentie met het beste wat de niet-Christelijke school oplevert, zeer gemakkelijk kan doorstaan.

En nu komt hier ten slotte nog bij: de invloed van den onderwijzer als persoon.

Niet alsof we ons aan de zijde van hen scharen, die meenen: „dat de persoon van den meester alles afdoet.” Zulk een spiritualistische beschouwing kon in de atmosfeer van een twintig jaar geleden nog opgeld doen, maar is door den practischer zin van onze jongste periode toch tot juister afmetingen teruggebracht. Neen, voor de vraag: of de school aan den Staat burgers zal leveren, die revolutionair gezind zijn, of voor de ordinantiën van recht en orde kiezen, — beslist allereerst het stel van begrippen, dat men onzen kinderen inprent. Zijn die begrippen nu in hun algemeensten zin genomen eensluidend met de begrippen van onzen liberalistischen catechismus (en zoo is het nog veelszins in beslist Christelijke kringen), dan zal het daarin vastgezette kind ook later revolutionair over het gezag van den Staat denken. En wil men op later leeftijd in het opkomend geslacht gebondenheid aan de eeuwige beginselen vinden, dan is het noodwendig, dat begrippen als waarvan niet de liberalistische, maar b. v. de Heidelbergsche Catechismus, uitgaat, het gemeengoed onzer Christelijke school worden.

Maar, na dat voorop te hebben gezet, kan er niet genoeg nadruk op gelegd, dat men wel terdege eerst in den persoon des onderwijzers die warmte, dien gloed, die hoogere bezieling op onze scholen aanbrengt, die het dorre groenen doet; doet smelten wat zich niet vervormen liet; en de tinteling van het leven in die begrippen voor het kinderhart voelbaar maakt.

Wel vormen we ons ook te dien opzichte geen illusiën en zien we nuchteren de waarheid onder de oogen, dat het eenvoudig een reiken met de handen aan den hemel is, om enkel voor Nederland een twaalf duizend van deze geboren, geniale, bezielde onderwijzers te vinden. Och, echt goud blijft altijd zeldzaam! Maar er zij dan toch meê aangeduid, dat het bij de vorming van onze onderwijzers veel minder aankomt op veelweterij en dressuur, dan op een helder inzicht in zuivere begrippen en een reine bezieling van het hart.

Met hen, die de school allereerst als „bekeeringsmiddel” dienst willen laten doen, binden we natuurlijk geen strijd aan. Met wie dat wil, valt niet te redeneeren. Want in de overweging derzulken is voor „de beteekenis van de school voor het Staatsleven”, zelfs geen plaats. Slechts zij tegenover deze methodistische eenzijdigheid aan het feit der historie herinnerd, dat onze vaderen, die ook voor de school de leus ophieven: „De wet een tuchtmeester tot Christus!” wel zoo gelukkig èn in de karaktervorming èn in de toebrenging hunner kinderen slaagden, als de óvergeestelijke richting thans.

TEN BESLUITE.

§ 325. **Geen Calvinistische utopie.**

De Staatsbeschouwing, waarvoor de artikelenreeks, die hiermeê ten einde loopt, weinig meer deed dan in den grove een uiterst vluchtige en onafgewerkte schets leveren, is er niet op aangelegd, om uitsluitend een land te bevredigen, waarin niet dan Calvinistische antirevolutionairen woonden, maar bedoelt de voorwaarden van edeler existentie en natuurlijker ontwikkeling, dan ons thans gegund zijn, te bieden aan een rijk van gemengde bevolking.

Ware gevraagd geweest naar een schets van Staatsregeling voor een zuiver en onvermengd Calvinistisch volk, menige lijn ware allicht strakker getrokken, menig detail-beeld anders uitgevallen.

Maar nu er van geen Calvinistisch Utopia sprake viel, maar wel terdege van het Rijk der Nederlanden, gelijk dit in de tweede helft der negentiende eeuw feitelijk bestaat; en dus bestaat met zijn tweevijfden Roomschen, met zijn modernen, positivisten en atheïsten op religieus; bestaat ook met zijn liberalisten, conservatieven, antirevolutionairen, ultramontanen en radicalen op politiek gebied; en bestaat niet minder met zijn historisch verleden; dus ook met zijn historie van deze eeuw; en derhalve gebonden aan de nawerking ook van vroeger begane verkeerdheid; nu zou onwaar en ongerechtig, onpractisch en onprofijtelijk geweest zijn elke voorslag tot Staatshervorming, die met deze ingewikkelde factoren geen rekening hield.

Wat de antirevolutionaire partij, zoowel als de tegenstander, recht had van ons te verwachten, was zulk een schets van Staatsbeleid, die paste bij den actueelen toestand; als leiddraad van gedraging voor het heden kon dienen; en, keerden de omstandigheden zich ten onze gunste, uit kon gewerkt in een regeeringsprogram, dat op zijn beurt vatbaar bleek voor overboeking in de Wet.

Een schets derhalve, wel van antirevolutionaire zijde uitgaande, maar toch bestemd voor het heele land, d. i. er op aangelegd om een

modus vivendi te bieden aan alle partijen. Zeer zeker met den partijstempel, d. i. met den ijk onzer beginselen, gewaarmerkt, maar des niettemin in aard en strekking nationaal.

In hoeverre nu steller dezes in het treffen van dit oogmerk eenigermate geslaagd is, sta aan meê- en tegenstander ter beoordeeling; slechts worde bij dat oordeel het gekozen doelwit niet miskend.

Men kome dus van de zij onzer geestverwanten niet te berde met de klacht, dat het hier gebodene noch zuiver theocratisch is, noch keerbeeld van het onvervalschte ideaal. Door die klacht toch zou verwezen zijn naar een geheel ander probleem dan ons ter oplossing was voorgelegd, en dus elke billijke maatstaf ter beoordeeling ontbreken.

Maar evenmin doe de tegenstander ons het onrecht aan, om uitsluitend op het eigenaardig gekleurde in onze voorstelling te letten; en zie hij in, dat dan eerst van zijn standpunt onze voorslag op zij zal gedrongen zijn, indien bewijsbaar is, dat voor hem zelf in een rijk, dat overeenkomstig de hier ontwikkelde beginselen geregeerd werd, de existentie minder menschelijk, minder verheffend, min edel zou zijn!

§ 326. **Consequent antirevolutionair.**

En voorts houde men, zoo onder geestverwanten als aan den overkant, wel in het oog, dat het bij het mikken op dit wit er bovenal op aan kwam: 1. dat de antirevolutionaire beginselen duidelijk werden uiteengezet; 2. dat uit deze beginselen, met eenige logische en historische consequentie, de gezichtspunten werden afgeleid, die voor de antirevolutionaire partij de onderdeelen van den Staatsdienst beheerschen; en 3. dat een enkele maal in detail werd aangetoond, tot welke practijk men alzoo krachtens deze beginselen zou geraken.

De hoofdfout van vele antirevolutionairen was dusver, dat ze grifweg enkele vage stellingen omtrent Godes oppermacht, het belang van het zedelijke leven en het gehecht blijven aan het geopenbaarde Christendom beleden, maar voorts zich inbeeldden, dat hiermeê op het stuk van beginselen dan ook alles gezegd was, en, erger nog, dat dit moreele en met name Christelijke element nu ook verder voor de onderdeelen van den Staatsdienst geen beteekenis had.

Dusdoende heette men antirevolutionair, zonder het te zijn. D. w. z. dat men wel de allereerste beginselen, de uiterst primitieve noties van het antirevolutionaire stelsel onderschreef, maar meer van hun kerkelijke en confessioneele zijde dan in hun staatsrechtelijk karakter.

Dit maakte, dat men zich dan ook aan de weelde van een eigen Staatsrecht speende, en meest antirevolutionair op het stuk van cardinale

hoofdbeginselen, maar in de staatsrechtelijke toepassing òf conservatief òf liberalistisch was.

Een leemte in de persoonlijke ontwikkeling, die, in sommige kringen regel geworden, dan natuurlijk de vruchtbare moeder werd van begripsverwarring en misverstand en zelfs de mogelijkheid van een eenparige actie afsneed.

En juist om alsnu op een beteren weg te geraken, die van lieverleê tot ontkoming aan dit euvel leiden kon, was het derhalve noodig, telkens en telkens weêr, soms zelfs met schijnbaar overtollige omslachtigheid, de verbindingslijnen aan te wijzen, die in het leven zelf van uit het hart der antirevolutionaire beginselen naar elk speciaal punt in den omtrek getrokken lagen.

Dan toch, en dan alleen, heeft de antirevolutionaire partij het recht, om als staatkundige partij gehoor te vragen, indien ze metterdaad beginselen onder haar kleinoodiën bezit, waaruit voor het geheel van ons Staatsbeleid een niet slechts bruikbare en voor verwezenlijking vatbare, maar tevens alleen met en door die beginselen verkrijgbare, regeling van 's lands zaken voortvloeit.

§ 327. **Een formeel en drie materieele beginselen.**

Onder die beginselen, voor zoover ze in deze schets ter sprake kwamen, was er één formeel, en waren er, wat de materie der zaak aangaat, drie.

Formeel, d. i. ten aanzien der vraag, waaruit de kennis der waarheid ten deze kan en moet geput, kwamen we telkens voor het feit der zonde te staan. Immers, uit de erkenning van dit feit volgde rechtstreeks tweeërlei. Ten eerste, dat de mensch, als door de zonde een onzuiver denker geworden, uit zijn eigen geest de ware idée van het staatsleven niet scheppen kan. En ten andere, dat het menschelijk leven, als door de zonde troebel en bedorven, de ideeën Gods omtrent het Staatsleven niet zuiver meer doorlaat. Een dubbele belijdenis, die èn de doctrinairen èn de historische school van revolutionaire herkomst veroordeelt, en alsnu de noodzakelijkheid poneert van een bijzondere openbaring, die tot kennis van Gods ordinantiën langs tweeërlei weg leidt: 1. door rechtstreeksche openbaring van Gods wil, en 2. door over de ordinantiën Gods, die in de schepping en in de historie liggen, weêr juister licht te werpen en bij dat licht er ons oog voor te doen opengaan.

Tegenover de zonde alzoo sta Gods Woord. En wel dat Woord niet gebonden aan eenige pauselijke uitlegging, maar vrij in zijn werking blijvende en vat hebbend op de consciëntie.

En wat nu de drie beginselen aangaat, rakende de materie der

zaak en daarom materieel genoemd, deze liggen in de drie denkbeelden van:

a. „souvereiniteit in eigen kring;"

b. „organisme geen aggregaat;"

en *c.* „voor geestelijke ontwikkeling geen dwang maar vrijheid."

„Souvereiniteit in eigen kring" duidt aan, dat het recht om gezag te oefenen, bij al wat mensch heet, verleend en gegeven, d.i. dus nooit oorspronkelijk, is, of, wil men, zijn oorsprong nooit hebben kan in eenigen menschelijken wil, noch in den wil van meerdere menschen saâm, maar alleen had en heeft in de alleen vrijmachtige en oorspronkelijke autoriteit en souvereiniteit Gods.

„Organisme geen aggregaat" bedoelt niet, in den zin van Ahrens en de dusgenaamd organische Staatsrechtelijke school, een verlagen van de Staatsdeelen tot de losse schalmen van een keten, maar duidt aan, dat de menschheid, en dus ook haar deelen, d. z. de natiën, en zoo ook de deelen van die natiën, d. z. haar levenskringen, organisch gegroeid zijn in de historie en alleen in organisch verband tot moreelen, socialen en politieken bloei kunnen gedijen. Geen losmaking dus, uitelkaârneming en weêr ineenzetting van de Staatsdeelen; dat toch ware mechanisch geknutsel; maar wel een eerbiedig onderscheiden van al wat uit Gods bestel een eigenaardig bestaan ontving, om het door de van God gegeven geledingen, in verband met andere deelen, te laten opgroeien als een in God alleen volstrekt saâmgebonden geheel.

En eindelijk „voor geestelijke ontwikkeling geen dwang, maar vrijheid", d. w. z. erkennen, dat de enkele personen in deze organische levenskringen, de individuen dus, wel door het Staatsverband in wettelijken, en door het sociaal verband in organischen zin bewerkt worden, maar dat hun geestelijke vorming dááron nooit anders dan een vrije kan zijn, wijl ze te hoog en te edel is, om (zij het ook onder het gebruiken van menschen als hulpmiddelen) ooit anders tot stand te komen, dan door rechtstreeksche inwerking van den levenden God.

§ 328. **Trinitarisch.**

En herinnerden we nu in een vroeger artikel aan het schoone feit, dat nog boven de vredes-tractaten der meeste mogendheden de plechtige woorden staan: „Au nom de la Sainte Trinité!" dan zij ons bij de samenvatting van deze drie beginselen, eerbiediglijk aan al wie God nog naar zijn Woord belijdt als „Vader, Zoon en Heilige Geest," toch de vraag veroorloofd, of deze drie stukken wel iets anders zijn dan de ootmoedige en vreugdevolle belijdenis van Godes

Heilige Drieëenheid, in haar consequentie op staatsrechtelijk gebied.

Immers, drager der souvereiniteit is in oorsprong en als bewegende oorzaak, naar Christelijk belijden meer bijzonderlijk: de Vader.

De organische samenhang der menschheid wordt, krachtens de vleeschwording zelve, eigenaardig gedragen door: den Zoon.

Terwijl de inwerking, rechtstreeks op het hart der enkele personen uitgaande, het eigen werk is van: den Heiligen Geest.

En mocht iemand daartegen nu aanvoeren, dat toch de „souvereiniteit in eigen kring" weêr onlosmakelijk samenhangt met de „organische volksbeschouwing," en dat deze op haar beurt „de vrije geesteswerking" reeds onderstelt, dan zij het ons toch vergund hem wederom te vragen of dat zich kruisen van dit drietal stralen, in steê van het trinitarisch karakter van onze schets op te heffen, dit niet juist met een onmisbaar waarmerk bevestigt.

Immers, der Christenen belijden is niet slechts: „dat er drie zijn, die getuigen in den hemel: „de Vader, de Zoon en de Heilige Geest!" maar óók, en even wezenlijk, „dat deze drie één zijn!"

Een slotopmerking, die daarom hier niet achterwege mocht blijven, overmits voor hen, die, met ons, niet anders dan op den grondslag der heilige mysteriën van het Woord kunnen bouwen, noch op theologisch, moreel en juridisch, noch dus ook op sociaal en politiek gebied, het leven ooit tot op den bodem gepeild is, zoolang het onderzoek nog niet in God zelven, d. i. in de belijdenis zijner Heilige Drieëenheid, kwam te rusten!

Immers, aldus eerst kan ook deze arbeid uitgaan onder het zegelmerk van die diepgedachte Geestesspreuk uit den kring der Salomonische wijzen:

„Al 's Wijsheits aenvangk en beghin
Steeckt in de vrees' des Heeren;
En wie Hem vreesen sal, oprecht,
Moet naar sijn' Woort Hem eeren!"

REGISTER.

A.

B.

C.

D.

Q.

R.

T.

U.

V.

W.

Z.

WERKEN VAN D[R]. A. KUYPER.

Joannis Calvini et Joannis à Lasco de Ecclesia Sententiarum inter se compositio, Hagae, M. Nijhoff. 1862. (1 deel, 188) . f 1.50

Joannis à Lasco, Opera tam edita quam inedita recensuit, vitam auctoris enarravit, Amstelodami, Fred. Muller. 1866. Vol. I, (LCXXI en 572) en II, (771) . . . . f 14.50

Wat moeten wij doen: het stemrecht aan ons zelven houden of den kerkeraad machtigen? Vraag bij de uitvoering van artikel 23. Culemborg, A. J. Blom. 1867. (1 deel, 34 p.) . . . . . . f 0.40

De menschwording Gods, het levensbeginsel der kerk. Intreêrede, uitgesproken in de Domkerk te Utrecht, den 10den November 1867. Utrecht, J. H. v. Peursem. 1867 . . . . f 0.30

Kerkvisitatie te Utrecht in 1868, met het oog op den critieken toestand onzer kerk historisch toegelicht. Utrecht, J. H. v. Peursem. 1868. (1 deel, 146) . . . . f 1.20

Verzameling van officieele bescheiden, in zake de kerkvisitatie te Utrecht in 1868. Uitgegeven op last des Kerkeraads. Utrecht, Kemink & Zoon, 1868 . . . . f 0.25

Toelichting der memorie, ingediend door den algemeenen Kerkeraad van Utrecht aan het classicaal bestuur van Utrecht, den 27sten Sept. 1868. Utrecht, Kemink & Zoon. 1868 . . . . . . f 0.10

Werking van Artikel 23. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1869. f 0.25

De kerkelijke goederen. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1869. f 0.20

De »Nuts"-beweging. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1869 . f 0.60

Het graf, leerrede uitgesproken aan den avond van Goeden Vrijdag, in de beurt van wijlen Ds. D. Gildemeester, Utrecht, J. H. v. Peursem. 1869 . . . . f 0.30

Leerredenen. Eerste Zestal. 1ste druk. Utrecht, J. H. v. Peursem 1869 . . . . f 1.50

Vrijmaking der Kerk. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1869. f 0.20

Het beroep op het volksgeweten. Amsterdam, B. H. Blankenberg Jr. 1869 . . . . f 0.30

Conservatisme en Orthodoxie, valsche en ware behoudzucht. Afscheidsrede, uitgesproken in de Domkerk te Utrecht, 31 Juli 1870. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1870 . . . . . . f 0.25

Geworteld en gegrond, de Kerk als Organisme en Instituut. Intreêrede, uitgesproken in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, 10 Aug. 1870. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1870 . . . . . . f 0.25

De Christelijk Nationalen op de vergadering van »Schoolverbond". Verzamelde artikelen. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1870. f 0.30

De Schrift, het Woord Gods. Tiel, H. C. A. Campagne. 1870. f 0.50

De leer der onsterfelijkheid en de Staatsschool. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1870 . . . . f 0.15

Eenvormigheid, de vloek van het moderne leven. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1870 . . . . , ... f 0.70

Leerredenen. Eerste Zestal. 2e druk. Amsterdam, B. H. Blankenberg Jr. 1871 . . . . f 1.50

De Hollandsche Gemeente te Londen in 1870—71. Harderwijk, M. C. Bronsveld. 1871 . . . . f 0.30

Een perel in verkeerde schelp. Amsterdam, Höveker & Zoon, 1871 . . . . f 0.30

De arbeiderskwestie en de kerk. Een woord over het sociale vraagstuk. Naar het Hoogduitsch. Amsterdam, H. J. v. Kesteren & Co. 1871 . . . . f 0.40

Het modernisme, een Fata Morgana op Christelijk gebied. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1871 . . . . f 0.65

De Zending naar de Schrift. Inleidend woord voor het elfde jaarfeest der Ned. Ger. Zendings-vereeniging. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1871 . . . . f 0.15

Kerkeraads-Protocollen der Hollandsche Gemeente te Londen, 1869—71. Utrecht, Kemink & Zoon. 1870 (1 deel, 327.) . . f 2.50

Leerredenen. Tweede Zestal. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1871. f 1.50

O, God wees mij zondaar genadig! Leerrede op den laatsten dag van 1870. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1871. (*uitverkocht*). f 0.07[5]

Bekeert u, want het Koninkrijk Gods is nabij. Leerrede op den laatsten dag van 1871 gehouden. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1872. (*uitverkocht*) . . . . f 0.07[5]

Confidentie. Schrijven aan den Heer J. H. van der Linden. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1872 . . . . f 0.90

De Bartholomeus-nacht. Amsterdam, J. A. Wormser. 1872. (*uitverkocht*) . . . . f 0.25

Het vergrijp der 17 Ouderlingen. Memorie van den Amsterdamschen Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. in zake het adres van de HH. G. H. Kuiper c. s. voor den Kerkeraad gesteld. Amsterdam, J. A. Wormser. 1872 . . . . f 0.90
Idem 2e uitgave 1873 . . . . f 0.30

Vrijheid, rede ter bevestiging van Dr. Ph. S. van Ronkel, gehouden 23 Maart 1873 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1873 . . . . f 0.25

Eenheid, rede ter bevestiging van Ds. P. van Son, gehouden 31 Aug. 1873 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1873 . . . . f 0.35

Ons Huis, leerrede, gehouden den 18den Augustus 1873 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amsterdam, H. de Hoogh & Co. 1873 . f 0.30

Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden. Eene Nederlandsche gedachte. Amsterdam, J. A. Wormser, 1874 2e druk . . . . f 0.90

De Schoolkwestie. No. 1—6. 1875. Elk nummer . . . . f 0.10
No. 1. Naar aanleiding van het onderwijsdebat in de Kamer. Redevoering van Dr. A. Kuyper in de zitting der Tweede Kamer van 7 Dec. 1874.
No, 2. De scherpe resolutie en het decretum horrible.
No. 3. Grieven tegen de schoolwet en het geheim verraden.

No. 4. Het redmiddel.
No. 5. De schoolwet voor de vierschaar van Europa.
No. 6. Is het restitutiestelsel onuitvoerbaar? (*uitverkocht.*)

Liberalisten en Joden. Amsterdam, J. A. Wormser. 1878 . f 0.50

Uit het Woord. Stichtelijke bijbelstudiën. Deelen I—IV. Nieuwe uitgave. Per deel f 1.75. Gebonden . . . . f 2.25

»Ons Program.'' Met Bijlagen. (1 deel, 1300 p.) Amsterdam, J. A. Wormser. 1879. (*uitverkocht*) . . . . f 20.—

De Leidsche Professoren en de executeurs der Dordtsche Nalatenschap. Verweerschrift (1 deel, 107 p.) Amsterdam, J. A. Wormser. 1879 . . . . f 0.90

Revisie der Revisie-legende. Met Bijlagen. Vooraf gaat een «Publyck Epistel'' met twee annexen aan Dr. J. J. van Toorenenbergen. (1 deel, 170 p.) Amsterdam, J. A. Wormser. 1879 . f 1.40

Bede om een dubbel »Corrigendum'' aan Dr. A. W. Bronsveld. Amsterdam, J. A. Wormser, 1880. (1 deel, 40 p.) . . . f 0.40

Antirevolutionair, óok in uw huisgezin. Amsterdam, J. A. Wormser. 1880 . . . . f 0.60

Honig uit den rotssteen. Amsterdam. Volksuitgave. Deel I f 1.50. Gebonden . . . . f 1.90
Deel II f 1.75. Gebonden . . . . f 2.25

Souvereiniteit in eigen kring. Rede ter inwijding van de «Vrije Universiteit'', gehouden den 20sten October 1880, in het koor der Nieuwe Kerk te Amsterdam. Amsterdam, J. A. Wormser. 1880. Tweede druk . . . . f 0.90

Strikt genomen. Het recht tot universiteitsstichting staatsrechtelijk en historisch getoetst. Amsterdam, J. A. Wormser. 1880 . f 0.75

De hedendaagsche Schriftcritiek in hare bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods. Rede bij het overdragen van het Rectoraat der Vrije Universiteit gehouden den 20sten October 1881. Amsterdam, J. A. Wormser . . . . f 0.90

De drie Formulieren van eenigheid, (met het Kort Begrip der Christelijke Religie, uitgegeven door Ds. C. A. Renier en Ds. B. Van Schelven, namens de Commissie van Toezicht op het Godsdienstonderwijs bij de Ned. Herv. Gem. te Amsterdam). Achtste vijfduizend. Amsterdam, J. A. Wormser. f 0.40; 25 Ex. f 9.50; 50 Ex. f 18.—; Gebonden f 0.90. Voor kerkeraden met wit ter onderteekening, in linnen stempelband . . . . f 1.25

Ex ungue leonem, ofte Dr. Doedes' methode van symbool-uitlegging op een enkel cardinaal punt getoetst. Amsterdam, J. A. Wormser. 1882 . . . . f 0.25

Welke zijn de vooruitzichten voor de studenten der Vrije Universiteit? Rede ter inleiding van de Leeuwarder meeting, op 5 Juli 1882. Amsterdam, J. A. Wormser . . . . . . f 0.40

Junius (D. Franciscus), Opuscula thelologica selecta, recognovit et praevatus est Abr. Kuyperus. Amsterdam, J. A. Wormser. 1882. In perkam. band . . . . f 7.50

Tractaat van de reformatie der kerken, aan de zonen der Reformatie hier te lande op Luthers vierde eeuwfeest aangeboden. Amsterdam, J. A. Wormser 1883. f 5.50 (*uitverkocht*).
Tweede druk (Volksuitgave) 1884. f 2.50.

Plancius-rede. Amsterdam, J. A. Wormser. 1884 . . . . f 0.30

IJzer en leem. Rede ter inleiding op het gebed voor de eenige hoogeschool hier te lande, die op Gods Woord gegrond staat; toen gelegenheid voor dit gebed in de Kloosterkerk te 's Gravenhage geweigerd was; in de Fransche Kerk aldaar den laatsten van Zomermaand uitgesproken. Amsterdam, J. A. Wormser. 1885. Eerste en tweede druk. f 0.50 (*uitverkocht*).

Bedoeld noch gezegd. Schrijven aan Dr. J. H. GUNNING JR. Amsterdam, J. A. Wormser, 1885 . . . . f 0.60

Het dreigend conflict. Memorie van de gevolmachtigde commissie uit den Amsterdamschen Kerkeraad, ter voorlichting der gemeente in zake de attesten, voor de Commissie gesteld. Amsterdam, J. A. Wormser. 1886. Eerste en tweede druk (*uitverkocht*) . . f 0.45

Het conflict gekomen. I. Complot en revolutie. II. Ons vrij beheer bedreigd en beveiligd. III. De vredelievenden in de besturen. 1886. Elk nummer f 0.25. 2e goedk. uitgaaf, elk nummer f 0.15. Amsterdam, J. A. Wormser.

Contra-Memorie in zake het Amsterdamsche conflict, volgens opdracht van de geschorste leden van den Kerkeraad in gereedheid gebracht door Dr. A. KUYPER en Dr. F. L. RUTGERS. 8°. f 1.50. 2e druk. Met »Openbaar schrijven aan de Algemeene Synode." Amsterdam, J. A. Wormser. 1886 . . . . f 0.90

»Alzoo zal het onder u niet zijn". Bijbellezing op Zondag 11 Juli 1886 in »Frascati" uitgesproken. Amsterdam, J. A. Wormser. f 0.25

Afwerping van het juk der Synodale hiërarchie. I. Bekendmaking van den Amsterdamschen Kerkeraad. II. Bericht van Reformatie. III. Verklaring der ontzette Kerkeraadsleden. Ten dienste van den Kerkeraad gesteld. Amsterdam, J. A. Wormser. 1886. f 0.15

Dr. Kuyper voor de Synode. Eene bijdrage tot de kennis van onze Synodale organisatie. Amsterdam, J. A. Wormser. 1886. f 0.30

Laatste woord tot de conscientie van de leden der Synode, door de vervolgde leden van den Kerkeraad van Amsterdam, te hunnen dienste opgesteld. Amsterdam, J. A. Wormser. 1886. f 0.30; tweede goedkoope uitgave. f 0.10. 25 Ex. f 2.—; 50 Ex. f 3.50; 100 Ex. . f 6.—

Dagen van goede boodschap. I. »In den Kerstnacht." II. »De Paaschmorgen" (met Goede Vrijdag). III. »Op den Pinksterdag" (met Hemelvaartsdag). IV. «Oud- en Nieuwjaar", 1887—1888. Amsterdam, J. A. Wormser, f 3.60; in vier linnen stempelbanden f 5.60; afzonderlijk à f 1.20 per deel; gebonden à . . . . . . f 1.75

De vleeschwording des Woords. Amsterdam, J. A. Wormser. 1887. f 1.90; gebonden . . . . f 2.40

Gereformeerd Kerkelijk Congres. Het juk der tweede hiërarchie. Drie referaten, op den 11den Januari 1887 in »Frascati" voorgedragen door Dr. F. L. RUTGERS, Mr. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN en Dr. A. KUYPER. Amsterdam, J. A. Wormser. 1887 . . f 0.60

De twaalf Patriarchen. Bijbelsche karakterstudiën. Amsterdam, J. A. Wormser. 1886. f 0.75. Gebonden . . . . . . f 1.—

De verborgen dingen voor den Heere onzen God. Amsterdam, J. A. Wormser. 1887 . . . . f 0.25

Sion door recht verlost. Amsterdam, J. A. Wormser. 1887. f 0.50

Tweeërlei Vaderland. Ter inleiding van de zevende jaarvergadering der Vrije Universiteit. Amsterdam, J. A. Wormser. 1887. f 0.50

Het Calvinisme en de kunst. Rede bij de overdracht van het rectoraat der Vrije Universiteit op 20 Oct. 1888. Amsterdam, J. A. Wormser. 1888 . . . . f 0.90

Het werk van den Heiligen Geest. Amsterdam, J. A. Wormser.

Deel I. Het werk van den Heiligen Geest voor de kerk in haar geheel, 1888.
» II. } Het werk van den Heiligen Geest in enkele personen. 1889.
» III. } f 7.50. Gebonden in éen band . . . . . f 8.90

Scolastica, of 't geheim van echte studie. Amsterdam, J. A. Wormser. 1889. 2e druk . . . . f 0.40

Gomer voor den Sabbath. Meditatiën over en voor den Sabbath. Amsterdam, J. A. Wormser. 1889. f 1.90. Gebonden . . f 2.40

Niet de vrijheidsboom, maar het kruis. Toespraak ter opening van de tiende Deputatenvergadering in het eeuwjaar der Fransche Revolutie. Amsterdam, J. A. Wormser. 1889 . . . . . f 0.40

Eer is teer. Tegen Mr. W. H. de Beaufort's Gidsartikel: »De deputatenvergadering." Amsterdam, J. A. Wormser. 1889 . . f 0.90

»Onnauwkeurig"? Aan »Het Vaderland" inzake Mr. W. H. de Beaufort's verweerschrift. Amsterdam, J. A. Wormser. 1889. f 0.90

Handenarbeid. Amsterdam, J. A. Wormser. 1889. f 0.15; 25 Ex. f 3.—; 50 Ex. f 5.—; 100 Ex. . . . . f 8.—

Eenige Kameradviezen uit de jaren 1874 en 1875. Amsterdam, J. A. Wormser. 1890 . . . . f 3.90

Tractaat van den Sabbath. Historische dogmatische studie. Amsterdam, J. A. Wormser. 1890. f 1.60; gebonden . . f 2.10

Separatie en Doleantie. Amsterdam, J. A. Wormser, 1890. f 0.50

Is er aan de publieke universiteit ten onzent plaats voor een faculteit der theologie? Referaat voor de meeting, gehouden ter gelegenheid van de tiende Jaarvergadering der Vereeniging voor Hooger onderwijs op Gereformeerden Grondslag. Amsterdam, J. A. Wormser. 1890 . . . . f 0.50

Voor een distel een mirt. Geestelijke overdenkingen bij den Heiligen Doop, het doen van belijdenis en het toegaan tot het Heilig Avondmaal. Amsterdam, J. A. Wormser. Volksuitgave f 0.60. Geb. f 0.90

Maranatha. Rede ter inleiding van de Deputatenvergadering, gehouden te Utrecht op 12 Mei 1891. Amsterdam, J. A. Wormser. . f 0.25

Calvinisme en revisie. Amsterdam, J. A. Wormser, 1891. f 0.50

Het Sociale vraagstuk en de Christelijke religie. Rede bij de opening van het Sociaal Congres op 9 November 1891. Amsterdam, J. A. Wormser . . . . f 1.—
